SBORNÍK PŘÍSPĚVKŮ

III. SETKÁNÍ GENEALOGŮ A HERALDIKŮ

Ostrava 1986

ADRESY AUTORŮ:

PhDr.Eduard Bejček,CSc.,Pod haldou 449, 261 00 Příbram VII
PhDr.Marie Bláhová,CSc.,filozofická fakulta Univerzity Karlovy,nám.Krasnoarmějců 2, 116 38 Praha 1
PhDr.Jaroslava Brichová,Okresní archív,Slovanská 3,741 11 Nový Jičín
PhDr.Milan Buben,Kyjevská 11/778,160 00 Praha 6
Jiří Hanáček,Novotného 32,613 00 Brno
doc.PhDr.Ivan Hlaváček,CSc.,filozofická fakulta Univerzity Karlovy,nám.Krasnoarmějců 2, 116 38 Praha 1
PhDr.Jaroslav Honc,Hviezdoslavova 23,101 00 Praha 10
PhDr,Ing.Jaroslava Honcová,CSc.,Hviezdoslavova 23,101 00 Praha 10
PhDr.Stanislav Hoštálek,Slezská 19,120 00 Praha 2
PhDr.Zdeněk Charouz,Okresní archív,Fučíkovo nám.7,692 24 Mikulov
František Chocholatý,Jiráskova 973,530 02 Pardubice
Ing.Mojmír Chromý,Husovo nám.581,256 01 Benešov u Prahy
PhDr.Dušan Janák,Muzeum revolučních bojů a osvobození,Dimitrovova 10,728 47 Ostrava 1
Ľubomír Jankovič,Matica slovenská,Mudroňova 35,036 01 Martin
PharmDr.Lubomír Jaroš,Karolíny Světlé 19/22, 408 01 Rumburk
Jaroslav Jásek,V jezírkách 1538,149 00 Praha 4
PhDr.Zdeněk Jirásek,Slezský ústav ČSAV,Nádražní okruh 31,746 55 Opava
Vladimír Kejla,Vrbenského 11,701 00 Ostrava 1
JUDr.Jan Kober,Vackova 49,612 00 Brno
PhDr.Jan Kozel,Ke středisku 3,641 00 Brno - - Žebětín
PhDr.Tomáš Krejčík,Moravské muzeum,numismatické oddělení,nám.25.února 8,659 37 Brno
PhDr.Jarmila Krejčíková,CSc.,filozofická fakulta J.E.Purkyně,Arna Nováka 1, 601 77 Brno
Miloslav Kroček,nám.V.Vacka 1675,708 00 Ostrava - Poruba
Ing.František Kučera,Fučíkova 1658/2,256 01 Benešov u Prahy
Marie Langrová-Janáková,Ahepjukova 2788, 701 00 Ostrava 1
Karel Liška,Sídliště 1089/29,252 27 Praha 5 - - Radotín
Jiří Louda,Palackého 7,779 00 Olomouc
PhDr.Marie Macková,Státní oblastní archív, zámek,565 43 Žamrsk
Heide Mannlová,Okresní muzeum,434 01 Most
Vladimír Markl,Lesní 803,735 14 Orlová 4 - - Lutyně
Drahomír Mikulecký,U boroviček 190/14, 163 00 Praha 6 - Řepy
PhDr.Karel Müller,Státní oblastní archív, Sněmovní 1,746 22 Opava
doc.PhDr.Milan Myška,CSc.,Slezské muzeum, Tyršova 1,746 46 Opava
doc.PhDr.Jozef Novák,CSc.,filozofická fakulta Univerzity Komenského,Safárikovo nám. 6,811 01 Bratislava
Jiří Palát,Bulharská 1422,708 00 Ostrava - - Poruba
Pavel Palát,Libeř 36,252 44 Psáry
Miroslav Pavlů,Polní 4574/47,760 05 Gottwaldov 5
PhDr.Pavel R.Pokorný,Archív Národního muzea, Pohořelec 8,118 00 Praha 1 - Hradčany
Lucie Reichlová,Archív Národního muzea,Pohořelec 8,118 00 Praha 1 - Hradčany
Vladimír Rolinc,Olšovec 95,753 01 Hranice
PhDr.Vladimír Růžek,Archívní správa MV ČSR, Obránců míru 133,166 21 Praha 6
PhDr.Jan Skutil,CSc.,Moravské muzeum,literární oddělení,Svatopluka Čecha 39, 602 00 Brno - Královo Pole
PhDr.František Spurný,CSc.,Okresní vlastivědné muzeum,sady 1.máje,787 01 Šumperk
Jiří Stibor,Mitušova 63,705 00 Ostrava - Hrabůvka
PhDr.Ľudovít Szabó,Krajské vlastivědné muzeum,nám.Republiky 5,771 73 Olomouc
PhDr.Erich Šefčík,Slezské muzeum,Tyršova 1, 746 46 Opava
Ing.Jan T.Štefan,nám.Národní fronty 6,701 00 Ostrava 1
PhDr.Milan Vondráček,filozofická fakulta Univerzity Karlovy,nám.Krasnoarmějců 2, 116 38 Praha 1
PhDr.Ladislav Vrtel,Archívná správa MV SSR, Křižkova 7,811 04 Bratislava

OBSAH:

Úvodní projev 6
Eduard Bejček: Horničtí rodopisci na Příbramsku 7
Marie Bláhová: Panovnické genealogie v českých historiografických pramenech období rozvinutého feudalismu 13
Jaroslava Brichová: Demografický výzkum Novojičínska - zpracování matrik 16
Milan Buben: Podíl pobočky Heraldika České numismatické společnosti na současném stavu heraldického bádání v ČSSR 18
Slawomir Gorzyński : Heraldyka nobilitacji 20
Jiří Hanáček: Waldorfský náhrobník v Brně 26
Ivan Hlaváček: O nových edicích pozdněstředověkých erbovníků 31
Jaroslav Honc: Příklad spolupráce francouzské genealogie a demografie 34
Jaroslava Honcová: Smolné knihy jako pramen pro genealogy (Na příkladu říčanských smolných knih) 38
Stanislav Hošťálek: Heraldické památky v kapli sv. Apolonie v Měcholupech (okr. Klatovy) 42
Zdeněk Charouz: Slezská šlechta v jihomoravských pramenech 45
František Chocholatý: Dr. Karel Schwarzenberg 49
Mojmír Chromý - František Kučera: Ke studiu heraldických památek hřbitovů od doby josefinské 55
Dušan Janák - Marie Langrová: Vexilologické sbírky z let 1848-1981 v muzeích Severomoravského kraje 62
Ľubomír Jankovič: K problematike miniatúr erbových listín a otázkam ich využitia (Typológia a analýza miniatúr armálesov bratislavskej zbierky) 66
Lubomír Jaroš: Uspořádání rodopisných dat 70
Jaroslav Jásek: Heraldika a technika 72
Zdeněk Jirásek: Genealogie a dějiny závodů v období socialismu 76
Vladimír Kejla: Nové pohledy na vývoj znaku města Ostravy 78
Jan Kober: Spolupráce genealogů se státními oblastními archivy 81
Jan Kozel: Heraldika v současném českém výtvarném umění 83

Jarmila a Tomáš Krejčíkovi: Typologie pečetí olomouckých biskupů a arcibiskupů 12.-19. století 85

Miloslav Kroček: Zpráva o výrobě železničních vagonů ve Vítkovických železárnách 90

Karel Liška: Městské znaky zdobené přídavnými kusy 92

Jiří Louda: Heraldika jako výtvarný projev 94

Marie Macková: Postavení evangelického duchovenstva ve společenské struktuře východních Čech v letech 1781 - 1900 97

Heide Mannlová: Výtvarný vývoj a funkce středověkého znaku spjatého s architekturou 102

Vladimír Markl: Hornická symbolika v české městské heraldice 113

Drahomír Mikulecký: Perspektivy a využití genealogie v socialistické společnosti 118

Karel Müller: Erbovní měšťané doby předbělohorské 121

Milan Myška: Genealogie a hospodářské dějiny (Hrst úvah a poznámek o možnostech spolupráce) 124

Jozef Novák: Erb ako historický prameň 127

Jiří Palát a kol.: Výzkum vícegeneračních rodin Vítkovických železáren v letech 1828-1988 131

Pavel Palát: Heraldická terminologická konvence 134

Miroslav Pavlů: Erby Jiřího Žabky z Limberku 138

Pavel R. Pokorný: Lobkovický erbovník 142

Leszek Pudlowski: Przegląd badań genealogicznych, heraldycznych i sfragistycznych w Polsce w okresie powojennym. Bibliografie-podręczniki-czasopisma 148

Lucie Reichlová - Pavel R. Pokorný: Heraldické sbírky a materiály ve fondech Archivu Národního muzea 154

Vladimír Rolinc: Valašsko 16.-18. století očima genealoga 161

Vladimír Růžek: K obsahu a dataci nejstaršího českého erbovníku tzv. Aula Caroli IV. 165

Jan Skutil: Mojmírovská dynastie a reminiscence na jedno z jejich ústředních sídlišť ve staročeské erbovní pověsti o Štylfridovi 174

František Spurný: K problematice ztráty stavovské příslušnosti české šlechty po Bílé hoře 182

Jiří Stibor: Kotulínští z Kotulína na Opavsku 187
Jiří Stibor: Výzva ke zpracování rejstříků k nejdůležitějším genealogickým pramenům 194
Erich Šefčík: Pěstování pomocných věd historických v opavských muzeích 195
Jan T. Štefan - Tomáš Krejčík: Heraldické motivy v knižních ilustracích rodiny Balzerů 199
Milan Vondráček: Pečeti Jiřího z Poděbrad do roku 1458 jako doklad šlechtické sfragistiky 15. století 205
Ladislav Vrtel': Kultúrno-historické aspekty štúdia heraldiky 209

Redakční poznámka:
Poznámkový aparát jednotlivých příspěvků byl redakčně upraven.

Sborník příspěvků z III. setkání genealogů a heraldiků

Vydal Klub genealogů a heraldiků Ostrava
DK ROH VŽSKG
Ostrava 1987
Uspořádal: PhDr. Karel Müller
Odpovědný redaktor: Vladimír Markl
Grafická úprava: PhDr. Petr Pavliňák

ÚVODNÍ PROJEV:

Soudružky a soudruzi, vážení přátelé, milí hosté!

Před několika sekundami dozněly v podání Valašského žesťového kvinteta z Rožnova p.Radhoštěm "Intrády" profesora ostravské konzervatoře Leona Juřici. Po tomto hudebním úvodu mi dovolte, abych jménem výboru Klubu genealogů a heraldiků Domu kultury ROH Vítkovic, jménem přípravného výboru III. setkání a také jménem svým přivítal mezi námi zástupce PV KSČ VŽSKG s.Ševčíka, ing.Petra Dobeše, náměstka ředitele DK ROH Vítkovic a vedoucí Podnikového muzea VŽSKG s.Věru Stanovskou, díky jejichž pomoci organizační i materiálové se toto setkání mohlo uskutečnit. Dále vítám představitele vysokých škol, archivů, muzeí a dalších odborných pracovišť včetně zástupců zájmových organizací se zaměřením na genealogii a heraldiku z Brna, Olomouce a Prahy. Obzvláštní dík a uznání patří všem účastníkům tohoto setkání z řad přátel genealogie, heraldiky, sfragistiky a vexilologie, kteří nelitovali čas ani prostředky, aby mohli být přítomni našemu jednání. Srdečně mezi námi vítám i naše polské přátelé.

Během šesti let se scházíme potřetí, abychom srovnali výsledky svých studií a vyměnili si názory na danou problematiku. Kromě již tradičních témat objevují se na různých jednáních i studie z užité heraldiky, náměty na zavádění výpočetní techniky do genealogie a jako novum i studie z výzkumu rodin, které pracují po více generací v jednom podniku.

Přínosem pro rozvoj klubové činnosti jsou meziklubové koordinační schůzky, jichž se zúčastňují nejen profesionální pracovníci zabývající se převážně genealogií a heraldikou, ale své zástupce zde mají pracovníci dalších, převážně technických oborů. Hostiteli a garanty těchto pracovních setkání jsou olomoučtí kolegové, kteří dvakrát ročně zvou zástupce jednotlivých organizací z Brna, Ostravy a Prahy k jednání v heraldické a genealogické sekci. Meziklubová terminologická rada, která se zabývá unifikací heraldické terminologie, vychází ve svých návrzích z frekventovaných termínů s přihlédnutím k profesionálním odlišnostem a vývoji jazyka. Dohodnutou terminologii pak prosazují redakční rady jednotlivých organizací ve svých tiskovinách. Genealogická sekce si vzala na pořad svých jednání zvlášť těžký úkol, totiž vytvoření příručky pro rodopisce, jejíž platnost by byla nadčasová. Jak budou stanovené cíle dovedeny k úspěšným závěrům, to prověří čas.

Účast na uvedených jednáních není jedinou činností, kterou se Klub genealogů a heraldiků v Ostravě zabývá. Základem jeho činnosti je vydávání klubového Zpravodaje, na jehož stránkách se redakční rada snaží dát prostor co nejširšímu okruhu přispivatelů. Zvlášť zajímavá témata jsou zpracována v monotématických přílohách této tiskoviny. Pro potřeby genealogů byla tak vydána nová pracovní pomůcka - "Německo-český slovník genealogický" Viktora Palivce. Z pera PhDr.Barbary Krzemieńske vyšla příloha č.IV Zpravodaje s názvem "Moravští Přemyslovci ve znojemské rotundě" a přátelé heraldiky jistě přivítali přílohu Zpravodaje č.V s názvem "Erbovní listiny ve Státním oblastním archivu v Opavě" sestavenou PhDr.Karlem Müllerem. Jistě milým překvapením pro obě skupiny je vydání práce dr.ing.Václava Elznice "Renobilitační procesy pražské". V přednáškové činnosti se prosazují vedle odborníků i zkušení členové našeho klubu přednášející v cyklu "Z mé badatelské práce".

Ne všechny záměry výboru byly přiváděny do života lehce, mnohokrát bylo nutno hledat nové cesty k dosažení plánovaných cílů. Nepodařilo se nám i přes některé dílčí úspěchy získat pro činnost klubu posluchače ostravských a olomouckých vysokých škol se zaměřením na historii i přes konkrétní nabídky, jež by přinesly všem účastníkům prospěch. Jaké by mohly být výsledky vzájemné spolupráce, dokumentuje Sborník příspěvků žáků PaedDr.Jiřiny Holinkové, CSc. K problematice předbělohorské Olomouce. Mnoho úsilí bylo věnováno i novým formám práce a vytváření malých týmů pro realizaci kolektivních prací. Po dvou a půlletém období bylo letos přikročeno ke konkrétním pracem na nesmírně zajímavém zadání s názvem "Výzkum vícegeneračních rodin ve VŽSKG".

Čekají nás dva dny naplněné intenzivní prací. Věřím, že jednání bude probíhat tak, jako tomu bylo v minulosti, v klidné a tvůrčí atmosféře. Závěrem mi dovolte, abych poděkoval vašim jménem ještě jednou vedení Domu kultury a Podnikového muzea VŽSKG za pomoc při zajišťování našeho setkání. Totéž poděkování náleží taktéž všem členům přípravného výboru včetně členů klubu, kteří se jakoukoliv formou pomoci zasloužili o zdárný, alespoň jak doufám, průběh tohoto jednání. Věřím, že se vám bude v Ostravě po oba dny líbit a že si z našeho jednání odnesete řadu hezkých zážitků, navážete nová přátelství a získáte další impulzy pro svou práci.

Za výbor KGHO předseda Vladimír Markl

Eduard Bejček

Horničtí rodopisci na Příbramsku

Historie a popis složitých zákrutů významných rodů tvoří důležitý základ národní historie i jeho tradic. Genealogie se převážně zabývá zkoumáním a popisem různých šlechtických rodin a rodů. Také dochované materiály v archívech, rodinné písemnosti, majetkové záznamy a jiný faktografický materiál zpravidla umožňuje vystopovat rodinné větve a kořeny na mnoho staletí do historie.

Mnohem složitější je to s rody sedláckými, řemeslnickými, jinými slovy řečeno s rodopisy prostého lidu, té masy tvůrců všech hodnost společnosti. A právě této otázce bych chtěl věnovat svoji pozornost a také bych chtěl ukázat na některé rodopisce a rodopisy hornických rodin na Příbramsku.

Jako základní východisko a pozici, ze které budu přistupovat k této otázce, považuji stanovisko, které zaujal ve své neuveřejněné a nedokončené práci významný český spisovatel Jan Drda. Z nedokončeného románu "Odkud přicházíme" cituji:

"Což jenom knížata a bohatí měšťáci mají své rodokmeny a rodopisy? Což chudý spadne z hrušky nebo ho přifoukne povětří?

I ten poslední bezzemek a tulák se rodí z matky, matka z báby a bába z prababy, tak jako z pradědova semene vzešel děd, z dědova otec, z otcova syn, a řetěz těchto čtyř zpravidla obemkne už celé století. Všechno tkví v tom, že knížata jsou přirostlá ke svým panstvím, pojmenovaná podle míst, kterých se jejich předkové zmocnili loupeží nebo kupem, měšťáci jsou přirostlí jako hlemýždi do kamenných domů, které s sebou vlekou pokolení za pokolením, ke kramářským pultům, jimiž se pyšní, neboť v nich mají šuplata na peníze.

Ale chudí jsou jako ptáci a patří jim jen povětří. Sotva obrostou peřím, vypadnou z hnízda, shon za potravou je rozežene, milují se bez rodinných postelí, padají v bitvách, které nenesou jejich jména, ve svých rozedraných kapsách shromažďují spíš chlebové kůrky než rodinné památky. Nezbudou po nich ani tolary s letopočtem, ani vyšívané čepice, ani deníky a memoáry, plné ušlechtilého jemnocitu najedených, a země do které je zahrabou, není obtížena kamením pomníků. Svobodně na nich roste tráva, nad jejich kostmi se vysemeňují pampelice, střevičníky a jitrocel. Co není psáno, není dáno, jak říkávali kontribuční sedlákům. Ale kam jinam než do větru, do vody, do té černé země, co je nosila, co je nakonec zahrnula a rozložila v živiny trav, křovin a stromů, kam jinam mohli chudí zapsat trápení svých životů, svou památku?

Proto jsem začal sbírat prst ve své rodné krajině, její stromy a vody, kameny a mračna, její odstíny hlíny, poletavá semena sosnových a smrkových šišek, džbánky rozbité o trám, nadávky, přezdívky, její způsoby deště od mrholení, poprchávání, krápání až k lijákům, průtržím a činám, její písničky a pořekadla, vzdechy, křivé hřebíky, ztracené podkovy, různá jména koní, krav, psů, vůně, jež přinášejí větry od západu i větry od východu.....

Proto mé oči vidí, mé uši slyší, můj čich cítí, můj hmat hmatá, má chuť chutná, můj mozek vrývá do svých závitnic všechno tak nenadále ostře, jako by mi těchto deset pokolení propůjčilo všechny své smysly oráčské, ovčácké, pytlácké, vojácké, havířské, koňácké, tulácké, své smysly domovské i povětrné.....

To všechno je v mé krajině, ale zároveň i ve mně, proměněno v živiny, které stoupají pod lýčím stromů a skrze stébla trav, tak jako mými žilami, mými smysly a nervy. Proto se vracím jako do rodného domu, pro dědictví, jež bych nevyměnil za nic na světě: pro pocit přináležitosti, pro vědomí, že já jsem přímo odtud, které mi zaživa nemůže vzít nikdo, tak jako nikdo nemůže rukou vytrhnout vzrostlý a zakořeněný strom". 1/

Podle mého soudu je to umělecky vyjádřené krédo všech rodopisců netradičních rodů a plně sdílím vyznání tohoto nadaného a zemitého krajana a pokusím se ve svém diskusním vystoupení přiblížit vám některé příbramské a zejména pak hornické rody i jejich rodopisce.

Na Příbramsku základ genealogie hornických rodů tvoří rodinné kroniky a zápisy, které jsou často velmi obsáhlé a dokumentárně výtečně zpracované a na druhé straně jsou to poměrně novější tradice hornických přezdívek, které zpravidla nepřesahují víc jak tři hornické generace, t.j. dobu asi 100 let.

Co tvoří páteř veškerého hledání a renesance genealogie v širokých vrstvách obyvatelstva? Je to potřeba návaznosti na minulost, hledání kořenů sounáležitosti - jinými slovy jde o g e n e r a č n í k o n t i n u i -

t u. Nynější doba vědecko technické revoluce, obrovských přeměn společenských i technických s sebou přináší potřebu těchto historických podnětů a návaznosti na minulé generace.

Jeden z vynikajících futurologů Issac Asimov v rozsáhlém článku: "Jsme sami i když nejsme sami", se hluboce zamýšlí nad klíčovými problémy lidstva. "Všichni si uvědomujeme, že přelidnění, zamoření životního prostředí, vyčerpání zdrojů surovin a lidské odcizení představují pro naší palentu smrtelné nebezpečí. Máme-li jako lidstvo přežít, musíme pro naše problémy najít celoplanetární řešení".

Autor tohoto lakonického konstatování bezesporu vystihuje i okolnost nebezpečí, které pro lidskou civilizaci znamená odcizení se její vlastní lidské podstatě, ztrátě generační kontinuity v přetechnizované civilizaci. A to je z hlediska nás genealogů jedna z prvořadých otázek. V našich řadách jsem se setkal s názorem, že vlastně genealogie je rodové sběratelství minulosti odborně řízené. Zároveň je pravdou, že se k tomu vrací zpravidla až generace pozdějšího věku, protože lidé středního věku /t.j. 30 - 55 let/ jsou v současné době obvykle zahlceni starostmi pragmatického charakteru a teprve později se vrací ke své minulosti a kořenům bytí, zrodu i tradicím.

Hornický region Příbramska jako jeden z nejstarších vůbec právě svojí stabilitou hornického povolání vytvořil i dobrou základnu pro vystopování a studování hornických rodů po řadu let. Dr. V. Palivec ve stati "Staré hornické rody na Příbramsku" píše: "Nikoliv nadarmo se neříká, že v Příbrami, nebo lépe řečeno na Březových Horách či okolí, každý druhý je a nebo byl horníkem. Jsou mnohé a mnohé hornické rody příbramské, kde drsná a těžká práce se udržuje po mnoho desetiletí, ne-li jedno i více staletí v rodě přecházející z pokolení na pokolení. Tak např. jsou to jen namátkou: Bittnerové, Hendrychové, Petráňové, Posové, Fousové, Fárové, Kučerové a jiní a jiní". 2/

Pokračujme ještě slovy Jana Drdy, který ve výše uvedené práci na závěr říká: "...protože vím, že jsou v nich obsaženi ti, kdo mně předcházeli, těch nejméně deset mně známých pokolení dědků a bab, z jejichž semene a lůn jsem povstal, abych na sebe vzal úkol jejich rodopisce!"

Na Příbramsku je celá řada takových rodopisců, lidových písmáků a kronikářů. Tyto rodové kroniky jsou velikým zdrojem poučení i faktografickým materiálem pro regionální dějiny a zejména pak pro genealogii. Bohužel většinou se nachází v soukromých rukou a nejsou odbornými institucemi ani registrovány a tak často putují do odlehlých míst a někdy se i ztrácí stopa po jejich existenci. Přitom jde o významné materiály. Rozsáhle jsou zpracovávány rodopisy Bejčků, Čáků, Vandasů apod. Tak např. ing. Vandas má zpracovány návaznost a osudy asi 1.500 Vandasů v celé Evropě a jeho rodopis sahající do 17. století je přímo fantastickým dílem takového zaujatého genealoga.

Takovým mezi havíři je i Bedřich Mora z Vranovic na Příbramsku. Zpracoval své zápisy do dvou asi pětisetstránkových foliantů a dvou menších kronik. Jedna kronika je vysloveně rodová, jedna je o rodech obce /převážně havířské/, jedna je muzikantská a jedna je všeobecně politická a historická. Pracoval na tom plných 15 let v důchodu a vytvořil rozsáhlý obrázek dějin havířských rodů i vlastního. 3/

Bedřich Mora se narodil ve Vranovicích roku 1904 a čtyřicet let pracoval na Březohorské úpravně rud na šachtě Rudolf /nověji 25. únor/. Říkali mu "redaktor" a tím vlastně havíři vyjadřili to, že patřil mezi redaktory závodního časopisu "Stříbrná záře", který vycházel v létech 1961-62 v Bohutíně na šachtě.

Kořeny tohoto havířského rodu jsou daleko. Jeho děda František Mora, narozený v roce 1846, byl podle rodových záznamů pokrevně spřízněný s hudebníky, kteří k nám přišli ze slunné Itálie, byl to výborný houslista a kontrabasista. V kronice se o něm píše: "....ve třiceti dvou létech byl havířem na Březových horách a stal se obětí svého povolání, zvednul vozík naložený rubaninou, ten byl značně těžký a on se jej snažil sám zvednout, zatím co druhý měl víko vozu otevřít. Vůz byl těžký, on prudce zabral, jeho nohy v bácích obuté uklouzly a on chtíc vůz zadržet, strhnul se. Byla to tzv. kýla, ale špatná lékařská péče způsobila, že dostal prant, jak se tehdy říkalo zánětu s otravou, a zemřel v nejlepším věku svého života a zanechal po sobě vdovu a tři děti".

Havíř Bedřich Mora ve zmíněné kronice připomíná i havíře železnorudného na Rožmitálsku a v kronice jmenovitě uvádí:
"V mém životě jsem zastihl několik účastníků bývalých šachet, pracujících havířů na železné rudě u Pourky. Na šachtách "Vejtečských" pracoval ještě můj děd František Bucík, otec moji maminky, pak to byl Jan Falta, známý jako "starý buďák", dále tam též pracoval Josef Felt, trefně zvaný "starý heml". "....roku 1892 byly ale šachty železnorudné úplně zastaveny a havíři byli předáni do tzv. bergamtu do Příbramě".

Morové byli početně zastoupeni v samotných Vranovicích,ať již se jedná o "marouše" nebo "podzimečka",ale hlavně "macoura" - to je Josefa Moru narozeného 1874, který také pracoval celý život na vošverku /úpravna/ a potom na Rudolfce jako horník. Byl to i výtečný zpěvák.

Hluboké kořeny hornické tradice připomíná Bedřich Mora v rodové kronice těmito slovy: "Jak již zaznamenáno,moji oba praotcové i tatínek našli svoji obživu pro rodiny v březohorských šachtách.Také já co třetí generace jsem se stal opět havířem a do čtveřice - též můj zeť Miloslav Němeček také se svým tatínkem propadli povolání havíře".

Z mnoha set stran rukopisných záznamů rodové a místopisné kroniky Vranovic k nám promlouvá bohatá historie desítek havířů i jejich životních osudů.V roce 1932 z obce pracovalo na šachtách 16 horníků,jak se říkalo "pod provizí" a tři smluvní horníci. V kapitole:Horníci naší obce v pořadí usedlostí ale i jejich havířské nadávky/přezdívky/ se můžeme dočíst o celé plejádě horníků.Hornické přezdívky z Vranovic jsou přehlídkou a nástinem hornických osudů a tak v kronice čteme o dovčíkovi,švajnochovi,hemlovi i lívanečníkovi,pekaři,paraplíčku, paboučkovi,fisákovi,kořenákovi,sakramentu, kukučkovi,marastu,kusíkovi a dalších.V kronice s kamarádskou hornickou nostalgií jsou zaznamenány i různé úrazy,drobné epizody ze života i tragedie.Šachty vždy měly své četné oběti i na životech.

Prostý havíř Mora po sobě zanechal veliké dílo autentických záznamů i vzpomínek na slavné doby života havířů na Příbramsku. Na konec jednoho ze společných posezení mně i zazpíval píseň svého otce,která vyjadřuje koloběh života i návaznosti lidského rodu:

Co jich tu před námi bylo,
zpívali,smáli se dost,
uprostřed smíchu a plesu,
přišel ten nezvaný host...
Co jich tu po nás zas bude,
zpívati,smáti se budou,
pobydou tady jen chvíli,
pak za námi zas pudou... 4/

Příbramský spisovatel,žijící grafik Jan Čáka má zpracovanou rodovu kroniku havířského rodu Čáků - jejichž jméno je vlastně názvem hornické čepice k uniformě.Zajímavostí těchto rodových kronik jsou zajímavé historické exkursy zejména do doby národního obrození. Prvním starostou osamostatnělých hornických Březových Hor v roce 1849 byl zvolen Josef Čáka.Roku 1851 otiskuje Karel Havlíček Borovský ve svém "Slovanu" Josefův příspěvek a prapraděd připojuje počeštělý titul "přední c.k. horolezec" místo "obrštajgra".Když procházíme zmíněnou kroniku rodiny Čáků,defilují před námi havíři,drobné osudy lidí i jejich podíl na životě kraje,vlastenecká činnost,řemeslnická dovednost a cítíme hloubku kořenů,kterými jsou pevně zakotveny v české zemi na Příbramsku.

Rodové kroniky mají ještě jednu velikou přednost, a to že svým jazykem,bez omezení a většinou velmi názorně a obrazně líčí události doby,podávají nezkreslený obrázek drobných lidí a tím dokumentárně velmi cenně obohacují naše představy o dějinách a vydávají přesvědčivě svědectví o době,kdy jejich předkové žili.

V předcházejícím rodopisu Morových z Vranovic byla několikráte zmínka o hornických přezdívkách.Lze skutečně hovořit o tom,že prakticky každý havíř příbramského regionu,jednalo se v minulém století asi o 5.000 lidí, měl svoji přezdívku.Hornické přezdívky tak tvoří významný podkladový materiál pro studium a rodopisnou práci.Celkově ovšem můžeme přezdívky rozdělit kromě profesních hledisek na tři základní skupiny:
-přezdívky individuální,jednotlivců,-rodové, a -obecně místopisné.Zastavíme se krátce u tohoto druhého zdroje genealogie příbramského kraje s důrazem na hornickou profesi,tedy na hornické přezdívky.Nebudeme se zabývat individuálními přezdívkami,ačkoliv velmi často zahrnují tři i více generací hornických rodin a dědí se z jednoho na druhého.Tedy na Příbramsku 100 let staré přezdívky nejsou výjimkou a jsou vlastně třígenerační.

Zastavíme se více u jakýchsi kolektivních přezdívek,a to z hlediska zdroje genealogického studia a jako podkladový materiál pro kroniky,rodopisy.Přezdívky,které budeme uvádět,jsou záležitostí živou,protože hornický region Příbramska funguje od úsvitu našich národních dějin /Horymírovská legenda,Libušina věštba/ až po současné doly na olovo a stříbro,novější šachty Uranového průmyslu a rozvoj těžby zlata Rudných dolů Příbram.Horníci přilehlých obcí Příbrami a Březových Hor tvoří součást hornického jádra tohoto regionu a jejich obyvatelé mají obecné přezdívky,které v plné síle přetrvávají do dnešních dní.

Tak vlastně přezdívali /jak se zde říká nadávali,nikoliv jako hanlivý výraz/ všem:

z Obecnice	bečáni
z Osečе	hulové

ze Starého Podlesí	sekyrkáři
z Nového Podlesí	u červené čubky
z Malého Drahlína	u pěti zlodějů
z Drahlína	haďáci
z Lázu	lázskej moula,nemehlo z Lázu
z Dominikálních Pasek	králíci
z Kácině	bzíkaláři
ze Sádku	sabiňáci 5/

Obyvatelé,většinou havíře ze svažité části Březových Hor a protilehlé stráně /Drmlovo pole/ nazývali "z kozince".

Obecnickým říkají "bečáni" jako překroucenina slova Obecnice a traduje se obecné mínění,že v tomto koutu Podbrdska se hojně pěstovali nejenom ovce,ale zejména berani na chov.Tato místní přezdívka se používá více jak 150 let.

Osečským říkají "hůlové",podle zvláštní rodiny Hůlů,zlodějů a podvodníků,chmatáků,kteří jako početný rodinný celek žili ve vagoně na kraji vesnice a byli postrachem širokého okolí.Dokonce se říká,že ani četníci si netroufli do vagónu přijít.Jejich krádeže měli přímo gangsterskou povahu přepadů,jak se říká za bílého dne,majitele drželi v šachu a ostatní brali.Tato neomalenost ve zlodějině vešla jako hanlivá přezdívka na obyvatelstvo obce.

Všem ze Starého Podlesí říkají "sekyrkáři". Při pátrání po původu této místní přezdívky byly získány od pamětníků tři varianty podstatně stejné pointy této přezdívky.Základ je velmi jednoduchý, a to mord sekerou.

a/ "...původ je v tragické události,která se stala na konci 1.světové války,nebo snad brzo po válce.Vrah Převrátil vylákal svého kamaráda do lesíku nad Podlesím,že mu prodá větší množství pašovaného tabáku,tam ho sekerou zabil a mrtvolu hodil do struh /rour,kanálu/, které sváděly vodu ze struh od Březových Hor".

b/"Před 1.světovou válkou držel sousedse sousedkou a postižená manželka přepadla tu ženskou o Občova v lese.Sekyrkou,takovou tou do půlměsíce,co se s ní sekával homolovej cukr,ji několikráte majzla do hlavy a zle ji domlátila,ale nezabila".

c/"...jednalo se o nějakou Duškovou,která zle domlátila Karličku Synkovou".

Všeobecně se jedná o přezdívku starou asi 100 let.Dodnes je běžné,že obyvatelé ji na sebe pokřikují,zejména pak prý aby odevzdali sekerky starostovi,když jdou na zábavu.Všeobecně známým faktem je,že Podlesáci bývali horkokrevní a do pranice až na krev nebylo nikdy daleko.Také jeden havíř z Podlesí má přezdívku "šel si pro věno se sekerou" a to proto,že opravdu tímto způsobem si vynucoval na tchánovi slíbené věno.Jinak se podlesští honosně nazývají "pařížené" a Podlesí říkají Malá Paříž.Příčinou byly dvě okolnosti.Na jedné straně zde bydlilo asi 25 štajgrů /ze 125/ a také značný počet učitelů četných příbramskýcn škol./Vysoká škola báňská,Učitelský ústav,Hormí škola,reálné gymnásium, atd. vynesly Příbrami název Athény Podbrdska/. Obyvatelé si na této honoraci velmi zakládali a také dcery této smetánky byly známy tím,že se na zábavě 2-3x převlékali do jiných šatů,aby ukázali co si můžou dovolit.

Všem z Nového Podlesí přezdívají "u červené čubky".Výklad této přezdívky je v několika variantách a pro určitou intimitu je trochu mlhavější.Jedna varianta udává,že v základech jednoho z domů nepočetné obce byl prý zazděn pes.Jak a proč není známo.Druhá verze vychází ze skutečnosti,že na jednom stavení byl jednou nakreslen červenou barvou pes,tím byly ironizovány některé osobní záležitosti paní domu.Konečně třetí verze na to navazuje:V obci je dům "u Červených" a spojení se psem je satirické vyjádření kritiky.

Všem z Malého Drahlína říkají "u pěti zlodějů" nebo jen zlodějové.Faktem je,že od M.Drahlína vede do Brdských lesů prastará a možná dokonce středověká cesta v mapách označená jako "pětizlodějská" a údajně na místě obce stál velký knížecí ovčín s pěti budovami,které byly rozbourány a rozebrány místními obyvatelstvem na stavbu vlastních domků.Jiné podrobnosti nejsou známy.

Obecná přezdívka Drahlínských jsou "haďáci". Nepodařilo se věrohodně objasnit příčinu vzniku této přezdívky.Spíše podle ústního podání místních obyvatel se říká,že v okolí obce byla hojnost výskytu hadů v kamenitém úbočí brdského masívu.A mezi obyvateli prý bývali velmi zruční chytači těchto hadů pro odběr hadího jedu.

Velmi populární přezdívka Lázských je "lázskej moula" a "nemehlo z Lázu".

Příčinou vzniku je jednoduchá realita.

"Bývalo kdysi zvykem,že lázští havíři fárající na Horách v sobotu za laciný peníz kupovali od horských řezníků hlavy poražených dobytčat.Často se jim podařilo svésti se s některým formanem,jichž jezdilo na sobotní trh do města.Aby nemuseli hlavy dobytčat držeti v rukou,napíchli je na líšně vozu.Tak

tyto nezabalené a krvavé "mouly" strašili celou cestu až do Lázu a způsobily,že všem lázskejm začalo se nadávat "lázskej moula". Nadávka se udržela ještě dlouhá léta potom, když nikoho již nenapadlo vozit si na líšni volské hlavy.Snad žádná jiná havířská přezdívka se nedotýkala postižených tak,jako právě tato.Ještě je nutno dodat,že všem Novotným z Lázu říkají "žďabáci".Také se místo v Lázu říká "u nemehel" a nebo "nemehlo z Lázu". Ironie "lázeskej moulů" je živá dodnes.

V Dominikálních Pasekách se dodnes velmi hojně pěstují četné a dobře šlechtěné odrůdy králíků od českého strakáče,po angoráky a belgickými obry konče.Zajíždějí sem pro chovné králíky četní zájemnci a tato přezdívka je velmi zdomácnělá.

Všem z Kácině říkají a provokují je jako "bzíkaláře".Vysvětlení podávají domácí velmi neradi,ale nakonec to objasňují tak,že prý kráva když se "bzíká",t.j.když ji napadají ovádi nebo komáři,tak zvedá oháňku a mrská ocasem.A je zde jakási zobecnělá zkratka přijatá jako přezdívka.Někteří havíři ovšem vzpomínají jakési příhody,kdy parta havířů si přivydělávala tím,že sekali rozsáhlé louky kosou.U potůčky či bažiny byli napadeni velikým hejnem komárů nebo ovádů,kteří je pronikavě bodali.Jeden z nejvíce postižených utíkal a volal na druhé:"Utíkejte,utíkejte se někam schovat-bzí,bzí!" O všech těchto souvislostech se kácinští neradi vůbec baví a nechtějí sdělovat jakékoliv podrobnosti. A vzhledem k tomu,že se pro toto pojmenování hodně zlobí,různí šprýmaři,když jdou kolem káciňských,jenom jednoduše jakoby mezi zuby pustí jasný a svistivý zvuk:"bzí,bzíí,bzí" a oheň je na střeše.

Všem Sádeckým přezdívají "sabiňáci".Je to zjevná překroucenina lidového pojetí sádečtí.Jiné vysvětlení se nepodařilo získat.

Tak jsme získali přehled o přezdívkách okolních obcí,jak bychom nyní řekli spádových k Příbrami a Březovým Horám.Jejich znalost umožňuje přesněji identifikovat původ rodů,rodin i jejich migraci.Jedná se o prostor asi v průměru 25 km.

Nyní se zastavíme u rodových přezdívek, které snad pro genealogickou práci jsou ještě důležitější a jako podklad pro studium průkaznější.Ve zmíněné oblasti hornického regionu Příbramska se udržují po dnešní dny tyto rodové přezdívky:
Tak vlastně přezdívali všem:

Černým	strašidla
Hrodkům	šavle
Ježkům	píča
Fousům	čurák
Majerům	trajfundící
Kášům	švinda
Kopeckým	fufrák
Hoškům	čerti
Havelkům	kozlové
Vávrům	porubák
Duškům	outrata
Fárům	pane Fára není pára

Ve všech případech se jedná o hornické rody jejichž kořeny jsou zakotveny nejméně po tři generace v hornictví a některé z nich havíří po dobu tři sta let.

Všem Černým se říká "strašidla"; je pravidlem pokřikování:Černej,máš to pod kamenem! A co?Hovno! - zní lakonický závěr.Údajně měla tato přezdívka vzniknout tak,že jeden z Černých putoval z B.Hor do Bohutína a uprostřed cesty domů si uvědomil tragičnost svého počínání,protože předtím propil v hospodě celou výplatu a v podnapilosti začal křičet:"Strašidlo,strašidlo,kde jsi,vem si mne,já jsem prožral plat!"Kdosi to slyšel a přinesl na šachtu a tato přezdívka se masově ujala.

Všem Hrodkům od nepaměti se říká:"šavle". Vysvětlení této přezdívky je dvojí a sice nositelé tohoto jména tvrdí,že kterýsi jejich předek si neustále v práci i doma notoval písničku "...mám šavličku ocelovú".Ovšem je možné i jiné tradující se vysvětlení,že kterýsi z Hrodků někde "hodil šavli" nebo-li zvracel a to jim jako přezdívka zůstalo.

Všem Ježkům říkají "píča" a ačkoliv je to k nevíře,pak tato vysloveně hanlivá přezdívka je početnými Ježky přijímána velmi dobře. Ovšem je ještě celá řada rozlišovacích přezdívek Ježků a to:Starosta z Orlova,Rovnal jsi družičky za kozy,Chudil,Bílej atd.

Ježkům dávali ještě všelijaké rozlišovací poznámky a tak na příklad na jednoho z Ježků křičeli:"Pane Píča,dopijou to"!Nebo jeden z Ježků,a to František,jak vzpomíná jeden z jeho vnuků,šel s krávou kolem hospody "U Antropiusů" v Podlesí a tam došlo ke slovnímu utkání s Lojzou Cihlářem.Děda byl statný chlap důlní zedník a nenechal si nic líbit a tak když jej kamarád napadl tradiční nadávkou, přivázal krávu ke plotu a v ostré výměně názorů mu začal dokazovat,kdo je vlastně větší "píča".Podlesáci se bavili a smíchu kolem této události bylo víc jak dost a uchovala se v paměti až do dnešních dní.Zlé jazyky si vymyslely na stíhané Ježky ještě jinou zlovolnou poznámku a dodnes se ptají některého z nich:"Je píča hovězí maso"?

Historie vzniku této přezdívky je poměrně složitá a původně i samotní její nositelé se domnívali,že kterýsi z jejich předků prostě příliš často používal slova "píča" a to jim bylo přiřknuto.Ovšem dalším šetřením pamětníků se nakonec dospělo k přesnějšímu vymezení vzniku a okolnostem,za kterých se zrodila tato přezdívka.Stalo se to v dobách Rakouska Uherska asi v roce 1883.Na šachtu Vojtěch přijela a také fárala vzácná návštěva z Ministerstva orby /kterému doly podléhaly/ doprovázená horním radou K.Brožem.Byla to skutečně výjimka a o to větší byla událost, když tato delegace doprovázená štajgrem narazila na díle na dva horníky,z nichž jeden spal na fálu a druhý vedle něho sedící spal také.Když štajgr zacloumal se spícím,ale sedícím havířem,ten se rychle probral a pohotově prohlásil,že nespal.Na dotaz co dělá ten druhý,odpověděl:"Ale,to je nějaký píč" - něco jako pijan,ochlasta.Později se vysvětlilo,že vlastně spící Ježek požádal kamaráda,aby hlídal,že si trochu schrupne a nakonec usnul i hlídač.Ale celá historie se roznesla po šachtě,snad dokonce dostali i z direkce "štrof" - pokutu.Ale to nejhorší je teprve čekalo a tím byla upravená přezdívka.Posmívali se mu, že se nechal chytit od horního rady,že je tedy "píča" a ne "píč".A tak to zůstalo v hornickém podvědomí jako rodová přezdívka nositelů stejného jména.

Všem Fousům říkali naturalisticky "čurák". A skutečná podstata vzniku této přezdívky není známa ani v nějakých souvislostech.

Všem Majerům říkají "trajfundíci" nebo "trajfunda".Kromě toho se traduje velmi stará rýmovačka vztahující se k této přezdívce:

"buřty,párky,pomeranče,
harmonička rozbitá,
trajfundíček,volejíček,
zahodil ji do žita!"

Z původní historie této přezdívky se podařilo zjistit následující.Kterýsi hodně dávný předek v první polovině minulého století,jménem Majer,přišel na šachtě o zrak a obec mu dávala jakési naturální dávky,čehosi tři funty.Dále mu měla být obstarána harmonika pro hru v hospodách nebo na žebrotu.A k tomu všemu to bylo zkomplikováno nějakou dramatickou událostí v životě,která našla výraz v uvedené rýmovačce.

Všem Kášům říkají "švinda".Také se někdy říká "Švinda Káš".Tato přezdívka má svůj původ v dobách před 1.světovou válkou,kdy jeden z Kášů jako voják se zúčastnil anektování Bosny - Hecegoviny.Se svými dojmy z tohoto tažení se svěřoval kamarádům na šachtě a kromě válčení,diskusí o ženách přišla také vojenská řeč na pitivo,alkohol.Ve vyprávění se přímo rozplýval svými řečmi,o tom,kolik vypil jakési "švindy".Není jasné,zda jde o nějaký druh Rakije,samohonky nebo jiného domácího nápoje,ale takto propagovaná švinda si zakotvila svoje místo v hornickém vědomí a tak všem Kášům i nadále se říká "švinda".Ovšem někteří Kášové si vysloužili ještě jakési přezdívkové přídavky situačního humoru,jako například:
"Nebijte mně já jsem váš,já jsem Jarda Káš!, Já jsem švinda z Rokycan,jaktěživ jsem nepical,jednou jsem si na ni vlez a zlámal jsem nebozez!,Mámo sundej kombiné,de sem strejda švinda z Kácině"!

Všem Kopeckým říkají "fofr" nebo lidověji "fufráci".Vysvětlení této přezdívky je zcela prosté a jenom vyjadřuje skutečnost,že početný rod Kopeckých vždy vynikal velikým tempem v práci a pro havíře poněkud nezvykle jim tedy začali říkat "fufráci",snad v protikladu potřeby klidné a rozvážné práce pod zemí.

Všem Hoškům říkají "čerti".Základ k této přezdívce početného rodu položili čtyři bratři.Žádný z nich se neoženil a žili sami s matkou,pracovali na Anenské šachtě.Byli při tom skuteční chlapi,černovlasí,kudrnatí a navíc se za tuto přezdívku nestyděli.A tak když přišli do hospody,dávali prsty k hlavě jako rohy čerta a dělali u toho ještě všelijaké úšklebky.Tato přezdívka se pak přenesla na celý rod Hošků.

Havelkům říkají "kozlové",protože se uměli řádně poprat,vymlátit hospodu,a proto je většina kamarádů ze šachty nechávala na pokoji a radši je nedráždila,protože při šarvátce s nimi nebylo žádné pořízení.

Všem Vávrům říkávají "porubák".Ani se v podstatě neví vůbec,kde je vlastně kořen přezdívky,ale je rozšířená.

Všem Dušků říkají "outrata".Jeden z početně rozvětveného příbramského rodu byl převeliký šetřil a když si někde třeba koupil kus presbuřtu /tlačenku/ s cibulí,tak si při placení povzdychl: "to zas ale byla outrata". A tak jim to zůstalo až do přítomnosti.

Všem Fárům nadávají "pane Fára není pára", původně odvozené jako kritika,když parní stroj neměl dost páry a kotelník Fára na šachtě nepracoval dost zdatně.Někdy k tomu dodávají: "prošukal to Pepa Fára!"Fárové patří mezi staré hornické rody na Příbramsku.Je ještě celá řada přídomků.

Přezdívky na Příbramsku u hornictva hrály vždy velikou roli a dokonce se stávaly případy,kdy horník byl téměř výlučně znám pod přezdívkou.Proto i pro studium historie rodů prostého lidu jsou přezdívky jeden ze základních materiálů studia.Podstatné na přezdívkách je skutečnost,že ony zpravidla vyjadřují nějakou obsažnou situaci,moment,který veřejnost a nejbližší kamarádi spojili s konkrétními lidmi a pod jejími názvy si je představují.

Tak jsme vlastně naplnili představu i vizi o rodopisech,který v úvodu této statě nastínil spisovatel Jan Drda.

P o z n á m k y

1/J.Drda,Odkud přicházíme, 100 let gymnásia v Příbrami 1871-1971 - - almanach vydaný k setkání absolventů, s .70-73
2/V.Palivec,Staré hornické rody na Příbramsku "Příbramsko",věstník spolku rodáků a přátel příbramského kraje v Praze 9 č.1-2 z 20.2.1941,s.3.
3/Rodinné kroniky jsou v majetkové pozůstalosti Morů,ale citované údaje jsou z kroniky,která v opise se nachází v písemném depozitáři Hornického muzea Příbram-Březové Hory,kam ji autor předal.
4/Viz článek Horničtí rodopisci,Hornický Kahan č.6 - 10.2.1982.
5/E.Bejček,Hornické přezdívky na Příbramsku, vydala v roce 1978 sekce Komitétu Hornická Příbram ve vědě a technice ;týž,Hornické přezdívky na Příbramsku,vydala v roce 1981 sekce Komitétu Hornická Příbram ve vědě a technice ;týž,Hornická satira na Příbramsku,vydala v roce 1981 sekce Komitétu Hornická Příbram ve vědě a technice.

Die bergmännischen Genealogen in der Příbramer Gegend.

Bezüglich der hiesigen traditionellen bergmännischen Profession gewährt das Gebiet der Stadt Příbram eine gute Grundlage für Studium der bergmännischen Geschlechter sogar in einigen Generationen.Der Autor erwähnt etliche Genealogen,die Ergebnisse ihrer Arbeit in die umfangreichen Familien--Chroniken eingelegt haben.In dem zweiten Teile des Beitrags sind ausführlich verschiedene Spitznamen der Příbramer bergmännischen Geschlechter ausgeschrieben und erklärt.

MK.

Marie Bláhová

Panovnické genealogie v českých historiografických pramenech období rozvinutého feudalismu

Zájem o předky a snaha po zdůraznění stáří rodu - jímž měly být samozřejmě podepřeny jeho právní nároky a politické ambice - se v evropském měřítku projevoval od počátků formování feudálních vztahů.První genealogické soupisy panovníků se objevují v narativních pramenech v podstatě od počátku středověku. Postupně byly tyto soupisy rozšiřovány o zmínky o manželkách a potomstvu,včetně potomků,kteří se nepodíleli na vládě,a byly v nich zdůrazňovány rodové souvislosti.Tak vznikaly první středověké genealogie,obvykle jako součást jiných typů narativních pramenů. 1/

Zvláštní pozornost věnovaly genealogii nové panovnické dynastie,které se ujaly vlády v západoevropských státech již v období rozvinutého feudalismu.Tyto rody neměly za sebou dlouhou tradici,neměly vlastní proslulé předky na trůně.Proto hledaly kontinuitu - ať už skutečnou nebo fiktivní - s nejstaršími západoevropskými feudálními panovnickými rody, s Merovejci a Karlovci,neboť podle středověkých představ od počátku francké říše vládla v západní Evropě jediná stirps regia,a pouze její příslušníci měli právo na královskou moc. 2/

Snaha po co největší starobylosti panovnických rodů - starobylost byla významným argumentem právním - vedla k vytváření fiktivních genealogií,v nichž za předky rodů byli, přes Merovejce a Karlovce,označováni antičtí hrdinové a nakonec i antičtí bohové. 3/ Snad tyto snahy souvisejí rovněž s hledáním původu celých národů,z nichž právě ideologové západoevropských feudálních národů se snažili navázat na starověkou historii:vzdělaní Francouzi věděli,že pocházejí od Trojanů,podle jejich vzoru odvozovali svůj původ Britové a další národy. 4/

Kontinuitu s Karlovci a Merovejci hledaly snad všechny západoevropské panovnické dynastie a přední feudální rody: Od Merovejců nebo Karlovců odvozovali svůj původ Kapetovci i Otoni,stejně jako Habsburkové,Zähringové, hrabata z Anjou,hrabata z Roucy,vévodové brabantští,vévodové durynští atd. 5/

České prostředí stálo dlouho stranou těchto snah. Čeští ideologové vytvořili představu o původu národa, která se sice nevymykala soudobému obecnému chápání této problematiky--vycházela z biblické "historie" 6/ -ale prostředí, které nemohlo prokázat antické tradice, byla dlouho cizí souvislost s antickým světem. Otázka původu panovnického rodu, resp. jeho prapředka, byla řešena jaksi postupně.

První z českých historiků, pražský kanovník Kosmas zachytil, s některými omyly, 7/ posloupnost a rodinné vztahy vládnoucích Přemyslovců. Genealogické souvislosti se promítají zpravidla do vztahu otec-syn, případně jsou jmenováni bratři, výjimečně matky nebo dcery. Počátky panovnického rodu Kosmas nehledal.

Kosmovi pokračovatelé věnovali pozornost své současnosti nebo době nedávno minulé. Panovnická genealogie je v jejich dílech opět omezena na posloupnost a rodinné vztahy vládnoucích Přemyslovců, případně zmínky o dalších příslušnících rodu, pokud zasahovali do politického vývoje. 8/ Stejně uvádějí rodové vztahy Anály hradištsko-opatovické, Vincencius a Jarloch. 9/

Dále pokročil tzv. Dalimil. Jeho snaha po hledání starého a "zasloužilého" prapředka rodu zasáhla jak soudobé panské rody, tak i rod panovnický. Tzv. Dalimil byl první z českých kronikářů, který zavedl genealogickou posloupnost mezi česká mytická knížata a učinil tak Přemysla Oráče praotcem Přemyslovců. 10/

Další stupeň interpretace genealogie panovnického rodu je obsažen až v dvorské historiografii doby Karla IV., konkrétně v obou oficiálních kronikách,[11/] Marignolově a Pulkavově. Česká kronika Jana Marignoly,[12/] de facto kombinace cestopisu, univerzální i české kroniky a filozoficko-náboženských úvah, vznikla v Čechách mezi lety 1355 a 1358 na příkaz Karla IV. Česká kronika, na níž se nějakým způsobem podílel Přibík Pulkava z Radenína,[13/] byla sepsána rovněž z popudu Karla IV. v podstatě mezi polovinou šedesátých let 14. století a rokem 1374 /spíše blíže k druhému mezníku/; pouze poslední ze šesti známých recenzí latinského znění kroniky, které se od sebe liší zejména použitými prameny, je o něco mladší.

Obě díla podávají především původ svého iniciátora, římského císaře a českého krále Karla IV., a to zjevně jeho oficiální verzi, genealogickou spekulaci, která spojovala západoevropskou tradici s domácí tradicí českou. Karel IV. byl vychován v prostředí, kde panovníkova legitimita a oprávněnost jeho panovnických nároků byla odvozena z krve kolující v jeho žilách.[14/] Proto i on potvrzoval svou legitimitu původem z "jediného královského rodu", tedy rodu Karlovců, a co nejdelší řadou předků. Každé z obou oficiálních děl věnuje výraznější pozornost jedné stránce panovníkova původu. Jan Marignola sleduje v duchu západoevropských panovnických spekulativních genealogií především Karlův původ po otci. Karel byl vnukem římského císaře, potomka nejstarších evropských panovnických rodů /alespoň podle Marignolovy genealogie/ a přes ně odvozoval Marignola Karlův původ až od Trojanů a pohanských bohů Jupitera a Saturna.[15/] /V tomto duchu byl zřejmě také vymalován rodokmen Lucemburků na Karlštejně/.[16/] Marignola se pokusil postihnout i druhou část Karlova rodokmenu, původ Elišky Přemyslovny. Z neznalosti české problematiky, a hlavně díky nechuti se v ní orientovat, použil filologické spekulace, aby vyložil "slávu" původu Elišky Přemyslovny, jejíž jméno spojil s fiktivním praotcem Slovanů.

Takováto interpretace ovšem nemohla uspokojit české prostředí, českou šlechtu, jejíž přízeň nemohla být panovníkovi lhostejná. Proto národní kronika Pulkavova ukazuje souvislost s českým prostředím, Karlovu genealogii po linii matky, tedy rodokmen Přemyslovců. Pořadatel kroniky navazuje v tomto směru na kroniku tak řečeného Dalimila, uvádějící Přemysla Oráče jako praotce historických Přemyslovců a jejich prostřednictvím i Karla IV.[17/] V celé kronice autor zdůrazňuje genealogické vztahy příslušníků panovnického rodu. Opakuje jména předků i prapředků jednajících osob, jmenuje sourozence, vypočítává potomky, uvádí manželky i další příbuzné.[18/] /Nápadný zájem o postižení genealogických vztahů zřejmě vycházel od Karla IV. Alespoň Karel sám ve svém životopise s oblibou uvádí rodové vztahy zmíněných osob se všemi podrobnostmi.[19/]

Po získání Branibor byly i "dějiny českého státu" zachycené Pulkavovou kronikou doplněny o dějiny braniborské a také - nebo především - o genealogii braniborských Askánců.[20/] Tato genealogie ovšem není původní. Kompilátor kroniky ji převzal ze své předlohy, jakési dnes bohužel ztracené braniborské kroniky, v níž genealogie tvořila základní kostru výkladu. Stopy této kroniky jsou, kromě kroniky Pulkavovy, i v dalších pramenech. Částečně ve spisu Jindřicha z Antwerp o dobytí Brandenburku,[21/] především pak v Chronicon principum Saxoniae[22/] z počátku osmdesátých let 13. století. Právě tento spis potvrzu-

je,že braniborská kronika kladla již ve svém původním znění zvláštní důraz na genealogii, která tvořila kostru vyprávění a byla doplněna jen nejdůležitějšími událostmi ze života jmenovaných osob.[23]

Tato otázka však již bezprostředně nesouvisí s českou problematikou.

P o z n á m k y

1/ K tomu L.Genicot,Les généalogies,Typologie des sources du moyen âge occidental 15, Turnhout 1975,s.14 nn.

2/ Srv.K.F.Werner,Die Legitimität der Kapetinger und die Entstehung des "Reditus regni Francorum ad stirpem Karoli".Die Welt als Geschichte 1952,s.203-225;G.Althoff, Studien zur habsburgischen Merowingersage, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 87,1979,s.71nn.; B.Guenée,L´histoire et culture historique dans l´occident médiéval,Paris 1980,s.348; aj.

3/ Od antického boha odvozuje např.Gottfried z Viterba původ Jindřicha VI./Speculum regum I,2 a 17,MGH SS XXII,s.31 a 48/. K tomu R.Sprandel,Gesellschaft und Literatur im Mittelalter,Paderborn - München - - Wien - Zürich 1982,s.142.

4/ Srv.B.Guenée,c.d.,s.348.

5/ Srv.G.Althoff,c.d.;B.Guenée,c.d.,s.348; A.Molinier,Les sources de l´histoire de France depuis les origines jusqu´en 1789, II,Paris 1902,č.1303,s.74 nn;D.Mertens, Die Habsburger als Nachfahren u.als Vorfahren der Zähringer,In:Die Zähringer,Eine Tradition und ihre Erforschung,Hrsg.v.K. Schmid,Sigmaringen 1986,s.151-174.Vzhledem k počtu manželských i nemanželských dětí Karla Velikého a jejich potomků ostatně nebyli ideologové těchto rodů vždy asi daleko od pravdy.Srv.E.Brandenburg,Die Nachkommen Karls des Grossen,2.vyd.,Neustadt a. d.Aisch 1964.

6/ Kosmova kronika česká I,1-2;Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag,Hrsg.v.B.Bretholz,MGH SRG II,Berlin 1923,s.4 nn.K tomu např.B.Guenée,c.d.,s.185

7/ Srv.B.Krzemieńska,Moravští Přemyslovci ve znojemské rotundě,Ostrava 1985,s.5

8/ Srv.např.Letopis tzv.Kanovníka vyšehradského k roku 1128,1129 /FRB II,s.206 n./,1130 /s.212/,atd;Kronika Mnicha sázavského 1140, 1141 /tamtéž,s.261/,atd.;Druhé pokračování Kosmovo 1207 /tamtéž,s.283/,1222,1225,1233 /s.284/,atd.

9/ Anály hradištsko-opatovické např.1137,1141 /FRB II,s.396/,apod.;Letopis Vincenciův 1140,1141 /FRB II,s.409/,1142/s.410/,atd.; Letopis Jarlochův 1167 /FRB II,s.461,463/, 1170 /s.463/,atd.

10/Kap.16 - 23.J.Havránek,J.Daňhelka,Z.Kristen, Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila,2.vyd.,Praha 1958,s.40 nn.

11/Srv.B.Guenée,o c.d.,s.337.

12/O Marignolově kronice podrobně pojednává zejména A.-D. v.d.Brincken,Die universalhistorischen Vorstellungen des Johann von Marignola OFM,Der einzige mittelalterliche Weltchronist mit Fernostkenntnis, Archiv für Kulturgeschichte 49,1967,s.297--339 /v práci je shrnuta starší literatura/.Srv. též W.Giese,Tradition und Empirie in den Reiseberichten der Kronika Marignolova,tamtéž 56,1974,s.447-456;H.A.Hilgers, Zum Text der "Cronica Boemorum" des Johannes de Marignolis,Mittellateinisches Jahrbuch 15,1980,s.143-154;M.Bláhová,Česká kronika Jana Marignoly,In:Kroniky doby Karla IV. - v tisku.

13/K tomu srv.F.Palacký,Tak zvaný Pulkava, Ocenění starých českých dějepisců,Dílo F. Palackého I.,Praha 1941,s.216-230;týž, O Přibíkovi Pulkavovi z Radenína a jeho kronice české,Dílo III,Praha 1941,s.49-60; J.Emler,Pulkavova kronika česká,FRB V,s. III - XX.Od Emlerova vydání nebyla Pulkavově kronice,s výjimkou některých rukopisů,věnována větší pozornost.Nejnověji srv.M.Bláhová,Přibíka Pulkavy z Radenína Kronika česká,In:Kroniky doby Karla IV.- - v tisku.

14/K tomu B.Guenée,c.d.,s.348.

15/Kronika Marignolova,FRB III,s.520.

16/J.Neuwirth,Der Bildercyklus des Luxemburger Stammbaumes aus Karlstein,Prag 1897; K.Stejskal,Die Rekonstruktion des Luxemburger Stammbaumes auf Karlstein,Umění 26, 1978,s.535 - 563.Rodokmen v Karlově paláci na Pražském hradě začínal prý od Noaha. K tomu A.Salač,Zur Geschichte der Bautätigkeit Karls IV.auf der Prager Burg,In: Renaissance und Humanismus in Mittel-und Osteuropa,besorgt v.J.Irmscher,II,Berlin 1962,s.304-306.

17/Kap.XI - XIII,FRB V,s.13-15.Souvislost s domácím panovnickým rodem zdůraznoval Karel IV.i v některých listinách.Srv.J.B. Novák,Patriotismus Karla IV,ČČH 32,1926, s.13 n.Ostatně i v autobiografii Karel IV. zdůraznoval,že pochází "ze starého rodu českých králů" /kap.VIII,FRB III,s.349/.

18/Např.kap.XXXIII,FRB V,s.40;kap.XXXVII,s. 46n.;kap.XXXIX,s.50,apod.,dále třeba kap. LXXXIV,s.175 aj.

19/Život císaře Karla IV.,FRB III,např.kap. III,s.339 n.;kap.VIII,s.348.

20/Text braniborské kroniky byl původně zapsán in margine rukopisu páté recenze kroniky /rukopis Národního muzea v Krakově, Ms.Czart.cod.1414/ a teprve dodatečně byl, zcela neorganicky,začleněn do textu.V této podobě je kronika dochována pouze v poměrně mladém rukopisu /15.stol./Státní knihovny ČSR I D 10.K tomu srv.J.Emler, FRB V,s.VII n.;J.Riedel,Codex diplomaticus Brandenburgensis IV/1,Berlin 1882, s.IX n;M.Bláhová,Přibíka Pulkavy z Radenína Kronika česká /viz pozn.13/,kde je podrobně zpracována problematika vzniku jednotlivých recenzí díla.

21/Heinrici de Antwerp Tractatus de captione urbis Brandenburg,MGH SS XXV,s.482-484.

22/MGH SS XXV,s.472-480.K tomu srv.H.Patze, Adel und Stifterchronik,Frühformen territorialer Geschichtsschreibung im hochmittelalterlichen Reich,Blätter für deutsche Landesgeschichte 101,1965,s.115 nn.

23/To je charakteristický rys většiny klášterních kronik,mezi něž je zřejmě nutno braniborskou kroniku počítat.K problematice těchto kronik a výraznému podílu genealogie v klášterních kronikách srv.H.Patze,c.d., Blätter für deutsche Landesgeschichte 100, 1964,s.8-81,zvl.s.79.

Die Genealogie der Herrscher in der böhmischen historiographischen Quellen der entfaltenden Feudalzeit

Die konsequente Lösung der Ursprungsfrage des Herrscergeschlechtes in Bohmen geschab erst in Zeit des entfaltenden Feudalismus.Die älteren Chroniksschreiber Chronikschreiber,Kosmas namentlich,beschrieben zwar die Nachfolgenreihe der böhmischen Herrscher sowie ihre Familienbeziehungen,doch führen dieselbe nicht bis zum "Anfang" des Geschlechtes Erst der s.g.Dalimil stellte die Nachfolge der mythischen böhmischen Fürste zusammen und so machte er aus Přemysl - dem Pflüger den Urvater der Přemysliden.

Aufs neue musste den Ursprung des Herrschers die offizielle Historiographie der Zeit Karl s IV.,ein Luxemburger nach dem Vater und ein Přemyslide nach der Mutter,leitete seinen Ursprung einesteils - im Wesen der westeuropäischen Genealogien - von den Karolingern und dadurch von den Trojanern und den heiderischen Göttern Saturn und Jupiter ab,anderteils pflegte er die böhmische Tradition mit Přemysl - dem Pflüger. Jede diese Überlieferung ist in den offiziellen historiographischen Werken des Karl s - Hofes zum Ausdruck gebracht: die westeuropäische Tradition im Werke Johann Marignola,die böhmische Überlieferung in der Böhmischen Chronik Přibik s Pulkava von Radenín.Nachträglich,nach dem Ausschliessen des Hauses Brandenburg zum böhmischen Staate,wurde in die Pulkava s Chronik noch die Genealogie der Brandenburger Askanier einverleibt.

MK

Jaroslava Brichová

Demografický výzkum Novojičínska — zpracování matrik

Chtěla bych vás ve svém krátkém příspěvku informovat o práci a dosavadních výsledcích výzkumu demografického vývoje Novojičínska v minulosti.Demografický vývoj určených oblastí naší republiky v minulosti je součástí Státního plánu základního výzkumu a dílčího úkolu,který se nazývá "Podmínky vzniku a faktory ovlivňující průběh demografické revoluce v Československu".Některé etapy tohoto úkolu již byly dokončeny.Především byla vyhotovena užitečná metodická příručka pro historiky - demografy."Úvod do historické demografie" od E.Maura,která poskytuje a objasňuje základní terminologii a problematiku studia historické demografie.Na výzkumu demografického vývoje oblastí naší republiky v minulosti se podílí pracovní skupina pro historickou demografii při Archivní správě MV ČSR již po dobu 3.pětiletky.

Hlavním pramenem výzkumu jsou matriky, které pak doplňují i jiné prameny,především soupisy obyvatelstva z oblastí církevní a světské správy /např.zpovědní seznamy,poddanské seznamy,sčítací operáty apod/.Oblastí, v níž se výzkum provádí,je zpravidla farnost, případně její část,někdy jen obec.Pro věrohodnější výsledky demografického výzkumu je lépe zpracovat teritoriálně užší okruh v delším časovém úseku.

Vlastní metoda zpracování spočívá v excerpci zápisů všech tří druhů matrik ve sledovaném období /rodných,oddacích a úmrtních/ na lístečky,z nichž se pak sestavují tzv.rodinné listy.Časově spadá výzkum do období od poloviny 17.století do roku 1930.Tato tzv.rekonstrukce rodin podle farnosti umožňuje sledovat všechny základní ukazatelé reprodukce obyvatelstva.Předpokládá souvisle a čitelně vedené matriky bez časových mezer, které rekonstrukcí rodin ztěžují nebo téměř znemožňují.Zvláště to platí pro matriky vedené před rokem 1784,tedy ještě v době,kdy nebyla pevně stanovena pravidla vedení zápisů.V roce 1784 vydal císař Josef II.patent, kterým byl předepsán nový formulář zápisů do matrik,a ten sloužil s malými úpravami až do roku 1949.Toto nařízení mělo odstranit subjektivitu ve formě i obsahu vedení matrik, zápisy v matrikách dostaly právní hodnotu a pro jednotlivce se staly průkaznými listinami v případě soudních rozhodnutí.

Z dosavadního bádání skupiny pro historickou demografii při AS MV ČSR v minulých pětiletkách bylo již publikováno mnoho dílčích článků v časopisech Demografie,Historická demografie i regionálních publikacích.Výsledky průzkumu matrik jsou zveřejněny ve sborníku "Acta demographica IV" v roce 1981,kde se z chronologicky řazených excerpovaných lístků sledovala:

1. četnost porodů,sňatků a úmrtí a z toho vyplývající přirozená měna obyvatelstva,tj.roční přírůstek či úbytek obyvatel,
2. přirozený pohyb obyvatelstva,jeho řád a případné poruchy,
3. fertilita /plodnost/ - počet porodů na jeden sňatek v daném období,
4. novorozenecká a kojenecká úmrtnost,
5. sňatečnost,sezónní sňatečnost,věkové rozdíly manželských párů,věk při sňatku,první a další sňatky,
6. mortalita - věková skladba zemřelých,průměrný věk zemřelých,v 18.století pak příčiny úmrtí,které jsou podkladem pro zdravotnickou statistiku a pro sledování zdravotních a sociálních poměrů jednotlivých oblastí.

Jak vypadá konkrétní výzkum farnosti

Nový Jičín a jaké jsou zatím výsledky?Předesílám,že do skupiny pro historickou demografii při AS MV ČSR jsem byla zařazena teprve nedávno,mám zatím zpracováno pouze desetileté období,roky 1680-1690,moje studijní možnosti jsou značně omezené,takže celá práce je vlastně v počátečním stádiu.Podle výskytu souvislých zápisů novojičínských matrik bude excerpované období nejméně dvousetleté,mezi roky 1680-1880.

Novojičínské matriky se dochovaly ve velmi dobrém stavu,čitelné,s pravidelnými zápisy.Nejstarší jsou z roku 1626,matrika rodná a oddací,a z roku 1634 matrika úmrtní. Úmrtní matrika má časovou mezeru,proto jsem začala excerpovat až d lší zachovanou řadu od roku 1680.Dochovaly se matriky římsko-katolické,kterými se zabývám,dále evangelické,zvlášť vedené byly matriky vojenské a matriky Židů.

Farní obvod Nový Jičín na konci 17.století zahrnoval město Nový Jičín a dvě vesnice - Žilinu a Bludovice.Přechodně do roku 1689 sem byla přifařena i obec Životice,kde však byla později obnovena samostatná fara. Podle Revisitační komise z roku 1676[1] měl Nový Jičín 317 osedlých domů,42 nově osedlých a 4 pusté domy,tj.celkem 363 domy a asi 2 200 obyvatel.V 18.století se udává k roku 1787 4 256 obyvatel,roku 1790 621 domů a 4 244 obyvatelé.V 19.století počet obyvatel nebývale vzrostl,koncem 19.století v roce 1880 mělo město Nový Jičín již 830 domů a 10 274 obyvatele,z čehož bylo 89% Němců a 11% Čechů [2].

V přifařených vesnicích Žilině a Bludovicích se udává k roku 1790 v Žilině 162 domů a 1 115 obyvatel a v roce 1880 již 231 domů a 2 003 obyvatelé,z nichž bylo jen 42 Čechů,ostatní Němci[3].Obec Bludovice měla v roce 1790 57 domů a 382 obyvatel ,v roce 1880 69 domů a 563 obyvatel jen německé národnosti.Několik českých rodin zde žije až kolem roku 1890 [4].

Formulář matričních zápisů na konci 17.století byl poměrně stručný.U narozených se udával den narození a křtu,jméno dítěte, rodičů a kmotrů.U otce se obšírněji rozváděl zápis,bývá zapsáno vedle jména i příjmení, zaměstnání i místo,odkud přišel.Naproti tomu u matky se uvádí pouze jméno.Kmotři jsou nejčastěji uváděni dva,pravidelně muž a žena,u dvojčat jsou kmotři čtyři.Pokud nejsou uvedeni,zpravidla proto,že dítě hned po narození zemřelo.Často pocházeli rodiče i kmotři ze stejného místa a pochopitelně i z odpovídající společenské vrstvy.Podobně jako u otce i u kmotrů se uvádělo zaměstnání,případně místo,odkud přišli.V tomto směru jsou zápisy z této doby značně nejednotné.Rodiče nebyli v matričním zápise uváděni vyjímečně tehdy,šlo-li např.o nalezence.Mám takový případ z roku 1681,kdy je v matrice poznamenáno,že "na rynku bylo nalezeno cizí dítě,které bylo pokřtěno". Častěji je v zápisech opomenut otec,patrně šlo-li o nemanželské dítě,tento fakt však byl v této době značen jen málo.

Pokud se týká jmen dětí,lze už z desetiletého období vysledovat určitý okruh jmen,která se objevují nejčastěji.Děti dostávaly dvě i tři jména.Nejoblíbenějšími ženskými jmény byla:Judita,Zuzana,Anna,Marie,Juliána,Dorota,Rosina,Alžběta,Pavlína a Kateřina.Mezi mužskými jmény převládala: Jiří,Ondřej,Josef,Václav,Antonín,Kristián, Augustin,Jan,Micha/e/l,Tomáš,Jakub,František,Pavel,Zachariáš,Mates /Matyáš/. Na druhé straně nelze zatím říci,že by výběr jmen byl ovlivněn jmény rodičů nebo kmotrů.I když tu a tam dostalo dítě jméno zejména po kmotru,největší počet narozených má jméno volené jinak.

U matriky sňatkové se vedly zápisy takto:datum sňatku,jméno ženicha a nevěsty,u ženicha zaměstnání,případně místo,odkud přišel.U nevěsty se uvádělo rodné jméno /jen u prvních sňatků/ tam se pak uváděl i otec nevěsty,jméno a zaměstnání, případně místo,odkud pocházel a žije-li, či již zemřel.Byla-li nevěsta vdova,údaj obsahoval jméno a zaměstnání zemřelého manžela.Hodně zápisů z této doby uvádí i otce ze strany ženicha,patrně u mladších lidí. Dále jsou uvedeni svědkové,vždy dva muži. Údaj obsahuje jméno a příjmení svědka,někdy i zaměstnání a u významnějších svědků i funkci v městské správě, např.přísežní u soudu, radní,kmeti,nejstarší purkmistr atd.

Provedla jsem ještě sondu výskytu zaměstnání v období let 1680-1690.Matriční zápisy poskytují poměrně přesné údaje,podle nichž se dá rozlišit obyvatelstvo Nového Jičína a přifařených vesnic.U městského obyvatelstva výrazně převažují řemeslníci,a sice soukeníci.Zapisování jsou jednak jako mistři, a pak se zvlášť rozlišují tovaryši,učňové a pomocníci jednotlivých řemesel.Další skupinu tvoří ti,u nichž je vedle jména údaj "měšťan",většinou spojený s funkcí ve správě města - purkmistr,radní,přísežný u soudu,městský písař a syndikus.Jiná zaměstnání než řemeslo se vyskytují málo,je to učitel,školmistr, obchodník,zvoník,kostelník aj.Máme v zápisech zachyceny také vojenské osoby - dragoun,uby-

tovatel regimentu,které se však ve městě vyskytly spíše náhodou a nepatřily do struktury městského obyvatelstva.Překvapivé je zjištění,že se v zápisech vyskytuje velmi málo městské chudiny,tj.údajů o čeledínech,sluhách, podomcích,nádenících.

U venkovského obyvatelstva vázaného k půdě bylo pochopitelně nejčastějším zaměstnáním rolník,chalupník.Vyskytují se i řemesla,např.podkovář ze Žiliny aj.Zde nám zápisy většinou rozlišují řemeslo provozované na venkově nebo ve městě.

Poznámky:

1/ Václav Severa,Okres novojičínský,Vlastivěda moravská,Brno 1933,s.183.
2/ Severa,c.d.,s.163.
3/ Severa,c.d.,s.194-195.
4/ Severa,c.d.,s.203.

Die demographische Forschung der Neutitscheiner Gegend - die Verarbeitung der Matriken.

Die demographische Entwicklung der Vergangenheit in festgestellten Gebieten der CSR stellt einen Bestandteil des Staatsplanes der Grundforschung vor.Die Matriken sind hier eine Hauptquelle,die dann durch verchiedene andere Quellen,z.B.Bevölkerungsverzeichnisse aus dem Bezirke der geistlichen und weltlichen Verwaltung ergäntz werden.Die eigene Verarbeitungsmethode - es ist die Excerption aller drei Matrik - Arten auf die Zettel,welche dann einen Komplex der s.g.Familien - Blätter bilden.Die Autorin informiert über die durch bisheriges Studium der ältesten Matriken des Neutitscheiner Pfarrsprengels gewonnenen Ergebnisse.

MK

Milan Buben

Podíl pobočky Heraldika České numismatické společnosti na současném stavu heraldického bádání v ČSSR

Při příležitosti desetileté existence a působnosti pobočky Heraldika České numismatické společnosti byl v Heraldické ročence 1983 (s.134-138) již publikován článek shrnující její činnost a výsledky práce.

Přesto mi dovolte,abych ve stručnosti připomněl alespoň nejdůležitější momenty uplynulého období a doplnil je novými skutečnostmi.

Heraldický klub ČNS byl založen dne 10. června 1974 a v souladu ČNS došlo dne 4.července 1978 k formální změně názvu Heraldického klubu,který se od té doby nazývá "Česká numismatická společnost - pobočka Heraldika".

Činnost pobočky Heraldika je velmi bohatá a rozmanitá.Svědčí o tom nejen všechny dosud vydané heraldické ročenky,ale hlavně frekvence a náplň jednotlivých schůzek.Od ustavující schůze pobočky dne 25.června 1974 do 17.června 1986 včetně se celkem konalo 227 schůzek,jichž se zúčastnilo celkem 4 061 osob při frekvenci 173 různých fyzických osob,což činí průměr 17,88 osob na jednu schůzku a 23,47 na jednu fyzickou osobu.V rámci uvedených 227 schůzek měli přítomní možnost vyslechnout 186 přednášek od 46 různých přednášejících.Podle zájmu i ohlasu členů lze konstatovat,že šlo převážně o přednášky dobré odborné úrovně pokrývající neobyčejně široký záběr. Převážná většina přednášek se zabývala otázkami teoretické povahy,dále pak dějinami heraldiky,heraldikou regionální i výskytem konkrétních heraldických památek na nejrůznějších artefaktech,a to nejen na našem historickém teritoriu,ale v celosvětovém kontextu.Výbor pobočky při sestavování programů a náplně schůzek nezapomínal ani na začínající heraldiky a již dvakrát pro ně uspořádal přednášky věnované základům heraldiky,včetně praktických kursů blasonování.Vedle toho však na půdě pobočky Heraldika zazněly i přednášky z obecných dějin,numismatiky,vexilologie, chronologie,genealogie,sfragistiky,faleristiky,filigránologie a bibliografie.O úrovni všech přednášek svědčí i skutečnost,že bez řádné fotodokumentace nebo bez autentického obrazového materiálu je dnes na půdě pobočky Heraldika přednášet prakticky nemožné.Přesto některé z přednášek převýšily obvyklý standart.Rád bych zde připomněl přednášky dr. Františka Lobkowicze věnované faleristice, přednášku dnes již zemřelé ing.arch.D.Menclové (Znakový soubor na hradě Laufu),dr.P.R. Pokorného (Církevní heraldika),dr.Fr.Spurného,CSc. (Řád německých rytířů),dr.J.Háskové, CSc. (Český panovnický znak z hlediska nových numismatických poznatků) nebo L.Hlinomaze (Ke stanovení československého státního

znaku a vlajky v letech 1918-1920).

Pobočka Heraldika má však i své problémy. Jde především o skutečnost, že pobočka nemá vlastní klubovní místnost, a proto byla z nejrůznějších důvodů nucena za dobu své existence již šestkrát měnit místo konání schůzek a členové se mnohdy musili spokojit s prostředím pro vážnější odbornou práci značně nevyhovujícím. To také v určitých obdobích ovlivnilo nejen účast členů na schůzkách, ale také jejich náplň a charakter. Bez problémů není pobočka ani v oblasti publikační, kdy zvláště vydávání heraldických ročenek naráží na nové a stále obtížněji překonávané potíže. Přetrvávajícím problémem zůstává i poměrně úzký okruh členů pobočky na patřičné odborné úrovni.

Činnost pobočky Heraldika však není omezena jen na pořádání schůzek s přednáškami a na vydávání heraldických ročenek. Na některé členy pobočky se často obracejí nejen soukromníci, ale také různé instituce (např. muzea, archivy, galerie, památkové orgány, restaurátoři, apod.) s dotazy nebo žádostmi o poskytnutí odborné porady či přímo spolupráce při řešení někdy dosti obtížných heraldických problémů. Zde je na místě vzpomenout především dr. Pavla R. Pokorného, na něhož se většina dotazů soustřeďuje. Přestože tyto formy odborné spolupráce nemají charakter znaleckých expertis ve smyslu zákonných norem, svědčí jejich početnost a množství hodin vynaložené námahy o vysoké společensko-politické prospěšnosti heraldické práce a o ideově správné interpretaci heraldických znalostí, které tak v širokém kontextu napomáhají k posílení a udržení kulturně-historických tradic se současností.

Na některé členy pobočky se obrátil Městský výbor Socialistické akademie v Praze se žádostí o proslovení přednášek pro Lidovou universitu v cyklech s názvem "Kapitoly z heraldiky". Bylo potěšitelné, že pro značný zájem veřejnosti bylo nutné celý cyklus rozvrhnout do dvou ročníků, přičemž pořadatel počítá v brzké budoucnosti s pokračováním nebo s opakováním.

Zcela výjimečným plodem trpělivé a nesmírně náročné práce několika členů pobočky Heraldika je Bibliografie české práce heraldické 1901-1980. Dr. Stanislav Hošťálek, Jaroslav Jásek, Pavel Palát a dr. Pavel R. Pokorný dokázali shromáždit za pět let usilovné práce na 4000 bibliografických záznamů z tzv. oborových či kmenových tiskovin vycházejících na území ČSR v české řeči v letech 1901-1980. Postupné vydávání výsledků této práce převzal iniciativně Klub genealogů a heraldiků Ostrava, který tak dodal nejen heraldikům a genealogům, ale i všem regionálním badatelům, kronikářům, studentům a zájemcům o pomocné vědy historické vůbec vítanou studijní pomůcku. Vydáním I. dílu bibliografie české heraldické práce činnost neformální pracovní skupiny neskončila, ale pečlivě připravuje podle plánu další díly.

Řada členů pobočky se aktivně podílí i na práci při kodifikaci české heraldické terminologie v rámci širšího týmu tvořeného zástupci několika heraldických klubů z Čech a Moravy. Lze jen popřát tomuto kolektivu, aby dokázal s úspěchem překlenout citelný nedostatek naší heraldiky - nejednotnou, nepřesnou a často matoucí terminologii, protože její současný neutěšený stav představuje náš společný dluh heraldice.

Pobočka Heraldika dosud vydala dvě řady zvláštní edice DOCUMENTA HERALDICA, a to především pro mimopražské členy, kteří se nemohou schůzek pravidelně zúčastňovat. Do jednotlivých sešitů (dosud jich celkem vyšlo devět) byly zařazovány takové přednášky, proslovené na schůzkách pobočky, které nevyžadovaly doprovodné ilustrace, protože použitá technika tisku sešitů neumožňuje reprodukci ilustrací. V dohledné době výbor pobočky počítá s obnovením této zvláštní edice.

Pobočka Heraldika může s uspokojením konstatovat, že výsledky práce byly a jsou ku prospěchu nejen jednotlivcům, ale především celé společnosti a čestně reprezentují postavení České numismatické společnosti jako významné kulturní a odborné instituce nejen na území našeho státu, ale i v zahraničí. Plány a perspektivy naší pobočky zůstávají neměnné - - podporovat a posilovat snahy oprostit heraldiku od pouhého sběratelského zájmu a místo toho zaujímat přísně vědecká, kritická a společensky přínosná stanoviska. To je a bude jediná cesta, jak pozdvihnout úroveň heraldického bádání v ČSSR. Jestliže se pobočka Heraldika ČNS bude podílet na daném procesu, splatí její členové heraldice svůj díl.

Der Anteil der Zweigstelle "Heraldika" der Tschechischen numismatischen Gesellschaft auf die gegenwärtige heraldische Forschung in ČSSR

"Heraldika", die Zweigstelle der Tschechischen numismatischen Gesellschaft wurde am 10.6.1974 gegründet. Ihre Tätigkeit ist sehr reichlich. Bis zum 17.6.1986 verwirklichte dieselbe 227 Zusammenkünfte für ihre Mitglieder, die so eine Möglichkeit erhielten, 186 Vorträge von 46 verschiedenen Vorträgern abzuhören. Die Vorträge wurden nicht nur aus dem Bereiche

der Heraldik, sondern fast aus allen anverwandten Fächern geschöpft. Zum Trotz gewissen Schwierigkeiten entwickelt unsere Zweigstelle eine beträchtliche Aktivität was die heraldischen Expertisen und die öffentlichen Vorträge im Rahmen der sozialistischen Akademie anbelangt. Einige Mitglieder des Vereins haben die "Bibliographie der heraldischen Arbeit 1901-1980" ausgearbeitet. Dieselbe wurde schon publizirt. Die anderen nehmen an der Bearbeitung der Kodification der tschechischen heraldischen Terminologie teil. Ausser den "Heraldischen Jahrbüchern" produzirt unser Verein eine Sonder-Edition "Documenta heraldica", in der bringt er die auserwählten Vorträge, die auf seinem Boden vollgeführt wurden.

MK

Sławomir Górzyński

Heraldyka nobilitacji

Jednym z aspektów wszelkich nobilitacji jest heraldyka. Problemy, które wyłoniły się podczas pracy nad nobilitacjami udzielanymi przez Habsburgów od I rozbioru Polski, aż do upadku monarchii Habsburgów w 1918 roku, wydają się istotne dla historii społeczeństwa końca XVIII i XIX wieku, a także dla systemu znaków. Wraz z upadkiem turniejów rycerskich powstają inne prawidła stosowane w okresie tak zwanej heraldyki papierowej.

W moim referacie zajmuję się:

1. terminologią heraldyczną;
2. godłami herbów pochodzących z nobilitacji;
3. klejnotami oraz hełmami tychże herbów;
4. zgodnością występujących na nich przedstawień - z ogólnymi zasadmi heraldyki;
5. innymi elementami herbu;
6. symboliką herbów osób nobilitowanych.

Bazą źródłową są prawie wyłącznie koncepty dyplomów, znajdujące się w Verwaltungsarchiv w Wiedniu. Wizerunki herbów publikowane w herbarzach wykorzystano w minimalnym stopniu. Będę się do nich odwoływał tylko w tych sytuacjach, kiedy nie jest znany koncept dyplomu ani jego oryginał. Takich przypadków jest niewiele. Przypisy dla informacji pochodzących z wyżej wspomnianego archiwum, są zbędne ze względu na sygnowanie ich według nazwiska i daty.

Terminologii heraldyki w języku polskim nie opracowano dotychczas w stopniu wystarczającym, należy więc zastanowić się raz jeszcze nad prawidłami rządzącymi interesującym nas słownictwem opisu naukowego.

Herb, pierwotnie znak rozpoznawczy rycerstwa konnego, z czasem utracił swoją funkcję militarną. Stał się w głównej mierze wyrazicielem idei stanu, jego odrębności od stanów niższych, a wtórnie także honoru szlacheckiego. Nie wolno zapominać o jego znaczeniu w prawie publicznym i prywatnym. Ochronę prawną herbu utrzymano we wszystkich państwach monarchicznych aż do ich upadku, a tych które do dziś mają ten rodzaj ustroju, również obecnie. Z czasem herb stał się elementem zdobniczym pozostając nadal, jako znak pieczętny, znakiem własnościowym.

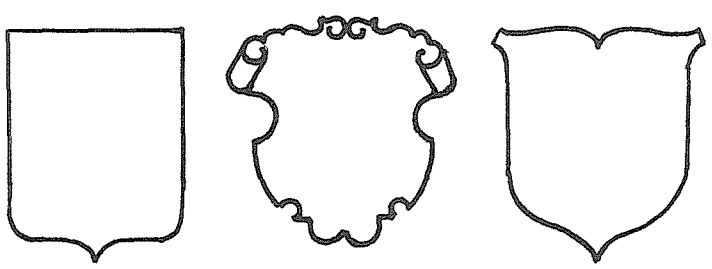
Przyjmuję się następujące elementy składowe herbu jako występujące w heraldyce wszystkich państw, jednakże nie we wszystkich herbach:

1. tarcza z godłem;
2. hełm z klejnotem, koroną, rangową lub zawój;
3. zewnętrzne ozdoby herbu (labry, trzymacze, płaszcz);
4. oznaki godności;
5. dewizy;
6. ordery.

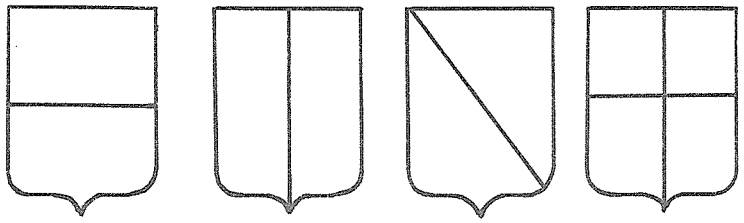
Tarcza jest jednym z elementów herbu. W średniowieczu, a także później, godło umieszczano nie tylko na niej, ale również na kropierzu końskim czy w przypadku pieczęci bezpośrednio w jej polu. Jednak w czasach heraldyki papierowej stała się częścią herbu równorzędną z godłem i klejnotem. Austriackie dyplomy nobilitacyjne wydawane z Hofkanzlei a następnie z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych zawierały bardzo precyzyjnie wykonane tarcze z lekko zaznaczonym cioniowaniem krawędzi. Związane to było z ustawieniem hełmu również lekko skręconego w prawą stronę (dla szlachty pierwszego stopnia). Kształt ich dla schyłku XVIII wieku i początku XIX to prostokąt, u góry zakończony linią załamaną pod kątem prostym, u dołu lekko zaokrąglony na rogach. Po środku u dołu z ostrym języczkiem[1]. Tarcze takie występują również na konceptach dyplomów przedstawianych do akceptacji przez Wappenzensora. Na górze osadzano hełm zakrywając nieco krawędź tarczy. Jednak często w konceptach tego nie przestrzegano.

W związku z tym tarcza bywała niepołączona z klejnotem. W przypadku konceptu należy odróżnić ponadto propozycję składaną przez zainteresowanego, od tego co znalazło się w koncepcie, a następnie w oryginale pergaminowym. Często owe propozycje osób zainteresowanych wykonywane przez nich osobiście, są bardzo nieudolne (AVA Wapinski 1794) tylko w bardzo przybliżonym stopniu odpowiadają, wymogom stawianym wizerunkom herbów. Na ogół jednak starający się o nobilitację korzystali z usług zawodowych malarzy herbow[2]. Z czasem, ów obowiązujący, jak można mniemać na podstawie źródeł, wygląd tarczy podlegał zmianom. Jeszcze w latach trzydziestych XIX wieku była ona czworokątna z otrym języczkiem. Choc nie ma i w tym wypadku reguł bez wyjątku, mianowicie zdarzają się tarcze z gorna krawędzią prostą z bokami załamanymi pod kątem prostym, jednak z łagodniejszym i jednocześnie większym językiem u dolu[3]. Od połowy XIX wieku aż do upadku monarchii Habsburgów można zauważyć istnienie obok siebie wielu różnych rodzajów tarcz. O ile wcześniej prawie wszystkie koncepty zdobiono określonymi wyżej ich typami, to okres następny cechuje się brakiem jednej tarczy wiodącej. Mała liczba znanych dyplomów oryginalnych uniemożliwia wyciąganie jednoznacznych wniosków. Jednak wydaje się, iż w dyplomach zaczęto używać tarczy zwanej w heraldyce niemiecką[4], to znaczy tarczy o krawędzi górnej prostej zakończonej u dołu półokrągło. W dyplomie szlachectwa dle Jana Ankwicza Edler von Kleehoven można zauważyc ponadto, w górnych rogach delikatnie zaznaczone ostre krawędzie. Jednakże moze być to tylko własna inwencja autora rysunku, F. Jungingera. Większe zróżnicowanie natomiast zauważa się w przypadku konceptów dyplomów. Wśród nich zdarzają się najróżniejsze kształty tarcz. Za takie, które mogą mówić o pewnym stylu heraldycznym, należy uznać chyba jedynie wykonane przez wspomnianych już malarzy herbów zajmujących się usługami dle osób nobilitowanych (i otrzymujacych podwyższenie stopnia swego szlachectwa).

W pracy dysponowałem przede wszystkim konceptami dyplomow. W większości herby w nich wykonali zawodowi malarze, a również o dużej ich części można sądzić, iż były ich autorstwem. Dlatego też można mówić na tej podstawie o pewnym stylu heraldycznym panującym w Austrii od końca XVIII wieku, az do upadku monarchii. Sumując tarcza w heraldyce austriackich dyplomów nobilitacyjnych na przestrzeni omawianego okresu ulega zmianom, od tarczy niemal że prostokątnej z małym, aczkolwiek ostrym językiem u dołu, do tarczy prostokątnej z zakończeniem półokrągłym lub łagodnym językiem w połowie wieku XIX, aż do całkowitego utracenia kontroli nad jej wyglądem (przynajmniej w konceptach) przez Wappenzensorów w ostatniej ćwierci XIX wieku do upadku monarchii. W tym ostatnim okresie występują nadal tarcze dotychczas znane, a obok nich inne o kształtach barokowych, tarcze naśladujące renesansowe i inne. Kilka z nich prezentuję poniżej.

Problemem związanym ścisle z wyglądem tarczy, są jej podziały. Mogą one być dokonywane za pomocą lini prostych, lamanych, w wyniku czego uzyskuje się zwielokrotnienie pól tarczy. Kolejność pól liczona jest od górnego prawego rogu. wyjątek stanowi jedynie tarcza sercowa. W polskiej heraldyce dotychczas używa sie kilku określen na te same podziały. Dlatego też, przedstawiam te, które ja uważam za nejlepsze.

tarcza dwudzielna w pas | tarza dwudzielna w słup | tarza dwudzielna w skos | tarza dwudzielna w skr·

Należy podkreślić, iż większość z nobilitowanych starała się o uzyskanie herbu z tarczą dzieloną. W wyniku tych podziałów tworzone znaki na ogół nawiązywały do już istniejących, do herbu Cesarstwa, do zasług, a także do predykatu. Najbardziej popularny podział tarczy to: dwudzielna w pas i słup oraz czwórdzielna w krzyż. W sumie tarcze dzielone występują w 68,5 % herbów. Ten rodzaj podziału umożliwiał osobom nobilitowanym łączenie wielu godeł w swoim znaku. Często były to, szczególnie w pierwszym okresie, herby polskie bądź ich elementy. Druga taka grupa godeł występujacych w przypadku tarcz dzielonych, to elementy heraldyki cesarskiej lub ziemskiej (Galicja, Lodomeria, Bukowina). Naturalnie nie zapominano o "opowiedzeniu" swoich zasług w polu tarczy. W wyniku tego herby o tarczy dzielonej są na ogol przegadane i nieestetyczne, ich nawiązanie do prawideł heraldyki jest niewielkie. Jednakże zdrzają się czasem bardzo kunsztowne połączenia, jak choćby w herbie Tetmajerów von Przerwa, których tarcza jest czwórdzielna w krzyż, a w polach na przemiennych znajduje się lew i pierścień, lecz w każdym polu tylko jego część. W górnych, czyli I i II lew od pasa w górę i pół pierścienia, a u dołu w polu III i IV dolna część pierścienia i dolna połowa lwa. Z drugiej strony znajdują się te połączenia, które zawierają niemalże całą historię życia nobilitowanego (porównaj Drdatzki von Ostrow - herb urzędniczy, czy Urbański von Ostrymiecz - herb oficerski i wiele innych).

Godło to kolejny element herbu. Można go oznać za najważniejszą jego część składową. Godło umieszczano w średniowieczu jako właściwy znak na pieczęci, czy na kropierzu konia. Również dle nobilitowanych godło było tą częścią herbu, do której przykładali najwięcej wagi. Świadczyć może o tym, jak już wyżej szpomniano umieszczanie historii całej kariery w godle, czy choćby jej najważniejszych momentów. Jednak nie tylko zasługi znajdowały swe odzwierciedlenie w godle.

Można wydzielić osiem grup herbów. Do pierwczej, najważniejszej (to znaczy, iż w przypadku wystąpienia tarczy z kilkoma tematami o zaliczeniu do odpowiedniej grupy decydował jej stopień ważnosci) zaliczono, te które swym wyglądem nawiązywały do juz istniejących znaków rodzinnych, bądź rodowych szlacheckich. Znajdują się wśród nich takie, które są powieleniem polskich herbów (jak choćby Estreicher, Łozinski, Napadiewicz, czy Rosbierski), a także wykorzystujące je, bądź to w tarczach dzielonych w jednym z pól (Kasprzycki, Possinger), bądź jako jeden z elementów godła (Gnoinski, Smoluchowski). Ta grupa herbów jest bardzo liczna i obejmuje 109 przypadków (to znaczy 22,3 %). W następnych dwóch drupach znalazły się te godła, które możnaby określić jako "biograficzne". Ich wygląd jest ściśle uzależniony od zasług, dzięki którym stało się możliwe uzyskanie nobilitacji. Znalzły się tu dziedziczne znaki zarówno urzędników jak wojskowych. Wśród tych pierwszych można znaleźć wielu naukowców, przemysłowców no i czywiście wiernych tronowi urzędników tak pochodzenia polskiego jak i napływowego. Najczęściej występującym elementem godła nawiązującym do zasług urzędniczych jest orzeł jedno i dwugłowy, naogół czarny (Boll). Czesto (szczególnie do początku XIX wieku) z cyfrą cesarza, który udzielił nobilitacji. Orzeł nie był jedynym znakiem symbolizującym zasługi urzędnicze, mogły to być wieże świadczące o wytrwałości (Albrich), a także inne elementy heraldyczne. Wśród nich można znaleźć otwarte i zamknięte księgi (Drdatzki), szpady przynależne do munduru urzędnika austriackiego i wiele innych. Zajęciem pośrednim między urzędnikiem cesarskim, a osobami zasłużonymi dla przemysłu i rozwoju Galicji byli pracownicy salin. Ich herby najczęściej opowiadają o pracy. Znaleźć można, na ogół w tarczy dzielo-

nej, bądź to wejscie do kopalni (w postaci wzgórza, u którego stóp znajduje się wejście do podziemi), bądź skrzyżowanych narzędzi górniczych; również chemicznych oznaczeń soli czy wręcz beczek soli. Drugą grupą zawodową łatwo dającą się wyróżnić ze względu na godła to lekarze, u których często występują węże Eskulapa (Gawałowski, Pressen). Lecz nie tylko oni nawiązują do swojego zajęcia, adwokaci, sędziowie i prawnicy w herbie umieszczają takie mobilia herbowe, które łatwo pozwalają na ich identifikację z zawodem, jak na przykład wagę i rózgi liktorskie (Ambros von Rechtenberg), miecz sprawiedliwości i inne. Przykładem bardzo charakterystycznym jest herb Fijalkiewicza Edler von Zgoda, który zarówno w godle (dwie dłonie w uścisku "zgody") jak i predykacie nawiązuje do swojej pracy uhonorowanej, wraz z przejściem w stan spoczynku, nobilitacją. W grupie herbów nawiązujących do zasług urzędniczych nie znalazły się herby związane z zasługami wojskowymi. Natomiast są należące do przemysłowców i ludzi interesu.

W tej grupie mozna przez cały badany okres zauważyć, jak znacznym autorytetem cieszyli się kupcy, skoro w herbach swych umieszczali godła symbolizujące ich zajęcie. Dla kupców są to uskrzydlone laski Merkurego, bądź sam bóg handlu Merkury (Glotz), statek handlowy (Milkuschitz), producenci piwa nie zapominali o gałązce chmielu czy snopku jęczmienia. Ten ostatni herb należący do Jana Goetz von Okocim, właściciela browaru w Okocimiu stał się po uzyskaniu nobilitacji znakiem firmowym. Ostateczną wersję przyjął ten znak po otrzymaniu tytułu barona przez następnego właściciela i syna tegoż Jana również Jana barona Goetz von Okocim[5]. Oprócz godeł "biograficznych" występują także takie, które tylko przez ogólną symbolikę danych znaków nawiązują do zajęcia i zasług danej osoby. Są tu pszczoły, ule, a również kłosy zboża (Moysa, Ochocki). Są to na ogół znaki osób posiadających majątek ziemski, choć nie tylko.

Kolejnym rodzajem zasług, które uwidaczniano w godłach, rzdziej w klejnotach, są zasługi wojskowe. Stanowią one 10 % wszystkich rozpoznanych herbów. Wśród godeł symbolizujących służbę wojskową można wyróżnić dwa rodzaje:

1. godła "biograficzne";
2. godła symboliczne.

Tak jak w przypadku herbów urzędniczych ten pierwszy typ opowiada historię, jeśli nie całej służby (tarcze dzielone) to przynajmniej jej część. Najczęstsze wypadki to takie gdy nobilitacja była związana z uzyskaniem przez oficera jednego z wysokich odznaczeń za męstwo. Jak choćby w przypadku herbu Marcelego Gosławskiego von Księzomierz, który to został odznaczony podczas I Wojny Światowej Żelazną Koroną III klasy z wojenną dekoracją, za atak w sile 1 batalionu na nieprzyjaciela pod Księżomierzem (vide predykat). Podczas tego czynu zdobył działo; przedstawiono je w herbie otrzymanym wraz z nobilitacją w 1916 roku. Można sądzić, iż propozycja herbu wypłynęła od samego zainteresowanego; świadczy o tym fakt, iż w propozycji poprawionej przez Wappencenzora kożo armaty było nadlamane (tak jak po jej zdobyciu). Drugim takim przykładem herbu biograficznego jest herb Jana Adamow(v)icza von Ermauth, który w polu pierwszym ma połurycerza z zamkniętą przyłbicą i mieczem wzniesionym do cięcia, a w polu drugim palmę. Symbolika pierwszego pola jest bardzo prosta, natomiast dla zrozumienia drugiego konieczne jest poznanie biografii, aczkolwiek palma również jako taka symbolizuje zasługi. Adamowicz był w ochotniczym korpusie w Meksyku w latach 1864 - 1867, nastąpiło więc tu podwójne wykorzystanie jednego elementu - wymboliczny i bezpośredni. W ten oto sposób dzięki znajomości herbu można częściowo domyślać się biografii danej osoby. Ten herb miał jednocześnie elementy herbów symbolicznych u innych oficerów, był nim ów rycerz. Często jest to ramię zbrojne z mieczem (Dormus von Kilianhausen, Poddany Edler von Jamiano). Wraz z Żelazna Korona lub Orderem Leopolda czy innymi wysokimi odznaczeniami za zasługi wojnne otrzymywali oficerowi dekoracje wojenną do już posiadanych, lub otrzymywanych, orderów lub medali w postaci liści dębu[6] i ten właśnie dodatek stawał się jednocześnie wraz z mieczem bądź sam symbolem zasług wojskowych uwidocznionych w herbie nobilitowanego (Gąsiecki, Jaskiewicz). Sporadycznie tylko przedstawiano w herbie odznaczenia otrzymane przed nobilitacją. Jest takich wypadków zaledwie 5 (Nowicki, Titz, Kostka, Ławrowski i Nahlik Edler von Naskala). Oficerowie kawalerzysci nie zapominali o swoich najwierniejszych przyjaciołach w służbie - o koniach. Bardzo często ich przedstawienia znajdowały się w godle bądź klejnocie (Homolacz, Poten).

Herby oficerów pełne są rownież orłów, lwów i gryfów, a więc tych wszystkich symboli, których nie braknie także w klasycznej heraldyce średniowiecznej tworzonej przez rycerzy i dla nich. Oficerowie armii austriackiej wyraźnie jak widać to na przykładzie choćby herbów nawiązywali do dawnych idei. Przeważająca część

korpusu oficerskiego stanowiła szlachta, a wśród niej wielu było przedstawicieli arystokracji. Ich herby wpływały w sposób twórczy na nobilitowanych.

Starając się o nobilitację usiłowano nadać patynę wieku proponowanym herbom, nawiązywano do swojego nazwiska. Herby mówiące (Radendewappen) w heraldyce zachodniej, a zwłaszcza niemieckiej są rozpowszechnione juz od średniowiecza. Nawiązanie do nazwiska w herbie mogło ułatwić obmyślenie samego godła, a jednocześnie utrudnić rozszyfrowanie faktu nobilitacji. Często były to bardzo udane z punktu widzenia heraldyki rozwiązania, ale są takze tak zabawne jak wytrych w herbie Jana Ferdynanda Dittrich von Dittrichfeld czy wybuchający krater Leopolda Kratter a, a Jan Nachtigal nie zapomniał umieścic na drzewie slowika. Oczywiście są godła, powialające pomysły wykorzystywane od średniowiecza jak wilk w herbie Wolfa (czy Wolfsthala), lew u Leo, czy drzewo Baumm a. Tego rodzaju herby stanowią 7,6 % badanej grupy. Należą neogót do tych tworzonych w sposób poprawny z punktu widzenia zasad heraldyki. Analogiczna sytuacje występuje w przypadku herbów nawiązujących do predykatu. Wraz z nobilitacją uzywano właściwie drugiego nazwiska i rozpoznanie czy herb jest nowy czy tez nie staje się kłopotliwe dla osób postronnych. O ile oczywiście nastąpilo przyjęcie takiego predykatu, który mógł uchodzić za stare nazwisko szlacheckie. W grupie tej znajduje się wiele ciekawych herbów, kiedy sam predykat nawiązuje do jakichs zasług. Warto tu wspomnieć o takich osobach jak Fijałkowski Edler von Zgoda, w ktorego godle znalazły się dwie dłonie, czy godle Louisa von Wawel z wizerunkiem tego zamku bliskiego każdemu Polakowi. O herbie Tetmajerów wspomniałem już wyżej. Są tu i tak kuriozalne z punktu wiedzenia prawideł heraldyki herby jak godło herbu Macieja Fryderyka Spatschek a von Staarfeld przedstawiające lecące kaczki lub inne ptaki. Herbów tych jest 4,1 %.

4,1 % obejmuje grupa herbów nawiązujących do znaków z przed nobilitacji. Można tu wyróżnić następujące herby:

1. nawiązujące do herbów polskich - te zostały omówione wcześniej;
2. znaki używane przez daną rodzinę przed nobilitacją;
3. znaki bądź herby niepolskie używane przez daną rodzinę lub przez jej krewnych;
4. herby pochodzące z nobilitacji polskich, potwierdzanych w Austrii nie na zasadzie legitymacji, ale nobilitacji;
5. herby nawiązujące do herbów innych osób nobilitowanych znajdujących się w badanej grupie.

Do grupy drugiej nalezy herb rodziny Nikorowiczów używany przez nich jako gmerek.[7] W grupie trzeciej znalazł się herb Jana Hilgersa, świadczą o tym pieczątki lakowe użyte do przyklejenia propozycji herbu z tym właśnie znakiem. W grupie czwartej znalazł się herb rodziny Geppertów, Zweytinger. Wśród ostatniej grupy są herby takich rodzin jak Bogdanowicz, Poten, a także w pewnym sensie Estreicher.

Wyżej omówione godła nie wyczerpują 100 % herbów, gdyż w 34,2 % przypadków nie udało się stwierdzić nawiązań do zadnej z omawianych grup (częściowo jest to spowodowane pewnymi brakami w aktach). Wśród tych osób są najczęstsze przedstawienia nawiazujace do klasycznej heraldyki. Często obmyślane przez przyjaciół i znajomych zainteresowanych sztuką i historią.[8] Najczęściej występujące tu godła to gwiazdy i strzały.[9]

Klejnot oraz hełm to kolejne elementy herbu. Nad tarczą z godłem umieszczano w zależności od rangi uzyskanego tytułu hełm bądź hełmy. Przy nobilitacji z I stopniem szlachectwa (również z tytułem honorowym "Edler") umieszczano nad tarczą jeden helm,z II stopniem ("Ritter") dwa hełmy. Nieco bardziej skomplikowana sytuacja występowała przy nobilitacji z tytułem barona. Zainteresowany mógł starać się o trzy hełmy, a więc i trzy klejnoty. Jednakże na ogół poprzestawano na jednym hełmie, lecz umieszczanym w sposób bardziej wyróżniony, bądź to na zasadzie bogatszych labrów, bądź też wysoko ponad tarczą i koroną baronowską.

Proste szlachectwo dawało prawo do otrzymania jednego klejnotu, a więc również jednego hełmu. Choć klasyczna heraldyka przewiduje, iż hełm powinien być umieszczony na tarczy, a nie "luźno" nad nią, to jednak w konceptach dyplomów często nie osądzano ich na tarczy. Skapa liczba znanych oryginalnych dokumentów raz jeszcze uniemozliwa wyciąganie kategorycznych wniosków, ale i tu można znaleźć wypadki ich swobodnego zawieszenia w powietrzu (dyplom i koncept dle Franciszka Ksawerego Boll a). W przypadku jednego hełmu mógł być on umieszczony tak po środku na tarczy ustawionej poziomo, jak i na jej rogu w przypadku tarczy pochylonej. W obu przypadkach hełm przedstawiano skręcony nieco w prawo lub na wprost. Formy nie są jednostajne, choć tak jak w przypadku kształtu tarczy, w pierwszym okresie do około połowy XIX wieku helm jest typu prętowego, z umieszchonym medalionem turniejowym.

Z czasem pojawiają sie również hełmy nawiązujące do dziobowych i kublowych, aczkolwiek

w bardzo niedokładnej stylizacji. Na hełmie umieszczano koronę rangową szlachecką o trzech fleuronach i dwoch perłach. Niezaleznie od ustawienia hełmu klejnot umieszczany był na ogół na wprost, lub w lot, czyli tak iż na przykład jedno skrzydło jest widoczne tylko częściowo od strony wewnetrznej, a drugie całe od zewnetrznej. Jedynie zwierzęta, jak lwy umieszczano z profilu. Dla szlachty II stopnia dwa hełmy umieszczano na dwóch rogach w skłonie heraldycznym. Tej ostatniej zasady przestrzegano, choć nie zawsze była ona wykorzestywana do końca przy kompozycji samych przedstawień występujących w klejnocie. Baronowie mogli umieścić jak wyżej wspomniano bądź jeden hełm z koroną baronowską, bądz trzy hełmy. W użyciu były dwie korony baronowskie:

1. niemiecka typu starszego (obręcz złota ze sznurem z pereł i pięciu dużych perłach u góry);
2. niemieckiej nowszej o siedmiu pałkach zakończonych perłami[10].

Użycie jednej z nich zależało od zainteresowanego. Tę, ktora znalazła się w dyplomie, można określić jako obowiązującą dla danej rodziny.

Wśród klejnotów można wyróżnić:

1. tautologiczne (mozliwa jest tu więc cała gama przedstawien, tak jak w godłach) - będące powtórzeniami godła; przy ich opisie można, jak mi się wydaje ograniczyć się do informacji lakonicznej;
2. przedstawienia nie nawiązujące do godła, a będących symbolicznym przedstawieniem zasług (tak częste u oficerów lwy czy ramiona z mieczem), nazwiska lub predykatu;
3. klejnoty będące tylko ozdobami: pawie ogonu, skrzydła orle czy pióra strusie na ogół przedstawiane w kolorach godła.

Częstym wypadkiem było umieszczanie klejnotu pomocniczego oraz zasadniczego jednocześnie. Jako pomocniczy określa się w heraldyce te przedstawienia, o których mowa w punkcie 3. Klejnot przez umieszczanie go na hełmie w koronie nie daje takich możliwości fantazjowania jak godło, dlatego tez występują tu przedstawienia najbardziej zblizone do znanych z heraldyki klasycznej. Jedynie być może używanie kilku barw jednocześnie powoduje, iż dle Polaków, przyzwyczajonych do jednostajnych srebrnych strusich oraz pawich ogonów pasy błękitne na czerwonych skrzydlach orlich barwy ich wydają się niezwykłe.

Pomiędzy hełmem a koroną umieszczano labry stosując tu ogolnie przyjętą zasadę ich barw, to znaczy koloru podbitego metalem. W przypadku występowania kilku barw (trzech i więcej) jedna kombinacja znalazła się z prawej strony a druga z lewej, szczególnie widoczne to jest w herbach o dwu lub więcej klejnotach. Jeśli w godle, a także choć rzadziej i w klejnocie używano barw takich jak cielistą czy seledynową (!), to w labrach występują tylko barwy, które uznawane są za heraldyczne.

Herb obok tarczy z godlem i hełmu z klejnotem i koroną ozdabiano czasem innymi elementami. W przypadku nobilitacji mogły to być jedynie trzymacze i dewizy ponieważ płaszcze i namioty nie mogły być używane przez szlachtę, a takze baronów. Natomiast ordery, jeśli nie znalazły się jako elementy godła czy klejnotu, nie mogły być umieszczane w dyplomie, ponieważ ta postać rysunku stawała się automatycznie herbem dziedzicznym. Natomiast prawo do umieszczania pod herbem orderów przysługuje jedynie osobom nimi zaszczyconym. Dewizy umieszczane na wstęgach, były zatwierdzane przez Wappenzensorów na tych samych zasadach co herb (to znaczy ich zgodności z ogolnymi zasadami oraz niepowtarzalności). Występują wśród nich krótkie hasla, bądź łacińskie bądź niemieckie, rzadko polskie mówiące na ogół o wiernej służbie i oddaniu krajowi. Znaleźć ich można w badanej grupie 18 (w tym jedna umieszczono na szarfie okręconej naokoło miecza będącego elementem godła). Oto kilka z nich: Brauer von Bertemilian (posiadacz dóbr) "Integritate", Henryk Halban (urzędnik) "Nec Aspera Terrent", Hilgers (oficer) "Pro Honore et Patria", Kasperowski (urzędnik) "Ehre Pflicht", Possinger (jeszcze jako radca Namiestnictwa we Lwowie) "Fide Et Perseverantia", Pukalski (biskup) "Constanter Pro Deo Et Patria", Summer (radca Namiestnictwa we Lwowie) "Nihil Sine Labore" i tym podobne.

Heraldykę austriacką od końca XVIII do początku XX wieku cechowało staranie o zachowanie pewnych prawideł heraldyki choćby papierowej. Jednak nobilitacji udzielano dość masowo, a urząd Wappenzensora nie dość ostro egzekwował swe uprawnienia, stąd poziom rysunków herbu bywa dość niski, często wręcz niezgodny z podstawowymi regułami. Zdarzają się herby z przedstawieniami perspektywicznymi, o dużej liczbie barw. Używanie takiej czy innej stylizacji przy wykonywaniu samego rysunku wiąże się z ogólnie panującymi prawami w sztuce, można tylko stwierdzić, iż dla XVIII wieku są one zgodne z innymi przedstawieniami plastycznymi. Natomiast wiek XIX, a szczególnie jego druga połowa i wiek XX przyniosły w heraldyce kancelarii Ministerstwa Spraw Wewnetrznych w Wiedniu całkowitą dowolność. Godła, a także klejnoty są "przegadane"

jak to wyżej określiłem herby stają się "biografiami" tych ludzi. Nie dzieje się to jednak na zasadzie używania symboli typu kreskowego powstających na zasadzie lini i pól czy w sposób symboliczny, jak choćby w heraldyce fińskiej czy w brytyjskiej, ale są to bardzo dokładnie opowiedziane historie. Są one bardzo nieczytelne. Jednak mają one swój wdzięk i styl. Tworzą nową epokę w heraldyce. Pozostaje tylko się zastanowić czy należy przykładać miarę heraldyki średniowiecznek do heraldyki papierowej w ogóle, a tego kresu szczególnie. Przeciez niema tych potrzeb co w sredniowieczu. Nikt w XIX wieku nie nosił tarczy, a więc nie było koniecznosci jego rozrożniania z daleka. Dlatego należy uwazac heraldykę kancelaryjna za oddzielną gałąz tej nauki.

Przypisy

1) AVA (Allgemeines Verwaltungsarchiv w Wiedniu) Dittrich 1776, Müller, Erbovní listiny ve Státním oblastním archivu v Opavě,Ostrava 1985, numer 26, zdjecie 26.
2) AVA, Lewandowski 1909.
3) AVA, Pukalski 1864.
4) Otfried Neubecker, Wappenkunde, Battenberg 1980, s. 49-51.
5) Wojewodzkie Archiwum Panstwowe w Krakowie, oddzial na Wawelu; archiwum rodziny Goetz von Okocim (w opracowaniu).
6) Ava, Lewandowski 1916, AVA, Lawrowski 1917.
7) Wiktor Wittyg, Znaki pieczetne mieszczan (gmerki) w Polsce w XVI i zaraniu XVII wieku, Krakow 1906, s. 149
8) Kazimierz Chledowski, Pamietnik, tom II, Wroclaw 1951, s. 5-6
9) AVA, Lidl 1880; AVA, Mosch 1855.
10) Otfried Neubecker, op. cit., s. 180

Die Heraldik der Nobilitierungen in Galizien

Die Heraldik der in Zeitperiode 1773-1918 nobilitierten Polen (in öste . Galizien) wurde auf dem Grunde der Adelsakten des Allgemeinen Verwaltungsarchivs in Wien ausgearbeitet. Während der erwähnten Zeit wurden 486 Nobilitierungen erteilt, die gleichzeitig seine Wappen erreichten. Der Beitrag stellt einen Teil der den Nobilitierungen in Galizien in der Zeit 1773-1918 gewidmeten und vom Autor zum Druck vorbereiteten Arbeit vor. Sein Inhalt betrifft nur die heraldischen Fragen.

MK

Jiří Hanáček

Waldorfský náhrobník v Brně

O významu náhrobních kamenů jako o jednom z nejdůležitějších pramenů pro heraldické a genealogické bádání,bylo na těchto setkáních již hovořeno.[1] Oba otištěné referáty mají pro tuto oblast bádání zásadní význam; zatímco příspěvek K.Müllera se pohybuje v oblasti teorie a obecných zásad využívání náhrobníků,rozšiřuje M.Chromý své pojednání o konkrétní materiály srovnávacího charakteru a zabývá se hlavně odlišností ztvárnění erbů týchž rodů na různých památkách.

Z těchto i z dalších příspěvků,které byly v poslední době otištěny,vyplývá důležitost funerálních památek a v důsledku jejich ohrožení i nutnost řádné dokumentace.Tento úkol se prozatím nedostal do pracovní náplně žádné z oficiálních organisací a existující heraldické soupisy památek jsou povětšině dílem amatérských badatelů.

Ve svém příspěvku bych se rád dotkl některých genealogických a heraldických aspektů, vyplývajících z rozboru waldorfského náhrobníku,který se nalézá v kostele Nanebevzetí P. Marie v Brně - Zábrdovicích.

Původ kostela vzniklého současně s klášterem premonstrátů je kladen do počátku 13. století;svědčí o tom bula papeže Inocence III. z 3.4.1209,kterou přijímá pod svou ochranu zábrdovický klášter.[2] O dějinách kostela i kláštera existuje řada historické i topografické literatury [3],soustavnější zpracování heraldických památek nejen v tomto kostele, ale všeobecně na území Brna však postrádáme.[4]

Náhrobník stojí též stranou hlavní návštěvnické pozornosti,neboť je umístěn v boční kapli sv.Barbory vlevo od vchodu do kostela, která bývá většinou uzavřená.Kaple byla vlast-

ně zbudována jako pohřební místo pro Gottfrieda z Waldorfu a členy jeho rodiny roku 1673,[5/] kdy při velkých stavebních úpravách dostával kostel dnešní podobu.Hrobku v podlaze kaple kryje kámen s prostým nápisem SEPULTURA DOMINORUM DE WALDORFF.O to honosnější je náhrobník na boční stěně,zhotovený z pískovce, o rozměrech 300 cm výšky a 170 cm šířky,který tvoří plastiku s prvky architektonickými,květinovými,bonatými rozvilinami,se symboly smrti a čtyřmi dětskými postavičkami,které drží atributy věčnosti a pomíjejícnosti času.Ve spodní části v polokruhovitém portálku se nachází nápisová deska s latinským textem:

STA VIATOR ET LEGE Ars Artium Scire mori
Panuvi tamen Sciunt quod omnes faciunt
Scire se hanc Artem feliciter demonstravit
perillustis D GODEFRIDUS de WALDORFF in Sadek
sacrae Caes.
Regiae q Majest.Consiliarius
apud Aulicam Bohemicam Cancelariam Secretarius
Intimus VII Julij Anno MDCLXXXVII aetatis suae,
LX,qui tamen moriturus bis Obyt
media prius parte sui cum Conjugem claram
Perillustrem D.IOANNAM FRANCISCAM ELISABETHAM
de WALDORFF natam NIETMERIANAM de MERSBURG anno
MDCLXXII decemb.amitit jacent hic duorum Corporum Cineres,sed unum Cor
quos condi voluerunt apud Candissimos
Felicissimae aeternitatis Candidati
ut lacteam liberis suis praemon strarent ad coelum viam
hic ergo cum Thesaurum seem HAEREDES conditum habeant
pientissimis Parentibus prissime parentaes moerentes Ipsi
optime merentibus,quam possunt hoc marmor memorie statuunt Immortalam
Anno MDCCX die XXX Julij
abi Viator,et disce mori:
precare DEFUNCTIS REQUIEM VIVIS PACEM.[6/]

(Postůj poutníku a čti.Největší umění je umět zemřít.V Panuviu přece znají,co všichni činí. Že zná toto umění šťastně ukázal slovutný pán Bohumír z Waldorfu na Sádku,rada svaté cís. král.Výsosti,tajný sekretář u české dvorské kanceláře,7.července roku 1687,svého věku 60 let,který přece maje dvakrát zemřít,zemřel,když dříve v prostřed části sebe ztrácí jasnou slovutnou paní Janu Františku Alžbětu z Waldorfu,rozenou Nietmerianovou z Mersburgu, 29 letou,v prosinci roku 1672.Zde leží popel

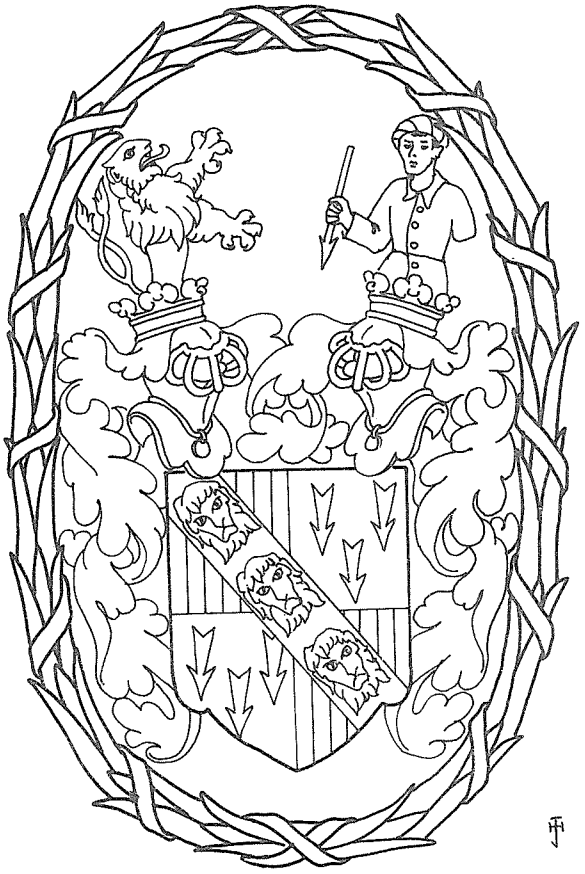
dvou těl,ale jedno srdce.Kandidáti nejšťastnější věrnosti chtěli být pohřbeni u Nejbolestnějších (=pramonstrátů),aby svobodněji svým dětem napřed ukázali mléčnou cestu k nebi (slovní hříčka,narážka na premonstráty). Když tedy zde mají dědicové pohřbený svůj poklad,nejzbožnějším rodičům truchlící pozůstalí nejvíce zasloužilí dle svých sil postavili na nesmrtelnou památku tento pomník.Roku 1710 dne 30.července.Odejdi poutníku a uč se umírat. Pros za odpočinek zemřelých,mír živých).

V horní části náhrobníku jsou ve dvou oválných kartuších erby:vpravo štít čtvrcený, 1. a 4.pole 5x polceno,ve 2. a 3.poli tři (2,1) padající hroty střel.Přes štít kosmé břevno,na něm 3 kosmé lví hlavy čelně hledící.V levém štítu na návrší jednorožec.Oba štíty jsou převýšeny společnou listovou korunou.(Obr.č.1)

V textu uváděný Gottfried byl vlastně prvním Waldorfem,který se dostal na Moravu. Kolébkou rodiny byl Kolín nad Rýnem,kde v obchodnické rodině Petra (von?) Waldorfa a jeho manželky Sibyly rozené von Wesselig se Gottfried narodil jako starší ze dvou bratří. Datum narození pro tuto chvíli zůstává neznámé.[7] Šlechtický původ jeho otce není zcela prokázán,předložka "von" se objevuje pouze ve dvou záznamech,[8] které doložil Gottfried Waldorf,tehdy tajemník vrchního zemského soudce Františka hraběte Magnise,roku 1652 k žádosti o místo zemského advokáta na Moravě.Tohoto úřadu také dosáhl,ačkoliv se roku 1657 stal pouze licenciátem na pražské universitě.

Roku 1656 ho ustanovily zemské stavy krajským zemským tajemníkem,nadále si však ponechal advokátní praxi.Císař Leopold ho v září 1664 vyzdvihl do šlechtického stavu a udělil mu moravský inkolát.V roce 1670 panovník Gottfrieda Waldorfa jmenoval císařským radou a tajným sekretářem české dvorské kanceláře a v prosinci téhož roku mu propůjčil starý rytířský stav,který později přenesl také na jeho mladšího bratra Jakuba,c.k. dvorního radu a assesora moravského tribunálu.

Mezi zemskodeskovní moravské rody se Gottfried Waldorf zařadil v letech 1676 a 1677,kdy koupil od zadlužených pánů z Cerboni nadvakrát velkostatek Sádek.V roce 1679 od příbuzných ze strany druhé manželky přikoupil Osovou Bitýšku s Rojetínem.[9] Majetek odkázal svým pěti dětem ze dvou manželství.Byl pohřben 7.července 1687 v zábrdovickém kostele.Vdova a jeho potomci rozšířili své majetky na Moravě o Rokytnici,panství Osová a

řadu drobnějších statků. Potomci, v mužské linii, vesměs ve státních službách, žili na Moravě do konce 18. století, kdy vymřeli Gottfriedem Ignácem 31.3.1796. Majetky se po dědických liniích dostaly do rukou hrabat Chorynských z Ledské.

Členové rodu dosáhli v českých zemích jednotlivých stupňů šlechtictví v tomto sledu:
šlechtický stav pro Gottfrieda Waldorfa, Vídeň 10.9.1664 [10],
moravský inkolát pro téhož, Vídeň 13.9.1664,
starý rytířský stav pro téhož, Vídeň 6.12.1670 [11]
starý rytířský stav pro Jakuba Waldorfa, Laxenburg 29.4.1683 [12],
stav svobodných pánů pro vdovu Kateřinu von Waldorf, její syny Gottfrieda Antona a Gottfrieda Ignáce a dceru Marii Kateřinu, Laxenburg 28.5.1702 [13],
hraběcí stav pro Gottfrieda Ignáce, svob. pána von Waldorf, Vídeň 20.9.1727 [14],
starý panský stav pro Františka Augusta von Waldorf, Vídeň 1.12.1742 [15].

O rodině Waldorfů máme jen poměrně málo archivních materiálů; jejich rozsah nestačil ani na založení samostatného rodinného archivu a tak jejich písemnosti jsou součástí rodinného archivu Chorynských.[16] Z nich se bezprostředně Gottfrieda z Waldorfu týká jen několik málo listin.[17]

Rodopisné údaje o jeho osobě nám pomáhá doplnit právě text náhrobníku. V prvé řadě je to datum narození. Jestli umírá v červenci 1687 jako šedesátiletý, může být datum jeho narození kladeno do roku 1627, respektive do druhé poloviny roku 1626. Další údaj říká "který přece maje dvakrát zemřít", což vykládáme jako "byl dvakrát v nebezpečí smrti". Bohužel, nedostatek archivních záznamů neumožňuje upřesnit, v kterých letech tomu tak bylo a zda toto nebezpečí bylo spojeno s těžkou nemocí, úrazem nebo jinou událostí.

Nejvýznamnějším poznatkem z náhrobníku je identifikace jména, životních dat a erbu prvé Gottfriedovy manželky Jany Františky Alžběty Nietmerianové z Mersburgu. Jde o úplné novum, žádné archivní materiály ani literární práce zatím toto jméno nepřinesly; zásadně je vždy uváděna pouze druhá manželka Markéta Kateřina Sartoriusová ze Schwanenfeldu. Přitom je zdůrazňováno, že se jedná o druhou manželku, tedy je známa existence manželky prvé, jméno však zůstalo nezveřejněno.

Jana Františka tedy zemřela v prosinci roku 1672 ve věku 29 let. Z jejího manželství s Gottfriedem můžeme vydedukovat dvě děti,[18] z nichž dospělosti se dožil syn Arnošt Gottfried, který též dal rodičům postavit popsaný pomník a spolu s nimi odpočívá v rodinné hrobce. Zemřel 25.1.1704.

Neméně zajímavé údaje poskytuje i heraldická výzdoba náhrobníku, kterou tvoří erb Waldorfů a erb Nietmerianů z Mersburgu. Prvotním erbem Waldorfů z roku 1664 byly tři stříbrné háky hroty dolů [20] v modrém štítu, v klenotu rostoucí muž bez levé ruky v oděvu čtvrceném modře a stříbrně, s točenicí týchž tinktur v drží hák na zlatém ratišti. Přikryvadla modrá a stříbrná. Tento erb popisuje a vyobrazuje "moravský Siebmacher"[21], dobovou miniaturu máme zachovánu i v archivních materiálech.[22] (Obr.č.2) Je zajímavé, že vyobrazení je zde v rozporu se slovním popisem, podle něhož jsou háky obrácené do tří stran štítu, tedy postaveny do vidlice.[23] Erb stručně popisuje i Pilnáček.[24]

V roce 1670 byl erb upraven tak, že v l. a 4. červeném poli čtvrceného štítu byly 3 stříbrné kůly, ve 2. a 3. poli původní erb. Přes celý štít kosmé břevno [25], na něm tři čelně hledící zlaté lví hlavy. Dvě korunované přilby s klenoty - vpravo rostoucí zlatý lev, vlevo klenot původního erbu. Přikryvadla opět modrá a stříbrná. Rovněž tuto variantu erbu najdeme vyobrazenu v archivních pramenech,[26] kde jsou v zadních polích vymalovány hroty střel, břevno je černé, lví hlavy kosmo položené. Přikryvadla prvého klenotu jsou modrá a zlatá, druhého klenotu modrá a stříbrná.[27] (Obr.č.3) Toto vyobrazení se plně kryje se ztvárněním erbu na náhrobníku.

Roku 1702 byl erb polepšen přidáním středního štítku a další polepšení následovalo při povýšení rodiny do hraběcího stavu roku 1727. Teprve v tomto povýšení jsou háky ve štítu upřesněny jako hroty střel, případně jsou nazývány kotvicemi.[28] V rozporu s tím "moravský" i "český Siebmacher"[29] vyobrazuje nadále háky s jedním ramenem a rovněž kolísají při postavení lvích hlav na břevnu. Tesaný erb na náhrobníku odpovídá tedy velmi přesně udělení z roku 1670 a po doplnění výše citovaných tinktur jej můžeme označit za správný.

O erbu Nietmerianů jsme v základních českých a německých kompendiích nenašli zprávu, bez výsledku byly prohlédnuty i šlechtické almanachy [30] a významnější sbírky.[31] Za této situace pomohl v pátrání Baden-Würtenbergische Hauptstaatsarchiv Stuttgart, který erb uvedené rodiny má evidován. Tvořil jej stříbrný štít, v něm na zeleném trojvrší červený jednorožec, v klenotu týž jednorožec rostoucí, přikryvadla červená a stříbrná.[32] Vzhledem k tomu, že není znám stupeň šlechtictví a autor dopisu

neuvádí predikát,domníváme se,že se jedná o rodinu Nietmerianů měšťanského původu a přídomek von Mersburg je pouze domicil.

Genealogický a heraldický rozbor brněnského náhrobníku obohatil naše vědomosti o některé nové údaje.Jde sice pouze o jeden náhrobník,jednu rodinu a jeden,resp.dva erby,avšak v podobných pracech,postavených na zhodnocení konkrétních památek se současným využitímpísemných pramenů,můžeme spatřovat jeden ze stěžejních úkolů,stojících před našimi badateli.

Poznámky:

1/ K.Müller,Význam náhrobních kamenů pro heraldické a genealogické bádání,In:Sborník příspěvků z I.setkání genealogů a heraldiků,Ostrava 1980,s.52;M.Chromý,Využití náhrobníků jako pramenů heraldiky,tamtéž, s.69.
2/ Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae,sv.II,Praha 1912,s.77-78,č.83.
3/ Z nejdůležitějších titulů:G.Wolny:Kirchliche Topographie von Mähren,II.oddíl, sv.1,Brno 1856,s.183-196;J.Pospěch,Krátký dějepis bývalého kláštera premonstrátů, mynější farnosti a chrámu Páně v Zábrdovicích,Brno 1869;D.K.Čermák,Premonstráti v Čechách a na Moravě,Praha 1877,s.435--458;J.Tenora,Vzpomínka na klášter.Průvodce kostelem,Brno 1935;A.Hrudička,Topografie diecese brněnské,Brno 1908, s.70-74.;R.Hurt,Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Brně-Zábrdovicích,Brno 1969.
4/ Z prací na toto téma - kromě jednotlivin - v poslední době pouze:J.Hanáček,Heraldický soubor stavovského domu v Brně (ke 400.výročí vzniku),Zpravodaj Klubu genealogů a heraldiků Ostrava při DKP Vítkovic, 1983,č.4,s.76-87;týž:Heraldické památky na Petrově,Heraldická ročenka 1984,Praha 1984,s.13-38.
5/ Annales monasterii Zabrdovicensis II,rkp. 296,3-4,s.215.
6/ Text m.j.přepsal A.Kratochvíl - V.Houdek, Náhrobky moravské od nejstarších dob do počátku 18.stol.,rukopis,SOA Brno,fond G 50,karton 4-5.;V.Havránková,Epigraphica Brunnensia (katalog brněnských nápisů do roku 1800),diplomová práce na FF UJEP Brno 1970.
7/ Literatura k rodině a zejména k zakladateli její moravské větve je dost skoupá. Její přehled uvádí Č.Zíbrt,Bibliografie české historie,díl I.,Praha 1903,s.597 a V.Král,Der Adel von Böhmen,Mähren und Schlesien,Praha 1904,s.289,většinou však jde o tituly velmi obtížně dosažitelné. Z dostupnější literatury poskytuje základní genealogické údaje Ch.d Elvert v Notizen--Blatt,č.10,1862,s.73-75 a H.V.Kadich - - C.Blažek,Der Mährische Adel,Norimberk 1899,s.170-171.
8/ Viz pozn.5;též údaj v býv.Leopold´s Adelsarchiv,s.182 (podle d´Elverta,c.d.).
9/ Životopisné údaje viz pozn.7;majetkové poměry Die Markgraffschaft Mähren,topographisch,statistisch und historisch geschildert von Gregor Wolny,Brno 1835-1842,díl III,s.492,díl V.,s.689;díl VI.,s.106,135.
10/ Státní ústřední archiv Praha (dále SÚAP), Saalbuch 74,pag.442;A.vom Doerr,Der Adel der böhmischen Kronländer,Praha 1900,s. 148;A.Schimon,Der Adel von Böhmen,Mähren und Schlesien,Česká Lípa 1859,s.181 - mylně ztotožnuje datum nobilitace s udělením inkolátu.
11/ SÚAP,Saalbuch 83,pag.214;Doerr,c.d.,s.156.
12/ SÚAP,Saalbuch 94,pag.333;Doerr,c.d.,s.166; Schimon,c.d.,s.181 - uvádí chybné datum 29.4.1682.Státní oblastní archiv Brno (dále SOAB),fond A 3,I/61 (st.sing.47),Královský zemský kvatern majestátů,lit.B f.293,zápis ze dne 22.4.1684.
13/ SÚAP,Saalbuch 107,pag.98;Doerr,c.d.,s.184; Schimon,c.d.,s.181 = s chybným datem 18.2.1702.
14/ SÚAP,Saalbuch 154,pag.523v;Doerr,c.d.,s. 213;Schimon,c.d.,s.181.
15/ SÚAP,Saalbuch 174,pag.154;Doerr,c.d.,s. 229;Schimon,c.d.,s.181.
16/ SOAB,G 144,oddíl III.
17/ Tamtéž,inv.č.255-269;z nich význam pro nás mají pouze č.255 - povýšení do stavu svob. pánů r.1702;č.259 - pozůstalostní řízení po Gottfriedovi a č.261 - kupní smlouva Gottfrieda s dědici Víta Schwanenfelda r. 1679.
18/ Dedukce vyplývá ze skutečnosti,že 2.manželka Markéta Kateřina požádala o udělení starého panského stavu jen pro sebe a děti ze svého manželství.
19/ SOAB,G 11 - Sbírka rukopisů Františkova musea v Brně,inv.č.368 - Diplomatář zábrdovického kláštera od 13.do zač.17.stol., sign.359.Dále zde pohřben Ignác Gottfried hrabě von Waldorf,+ 31.3.1796.
20/ V originálním textu Waldhackem = lesní sekáče či kopáče,tedy háky pouze s jedním ramenem.
21/ H. Kadich - C.Blažek,c.d.,s.170,tab.120.
22/ SOAB,A 3,I/45 (st.sign.12) - Kniha pánův rytířů markrabství moravského od léta 1628,f.178.
23/ O této problematice též J.Hanáček,Kniha pánů rytířů markrabství moravského od léta 1628,Brno 1986.
24/ J.Pilnáček,Staromoravští rodové,reprint, Brno 1972,s.444,rod č.1836.
25/ H. Kadich - C.Blažek,c.d.,neuvádějí tinkturu břevna.
26/ SOAB,A 3,I/61,f.297.
27/ Modrá barva je zde velmi tmavá,při zběžnějším pohledu je ji možno zaměnit s černou.
28/ V originálu Wiederhacken.
29/ J.R.Meraviglia - Crivelli,Der böhmische Adel,Norimberk 1885,s.184,tab.79.
30/ Např.:Almanach de Gotha,od roč.69 (1832) nesystematicky;Genealogisches Taschenbucn bürgerlicher Familien,díl I-III,Charlottenburg 1889,1894;Genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser,Gotha,roč.1848--1920;Genealogisches Taschenbuch der Ritter umd Adels Geschlechter,roč.1-19,Brünn 1870-1894.
31/ Např.Státní ústřední archiv Praha,Doerrova sbírka.
32/ Dopis autorovi ze dne 8.7.1986 pod zn. 2747/86 - Ba/Fp;erb evidován pod sign. W 180 - 4864.

Foto a kresby: autor

Das Grabmal des adeligen Geschlechtes Waldorf in Brünn

Der Autor bringt in seinem Beitrage eine genealogische und heraldische Analyse des Grabmals in der Himmelfahrt Marias-Kirche in Brünn - Zábrdovice an.Dieses Grabmal gehört dem Landesadvocaten in Mähren - - Gottfried vom Waldorf,der im J.1687 gestorben ist.Mittels Analyse des Textes auf dem Grabmale gelang es ihm manche bisjetzt

unbekannten Angaben des Verstorbenen feststellen, aus welchen besonders der Name seiner ersten Gemahlin Johanna Franziska Elisabeth Nietmerian von Mersburg sehr interessant ist. Die heraldische Analyse der Wappen auf dem Grabmale ermöglichte - in Konfrontirung mit den Wappengemälden in der Archivmaterialien - irgendwelche Präzisirung im Zeichnen der Figuren und Tinkturen. Der Autor bemerkt die Entwicklung des Waldorf-Wappens und stellt das Wappen auf dem Grabmale fest, welches bei der Nobilitation in der Ritterstand im J. 1670 verbessert wurde. Was das Wappen der Gemahlin betrifft, der Autor ergänzt sien Gesamtaussehen sowie die Tinktur.

MK

Ivan Hlaváček

O nových edicích pozdněstředověkých erbovníků

Pokrok ve vědě se děje v podstatě dvěma cestami a způsoby. Jednak je to kladení a zodpovídání otázek na základě hlubší analýzy známých faktů, jednak zpřístupňování nových pramenů resp. odkrývání pramenů zasutých a potom ovšem kombinací obou těchto postupů. V heraldice to pak znamená na jedné straně užší sepětí oboru s obecně historickou problematikou a dějinami kulturními /resp. i právními/, na druhé určitější dokumentací starých znaků.

Hlavním pramenem středověké heraldiky jsou znaky přicházející na pečetích, které jsou doslova nepřeberným a nevyčerpatelným zdrojem poznání zejména proto, že jsou zpravidla relativně dobře datovatelné a dají se přiřknout konkrétním osobám či institucím. Jeden jejich nedostatek však vystupuje do popředí za všech okolností, totiž skutečnost, že se v nich ztrácí jeden z podstatných rysů středověké heraldiky, totiž barevnost, která hraje důležitou a někdy i zásadní rozlišující roli. Proto je potřebí dobírat se tu poznání na základě jiného materiálu, který je ovšem pro vlastní středověk velmi omezený. Vlastní erby na štítech ve svém původním vojenském provedení jsou více než řídké, erby na architekturách a v nich ve formě různých znakových galerií či jako projev právního vztahu poměrně řídké, zejména pokud jde o původní polychromii. Stejně tak to platí o erbech vyznačujících vlastnictví rukopisů či pod. a tak je potřebí ve zvýšené míře přihlížet k materiálu chovanému v různých erbovnících, které ve svém souhrnu přinášejí - zpravidla v původních tinkturách - vyobrazení mnoha desítek tisíců erbů nejrůznějších druhů, rodinných i institucionálních. Protože ale záběr takových erbovníků, zejména těch, které se snaží vymanit z úzkého regionálního pohledu, je zpravidla velmi široký a tím odkázán velmi často na různé zprostředkování, vzniká tu jisté nebezpečí nepřesnosti, zejména právě barevné a tak v nich vyobrazené erby není vždy možno přijímat bez kritiky. Nicméně je v prvé řadě třeba je znát a provádět jejich analýzu, která by je zařadila nejen časově a místně, ale i co do jejich autora resp. funkce a pokusila se i o stanovení příslušných předloh.

I když počet erbovníků není příliš veliký, přesto se odhaduje na několik stovek a je proto pochopitelné, že jejich soustavné studium je možné jen na základě dostatečných podkladů edičních. Mnoho z těchto kodexů je k dispozici v různě kvalitních edicích, mnohé práce ovšem ještě zbývá udělat. Rád bych upozornil aspoň stručně na dvě z novějších edic, které představují různé typy zpracování rozsáhlejších erbovníků.

V roce 1983 to byla edice Leóna Jéquiera, který se obírá tzv. erbovníkem bellenvillským, nazvaným tak podle Antoine de Beaulaincourt z Bellenvile, žijícího v letech 1499 - -1559[1/], ačkoliv tento pergamenový rukopis je o zhruba 150 let starší, neboť se klade do druhé půle 14. věku a do blízkosti proslulého rukopisu erbovníku herolda Gelreho /který se ostatně má dočkat nové edice/. Ovšem jeho starší osudy nejsou známy a tak pod tímto jménem vstoupil do literatury zásluhou P. Adama a D. L. Galbraitha až v r. 1946, aniž by jeho obsah byl plněji vyčerpán a analyzován /odhlížíme-li od některých regionálních prací/. To se tedy děje až nyní, i když jeho edice není připravena ve formě, která se stává dnes běžnou, tj. jako faksimile v plné barevné hodnotě. Autor zde použil jiného postupu, že totiž provedl pracné překreslení celého kodexu, které ovšem nutně stírá konkrétní individuální rysy práce autora, nicméně nahradil to do značné míry detailními popisy jednotlivých znaků. Litovat lze ovšem toho, že není přiložena ani

jediná fotografie,která by dávala možnost konkrétní představy o vzhledu rukopisu,který je poměrně malé velikosti /24 x 15,5 cm/.

Práce sama se skládá z několika autonomních částí:nejdříve autor v jedenácti drobných kapitolách podává popis a rozbor rukopisu /k čemuž se ještě vrátím/,pak přichází deset tabulek,které vítaně kvantifikují a sumarizují příslušné údaje.Jádrem jsou pak popisy jednotlivých erbů tak,jak v rukopisu za sebou jejich jednotlivé skupiny přicházejí.Většinu přitom tvoří teritoriálně vázané skupiny erbů,zbytek průběžně doplňované a místně disparátní jednotliviny,rozptýlené porůznu po rukopisu.Ty jsou pak v popisu vyčleněny do samostatné druhé části.Už rozsah místa oběma skupinám věnovaný hovoří zřetelně o jejich vzájemném vztahu: na s.49-150 přichází první část,na s.151-183 část druhá. Vzhledem k rozmanitosti a rozsáhlosti látky musil zpracovatel volit úsporný systém s řadou konvenčních zkratek,které nicméně jednorázovému uživateli působí jisté potíže zejména proto,že autor nevysvětluje zkratky technických termínů /označení kovů a barev/,pouze rozvádí zkratky rozsáhlé literatury,která je připojena ke komentáři a dešifraci jednotlivých erbů.Neméně důležité jsou pak dva rozsáhlé rejstříky:abecední a heraldický,který zařazuje jednotlivé znakové figury do věcných skupin /o jeho podrobnosti svědčí,že čítá více než 40 stran/.Závěrem pak Jéquier přináší /s.241-357/ černobílé překreslení celého armoriálu,ovšem bez obvyklého grafického vyznačení barev.

Abychom si učinili určitější představu o rozsahu rukopisu,který má 72 folií,je třeba uvést několik čísel.Celkem je v něm vyobrazeno 1333 erbů,některé s helmem a dalšími atributy /v kodexu herolda Gelreho jich je o 350 více/,které vydavatel člení do následujících skupin:Francie /s Bretaní,Savojskem a Lotrinskem/ 122,ostatní království 92,říše a kurfiřti 125,Německo /mimo kurfiřtů a oblastí porýnských/ 231,Porýní 763.Na první pohled je patrno,že těžisko leží na dolním Porýní a to je též potvrzeno skutečností,že při stručných popisech je často užíváno jazyka holandského,vedle něhož ovšem přichází i francouzština.Ostatní oblasti jsou zachyceny spíše jen výběrově,i když /či právě proto/ záběr rukopisu je značný,neboť zasahuje stejně tak do Uher,Dánska,Kastilie a Aragonu jako na Cypr a Sicílii,či do Skotska,Polska a pochopitelně českého státu.Velmi detailním studiem Jéquier precizuje i dataci vzniku rukopisu, který po zralé úvaze klade do sklonku osmdesátých let 14.století.Není možno parafrázovat všechny jeho názory,které vycházejí z detailního rozboru a velkých znalostí,snad je jen ještě třeba upozornit na dvě otázky.Zaprvé na namáhavou detailní komparaci s erbovníkem Gelreho,s nímž je kodex Bellenville velmi úzce spjat i časově /i když se upozorňuje i na rozdíly/ a za druhé na pokus aspoň rámcově rekonstruovat genezi kodexu v souvislosti s životem jeho autora,za něhož považuje herolda ve službách hrabat z Hainautu a Hollandu a jehož putování se Jéquier pokouší alespoň v náznaku postihnout /s.30 nn./.

Je pochopitelné,že českého zájemce zaujme nejvíc bohemikální složka.Zatímco o bohemikách v kodexu Gelreho jsme informováni celkem dobře z prací autorů polských [2/],tento kodex nebyl dosud - pokud vím - z tohoto hlediska využit.Je ovšem třeba říci,že materiál není příliš rozsáhlý.Na fol.12^{r}je to celkem sedm erbů,z nichž první patří českému králi, další pak představují některé nejvýznamnější české či s českým králem spojené šlechtické rody /Rožmberkové,Rýzmburkové,Šternberkové, Vartenberkové,Koldicové a Biberštejnové/.Že jde jen o malý záběr je nepochybné,ale útěchou může být jednak,že Polska se dotýká pouze sedm znaků /dle s.41,při čemž se zdá,že popis fol.62^{v} buď vypadl,či že došlo k jinému přehlédnutí/,z toho jeden ze Slezska,jednak že bezprostředně za "českým" fol.12^{r} jsou následující tři strany prázdné,kam se snad počítalo s nějakými doplňky.Nadto v závěrečných jednotlivinách přicházejí ještě dva bohemikální erby.Prvním z nich je na fol.67^{r} přicházející mlýnské kolo s osmi písty /které se v klenotu opakuje/ pod nápisem Behem bous,jejž Jéquier identifikuje ve stopách starších autorů,zabývajících se uvedeným kodexem,jako Bohuš z Laskova 1377 - 1412 či Bohuněk z Tuchonic /Rožďalovic/.V Sedláčkově Heraldice /sv.2,s.56/ vysledováváme jen nejisté vazby s Bohuňkem z Tichonic.Druhý doklad je na fol.68^{r}a představuje polopostavu kozorožce,která se opět opakuje s poněkud jinak orientovanými rohy v klenotu pod nadpisem behem /hneken H(e)r cydeke,které Jéquier v popisu necituje,což je zřejmým zkomolením.Podle Sedláčka /tamže,s.253/ měli u nás tento erb Odkolkové z Újezdce.Jsou to dvě hádanky,čekající na rozluštění a to nejen pokud jde o dešifraci ale i pokud jde o důvody,které neznámého autora "Bellenvillu" vedly k tomu,aby tyto nepochybně celkem nevýznamné rody /ať je už dešifrujeme jakkoliv/ do svého svodu pojal.

Druhým dílem, o němž má být učiněna zmínka, je edice kodexu dávno známého a užívaného, totiž tzv. Ingeram-kodexu, chovaného dnes ve sbírce zbraní vídeňského Umělecko-historickému muzea.[3] Struktura edice je pak od předchozí naprosto odlišná. Valnou většinu díla zaplňuje barevná edice celého papírového rukopisu - technicky samozřejmě na vysoké úrovni, ale v poměrně značném zmenšení. Rozměry kodexu byly zhruba 30 x 21 cm, jde tedy o formát, který má dnešní edice, na jejíž jednu stranu se ovšem vměstnají čtyři strany erbovníku. Samotný úvod /odhlédne-li se od anglického souhrnu/ má necelých sedm stran, v nichž se podává prací druhého z obou editorů stručný popis vydávaného rukopisu. Jeho druhé označení se vztahuje na rodinu, v jejímž majetku se rukopis choval prakticky celé minulé a část tohoto století. Nejen edice rukopisu představuje protivu edice kodexu "Bellenville", i jeho struktura a geneze je zcela odlišná. Tak za prvé je znám jeho autor i datum vzniku. Hans Ingeram, herold ve službách Albrechta VI. vévody rakouského, bratra a protivníka císaře Friedricha III., se tu vlastnoručně podepisuje a jako datum uvádí den sv. Michala /29. září/ 1458. V podstatě pak jde o rakouský regionální erbovník s některými obecnějšími náběhy na fol. 27-35 a 56-58, kde navíc ještě přicházejí erby členů řady turnajových spolků v jižním Německu. Autor připojuje stručný uměleckohistorický rozbor malířského díla a stanovuje podíl činnosti jednotlivých malířů; Ingeramova vlastní práce se zřejmě omezila na první část. Poměrně podrobně se pak sledují osudy kodexu až do r. 1957, kdy se rukopis dostal do rukou rakouského státu. Postrádáme tu tedy podrobnější amalýzu celku, ba dokonce ani nenalézáme kvantifikující údaje, kolik erbů a odkud v díle přichází /jestli jsem dobře počítal, je jich tam 1082/. Tuto skutečnost lze ovšem do jisté míry vysvětlit tím, že rukopis je znám a již od minulého století byl předmětem vědeckého zájmu. Tím spíše ovšem měl být podán komentář s příslušným aparátem tak, jak se s ním shledáváme u Jéquiera. Nebylo by to vyžadovalo ani příliš prostoru navíc, protože synopticky s vyobrazením publikované předpisy nadpisů /ne vždy zcela bezchybné, i když jde vesměs o jednotlivosti, srv. tab. 60, č. 47 či tab. 70, č. 36/ ponechávají na každém listu dostatek volného místa.

Z hlediska bohemikálního nepřináší edice takřka nic. Jen jako prvního mezi kurfiřty nacházíme českého krále /tab. 58, č. 40/ a mezi markrabaty markrabí moravského /tab. 59, č. 42/. To však jsou věci samozřejmé. Pokud pak jde o skutečně zpřístupnění vydaného bohatství možno dodat, že k dílu jsou připojeny pouze rejstříky jmenné většinou ani nepřevádějící na moderní názvy, nikoliv však tématicky heraldické, takže badatel, mající v čerstvé paměti edici Jéquierovu, jen povzdechne.

Je tak možno tuto stručnou zprávu uzavřít konstatováním, že obě edice představují různé typy zpřístupnění erbovníkového materiálu. Jejich rozdíly jsou nepochybně z výše podaného dostatečně zřetelné a tak je jasné, že i přes podstatně skromnější vybavení uživatele více uspokojí dílo Jéquierovo.

Poznámky:

+/Rád bych poděkoval organizátorům "Setkání", že mi umožnili podílet se na jejich práci, i když jsem se z vážných důvodů jejich zasedání nemohl účastnit.

1/Léon Jéquier, L'armorial Bellenville /=Cahiers d'Héraldique V/, Paris 1983, Le Léopard d'Or, 357 s. Rukopis se chová v pařížské Bibli théque nationale.
2/Jde o studie S. Mikuckého a S. Heymowského.
3/Die Wappenbücher Herzog Albrechts VI. von Österreich. Ingeram-Codex der ehem. Bibliothek Cotta, hg. v. Charlotte Becher u. Ortwin Gamber, Wien-Köln-Graz 1986 /=Jahrbuch der Heraldisch-Genealogischen Gesellschaft Adler, III. Folge, Bd. 12, 1984-85/, 178 s.

Über neue Editionem der spätmittelalterlichen Wappenbücher

Nach kurzer Einführung über den Wert und Wichtigkeit der Wappenbücher im allgemeinen werden zwei Neuerscheinungen kurz besprochen und ihre so sehr verschiedene Editionsweise geschildert. Es handelt sich um Léon Jéquiers Ausgabe des Wappenbuches Bellenville aus dem Jahre 1983 und Ch. Bechers und O. Gambers des sog. Cotta'schen Wappenbuches Albrechts VI. v. Österreich /vgl. die genauen bibliographischen Angaben in den Anm. 1 und 3/.

IH

Jaroslav Honc

Příklad spolupráce francouzské genealogie a demografie

1.Referát J.Dupaquiera na světovém demografickém kongresu ve Florencii

I pro prosperující významné vědní obory a tím spíše pro obory stagnující či ohrožené existenční otázkou hledání a nalézání příležitostí pro získání společenských objednávek a udržení zájmu společnosti a odborné veřejnosti o jejich práci,problematiku a o jejich stěžejní úkoly.Všechny sebelepší perspektivní proklamace vědeckých úkolů a programů a sebepilnější úsilí pracovníků takových vědních oborů by nestačilo zabránit nebezpečí stagnace,izolace,l´art pour l´artismu a nadvlády laicismu jejich oboru.Nejúčinnější způsob, jak takové nebezpečí zažehnat,je realizování samostatné či kooperační akce s vědeckou a novou náplní,jejíž vědecká a společenská přínosnost bude uznána jak odborníky,tak i veřejností.

Pro českou genealogii je její léta trvající nezáviděníhodné postavení periferní pomocné vědy historické nemilou a trpkou skutečností.Východisko z tohoto stavu se proto intenzivně v posledních letech hledá.Proto je hledáno poučení a řešení byťsi jen trochu použitelné všude tam,kde genealogie vyšvihla mezi obecně uznávané a vážené vědní obory. Tamní kladné zkušenosti je ovšem třeba vážit opatrně,protože musí vyhovovat naší organizační specifičnosti,dané dualistickým vědecko-laickým charakterem české genealogie.Vítaným příkladem velkorysé příležitosti pro genealogii se stala spolupráce francouzských genealogů a demografů při studiu vývoje francouzské společnosti let 1789-1989,navázaná před třemi léty.

V červnu 1985 byli ve Florencii informování účastníci světového demografického kongresu,včetně naší skupiny českých demografů a členů Československé demografické společnosti při ČSAV,o zahájení a cílech velké demografické ankety o genealogickém vysledování reprezentačního vzorku 3000 francouzských rodin let 1803-1832 až do současnosti k 200.výročí francouzské revoluce r.1989.Zprávu o anketě přednesl ve svém referátu,nazvaném vystižně "Historická demografie a genealogie", Jaques Dupaquier,ředitel historickodemografického ústavu (laboratoře) při Vysoké škole sociálních studií v Paříži.S průběhem kongresu ve Florencii a s Dupaquierovým referátem seznámila naše historické demografy 20.11.1985 na veřejném diskusním večeru Československé demografické společnosti při ČSAV PhDr.Pavla Horská,CSc.[1] České genealogii se tu dostaly cenné první informace o velkorysé celostátní akci francouzských genealogů,která jako součást oslav výročí francouzské revoluce r.1789 bude patřičně oceněna a ze které budeme čerpat příklad a poučení.

2.Francouzská a česká historická demografie

Genealogie jako věda o rodových souvislostech a o vývoji rodin a rodů a demografie jako věda o počtu,struktuře,vývoji a zákonitostech populačního vývoje obyvatelstva,byly od svého počátku tématicky a metodicky rozdílnými obory,i když tu byly styčné body.Situace se změnila,když v období mezi dvěma světovými válkami se ve Francii vytvořila nová vědní poddisciplina,historická demografie,sledující vývoj populace v období předstatistickém (u nás před 1754,ve Francii před 1803),která měla s genealogií společnou pramennou základnu,církevní matriky,evidující narození,svatby a úmrtí obyvatel.Zakladatel francouzské historické demografie,dodnes její čelný představitel,Louis Henry (nar.1911), ředitel Národního ústavu pro demografická studia v Paříži (Institut National des Études National,INED),se zasadil o vydávání historickodemografických francouzských periodik, vydal r.1967 základní metodickou příručku Manuel de demographie historique a zasloužil se o ustanovení mezinárodních historickodemografických organizací:je proto pochopitelné,že právě on zahajoval i loňský mezinárodní demografický kongres ve Florencii.S jeho programovou statí "Historická demografie"byli čeští demografové seznámeni r.1972 ve slovenském překladě.[2]

U nás se historická demografie jako nová

vědní poddisciplina ustavila až v roce 1970, kdy byla založena Komise pro historickou demografii při kolegiu historie Československé akademie věd a kdy byly uspořádány v Československé demografické společnosti při ČSAV první dva diskusní večery (dr.Horská a dr.Honc) s historickodemografickou náplní.Obě linie byly neobyčejně agilní;péčí Komise byly vydávány sborníky Historická demografie a demografové uskutečnili serii dalších přednášek a vědecké zasedání v březnu 1973 na téma "Historická demografie".V Československé demografické společnosti se r.1975 vytvořila samostatná odborná skupina pro historickou demografii,vedená dr.Horskou a od r.1983 PhDr.Eduardem Maurem,CSc.[3] Posledně jmenovaný zrekapituloval vývoj francouzské historické demografie a nastínil možnosti spolupráce české historické demografie a genealogie v červnu 1974 v Listech Genealogické a heraldické společnosti v Praze.[4] Kolektiv 15 členů odborné skupiny historických demografů s výrazným podílem archivářů předložil výsledky své práce r.1981 ve sborníku,obsahujícím nejen 15 farních monografií,ale i komparaci výsledků studia populačních trendů u nás a ve Francii.[5]

Očekávaná a ohlašovaná spolupráce české historické demografie a genealogie však nepřekročila stadium prvních formulací programu této spolupráce.Spolupráce se měla uskutečnit na půdě pracovní skupiny 8 pro databanku rodinných listů a pro rekonstrukci občanských a šlechtických rodin v rámci České heraldické a genealogické společnosti již r.1983.Avšak organizační přeměna této společnosti v Klub Historiografie v následujícím roce a opatrné sondování zainteresovanosti hostitelské Základní organizace Svazarmu č. 4002/230 Praha 2 o rozvíjení odborné práce v ustavených či připravených pracovních skupinách v roce 1985 a 1986 nebyly příznivé pro toto navázání spolupráce mezi historickými demografy a genealogy u nás.Předpokládalo se, že obě linie si ponechají vlastní tématiku a pracovní techniku,proto na půdě pracovní skupiny 8 se především ověřovala náplň rodinných listů rekonstruovaných rodin se širší náplní,než jakou předpokládali historičtí demografové (genealogické rodinné listy obsahují nejen data narození,sňatku a úmrtí rodičů, ale stejná data pro všechny děti těchto rodičů) a na půdě odborné skupiny pro historickou demografii a skupiny archivářů se především excerpovaly matriky pro vystižení populačních trendů.Do této koexistence dvou historickodemografických tématik zazněl ve Florencii v referátu J.Dupaquiera pozoruhodný nový a rozhodný hlas.

3.Tématická inovace francouzské historické demografie r.1985

Jaques Dupaquier věnoval první část svého referátu ve Florencii retrospektivnímu hodnocení výsledků francouzské historické demografie za posledních 25 let.Vzpomněl zásluh průkopníků (Jean Mavret,Pierre Coubert, Louis Henry,Marcel Reinhart),přínos více než 500 farních monografií pro poznání francouzské populace let 1670-1829,dvou velkých anket INED a nové poznatky o plodnosti a struktuře rodin načerpané ze souborů rekonstruovaných rodin.Francouzská sociální historie dostala z historickodemografických statí řadu zcela nových poznatků.S typickým taktem,vzdálen jakékoliv plané a neúčelné kritice,upozornil J.Dupaquier na řadu problémů,které francouzská historická demografie při daném tématickém a pramenném omezení nemohla ani naznačit,ani řešit.Pro vývojové křivky populačního vývoje v rámci farností a pro poznání typů rekonstruovaných rodin k určitým datům stačilo excerpování francouzských matrik před r.1803,ale nebylo možno splnit požadavek rovnoměrného geografického rozložení farních monografií,ani požadavek postižení sociální a geografické mobility v delším časovém období, ani využít ostatní historické prameny (notariátní a soudní archivy,katastry apod.). J.Dupaquier přitom poukázal na skutečnost, že genealogický přístup řady prací umožnil postižení dynamického vývoje rodin a jejich sociální kapilaritu,migraci a pauperizaci bez jakýchkoliv nesnází,zatímco historickodemografické práce téhož období vyzněly staticky a nepřesvědčivě a byly pro sociální dějiny Francie téměř nevyužitelné.

Nelítostně však J.Dupaquier odsoudil francouzské genealogické statě za jejich zaměření na netypické a výjimečné rody a rodiny a na převažující typ genealogických statí ascendentních,hledajících "račím pochodem" předky jednotlivců naší současnosti.Ze všech francouzských genealogických prací by vznikl deformovaný obraz o vývoji francouzské společnosti.Ani tedy francouzská historická demografie,ani genealogie,ona pro své statické pojetí,tato pro převahu ascendentního studia, nejsou sto zodpovědět základní otázku o podílu ponapoleonské populace na tvorbě současné francouzské společnosti.J.Dupaquier se ve

svém referátu však nespokojil s konstatováním bezvýchodné a beznadějné situace v obou vědních oborech,v ostatních směrech velmi úspěšných a vážených,ale zcela selhávajících,když mají přesně a přesvědčivě postihnout vývoj francouzské společnosti posledních dvou století.Východiskem mu je tématická inovace v historické demografii a technická inovace v genealogii,vycházející z úplnějšího využití archivních pramenů (vedle evidence obyvatel tedy prameny obdobné našim pozemkovým knihám),ze zaměřením na postižení sociálních změn a změn bydliště,z lepší přípravy reprezentativnosti sledovaných lokalit a sociálních skupin,vylučující živelný či subjektivní výběr a především z prosazení descendentního pojetí v genealogii.

4.Výběr 3000 rodin období 1803-32

Florentský demografický kongres byl J.Dupaquierem postaven před skutečnost,že pařížský Historickodemografický ústav (laboratoř) metodicky i technicky připravil a začal uskutečňovat velkou anketu o vývoji francouzské společnosti let 1789-1989 formou velké sondy 3000 rodin formovaných po francouzské revoluci a genealogicky sledovaných do současnosti.Ze zmínky o 12 000 spotřebovaných hodin na přípravu této ankety lze posoudit míru zodpovědnosti při stanovení rozsahu a výběru sondy,která má napravit selhání historické demografie a genealogie jako partnerů francouzské sociální historie během posledních 25 let.Jako dostačující rozsah sondy vyhovující zásadám historické statistiky a požadavku velkých čísel byl přijat klíč jednoho rodičovského páru na 10 000 obyvatel a tedy 3000 rodin pro období výchozí.Toto období bylo zvoleno jako nejzazší dvacetiletí počátku státní evidence obyvatelstva (Etat civil) od 1.1.1803.Zvládnut byl i třetí požadavek na reprezentativnost a statistickou průkaznost zvolené sondy 3000 rodin let 1803-32,stejnoměrný rozptyl podle území a sociálních skupin napoleonské Francie.Tomuto požadavku odpovídaly rodičovské páry,jejichž příjmení začíná náslovím TRA-:vyskytují se v materiálech občanské evidence všech departmentů a sociálních skupin.

Ze záznamů o narození,sňatcích a úmrtích rodin příjmení TRA- a z desítiletých jmenovitých soupisů a sčítání obyvatel pak stačí sestavit v sedmi generacích jejich rodokmeny,zachycující všechny mužské členy těchto rodin až do současnosti s údaji o jejich sociálním zařazení a bydlišti.Tak se velká Dupaquierova anketa o vývoji francouzské společnosti let 1789-1989 změní v pořízení 3000 rodokmenů rodičovských párů,kteří uzavřeli sňatek mezi 1.1.1803 a 31.12.1832 (reconstituer leurs descendence).Naprogramování výpočtů libovolných demografických a populačních genealogických ukazatelů z tohoto souboru dat,uzavřeného rokem 1989,nebude činit obtíží, i když J.Dupaquier uvažoval o počtu 150 milionů archivovaných archivních záznamů.Tři hlavní problémy,které má tato anketa vyřešit,jsou opravdu problémy základní pro každou demografii jako vědní obor:diferenční plodnost,migrace a sociální mobilita obyvatelstva.Budou sledovány podle tří hlavních společenských skupin venkovského obyvatelstva,dělníků a nezávislých povolání a podle oblastí.

Výběr francouzských genealogů jako partnerů francouzských historických demografů ve velké anketě o francouzských rodinách let 1803-32 a dohoda o pořízení a honorování 3000 rodokmenů rodin začínajících náslovím TRA- je nejlepší odpovědí na možnou otázku o společenské přínosnosti francouzské genealogie.Jaques Dupaquier proto uzavřel svůj referát o demografii a genealogii a o zahájené anketě k výročí francouzské revoluce r.1989 slovy:
"A tak tedy genealogická technika,která již přinesla výtečné výsledky pro studium vyhraněných sociálních skupin,bude použita,za předpokladu některých metodologických zpřesnění (précautions methodologique) na studium velké populace.Historikům tato genealogická technika dovolí skončit s úzkým rámcem místních farních monografií a přejít z pole úzce demografického na oblast daleko rozsáhlejší, zůstávající zcela ještě nedotčenou,na novou sociální historii (la nouvelle histoire sociale)".

5.Poučení z genealogicko-demografické ankety 1789-1989

Podmínky,za kterých pracují francouzští genealogové a za jakých převzali velkou společenskou objednávku,pořídit pod vedením demografů 3 000 rodokmenů francouzských rodin období 1803-1989,jsou s našimi podmínkami nesrovnatelné.Přesto by bylo nanejvýš omylné přestat na pouhém referování o této velkolepé akci a vyslovit naději,že investovaná práce genealogů a historických demografů splní naděje a cíle,které si pro poznání sociálních dějin Francie vytkla.Duch tohoto III.setkání genealogů a heraldiků,lákavá příležitost snadno využít programy při zpracovávání tak rozsáhlého souboru mnoha tisíc informací rodokmenů

let 1803-1989,právem předpokládaná ochota našich demografů podílet se na české obdobné akci a především stejně právem předpokládaná ochota našich genealogů dát k dispozici české, moravské a slezské rodokmeny období 1775-2000 pro podobné šetření o vývoji naší společnosti, to vše opravňuje k úvaze,zda by česká genealogie mohla nabídnout podklady,obdobné těm, jaké z podnětu J.Dupaquiera shromažďují francouzští genealogové.

Referáty Eduarda Bejčka (Horničtí rodopisci na Příbramsku),Zdeňka Jiráska (Genealogie a dějiny závodů v období socialismu), Milana Myšky (Genealogie a hospodářské dějiny) a Jiřího Paláta a kol.(Výzkum vícegeneračních rodin Vítkovických železáren v letech 1828-1988) na tomto setkání v Ostravě 1986 jako na zavolanou proklamovaly orientaci české genealogie na tématiku vývoje moderní společnosti,zcela obdobnou orientaci francouzské genealogie a demografie.Velký zájem našich genealogů a heraldiků o zvládnutí jejich vlastních informačních databank byl vyjádřen přihláškami do pracovní skupiny 11 pro nasazení výpočetní techniky do evidence rodin, osob a znaků v genealogických a heraldických pramenech a literatuře shromážděnými v roce 1985 a vytváří předpoklad,že francouzské zkušenosti s programy a nasazením počítačů při zpracování 3000 rodokmenů let 1803-1989 by u nás došly odezvy a kladné přijetí.

Největším zdrojem optimismu při posouvání otázky,zda i česká genealogie by byla schopna uskutečnit v pochopitelně menších rozměrech akci obdobnou Dupaquierově anketě k 200.výročí francouzské revoluce,je všeobecně známý fakt,že řada našich genealogů již přešla na techniku descendentní a že tedy shromažďuje informace o všech potomcích nejstaršího předka rodové obce nebo jiné významné osobnosti sledovaného rodu.V jejich souborech by se našly desítky osobností ročníků 1775-1800, obdobných vytypovaných 3000 francouzských rodičovských párů příjmení TRA- pro velkou anketu o vývoji francouzské společnosti let 1789-1989.Vedle publikovaných a z genealogické literatury známých rodových souborů Alšů, Badů,Elzniců,Prusíků a řady dalších,k nimž na tomto setkání se připojili i Mikuleční (referát Drahomíra Mikuleckého,Perspektivy a využití genealogie v soc.společnosti)a v posledních letech rod Sedláčků z Nového Telečkova,připravující na rok 1990 již třetí rodové setkání.Jen z publikovaných rodokmenů Drápelů,Horkých,Strádalů a Sedláčků z let 1625-1985 by bylo pro anketu obdobnou velkolepé a celostátní francouzské anketě možno vytěžit 17 rodokmenů členů rodu ročníků 1775-1800 až do současnosti.[6/]

Jsou-li tedy v české genealogii našich dnů dány některé podmínky pro uspořádání ankety obdobné té,o které referoval na světovém demografickém kongresu ve Florencii J.Dupaquier v minulém roce,pak by stálo za pokus získat pro tuto myšlenku buď meziklubový koordinační orgán genealogů a heraldiků v Olomouci či vedení Klubu pro českou heraldiku a genealogii při Závodním klubu ROH Tesla Strašnice (fungujícím od 1.10.1986 či od 1.1. 1987 na místě někdejšího Klubu historiografie) a ovšem i vedení Československé demografické společnosti při ČSAV a její odborné sekce historické demografie.Uskutečnění akce o genealogickém přínosu pro poznání vývoje české společnosti sedmi generací období 1775--2000 by posílilo pozice české genealogie stejně,jako to ukáže spolupráce francouzské demografie s francouzskou genealogií.A o to nám všem jde.

Poznámky:

1/PhDr.Pavla Horská,CSc. a doc.PhDr.Jan Havránek,CSc,Historická demografie na mezinárodních kongresech demografů ve Florencii a historiků ve Stuttgartu v roce 1985 a její publikovaná verze P.Horská,J.Havránek,Historická demografie na mezinárodních vědeckých konferencích,Demografie 28,1986, č.2.Dr.P.Horské vděčí autor za poskytnutí textu referátu J.Dupaquiera i za další informace.

2/Louis Henry,Historická demografia,T.H.Hollingsworth,Význam kvality údajov v historickej demografii,Bratislava 1972,Sekcia pre hospodárske a sociálne dejiny pri SHS, Studijné materiály,zväzok 6.

3/20 let Československé společnosti při ČSAV, Praha 1985,s.131-132.

4/Eduard Maur,Historická demografie a genealogie,Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze,1974,sešit 4,s.4-7.

5/Dlouhodobé populační trendy na území ČSR (předstatistické období),Praha 1981,Československá demografická společnost při ČSAV,Poznámky k otázce studia dlouhodobých populačních trendů na území ČSR (Eduard Maur a Pavla Horská),s.15-59.

6/Ing.Jiří Drápela-Miroslav Drápla,Rodový zpravodaj z II.rodového setkání rodu Sedláčků z Nového Telečkova,konaného dne 10.5.1985 v Kulturním domě ve Vídni u Velkého Meziříčí,příl.Rozrod,27 dvoulistů a Vánoční zpravodaj rodu Sedláčků,prosinec 1985,Křtiny.

Ein Beispiel der Mitarbeit der französischen Genealogie und Demographie

An dem Weltkongresse der Demographen, der zu Florenz im J.1985 statt hatte,wurde eine grosse gemeinschaftliche Ankete der französischen Demographen und Genealogen kundgemacht,welche sich mit der Entwicklung der

franzosischen Gesellschaft während zweier Jahrhunderten nach der französischen Revelution,1789-1989,befassen wird.Diese Ankete beruht auf der Zus mmenstellung von 3000 Stammbäumen der Elternpaare mit dem Vorname TRA-/1 Paar auf 10 000 Bewohner/,derer Eheverbindung in der Zeit 1803-1832 verwirklicht wurde. Gleichzeitig handelt es sich um Verfassen aller männlichen Nachkommen bis heute.Dem Programme Jacques Dupaquier s nach,in dessem Historisch - demographischen Institute im Paris diese Ankete realisiert ist,wird dadurch die Fertilität,geographische Migration, soziale Mobilität und andere demographische Probleme wahrgenommen wordem.Dem französischen Beispiel nach könnte man auch bei uns eine betrachtliche Menge von Stammbäumen der Elternpaare der Jahrgange 1775-1800 konzentriren und davon die Entwicklung der böhmischen Gesellschaft in Jahren 1775-2000 wie ein Einlauf dep tschechischem Genealogie verfolgen.

MK

Jaroslava Honcová

Smolné knihy jako pramen pro genealogy (Na příkladu říčanských smolných knih)

Úvodem bych se chtěla zmínit o charakteru feudálního trestního soudnictví,které je od našeho chápání značně odlišné.Tehdejší struktura soudů vybavených hrdelní pravomocí odpovídala třídní struktuře společnosti a případ byl projednávám u soudu podle stavovské příslušnosti obžalovaného.

Hrdelní pravomocí byla vybavena všechna města královská a četná poddanská města či městečka,na která přenesla jejich vrchnost svou soudní pravomoc nad poddanými,někdy ji města získala též královským privilegiem.U městských soudů byli souzeni nešlechtici,svobodní i poddaní,kteří se dopustili trestného činu v soudním obvodu městského soudu.Tento soudní obvod nebyl,zejména v době předbělohorské,totožný s obvodem panství, k němuž poddanské město či městečko náleželo. K blízským soudům poddanských měst vysílali své poddané i jiné neurozené osoby,které se dopustily trestných činů na jejich teritoriu k souzení a potrestání též příslušníci drobné nižší šlechty,kteří nevlastnili města či městečka.Tak se vytvořila v historickém vývoji pestrá síť poddanských měst a městeček, vybavených soudy s hrdelní pravomocí.

K datu soudní reformy k l.l.1766 existovalo ve 12 českých krajích 340 městskych hrdelních soudů.Tehdy jich byla převážná většina zrušena a ponecháno z celkového počtu pouze 23.Např. v kouřimském kraji si po provedené soudní reformě udrželo hrdelní jurisdikci pouze krajské město Kouřim.

Charakteristickým rysem městského soudnictví feudálního období bylo,že soudili soudcové nekvalifikovaní-purkmistr a členové městské rady,vlastním povoláním řemeslníci a obchodníci.Pokud šlo přímo o hrdelní rozsudky,ty potvrzovala vrchnost,později stát. Roku 1548 byl zřízen v Praze apelační soud, který zasedal permanentně a ve kterém působili výhradně právníci,placení úředníci.Apelační soud se stal odvolací instancí v hrdelních procesech,projednávaných u všech soudů s výjimkou soudu zemského.

V 16.století se uplatnily snahy o kodifikaci městského práva.Již roku 1523 zřídil zemský sněm komisi pro vypracování městského zákoníku,které předsedal Brikcí z Licka.Ale jeho dílo "Knihy městského práva" z roku 1536 nenabylo právní platnosti.Teprve v roce 1579 vydal tiskem Pavel Kristián z Koldína,kancléř Starého Města pražského "Práva městská království Českého".Toto dílo bylo schváleno sněmem,potvrzeno králem a tak nabylo platnosti zákoníku.Jím bylo sjednoceno české městské právo.Zákoník nabyl postupně platnosti i v ostatních zemích Českého království.

Pozvolné začleňování hrdelních soudů do sféry státní moci se již výrazně projevilo v trestním zákoníku Josefa I.roku 1707.Podle jeho ustanovení se měl hrdelní soud skládat z předsedy a devíti přísedících,znalých hrdelního řádu.Poddanská města měla nyní platit kvalifikované soudní úředníky-syndiky.

Průběh jednání u trestního městského soudu s hrdelním právem zachycovaly t.zv. smolné knihy,které vedl přísežný radní písař, v menších městech bývala někdy tato funkce vedlejší agendou místních učitelů,od r.1707 měly být vedeny městským syndikem.

Smolné knihy obsahovaly projednání případu od podání žaloby,dobrovolné výslechy obžalovaných,výslechy na právu útrpném,rozsudek, účty za popravu či jinou vykonanou exekuci i vyúčtování nákladů za pobyt ve vězení.

Z dlouhodobé činnosti městských hrdelních soudů se dochovalo pouze několik desítek smolných knih,o nichž neexistuje zatím ani evidence.Některé smolné knihy se už dočkaly edice.

Studiem smolných knih se až dosud zabývali především historikové,právníci a filologové.Klademe si otázku,do jaké míry mohou přispět smolné knihy genealogům k doplnění údajů, získaných z tradičních archivních materiálů a k prohloubení genealogického studia.

Tyto možnosti chci probrat a dokumentovat na souboru říčanských smolných knih.Z činnosti říčanského hrdelního soudu se dochovalo celkem 6 smolných knih,které jsou uloženy v Okresním archivu Praha-východ se sídlem v Nehvizdech,a to z let:
1605-1624: 1667-1675: 1676-1680: 1684-1691: 1692-1718: 1719-1744.

Říčanské smolné knihy pokrývají tedy časový úsek 140 let.Za toto rozsáhlé časové období došlo k podstatným společenským i právním přeměnám,které se obrazily i ve vedení smolných knih a v jejich charakteru.

Zásadně lze rozdělit říčanské smolné knihy do dvou časových etap: na období předbělohorské a pobělohorské,které se od sebe podstatně odlišují.

Z prvního období se dochovala pouze jediná smolná kniha,nazvaná Kniha žalob a obvinění,která obsahuje zápisy z let 1605-1624 a v nich 21 hrdelních případů.Avšak podle inventáře z r.1738 se nacházely v říčanském městském archivu pro toto období ještě další dvě smolné knihy - Knihy aneb vyznání zločinců a Liber sententionum /kniha rozsudků/ obě z let 1607-1624,dnes bohužel ztracené.

Kniha žalob obsahuje podrobné žaloby a výslechy obviněných a končí vždy sdělením,že obviněný byl dán na právo útrpné.Tuto knihu vhodně doplňuje Výpis z knih aneb protokolův pamětních města Říčan z let 1607-1624,který v podstatě nahrazuje ztracenou knihu rozsudků a je uložen ve Sbírce autografů II ve Státním ústředním archivu v Praze.

Ve struktuře trestných činů převládaly krádeže a loupeže /15 případů/.Mezi pachateli se nacházeli profesionální zločinci,městská chudina z jiných měst a venkovská chudina - -čeleď a podruzi z říčanského soudního obvodu,žádný z trestaných nepocházel z Říčan.Téměř všichni obvinění byli odsouzeni k smrti. Popravy byly vykonány ihned,bez možnosti odvolání k apelačnímu soudu.

Žalobu neb půhon podávala vrchnost,na jejímž statku či panství byl trestný čin spáchán,nebo v jejím zastoupení příslušný vrchnostenský úředník.V tomto období nebyl říčanský soudní obvod totožný s panstvím Uhříněves,k němuž městečko Říčany náleželo.

Panství Uhříněves bylo tehdy doménou Smiřických.Proto ve většině případů /15/ vystupoval ve funkci žalobce uhříněveský hejtman Václav Semilský ze Semil.Ostatní žalobci náleželi k okolní nižší šlechtě:
Daniel Skalský,rytíř z Dubu,na Křenicích a Slušticích /1606/,Jindřich Beřkovský ze Šebířova a na Lojovicích /1612/,Jan Štěpán Šorf ze Štiřína a na Štiříně /1613/,Fridrich Homut z Harasova a na Dubči /1612/,Heřman Skalský z Dubu a na Slušticích /1614/,Adam Zapský ze Zap na Dubči a Kyjích /1619/.

Ze smolné knihy se tedy dozvídáme jména příslušníků nižší šlechty usedlé na Říčansku a panských úředníků i s časovými údaji. Význam pro genealogický výzkum mají i údaje o říčanských primátorech a radních písařích, uváděné ve smolné knize.

Za třicetileté války bylo vedení smolných knih přerušeno.V roce 1640 byly Říčany vypáleny a na několik let zcela zanikly.Jejich obnova byla pozvolná a dlouhodobá.Hrdelní soudnictví bylo obnoveno teprve v roce 1667 a současně byla založena nová smolná kniha,která nás uvádí do světa značně pozměněného.

Od roku 1623 se stalo uhříněveské panství i s městečkem Říčany majetkem knížecího rodu Lichtenštejnů koupí od Albrechta z Valdštejna,jakožto poručníka nezletilého méněcenného Jindřicha Jiřího Smiřického.Stejným způsobem získal Karel z Lichtenštejna ještě panství Škvorec.Oba velkostatky ještě zvětšil koupí z konfiskací statku Nupaky,k němuž náleželo 9 vsí a dalších drobných zkonfiskovaných rytířských statků.Pobělohorskými konfiskacemi zanikla na Říčansku nižší šlechta. Panství Uhříněves čítalo od té doby 38 lokalit a panství Škvorec 16 lokalit.Rozsah obou panství byl zároveň totožný se soudním obvodem říčanského městského soudu s hrdelní pravomocí.Tím byl dovršen koncentrační proces rozšiřování uhříněveského panství na úkor pozemkové držby vlastníků z řad nižší šlechty, který probíhal již za Smiřických.Smiřičtí ovšem tyto statky získávali koupí od jejich majitelů.Proces znovuosídlování a hospodářské stabilizace Říčan trval po celá desetiletí. Ještě koncem 17.století se v Říčanech osídlovaly pusté grunty.

Proto byly smolné knihy nově založené a vedené od r.1667 až do roku 1702 jedinými

městskými knihami vůbec.Charakter a obsahová náplň těchto smolných knih jsou zcela odlišné od jejich předchůdkyň z doby předbělohorské.Do smolné knihy byly nyní zapisovány nejen hrdelní případy,nýbrž veškerá agenda trestního soudu.Změnila se četnost i struktura zápisů. Jen za první dva roky bylo zapsáno do knihy 26 případů.Strukturu hrdelních zločinů ovlivnila též skutečnost,že krádeže přestaly být hrdelním zločinem.Hrdelní rozsudky již nevynášeli říčanští samostatně,nýbrž žádali vždy o naučení apelační soud.Výjimečně vynášel hrdelní rozsudky sám kníže z Lichtenštejna.I o rozsudcích nehrdelní povahy bylo posíláno hlášení hejtmanovi panství,který podával jako representant vrchnosti žalobu a schvaloval rozsudky.

Od počátku 18.století prováděl říčanský soud ve všech hrdelních a postupně i v dalších složitějších případech pouze výslechy obviněných včetně mučení a postupoval spisy apelačnímu soudu,který vynesl rozsudek.Říčanský soud jej veřejně vyhlásil a provedl. Potom bylo vše přepsáno do smolné knihy včetně rozsudků apelačního soudu a vyúčtování všech vydání za pobyt ve vězení a případně za exekuci.

V poslední smolné knize z let 1719--1744 žádali říčanští i v lehčích případech předem o naučení pražského lichtenštejnského právníka JUDr.Tobla,takže již neexistoval jediný samostatný rozsudek.Veškerou soudní agendu sepisoval radní písař.Po celé sledované období vykonávali tuto funkci říčanští učitelé,z nichž dva získali titul syndikus /1717--1719,1735-1744 a patrně i dále/.

Do vykonávání funkce žalobce se stále více vměšovaly krajské úřady,až v 1.polovině 18.století jejich zásahy převládaly nad iniciativou panských hejtmanů.

Rozšířením struktury zápisů smolných knih se objevují na jejich stránkách vedle jmen státních úředníků,panských hejtmanů,purkmistrů a radních písařů četná další jména měšťanů i poddaných z vesnic panství,ať už v roli poškozených,svědků či obviněných.A tak různá jména z matričních zápisů ožívají,dostávají podobu,charakter,promlouvají přímou řečí, poznáváme psychologii těchto osob i motivy jejich jednání.

Mezi poškozenými se vyskytovali též panští úředníci a jejich rodinní příslušníci, např.uhříněveský purkrabí Martin Andrlička v roce 1676,nebo oloupená vdova po uhříněveském purkrabí Markyta Seyzerová, u které byla loupež provedena o půlnoci před Štědrým dnem v roce 1737 šesti maskovanými lupiči,kteří byli pronásledováni a dva z nich dopadeni až na Štědrý den dopoledne u vsi Úholiček na roztockém panství.V tomto případě vystupuje celá řada svědků.

Velký rozruch způsobil v roce 1668 případ slušt ického faráře Josefa Suchecia, který vykonával nedbale svůj úřad, často se bezdůvodně zdržoval mimo farnost a farníci zatím umírali bez zaopatření, některé farníky zbil a ztýral a dopouštěl se řady dalších přehmatů. Uhříněveský hejtman Jakub Morarius Kolovratský z Zlaté Hvězdy mu faru vypověděl a říčanský soud shromažďoval proti němu důkazový materiál. Podnikavý farář opět objížděl vsi své farnosti a vymáhal od tamních rychtářů kladné posudky. Ale i to se u říčanského soudu vyjevilo a veškerý sebraný materiál byl postoupen konsistoři a vikáři.

Zajímavý je též případ svobodné matky Doroty Othmarové z roku 1734, v němž bylo sporné, zda se její dítě narodilo mrtvé, či zda je sama usmrtila. Zde se po prvé vyskytují odborné posudky dvou přísežných porodních bab z Říčan a felčara z Uhříněvsi.

Zvláštní kategorií sporů jsou tak zvaná porovnání ve sporech pro urážku na cti mezi jednotlivými měšťany i poddanými. Když někdo křivě obvinil a nemohl své obvinění prokázat, musel naříčeného před soudem odprosit a když by v této činnosti dále pokračoval,byla by mu vyměřena peněžní pokuta ve prospěch záduší říčanského kostela.Tak byl např. v letech 1701-1703 sám primátor Václav Meloun postupně slovně napaden třemi říčanskými měšťany.

V roce 1701 provedl říčanský soud porovnání mezi Františkem Čechem a Janem Staňkem. František Čech musel z příkazu uhříněveského hejtmana postoupit Janu Staňkovi svůj dům v Říčanech po zemřelém Vavřincovi Konvalinovi za cenu předešlého šacuňku /odhadu/. Při předávání domu došlo k střetnutí, které muselo být řešeno porovnáním před soudem.

Do říčanské šatlavy se mohl dostat i řádný občan obviněný z trestného činu. Mohl z ní však být propuštěn na rukojemství, když se za něj zaručili dva bezúhonní ručitelé celým svým majetkem, že se podle potřeby k soudu dostaví. V roce 1703 zastřelil lesník Mates Rathouzský při výkonu své funkce pytláka. Za něj se zaručili Pavel Rathouzský, rychtář nedvězský a Ondřej Labský, soused nedvězský.Rukojemství platilo do té doby, dokud apelační soud neuznal osvobozujícím rozsudkem nevinu Rathouzského.Obdobný osvobozující rozsudek vyslovil r.1724 apelační soud nad

lesníkem Václavem Bázlerem za zastřelení Matěje Klona, podle zprávy úřadu hor viničných vyhlášeného pytláka.

Pytláctví se tehdy řadilo mezi hrdelní zločiny. Pytlácké procesy jsou zaznamenány zejména v letech 1697-1712 - celkem 10 případů. Dopadení a usvědčení pytláci byli po pobytu ve vězení /někdy i dost dlouhém/ propouštěni na revers, tedy na podmínku, při příštím dopadení měli ztratit hrdlo. Došlo k tomu v jediném případě: v roce 1711 byl v Říčanech sťat Jan Drbal, pytlák recidivista, vězněný již jednou pro pytláctví v říčanské šatlavě po celé dva roky. Blízkost Prahy umožňovala dobrý a výnosný obchod s kradenou zvěří. Byli i pytláci profesionálové, kteří pobývali v lesích i více let, což ovšem vyžadovalo určité zázemí a spojení s místním obyvatelstvem. Dost často jsou prokázány i osobní kontakty s lichtenštejnským lesním personálem.

Až do roku 1702 byly říčanské smolné knihy v období po třicetileté válce jedinými říčanskými městskými knihami. Proto byly do nich koncem 17.století zaznamenány, i když v malé míře a obvykle na konci knihy, důležité dokumenty netrestní povahy, z nichž některé jsou zajímavé pro genealogické studium.

Již po založení první smolné knihy pobělohorského období r.1667 bylo při první renovaci r.1668 do ní zaznamenáno složení městské rady a ostatních městských funkcionářů /rychtáři, písař radní, obecní starší, desátníci, hajní, kostelníci/, další renovace se uvádějí v letech 1700-1704; v roce 1705 byla založena další samostatná městská kniha - manuál renovatí.

V období 1692-1702, tedy těsně před založením městské šacuňků čili oceňování městských gruntů v Říčanech.

Nejpřehlednější materiál pro genealogické studium skýtají dva soupisy:

a/ Soupis orné půdy říčanských měšťanů z roku 1676,

b/ Soupis obyvatelstva městečka Říčany z roku 1691.

Soupis z r. 1691 byl pořízen jako podklad pro daň z hlavy, jejíž výtěžek měl být použit na financování vojska proti Turkům. V soupisu bylo po prvé podchyceno veškeré říčanské obyvatelstvo, nejen tedy majitelé městských domů a gruntů, ale i nájemci usazení na dominikálu a zaměstnanci, jejichž sociální postavení se v podstatě nelišilo od měšťanů, příslušníci městské chudiny-podruzi a čeleď.

V té době již byla sociální struktura městečka opět značně diferencována. K městské chudině náleželo 33,9% rodin a 29,7% obyvatel. Srovnáním soupisu z r.1691 se soupisem z r. 1676 a s berní rulou z roku 1654 lze vysledovat u měšťanů i kontinuitu a mobilitu.

Je třeba litovat, že se nedochoval centrální archivní pramen daňové komise pro Čechy z r.1691, který mohl poskytnout ucelený obraz o tehdejším obyvatelstvu Čech, jeho sociální struktuře a populaci. Avšak pokud by se vyskytly v archivech měst a panství další kopie Soupisu obyvatel z r.1691, jakou jsem nalezla pro Říčany, mohly by prohloubit poznání o počtu obyvatel a sociální struktuře Čech té doby alespoň v lokálním měřítku a stát se cenným pramenem pro historiky a genealogy.

Ke smolným knihám náleželi ovšem i kati. K roku 1694 je ve smolné knize zapsáno postavení katovny pro prvního doloženého říčanského kata Václava Schönfelda s podmínkami najmutí obecní zahrady. Předtím byl kat povoláván k popravám z Kostelce či Kouřimě. Činnost katů a jejich příjmy lze postihnout v záznamech o mučení a v účtech poprav a jiných exekucí. Rodinám katů věnuje československá genealogie zvláštní pozornost. Mezi pracovními genealogickými skupinami je uvedena i skupina pro genealogii katů, biřiců a pohodných. Pro tuto problematiku jsou smolné knihy vedle matrik prvořadým pramenem.

Pokusila jsem se ukázat na souboru říčanských smolných knih, jaké možnosti skýtá tento pramen pro prohloubení genealogického studia. Právě Říčany byly prototypem malého městečka /205 obyvatel k r.1691/ se soudem s hrdelní pravomocí, v jehož manuálech či smolných knihách byla zachycena v plnosti veškerá trestní agenda a v nichž se dochovaly v menší míře i jiné významné dokumenty /období od r.1667/.

Pokud jsem uváděla pro ilustraci některé příklady, volila jsem záměrně takové, ve kterých vystupovali usedlí obyvatelé Říčanska, s nimiž se můžeme setkat v tamních matrikách, nikoliv profesionální zločinci.

Prameny a literatura:

Prameny:

Říčanské smolné knihy z let: 1605-1624; 1667-1675; 1676-1680; 1684-1691; 1692-1718; 1719-1744. Okresní archiv Praha-východ se sídlem v Nehvizdech, fond Archiv města Říčany, kn.č.9-14.
Výpis z knih anebo protokolův pamětních práva města Říčan z let 1607-1624.
Státní ústřední archiv Praha, odd.I, Sbírka autografů II, i.č.627.

Literatura:

Haas, A: Městská správa. In: Archivní příručka.

Praha 1948,s.157-182.
Honcová,J.: Dan z hlavy a nejstarší soupis obyvatel Říčan.
Heraldika a genealogie,1983,č.2,s.109-115.
Malý,K.: Trestní právo v Čechách v XV. a XVI. století.Praha 1979,261 s.
Pánek,J.: Smolná kniha městečka Divišova 1617-1751.Praha 1977,290 s.
Práva městská království Českého a markrabství moravského s krátkou jich Sumou od M.Pavla Krystyána z Koldína.
Vydání páté upravil J.Jireček.Praha 1876, XXXII + 511 s.
Roučka,B.: Poznámky k mapě hrdelních soudů v první a ve druhé polovině 18.století.
Trnka,G.: Město Říčany v minulosti i přítomnosti.Říčany 1913,s.391.
Vaněček,V.: Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945.III.vydání,Praha 1969, s.536.

Strafrechtsbücher als Quellen für die Genealogen

Die Strafrechtsbücher sind sehr kostbare Quellen zur juridische und soziale Geschichte der feudalen Zeit. Dieselbe nahmen ihr Ursprung in den Städten oder Städtchen, welche die Halsgerichtsordnung eigneten. Die Strafrechtsbücher wurden bisher besonders durch Historiker, Juristen und Filologen benützt. Die Autorin macht in ihrem Beitrage auf die Möglichkeiten des Benützens derselben für die Vertiefung des genealogischen Studiums aufmerksam.

Diese Möglichkeiten dokumentiert sie mittels Analyse von sechs Strafrechtsbücher aus den Jahren 1605-1744.Diese lange Zeitperiode ermöglicht die juridischen und geselschaftlichen Veränderungen bemerken, die den Charakter, die Struktur und den Inhalt der Strafrechtsbücher beeinflüssten. Es handelte sich namentlich um die fortschreitenden, immer grösseren Eingriffe der Staatsmacht - des Apelationsgerichtes und der Kreisbehörden sowie der Obrigkeit - in die Jurisdiktion der Stadtgerichte, und um Beschränkung ihrer Selbstständigkeit, sowie um die Verbreitung des Inhaltes der Strafrechtsbücher. Als Illustration führt sie einige konkrete Einschreibungen an, worauf die Namen der einzelnen Personen lebendig werden; man kann ihr Charakter, Psychologie und Motive der Handlung erkennen.

MK

Stanislav Hošťálek

Heraldické památky v kapli sv. Apolonie v Měcholupech (Okr. Klatovy)

Měcholupský velkostatek byl komendou řádu maltézských rytířů v letech 1696 - 1925. Tzv. nová kaple sv.Apolonie (Apoleny) v Měcholupech pochází z roku 1726.[1/] Nechal ji postavit tehdejší komtur měcholupské komendy hrabě František Antonín Königsegg.

Kaple je nevelká stavba s obdélníkovou lodí a polokruhovou apsidou. Nad střechou je malá věžička. Nad vchodem je v kartuši znak hraběte Königsegga: /červeno-zlatě/ pokosem routovaný štít.[2/] Dodejme,že celý znak by obsahoval červeno-zlatá přikryvadla a v klenotu by měl sedm červenýcn pštrosích per. Kartuše je podložena maltézským křížem.

Königseggové pocházeli ze Švábska, kde byli starým rytířským rodem. Stav říšských svobodných pánů dosáhli r.1470, říšský hraběcí stav 1629. František Antonín Ignác hrabě Königsegg-Rothenfels se narodil 17.5.1673 a zemřel 31.5.1744. V letech 1717 - 1726 byl komturem v Měcholupech, později byl velkopřevorem. (Obr.č.1)

Uvnitř v kapli se nacházejí v současné době znaky 4 komturů měcholupské komendy.[3/] Na plátěném obraze je zde znak komtura Antonína Jana Nepomuka hraběte Hamiltona: čtvrcený štít,

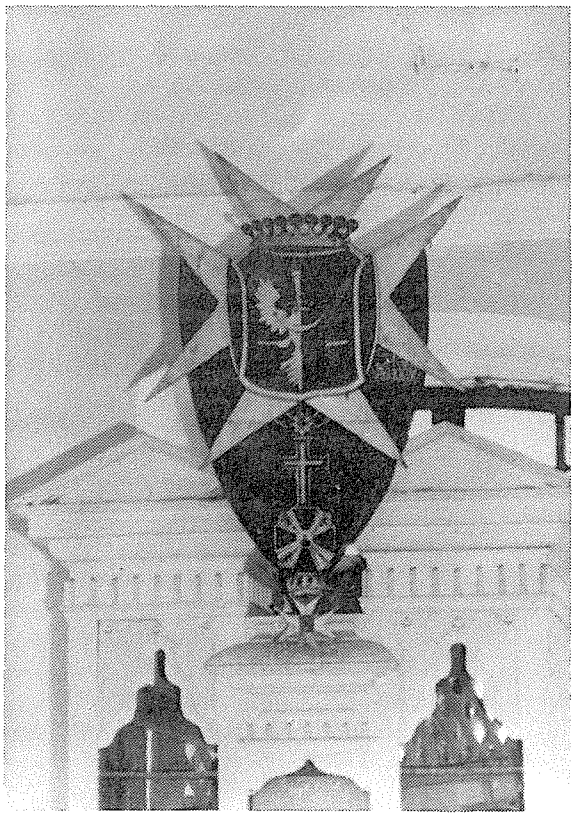

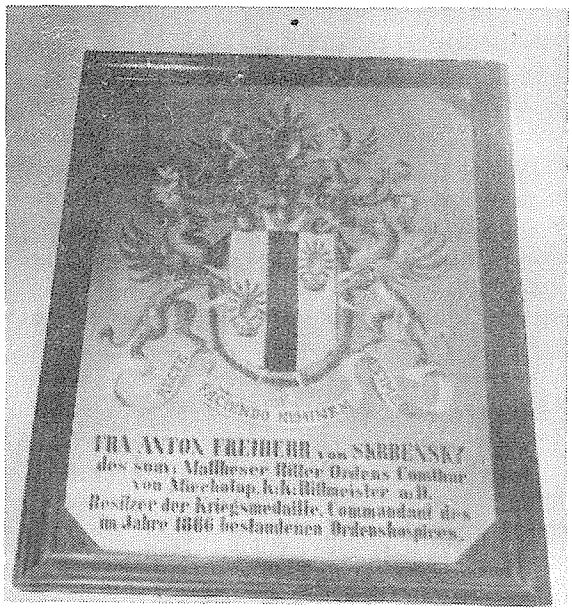
první a čtvrté pole červené se třemi stříbrnými růžemi v postavení 2,1, pokrytými hranostajovou kožešinou, nad nimi stříbrný turnajský límec; druhé a třetí pole stříbrné s černými trojstěžníky; nad štítem hraběcí koruna, na ní turnajská přilba s točenicí a červeno-stříbrnými přikryvadly, klenotem je strom v přirozených barvách /kmen někdy bývá stříbrný/, ve stromu je zaříznuta pila se třemi zalomenými zuby. Dva kamzíci jsou jako štítonoši. Znak je podložen maltézským křížem. /Druhé a třetí pole představuje skotský ostrov Arran: ve stříbrném poli má být černá galéra s vytaženou plachtou a červenými praporky/. Hamiltonové patřili ke starým skotským rodům; říšský hraběcí stav dostali 1695, moravský inkolát 1698. Antonín Jan Nepomuk Hamilton je uváděn k roku 1776; byl císařským tajným radou, komorníkem a polním maršálkem. Narodil se 23.4.1722, zemřel 24.3.1776. (Obr.č.2)

Dalším znakem na dřevěné desce je patrně znak Vincence Maria Kolovrata Libštejnského, rytíře maltézského řádu a pozdějšího velkopřevora, c.k.polního zbrojmistra, narozeného 11.5.1750, zemřelého 7.12.1824. Znak: v modrém štítu stříbrno-červeně polcená orlice se zlatou zbrojí a zlatým perizoniem se zlatou korunkou na krku. Nad štítem je hraběcí koruna, znak podložen maltézským křížem.[4/] Pod znakem jsou tři řády, z nichž první je portugalský řád Kristův a druhý je bádenský řád Zähringenského lva. (Obr.č.3)

Dále je v kapli obraz se znakem Antonína sv.p. Skrbenského z Hříště, naroz.11.10.1831, komtura v Měcholupech, c.k.rytmistra,držitele válec.medaile a velitele řádové nemocnice v r.1866. Znak: ve stříbrném štítu černý kůl, provázený dvěma zlatými zrcadly, vyčnívajícími ze zlatých korunek a posázenými 11 černými kohoutími péry; v levém poli je zrcadlo v horní části, v pravém ve spodní. Přikryvadla černostříbrná a modro-zlatá, nad štítem tři přilby, v klenotu první přilby a v klenotu třetí přilby rostoucí zlatý gryf, v klenotu prostřední přilby zrcadlo jako ve štítě. Panský stav získali Skrbenští 1658, přitom dostali do štítu zrcadla s pery a dvě další přilby se zlatými gryfy. Jako štítonoše získali dva zlaté gryfy. Heslo: Recte faciendo neminem timeo. (Obr.č. 4)

Posledním znakem je znak Othenia Maria hraběte Lichnovského-Werdenberga. Lichnovští z Voštic byli starý český rod, který měl v červeném štítu dvě snítky vinné révy přirozené barvy, každá s jedním hroznem /hrozny modré, snítky zelené/. Přikryvadla červeno-stříbrná, nad štítem byla turnajská korunovaná přilba, v klenotu dvě snítky jako ve štítu. Při potvrzení r.1702 zůstal erb nezměněn, stejný zůstal i v roce 1727 při získání českého hraběcího stavu. V roce 1773 získali Lichnovští pruský knížecí titul a tehdy jim přibyli jako štítonoši dva stříbrní korunovaní lvi. V 18. století vyženili Lichnovští říšský hraběcí titul z Werdenbergu a poté buď poltili svůj

rodový znak s erbem hrabství Werdenberg / v červeném poli stříbrná korouhev/ nebo užívali celý složený znak hrabství. Roku 1846 získali rakouský knížecí titul.

V kapli se nachází na obraze tento znak: polcený štít, v pravém červeném poli dva modré hrozny se zelenými snítkami vinné révy, v levém čtvrceném poli zlatý(!) střední štítek, v něm černá(!) korouhev, v prvním a čtvrtém zlatém poli černý orel se zlatým štítkem na prsou s písmenem F III, druhé a třetí pole čtyřikrát červeno-zlatě dělené. Nad štítem hraběcí koruna, nad ní pět korunovaných přileb s klenoty. V prvním klenotu dva hrozny se snítkami, ve druhém knížecí koruna /zde není přilba korunována/, ve třetím černý korunovaný orel na prsou se štítkem s písmenem F III, ve čtvrtém klenotu biskupská mitra, v pátém černý holub se zelenou větvičkou v zobáku. Přikryvadla červeno-zlatá. Jako štítonoši již výše uvedení dva korunovaní odvrácení lvi. Štít podložen maltézským křížem, pod ním heslo: Non nobis, Domine, non nobis. (Obr.č.5)

V kapli se nachází i druhý zjednodušený erb Lichnovského-Werdenberga, a to na kamenné desce v kartuši, kde je pouze polcený štít, vlevo původní rodový erb Lichnovských /snítky vinné révy s hrozny/, vpravo hrabství Werdenberg /v červeném poli stříbrná korouhev/. Nad kartuší je hraběcí koruna, kolem rodové heslo, kartuš je podložena maltézským křížem s řádem sv.Štěpána. U tohoto znaku je poznámka, že kaple byla restaurována r.1870 komturem Lichnovským /s pomocí G.L.Miltnera/.

Hrabě Othenio Maria Lichnovský-Werdenberg byl měcholupským komturem v letech 1866-72, byl císařským tajným radou, rytířem Železné koruny, velkokřižníkem záslužného řádu bavorské koruny a belgického Leopoldova řádu. Narodil se 7.5.1826, od 1872 byl maltézským velkokřižníkem a čestným bailivem, od r.1874 velkopřevorem.

Poznámky:

1/ Původní kaple sv.Apolonie byla patrně založena Apolenou Čejkovou z Olbramovic v letech 1625-47, kdy byla majitelkou velkostatku. Po 1726 se stala kaplí sv.Jana Křtitele a zanikla koncem 18.stol. Neměla heraldické památky.
2/ Pod štítem je nápis: Reverendissimvs Et Excellentissimvs Dominvs Dominvs Soc:Rom: Comes Te Kenigsegg S:Ioan:De:Ierusalem Eqvest Ord. Grand Briori in Hvngaria Comendator in Meidelberg Strigav et Michalovp sne: Ces Regiae Qvemetis Cameratvs. A.1726.
3/ Původně zde bylo deset znaků komturů.
4/ Orlici chybí rakouský štítek; může se jednat také o Jana Nepomuka Karla Josefa Kolovrata, nar.21.12.1748, zemř.5.6.1816.

Prameny a literatura:

SÚA Praha, fond ŘA-Malt.,Měcholupy.
Kadich,H.v.-Blažek,C.: Der Mährische Adel. Nürnberg 1889.
Křenek,F.: Krátký nástin dějů ryt.řádu johanitského. In:Pražské (poštovské) noviny 1857, č.215 ad.
Ludikar,A.:O řádu Maltánském se zvl.zřetelem na Čechy. Klatovy 1878.
Štiess,B.: K historii stavebních památek v Měcholupech. Památková péče,1969, č.2, s.118-120.
Vaněk,F.- Hostaš,K. - Borovský,F.A.: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Klatovském. Praha 1899.
Wissgrill,F.K.: Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels vom Herren - und Ritterstande von dem XI.Jahrhundert an bis auf jetzige Zeiten. Wien 1794-1804. Bd.1-5.
Wurzbach,K.v.: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Osterreich, Wien 1856-1892.

Heraldische Denkmäler in der Kapelle St.Apolonia in Měcholupy /Bez.Klatovy/

Der Beitrag schildert den Zeitabschnitt, wann der Měcholuper Gut im Besitze des Maltäser Ritterordens. Er beschreibt die Denkmaler in der sogen. Neuen Měcholuper Kapelle aus dem J.1726, die vom Grafen Fr.A.Königsegg, dem Komtur des Ordens, aufgebaut wurde.

Der Beitrag führt die Blasons von vier Wappen der Maltäser Komture an, welche hier aufbewahrt sind, ferner bringt derer Lebensdaten, Funktion und Auszeichnungen.

MK

Zdeněk Charouz

Slezská šlechta v jihomoravských pramenech

Nepominutelným zdrojem informací pro genealogy jednotlivých šlechtických rodů či rodin jsou tzv. rodinné archivy. Množství nejrůznějších údajů nalezneme dále v zemských deskách či jim podobných veřejnoprávních knihách. Vítaným doplňkem těchto materiálů jsou pak náhrobky, různé votivní desky a obrazy, pamětní nápisy apod. Chtěl bych v tomto stručném příspěvku upozornit na další, neméně zajímavý zdroj informací, který nebyl dosud využit.

Jedná se o horenskou knihu obce Němčiček z let 1574 - 1719, která byla nalezena v jednom soukromém domě v Němčičkách ve zcela dezolátním stavu a v roce 1982 byla restaurována v konzervační dílně Okresního archivu v Mikulově. Dnes je ve vzorném stavu a je uložena ve fondu Archiv obce Němčičky v Okresním archivu Břeclav se sídlem v Mikulově. Kniha má celkem 488 folií, až na nepatrné výjimky popsaných, a je psána celá v češtině. Převážná většina zápisů je datována zhruba do poloviny 17. století, mladší jsou víceméně sporadické.

Na první pohled v této horenské knize zaujme badatele skutečnost, že vedle vesničanů z Němčiček a okolních vesnic, zejména z Bořetic, jsou jako majitelé vinohradů uváděni šlechtici a také měšťané. Příslušníci posledně jmenované vrstvy tehdejší společnosti pocházeli nejen z blízkých měst Hustopečí, Hodonína a Kyjova, ale i ze vzdálenějšího Brna, Vyškova, Slavkova, Bučovic, z hanáckých měst Prostějova a Tovačova a v jednom případě dokonce až z Kutné Hory.

Zápisy, v nichž se objevují příslušníci šlechty - bez výjimky drobné - jsou v naprosté většině z doby předbělohorské a navíc je největší část vinic v jejich držbě soustředěna v jedné vinohradní hoře, zvané Veselá. Kromě jmen se zde nezřídka objevuje i vyjádření vzájemných příbuzenských vztahů. Velmi zajímavá je skutečnost, že početnou část šlechticů - držitelů vinic v Němčičkách tvoří příslušníci drobné šlechty slezské, resp. původem slezské, jak je vidno z následujícího přehledu šlechtických rodů, v knize se vyskytujících:

1. BERGOVÁ z VLKANOVA, Anna, matka Jana st. Krčmy z Koněpas a na dvoře Plumlůvkách,(1583 - f.190v). Pilnáček, J.: Staromoravští rodové, Vídeň 1930, č. 2100/I. (Dále cit.: P I).
2. BILOVSKÝ z FULŠTEJNA a na Vladěníně, Jan Jiřík (1581 - f. 108). P I č. 1621.
3. z BÍTOVA, Ondřej Bítovský vystupuje jako svědek r. 1595 (f. 104 v), v r. 1600 jako manžel urozené paní Doroty, má přídomek Sokolnický (f. 298). P I č. 1332.
4. BOROTÍNSKÁ (z BOROTÍNA?), Mandalena, manželka Mikuláše Želeckého z Počenic a na Želči (1604 - f. 206). P I č. 1029.
5. BOŠOVSKÝ z POLÁNKY, Fridrich (1574 - f. 178). P I č. 1494.
6. BZENEC z MARKVARTIC a na Porubě a Klimkovicích, Ondřej (jako dědic po svém bratru Petrovi, již zemřelém, 1579 - - f. 190). P I č. 1205.
7. ČECHOČOVSKÝ z ČECHOČOVIC a na dvoře svobodném v Kobylí, Jiřík, úředník panství hodonínského (1582 - 1599, f. 193, 203, 205); jeho starší bratr Václav (1589, f. 203); Mikuláš, regent panství hodonínského (1620 - 1621, f. 106 v, 108, 248, 394).

P I č. 618.

8. DĚTR z HOLEŠOVA, Otík (1582 - f. 110).
P I.č. 1132; Pilnáček, J.: Neznámé rody a znaky staré Moravy, Brno 1983, č. 828.(Dále cit.: P II).

9. GROSOVÁ z GROSNDORFU, Maruše (1595, 1603 - - f. 205, 205 v), jako manželka Jana Koliovského z Oupolna 1590 (f. 104v), jako manželka Zdeňka Víty ze Rzavého 1595 (f. 104v), jako manželka Jindřicha Levy z Brozánek 1606 (f. 219).
P I č. 798, II č. 787.

10. HABaRT ze STROCHOVIC, Stanislav, manžel Anny Heroltové z Popůvek, 1574?, 1582 - - 1584 (f. 102v, 110v, 113).
P I č. 1137.

11. HEROLTOVÁ z POPŮVEK, Anna, manželka Stanislava Habarta ze Strochovic, 1574? (f. 102 v).
P I č. 184, s.532, II s. 256/45.

12. HRUŠOVSKÝ z HRUŠOVA, Albrecht, 1590 (f. 186).
P I č. 1516.

13. CHORYNSKÁ z LEDSKÉ, Bohunka, manželka Jindřicha Křikorského z Křikosína (1602- - f. 125), r.1617 prodala svobodný dvůr v Kobylí panu Oldřichu Vítovi ze Rzavého (f. 125 v).
P I č. 2042.

14. JORDÁN z KLAUZENBURKA a na manství v Jiříkovicích, Karel, písař menšího zemského práva i manského práva biskupství olomouckého (1617, resp. 1615 - f. 189); Barbora Alžběta Hyramová, roz. z Klauzenburka (1676- - f. 189 v).
P I č. 1541, II s.253, 258/96.

15. JOŠT z MALOMĚŘIC, Blažej, úředník na Čejkovicích, 1575 (f. 102).
P I č. 520, II 759, s. 259/101.

16. KARSKÝ z KARS, Izaiáš (1577 - 1579, f. 104, 105 v).
P I č. 662.

17. KATARYN z KATARU, Petr, na svobodném mlýně ve Zbýšově (1611 - f. 312).
P I č. 417.

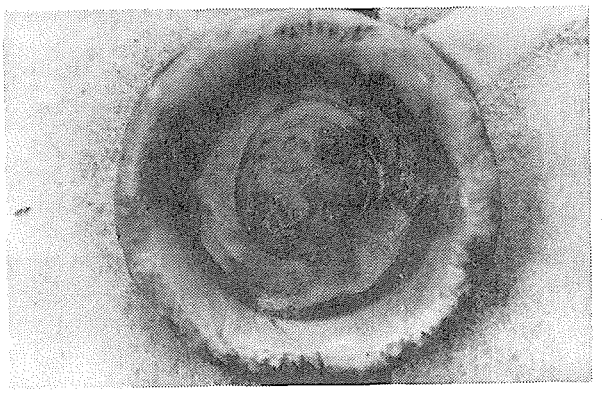
18. KOKORSKÝ z KOKOR, Jáchym (?), jako svědek 1611 (f. 218 v); Ludmila, manželka Jindřicha Levy z Brozánek a na svobodném dvoře v Ladné 1611 (f. 218 v), manželka Karla Rajcha z Ryglic a na svobodném dvoře v Ladné 1618 (f. 219 v).
P I č. 1618.

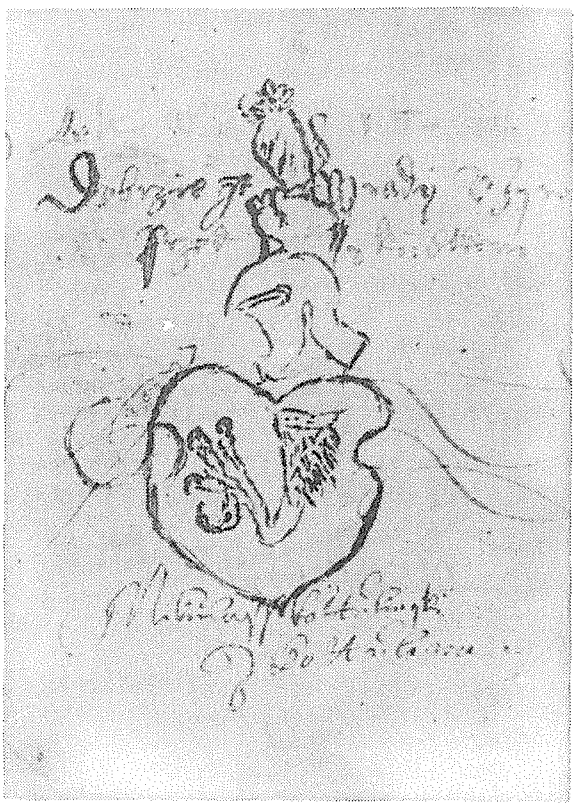
19. KOLIOVSKÝ z OUPOLNA (v knize vždy ze Soupolna), Jan, uváděn několikrát v letech 1579 - 1593, v r. 1583 s predikátem "a na Pavlovicích", 1590 jako manžel Maruše Grosové z Grosndorfu, 1595 se uvádí sirotci po nebožtíku Janovi.(f. 104 v, 105, 105 v, 111, 204, 205).
P I č. 814, II č. 786.

20. KOSTELÁK z KOSTELCE, Josef, jako svědek (1574 - f. 178).
P I č. 396/I, II č. 749, s. 257/57.

21. KOZA z HRADIŠTĚ, Bohuslav (1628 - f. 26 v, 31).
P I č. 774.

22. KRAVAŘKA z ŠLEJNIC, Bohunka, manželka Jana Skrbenského z Hříště (1579 - f. 190).
P I č. 2265.

23. KRČMA z KONĚPAS a na dvoře Plumlůvkách, syn Anny Bergové z Vlkanova (1581 - 1583, f. 109, 109 v, 110); Beneš mladší 1598 (f. 384 v).
P I č. 1225.

24. KŘIKORSKÝ z KŘIKOSÍNA, Jindřich, manžel Bohunky Chorynské z Ledské (1602 - f. 125), bratr Salomeny K. z K. (1614 - f. 176).
P I č. 351, II č. 294.

25. KŘÍŽ z PLOTIŠŤ a na dvoře v Strážovicích, Jan (1585 - f. 198v).
P I č. 825.

26. LESENNÝ z LESENÉ, Jan, regent panství hodonínského (1609 - 1612, f. 287, 303 v, 413).
P I č. 1013.

27. LEVA z BROZÁNEK, Jindřich, uváděn několikrát v letech 1603 - 1617, r. 1606 jako manžel Maruše Grosové z Grosndorfu, r. 1611 jako manžel Ludmily Kokorské z Kokor, od r. 1611 se píše "a na svobodném dvoře v Ladné" (f. 189, 205 v, 215 v, 218 v, 219).
P I č. 371.

28. LILGENBLATT z LILGENBLATTU, Oldřich, nobilitovaný měšťan brněnský, 1617 s titulem urozeného pána z Lilgenperku, 1621 pouze jako slovutný pán (f. 248, 329).
P I č. 1452.

29. MATUŠKA z TOPOLČAN a na svobodném domě v Židlochovicích, Matyáš (1595 - - f. 205).
P I č. 1277.

30. MICHEK z RADOSTÍNA a na Ostrově, Jakub (1574 - f. 97, 97v).
P I č. 809.

31. NEKEŠOVÁ z LANDEKA, Kateřina (1579-1581, f. 188).
P I č. 1991.

32. OKROUHLICKÝ z KNÍNIC, Jan, otec (asi již zemřelý) Maruše /Vo/Kruhlické z Knínic a na Hošťálkovech, manželky Jana Skrbenského z Hříště a na Hošťálkovech (1583, f. 195).
P I č. 942.

33. PETRYKOVSKÝ z PETRYKOS a na Chvalkovicích, Kryštof (1583, f. 111).
P I č. 1237, II č. 847.

34. PIERUS z BIRNFELDU, Fridrich, jako svědek (1611 - f. 218 v).
P I č. 1916, II č. 939.

35. PILAR z PILHU, Jan - 1574 se psal "a na Tučíně"(?); Matěj, strýc sirotků po nebožtíku panu Janovi (1579); Vít P. z Olomouce a na dvoře Kobylím (1588); Anton (1594). F. 115v, 178, 188.
P I č. 715/III.

36. PRAVĚTICKÝ z RADVANOVA, Florián (1582 - f. 110 v).
P I č. 2059.

37. RAJCH z RYGLIC a na svobodném dvoře v Lanštorfě (Ladné), Karel, manžel Ludmily Kokorské z Kokor (1618- f. 219 v).
P I č. 1995/II.

38. REJTEJN z VARJELIT, Jan, r. 1611 se píše "a na svobodném dvoře ve Velkých Pavlovicích, r. 1614 jako manžel urozené paní Ludmily prodal vinohrady s dvorem (kterým?)- - f. 218 v, 287.
P I č. 240, II s. 262/160.

39. SCHWEINBECK z LUTTENBERKA, Zachariáš, 1610 - 1618 (f. 189, 218 v, 443 - 444).
P I č. 1379.

40. SKRBENSKÝ z HŘÍŠTĚ, Jan, sudí menšího práva zemského v kraji olomouckém, r. 1579 jako manžel Bohunky Kravařky ze Šlejnic s predikátem "a na Slavičíně", r. 1583 jako manžel Maruše Okrouhlické z Knínic s predi-

kátem "a na Hošťálkovech". R. 1620 se připomínají pusté vinohrady po panu Janovi, r. 1621 pusté vinohrady někdy pánů Skrbenských. (F. 108, 190, 195, 248).
P I č. 1230.

41. STŘIBSKÝ z KRUŽCE (ze Skrušce), Jan (1574; f. 97 - 98).
P I č. 302, s. 533.

42. SUDECKÝ z PODBŘEŽIC, Vilém Vrána, uváděn několikrát v letech 1589 - 1600 s titulem urozeného pána, r. 1593 zapsán jako Vilím Sudický, dvořák z Podbřežic. (F. 204, 332, 332 v, 345).
P I č. 2202/II, II č. 695.

43. ŠITNPERGER z ŠONTÁLU, Zikmund (1574 - f. 97, 97 v).
P I č. 2390, II s. 256/34.

44. ŠMERHOVSKÁ z LETKOVIC na Chvalkovicích, Bohunka (takto uvedena v zápisu z r. 1615, v nadpisu se mluví o B.Želecké z Počenic - f. 475).
P I č. 794 (z Lidkovic).

45. ŠUBÍŘ z CHOBYNĚ a na Plumlůvkách, Jindřich (1584 - 1588, f. 113 - 115 v).
P I č. 773, II s. 262/148.

46. TARNOVSKÝ z TARNŮVKY, Petr (1574 - f. 98).
P I č. 267.

47. TETOUR z TETOVA a z Malenovic a na Novém Světlově a Veselí, Burian, strýc Zdeňkův (1585), Vilém (1589 - po Veselí se již nepsal). F. 198 v, 203.
P I č. 2158.

48. z VĚŽNÍK, Markvart Věžník, jako svědek 1595 (f. 104 v).
P I č. 486.

49. VÍTA ze RZAVÉHO (z Zerzavého), Zdeněk, manžel Maruše Grosové z Grosndorfu (1595); Oldřich V. ze R. na svobodném dvoře v Kobylí (1617 - - 1620, f. 125 v).
P I č. 1762/II.

50. VOHANSKÁ z VOHANČIC, Dorota (1574 - f. 178).
P I č. 185.

51. ZÁBLATSKÝ z TULEŠIC, Matouš Isidor, zemský advokát a adjunkt královského úřadu komorního prokurátorství v markrabství moravském (1676, f. 189 v).
P I č. 1207.

52. ZÁRUBSKÝ z HOFEŘIC a na Senohradech, Ctibor, regent panství hodonínského (1590--1595, f. 186, 204, 205).
P I č. 962.

53. ŽELECKÝ z POČENIC, Mikuláš (1599), jako manžel urozené vladyky Mandaleny Borotínské se psal r. 1604 "a na Želči"; r. 1615 se uvádí Bohunka Želecká z Počenic (tak stojí v nadpisu, v textu se mluví o B. Šmerhovské z Letkovic na Chvalkovicích). F. 206, 475.
P I č. 895.

54. ŽERNOVSKÝ z ŽERNOVIC a na Skalce, Jan (1582, f. 193).
P I č. 435, s. 535.

Kromě těchto šlechticů se objevují ještě další, u nichž nemáme jistoty, zda šlechtici byli nebo ne:
Melichar Büther - vystupuje r. 1618 s titulem urozený pán (f. 443).
Šimon Litera z Litovle - vystupuje r. 1594 s titulem urozený pán (f. 115 v).
Jakub Hodr z Rakvic a
Adam z Bílovic - vystupují jako svědci v r. 1582 a 1583 sice bez titulu, ale souvislosti, v nichž se objevují, nám dovolují domnívat se, že se jedná o příslušníky šlechtických rodů.

Domnívám se, že kniha je vítaným doplněním dosud známých údajů, uveřejněných ve starších publikacích, zejména Pilnáčkových. Týká se to zvláště údajů o držbě svobodných dvorů v Kobylí a Ladné, již zmíněných příbuzenských vztahů, dále nám tato kniha podává svědectví o úřednických místech, jež příslušníci šlechty zastávali, a v neposlední řadě pak uvádí různé tvary jednotlivých vlastních či místních jmen.

Význam této horenské knihy však tkví v něčem jiném. Uvědomíme-li si skutečnost, že tato držba nebyla rozsáhlá - maximálně několik málo čtvrtí - a že držiteli byli šlechtici či měšťané z míst dosti vzdálených, kteří v okolí žádnou jinou pozemkovou držbu neměli, pak vyvstává otázka, jakým způsobem tyto vinice spravovali či chcete-li obdělávali. Proč si je pořizovali, je nasnadě. Dobré víno se vždy zužitkovalo. Ale než se objeví tento nápoj na stole v poháru, dá to hodně práce a potu. Myslím, že by stálo za hlubší úvahu prozkoumat způsob, jakým slezský šlechtic či třeba měšťan z Tovačova, který vlastnil v Němčičkách 1 čtvrt vinohradu, získával z této vinice víno. V Němčičkách ani v okolí žádné poddané tito lidé neměli. Někteří šlechtici sice vlastnili svobodné dvory v okolních vesnicích, ale nebylo tomu tak zdaleka ve všech případech. Zůstává tedy tato otázka otevřená pro badatele v hospodářských dějinách 16.- - 17. století.

Závěrem bych chtěl upozornit ještě na jednu věc. Horenské knihy jsou specifickou záležitostí části jihomoravských obcí, přesto však by neměly být zanedbávány. Nejen pro šlechtickou, ale zejména pro občanskou genealogii mohou přinést nejeden cenný údaj už proto, že sahají do dob, z nichž se matriky namnoze nedochovaly (existovaly-li vůbec). Můžeme je tedy s klidným svědomím spolu s knihami svatebních smluv, sirotčími knihami apod. počítat k těm druhům archivního materiálu, na který by genealogové neměli při svých výzkumech zapomínat.

Der schlesische Adel in den südmährischen Quellen

Ausser den traditionellen Quellen, die die Grundangaben für die Genealogie enthalten, befinden sich in den Archiven auch andere Qouellen
re Quellen, die als "nichttraditionelle" genannt werden können. Sie sind oft - und mit Unrecht - unterlassen, wie das "Weinbergsbuch" der Gemeinde Němčičky aus den J. 1574 - - 1719 zeigt. Es ist im Bezirksarchive Břeclav (mit der Siedlung in Mikulov) aufbewahrt. Dieses Buch enthält viele kostbare Angaben über die Angehörigen des kleinen mährischen und schlesischen Adels. Der Autor macht auf die Möglichkeiten für die genealogischen Forscher zum Ausnützen dieser "Weinbergsbücher" sowie anderer ätmtlicher Bücher-Quellen aufmerksam, welche sich in den Archiven der Provinz-Gemeinden befinden.

MK

František Chocholatý

Dr. Karel Schwarzenberg

Motto:

... heraldika je studní nesmírné hloubky a mnohosti,
a pramen neskonalé síly fantazie; čeká jen na srdce vznešená a naplněná krví, aby jim byla znamením věrnosti, štítem a cti".
Břetislav Štorm-Znaky a znamení

Dne 9.dubna 1986 zesnul ve Vídni po dlouhé a těžké nemoci přední český heraldik, autor "Heraldiky", Dr.Karel kníže ze Schwarzenbergu, okněžněný lantkrabě Klegga ský, hrabě ze Sulzu, rytíř Zlatého rouna...

Než budu hovořit o osobě a díle Karla Schwarzenberga, musím se zmínit alespoň ve zkratce o prostředí, které jeho osobnost formovalo, z něhož jeho dílo vyrůstalo a osobnost spisovatele dotvářelo. Starý franský rod, který se objevuje na scéně dějin roku 1172 Sigfridem de Sowensheim, usazuje se v Čechách trvale koupí Třeboně vnukem vítěze nad Turky Adolfa, Janem Adolfem ze Schwarzenbergu roku 1660 a ziskem dědictví po Eggenbercích v roce 1719. Roku 1723 dosáhl rod titulu vévody krumlovského Adamem Františkem ze Schwarzenberga a tato větev vymřela pak roku 1979 11. vévodou krumlovským Josefem a titul vévody krumlovského přechází na syna Karla VI. Karla Jana ze sekundogeniturní větve orlické. V roce 1802 zakládá pak Karel Filip kníže ze Schwarzenbergu, vítěz nad Napoleonem v Bitvě národů u Lipska, sekundogeniturní větev orlickou, jejíž členové se účastnili aktivně na státoprávním hnutí českém od 60. let XIX. století a zasahovali do politického, hospodářského a kulturního života zemí Koruny české v XIX. a v první polovině XX. stol. /1/

Dne 5. července 1911 se v Čimelicích, v prostředí zcela českém, narodil Karlu Bedřichu kn. ze Schwarzenbergu a Elenoře hrab. Clam-Gallas syn Karel,toho jména šestý v linii orlické.Jeho otec Karel Bedřich, po převzetí panství v roce 1913, zavedl český jazyk jako úřední na celém panství, avšak tragický běh dějin po sarajevském atentátu mu nedopřál uvést v skutečnost své plány. Dne 6.9.1914 umírá na srbské frontě na úplavici. Poručenství nad jeho dva syny se ujímá Bedřich princ ze Schwarzenbergu, pán na Tachovicích, významný český politik a národohospodář,

jenž pak měl významný vliv na výchovu nejen Karla, ale také jeho mladšího bratra Františka. Po ukončení tragického období válečného provdala se v roce 1921 jejich matka, v době úmrtí svého muže ještě ne 27-letá, za Zdenko Radslava hrab. Kinského ze Vchynic a Tetova, držícího panství Chlumec n.Cidlinou a Žďár. Oba její synové zůstávají však na Orlíku a v Čimelicích, v péči svých vychovatelů pátera Stanislava Suka /později vikář v Březnici/ a ThDr. Frant.Pekaře, který byl dříve vychovatel jejich otce. Tito měli vliv na rozvinutí zájmů Karla o dějiny a pomocné vědy historické. V létě občas pobývali na statcích Zd. Radslava Kinského, rodopisce a autora knih "Rod Kinských na Chlumci" a"U nás", jeho vliv byl však zanedbatelný. Po studiích na klasickém Akademickém gymnaziu v Praze, kde Karel maturuje s vyznamenáním v roce 1929, začal navštěvovat České učení technické v Praze a to lesnickou fakultu jako přípravu na správcovství statku orlického, brzy však studium přerušuje a odchází na lesnickou praxi k hrabatům Aulendorf do Bavor. Po absolvování vojenské služby u jezdeckého pluku č.8 "Knížete Václava Svatého" v Pardubicích, jako absolvent školy pro zál.důstojníky byl podporučíkem a později dosáhl hodnosti poručíka, zapisuje se v roce 1933 ke studiu na filosofickou fakultu University Karlovy, kde jsou jeho učiteli prof.J.Pekař, J.Šusta, a doc.Kalista. Bylo-li studium na technice motivováno potřebou osvojit si znalosti nutné pro vedení panství orlického, pak studium historie je motivováno vnitřní potřebou, touhou jeho srdce, která provází jej pak po celý jeho plodný život. Převzetí rodinného panství 17.4.1933 a starosti s vedením orlického velkostatku jsou jedním z důvodů toho, že své studie do období Mnichova nedokončil. Dne 30.4.1934 je v kostele sv.Mikuláše na Malé Straně oddán s Antonií princezmou z Fürstenbergu, dcerou Karla Emila prince z Fürstenbergu.

V dubnu 1934 představuje se české veřejnosti vydáním překladů zápisků Bedřicha Schwarzenberga, syna vítěze od Lipska, onoho "der verabschiedete lanzknecht", jak se sám nazýval tento poslední rytíř, pro něhož šlechtic ztrácí význam, netkví-li svými kořeny v národě a nemá-li vlastnosti kavalíra, rytíře povinného bojovat za čest, třebas nekyne mu z toho vítězství. Tomuto kultu rytířství svého prastrýce je Karel Schwarzenberg věren po celý svůj život a spolu s velikostí svého praděda Karla-Filipa /a to nejen pro jeho schopnost vojvůdcovskou, ale především jeho hluboký humanismus a lásku k rodné zemi/ nejvíce ovlivnil jeho postoje a činy. Vydáním knihy "Lancknechta Bedřicha Schwarzenberga Fragmenty" jako by nám chtěl Karel Schwarzenberg odhalit celou svou bytost, ve svém jádru rytířskou, vyrůstající z tradic dávných věků. Jeho schopnost se smyslem pro čest a mravnost, se snahou po světě čistém a spravedlivém, tak blízkým ideálům rytířů 13. století, se nápadně liší od mnohých současníků. On příslušník staroněmeckého rodu stojí na straně Čechů přes všechna příkoří doby a to nikoliv planými slovy, nýbrž svými skutky. 2/

Od roku 1935 se značnou mírou podílí na obsahové náplni "Erbovních knížek", redigovaných ing.arch.Břetislavem Štormem a později Dr.Bohumírem Lifkou, a to až do jejich zastavení v roce 1941. Jeho články na stránkách Erbovních knížek jsou zaměřeny především k heraldice a symbolice, nechybí zde ani kritické rozbory stavu české heraldiky tohoto období, ať se již projevila v úpravě znaku Velké Prahy či v nevhodnosti aplikace heraldických prvků a motivů na státních symbolech, praporech pluků, na standartě presidenta republiky nebo standartě hradní stráže. Zdůrazňuje vždy nutnost zachovávat jasnost a zřetelnost v heraldické kresbě. 3/

Když bylo obnoveno české velkopřevorství Řádu sv. Lazara, stává se Karel Schwarzenberg v roce 1937 jeho delegátem. V témže roce vydává rozšířené vydání zápisků a myšlenek svého prastrýce Bedřicha Schwarzenberga /doplněné poznámkami editora/, sympatického svým postojem na straně Čechů proti Bachovu absolutismu, onoho romantického bojovníka za legitimitu a spravedlnost, bojovníka stojícího vždy na straně slabších na bojištích Evropy, pod názvem "Španělský deník a Zrození revoluce". V předmluvě, jak k tomuto vydání, tak i vydání z roku 1934, se Karel Schwarzenberg vyznává ze svých názorů na dobu a dějiny země po rozpadu monarchie, polemizuje s názory zjednodušujícími české dějiny 18. a 19.stol. a označujícími za příznivé Čechům vše, co je protirakouské. Připomíná, že..."V naší ohrožené Evropě rozpomíná se každá pospolitost na svou "příčinu bytí". Z boje o tradici, jak jej líčí tyto vzpomínky a myšlenky, vyšla česká samostatnost. Tento boj je bojem o její trvání. Proto dějinné uvědomění, vyznačující vždy zdejší prostředí, je dnes zcela nezbytné; a čeho je třeba, je dosažení pravdivosti, oprava mnoha zkreslení".Vrací se k přerodu svého rodu původem německého v rod český, spjatý s touto zemí a jeho lidem a účastný na zápasu za práva Koruny české od dob Karla III. ze Schwarzenbergu. V předmluvě z roku 1937 věnuje pozornost otázce poměru českoněmeckého."Právě nyní pozornost je obrácena na českoněmecký poměr v našem státě. Nevím, čeho bude dosaženo, zda vznikne úprava pokojná, trvalá, spravedlivá. Je však jasno, že nemůže vzniknout z ničeho, z pouhých dohod mocenských ani z pouhých odtažitých zásad, zanedbají-li se dějinné předpoklady. Dějinný základ, české vlastnictví státu a zdomácnění německého lidu na jeho území, je jedinný základ bezpečný". 4/ Svůj postoj v této otázce pak osvědčuje účastí na deklaraci věrnosti potomků české šlechty vůči českému státu v jeho historických hranicích, neuznávající požadavků sudetských Němců, předané presidentu Dr.E.Benešovi 17.9.1938 delegací vedenou Frant.Kinským z Kostelce n/O. Za autora konceptu této deklarace bývá považován právě Karel Schwarzenberg.

Blízkost etická a estetická s posledním českým heroltem Břetislavem Štormem jej vede k napsání zasvěceného úvodního slova ke "Knize kreseb Břetislava Štorma" vydané v roce 1939. 5/

V době pomnichovské a rozpadu české státnosti po 15.březnu 1939 vydává pak "Obrazy českého státu od roku 1526 do roku 1918", v nichž podává osudy ústavního života Koruny české v nově pojatém, štědře dokumentovaném z dosud neznámých soukromých i veřejných sbírek, přehledu. V době těžké pro národ, kdy je jeho suverenita pošlapaná, snaží se touto knihou připomenouti jeho minulost, vývoj jeho státnosti i osvětlit "postavení českého státu v životě obyvatelstva". Kniha byla rychle rozebraná, takže jen část vydání byla Němci konfiskována. /6/Stejnými pohnutkami je veden při vydání knihy "Heraldika čili přehledu její teorie se zřetelem k Čechám na vývojovém základě", tohoto fundamentálního díla české heraldiky, které, na rozdíl od prací Královych, Kolářovýcn a Sedláčkových, není jen dílem popisným a srovnávacím, ale dílem navýsost heraldicko-normotvorným. Vztah Schwarzenbergův k heraldice nejlépe ukazují poslední řádky předmluvy a první řádky "Úvodu do theorie": "Než jinak bytí heraldiky není přerušeno: jestli jí přidavaly postupně nové živly věky zašlé, ještě jí přidají i časy příští, a co bude nového v duchu rozumného vývoje ze starých zásad, to se i drží. A tak hrdinská věda trvá dále,..." "Heraldika je nauka o znacích: totiž o učení o nich a jejich dějinách, a umění je tvořiti. Proto je heraldika zároveň věda i umění, nebo skromněji řečeno stojí na pomezí historických věd a výtvarných umění; dobrý heraldik je zároveň učencem a malířem". Svou prací nechce popisovat naleziště erbů, nýbrž podat všeobecná pravidla pro jejich vznik, kresbu a posuzování. Aby mohl tento úkol zcela splnit, neomezil látku místně, jako autoři děl předešlých, nýbrž přihlédl také k heraldice německé i západoevropské. Jak již z výše uvedeného je zřejmé, není pro autora heraldika jen pomocnou vědou historickou, ale píše o ní, jako o vědě živé, stále kvetoucí a uplatňující se v současném životě. A to jsou dvě základní věci, které knihu odlišují od děl autorů starších. Kniha je rozdělená do devíti kapitol, které velmi dobře vyčerpávají danou látku, a protože jeho Heraldika chce býti heraldikou současnou, popisuje podrobně honosné kusy, rytířské řády, prapory a poprvé také odznaky. Při popisování různých heraldických jevů se autor opírá především o české znaky, takže mnohý heraldik zde najde popisy znaků české současné šlechty a duchovenstva. Zásady heraldické teorie vymezuje jazykem přesným a jasným, uplatňuje svou schopnost zkratkově a plně ilustrovat své vývody. K názornosti přispěl také vlastní autorův kresebný doprovod, věrný heraldické

tradici, a vhodně zvolené reprodukce starých heraldických kreseb, které mají sloužit za vzor těm, kdož na poli heraldickém pracují. Dílo vzbudilo a vzbuzuje zaslouženou pozornost pro svou informovanost, soustavnost, sdělnost a v leckterém směru pro jedinečnost pohledů a výkladů heraldických a příbuzných jevů. 7/

I po zastavení vydání Erbovních knížek v roce 1941 publikuje pod jménem Jindřich Středa v revui "ŘÁD" články a studie zaměřené k otázkám kulturněspolečenským a historickým a na stránkách "Stráže myslivosti" články věnované myslivosti. Pokračuje dále ve svých historických studi ích a bádáních přes obtíže, které mu stavěl do cesty systém "Protektorát ", jak sám toto období nazývá ve svých dopisech. Je hrdý na své češství, které uplatňuje v období okupace, kdy zůstává věren své národnosti a na rozdíl od jiných příslušníků šlechty nehlásí se k národnosti německé /jako např. Czerninové či někteří příslušníci Kinských z větve knížecí/, ale hrdě se hlásí k Čechům. Tento svůj postoj stvrzuje účastí v odboji na Písecku a v době Květnového povstání je zvolen předsedou Revolučního národního výboru v Čimelicích. K tomuto období se sám vrací v "Písních českého státu" a to v předmluvě k této knize, které vznikaly v době okupační. Bohužel k vydání v roce 1945 nedošlo. 8/

V době poválečné se znovu vrací k tématice titulů v Čechách a zemích Koruny české, první prací s touto tématikou je studie, původně otištěná v německém čtvrtletníku "Herold" pod názvem "Der Böhmischen Adels--titel"v roce 1943, na stránkách periodika Svazu přátel rodopisu "Rodokmen". V září 1947 je ustanovena Československá heraldická společnost, jejíž se stává místopředsedou. 9/

Ale to již přichází podzim 1948 a s ním odchod Karla Schwarzenberga do Rakouska, kde se již od počátku ujímá vedení schwarzenberského archivu v Murau ve Štýrsku na majetku krumlovské větve rodu /orlická větev neměla v Rakousku žádného majetku/. Pokračuje ve studiích historie na vídeňské universitě, které dokončuje v roce 1955 doktorátem filosofie. Jeho disertační práce, na rozdíl od převážně bohemikálních děl v jeho tvorbě, byla studie "Die Hörigkeit in der Erzdiözese Salzburg bis auf die Zeit Eberhards II" /10/ Jeho práce jsou zaměřené k objasnění mnohých otázek českých dějin, plně se věnuje studiu bohemik a husitik nalézajících se v soukromých knihovnách a archivech a především v Nationalbibliothek ve Vídni. Mnohý z návštěvníků této knihovny dodnes vzpomíná na ochotu Karla Schwarzenberga pomoci badateli z českých zemí při jeho studiícn. Jako znalec českého středověku, dějin husitských sekt udržuje písemný styk s mnohými českými badateli, mimo jiné s prof.Dr.F.M.Bartošem, předním českým znalcem období husitského. Jeho pozornost je zaměřena rovněž na studium dějin svého rodu a po prvních studiích heraldických vydaných schwarzenberským archivem v Murau v schwarzenberských almanaších a ročenkách /Das Wappen der Fürsten zu Schwarzenberg - 1956, Fahnen und Farben - 1959, Andacht auf Schwarzenbergischen Herrschaften - 1968, pojednávající o sakrálních lokalitách schwarzenberskýcn držav v Čechách/ 11/ píše rozsáhlé dějiny rodu "Geschichte des reich ständischen Hauses Schwarzenberg", kde na základě archiválií a obsažné literatury, téměř z celé Evropy, podává první ucelené dějiny schwarzenberského rodu od dob nejstarších až po současnost. 12/ K rodové tématice se znovu vrací svou prací věnovanou zakladateli orlické větve rodu, významné osobnosti období napoleonských válek, ale také českých dějin tohoto období, vítězi od Lipska, maršálu Karlu knížeti ze Schwarzenbergu "Feldmarschall Fürst Schwarzenberg - der Sieger von Leipzig". 13/ Svých vysokých vědomostí ve speciálních disciplínách historického bádání zcela využívá ve své práci "Adler und Drache,der Weltherrschaftsgedanke" z roku 1958, v níž věnuje svou pozornost rozboru světovládných myšlenek Východu a Západu od dob faraonů po dnešek ve světle insignií. 14/ V roce 1960 se znovu vrací k tématice české státnosti, poprvé načrtnuté v "Obrazech českého státu", avšak svým rozsahem zahrnující již celé dějiny období českého státu, v knize "Die Sankt Wenzels - Krone". Jako doplněk k tématice této knihy vychází v Římě, v době německé okupace vzniklý sborník státoprávní poesie a písní, které podněcovaly hrdost Čechů na vlastní minulost, a vlastenecké poesie národního obrození, "Písně českého státu" /15/. V druhém rozšířeném vydání knihy o Svatováclavské koruně z roku 1982 věnuje rovněž pozornost nově objeveným pohřebním insigniím Přemysla Otakara II. a Rudolfa I. Habsburského. Text této krásně vypravené knihy rozdělený do dvanácti kapitol je bohatě doplněn kresbami znaků českého státu a kralovské koruny a fotografiemi korunovačních insignií a jejich příslušenství, obrazy českých králů v korunovačních úborech a soudobými rytinami zobrazující korunovace

Marie Terezie a Ferdinanda V. z našich a rakouských sbírek, i soukromých sbírek autora. V úvodu se autor zmiňuje o královských korunovačních klenotech z dob Karla IV., s popisem vlastní koruny, jejího příslušenství, žezla, říšského jablka, meče a královského ornátu. Zvláštní kapitoly jsou věnovány královskému trůnu, zemské korouhvi a pojednání o oděvu českého královského herolta. Dále se věnuje popisu korunovačního ceremoniálu a zmiňuje se o dějinných osudech insignií. Období vlastního ústavního vývoje českého státu a Koruny české rozděluje pak do pěti epoch: 1. Patriarchální monarchie, 2. Stavovský stát, 3. Monarchie baroka, 4. Monarchie osvícenství, 5. Období ústavního boje. 16/

Po celou dobu Karel Schwarzenberg živě sleduje veškeré heraldické dění, především v našich zemích, o čemž svědčí nejen glosy a recenze v ADLERU, ale i jiných časopisech /Annales du S.M.O. de Malte-Řím; Armorial-Edinburgh; Blau-Weisse-Blätter-Murau; Epoca-München; Alte und moderne Kunst-Wien; Nový život-Řím; Rivista araldica-Řím; Rivista della storia amministrativa-Milano/, ale také referáty heraldického či bohemikálního charakteru přednesené na kongresech heraldických a genealogických společností. 17/

V letech 1969 až 1971 se jeho články a glosy objevují rovněž v českých heraldických časopisech, jako byly "Heraldika", "Erbovní sešit" nebo "Hlasatel" a v roce 1971 vycházejí, jako příloha "Heraldiky", jeho doplňky a rejstřík "Heraldice z roku 1941. Zvláště doplňky nám dávají možnost nahlédnout do procesu tvoření tohoto fundamentálního díla a ukazují autorovy postoje v období jejiho vzniku. 18/

Jako znalec dějin Koruny české se projevil nejen v historickém úvodu k monumentálnímu dílu "Gotik in Böhmen" vydaném v roce 1969 v Mnichově, ale také v řadě přednášek v Rakousku, NSR nebo při přípravě jubilejního sborníku věnovaného pražskému biskupství i jednotlivým biskupům při příležitosti millenia pražského biskupství. 19/ Při vší své práci si vždy nalezl chvíli na to, aby byl pomocníkem a rádcem mnohých našich heraldiků, jak sám mohu dosvědčit ze své vlastní zkušenosti. Vrcholným jeho dílem, jež je plodem mnoholeté a úmorné práce, je "Katalog der kroatischen, polnischen und tschechischen Handschriften der Oesterreichischen Nationalbibliothek" vydaný ve Vídni v roce 1972. Autor zde shromáždil informace o rukopisech nalézajících se ve vídeňské knihovně a v uceleném přehledu uvádí rukopisy z oboru husitik, právních řádů, dopisy i písemnosti a také literaturu genealogickou a heraldickou. Tento Katalog je neocenitelnou pomůckou ke studiu našich dějin. 20/

Výčet jeho prací není a ani nemůže býti úplný, a to nejen pro omezený čas přednášky, ale rovněž pro nedostatek potřebného materiálu. A právě tato poslední podmínka měla by se stát pobídkou ke studiu jeho rozsáhlého díla a napsání obsáhlé studie o tomto velkém zjevu moderní české heraldiky. Jeho plodný život, rozsáhlá badatelská i literární činnost i jeho neutuchající zájem o dění na poli české heraldiky a historie nás k tomu zavazuje. 21/

Bohužel jeho dlouhá a těžká choroba, po záchvatu mrtvice se znovu učil psát, mu nedovolila pokračovat v práci, i když z jeho dopisů poslední doby zaznívá víra, že znovu zasedne za svůj psací stůl a dá se unášet magickou touhou svého srdce, aby svému peru dal možnost poodhalit rouško tajemství historie.

Tento sen však zůstal nesplněn, zbyla jen bolestná zpráva, že odešel z tohoto světa a že již nebudeme moci číst jeho nové práce, které byly vždy prozářeny nesmírnou láskou k této zemi a její historii, které byly vždy zasvěcené hájení všeho co je spravedlivé ve smyslu ideálů rytířství i rodového hesla

- NIL NISI RECTUM -.

Poznámky

1/ Rod de Sowensheim nabývá v roce 1405 suverenního panství Schwarzenberg a mění své jméno dle državy. V roce 1599 na paměť vítězství Adolfa Schwarzenberga nad Turky u Rábu polepšuje císař Rudolf II. erb Schwarzenbergů a povyšuje je do hraběcího stavu. V roce 1670 stává se panství Schwarzenberg okněžněným hrabstvím a rod je povýšen u prvorozenců do stavu říšských knížat. Rok na to obdrželu právo velkého palatinátu s právem povyšování do šlechtického stavu a právem mincovním. Po smrti Jana Ludvíka hraběte ze Sulzu a panujícího lantkraběte v Kleggau /jeho dcera Marie Anna byla provdána za Ferdinanda Schwarzenberga/ získávají rovněž toto panství. Dekretem císařským z 8.1.1688 dochází ke spojení znaku hrabat ze Sulzu a lantkrabat z Kleggau s erbem Schwarzenbergu a roku 1689 je lantkrabství Kleggau povýšeno na okněžněné lantkrabství. Roku 1723 je Adamu Františkovi /1680-1723/ udělen titul vévody krumlovského a o 23 let později pak rozšířen na všechny členy rodu. Primogeniturní linie krumlovsko-hlubocká, která se zasloužila o hospodářské povznesení jižních Čech a jejíž mnozí členové zasáhli do dějin Koruny i monarchie /kníže Felix, ministerský předseda v l. 1848-1852, jeho bratr Bedřich, pražský arcibiskup 1850-1885/, vymřela roku 1979 11. vévodou Josefem, jenž byl svo-

bodný. Titul pak přechází na sekudogenitur-
ní větev orlickou Karla Jana ze Schwarzen-
bergu, synem Karla VI., který byl adopto-
ván 12.12.1960 mladším bratrem Josefa Jid-
řichem /+1965/. Tato větev zasáhla význam-
nou měrou do života Koruny české a to pře-
devším v době bojů ústavních
Karlem III, známým obhájcem státoprávního
postavení Koruny, a jeho syny Karlem IV. a
Bedřichem. /O tom např. Paměti Karla Kra-
máře, s. 167, 169, 173, 212, 312, 369 neb
ČRSČ IV, 1932, č. 3-4/. Větev orlická má
na paměť vítězství u Lipska od 21.4.1814
rozmnožen znak vložením mezi 1. a 2. pole
malého znaku habsbursko-lotrinského domu,
v jehož středním poli je vzhůru obrácený
stříbrný meč. V roce 1948 obdrželi pak
příslušníci větve orlické švýcarské státní
občanství, neboť lantkrabství Kleggau uza-
vřelo v r. 1478 smlouvu s kantonem Zürich
a tato smlouva byla obnovena v roce 1927.
Větev krumlovská vlastnila v Rakousku zámek
a panství Murau s rozsáhlým lesním hospo-
dářstvím, zpracovatelskými podniky a rodový
palác /Palais Schwarzenberg/ ve Vídni. Toto
panství pak přechází rokem 1979 na větev
orlickou. Na zámku v Murau je umístěn schwar-
zenberský archiv /Schwarzenbergische Archi-
ve, A-8850 Murau, Schloss/ v jehož sbírkách
se nachází mnoho listin a archiválií bohe-
mikálního charakteru a který mimo almana-
chy, ročenky vydává rovněž časopis Blau-

-Weisse Bl atter.

2/ Lancknechta Bedřicha Schwarzenberga Frag-
menty, předmluva Josef Pekař, Praha 1934,
94 s.,10 obr. příloh.
3/ Erbovní knížky:
Český znak zemský a královský, 1935, s.11-
-19; Tři kapitoly z československé herald-
iky, 1936, s. 9-16; Dvojí kritika dnešní
heraldiky, 1937, s. 9-16; Přehled vývoje
řádů, 1938, s. 11-17; Strážci českého stá-
tu, 1939, s. 9-14; Znaky českých vévodství,
1940, s. 9-26; Znaky řádů a ústavů
šlechtických v zemích koruny České, /spo-
lu s B.Lifkou - histor.část, kresby a po-
pis K.Sch./ 1940, s. 27-55; Královská ko-
runovace před 150 lety, 1941, s. 31-38,
obr. 12.
Mimo to : Stavovské odznaky, ČRSČ IX-X,
1937-1938, č.1.,s. 45-46.
4/ K Řádu sv. Lazara: Seznam prvních členů,
viz Erbovní knížka 1938, s.34-42, obr. 8
"Řád sv. Lazara Jeruzalemského". Karel
Schwarzenberg, L'Ordre de Saint-Lazare en
Boheme, in: La Vie Chevaleresque. Organe
officiel de l'Ordre Militaire et Hospi-
talier de Saint-Lazare de Jérusalem, VIe
Année, 1938, No 19-20, p.49. Lancknechta
Bedřicha Schwarzenberga Španělský deník
a Zrození revoluce, vybral, přeložil K.Sch.,
předmluva Josef Pekař, Knihy Řádu, Ladis-
lav Kuncíř, Praha 1937, s. 114., 11 obr.
příl.
5/ Kniha kreseb Břatislava Štorma, úvodní slo-
vo Karel Schwarzenberg, Praha, Vyšehrad,
ed. Knihy Řádu, 107 s. /kresby na s. 10-97/
6/ Obrazy českého státu od roku 1526 do roku
1918, Knihy Řádu, Melantrich, Praha, pod-
zim 1939, 247 s., 133 obr.
7/ Heraldika čili přehled její teorie se zře-
telem k Čechám na vývojovém základě, napsal,
kresbami objasnil a starými vyobrazeními do-
ložil Karel Schwarzenberg, Knihy Řádu, Pra-
ha, Vyšehrad 1941, 235 s., 27 obr., XVII.
obr. příl.
8/ Řád-revue pro kulturu a život, Praha-pod
pseudonymem Jindřich Středa napsal mimo ji-
né: Vývoj anglické oligarchie, Řád VII,
s. 88.; Anglie bez sociální politiky, Řád
VII, s. 20; Dělník dobrého díla Řád VIII,
s. 20.; Divák protestuje za autora, Řád
VIII, s.194-5 a jiné. Stráž myslivosti v
letech 1943-1947 a to v ročnících 21, 22,
24, 25. Dopis z 2.5.1981, cit.: ... když
sbíral snímky oné řady českých panovnických
obrazů, co bývala celá v Jindřichově Hrad-
ci a Josef Neurwirth o ní v r. 1896 sepsal
v němčině knížku, scházela mně skupina, co
se dostala dědictvím na území kladské. Ač
jsem si musel vymoci bumagu, abych směl
vyjet z Protektorátu, jel jsem, ale zjis-
til, že tam nemají fotografa, protože byl
kdesi v německém vojsku a tudíž té skupiny
mám jenom snímky špatných kopií, co patři-
ly Ledeburům ...

Jeho bratr František Schwarzenberg účastní
se rovněž na událostech Května 1945 v Praze
a to jako příležitostný hlasatel pražského
rozhlasu vysílajícího mnohojazyčnou výzvu k
Spojencům o pomoc bojující Praze. Pak jako
zvláštní důstojník přijímá kapitulaci něme-
ckého velitele Hlavního nádraží v Praze.
9/ 25.3.1944 je jmenován čestným členem Svazu
přátel rodopisu. - Die Böhmische Adelstitel,
Vierteljahreschrift des Herold, Berlin 1943,
s. 136-140;
- České tituly, Rodokmen II, 1947, č.2., s.
33-36.
Tituly v Koruně české, Rodokmen III, 1948,
č.3., s. 80-82.
K článku dr.Zemka o náhrobcích v Olomouci,
Rodokmen III, 1948, č.1, s. 32.
Pěticípá hvězda v moderní heraldice, Herald-
ický časopis I, 1948, č.1., s. 4-7.
10/ Die Hörigkeit in der Erzdiözese Salzburg bis
auf die Zeit Eberhards II, Mitteilungen der
Gesellschaft für Salzburger Landeskunde,
1959, s. 1-79 /otištění zkrácené verse jeho
disertační práce/.
11/ Články v ročenkách a almanaších /vyd. Verlag
Schwarzenbergische Archive Murau/:
1956: "Das Wappen der Fürsten zu Schwarzen-
berg", s. 3-24.
1959: "Schwarzenbergische Fahnen und Farben",
s. 49-59.
"Die schlösser der Sekundogenitur",
s. 243-262.
1962: "Schwarzebergisches Ortsnamenbuch",
s. 149-279.
1968: "Andacht auf Schwarzenbergischen Herr-
schaften", s. 245-280
"Judengemeinden Schwarzenbergischer
Herrschaften, s. 283-298.
1973: "Vor 300 Jahren" /Erhebung in den Für-
stenstadt/, s. 1-23.
1980: "Aus dem Werk Johannes des Starken und
der Streitschrift Christophs von
Schwarzenberg", s. 1-67.
O rodovém panství Klettgau: "Die Schwarzen-
bergische Regierung in Klettgau", in: Der
Klettgau. Heimatbuch für den Klettgau, hrsg.
vod der Stadt Tiengen /Hochrhein von F.Sch-
mid, Tiengen 1971, s. 245-261, 4 obr. 12/
12/ Geschichte des reichsständischen Hauses Sch-
warzenberg, Verlag Degener u. Co., Neustadt
a.d. Aisch 1963, 393 s., 31 obr., 2 mapy.
13/ Feldmarschall Fürst Schwarzenberg - der Sie-
ger von Leipzig, Verlag Herold, Wiem-München
1964, 511 s., 17 obr., 2 mapy, dále o něm
napsal K.Sch.: "Schwarzenbergs Felzug im Her-
bst 1813" in: Österreich in Geschichte und
Literatur, Institut für Österreichkunde, 1963,
s. 555-563;
"Das Bild des Feldmarschalls Schwarzenberg in
der Geschichte" in: Österreichische Militar-
-Zeitschrift, Wien, Verlag Carl Ueberreuter,
Heft 3, 1964, s. 174-179.
14/ Adler und Drache, der Welt herrschaftsgedan-
ke, Verlag Herold, Wien 1958, 392 s., 32 obr.

15/ Die Sankt-Wenzels-Krone und die böhmische
Insignien, Verlag Herold 1960, 68 s., 30
obr. Písně českého státu, Křestanská Aka-
demie, Řím 1976, 269 s., 8 příloh, 29 obr.

16/ Die Sankt-Wenzels-Krone und die bohmische Insignien, Verlag-München 1982, 2. neu bearb. u. erg. Auflage, 80 s., 32 obr.
17/ "Böhmen und Mähren", in: Handbuch der Weltgeschichte, hrsg. von Alexander Randa, Bd. 2, Verlag Otto Walter AG Olten, 1956, s. 1367-1372, 1684-1686 a 1784-1986. "Die Schatzkammer auf dem Hradschin" přednáška v Rotary Club Hamburg 4. II. 1970, 10 s. "Aus Gästen wurden Landeskinder", in: Monatscheft MERIAN, Heft 11/XXIV, Hamburg 1973, Sonderheft "Böhmen" s. 66-68.

Přednášky na Mezinárodních kongresech genealogů a heraldiků:
1958: "Les archives de la maison de Schwarzenberg", Sborník IV. Mezinárodního kongresu pro genealogickou a heraldickou vědu, Brüssel 1958, s. 347-38.
1970: "Die böhmischen Herrscherbilder Genealogica et heraldica, 10. Mez. kongres pro gen. a her. vědu, Víden 14.-19.9.1970, Verlag Wiener Akademie, 1972 s. 667-671.
1972: "Armes doubles et triples", Referáty 11. Mez. kongr. pro her. a gen. vědu, Liege 1972, s.461-466.
1974: "Die Wappen der österreichischen Monarchie", Referáty 12. Mez.kongr. pro gen. a her. vědu., München 1974, s. 229-241.
18/ Dvě glosy k stati Výročí města Brušperku, Heraldika II/1969, č. 5-6, s.68.,Poznámky k článku Dr.Turnwalda, Heraldika II, 1969, č. 2., s. 9-10.,Znak českého krále Ferdinanda I, Hlasatel 1969, č. 2-4. s. 4-5., Karel Schwarzenberg, Heraldika.. DOPLŇKY A REJSTŘÍK, premie IV. ročníku bulletinu Heraldika, Jílové u Prahy 1971, 12 s.
19/ "Zur Geschichte Böhmens im Zeitalter der Gotik: Premysliden-Luxemburger-Jagellonen", in: Gotik in Böhmen, hrsg. von. Karl M. Swoboda, München 1969. "Die Prager Bischöfe in den letzten 100 Jahren", in: Beitrage zur Tausendjahrfeier des Bistums Prag, Band III, München 1973.
20/ Katalog der kroatischen, polnischen und tschechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek, in: Musnion, Veroffetlichungen der Nationalbibliothek, Neue Folge, 4. Reihe, 4. Band, Verlag Bruder Hollinek, Wien 1972, 457 s.
Mimo to o knihách a rukopisech v Nationalbibliothek napsal:
"Wenceslaus Rossius", in: Biblos, "Osterr. Zeitschrift für Buch und Bibliothekswessen,Wien 1968. "Bücher der Österreichischen Nationalbiliothek aus dem Prager Karolinum" in: Biblos, Österr. Zeitschr....., Dokumentation, Bibliographie und Bibliophilie, Wien 1970, s. 97-103.
21/ Větší studie poválečné o K.Schw.: Jiří Suchánek, PhDr Karel Schwarzenberg a jeho význam v české heraldice, Documenta Heraldica, Praha 1980, Pobočka Heraldika ČNS, řada II, sv. 5, 8 s.
In memoriam Karel Schwarzenberg dne 7.10.1986 v Praze pořádáno pob. Heraldika ČNS-PhDr.M. Buben, ing.V.Chromý, P.Palát.

Dr. Karel Schwarzenberg

Der Beitrag erinnert die grosse Persönlichkeit des böhmischen und österreichischen Heraldik - Dr. Karel Schwarzenberg, der am 9.4.1986 starb. Der Aufsatz beschreibt ausführlich seinen Lebenslauf und erwähnt seine bedeutendsten Werke aus der Welt der Heraldik sowie der anderen historischen Hilfs-Wissenschaften.

MK

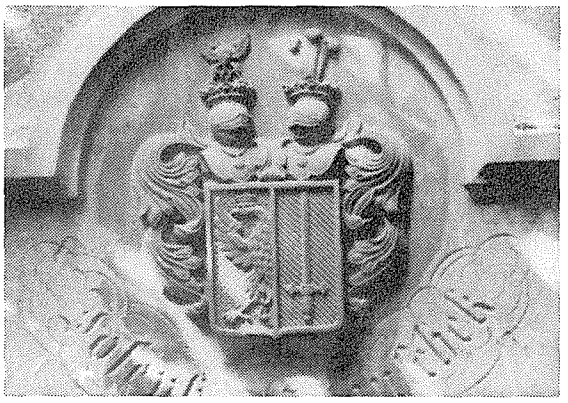
Mojmír Chromý — František Kučera

Ke studiu heraldických památek hřbitovů od doby josefinské

Jestliže můžeme obecně soudit, že pozornost věnovaná heraldickými badateli výskytu erbů na funerálních památkách je nevelká, pak to platí dvojnásob pro doklady heraldiky na hřbitovech soudobého typu. Máme tím na mysli pohřebiště, která se vyskytují především nedaleko obvodů historických jader větších měst a jejichž vznik je možno zařadit do období po roce 1787, kdy byl mezi záplavou jiných josefinských patentů vydán edikt, zakazující z hygienických důvodů dosavadní pohřbívání uvnitř hustě zalidněných měst, obehnaných krunýřem fortifikace.

Právem byla v předešlých desetiletích některými badateli studována problematika náhrobků, náhrobníků a epitafů, a to zejména z období 15., 16. a 17. stol., což byla doba největšího rozmachu sepulkrální plastiky včetně pravidelného uplatnění erbů. I v této oblasti však postrádáme studie syntetizujícího charakteru, poměrně vzácné jsou i rozsáhlejší soupisové práce, doprovázené fotografickými snímky nebo dokumentárními kresbami; převažuje studium jednotlivostí, které však může přinášet i velice pozoruhodné výsledky. Zajímavé a podnětné jsou např. články Jana Chlíbce, i když jejich zaměření a pojetí je více uměnovědné než ryze heraldické [1].

Vážným nedostatkem je nesporně úplná absence publikovaného soupisu nejstarších heraldických funerálních památek 13. - 15. stol. z celého území republiky, při čemž prá-

Obr. 1

Obr. 2

vě taková práce by byla uvítána jak historiky - medievisty, tak i širokou veřejností a znamenala by velký krok kupředu ve zpřístupnění poměrně úzké pramenné základny středověkého erbovnictví v našich zemích.

Na opačném pólu dobového spektra stojí heraldické památky doby nejpozdnější, onen již zmíněný výskyt erbů na hřbitovních pomnících od konce 18. stol. až do druhé dekády našeho věku. K tomuto okruhu heraldických pramenů bylo publikováno velice poskrovnu, což je patrno mimo jiné také z nedávno vydaného I. dílu Bibliografie 1901 - 1980 [2]. Pohříchu byla v tomto dosud nejúplnějším soupisu českých heraldických článků, statí a studií opomenuta právě jedna z průkopnických prací v oboru dokumentace heraldiky na postjosefinských hřbitovech, a to soupis hrobů Malostranského hřbitova v Praze-Košířích, jehož autorem byl Bedřich Kšára již roku 1939 [3]. Práce je sice pojata jako široce založený soupis hrobů včetně těch, kde po heraldice není ani stopy, neobsahuje žádné ilustrace ani nehistorizuje pochované osoby, nicméně přináší popisy všech v době jejího vzniku dochovaných erbů, pokud se autorovi podařilo k nim nalézt alespoň základní údaje v literatuře.

Mnozí medievisté patrně namítnou, že heraldika doby postjosefinské již není hodna jejich zájmu, že se v ní objevují ve srovnání s dobami staršími rysy výtvarného úpadku a že snad by bylo lépe se věnovat intenzivněji památkám předešlých staletí. Naproti tomu je třeba uvést, že 19. stol. je z hlediska heraldiky nejhůře "zmapováno", podoby erbů udělených v této době nelze zpravidla najít ani v klíči Králově [4], ani ve II. díle Heraldiky Sedláčkovy [5] a popisy těchto erbů, pomineme-li obtížné hledání v kopiářích erbovních diplomů, jsou rozsety v desítkách šlechtických almanachů, kde pasáže k abecedně řazeným rodům bývají doprovázeny německým verbálním vyjádřením podoby znaku, což značně komplikuje badatelskou použitelnost pro určení neznámého dokladu z této doby. Na druhé straně je evidentní, že právě z 19. stol. se dochovalo ve sbírkách muzeí i v soukromých rukách řada umělecko-řemeslných artefaktů s erby, jejichž určení je nejschůdnější cestou ke zjištění provenience.

Dodejme ještě, že obecné zatracení 19. století je adekvátní onomu odporu, který byl

Obr. 3

Obr. 4

chován až do 30. let našeho století vůči baroku. Teprve postupem času byly překonány kupř. soudy Ekertovy, který v "Posvátných místech královského hlavního města Prahy" při popisu chrámu svatovítského [6] srovnává renesanční epitaf Jiřího Popela z Lobkovic s barokním náhrobkem hraběte Leopolda Šlika, při čemž sice právem oceňuje prostou eleganci epitafu lobkovického, ale zcela zatracuje honosnost architektonicko-skulpturálního monumentu Šlikova. Na závěr svého rozhorlení Ekert prorokuje, že "zajisté pitvorný ten pomník, jenž svědčí o zvrhlém uměleckém vkusu doby, která jej postavila, bude jednou odtud odstraněn". Při vší úctě k dílu Ekertovu se v této věci stal zajatcem dobového obecného náhledu a objektivně vzato se hluboce mýlil.

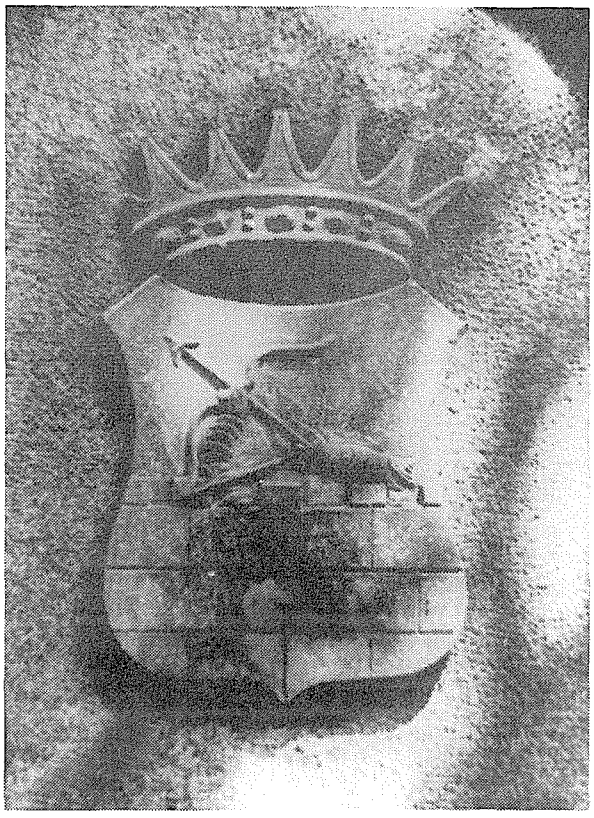
Nechť nám tedy ryzí medievisté prominou, máme však zato, že doklady erbů na novodobých hřbitovech jsou hodny pozornosti badatelů a že jejich dokumentace a publikace v budoucnu rozšíří použitelnost heraldiky jako pomocné vědy historické pro umělecko-historickou práci s dobovým materiálem.

V průběhu uplynulých 5 let se autoři příspěvku věnovali heraldickým památkám na pražských hřbitovech Malostranském, Vyšehradském a v současné době postupně v komplexu hřbitovů Olšanských, čehož výsledkem byly přednášky na půdě pobočky Heraldika ČNS a v obou prvně jmenovaných případech také publikační završení [7]. Jsme si vědomi toho, že naše zpracování je nutným kompromisem mezi posluchačsky, resp. čtenářsky přitažlivou formou na straně jedné a úplnou, ale suše věcnou dokumentací na straně druhé. Domníváme se však, že hlavním přínosem je zachycení současného stavu pomocí fotografických snímků a že nám bude prominuto, neuvádíme-li v textech materiál, rozměry a pod.

Vykonaný průzkum a provedená fotodokumentace uvedených hřbitovních lokalit nás do jisté míry opravňuje k formulaci určitých zobecněných soudů. Především tedy bychom chtěli upozornit při této příležitosti znovu na nebezpečí z prodlení, pokud by v dokumentaci nebylo urychleně pokračováno. Čas pracuje neúprosně proti nám, památky a celé jejich komplexy mizí prakticky před očima. Poukazuje se nato poměrně často v tisku, zejména oborovém [8], ale zjednání nápravy je v nedohlednu a v některých případech, jedná-li se o vliv exhalací a kyselých dešťů, je zastavení rozkladného procesu prakticky neřeši-

Obr. 5

Obr. 6

telné. Zejména naše současné působiště - Olšanské hřbitovy - je smutnou ukázkou postupného zániku heraldických památek, kde spolu s přirozeným stárnutím působí jak vlivy atmosférické, tak i ruce vandalů.

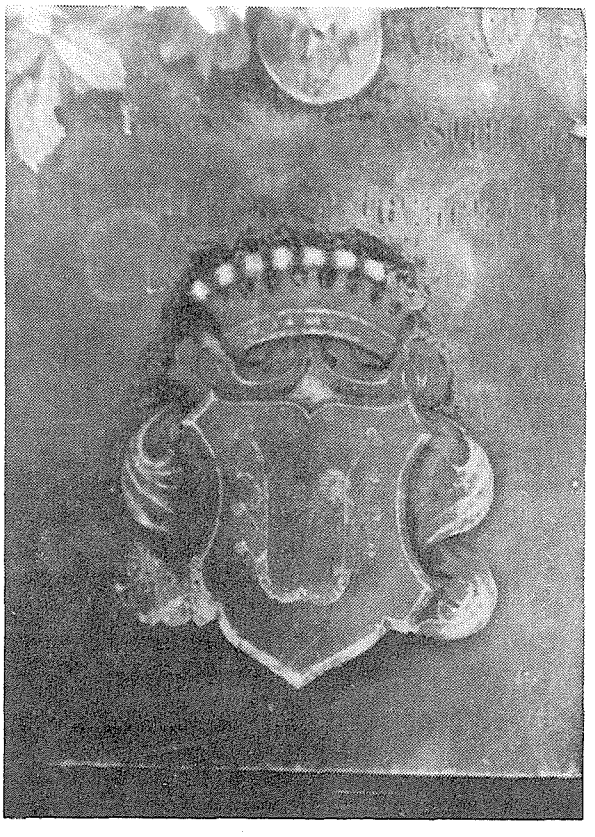
Je nesmírně chvályhodné, že se obětaví členové Klubu za starou Prahu s nadšením a holýma rukama pustili do úpravy II. hřbitova na Olšanech, kde dokázali v poměrně krátké době odstranit rozbujelý nálet a plevel, znovu vztyčit povalené pomníky a opatřit hroby význačných pochovaných osob tabulkami, na druhé straně je však jisté, že omezený počet zapálených Staropražanů nebude schopen upravit celou starou část Olšanských hřbitovů, tím méně pak docílený stav udržet. Je velmi smutný pohled kupř. na hrob Josefa Jungmanna na III. Olšanském hřbitově, který mezi vzrostlou buření a náletem lze sotva nalézt.

Chápeme, že naše setkání není fórem pro vyhlašování volných návrhů, nicméně přesto bychom si dovolili jedno doporučení přednést. Nestačí-li na údržbu starých Olšan hřbitovní správa svými profesionálními silami a dá-li se oprávněně předpokládat, že celý komplex přesahuje možnosti členů Klubu za starou Prahu, nestálo by za úvahu do prací na Olšanech zainteresovat pod příslušným odborným vedením mládež formou prázdninových soustředění podobných např. známým táborům "Brontosaura" nebo akci "Mládež Pražskému hradu"?

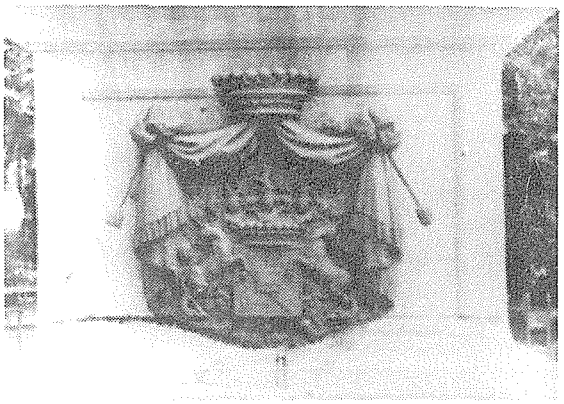
Vyčištěním a úpravou starých hřbitovů docílilo by se zajisté nejen důstojnějšího prostředí pro dochované památky heraldické, vždyť tatáž pohřebiště jsou jako celek významným kulturně-historickým dokumentem své doby, místem posledního odpočinku čelných představitelů národního života, umění, vědy i techniky a konečně také nedílnou součástí městské zeleně.

O tom, že přes veškeré dosavadní ztráty není výskyt dokladů heraldiky zanedbatelný, svědčí počty dochovaných hrobů s erby, jak jsme je nalezli při našem průzkumu. Na hřbitově Vyšehradském jsme popsali 9 pomníků s výskytem erbů, na I. a II. hřbitově Olšanském 19 případů, předběžný průzkum III. Olšanského hřbitova signalizuje také 9 případů.

Zajímavé překvapení nás očekávalo v souvislosti se hřbitovem Malostranským, kde jsme před třemi lety publikovali [9] porovnání počtu zjištěného Kšárou v roce 1939, tj. 38 erbovních pomníků, se skutečně nalezeným

Obr. 7

Obr. 8

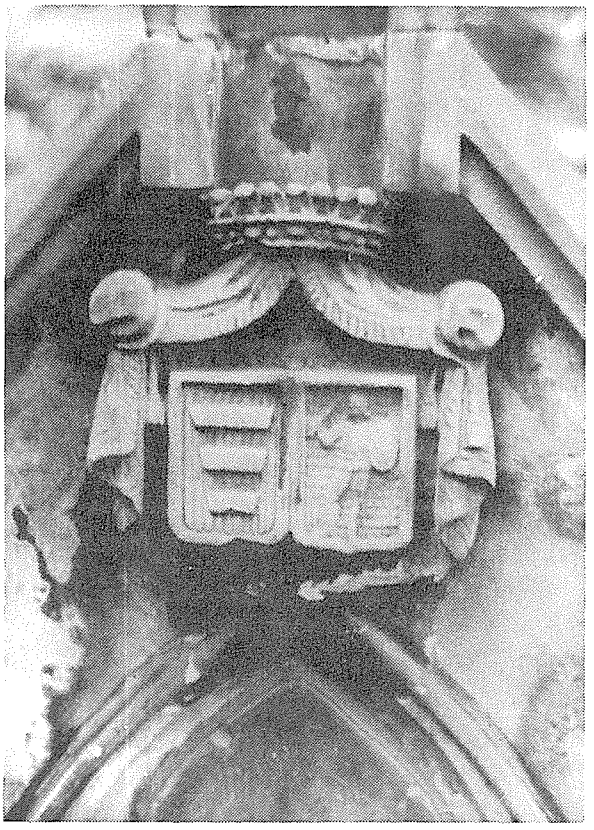
počtem v r. 1980, tj. 23 dokladů. Mezitím se nám z privátní sbírky našeho čtenáře podařilo získat vzácné negativy, dokumentující stav erbovních památek na přelomu 50. a 60. let. Ze srovnání snímků s dnešní skutečností je patrné zhoršení stavu mnoha památek dodnes dochovaných, např. se to týká rodového erbu na pomníku Leopolda Leonarda hr. Thun-Hohensteina, knížete-biskupa pasovského, a znakové aliance na hrobě Marie hr. d´Orowa-Liptowa-Komorowské, kde v obou případech můžeme ještě na snímcích spatřit, jak knížecí pláště splývají z hodnostních hraběcích korun, které dnes zcela chybí. Ještě závažnější však je skutečnost, že přibližně před 25 lety bylo dochováno ještě o 7 erbovních dokladů navíc, tedy 30 případů. Nic nepomůže konstrukce jednoduchého grafu, podle nějž můžeme předpovědět, že bude-li dosavadní tempo zmaru lineárně pokračovat, zmizí poslední heraldická památka Malostranského hřbitova někdy okolo r. 2050. Důležitá je skutečnost, že ze starých negativů bylo možno okopírovat zdařilé snímky, jejichž uvedením můžeme přiblížit heraldické prameny zaniklé nedávno, ale patrně nenávratně.

Při následujícím popisu se přidržíme téhož pořádku, který byl zvolen v naší původní práci o erbovních památkách Malostarnského hřbitova, tzn. budeme postupovat podle data úmrtí prvého pochovaného, které je přirozeně určitým vodítkem pro vznik pomníku a erbu, i když v některých případech mohlo dojít ke zřízení pomníku dodatečně.

Nejstarší ze zmizelých heraldických památek, jejichž snímky se nám podařilo získat, tedy je erb Josefa Mattauschka rytíře z Bendorfu, důstojníka c.k. pěšího pluku č. 54 "Prinz Emil von Hessen", který zemřel 10.9.1847 ve věku 40 let. V témže hrobě je pochován jeho stejnojmenný syn, k jehož úmrtí došlo jen o několik měsíců později (20.4.1848) [10]. Údaje o erbu Mattauschků z Bendorfu ani blason jejich erbu se nepodařilo v literatuře nalézt, a proto jej popisujeme podle dochované podoby na pomníku a upraveného blasonu Kšárova:
V pravém poli zlato-zeleně polceného štítu polovina černého korunovaného orla, v levém poli vztyčený meč. Na štítě dvě korunované přilby s klenoty: 1. korunovaný orel (na snímku již hlava s korunou chybí); 2. 3 pštrosí pera.

V časovém pořadí následuje alianční erb Walburgy Rosnerové svob. paní von Roseneck, roz. svob. paní von Ehrenburg, která se narodila 2.6.1778 [11] a zemřela 6.1.1855. Byla dcerou Jáchyma svob. pána von Ehrenburg a Anny, roz. Sosnovcové z Vlkanova, v prvém manželství provdána za Václava svob. pána Helversena von Helversheim, podruhé za Josefa svob. pána Rosnera von Roseneck, c.k. podmaršálka.

Alianční erb býval na rozdíl od většiny ostatních plastických erbů proveden malbou, umístěn v záklenku pseudogotického ostění na pomníku a tvořen dvěma k sobě nakloněnými štíty pod společnou hodnostní korunou se 7 vidi-

Obr. 9

telnými perlami. Pravý štít svobodných pánů Rosnerů von Roseneck je čtvrcen se středním štítkem, který je zlatý, a spatřují se v něm pod zeleným vavřínovým věncem 3 černé koule v postavení 1 - 2. 1. a 4. pole je modré se zlatým lvem, který je obrácen ke středu štítu; ve 2. a 3. červeném poli stříbrný hrot, ve vzniklých dílech 3 růže obrácených tinktur. K erbu náleží 3 korunované přilby s přikryvadly vpravo modro-zlatými, vlevo červeno-stříbrnými a s klenoty: 1. turecký koňský ohon na žerdi mezi dvěma modrými pštrosími pery; 2. zlatý lev, v pravé přední tlapě třímající tureckou šavli, mezi rozevřenými křídly, která jsou dělena, pravé stříbrno-červeně, levé modro-zlatě; 3. orel římských legií na zlaté žerdi mezi dvěma červenými pštrosími pery. Úplný erb je doprovázen heslem "Honori et virtuti". Rod Rosnerů pochází z Rosenecku v Krajině, při nobilitaci roku 1630 byly pomocí klenotů zdůrazněny zásluhy příslušníků rodu v tureckých válkách; později přesídleli Rosnerové do Uher a v r. 1811 získali také český inkolát [12]. Levý štít Ehrenburgů je rovněž čtvrcen se středním štítkem, který je zlatý, v něm kosmé modré břevno se zlatým kráčejícím lvem. 1. a 4. pole červeno-stříbrně dělena, v červeném dílu 1. pole stříbrný ostrvový kříž, ve stříbrném dílu 3 červená břevna; v červeném dílu 4. pole 3 stříbrná břevna a ve stříbrném červený ostrvový kříž. Ve 2. stříbrném poli červené a ve 3. červeném stříbrné orlí pero. V úplném erbu spočívají na koruně svobodných pánů 3 korunované přilby s přikryvadly vpravo červeno-stříbrnými, vlevo modro-zlatými a s klenoty: 1. černý korunovaný orel mezi dvěma rohy, pravý dělen stříbrno-červeně, levý červeno-stříbrně; 2. zlatý rostoucí dvouocasý lev; 3. zavřená křídla, přední zlaté s modrým kosmým břevnem, v něm 3 zlaté vpravo obrácené lví hlavy, zadní křídlo červené [13]. Předek rodu Ehrenburgů, Friedrich Erbe, obdržel erbovní list r. 1468 od Jana II., vév. lehnického, jeho stejnojmenný syn byl do říšského šlechtického stavu povýšen r. 1531 císařem Karlem V. R. 1538 získali Ehrenburgové český rytířský stav, 1626 jim bylo šlechtictví a predikát potvrzen císařem Ferdinandem II.; do stavu svob. pánů byli pak Ehrenburgové vyzdviženi r. 1761 císařovnou a královnou Marií Terezií [14]. Rod vlastnil od r. 1665 do r. 1873 velkostatek Navarov v severních Čechách na Železnobrodsku [15].

Jako třetí v pořadí uvádíme náhrobní pomník Františka Davida šlechtice z Rhonfeldu a jeho manželky Terezie, roz. Kofferové, z r. 1860 [16]. Pochovaný pocházel z Popovic - - dříve Pfaffengrünu na Teplicku, kde se narodil v rodině velkostatkáře Josefa Davida a jeho choti Barbary, roz. Hohlerové. Jako dlouholetý c.k. důstojník (naposledy major) obdržel dne 21.6.1846 rozhodnutím cís. Ferdinanda I. rakouský šlechtický stav s predikátem "von Rhonfeld" a erb: V 1. a 4. poli černo-červeně čtvrceného štítu zlatý lev otočený dovnitř, držící v pravé tlapě hořící granát, ve 2. a 3. poli na zeleném vrchu nad řekou stříbrný hrad se dvěma věžemi a mezi nimi zavřenou bránou, od níž se vine dolů k vodě cesta. Na turnajské přilbě s přikryvadly černo-zlatými a červeno-zlatými 3 pštrosí pera - černé, zlaté a červené. V této podobě spatřujeme erb také na snímku nedochovaného hřbitovního pomníku. Třetím synem nobilitovaného Františka Davida byl c.k. skutečný tajný rada, generál pěchoty a místodržící v Dalmácii, Emil David šl. von Rhonfeld, který byl na základě Nejvyššího rozhodnutí ze dne 6.3.1902, potvrzeného diplomem ze dne 6.12.téhož roku povýšen do stavu svob. pánů, při čemž byl původní erb rozmnožen pouze o hodnostní korunu svob. pánů nad štítem [17]. Jinou zajímavostí v genealogii Davidů je sňatek nejstaršího stejnojmenného syna nobilitovaného Františka Davida se sestrou význačného českého spisovatele a básníka Julia Zeyera [18]. Z tohoto manželství vzešla r. 1871 dcera Valerie, která se neprovdala a byla tak poslední nositelkou jména Davidů z Rhonfeldu, zemřevši 10.4. 1947 v Praze [19].

Další nedochovaný pomník s výskytem erbu pocházel z r. 1866 a náležel Janu svob. pánovi von Kropfreiter, c.k. generálmajoru dělostřelectva a rytíři řádu Marie Terezie, který zemřel 17.8.1866 ve věku 82 let. K rodu se nepodařilo získat bližší údaje o nobilitaci ani blason erbu, takže popisujem pouze podobu dochovanou na snímku. V horní svisle šrafované, tedy červené polovině děleného štítu vztyčený meč, podložený vavřínovými ratolestmi, které jsou stočeny na způsob věnce, ve spodní polovině vlevo na skále hrad, k němuž zprava připlouvá plachetnice se dvěma prapory na stěžních. Střední přilba nese jako klenot ozbrojence s vytaseným mečem a oválným štítem na vzpínajícím se koni, na pravé a levé přilbě spatřujeme mezi dvěma bylinami s klasem a převislými kopinatými listy včelu. Na štítě spočívá hodnostní koruna svobodných pánů ve starší podobě s 5 viditelnými perlami, pod štítem se spatřují 3 řádové dekorace, z nichž je zřetelně odlišitelný pouze prostřed-

ní rytířský kříž řádu Marie Terezie.

Další v časovém pořadí je hrob č. 364, v němž byly pochovány 4 osoby rozdílných jmen a věku, prvá z nich - jediná s titulem a predikátem - byla Zdeňka Schmidtová šlechtična ze Sönbergu, narozená 27.11.1870 a zemřelá jako 11-měsíční dítě dne 28.10.1871. Jak jsme se již zmínili v souvislosti s heraldickými památkami Vyšehradu [20], nepodařilo se nalézt v literatuře žádné údaje o nobilitaci Schmidtů ze Sönbergu ani popis jejich erbu. B.Kšára ve svém soupisu existenci znaku na hrobě neuvádí, příslušnost k rodu Schmidtů je však na základě porovnání s erbem na vyšehradském pomníku nesporná a erb se dá popsat takto: V polceném štítě šikmo položená ostrev se dvěma suky, provázená vpravo nahoře a vlevo dole dvěma hvězdami (v daném případě osmihrotými). Štít je převýšen pouze hodnostní korunou s 5 viditelnými perlami, k úplnému erbu by náležel ještě klenot - mezi buvolími rohy pštrosí pero, nad ním hvězda.

Pouhých 7 let před zrušením Malostranského hřbitova, dne 3.12.1880, zemřel Jan Daczický svob. pán z Heslova, který se dožil vysokého věku 85 let (narozen 15.5.1795). V letech 1813-14 byl příslušníkem české šlechtické gardy [21], která doprovázela císaře Františka I. při válečném tažení proti Napoleonovi do Francie. Původ rodu od kutnohorského měšťana Ondřeje Křivoláčka alias Dačického je dostatečně známý. Erbovní diplom byl jmenovanému udělen r. 1564, český šlechtický stav 11.6.1571 [22]. Z té doby pochází erb Dačických z Heslova, jehož štít nebyl nikdy měněn: V červeném poli stříbrná kvádrová zeď se stínkami, za níž vzhůru vynikají zbrojí oděné paže, napínající zlatý luk a šíp se stříbrným opeřením. V této podobě spatřujeme štít Dačických také na snímku z Malostranského hřbitova, kde na štítě je posazena hodnostní koruna svob. pánů se 7 viditelnými perlami. K původnímu šlechtickému erbu náležel klenot tří pštrosích per v pořadí červené - stříbrné - červené. Při povýšení do rytířského stavu r. 1773 byl přidán 2. klenot - dvě složená orlí křídla, zadní červené a přední stříbrné, mezi nimi se opakuje štítová figura. Při udělení stavu svob. pánů r. 1814 byl připojen další klenot, který se staví na nejčestnější prostřední místo (původní vpravo, klenot s křídly vlevo): stříbrný lev, který drží stříbrnou šavli se zlatou rukojetí [23].

Tím jsou vyčerpány datované a spolehlivě určené doklady heraldiky na Malostranském hřbitově, které zmizely v průběhu let 1960 - 80. Získaná fotodokumentace však obsahuje ještě jeden snímek erbu na hřbitovním pomníku se zbytky nápisu, který je však zcela nečitelný. Pro úlnost reprodukujeme snímek, z nějž je patrno, že jde o polcený štít se souměrnou figurou přes obě pole, kterou však spolehlivě určit nelze. Mohlo by se jednat o něčím postrkané buvolí rohy, je však právě tak možné, že jde o jakési rostlinné stonky s lístky. Vzhledem k tomu, že nad štítem je hodnostní koruna o 9 viditelných perlách, dalo by se předpokládat, že erb náleží nějakému hraběcímu rodu. V tomto případě se nabízí spekulativní možnost, že by mohlo jít o rod Chorinských, v jejichž erbu byla v tomto případě nedokonale zobrazena račí klepeta na buvolích rozích. Tento úsudek je však zcela hypotetický, erb nebyl popsán ani Kšárou, ani určen pořizovatelem fotodokumentace okolo r. 1960 a nezbývá než konstatovat, že se jej nepodařilo určit ani nám.

Předchozí interpretace erbovních památek Malostranského hřbitova, které se dochovaly pouze na archivních snímcích, znovu ukazuje obtížnost, ale současně také naléhavost práce terénní dokumentaci dokladů heraldiky. Jistěže nejde v případě postjosefinských hřbitovů o doklady nejcennější, zato můžeme bez nadsázky říci, že jsou to artefakty nejohroženější. Věřme, že se pro budoucno rozmnoží naše řady a že heraldický odkaz nedávných staletí bude zaznamenán dříve, než jej pohltí nemilosrdný čas.

P o z n á m k y :

1) J.Chlíbec: Náhrobek Viléma z Ilburka a figurální náhrobní plastika pozdní gotiky v Čechách, Muzeum a současnost 3, Roztoky u Prahy 1980, s. 65-76; Týž: Náhrobek Půty Švihovského a jeho symbolika v kontextu pozdně gotické náhrobní plastiky, Umění 31, 1983, č. 1, s. 27-33.
2) P.Palát a kol.: Bibliografie české práce heraldické I, 1901 - 1980, Ostrava 1983.
3) B.Kšára : Malostranský hřbitov v Košířích, Časopis Rodopisné společnosti 9/1939, s. 10 - 15, 58 - 62, 85 - 100.
4) V.Král z Dobré Vody : Heraldika, Praha 1900, s. 259 - 369.
5) A.Sedláček: Českomoravská heraldika II, Praha 1925.
6) F.Ekert: Posvátná místa král. hl.města Prahy I, Praha 1883, s. 65.
7) M.Chromý, F.Kučera : Heraldické památky Malostranského hřbitova v Košířích, Zvláštní příloha Zpravodaje KGHO, Ostrava 1983; Týž: Heraldické památky Vyšehradu, In: Heraldická ročenka 1984, Praha 1984, s. 39 - 64.
8) M.Pavlů, P.Pastuszek: Epigrafické a heraldické památky šternberské pohřební kaple v Gottwaldově-Malenovicích, Zpravodaj KGHO, 20/1984, s. 72 - 84.
9) Viz pozn. 7)

10) Viz pozn. 3). Rakouský rytířský stav s predikátem "von Bendorf" udělen diplomem ze dne 3.8.1842 c.k. plukovníku Josefu Matouschkovi, který naposledy dosáhl hodnosti polního podmaršálka. Viz E.F.Kneschke: Neues allgemeines Deutsches Adelslexikon, reprint Leipzig 1930, Band VI, s. 166.
11) Datum narození uvedeno dle soupisu Kšárova (viz pozn. 3), s. 99); Genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser auf das Jahr 1848, Gotha 1848, s. 97 - uvádí datum narození 3.6.1779.
12) Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser auf das Jahr 1860, Gotha 1860, s. 695.
13) H. von Kadich, C.Blažek: Der Mährische Adel, Nürnberg 1899, s. 288, Tafel 205; Meraviglia-Crivelli, R.J.Graf: Der Böhmische Adel, Nürnberg 1886, s. 58, Tafel 41.
14) Genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser auf das Jahr 1848, Gotha 1848, s. 95.
15) R.Anděl a kol.: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III, Severní Čechy, Praha 1984, s. 337.
16) Dle Kšárova soupisu prý František David šl. von Rhonfeld zemřel 16.1.1870 ve věku 76 let, jeho manželka 20.10.1874. Datum úmrtí Davidova se však zdá být nesprávné, protože Genealogisches Taschenbuch der adeligen Häuser Österreichs 1912/13, Wien 1913, s. 118 - 119, uvádí jeho narození dnem 2.1.1784, úmrtí 16.1.1860, což dává 76 let. Předpokládáme tedy, že při opisování dat Kšárou z pomníku došlo k omylu nebo později k tiskové chybě, kterou korektura nepostihla.
17) Viz literatura uvedená v pozn. 16), dále viz také OSN VII., s. 91.
18) V.Holejšovský: Rod básníka Julia Zeyera. Příloha Časopisu Rodopisné společnosti 12/1940, Rodopisná galerie III, s. 77 - - 97.
19) dbl: Valerie Davidova, šlechtična z Rhonfeldu, Časopis Rodopisné společnosti 17 - - 18, 1945 - 46, s. 113 - 114.
20) Viz pozn. 7) - Heraldické památky Vyšehradu, s. 57 - 58.
21) V.Měřička: Český šlechtický kříž z r. 1814, In: Karel Kastelin - Sborník příspěvků, Hradec Králové 1973, s. 97 - 107; K.Schwarzenberg: Obrazy českého státu, Praha 1939, s. 206 - 207.
22) Viz pozn. 13), s. 67 - 68; OSN VI, s. 847 - - 848; R.Freiherr von Procházka : Böhmische Adelsfamilien, In: ÖFA - Band 3, Neustadt an der Aisch 1969, s. 238 - 242.
23) Viz pozn. 22) .

F o t o g r a f i e :

1) Erb Josefa Mattauschka rytíře z Bendorfu
2) Alianční erb Walburgy Rosnerové svob. paní von Roseneck, rozené svob. paní von Ehrenburg
3) Erb Jana svob. pána von Kropfreiter
4) Erb Františka Davida šlechtice von Rhonfeld
5) Erb Zdenky Schmidtové šlechtičny von Sönberg
6) Erb Jana Daczického svob. pána z Heslova
7) Neurčený erb
8) Rodový erb z pomníku Leopolda Leonarda hraběte Thun-Hohensteina, knížete-biskupa pasovského (stav z r. 1960 s hodnostní hraběcí korunou nad knížecím pláštěm)
9) Alianční erb z pomníku Marie hraběnky d´Orowa-Liptowa-Komorowské, roz. svob. paní Hildprandtové z Ottenhausen (stav z roku 1960 s hodnostní hraběcí korunou nad knížecím pláštěm)

Zum Studium der heraldischen Denkmäler auf den Friedhöfen seit der Zeit des Kaisers Josef II.

Aus Allen heraldischen materiellen Dokumenten sind die Wappen auf den Friedhöfen die meist vorbeigelassenen. Es handelt sich um die Friedhöhe, welche nach der Kundmachung des Ediktes über die Begrabungen ausser Stadt entstanden. Daraus ist die Wichtigkeit der Wappendokumentirung der Funeralobjekte ganz sichtbar, die durch natürliches Veralten, atmosphörische Einflüsse und wandalische Verwüstung sehr bedroht sind. Dies sind die Ursachen ihrer nicht zurückgehaltenden Verschwindung.

Die Autoren des Beitrages haben vor Kurzem die Fotodokumentation der heraldischen Denkmäler des Malá-Strana-Friedhofes in Prager Stadtviertels Košíře und der Begräbnisstätte auf Vyšehrad verwirklicht und eine Publikation verfasst; nun setzen sie in dieser Tätigkeit auf dem Olšany-Friedhofe fort.

Aus einer Privatsammlung gelang es den Autoren 7 heraldische Fotodokumente von den Grabdenkmälern gewinnen, welche auf dem Malá-Strana-Friedhofe im Laufe der 25 Jahren schon vernichtet wurden. Es handelt sich grösstenteils um die Wappen der wenig bekannten Geschlechte, sodass diese Aufnahmen einen unersetzbaren dokumentarischen Wert haben.

MK

Dušan Janák — Marie Langrová

Vexilologické sbírky z let 1848 - 1981 v muzeích Severomoravského kraje

Vexilologický materiál, tj. vlajky, prapory a praporové stuhy, představuje jeden ze základních druhů tradičních muzejních sbírkových předmětů k dokumentaci politického a společenského života v období kapitalismu a socialismu. Přestože se jedná o prezentačně vděčné sbírkové předměty, což ještě umocňuje jejich dokladovou hodnotu, není jim vždy věnována taková pozornost, jakou si zasluhují. Odrazilo se to mj. i ve stavu zpracování různých informativních pomůcek a soupisů. Zatímco na Slovensku došlo k pokusům o podchycení

praporů a stuh, především k dělnickému a komunistickému hnutí, [1] v českých zemích se tematický soupis přesahující rámec jednoho muzea prakticky dosud neobjevil, nebereme-li v úvahu soupisy československých vojenských praporů, publikované v roce 1970 Z. Svobodou.[2] V Severomoravském kraji byly v rámci pasportizace sbírek učiněny pokusy zpřístupnit formou dílčích soupisů fondy některých muzeí, jednalo se ale jen o prapory zájmových spolků a organizací a politických stran. První takový soupis byl pořízen E. Šefčíkem ve Slezském muzeu Opava v roce 1982, [3] v následujícím roce na něj navázali M. Malura a A. Mainka, kteří popsali deset praporů ze sbírek Vlastivědného muzea okresu Karviná se sídlem v Českém Těšíně [4] a v roce 1984 J. Indra v šířeji koncipovaném příspěvku zachytil pět praporců krále střelecké společnosti v Krnově, uložených v tamním městském muzeu. [5] V témže roce byly publikovány i dvě obecněji pojaté stati E. Šefčíka o významu vexilologických sbírek a stavu jejich zpracování v Severomoravském kraji. [6]

Nezávisle na těchto snahách, rozvíjených zejména krajskou sekcí starších dějin, usilovali o zpracování celokrajových soupisů sbírek i historici severomoravských muzeí, sdružení v sekci nejnovějších dějin. Pro 7. pětiletku byl jako základní úkol sekce v této oblasti stanoven soupis praporů, uniforem a drobných textilií z období kapitalismu a socialismu, uložených ve fondech muzeí Severomoravského kraje, a jeho příprava byla svěřena Muzeu revolučních bojů a osvobození v Ostravě.

Při soustřeďování podkladů v letech 1981 - 1982 se však ukázalo, že vzhledem k současnému stavu zpracování těchto materiálů v muzeích se jedná o úkol prakticky nezvládnutelný, a že má-li mít soupis základní informativní i pramennou hodnotu, je třeba původní záměr podstatně korigovat. Výsledkem těchto úvah bylo stanovení nové koncepce soupisu praporů a praporových stuh, jehož příprava byla zahájena v roce 1983. Cílem bylo vytvořit pokud možno kompletní přehled tematicky a chronologicky učleněného materiálu, přinášející základní informace nutné k identifikaci předmětu, určení jeho symbolické funkce a zařazení do historických souvislostí.

Naším prvním úkolem bylo vymezit časový rozsah soupisu a stanovit metodiku popisu, která by umožnila sjednotit podobu hesel. Ve shodě s běžnou periodizací jsme za spodní hranici pro vznik praporů a stuh, zařazených do soupisu, stanovili rok 1848, za horní hranici rok 1981. Značně problematičtější bylo vytvoření metodiky jednotného popisu těchto předmětů. U praporů jsme po zvážení základních kriterií vexilologického popisu, rozboru dostupných údajů i účelu soupisu dospěli k pracovní verzi hesel, kterou jsme definitivně upřesnili po konzultacích s odborníky při zpracování soupisu do následující podoby:

- typologické určení materiálu /pr por, vlajka atd./
- název spolku, sdružení, organizace
- místní a chronologické určení /lokalita, datum/
- rozměry
- popis listu /avers a revers/
- stav zachování
- popis žerdi
- připojené stuhy
- uložení.

Určení původu praporu, jeho příslušnosti k spolku, zájmové organizaci, politické straně či jiné instituci jsme prováděli v převážné většině případů podle textu na listu. Jestliže to nebylo možné, opírali jsme se o připojené stuhy, dostupné údaje z průvodní dokumentace nebo o symboliku a hesla, přičemž hypotetický charakter určení signalizujeme slůvkem "asi". U lokalit v záhlaví hesla jsme používali dobové názvy, německé a polské názvy jsme překládali jen u lokalit nacházejících se na území ČSSR, u ostatních je v závorce uveden současný název státu.

Stejným způsobem jsme postupovali při stanovení data vzniku praporu, jež jsme určovali s přesností na rok, resp. na desetiletí. V některých případech se bližší časový údaj zjistit nedal a museli jsme přikročit k širšímu chronologickému určení, nejčastěji podle doby trvání organizace. Konečně existuje skupina praporů, které nešly chronologicky blíže určit vůbec; poněvadž vlajky a prapory jsou rozděleny do tematických skupin a v jejich rámci seřazeny chronologicky, připojili jsme časově neurčené materiály na závěr jednotlivých skupin.

V souladu s datací jsme určovali lokalitu podle organizace nebo instituce, jíž symbol náležel, u putovních standart a praporů podle toho, kdo je uděloval, u praporů darovaných podle dárce.

Samostatnou problematiku představuje popis listu. Vycházeli jsme při něm ze zásady, že líc popisujeme vždy, rub jen tehdy, když je odlišný. Vlastní popis začíná vždy barvou, dále si všímáme symbolů, znaků, obrazových motivů a obrazů, nápisů či opisů a ornamentů,

které popisujeme podle jejich rozložení na listě.

Barva listu je významná zvláště u vlajek a praporů státních a zemských. Pokud se nejedná přímo o státní vlajky, ale různé typy praporů a vlajek, na nichž jsou použity státní barvy, vyjádřili jsme to v záhlaví hesla /např. "prapor v barvách Velkoněmecké říše"/ a dále v textu je upřesněno, zda jsou barvy rozloženy jako na státní vlajce nebo volně. Pro kombinaci černé a žluté na praporech z období do roku 1918 jsme zvolili termín "barvy císařství habsburského".

Texty přetiskujeme tak, jak je běžné při edici písemných dokumentů, tj. uvádíme doslovný přepis textu a neopravujeme případné chyby a odchylky od dnešního pravopisu u textů českých ani cizojazyčných /polských, německých, maďarských/, které ponecháváme v původním znění s výjimkou textů maďarských, u nichž je doplněn překlad. K textovým prvkům patří i iniciálové zkratky, které - pokud jsme znali význam - jsme rozepsali u názvu organizace. Za zvláštní druh těchto zkratek považujeme značku Sokola, tvořenou iniciálou "S", na níž jsou umístěna písmena L, O, K; pro tuto značku používáme termín "iniciálový emblém Sokola".

Důležitým prvkem výzdoby listu jsou různé symboly a znaky, které se obvykle nacházejí na poli různého tvaru, 7/ vymezeném buď přímo z plochy listu, nebo aplikovaném. V prvém případě používáme termínu "kruh" /ovál, obdélník atd./, ve druhém "kruhové pole". Termínem "kartuš" označujeme pole různého tvaru rámované dekorativně rozvinutým okrajem, termín štít používáme jen u zcela zřejmých heraldických projevů, jako jsou např. státní a zemské znaky, znaky měst nebo rodové erby.

Státní a zemské znaky se objevují na řadě praporů, často ovšem v různých modifikacích, majících spíše charakter symbolů, takže pro sjednocení popisu používáme několik základních pojmů. Např. pojmem "slezská orlice" označujeme znamení černé korunované orlice se stříbrným jetelovitě zakončeným perizoniem na prsou, která bývá někdy umístěna ve zlatém štítě nebo poli, termínem "rakouský orel" rozumíme znamení černého orla, který může - ale nemusí - mít další atributy a na prsou nejčastěji nese tzv. malý rakouský znak. Tato znamení se na praporech vyskytují i ve značně modifikované podobě /např. zlatý lev v bílém poli/, která mnohdy odporuje pravidlům heraldiky.

K modifikaci barev někdy dochází i u znaků měst, které podrobně nepopisujeme vzhledem k existující literatuře, v řídkých případech se setkáváme s rodovými erby, které jsou častěji na stuhách.

Konečně se na praporech nacházejí různé znaky a symboly řemesel a povolání, politických stran, tělovýchovných organizací a podobně. Poměrně často se vyskytují hornická kladívka, tj. zkřížené želízko a mlátek, a to nejen na hornických praporech, ale i ve znacích některých měst. Na praporech řeznických cechů a spolků se nejčastěji objevuje znamení českého lva se širočinou. Jednotlivá řemesla na praporech řemeslnických a živnostenských spolků symbolizuje obvykle nářadí; symboly jsou umístěny buď ve střední části, nebo v rozích a cípech listu. Naproti tomu symboly hasičů na praporech dobrovolných hasičských sborů /přilba, dvě zkřížené sekerky, žebřík/ nebo střelců na praporech střeleckých společností /zkřížené ručnice/ se nacházejí ve střední části.

Na dělnických praporech z období do vzniku KSČ, tj. praporech politických organizací sociální demokracie a sociálně demokratických odborů, se jako symbol jednoty a síly proletariátu objevuje motiv dvou podaných pravic. Tento symbol, převzatý ze znaku I. internacionály, se objevuje i po roce 1921, na komunistických praporech jej však nahrazuje, zvláště v počátcích, motiv zeměkoule, často v paprscích vycházejícího slunce, na níž je položen srp a kladivo, případně svazek klasů nebo hvězda se srpem a kladivem, odvozené ze znaku Ruské sovětské socialistické republiky před vznikem SSSR. V 50. letech se na praporech komunistických organizací objevuje barevný znak KSČ - hvězda se srpem a kladivem, nad ní rozvinutý prapor v barvách československé státní vlajky, po stranách hvězdy tři lipové listy, pod ní opis "KSČ".

Dále se opakují barevné znaky a symboly i na praporech společenských a zájmových organizací. Jmenujme např. znak ČSM, znak DTJ, na sokolských praporech se pak vedle už zmíněného iniciálového emblému často opakuje motiv sokola sedícího na cince nebo ratolesti. Na praporech některých tělocvičných německých spolků se objevuje další iniciálový emblém - - čtyři písmena F tvořící kříž, který symbolizuje čtyři vlastnosti /frisch, from, froh, frei - svěží, zbožný, veselý, volný/.

Uvedené příklady snad postačí k ilustraci našeho postupu při tvorbě hesel, jejichž rozsah a hloubka se případ od případu liší vzhledem k různému charakteru praporů i rozdílné úrovni podkladů, z nichž jsme vycházeli.

Díky obětavé pomoci pracovníků okresních a krajských muzeí se podařilo shromáždit údaje o 345 praporech a vlajkách, které jsme rozdělili do několika skupin. Základním kriteriem členění byla jejich funkce, tj. skutečnost, že jsou vždy symbolem nějakého státu, země, organizace nebo instituce. Z tohoto hlediska se materiál zachycený v soupisce rozpadá do tří základních skupin. První dvě představují vlajky a prapory státní, zemské a regionální /městské/, tj. symboly územně správních celků, které dále členíme na:

I. Státní a zemské vlajky a prapory
II. Městské prapory

Třetí skupinu, z obsahového hlediska značně různorodou, tvoří symboly různých organizací a institucí, které jsme rozčlenili:

III A Politické strany, masové společenské organizace a státní orgány
III B Tělovýchovné a sportovní organizace
III C Ozbrojené složky, branné organizace
III D Spolky a zájmová sdružení

Prapory a vlajky organizací a institucí se dále dělí do 24 dílčích skupin. K vytvoření přibližné představy o rozmanitosti vexilologického materiálu obsaženého v soupisu připojujeme stručný přehled několika dílčích skupin, do nichž jsme rozčlenili prapory spolků a sdružení.

1. Dělnické spolky - v této skupině je začleněno 7 praporů z let 1887 - 1910. Dva z nich pocházejí z Ostravska /prapor zaměstnanců Vítkovických železáren a Družstva uniformovaných hutníků z Třince/, 2 ze střední Moravy /prapory spolku Svornost z Přerova a Slovanského dělnického spolku z Olomouce/ a 3 patřily německým spolkům ve Šternberku, Rýmařově a Šumperku. Na praporech z Přerova a Olomouce, pocházejících z přelomu 80. - 90. let, se objevuje už zmíněný symbol I. internacionály.
2. Hornické spolky - je zde zahrnuto 14 praporů z Ostravska ze 2. poloviny 19. století, uložených vesměs v Ostravském muzeu. Jedná se o nákladné, bohatě zdobené prapory, z malovanými obrazy sv. Prokopa a sv. Barbory. O to překvapivější je z hlediska výzdoby rovnocenný prapor horníků Severní dráhy Ferdinandovy z Hrušova z roku 1883 s heslem "Proletáři všech zemí spojte se" a symbolem I. internacionály.
3. Řemeslnické, živnostenské a zaměstnanecké spolky - do této skupiny jsme zahrnuli celkem 21 praporů z období 1848 - 1947. Nejpočetnější jsou prapory řeznické, jichž je celkem 8, převážně z Ostravska, 4 prapory patří společenstvům krejčích a obuvníků z Krnovska, Českého Těšína a Frenštátu a 2 prapory náleží společenstvům dřevozpracujících řemesel z Hlučína a Krnova. Dále sem patří prapor řemeslnicko - živnostenské jednoty z Olomouce, společenstva kovářů a podkovářů v Přerově, společenstva stavebních živností ve Vsetíně, pekařů v Krnově a spolků hostinských z Opole, jenž je uložen v šumperském muzeum. Začlenili jsme sem i prapor svazu německých zaměstnanců v Opavě.
4. Hasičské prapory - ze 6 dochovaných praporů z let 1875 _ 1947 jsou 4 ze Šumperka, mezi nimi i prapor severomoravské hasičské župy ze Zábřehu, po jednom z Hlučína a Frýdku.
5. Kulturní a vzdělávací spolky - mezi 16 prapory z let 1864 - 1950 jsou nejpočetněji zastoupeny české pěvecké a čtenářské spolky z Olomoucka a Přerovska /8 praporů/, dále německé pěvecké spolky vesměs ze severní Moravy /6 praporů/. Ve sbírkách olomouckého muzea se nachází prapor malířsko-pěveckého spolku Flora z Wilhelmshavenu v NSR, ve Vsetíně je uložena korouhev tamních loutkařů. Spolkové prapory se vyznačují bohatou symbolikou, v níž je nejčastějším prvkem lyra, a poměrně obšírnými texty.
6. Různé zájmové spolky a sdružení - v tomto oddíle je zastoupeno přes 20 českých a německých korporací působících na území našeho kraje v letech 1882 - 1936 od občanských besed a jednot přes podpůrné spolky, sdružení socialistických bezvěrců až k různým klubům a stolním společnostem.

Výčet by mohl pokračovat ještě dlouho, přejděme však nyní k další, relativně samostatné části soupisu - soupisu stuh, které jsou nedělitelnou součástí praporů. Kromě stuh připojených k praporům se v muzejních sbírkách zachovalo i množství stuh samostatně. Jejich pramenná, resp. dokumentační hodnota je srovnatelná s hodnotou praporu, podobně jako ony jsou dnes často jediným dokladem o existenci spolku či organizace. Celkově se do současnosti dochovalo 623 stuh, z nichž valnou část tvoří stuhy upomínkové. Tyto stuhy byly pořizovány u příležitosti různých akcí, připojovány k praporům organizací, které se jich zúčastnily, a dokládají styky mezi spolky a organizace mi mnohdy značně vzdálenými. Další skupinou jsou stuhy, věnované jednotlivci nebo jinými organizacemi. V muzeích se nacházejí samostatně i stuhy, u nichž se nedá jednoznačně určit, zda se jedná o stuhy praporové či nepraporové. Do soupisu jsme zařadili i tyto sporné případy, které připojujeme na závěr jednotlivých celků, sestave-

ních na rozdíl od praporů a vlajek podle jednotlivých muzeí. Při popisu stuh jsme zvolili obdobný postup jako u praporů a pro lepší orientaci a propojení soupisu stuh se soupisem praporů použili u stuh a praporů, které k sobě patří, křížových odkazů.

Jakýkoliv soupis materiálu zůstane vždy především popisnou záležitostí a nemůže nahradit srovnávací studii. Jedná-li se navíc, jako tomu bylo v našem případě, o soupis zpracovaný z technických i časových důvodů do jisté míry na základě převzatých podkladů různé kvality, zákonitě musí být poplatný těmto podkladům a mohou se v něm vyskytovat nepřesnosti a omyly. Přesto se domníváme, že i v této podobě může soupis, jehož rukopis byl v těchto dnech předán Muzeu revolučních bojů a osvobození k tisku, plnit úspěšně několik funkcí.

Z muzeologického hlediska odpovídá nárokům kladeným na evidenci II. stupně a představuje jednu z možných forem centrální evidence v krajském měřítku, přičemž sjednocení a utřídění sbírkových předmětů ve svého druhu "dokumentačních řadách" zvyšuje jejich pramennou a dokumentační hodnotu a upozorňuje na bílá místa ve sbírkách. Historikovi, zabývajícímu se společenským a politickým vývojem ve sledovaném období, může sloužit jako sekundární pramen, poskytující bohatý a netradiční materiál ke komparaci, vedoucí leckdy k překvapivým závěrům. Vexilologům a heraldikům pak přináší první, dosud nezveřejněné informace o zajímavém studijním materiálu, uloženém ve fondech severomoravských muzeí.

Poznámky

1/ Alice Paulusová, Komunistické a robotnické zástavy a stuhy v zbierkách Slovenského národného múzea, Historia 4, LVIII, 1964, s. 83 - 86; Jozef Husár, Revolučné symboly, Bratislava 1979, 136 s.; týž, Materiálné pamiatky proletárskej telovýchovy v rokov 1918 - 1938 I - II, Múzeum 27, 1982, 4, s. 21 - 36. Nejnověji k situaci na Slovensku Zdenko G. Alexy, K problematike mestských vlajok a zástav na Slovensku, Slovenská archivistika 21, 1986, s. 109 - 117; týž, Vexilologia, In: Pomocné vedy historické, súčasný stav a perspektívy, Dolný Kubín 1986, s. 71 - 72.

2/ Zbyšek Svoboda, Vojenské historické prapory, Lidová armáda, 1970, 1 - 26, vždy s. 48, 5 0 il.

3/ Erich Šefčík, Spolkové prapory ve vexilologické sbírce Slezského muzea v Opavě, Časopis Slezského muzea, série B, 31, 1982, s. 83 - 88.

4/ Miroslav Malura - Alojzy Mainka, Prapory OVK v Českém Těšíně a některé další předměty ze sbírek symbolů starších dějin, Zprávy Okresního muzea v Českém Těšíně, č. 62, září 1983, s. 10 - 12.

5/ Jaromír Indra, Prapory střeleckých spolků slezských měst, Zpravodaj Klubu genealogů a heraldiků Ostrava při DKP VZSKG, č. 17, 1984, s. 3 - 11.

6/ Erich Šefčík, Muzea a jejich vexilologické sbírky, Muzejní a vlastivědná práce 22, 1984, s. 192 - 197; týž, Vexilologické sbírky Severomoravského kraje a jejich zpracování, Vexilologie 56, 1985, s. 1152 - 1153.

7/ Termínu pole používáme podle Z. Svobody, Vexilologické názvosloví, Heraldika, č. 4, 1972, příl., s. 7.

Die vexilologischen Sammlungen aus den J. 1848 - 1981 in den Museen des Nordmährischen Kreises

Das vexilologische Material, d. h. Fahnen, Flaggen und Bänder, stellt eine der Grundsorten der tradizionellen Sammlungsgegenstände unserer Museen. Das zubereitende Verzeichnis der Fahnen und Fahnenbänder aus der Zeit 1848 - 1981 bringt eine vollkommene Information über diese Sammlungsgegenstände an, die in den Museen der Nordmährischen Kreises aufbewahrt sind. Es anthält die Angaben über 347 Gegenstände, die jenach ihrer symbolischen Funktion auf die Staats - und Landes - Fahnen und Flaggen, dann auf Stadtfahnen und auf die Fahnen und Flaggen von verschiedenen Organisationen und Instituten zerteilt sind.

Das Verzeichnis der Bänder bildet einen relativ selbstständigen Teil; er fasst die Angaben über 623 Bänder zusammen, welche teils zu den Fahnen beigefügt sind, teils sich in den Sammlungen ganz selbstandig befinden.

Das Verzeichnis der Fahnen und Bänder kann wie eine secundäre Quelle des reichvollen Materials zur Komparation dienen: dasselbe bringt den Vexilologen und Heraldiker solche interessante Informationen an, welche bisjetzt nicht veröffentlicht wurden.

MK

Ľubomír Jankovič

K problematice miniatúr erbových listín a otázkam ich využitia (Typológia a analýza miniatúr armálesov bratislavskej zbierky)

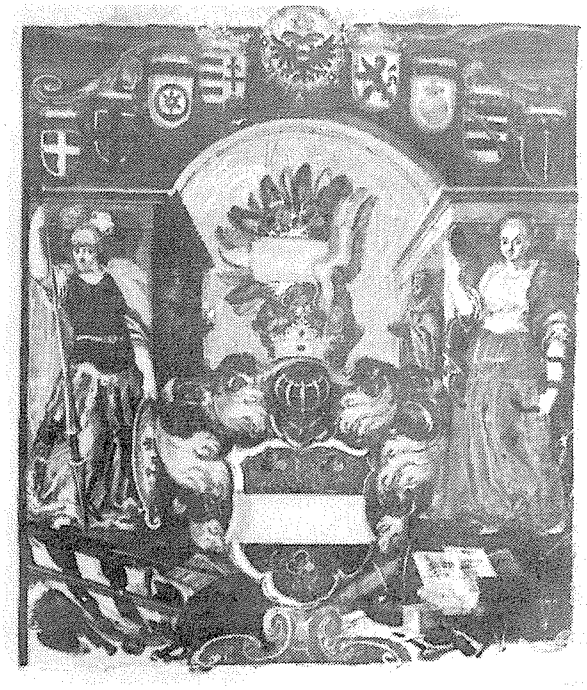
S moderným chápaním predmetu heraldiky priamo súvisia aj otázky týkajúce sa jej využitia pre dnešný umenovedný výskum. Veď erby patria medzi najvýznamnejšie historické pramene umeleckého charakteru. Stretávame sa s nimi na početných pamiatkach hmotnej kultúry aj na

Obr. 1

písomných prameňoch. Znamená to teda, že heraldika je nielen historickou vednou disciplínou, ale zároveň aj umeleckou. Je to veda a umenie. Ak považujeme heraldickú tvorbu za umenie, aj keď veľmi špecifické, možeme ju potom zaradiť do všeobecného kontextu umenia a kultúry doby, v ktorej vznikla a rozvíjala sa. Je všeobecne známe, že vznik heraldickej tvorby v Európe bol podnietený vojnami, avšak za svoje skutočné rozšírenie vďačí predovšetkým rytierskym turnajom, ktoré boli súčasťou rytierskej dvorskej kultúry predstavujúcej vlastne svetský prúd gotickej kultúry a umenia už od jej ranného obdobia. Koniec 15. a začiatok 16. storočia, ktoré je aj v heraldickej tvorbe zlomovým obdobím, je z hladiska periodizácie svetových dejín a umenia medzníkom charakterizovaným vrcholným nástupom humanizmu a renesancie, ktorý predstavuje základný protipól konzervatívnej, dogmatickej a ustrnulej stredovekej kultúry a vzdelanosti. Z čisto heraldického hľadiska je to začiatok obdobia postupného úpadku, ktoré sa zvykne v literatúre označovať ako obdobie papierovej heraldiky. Je nepochybné, že v dôsledku zmien v spôsobe vedenia boja erb prestáva plniť praktickú funkciu súčasti rytierskej výzbroje, ale porušenie pravidiel a zásad heraldickej tvorby, ktoré neboli kodifikované, ale zvykovo vžité, môže byť prejavom a dôsledkom nielen spomínaného kultúrneho, ale všeobecne nadstavbového procesu, ktorý prestavuje začiatok novovekej éry v dejinách ludskej spoločnosti. Domnievam sa, že je potrebné heraldickú tvorbu od jej vzniku až do súčasnosti chápať dialekticky vo vzťahu k spoločenskej nadstavbe. Myslím, že je to kľúč k pochopeniu javov a procesov, ktoré ju formovali a dotvárali a takýmto prístupom môžeme komplexnejšie využiť erby ako pramene mnohostranného využitia. Cielom a zámerom tohto môjho príspevku však nie je riešenie metodologických ani terminologických problémov heraldiky. Myslím si však, že termín papierová heraldika nevystihuje ani z logického ani obsahového hľadiska jej nové funkcie a poslanie. Je to heraldika novoveká, ktorá plní nové funkcie a poslanie v nových podmienkach. Práve v období novoveku sa mení vzťah heraldickej tvorby a jednotlivých zložiek širokého komplexu výtvarného umenia a kultúry. Ich evidentný a bezprostredný vplyv môžeme veľmi zreteľne sledovať práve na miniatúrach erbových listín, ktoré sú pomerne bohato zastúpené vo fondoch našich archívov a múzeí. V tejto súvislosti tu celkom prirodzene vystupujú do popredia otázky týkajúce sa možností ich využitia aj pre umenovedu.

Miniatúry na armálesoch sú analógiou knižnej maľby, ktorá bola pre svoj súvis s tabuľovým a nástenným maliarstvom určitý čas aj hlavným nositeľom vývoja výtvarného umenia.[1] Je nepochybné, že sú z tohto hľadiska jedinečným, aj keď veľmi špecifickým prameňom, ktorého výtvarnú pramennú hodnotu je potrebné brať do úvahy. Nastolenie existujúcich problémov a vyriešenie otázok s nimi spojených si preto nevyhnutne vyžaduje interdisciplinárny prístup. Je škoda, že miniatúry na armálesoch neboli heraldikmi ani historikmi umenia považované za dôležité. Využívajú sa len ako efektný ilustračný materiál, o ktorom veľmi okrajovo pojednávajú vlastne len príspevky a publikácie zamerané na problematiku knižnej maľby, kde sa využívajú ako výhodný porovnávací materiál. Poznanie a zhodnotenie tejto literatúry by si vyžadovalo podrobný heuristický a bibliografický výskum. Z bežne dostupných a známych prác venovaných špeciálne tejto problematike je potrebné spomenúť štúdie Dénesa Radocsayho, ktorý vychádzal predovšetkým z výskumu uhorského listinného materiálu príbuzného provenienčne aj typologicky. Z nepočetných domácich príspevkov možno spomenúť aj staršiu prácu Vítězslava Houdka o maľbách na moravských zemských doskách[2], ďalej známe príspevky Václava Holejšovského, Karla Müllera a hlavne Tomáša Krejčíka, ktorý podáva nielen všeobecnú opodstatnenosť

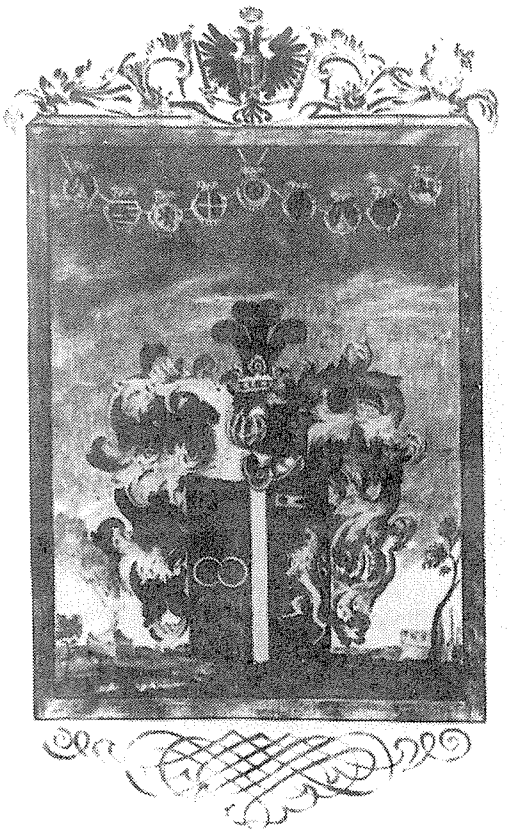

Obr. 2

a význam štúdia erbových miniatúr, ale rieši aj konkrétne problémy. Podnetné myšlienky obsahuje aj súpisová práca Ovídia Fausta, ktorá je hlavným dielom spracúvajúcim materiál, z výskumu ktéroho som vychádzal.[3] Ide o zbierku erbových listín uloženú v Archíve mesta Bratislavy, ktorá obsahuje 181 kusov z 15. až 19. storočia. Pri jej veľkom časovom rozsahu, anonymite maliarov a veľkej variabilite, ktorá je dôsledkom rôznej proveniencie listín, sa zdá byť pre sledovanie vývoja erbovej miniatúrnej malby najvýhodnejším riešením typologizácia miniatúr. Spolu s ďalším analytickým rozborom a sledovaním kompozičných a dekoratívnych prvkov nám totiž umožňuje sledovať nielen vplyv dobových výtvarných štýlov i ďalších impulzov a vplyvov na novoveků heraldiku, ale aj okruhy najpoužívanejších kompozičných riešení miniatúr, na základe ktorých môžeme sledovať lokálne štýly aj konkrétne maliarske rukopisy, aj keď musíme predpokladať, že tu musel existovať určitý manierizmus. Aj napriek tomu sa však dá sledovať na skúmanom materiáli postupné ustaľovanie a vyhranenosť jednotlivých typov, čo naznačuje postupný trend vytvárania sa pomerne stáleho okruhu maliarov produkujúcich erbové miniatúry. Manierizmus môžeme pozorovať aj v používaní kompozičných a dekoratívnych prvkov, čo sa prejavuje v tom, že niektoré typy je možné sledovať aj počas niekoľkých storočí, ako to dokumentuje skúmaný materiál. Jeho dôsledok je možné vidieť aj vo vzájomnom kombinovaní a prelínaní dobových výtvarných štýlov, čo v prípadoch analogických nedatovaných pamiatok môže spôsobovať značné problémy. Pretože v našom prípade ide o presne datovaný materiál a poznáme aj proveniencíu listín, domnievam sa, že na základe poznatkov získaných pri výskume erbových miniatúr sa dajú vytvoriť kritériá pre chronologické a štýlové zaradenie pamiatok tých žánrových oblastí výtvarného umenia, z ktorých erbová miniatúrna maľba vychádzala, a ktoré jej v jednotlivých vývojových obdobiach vtláčali špecifický funkčný, obsahový a výtvarný charakter. Ide hlavne o knižnú iluminácíu, grafiku ale aj tabuľovú a nástennú maľbu, ktorých vplyvy možeme vidieť v iluzívnom zobrazení na miniatúrach.

Z 15. storočia je v bratislavskej zbierke zachovaná jediná listina vydaná Ladislavom V. roku 1454 v Prahe pre bratislavského mestského radcu a mešťanostu Mikuláša Flinsa.[4] Jej miniatúra kompozične predstavuje typ jednoduchej maľby erbu s jednoduchým pozadím bez ďalšej dekorácie.

Miniatúry zo 16. storočia môžeme typologicky rozdeliť do troch skupín. Prvú tvoria

Obr. 3

maľby, na ktorých je erb znázornený na orámovanej ploche s jednoduchým pozadím s ornamentikou, alebo bez nej. Druhú predstavujú miniatúry, na ktorých je štít s erbom umiestnený v kartuši. Kartuše sa tu využívajú ako čisto dekoratívny prvok. Ich variabilita je značná. Tretiu skupinu predstavujú miniatúry, na ktorých je erb zakomponovaný do architektúry, ktorá je znázornená vo forme edikúl, alebo portálov jednoduchých i zložitejších.

Miniatúry prvého typu sa už len sporadicky objavujú v materiáli bratislavskej zbierky zo 17. storočia. U miniatúr druhého typu už nie je taká variabilita v používaní kompozičných a dekoratívnych prvkov, aj keď je produkcia armálesov určite vyššia. Súvisí to s provenienciou, ktorá je väčšinou viedenská. Často sú znázorňované oválne kartuše lemované vavrínovým vencom, alebo zdobené dobovou ornamentikou. Početné sú aj rolverkové kartuše, ktoré sú zvyčajne kombinované s puttami, ovocnými festónmi a maskarónmi. Prejavom nastupujúcej barokovej ornamentiky sú boltcové kartuše. Tretí typ aj v 17. storočí predstavujú miniatúry, na ktorých je erb zakomponovaný do architektúry. Široké spektrum architektonických prvkov predstavujú jednoduché pilierové a stĺpové edikuly, ale i zložitejšie architektonické celky, kde je architektúra kombinovaná s drapériou. Ďalšiu variantu predstavujú miniatúry, ktorých pozadie architektonickej zložky tvorí priehľad do krajiny. Charakteristickým znakom miniatúr 17. storočia je aj používanie alegorických postáv a symbolických predmetov, ktoré boli na materiáli zo 16. storočia pomerne zriedkavé. Možeme tu vidieť rôzne cnosti vyjadrujúce odvahu, múdrosť, spravodlivosť, vieru, nádej a iné. Spravidla bývajú viazané na predmety symbolizujúce vojenstvo, vedu a umenie. Ich používanie je potrebné sledovať a konfrontovať s genealogickými údajmi, pretože môžu vyjadrovať alebo upozorňovať na činnosť a zásluhy nobilitovaných. Zobrazovanie náboženských postáv vo funkciách strážcov a nosičov štítu je veľmi ojedinelé. Častejšie je zobrazovanie legendárnych panovníkov, ktorí boli kanonizovaní. Pri sledovaní vývoja architektonickej zložky od 16. storočia je tu badateľný trend postupného zväčšovania iluzívne zobrazeného priestoru, ktorý na miniatúrach z konca 17. storočia prechádza dokonca do zobrazenia krajiny. Tu môžeme predpokladať vplyvy divadelného scénického výtvarníctva. Medzi hlavné zložky perspektívnej scény barokového divadla patrí opona.[5] Výskyt drapérie na miniatúrach v analogickom tvare a funkčnom ponímaní teda nemusí byť len samoúčelným prejavom nastupujúceho baroka. Keď k tomu zahrnieme výskyt a používanie alegorických postáv v špecifických odevoch a symbolických predmetov, v ktorých možeme vidieť analógie divadelných kostýmov a rekvizít, je opodstatnený predpoklad, že barokové divadelná scénografia ovplyvnila vývoj erbovej miniatúrnej malby.

Miniatúry, na ktorých je erb zakomponovaný do kartuše, sú na materiáli bratislavskej zbierky z 18. storočia zastúpené len v piatich prípadoch. Variabilita predchádzajúcich storočí sa stráca. Miniatúry s architektonickou kompozíciou vo forme edikuly sú to zastúpené len v dvoch prípadoch. Varianta, kde je architektúra kombinovaná s drapériou a zároveň je znázornená aj ilúzia priestoru vo forme priehľadu do krajiny je v 18. storočí najtypickejšia. Ďalšiu podobnú modifikáciu predstavujú miniatúry, na ktorých je architektúra zredukovaná len na dlažbu, na ktorej je postavený štít s erbom. Pozadie tvorí perspektívne zobrazená krajina, ktorá má rôzny charakter. Môže to byť rovina s vysokými horami na horizonte, alebo krajina s hradom či inou stavou často veľmi individualizovanou, kde môžeme predpokladať zobrazenie vlastníckej krajiny. Horná a bočné časti týchto miniatúr vypĺňa bohatá rokoková rokajová ornamentika. Nový samostatný typ charakteristický len pre 18. a 19. storočie predstavujú miniatúry, na ktorých je erb zakomponovaný voľne do krajiny. Našiel som prípady, kde krajinný obraz obsahoval prvky, ktoré sa významovo viazali na vlastníka armálesu.

Miniatúry zo začiatku 19. storočia typologicky nadväzujú na predchádzajúcu tvorbu z druhej polovice 18. storočia. Sú malované tak unifikovane, že to pôsobí dojmom akoby boli dielom dvoch či troch maliarov. Od polovice 19. storočia, ako to naznačuje skúmaný materiál, sa objavujú už len maľby štítu s erbom, samozrejme so všetkými súčasťami. To je dôsledok vplyvu neogotiky, ktorá sa v heraldike vracia k stredovekej jednoduchosti. Zároveň tu treba vidieť aj logický prejav procesu postupného dožívania heraldickej tvorby.

Materiál bratislavskej zbierky predstavuje len veľmi skromnú vzorku z obrovského spektra variant a modifikácií, ktoré môžeme predpokladať na maľbách erbových listín. Dokumentuje však celkom evidentne brzprostredný vplyv a pôsobenie dobových výtvarných štýlov i ďalších impulzov a vplyvov na novovekú heraldiku. Práve z tohto hľadiska sú erbové miniatúry prameňom, ktorého využitie pre výskum analogických výtvarných pamiatok je mnohostranné. Zámerne som vynechal problematiku signácií mi-

niatúr, ktoré umožňujú bližšie poznanie tvorcov, ktorí sa na produkcii malieb podielali. Pri ich veľkej anonymite to však predpokladá spoluprácu a výskum založený na množstve porovnávacieho materiálu. Medzi autormi musíme predpokladať aj skutočných umelcov, ktorých ťažisko tvorby bolo v iných výtvarných žánroch. Je potrebné skúmať aj grafickú výzdobu, ktorá je v 18. a 19. storočí významnou súčasťou výtvarnej zložky armálesov. Môže byť vhodným porovnávacím prameňom pri výskume grafiky, hlavne knižnej.

Z hľadiska čo najkomplexnejšieho využitia sú erbové miniatúry vhodným prameňom aj pre výskum v oblasti dejín remesiel. Bohatá škála námetov predstavuje možnosti pre štúdium dejín vojenstva, historických zbraní, aj pre dejiny odievania. Treba preto len dúfať, že budúci umeleckohistorický výskum využije dôslednejšie tieto pramene, ktoré si to svojou hodnotou určite zaslúžia.

Poznámky

1) A. Güntherová - J. Mišianik, Stredoveká knižná maľba na Slovensku, Bratislava, Tatran 1977, 2. vydanie, s. 7.
2) V. Houdek, Drobnomalby moravských desk zemských, Časopis Matice moravské 39, 1915, s. 77 - 97, 13 fotopríloh.
3) O. Faust, Monumenta Historica Bratislavensia, I. Archív mesta Bratislavy, 1. Súpis erbových listín zemianskych, Bratislava, b.r., 164 s., 24 s. fotopríloh.
4) Archív mesta Bratislavy - Zbierka armálesov, č. 39; J. Novák, Bratislavské armálesy, strojopis.
5) Podrobnejšie sa o tejto problematike zmieňuje Jiří Hilmera v práci Perspektivní scéna 17. a 18. století v Čechách, Praha, Scénografický ústav 1965, 122 s.

Foto: autor

Zur Problematik der Miniaturen auf den Wappenurkunden und die Frage derer Ausnützung

Das Ausnützen der Wappen als Quellen für die Kunstwissenschaft fliesst schon aus dem eigenen Gegenstande der Heraldik. Das Einreihen des heraldischen Schaffens in den allgemeinen Kontext der Kultur und Kunst ihrer Zeit und ihres Aufwuchses, sowie das Verfolgen derer Beziehungen zum gesellschaftlichen Überbaudadurch ist die Erkenntniss und Begreifung der Erscheinungen und Prozesse, die ihn formiert haben, ermöglicht.

Die Miniaturen auf den Wappenurkunden, welche eigentlich eine Analogie der Büchermalerei vorstellen, sind eine Quelle, welche sich ganz gut zum Aufmerken der Beziehung der heraldischen Schöpfung zu dem breitesten Komplexe der bildenden Künste und der Kultur passt, wodurch manche Möglichkeiten des Ausnützens derselben für die Kunstwissenschaft in den Vordergrund ankommen. Die Lösung dieser ungenügend wahrgenommenen Problematik braucht einen unvermeidlichen interdisciplinirten Zutritt. Bei der grossen Variabilität des Materials scheint eine Typologierung der Miniaturen vorteilhaft zu sein, wodurch das Wahrnehmen der lokalen Stile sowie der Mäler-Handschriften möglich wäre.

Auf dem Materiale der Pressburger Sammlung der Wappenbriefe vom 15. - 19. Jahrh. bemerkt der Autor ihre einzelnen Typen und bringt Analyse der Kompositions- und Dekorativelemente. Im 17. und 18. Jahrh. setzt er den Einfluss der bildenden Bühnen-Kunst voraus. Er macht auf die Problematik der signirten Miniaturen und auf den graphischen Bestandteil der Verzierung der Wappenbriefe aufmerksam.

MK

Lubomír Jaroš

Uspořádání rodopisných dat

1. Úvod

Téma, ke kterému chci nyní říci několik slov, není nové. Uspořádání jakýchkoli dat, nejen rodopisných, je velmi aktuální v zvláště současné době, kdy zaznamenáváme explozi v množství informací z nejrůznějších oborů lidské činnosti. Na pořad dne vystupuje čím dále tím více naléhavěji otázka dobré a rychlé orientace v dané problematice, kterou, jak se jeví, dokážeme vyřešit pouze za pomoci po-

čítačů. Každý ovšem nemá tu možnost, aby vlastnil nebo měl k dispozici byť minipočítač. Z těchto důvodů jsme s mou chotí Soňou přistoupili k vypracování jednoduchého, přehledného a zároveň vyčerpávajícího systému uspořádání rodopisných údajů. Jak se nám to zdařilo, posuďte sami:

2. Princip uspořádání

Při řešení tohoto úkolu jsme jako východisko zvolili základní řadu, tj. posloupnost od nejzáze známého příslušníka kmene /nebo rodu podle obecné terminologie/ až k současnému potomku - tedy základním vztahem je "otec - syn". Manželky a manželé a jejich přímí předci i sourozenci vytváří množinu přidružených rodů ke kmeni sledovanému /analogie hlavního toku a přítoků/ podle abecedního uspořádání. Každý člen kmene i přidruženého rodu obdrží své kmenové číslo, jehož vůdčím principem je rozenost daného jedince. Pro otevřenost systému a "rovnoprávnost" hlavního kmene i rodů jsou rody vybudovány na stejném principu s kmenem - neboli sledovaný kmen je přidružený rodem pro kmen "přidruženého rodu." Kmen shromažďuje své mužské příslušníky a jejich dcery - nikoli již vnučky, protože otci vnuček nejsou příslušníky daného kmene /pokud nedochází k příbuzenskému sňatku/. Jinými slovy dcery kmene jsou "přidruženým rodem" pro kmeny svých manželů. U svého čísla nesou proto apostrof X /vpravo nahoře/, jímž toto číslo končí a dále nepokračuje /výjimku tvoří případy, kdy je otec neznámý, dítě nese příjmení matky a pokračuje tak ve kmeni/.

3. Teoretické zdůvodnění

K výše uvedenému uspořádání nás vedly dvě hlavní hlediska, z nichž základním je obligatorní dědičnost konstantní části mužského pohlavního chromozomu, označovaného Y, z otce na syna, což vytváří kontinuitu rodu-kmene /vyloučíme-li sporné paternity, které podle našeho názoru nehrají větší roli jak 1- 2 % případů/. Pohlavní chromozom X však takovou závaznou dědičnost podle současných znalostí nevykazuje, proto nebyla mateřská linie zvolena za východisko, i když má v legitimitě nesporně větší váhu proti otcovství. Druhým hlediskem je skutečnost, že společnost je uspořádána podle "mužského principu" - - "dědí se" příjmení z otce na děti a mění příjmení manželky podle manžela. I když zákon umožňuje i alternativní řešení, zůstává toto nadále spíše výjimkou.

4. Forma provedení

Forma provedení uspořádání rodopisných dat se řídí zásadou "jedna osoba, jeden doklad". Podle toho rozlišujeme hlavní a pomocný doklad. Hlavním dokladem je rodopisný list /viz dále/, pomocným dokladem pak vývod a kmenový list. Pomocných dokladů lze sestrojit podle vkusu nebo náhledu rodopisce velké množství.

Rodopisný list se dělí na tři části:

1. část je biologická charakteristika jedince;
2. část biosociální charakteristika /rodiče, manželé a manželky, děti/;
3. část sociální charakteristika /koupě nemovitostí, povahové zvláštnosti, příhody ze života, společenské funkce atp./.

Jedná se tedy o jakýsi "kádrový dotazník" pro ucelený obraz o daném příslušníku kmene nebo rodu.

5. Řazení dokladů

Řazení rodopisných listů vychází z výše uvedených principů. První množinou je "řada kmenová základní", kde jsou chronologicky za sebou řazeny rodopisné listy od nejstaršího po současného příslušníka kmene po meči. "Rody přidružené k řadě kmenové základní" jsou druhou, abecedně uspořádanou množinou /při shodě jmen rozhoduje datum narození, při shodě i data narození pak jméno otce atd./. Třetí množinou jsou "řady kmenové odvozené", což je vlastně rozrod; je rovněž řazena abecedně podle principu uvedeného u množiny druhé. Čtvrtou množinu tvoří opět "rody přidružené k řadám kmenovým odvozeným" stejně abecedně řazené jako předchozí. Vnitřní členění zvl. množin "rodů přidružených" je účelné při vzrůstu počtu příslušníků v nich zařazených - doporučujeme vytvořit tři podmnožiny: manželé a manželky a jejich přímí předci, bratranci a sestřenice manžela a manželky společně s jejich dětmi a sourozenci manželů a manželek, poslední pak manželé a manželky sourozenců manželů a manželek příslušníků řad /řady/ kmenových /kmenové/ odvozených /základní/.

6. Závěr

Z předchozího výkladu je zřejmé, že celý systém i přes svou vnitřní diferencovanost je vybudován na jednotném základě - tak, jak jej píše sám život. Objektivní realita byla základním "prubířským" kamenem pro ověření té či oné zákonitosti či vztahu. Dá-li se to říci, "opisovali jsme" skutečnost a věříme, že se nám to alespoň zčásti podařilo.

Ještě několik slov k širším souvislostem našeho archivu:

Pro přehlednost a lepší manipulaci s rodopisnými listy je vhodné si pořídit dřevěnou schránku o něco větších rozměrů než rodopisný list. Vytvoří se tak malá kartotéka - archiv /kmenový, rodový, rodinný - název dle libos-

Kmen: LACINA **RODOPISNÝ LIST** *Rod:* JAROŠ

Znak kmenový			1 2 3 2 5
Znak rodový			6 11 1 10
Jméno a příjmení	Růžena	LACINOVÁ	
Datum narození	3.5 1932	Místo narození	Babice č.58 u Prahy
Datum úmrtí		Místo úmrtí	
Příčina smrti		Barva očí	hnědá Krev sk O Rh +
Barva vlasů	hnědá	Výška, vzrůst	159 cm normostenik

RODINNÍ PŘÍSLUŠNÍCI

Znak	Jméno / Datum naroz.	Příjmení (rodné) / Místo narození	Znak kmenový — rodový
K	Karel	LACINA, ing	
	1 6 1905	Praha - Zbraslav	1 2 3 2
R	Anna	SOUKENKOVÁ, učit	
	22 9 1907	Podébrady	3 5 1 1 x
R	Jan	JAROŠ	
	9 1 1924	Brno - Bystrc	6 11 1 10
R	Josef	JAROŠ, ing	
	24 12 1951	Liberec	6 11 1 10 1
R	Karel	JAROŠ	
	10 10 1955	Varnsdorf	6 11 1 10 2
R	Zdeněk	JAROŠ, PaedDr	
	3 9 1960	Liberec	6 11 1 10 3

dcera, dcera, dcera, syn, syn, otec

Ukázka rodopisného listu / bližší údaje v Textu/

ti/, který je možné předat jako ucelenou jednotku pokračovateli v rodopisné práci či odkázat některé státní instituci, jež by o to projevila zájem. Domnívám se, že by nebyl naprosto nerealizovatelný nápad vytvořit malý archiv naší společnosti, který by shromažďoval rodopisné podklady od těch badatelů, kteří pro věk či jiné důvody přestali v této práci pokračovat a přitom jejich často mnohaleté dílo leží ladem. Někdy dochází ke smutnému jevu, že po skonu rodopisce /ale i heraldika/ vyhodí blízcí pro nezájem záznamy do popelnice nebo v lepším případě do sběru, přičemž údaje v záznamech obsažené mnohdy pracně vyhledává badatel jiný.

Die Veraustaltung der genealogischen Daten

Zum Zwecke der gehörigen Ausnützung der erworbenen genealogischen Angaben ist nötig das Erfordernis der guten und raschem Orientierung zu erfüllen. Der Autor bietet eine Lösung mittels neuformierten "Genealogischen Blätter" an, welche aus der biologischen Charakteristik des Individuums, den Angaben über seine Eltern, den Gemahl bzw. der Gemahlin sowie seine Kinder und seine soziale Einreihung zusammengestellt ist.

MK

Jaroslav Jásek

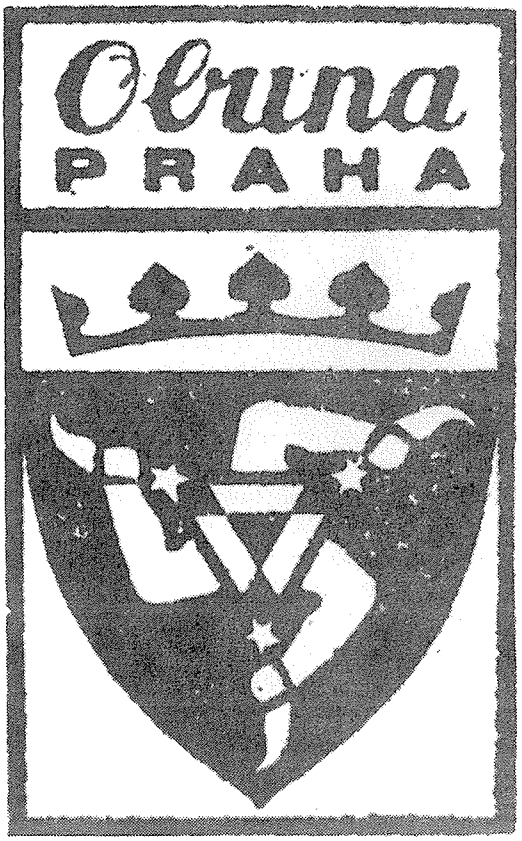
Heraldika a technika

Heraldika a technika není na první pohled příliš vábná kombinace slov či pojmů. Nabízí se otázka, co mají tyto velmi odlehlé obory lidské činnosti společného, jak se již po staletí vzájemně doplňují a jak technické obory s heraldikou zacházejí, či jak technika ovlivňuje heraldiku?

Jedním z typických prvků vzájemné existence je pronikání technických symbolů do heraldiky. V době postupného vzniku řemeslných pořádků a cechů se prezentovala jednotlivá řemesla symbolikou výrobních nástrojů či produkovaných výrobků, aby se odlišila od řemesel ostatních. Tato symbolika se časem více méně stabilizovala, přešla do heraldiky či sfragistiky a provází nás celou cechovní érou.

V období po r. 1918 jsme svědky jakési druhé etapy uplatňování technických symbolů v heraldice, a to zejména při úpravě či vzniku nových městských znaků. Po r. 1948 je tento proces ještě intenzívnější. Příkladů z tohoto období je poměrně dostatek a problémů s používáním někdy dost netypických, nesrozumitelných a často nevkusných symbolů také dost. Dnešní technika, na rozdíl od techniky středověké, nemá mnoho jednoznačných symbolů pro tu či onu oblast výrobní činnosti.

Je např. diskutabilní, i když ne nevhodné, použít symbolu středověké pece jako vyjádření hutnické tradice města Adamova, je vhodné použít zubatého kola pro zvýraznění průmyslové minulosti i přítomnosti Blanska, Radotína či Vratimova, nebo křivule jako symbolu chemického průmyslu Neratovic. Přinejměnším podivně však působí nárazníky železničního vagónu ve znaku Studénky, které mají vyjád-

řit vztah města k místní Vagónce.

Okřídlené kolo, symbol železničářů, se dostalo např. do znaku Nového Bohumína či Chodova. S vhodností použití tohoto symbolu je ale nutno polemizovat. Symbol železničářů je sám o sobě velmi pěkný, ale jeho druhotné použití zavání nevkusem. Zdůraznění příslušných tradic také neobstojí. Nabízí se totiž otázka, které větší město v republice není závislé na železniční dopravě a nemá nádraží? Všechna krajská a okresní města jsou závislá na dopravě ČSAD, do všech měst vedou autobusové linky, a přesto se znak dopravce v městské heraldice nevyskytuje.

Turbína ve znaku města Chvaletic je v podstatě užita oprávněně, pouze výtvarné vyjádření je obtížné a nejednoznačné. Ozubené kolo s bleskem, použité jako symbol elektrárny ve znaku Oslavan působí nevhodně, rušivě a násilně, jako každý symbol použitý za každou cenu.

Velmi zajímavý technický symbol se objevil ve znaku města Kopřivnice. Nic nepředstírající silueta prvního kopřivnického automobilu "President" z roku 1897 je srozumitelná a nezaměnitelná.

Město Rotava v okrese Sokolov získalo znak v r. 1975. Je velmi dobrým výsledkem novodobé heraldické tvorby a měl by být příkladem pro současné heraldické tvůrce. Štít je červený s černou patou, ve které je červené vlnité břevno. Na patě štítu stojí dvěma rameny tříramenná stříbrná výplň ozubeného kola. 1/

Není účelné se bránit současnému vlivu techniky, protože ona sama je plodem činnosti společnosti. Někdy plodem dobrým a prospěšným, občas plodem škodlivým a nestravitelným. Obdobně je tomu i v působení technických symbolů na městskou heraldiku. Je ale nejvyšší čas alespoň naznačit, co je a co není vhodné a vkusné jako symbolu použít. Estetické cítění je i v tomto případě otázkou výchovy. Nutno také připomenout, že městská heraldika se v době svého rozkvětu technickým symbolům nebránila. Jako příklad mohou posloužit znaky hornických měst.

Jiná situace je u symboliky výrobních i nevýrobních podniků, různých provozoven i úřadů, která je zdrojem konfliktů s heraldickými kritérii a cítěním, protože v mnoha případech heraldické prvky používá proti daným pomocněvědným zásadám.

Tak jako za éry cechů byla potřeba jednotlivá řemesla odlišit, vyvstala obdobná potřeba i u současných podniků a institucí. Vznikla nutnost emblému nebo chcete-li znaku, výrobní značky a jiných symbolů, používaných ve sféře výrobní, úřední a propagační.

Při tvorbě emblémů podniků se vycházelo a vychází z několika možností:

1/ Výtvarně se vyřeší přímo název podniku /např. Tatra, Motokov, Baťa ap./ nebo jeho zkratka /např. ČKD či ČZ/, eventuálně zkratkové slovo /např. SPOFA či JAWA/.

2/ Vymyslí se a ztvární symbol nový bez heraldických prvků /např. okřídlený šíp podniku ŠKODA či ČEDOKU/.

3/ Použijí se heraldické vyjadřovací prvky, zejména původní symboly řemesel, výjimečně pak i šlechtického erbu původního majitele závodu.

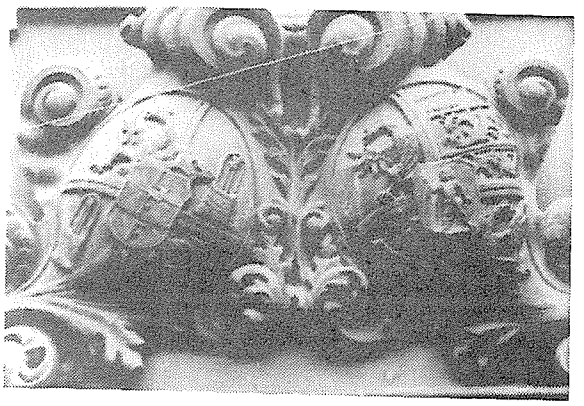
Postupy uvedené v bodech 1 a 2 jsou pro heraldiky bezproblémové, třetí možnost pak často konfliktní. Časté nepochopení heraldických zákonitostí a vztahů, módnost v používání starých symbolů pro moderní charakteristiku podniku a laický přístup výtvarníků skládá dohromady obraz chápání heraldiky neheraldickými obory. Je možno namítnout, že nejde o heraldiku, ale o emblematiku. Není ale emblematika v některých směrech vlastně určitá forma užité heraldiky? Stanovisko většiny heraldiků je jasná. Distancují se od celé této problematiky s tím, že se nejedná o součást jejich vědní disciplíny. Užívání štítu, heroldských i obecných figur patří ale zcela do jejich zájmové sféry, a proto by se neměli od těchto problémů odvracet. Měli by se o využívání a zneužívání heraldiky zajímat a pomocí vlastního vlivu a jasných stanovisek usměrňovat alespoň vnější formy projevu, které mají mnohé s heraldikou společné, když vnitřní formy s heraldikou nic společného nemají. Je dost příkladů, kdy použití heraldiky má dobré výsledky a mimo vnějšího projevu jsou zde aplikovány i vztahy vnitřní.

Pražské kožedělné družstvo OBUNA vzniklo v r. 1949 sloučením dvou obuvnických družstev založených v r. 1923. Hlavní výrobní náplní družstva je dnes vycházková a sportovní obuv a malé série kožené galanterie. Znak nebo emblém Obuny, který je zároveň registrován jako ochranná známka, má tuto podobu: Ve zlatém korunovaném štítě tři červené škorně s ostruhami. 2/ Rozdíl oproti znaku, který pražským ševcům potvrdil v r. 1477 král Vladislav Jagellonský, je pouze ve vynechání písmene W a štítonošů. 3/ Ortodoxní heraldikové mohou celou záležitost považovat za uzurpaci znaku. Ale není tomu tak, protože současní pražští ševci si pokládají za čest pokračovat v díle svých předchůdců a částečná podoba současných družstev s bývalými cechy není uměle vytvořena.

Obdobně je tomu i u pražského sochařsko-štukatérského družstva ŠTUKO, které bylo založeno v r. 1919. Autorem znaku přijatého v r. 1964, který je zároveň ochrannou známkou, je akad. malíř Jiří Hovorka. V červeném štítě jsou překříženy čtyři zlaté štukatérské nástroje: úhelník, modelovací očko, špachtle neboli nanášečka a kružidlo. 4/ Zůstává pouze otázkou, proč autor znaku použil jako vzor starý znak anglických štukatérů, když obdobná symbolika byla užívána i v tuzemsku.

S využitím šlechtického erbu bývalého majitele v soudobém emblému se setkáváme u výrobků, které nás denně obklopují. Dnešní největší československý výrobce tužek a jiného psacího náčiní firma KOH-I-NOOR HARDTMUTH z Českých Budějovic používá na některých výrobcích v různých barevných variantách tento emblém. Pod páskou s nápisem KOH-I-NOOR je dělený štít, v horní polovině jednoocasý krátčející lev, v dolní polovině čtyřhrotá hvězda. Použitý erb patřil původním majitelům L. a C. Hardtmuthům. 5/

Jak daleko může dojít snaha po odlišení, vyjádření starobylosti a obecné prospěšnosti, ukazuje případ velmi zajímavého přivlastnění symbolu, jehož kořeny jsou už v 90. letech minulého století.

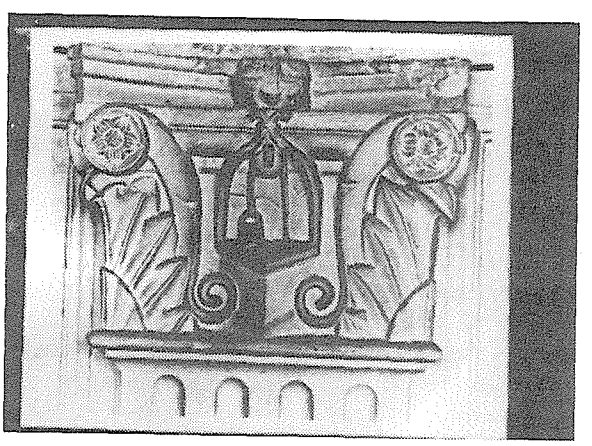
V r. 1891 se konala v Praze Jubilejní výstava, kde měly Pražské vodárny, jako nejstarší komunální podnik na území tehdejšího Rakousko-Uherska, svoji samostatnou expozici, uspořádanou ing. V. Feiglem a zaměřenou k historickému vývoji pražského vodárenství. Zde se poprvé objevil znak Pražských vodáren. V modrém štítě stříbrná studna s okovem. Pod štítem deviza: "Vodárny jsou klenot města nejušlechtilejší a nejpotřebnější". Tento znak měl dodat expozici skutečné starobylosti. Byl vydáván za znak cechu pražských vodáků ze 16. století. Přidaná devíza je výňatkem z instrukcí rourníka z r. 1569. [6] Studna s okovem měla ukázat nejstarší způsob dopravy vody, což bylo po stránce symbolické v pořádku. Historické opodstatnění bylo v pořádku už méně. Bylo zde několik podezřelých okolností, které upozorňovaly na uměle vykonstruovanou záležitost. Podoba studny byla zjevně vykreslena podle renesanční předlohy, štít byl použit gotický. Při ověřování původu symbolu bylo zjištěno, že v Archivu hl. m. Prahy se nenachází žádný doklad o udělení znaku pražským vodákům, ani žádná zmínka o používání symbolu v 16. století a později. Jasno do celé záležitosti vneslo objevení negativu fotografie, kde byl identický motiv studny s okovem vyobrazen, nikoliv však ve štítě, ale v kamenném reliéfu s ostatními ozdobami. Snímek pochází z konce minulého století. [7] V popisku negativu bylo opět uvedeno, že se jedná o znak pražských vodáků ze 16. stol. ze svorníku klenby Vladislavského sálu Pražského hradu. Následným průzkumem výzdoby Vladislavského sálu byl tento symbol nalezen, nikoliv však uvnitř sálu, ale jako výzdoba hlavice prostředního okna severního průčelí zmíněné stavby. Zajímavé je, že tento symbol svou náplní vybočuje ze schematu výzdoby. Zbývající hlavice jsou totiž zdobeny pouze rostlinnými motivy. Dostupné informace neosvětlují důvod výjimečného užití tohoto motivu. [8] Domněnka, že se jedná o symbol upozorňující na umístění cisterny sloužící k zásobování Pražského hradu vodou, se ukázala jako spekulativní.

Nelze našim předchůdcům vyčítat, že v jejich technickém myšlení evokovala studna s okovem nejstarší způsob dopravy vody. Jen heraldik mohl určit příslušné vazby na obecnou symboliku. Nutno dodat, že Pražské vodárny po r. 1891 zmíněný znak používaly a dodnes používají pouze v neúředním styku, jako výzdobu vnitropodnikových norem, na vazbách některých pamětních tisků, na diplomech ap. [9]

Symbol studny s okovem není však v heraldice neznámý i když méně častý. Objevuje se ve znaku Žďáru nad Sázavou a Starého Brna. Zde je v obou případech patrný vliv řádu cisterciáků a jejich symboliky. Ve šlechtické heraldice se tato obecná figura vyskytuje u Putzů z Adlerthurnu [10] a u erbu Rolsbergů. [11]

Obecně je symbolika studny s okovem vykládána jako součást mariánské symboliky nebo také jako studnice vědění či poznání. V této poloze se užívalo tohoto symbolu jako výzdoby starých tisků a v nedávné době pak i jako nakladatelské značky vydavatelství Jan Leichter v Praze. [12]

Tato malá sonda ukazuje do jakých poloh se může dostat užívání heraldických motivů a symbolů, jakým, mnohdy podivným způsobem je možno interpretovat historické souvislosti. Emblematika, která tak ráda využívá a zneužívá vnější stránku heraldiky, je na rozcestí a je v současné době těžké odhadnout,

jakou cestou se bude ubírat. Množství podniků, organizací a institucí, které potřebují k nejrůznějším účelům znak, značku či emblém, při jejich pořizování tápe a mnohdy z neznalosti deformuje to, co ve skutečnosti může využít.

Odpovědně pojatá emblematika, postavená na kvalitních základech jak technického, tak i estetického cítění, by mohla zlikvidovat třecí plochy mezi heraldikou a technikou. Bez pomoci heraldiky, jako pomocněvědní disciplíny, se ale neobejde.

Poznámky

1/ Jiří Čarek, Městské znaky v českých zemích, Praha 1985.
2/ Inf. cent. Obuna Praha.
3/ František Holec, Z dob slávy pražských cechů, ševcovský cech, Praha 82, č. 4, s. 34, o. 1.
4/ Inf. cent. Stuko Praha.
5/ Erbovní listina Carl Hardtmutha je uložena v Podnikovém archivu n. p. Hardtmuth v Českých Budějovicích. Hvězda v dolním poli erbu je na rozdíl od podnikové značky šestihrotá.
6/ Otakar Müller, Muzeum Pražských vodáren, Praha 1978. Kopie "Instrukce rourníka" je uložena v Podnikovém archivu Pražských vodáren /PAPV/.
7/ Sbírka negativů, PAVP.
8/ G. Fehr, B. Reit, ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen, München 1961. Hořejší J., Vladislavský sál Pražského hradu, Praha 1973. Vladislavský sál, metodický list, Kancelář presidenta ČSSR, Praha 1985.
9/ Sbírka soudobé dokumentace, PAPV.
10/ OSN XX., Praha 1903, s. 1026.
11/ Putz von Rolsberg, Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser, Teil B, 1937, s. 424.
12/ Studna se spuštěným okovem, klika rumpálu v podobě písmene L /Leichter/.

Foto: Sbírka negativů PAPV a J. Beneš.

Die Heraldik und die Technik

Das Durchdringen der technischen Symbolen in die Heraldik und Sphragistik fand besonders in der Zeit der Zünfte statt. Die technischen Symbole sind in die Stadtheraldik, namentlich die bergmännischen Städte betreffend, geraten. Nach dem J. 1918 und besonders nach dem J. 1948 hat sich der Zustrom der technischen Symbole verviel facht. Aber auch in Gegenwart brauchen die Betriebe mittels Symbole sich unterscheiden, und dazu verwenden sie vielmals die heraldischen, redenden Elemente besonders die ursprünglichen handwerkmässigen Symbole /z. B. die Genossenschaft Obuna Praha/, manchmal auch die Wappen des ursprünglichen Inhabers /z. B. Nat. - Betr. Hardtmuth/. Diese Verwendung der heraldischen Methoden bei dem Schöpfen der Betriebs - Embleme ist grösstenteils heiss strittig.

Die Prager Wasserwerke haben sich schon im J. 1891 das Symbol des Brunnens mit dem Wassereimer zugeeignet. Vor Kurzem wurde aber festgestellt, dass dieses Symbol, das als das Wappen der Prager Röhrenmeister aus dem 16. Jh. präsentiert wurde, ist nur eine Unterwerfung, welche die älteste Weise der Trinkwasser-Transportes herausrufen sollte.

Die verantwortungsvoll gebrauchte Emblematik ist fähig die Reibflächen zwischen Heraldik und Technik beseitigen. Ohne Beihilfe der Heraldik wäre es doch unmöglich.

MK

Zdeněk Jirásek

Genealogie a dějiny závodů v období socialismu

Úloha genealogie v procesu historického poznání, jakožto důležité vědy historické, je zřejmou v období feudalismu a rovněž i v období kapitalismu. Pro druhou jmenovanou časovou periodu je velmi průkazným důkazem nejen zde přednesený referát Milana Myšky, ale i řada jeho prací či děl mnohých jiných historiků. Detailní rozbor příbuznosti mezi jednotlivými příslušníky podnikatelských rodin např. umožňuje objasnit i mnohé kapitálové přesuny a obchodní vazby mezi nimi, které se výraznou měrou manifestovaly v realitě mnohých závodů, ať již se jedná o změny technického vybavení, úvěry, zakládání nových provozů apod. Zároveň je třeba podtrhnout, že opominutí těchto příbuzenských vazeb by nejednou vedlo badatele k jisté iracionální barieře, či k náhodnému zdůvodnění.

Jaký však může mít genealogie význam pro zpracování dějin závodů za socialismu? A takto formulovaná otázka vede zákonitě k otázce širší. Jaký je význam ostatních pomocných věd historických, tedy v užším pojímání, pro výzkum tohoto období? Bezesporu se u řady z nich snižuje, mnohdy přímo minimalizuje (např. sfragistika). Některé pak vypracovávají specifickou metodiku reagujíce tak na změněný charakter a strukturu pramenné základ-

ny (např. diplomatika), či přizpůsobujíce se novým pramenům pro historické poznání. Ve funkci pomocných věd při výzkumu dějin socialismu se uplatňují i mnohé samostatné vědní disciplíny (např. politická ekonomie, sociologie, demografie apod.). Zaznamenáváme i rozvoj některých zcela nových vědních disciplín (např. kleometrie).

Jistě se nabízí mohutné spektrum problémů, o nichž by bylo možno a dokonce nutno uvažovat, diskutovat, rozpracovávat je. Soustřeďme se však pouze na jeden, již výše zmíněný - na genealogii a dějiny závodů.

Snad nejpodstatnější faktor úbytku váhy genealogie pro historický výzkum uvedeného časového úseku spatřuji v tom, že příbuzenské vazby ve výrobním procesu nehrají ve své klasické podobě žádnou významnější úlohu. Předurčenost k vedení jistého podniku není již dána vztahem ředitele a jeho rodiny k této hodnotě formou soukromého vlastnictví. Proto genealogický výzkum jeho předků a potomků může být jistě ušlechtilým koníčkem, neobjasňuje nám však žádné nové momenty ze života příslušné hospodářské jednotky.

Jistou nepatrnou výjimku lze pozorovat v případě jednotných zemědělských družstev, kdy se jedná o dědičný přechod základního výrobního prostředku mezi generacemi, což určitou měrou determinuje i profesní zařazení příslušníků jednotlivých generací. Ani tento případ však v současné době nelze zcela absolutizovat. A navíc neplatí již vůbec v ostatním družstevním sektoru.

Další faktor lze hledat v chodu a reprodukci celého výrobního procesu. V podmínkách socialistického národního hospodářství na úrovni tovární velkovýroby byly vlastně eliminovány jakékoliv i potenciální možnosti uplatňování předchozích hospodářských mechanismů na základě příbuzenských svazků. Centrální plánování investic i produkce takovýto způsob řešení definitivně potlačilo.

Je třeba upozornit i na další okolnost, která se promítá jak do dějin závodů, tak do dějin socialismu vůbec. V jejich zpracování se totiž vytrácí člověk jako jedinec. Na tento jistě nepříznivý moment, který je však obecným trendem, upozorňovala a upozorňuje řada významných československých historiků, např. Samuel Cambel. Bezesporu zde jde i o jednu ze stěžejních příčin, proč mnohá vědecká historická díla zůstávají omezena jen na malý okruh čtenářů, povětšinou badatelů na tomto úseku historie, tedy profesionálů. Každý člověk totiž má ať již vědomě nebo podvědomě cítěnou tendenci nalézt v historii sám sebe, své kořeny, odpověď na vlastní aktuální otázky. V odlidštěném textu je mu tato možnost odepřena a mj. i proto jej odkládá označujíce ho za nezajímavý. Z tohoto důvodu se podle mého názoru zvyšuje význam regionálních témat, či témat soustřeďujících se na zachycení historie menších celků (vesnic, měst, spolků, institucí apod.), neboť tyto práce se namnoze setkávají fakticky s větším ohlasem než některá rozsáhlá syntetizující vědecká díla. Specifické postavení mají samozřejmě popularizující publikace stojící na hranici mezi historickou literaturou a literaturou faktu či práce označované jako narativní historie.

Z potřeb zalidnit dějiny závodů v období socialismu vzniká důležitý a poměrně široký prostor pro genealogii. Do prací z této problematiky jsou zařazovány zpravidla pasáže týkající se některých řídících pracovníků, významných zlepšovatelů, úderníků apod. Mohou se zde však objevit i další, ne příliš rozebírané a frekventované problémy spjaté se stabilizací pracovního kádru, pro něž genealogie může vytvořit nenahraditelné podklady výzkumem "věrnosti povolání". Pokud jsem informován takovýto výzkum se velmi nadějně začíná realizovat právě v ostravském Klubu genealogů a heraldiků v případě významného československého koncernu Vítkovických železáren.

Mám za to, že takto koncipovaný výzkum může přispět i k řešení nejedné závažné praktické otázky řízení podniku. Jako podkladový materiál dále interpretovaný sociology, popř. psychology práce má tedy i nepřímý význam ekonomický. A nezapomínejme rovněž na jeho význam ideově politický a výchovný. V tom smyslu plně koresponduje i se známým postulátem Gorkého, charakterizující dějiny závodů jako významný nástroj komunistické výchovy.

Die Genealogie und die Betriebsgeschichte im der sozialistischen Periode

Zum Trotze der Wirklichkeit, dass die verwandtschaftlichem Beziehungem im der sozialistischem Zeitperiode gar keime Rolle spielem, kann die Genealogie erheblich bedeutende Beitrage zur Verarbeitung der Betriebsgeschichte nach dem 2. Weltkriege anbringen. Ihr Beitrag kann man in der Beschreibung das Lebens und des Familie-Hinterlandes mancher leitenden Spitzenarbeiter, bedeutenden Verbesserer, Aktivisten u. a. Die Genealogie ist Fähig unersetzbare Dokumente nicht nur für die Geschichte sondern auch für die Soziologie und Psychologie zu schöpfen u. zw. durch Studium der "Berufstreue", d. h. der Beschäftigung einiger Generationen der einzelnen Familien im einem einzigen Betriebe oder Erzeugungszweige.

MK

Vladimír Kejla

Nové pohledy na vývoj znaku města Ostravy

Téměř každého zájemce o historii města Ostravy přivedl tento interes alespoň okrajově k otázce původu, vývoje nebo jen existence městského znaku samotného. Bohatá bibliografie studií, článků a nejrůznějších zmínek o znaku, znakových pověstech a pečetích města Ostravy obsahuje v současné době již více než 60 položek, avšak na své úplné a objektivní zhodnocení teprve čeká.

Prvním autorem, který se vážněji a podrobněji zabýval znakem města Ostravy byl bezesporu Ladislaus Zwierzina. Většina výsledků jeho rozsáhlého studia však zůstala pouze v rukopisech. Za Zwierzinova života vyšel jen jeden článek o znaku města Ostravy, který figuruje v mladší literatuře na velmi významném místě, ač byl ve své době míněn více méně jako fejeton pod čarou v denním tisku.[1/] Naopak daleko cennější Zwierzinova studie zůstala úplně skryta zraku nejen mimoregionálních badatelů, ale také všech ostravských. Ze Zwierzinovy pozůstalosti ji teprve roku 1913 připravil k otištění dr. Rudolf Prisching, ředitel tehdejšího německého Muzea pro umění, průmysl a řemeslo v ostravsko-karvinském revíru.[2/]

Další četné práce německy píšících autorů o znaku města Ostravy byly vedeny již ve stále sílícím duchu německého buržoazního nacionalismu.[3/] Jejich přínos ovšem téměř nikdy nepřesáhl význam Zwierzinových bádání. Vyvrcholením těchto snah byl článek nacistického ředitele ostravského městského archivu dr. Julia Klitznera z roku 1942.[4/]

Bohužel ani zakladateli Archivu města Ostravy prof.Aloisu Adamusovi se nepodařilo přinést vcelku nic nového pro poznání vývoje znaku. Jeho údaje jsou rovněž velmi nepřesné a často chybné.[5/]

V období po roce 1945 sice vzniklo větší množství rozsáhlejších prací o znaku města Ostravy, ale většinou se dovolávaly pouze starších autorů.[6/] Všechny tyto práce navíc vykazují neúplnou znalost starší literatury a sfragistického materiálu zvláště. Z celé řady prací, vzniklých v tomto období, lze upozornit na určitou přínosnost studie Ladislava Baletky [7/], na objev neznámé pečeti z roku 1584 Karlem Liškou [8/] a na pokus o zhodnocení dosavadních prací o ostravském znaku a rekapitulaci názorů na jeho vývoj, který v roce 1979 provedl Karel Hrbáček.[9/] Posledním autorem, který se rozsáhleji zmínil o znaku města Ostravy byl Jiří Čarek v roce 1985.[10/]

Dosavadní stav poznání ostravského znaku a názory na jeho vývoj by bylo možno krátce shrnout asi takto:

Poprvé se městský znak objevuje na nejstarší známé pečeti z roku 1426. Byl tvořen doleva kráčejícím osedlaným koněm.[11/] Téměř definitivní podoby nabyl znak Ostravy na pečeti z roku 1575, kdy byl kůň poprvé zobrazen ve skoku doprava a nad ním poprvé znázorněna růže.[12/] Nejstarším dochovaným typářem města Ostravy je pečetidlo z roku 1664.[13/] Při popisu městského znaku na pečetích docházelo také často k nepřesnostem v popisu postroje koně, z čehož vznikaly diskuse, zda a kdy kůň má či nemá ohlávku, uzdu nebo třmeny.

Uskutečnění nového komplexního a detailního průzkumu pečetí a nejstarších barevných vyobrazení znaku města Ostravy se v této situaci stalo tedy zcela nezbytným. Výsledek měl být klíčem k celé problematice vývoje znaku.

I když tento výzkum není v současné době ještě zcela uzavřen, nasvědčují již nyní zjištěná fakta tomu, že bude nutné od základu úplně přehodnotit většinu názorů na vývoj znaku města Ostravy.

V období od 1. poloviny 15. století do konce 19. století bylo zatím zjištěno celkem 23 druhů pečetí nebo razítek, používaných kanceláří města Ostravy nebo jeho úřady. Z tohoto počtu obsahuje 17 druhů v pečetním poli městský znak. Podařilo se mimo jiné také nalézt několik neznámých a nepopsaných pečetí. Průzkum byl rovněž zaměřen na zjištění co největšího počtu exemplářů jednotlivých druhů pečetí, což napomohlo ke stanovení co možná nejpřesnější doby jejich vzniku a používání.

Na základě tohoto podrobného průzkumu pečetí města Ostravy můžeme nyní poměrně dobře rozlišit několik etap ve vývoji znaku a konkrétněji se vyjádřit k některým problema-

tickým jevům.

1. Osedlaný doleva kráčející kůň s třmeny, ohlávkou a uzdou se nachází na dvou nejstarších typech pečetí, z nichž první je v letech 1426 - 1446 znám ve třech exemplářích [14] a druhý v jednom exempláři z roku 1512.[15]
2. Olomoucký biskup Vilém Prusinovský z Víckova udělil dne 17. 2. 1570 městu Moravské Ostravě právo pečetit červeným voskem.[16] Dosud byl používán vosk černý.
3. V celkovém kontextu vývoje zaujímá pečeť z roku 1575 zřejmě opravdu významné místo. Od této doby je kůň totiž vždy zobrazován jako obrácený doprava a nad ním růže, ať pěti- či šestilistá, uprostřed horní části štítu nebo v levém rohu. Ovšem velmi problematickou je otázka, proč na této pečeti, známé z let 1575 - 1583 [17], je vyobrazen kůň ve skoku, zatímco na všech dalších typech pečetí až do roku 1805 je kůň znázorněn jako kráčející. Tato pečeť má dokonce svůj menší protějšek, k němuž se hlásí jak ikonograficky, tak i legendou.[18] Oba typáře také vznikly zřejmě ve stejné době nebo alespoň v době velmi blízké. Menší pečeť je známa ve třech exemplářích z let 1584 - 1596.[19] Kůň je na této menší pečeti kráčející. Zobrazení koně ve skoku na pečeti z roku 1575 můžeme však považovat za výjimku ve vývoji znaku města až do období okolo roku 1805. Tehdy ovšem mohla tato pečeť posloužit při zhotovení nových typářů jako vzor, jako doklad tehdy nejstarší známé podoby městského znaku.
4. Původ růže ve znaku je rovněž poněkud nejasný. Nejfrekventovanější je názor, že růže byla převzata ze znaku olomouckého biskupa Dětřicha z Hradce (1281 - 1301). Vzhledem ke značnému časovému odstupu se zdá tato teorie velmi málo pravděpodobná. Spíše než k tvrzení, že růže je náhodnou ozdobou štítu [20], je možno se přiklonit k názoru, že růže pochází ze znaku olomouckého biskupa Stanislava Thurza z Bethlenfalvy (1497 - 1540). V tomto případě by tedy růže vstoupila do ostravského znaku v období let 1512 (poslední pečeť bez růže ve znaku) a 1540 (úmrtí biskupovo).[21]
5. Trávník se poprvé objevuje na pečeti z roku 1651 [22], pak na typáři z roku 1664 [23] a na malém sekretu z roku 1667.[24] Na typáři z roku 1686 [25] je kůň ve štítě zobrazen tak nízko, že rytec asi trávník vypustil. Otisk dalšího typáře s trávníkem byl zjištěn až v roce 1771.[26] Dva exempláře pečeti, datované v opise rokem 1620[27], jsou tak nekvalitní, že nelze jednoznačně rozhodnout o existenci trávníku.
6. Bez uzdy, nebo vlajících opratí jako na typářích z roku 1651 [28] a z roku 1664 [29], je kůň poprvé zobrazen na malém sekretu z roku 1667. [30] Od té doby nemá kůň pod sedlem rovněž třmeny.
7. Okolo roku 1805 dochází k zásadnímu zlomu ve vývoji ostravského znaku. Tehdy byly vyřazeny z používání dva staré typáře, jejichž otisky jsou doloženy poprvé roku 1667 [31] a roku 1771 [32], a nahrazeny novými, na nichž je kůň zobrazen ve skoku. Jejich otisky jsou doloženy v letech 1805 [33] a 1806. [34] Je zajímavé, že mimo to byl zhotoven také nový malý sekret, ovšem s kráčejícím koněm. Jeho první otisk pochází rovněž z roku 1805. [35] I přes tuto další výjimku můžeme rok 1805 označit za datum, od něhož byl kůň ve znaku města Ostravy zobrazován výhradně ve skoku.
8. Za nejstarší dochované ostravské pečetidlo byl považován typář datovaný v opise rokem 1664.[36] Byl však nalezen otisk jiného dochovaného typáře, a to již v roce 1651.[37]
9. Nejstarší barevná vyobrazení znaku města Ostravy pocházejí z 20. let 18. století.
První kresba je datována rokem 1725 [38], avšak její nekvalitní výtvarné zpracování dosti zpochybňuje věrohodnost jak kresby, tak i znaku samotného. V červeném poli (!) je na zeleném trávníku (resp. v krajině s pozadím) bílý osedlaný kůň doprava ve skoku (spíše však v trysku). Kůň je bez uzdy a pod sedlem má třmeny. Sedlo s podbříškem je hnědé. Nad koněm poněkud vlevo je tmavě červený "chuchvalec" nedefinovatelného tvaru, což mělo představovat růži.
Druhá kresba znaku vznikla v roce 1728 [39] a je součástí kolorovaného pohledu na město. V modrém poli je doprava kráčející osedlaný bílý kůň s třmeny a bez uzdy. Sedlo je zlaté. Nad koněm uprostřed je červená pětilistá růže. Kůň nestojí na trávníku.
Třetí barevné vyobrazení znaku města Ostravy je součástí obrazu, představujícího alegorii Spravedlnosti.[40] Vznik obrazu byl kladen do období vlády císařovny Marie Terezie, tedy do 2. poloviny 18. století. [41] V pravém horním rohu obrazu se však nachází znak olomouckého biskupství, jehož střední štítek tvoří znak Wolfganga ze Schrattenbachu, který byl biskupem v letech 1711 - 1738. Okolnost, že malíř nepoužil složitého znaku hraběcího, ale znaku svobodných pánů ze Schrattenbachu [42], by mohla naznačovat, že obraz vznikl těsně

po nástupu biskupa v roce 1711, kdy jeho osobní znak nebyl ještě dostatečně znám. Pak bychom mohli označit znak města Ostravy na tomto obraze za nejstarší jeho barevné vyobrazení. V modrém poli je doprava kráčející bílý osedlaný kůň na zeleném trávníku, bez třmenů a uzdy. Sedlo je červené, zlatě lemované, podbřišník je hnědý. Nad koněm vlevo je zlatá růže, jejichž šest lístků se vzájemně překrývá ve směru hodinových ručiček.

Nově zjištěné poznatky o vývoji znaku města Ostravy můžeme tedy nyní stručně shrnout takto:

Poprvé se městský znak objevuje na nejstarší známé pečeti z roku 1426. Je tvořen doleva kráčejícím osedlaným koněm s uzdou a třmeny. Počínaje pečetí z roku 1575 je ve znaku města Ostravy užívána růže nad koněm. Rovněž od té doby je kráčející kůň orientován vždy doprava. Od roku 1805 je kůň důsledně zobrazován ve skoku. Trávník se poprvé objevuje na nejstarším dochovaném pečetidle, jehož otisk je znám z roku 1651. Uzdu a třmeny ztrácí kůň počínaje pečetí z roku 1667, přičemž třmeny je možno spatřit ještě na barevných vyobrazeních znaku z let 1725 a 1728. Vývoj tinktur znaku jsme schopni sledovat teprve od 1. poloviny 18. století. Od poloviny 19. století jsou již definitivně stabilizovány.

Poznámky:

1) Ladislaus Zwierzina, Insiegel und Wappen der Stadt Mähr.-Ostrau, Feuilleton, Mähr.-schles. Grenzbote, č. 43 z 29. 5. 1887, s. 1 - 3.
2) Týž, Das Wappen der Stadt Mähr.-Ostrau, Nachrichten des Museums Für Kunst, Industrie und Gewerbe im Ostrau-Karwiner Revier, č. 2/1913, s. 1 - 3; č. 3/1913, s. 7 - 8.
3) Luise Peltsarszky, Das Wappen der Stadt Mährisch-Ostrau, Sudetendeutsche Heimatgaue - Mähr. Ostrau, Liberec (cca 1922), s. 3 - 4; Rudolf Drapala, Geschichte der Stadt Mährisch-Ostrau, Ostrava 1933, s. 46 - 50.
4) Julius Klitzner, Das Mähr. Ostrauer Stadtwappen, Nordmährenland, č. 4/1942, s. 409 - - 411.
5) Alois Adamus, Dějiny města Ostravy v přehledu až do r. 1860, Ostrava 1927, s. 97 - 99; týž, Z dějin moravskoostravské radnice, Ostrava 1930, s. 47 - 48; týž, Springender Schimmel auf blauem Grunde, Geschichte des Ostrauer Stadtwappens, Ostrauer Zeitung (Abendblatt), č. 8 z 11. 1. 1934, s. 3.
6) Leopold Kohut, Znak města Ostravy, Věstník Ústředního národního výboru města Ostravy, č. 11/1947, s. 1 - 2; Ladislav Baletka - - Jiří Louda, Znaky měst Severomoravského kraje, Ostrava 1980, s. 66.
7) Ladislav Baletka, Znaky měst a městeček Severomoravského kraje, Sborník Státního archivu v Opavě 1968 - 1971, Opava 1971, s. 249.
8) Karel Liška - Ludvík Mucha, Klíč k našim městům, Praha 1979, s. 56.
9) Karel Hrbáček, Úvaha o ostravském znaku, Zpravodaj ostravské pobočky GHSP, č. 5/1979, s. 46 - 61.
10) Jiří Čarek, Městské znaky v českých zemích, Praha 1985, s. 284.
11) Tamtéž.
12) Hrbáček, cit. dílo, s. 50.
13) Karel Jiřík a kol., Městský archiv v Ostravě, Průvodce po fondech a sbírkách, Ostrava 1967, s. 68.
14) Archiv města Ostravy, Listiny a listy, sign. I A 29, I A 9, I A 10. Fotografii pečeti otiskl Antonín Suldovský a kol., 50 let Archivu města Ostravy, Ostrava, Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města 6, 1973, mezi s. 32 - 33.
15) AMO, Listiny a listy, sign. I A 16. Fotografie ani kresba pečeti dosud nepublikována.
16) SOA Opava, pracoviště Olomouc, Arcibiskupství Olomouc (dále AO), sign. E II a 1/2, fol. 20b - 21a; SOA Brno, Bočkova sbírka, č. 10.053.
17) AMO, Listiny a listy, sign. I A 29; SOA Opava, prac. Olomouc, Metropolitní kapitula Olomouc (dále MCO), sign. B I c 36/1, sign. B I d 28. Fotografii pečeti otiskl Suldovský, cit. dílo.
18) Opis větší pečeti: STGILL MAIVS CIVITATIS OSTRAVIE, opis menší pečeti: . S MINS CIVITATIS OSTRAVIENSIS (písmeno V ve slově MINVS vynecháno omylem rytce).
19) Archiv Národního muzea v Praze, fond F/143, kart. 115; SOA Opava, prac. Olomouc, AO, sign. II d 18/1. Fotografie dosud nepublikována, kresbu pečeti přinesl Liška, cit. dílo, obrazová příloha mezi s. 80 - 81 (s chybným čtením slova MINS jako MVNS).
20) Drapala, cit. dílo, s. 50; Hrbáček, cit. dílo, s. 55.
21) K tomu podrobněji Vladimír Kejla, K problematice růže ve znaku města Ostravy, Zpravodaj KGHO, č. 26/1986, s. 43 - 44.
22) SOA Opava, prac. Olomouc, MCO, sign. B III a 13.
23) AMO, Sbírka pečetidel, inv. č. 1.
24) SOA Opava, prac. Olomouc, MCO, sign. H III a 37, kart. 546. Fotografie ani kresba dosud nepublikována.
25) AMO, Sbírka pečetidel, inv. č. 2. Kresba otištěna na 1. straně přebalu knihy K. Lišky, cit. dílo.
26) SOA Brno, B 1 - Gubernium, sign. K 212, inv. č. 2153, kart. 828. Fotografie ani kresba dosud nepublikována.
27) SOA Opava, prac. Olomouc, MCO, sign. H III a 37. Fotografie ani kresba dosud nepublikována.
28) SOA Opava, prac. Olomouc, MCO, sign. B III a 13.
29) AMO, Sbírka pečetidel, inv. č. 1.
30) SOA Opava, prac. Olomouc, MCO, sign. H III a 37, kart. 546.
31) Tamtéž.
32) SOA Brno, B 1 - Gubernium, sign. K 212, inv. č. 2153, kart. 828.
33) AMO, Archiv fary v Moravské Ostravě, inv. č. 342, kart. 20; tamtéž, Sbírka pečetidel, inv. č. 7. Fotografie ani kresba dosud nepublikována.
34) AMO, Archiv fary v Moravské Ostravě, inv. č. 342, kart. 20; tamtéž, Sbírka pečetidel, inv. č. 5. Fotografie ani kresba dosud nepublikována.
35) AMO, Archiv fary v Moravské Ostravě, inv. č. 342, kart. 20. Fotografie ani kresba dosud nepublikována.
36) AMO, Sbírka pečetidel, inv. č. 1. Fotografii typáře přinesl mj. Suldovský, cit. dílo.
37) SOA Opava, prac. Olomouc, MCO, sign. B

III a 13. Fotografie ani kresba dosud nepublikována.

38) SOA Opava, prac. Olomouc, MCO, sign. F 20, kart. 224.
39) Archiv města Brna, Rukopisy knihovny Mitrovského - Hofferiana, Sbírka vedut, inv. č. 23/67.
40) Ostravské muzeum, depositář obrazů.
41) Zwierzina, Insiegel und Wappen, cit. dílo, s. 2; Bohumír Indra, Výtvarní umělci, umělečtí řemeslníci a stavitelé v Moravské Ostravě od 16. do druhé poloviny 19. století, Ostrava, Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města, Ostrava 1981, s. 397.
42) Heinrich von Kadich, Conrad Blažek, Der Mährische Adel, Nürnberg 1899, s. 129 - 130.

Die neuen Anblicke auf die Entwicklung des Ostrauer Wappens

Das Ostrauer Stadtwappen erschien sich auf dem ältesten bekannten Siegel aus dem J. 1426. Es stellt ein besatteltes und bezügeltes, nach links schreitendes, mit dem Steigbügel versehenes Pferd vor. Seit der Benützung des Siegels im J. 1575 erscheint sich dauernd Wappentinktur ist erst seit der 1. Hälfte des 18. Jhs möglich. Von Seit der Hälfte des 19. Jhs ist für den Schild die blaue Farbe ausschliesslich benützt.

MK

Jan Kober

Spolupráce genealogů se státními oblastními archivy

Genealogové starší generace vysoce oceňují rozhodnutí našeho socialistického zřízení soustředit již uzavřené matriky, zpravidla starší 80ti let, do státních oblastních archivů. Matriky bývalé Moravskoslezské země jsou umístěny ve Státním oblastním archivu v Brně, v Archivu města Brna, ve Státním oblastním archivu v Opavě a na jeho pracovišti v Olomouci.

Soustředěním matrik se ulehčila a zdokonalila práce rodopisců, neboť odpadlo časově náročné, dnešní generaci již neznámé, putování po farních a okresních úřadech a obsáhlá korespondence. Nelze nevzpomenout záslužné práce dřívějších matrikářů, kteří někde i po delší 300 let vedli, pro nás zachovali a archivům předali v pořádku matriky, jedny z nezastupitelných dokumentů našeho bohatého kulturního dědictví. Genealogové se setkávají v archivech s pochopením pro jejich bádání, dostává se jim dobrých rad od zkušených, vzdělaných odborníků, archivářů. Rodopiscům ulehčilo práci zrušení popłatků dříve vybíraných i z výpisů z matrik jimi pořizovaných.

Obě tato rozhodnutí našich orgánů přispěla k nebývalému rozmachu genealogického bádání. Tak například měl Státní oblastní archiv v Brně v roce 1984 2048, v roce 1985 již 2279 badatelských genealogických návštěv, které tvořily téměř polovinu celkového počtu návštěv všech badatelů. Bádání v tak velkém rozsahu vede ke značnému opotřebování fondů, zvláště matrik, kterým chybí rejstříky.

Státní oblastní archiv v Brně proto uvítal záměr Genealogického a heraldického klubu při ZK ROH Královopolské strojírny v Brně vytvořit v archivu fond vybádaných rodů tím způsobem, že členové klubu vypracují kartoteční lístky formátu A 6 na které uvedou následující údaje:
Jméno rodu
období a místa jeho výskytu

adresa badatele

Jestliže badatel zemřel, uvádí se adresa, na které je možno se s výsledky jeho bádání seznámit.

Obsah lístku jsme zvolili jen stručný, orientační a zachovali tak autorská práva badatele, který si určí podmínky, za kterých výsledky svého bádání přenechá. Je na vůli autora lístku, aby na něm uvedl další údaje. Třeba tisky nebo rukopisy pojednávající o rodu nebo později objevené údaje. Fond má být zařízením živým, trvalým, stále doplňovaným, dokladem rodopisné práce minulých, dnešních i budoucích generací.

Kartoteční lístky se ukládají u SOA Brno, který vyhověl žádosti GHK a dal k dispozici k tomu potřebná zařízení. Kartotéka je přístupná k nahlédnutí každému badateli, který tento archiv navštíví. Tak se zpřístupní vybádaný rodopisný materiál a zabezpečí jeho zachování. SOA Brno je státním zařízením s

dlouhověkou tradicí. Jeho trvalá existence je všestranně zabezpečena a skýtá proto záruku, že budou výsledky bádání rodopisného zachovány.

Naproti tomu se nedaří našim genealogickým sdružením z nejrůznějších důvodů, také v důsledku jejich složitého vývoje, zpřístupnit mnohé cenné výsledky jejich rodopisného bádání. Vzpomínám na příklad, že jsou nedostupné soupisy pořízené kronikářským a rodopisným odborem Svobodného učení selského v Brně, dotazníkový materiál, který byl podkladem publikace GH společnosti v Praze z r. 1977, stejně jako soupisu Fr. Vláčila z Bedihoště z r. 1978. Za každou informaci o jejich osudu bude GHK v Brně vděčen.

Základem Fondu vybádaných rodů se staly údaje obsažené v odpovědích na dotazníkovou akci GHK Brno 85 a GH sekce Vlastivědné společnosti muzejní v Olomouci. Jejich účelem je pořídit soupis rodopisců a zpracovaného rodopisného materiálu především pro potřeby zájemců o rodopis.

Dotazníky zaslal GHK Brno svým členům genealogům jako přílohu čís. 3/85 svých Informací. Olomoučtí kolegové rovněž svým členům a uvedli v něm adresu brněnského garanta akce, pisatele tohoto příspěvku.

GHK uzavřel se zmíněnými brněnskými archivy smlouvy o spolupráci na rok 1986, kterými archivy přispějí k pořízení soupisu genealogů a vybádaných rodů tím, že při vydávání badatelských listů dodávají zájemcům o rodopis zmíněný dotazník a vedou o nich záznam. GHK se zavázal předat SOA Brno kopie došlých odpovědí na dotazník a výsledky jejich zpracování. Během prvých devíti měsíců vydal tak SOA 48 dotazníků, AMB jedenáct. Někteří členové GHK pak dodali dotazníky několika desítkám dalších osob, o kterých vědí, že mají rodopisný materiál.

Zřizování Fondu vybádaných rodů při SOA Brno se úspěšně rozvíjí. Na dotazníky došlo v prvých třech čtvrtletích roku 1986 145 odpovědí, z toho téměř třetina na dotazník olomoucký. Podle předběžného odhadu na základě prvých zkušeností obsahují došlé dotazníky údaje pro vyplnění asi 5 000 kartotečních lístků. Některé rody jako Sedláčci z Telečkova zaslali údaje o 640 osobách rodu a čtyř jeho větví, Parmové rodokmen na 51 stranách.

GHK ustavil tým čítající zatím 8 osob, který zpracovává došlé dotazníky tak, že jejich obsah převádí na kartoteční lístky. Každý rodopisec může přispět k doplnění Fondu tím, že vypíše na lístek formátu A 6 /velikosti korespondenčního lístku/ pro každý jim vybádaný rod zvlášť data podle shora uvedeného vzoru a zašle jej garantu akce, který jej založí v SOA Brno.

Je v zájmu genealogů a dalších archivů, které vedou matriky, aby založili obdobné Fondy vybádaných rodů z jejich matrik. GHK vyzývá všechny společnosti zabývající se genealogií, aby projednali tento námět, vstoupili do jednání s archivy a uzavřeli s nimi smlouvy o spolupráci. GHK ochotně přenechá a dá k dispozici údaje z kartotečních lístků o rodech uvedených v matrikách archivů mimo Jihomoravský kraj k založení dílčích fondů, aby je tam měli po ruce badatelé při návštěvách archivů.

Je na všech rodopiscích, aby takto přispěli i dalšími náměty, aby se v rodopisném bádání pracovalo racionálně, aby se netříštily síly a aby se zachovaly bohaté výsledky rodopisné práce dřívějších generací. K tomu je také zapotřebí věnovat pozornost pozůstalostem po genealozích a v případech, kde rodina neprojeví o genealogický materiál zájem, postarat se o jeho zachování u zpřízněných zájemců nebo v archivech či muzeích. Jde přece o součást lidské a národní kultury, o jeden z dokladů její výše a bohatství, kterého je nutno si vážit. Jsem přesvědčen, že teprve budoucí generace projeví o genealogii širší zájem, když jí společenský vývoj dopřeje více volného času, aby se jí mohla věnovat. Děkuji jménem rodopisců za pochopení, který projevil náš stát a pracovníci našich archivů pro rodopisné bádání.

Die Miterbeit der Genealogen mit den Staats--Gebiets-Archiven

Alle Matriken der vergangenen Jahrhunderten sind in Böhmen und Mähren in den Staats-Gebiets-Archiven konzentriert. Zwischen dem Brünner Genealogisch - heraldischen Klube und dem Brünner Staats-Gebiets-Archive wurde ein Übereinkommen vereinbart. Es hat das Ziel eine Kartei der erkannten Geschlechter zusammenzustellen, die die Tätigkeit mancher Genealogen und Archivarbeiter bei ihrer genealogischen Arbeit erleichtern kann. Es wäre gewiss nützlich solche Mitarbeit auch auf die weiteren Staats-Gebiets-Archive zu verbreiten.

MK

Jan Kozel

Heraldika v současném českém výtvarném umění

Žádné jiné umění nás neobklopuje svou stálou a bezprostřední přítomností a ovlivňováním běžného života jako výtvarné umění, jako celý ten rozsáhlý svět předmětů, který byl člověkem vytvořen uměle, aby vytvořil spolu s přírodou jeho životní prostředí. Tento hmotný, člověkem vytvořený svět, je "otevřenou knihou bytostných sil člověka v smyslové formě vyjádřenou lidskou psychologií". V něm se objektivizuje lidská zkušenost, která je dostupná každému, kdo s jeho předměty přijde do kontaktu. Tím se liší od zkušeností, které jsou předávány přímým kontaktem. Tato komunikace však zaniká, zatím co člověkem vytvořené výtvory si svoji komunikativní schopnost zachovávají po celou dobu své existence, neboť se od člověka oddělily a informace, která je v nich obsažena, je stále dostupná. Je dostupná při navázání kontaktu s takovým předmětem, jejich souborem i s celým prostředím v přítomnosti, ale i v budoucnosti každému novému pokolení lidí. Člověk tak v těchto předmětech a v tvorbě svého životního prostředí zpředmětňuje síly, které jsou jemu v dané historické situaci bytostné, které jsou obrazem jeho psychologie. A tak má možnost, má-li takové schopnosti, vyjmout kdykoliv z těchto předmětů do nich uloženou informaci, zkušenost a osvojit si ji. [1/]

K tomuto světu patří mimo knihy a další předměty i heraldické znaky, které jsou zásobárnou kulturních, vědeckých a estetických hodnot. Proto všechny tyto heraldické výtvarné projevy nevstupují do našeho života jen svou historickou a dokumentační hodnotou, ale náš vztah, úsudek a cítění k nim se řídí i měřítkem estetickým. Tak mnohým moderním heraldickým výtvorům se přisuzuje estetická kvalita, která je poprávu zařazuje do oblasti uměleckého díla nebo jeho součásti, jiné tuto kvalitu postrádají. Bez této kvality ztrácejí funkci uměleckého díla a tedy i informaci, která je pro ně podstatná, poněvadž je to informace zaměřená do sféry duchovní kultury. Estetický komponent, v jakémkoliv druhu umělecké činnosti, tedy i použití heraldiky v současném umění, je právem zařazován do oblasti hodnot naší společnosti. Tradice našeho národa, vývoj jeho kultury a úspěchy naší současné výtvarné kultury určují i heraldice její oprávněné místo v současném uměleckém dění.

Nezřídka je vyslovován názor, že heraldika je již zastaralá a nemá místo v současnosti, rozchází se se zájmy i vkusem lidí. Pravdou je, že i takové rozpory existují. Vývoj vkusu je však variabilní a některé negativní směry mohou ovlivnit jak výtvarníka, tak i část společnosti. O estetické působnosti znaků a jejich začlenění např. v architektuře /dotváření interiérů/ padají mnohdy rozhodnutí, která nejsou domyšlena a leckdy vycházejí ze zcela nekompetentních míst. Zapomíná se, že existují kvalifikovaní odborníci, heraldici, kteří ve spolupráci s Výtvarnou radou, ČFVU, SČVU a dalšími mohou problematiku uspokojivě zvládnout. Jako v dalších oborech nelze ze společenského hlediska ponechat vývoj bezplánovité živelnosti, tak nelze odpovědnost za úroveň a míru začlenění heraldiky v současné výtvarné kultuře ponechat silám subjektivního voluntarismu.

V současnosti zasahuje heraldika téměř do všech odvětví výtvarného umění ve větší či menší míře. Např. v architektuře se nejvíce uplatňují městské znaky při značné variabilnosti jejich uměleckého provedení. Se vznikem Sborů pro občanské záležitosti se začalo se zřizováním obřadních svatkových síní, kde znaky měst vedle znaku státního jsou hojně zastoupeny. Jejich umístění je téměř vždy ve středu stolu, nebo pod státním znakem. Obřadní síň v Nové radnici v Brně má znak města v gotickém štítu, v Židlochovicích barokový štít z měděného plechu, v Holešově a Kroměříži kovový-litý tombak, Mor.Budějovice a Uherské Hradiště znak zhotovený z mořeného ořechu, Vémyslice a Velká Bíteš tepané v mědi, Vyškov tkaný městský znak na přehozu stolu. Také provedení státního znaku je velmi různorodé. Jedovnice, Blansko, Lysice, Hevlín, Slavkov mají znaky kovové - bronz nebo měď vynikajícího uměleckého ztvárnění a nevšedního pasířského provedení. Znaky skleněné s rytinou heraldické figury můžeme vidět ve Vel. Meziříčí nebo v Kloboukách u Brna. [2/] Ukázku uplatnění městského znaku moderně pojatého najdeme na průčelí nádraží v Chebu.

Snad největší zastoupení má heraldika

v současném medailérství. Toto umělecké řemeslo zvláště v posledních dvou desetiletích poskytuje cenné doklady umělecké kvality. O podobu soudobé medaile se zasloužili vesměs mladí výtvarníci. V oblasti jejich zájmu hraje heraldika důležitou roli, neboť provedení znaků proměňuje do mnohotvárnosti výtvarného výrazu a technické tlumočitelnosti. Medailéři sice zůstavají převážně věrni klasické lijecké technice, ale obohacují ji o osobitou interpretaci. Zájem mladých autorů o heraldiku dokládá skutečnost, že mnoho soudobých medailí nemá oficiální zakázku a zůstává pouze výrazem tvořivé potřeby autora. Z velké plejády uvádím Karla Zemana. Jeho portrétní činnost zůstává v ohnisku jeho usilování, v niterné kontinuitě jeho díla s realistickou tradicí našeho moderního medailérství /Medaile Napoleon Bonaparte, avers znaky - silně stylizované - - Francie, Ruska, Rakouska. Jindřich z Lipé, revers znak pánů z Lipé/.

Šindelářovy práce mají vyváženost reliéfu s ostatními komponentami medaile, vybroušenou formu a technickou virtuozitu /Medaile Karla Staršího ze Žerotína. Na reversu fiktivní portrét provázený žerotínským znakem /.

Ke střední generaci patří Milan Knobloch. Vnesl do naší medailérské tvorby harmonickou modelaci, navazující plynule na předcházející generace. Nevyhledává monumentalitu ani pathos, hluboce utvářený citový názor soustřeďuje do jednoduché a úsporně volené kompozice. V medailérské tvorbě si vydobyl mezinárodní ohlas. /Medaile Karel IV. na aversu znak českého království dokládá heraldické cítění umělce/.

Z dalších autorů L. Havelka je autorem znaku na medaili Petra Parléře - Vydalo Národní muzeum v Praze. ČNS pobočka v Ústí n. Orlicí vydala medaili se znaky Ústí n.Orlicí, Rychnova n. Kněžnou a Svitav, autor Dušek. Jihlavská ČNS Telč - historické město, revers má znak města podle staré pověsti. Olomoucká pobočka ČNS reminiscenci na tolarové ražby olomouckých biskupů, medaili Karel z Lichtenštejna, na reversu biskupův znak. Pozoruhodná je medaile autorů Rudolfa Doležala a Jeronýma Grmely Jubilejní X. Flora Olomouc '85, kde rubní plochu ve střední části vyplňuje horizontálně sevřený pohled na seskupení renesanční věže radnice se znakem města, který dominuje celému obrazu. [3] V řadě autorů bychom mohli pokračovat. Pozornosti zaslouží i konsekrační medaile kardinála Františka Tomáška, arcibiskupa pražského s jeho znakem a apoštol. administrátora olomouckého biskupa Josefa Vrany s osobním znakem na reversu podle návrhu Jiřího Loudy.

V interiérech kostelů s pokoncilovou úpravou liturgie se u nových obětních stolů setkáváme se znaky. Kupř. v bazilice sv. Prokopa v Třebíči znak města Třebíče pokrytý mitrou a berlou - připomenutí někdejšího benediktinského opatství.

Nemůžeme opomenout znakovou tvorbu ani na našich pamětních mincích. Zdeněk Kolářský, mj. autor deseti pamětních mincí, vytvořil na reversu desetidukátu vydaného k 600. výročí úmrtí Karla IV. znak města Prahy a Petr Formánek na reversu jednodukátu znak Čech, umístěný za fiktivním portrétem císaře. Zajímavě řešený je státní znak na aversu dvojdukátu Andreje Petera, tvar štítu - husitské pavézy - již zcela připomíná obrácený gotický štít. [4]

K témuž jubileu se vztahuje i střední část mozaiky stanice pražského metra Karlovo náměstí. Radomír Kolář tu vytvořil postavu sedícího panovníka s královskými insigniemi, po stranách provázeného vpravo českým znakem, vlevo říšskou orlicí.

Heraldická tématika též je v řadě ex libris, novoročenek, drobných grafických listech, kresbách, diplomech a zdravicích pro občanskou veřejnost, ale i pro diplomatický sbor, předsednictvo vlády, Kancelář presidenta republiky, národní výbory a další orgány.

Četné městské znaky jsou na putovních standartách podniků, národních výborů, ROH, armády aj. Nutno vzpomenout akad. malíře a grafika profesora Jaroslava Vondráčka, který pro řadu institucí navrhoval prapory a putovní standarty často nesoucí městský znak. Rozhodně velmi kvalitně je proveden znak města na putovní standartě Rady národního výboru hl. města Prahy z r. 1975, pokrývající celou rubovou plochu standarty.

Nelze opomenout nejminiaturnější, ale nejrozšířenější grafickou tvorbu, tvorbu poštovních známek. Již řadu let vycházejí série známek se znaky našich měst v provedení našich předních grafiků a rytců. Poslední vydanou v r. 1986 vytvořil J. Merčík.

Z tohoto stručného výčtu je zřejmé, že heraldika je zastoupena v naší současné výtvarné tvorbě. Začal být brán postupně zřetel na vztahy heraldických památek i nových heraldických projevů k okolí a ostatním složkám životního prostředí, poněvadž jsou výběrem vysokých hodnot, které nám zanechala minulost. Současně však docházíme k závěru, že tento výběr a nové tvoření nemůže být ukončen, po-

něvadž pokračuje souběžně s ostatním vývojem. Proto zcela zákonitě se musíme snažit o neustálé vytváření nových hodnot v heraldice a tím, můžeme říci, i nových kulturních památek. To je úkol nejen heraldiků samotných, ale i všech tvůrčích výtvarných pracovníků přetvářejících naše životní prostředí do nové podoby.

Poznámky

1/ Zdeněk Kostka: Za syntézu krásy a výtvarného umění, Výtvarná kultura 10, 1986, č. 6.

2/ Sbory pro občanské záležitosti Jihomoravského kraje, Sborník k 30. výročí vzniku Sborů, Brno 1983.

3/ Václav Burian: Olomoucké medaile z roku 1985, Vlastivědný věstník moravský 38, 1986, s. 33.

4/ Jiří Pekárek: Československé pamětní mince, Výtvarná kultura 10, 1986, č. 1, s. 23.

Die Heraldik in der gegenwärtigen böhmischen bildenden Kunst

Die Heraldik griff gegenwärtig in alle Zweige der bildenden Kunst ein. Vielleicht die ganz grösste Vertretung hat sie in der gegenwärtigen Medaillen - Verfertigung. Der Autor beschreibt ausführlich die einzelnen Werke gegenwärtiger Künstler. Er erwähnt auch den Gebrauch von Heraldik in der Architektur, in Ex libris, auf den Flaggen und Standarten sowie auf den Briefmarken.

MK

Jarmila a Tomáš Krejčíkovi

Typologie pečetí olomouckých biskupů a arcibiskupů 12. - 19. století

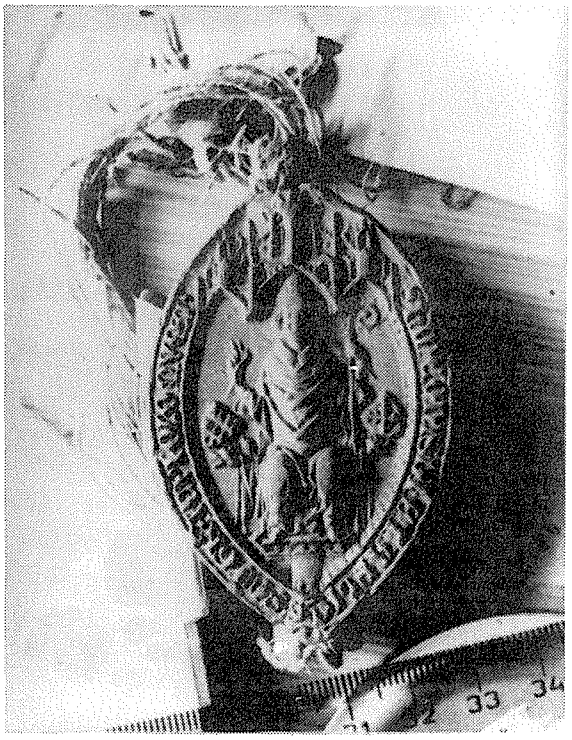
Olomoucké biskupství, od roku 1777 arcibiskupství, patřilo k předním církevním institucím českého státu. [1] Politické, mocenské, majetkové a duchovní postavení olomouckých biskupů bylo okázale demonstrováno při každé vhodné příležitosti. Součástí této pompézní representace byla i biskupská pečeť, v jejímž obraze se vhodně prolínala náboženská symbolika se světskou nádherymilovností.

Biskupská pečeť byla ovšem spjata s listinou a její zkoumání jde ruku v ruce s diplomatikou, která jedině může plně postihnout funkční význam pečeti. Zatím jsme z tohoto hlediska dobře informováni jen o pečetích biskupů přemyslovského období. [2] Pro další období jsou dosavadní poznatky velmi kusé. Přitom právě diplomatika se musí zaměřit na funkční rozlišení jednotlivých pečetí. Od výchozího bodu, kdy biskupské kanceláři stačil pro skrovnou agendu jediný typář, došlo k změně již ve 13. století, které přidalo sekretní pečeť užívanou jako contrasigillum. 14. století přidalo další typář, pro něž nemáme dosud ustálenější termín. Jestliže prvý typ pečeti budeme nazývat pečetí hlavní, pro tento nový druh bychom snad mohli užívat název menší pečeť, analogicky podle terminologie panovnických pečetí. Snad ani v Olomouci nemusíme pochybovat o tom, že i zde existovaly pečeti prstenové nebo signety, jejichž výskyt bude zřejmě velmi vzácný. Jak jsme již naznačili, odpovědět na otázku, jak byly tyto různé druhy pečetí užívány, je na základě dnešního stavu poznání nemožné, ostatně odpověď na tuto otázku nenajdeme ani v běžných příručkách. [3]

V našem příspěvku se proto zaměříme na vnější stránku hlavní pečeti, protože u ní najdeme nejvíce typologických posunů, svědčících o měnícím se chápání pečetního obrazu.

Prvou doloženou pečetí v Olomouci je pečeť biskupa Jindřicha Zdíka (1126 - 1150), tedy dříve než v Praze a v podstatě současně s jinými biskupy v okolí. [4] Biskup Jindřich Zdík byl pozoruhodnou osobností s širokým rozhledem a snažil se své znalosti uplatnit i v olomouckém prostředí. Z jeho pojetí biskupské moci pramenila i jeho snaha o rozvinutí diplomatické aktivity v Olomouci, která byla korunována úspěchy jak po příjemecké, tak i vydavatelské linii, což si již nutně vyžádalo vznik vlastního typáře.

Jeho pečeť je kulatá a v jejím pečetním obraze vidíme sedícího biskupa, tedy typ pečeti pontifikální. Zdíkovi nástupci pečetí neužívali, takže s dalším typářem se setkáváme až

Obr. 1

za biskupa Roberta (1202 - 1240). [5] Ten navázal na Zdíka jak tvarem, tak ikonografií, pozoruhodný je jen rozměr - 71 mm. Za Robertova dlouhého episkopátu se vytvořily podmínky pro změnu postavení církve v rámci státu jako výsledek dlouhého církevně politického zápasu. Zatímco v Praze biskup Ondřej (1214 - - 1223), sám exponent nového pojetí církevní moci, zvýraznil své mocenské nároky novým tvarem typáře, zůstal Robert věren kulatému typáři. Novým tvarem rozumíme oválně špičatý, který se rychle rozšířil mezi duchovenstvem, že již Conrad de Mure jej mohl považovat za typický pro církevní instituce a hodnostáře. Je jisté, že obliba špičatě oválného tvaru pramenila z jeho podobnosti s mandorlou, která měla svůj symbolický význam již v raně křesťanském umění. [6]

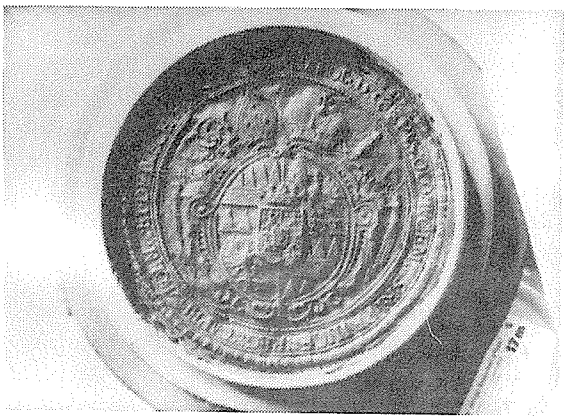
Díky Robertově konservatismu se s novým tvarem setkáváme v Olomouci až za biskupa Konráda (1240 - 1246), přičemž jeho špičatě oválná pečeť se svým poměrně velkým příčným rozměrem (62mm) velmi blíží staršímu typu, na nějž navazuje i tím, že na ní biskup sedí. [7]

Robertův i Konrádův typář svým ztvárněním odpovídají dobovému výtvarnému pojetí, kdy řasení roucha je podáno schématicky, povrch jen zlomkovitě odráží vnitřní objemy těla. K těmto typářům se ještě řadí vzácně se vyskytující elekční typář biskupa Bruna, na němž je electus podán v rouchu prostého klerika, zřejmě máme před sebou produkt severoněmeckého prostředí. Mezi soudobé biskupské typáře řadí Konrádovu pečeť i to, že na ní drží biskup berlu v pravici a v levici knihu - bibli. Jedná se o symbolické vyjádření biskupova práva a povinnosti dohlížet na správný výklad písma.

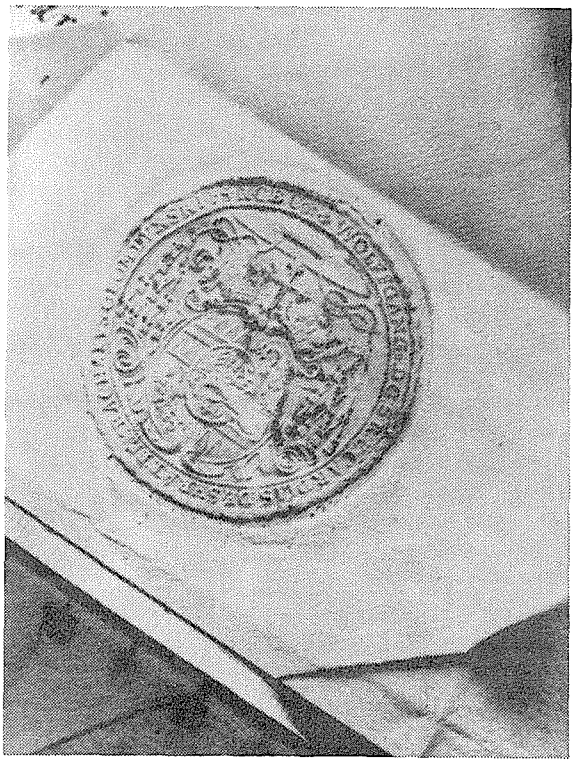
Z Brunovy biskupské pečeti již vyznívá nové výtvarné pojetí, které je blízké klasické gotice svými ostře lomenými záhyby roucha a celkovou štíhlostí postavy, která by mohla stát ve výklenku kterékoliv kostelní stavby. Novým prvkem je i pravice pozdvižená k žehnání, oděná v rukavici, v levici drží biskup berlu. [8] Tímto prostým gestem odlišil biskup svou pečeť již na prvý pohled od soudobých pečetí opatských, stále se častěji objevujících i na našich listinách právě v 2. polovině 13. století.

Biskup Bruno užíval také sekretu; před ním jej máme doložen jen u Jindřicha Zdíka, po Brunovi se objevuje již častěji.

Na pontifikální pečeti biskupa Dětřicha (1281 - 1302), v jehož kanceláři máme doloženy celkem čtyři typáře hlavní pečeti, se jako nový prvek již na druhém typu objevil architektonický motiv nad hlavou biskupa. Tento prvek se objevil v biskupských pečetech v zahraničí již dříve, aniž bychom mohli na základě dostupné literatury podat jeho bližší genesi. Můžeme se proto jen domnívat, že určitým vzorem mohly být biskupské mince. Na nich vidíme biskupa ve svém biskupském chrámu; ostatně tento výjev najdeme i v knižní malbě nebo na známém koberci z Bayeux. Na pečetích se mohl do malé plochy vtěsnat jen malý detail. Zasazením do chrámu jako by postava biskupa získala nový rámec, byla obohacena o nový atribut. Uvidíme ještě, že i zde

Obr. 2

Obr. 3

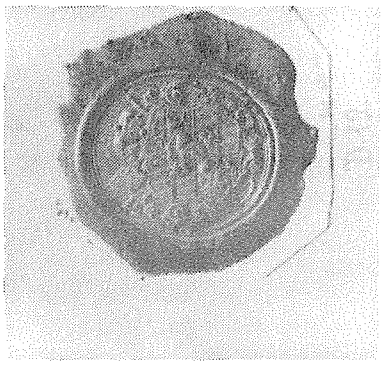
došlo k určitému typologickému posunu. Čtyři Dětřichovy typáře znovu provokují otázku, čím se řídilo jejich užívání. J. Šebánek a po něm i R. Nový se touto otázkou zabývali a zjistili dokonce paralelní užívání dvou typářů v téže době. Přitom se jim nepodařilo prokázat, že by se užití určitého typáře řídilo obsahem listiny. [9]

Pečeti biskupa Jana (1302 - 1311) a Petra II. (1311 - 1316) se dokonce obešly bez architektonického motivu. Na Petrově pečeti již dříve konstatoval A. Friedl určité náznaky tzv. měkkého stylu, zejména v řasení roucha. [10] Jinými slovy, biskupské pečeti té doby byly zadávány předním mistrům a citlivě reagovaly na výtvarné podněty.

Hlavní biskupské pečeti tohoto období se stávají i pramenem pro vývoj úředního erbu olomouckého biskupství. Zde se musíme znovu vrátit k elekční pečeti biskupa Bruna, v jejím okraji, zdobeném zubovitým řezem, rozpoznal již dříve P. R. Pokorný narážku na Brunův rodinný erb, který se současně stal předlohou pro některé biskupovy leníky. [11] Dalším dokladem je až vyobrazení biskupského olomouckého praporce v curišské erbovní roli. Obraz na praporci se blíží erbu na pečeti biskupa Hynka (1326 - 1333), který můžeme popsat jako tři břevna, jejichž horní linie je tvořena zubovitým řezem. I na základě těchto zlomkovitě dochovaných dokladů můžeme soudit, že vzhled biskupského úředního erbu krystalizoval postupně a nakonec dostal podobu, která byla blízká svou štíhlostí a abstraktností vrcholné gotice. Poprvé byl erb v podobě, jak jej známe dodnes, užit na pečeti Jana Volka (1334 - 1351), z jehož doby pochází i ozdobný relikviář, na němž je erb proveden ve skvostném emailu. [12]

Volkovou pečetí začíná i nová etapa ve vývoji hlavní pečeti, která získala dokonalý vzhled vrcholné gotiky. Tak např. architektonický motiv zde byl aktualizován napodobováním opěrného katedrálního systému. Současně se však objevilo i nové pojetí tohoto motivu, kdy je postava biskupa postavena pod baldachýn, jakými byly zdobeny na tehdejších stavbách výklenky pro sochy.

Pečeti Jana Volka (1334 - 1351), Jana Očka z Vlašimě (1351 - 1364), Jana ze Středy (1364 - 1380) a Petra III. (1380 - 1388) vytvářejí úzce spjatou skupinu, která tvoří vrchol mezi olomouckými středověkými pečetěmi. [13] Jejich rytci se v některých případech vrátili opět k sedícímu biskupu, ale všechny bez rozdílu jsou perfektně zvládnuty po řemeslné stránce. V jejich jemném reliéfu můžeme pozorovat drobné detaily ve výzdobě mitry, biskupských rukavic, závitu berly nebo na rouchu. Tato dílka snesou srovnání s dobovou knižní malbou i s deskovým malířstvím. V kousku červeného vosku ztuhlo pojetí sebevědomé církevní moci, jejíž představitelé byli více diplomaty, mecenáši a politiky než církevními knížaty.

Obr. 4

Vedle tohoto hlavního typáře, který máme doložen u jednotlivých biskupů v několika variantách, začali biskupové užívat i nového kulatého typáře, který budeme nazývat menší pečetí. Na ní se objevila postava, nebo i polopostava, sv. Václava, patrona biskupství a celého království, provázeného po stranách erbem úředním a rodovým (osobním). Užíval ho např. již Jan ze Středy (1364 - - 1380) [14] a jeho nástupci; obdobný vývoj můžeme pozorovat i v Praze. Jistě se tak projevila renesance kultu tohoto světce. Snad byla ikonografie menší pečeti i odrazem "devotio moderna", když byl zdůrazněn světec a biskup připomenut jen svými erby. Vznik tohoto typáře byl zřejmě vynucen kancelářskou praxí, která mu zajistila přežívání hluboko do 15. století.

Na těchto typářích menších, stejně jako na erbovních pečetích, můžeme nejlépe pozorovat úpadek výtvarné stránky pečetí olomouckých biskupů, který jakoby připomínal úpadek církevní moci v 15. století. Přesto i v tomto časovém úseku najdeme několik zajímavých typářů. Platí to např. u pečeti biskupa Bohuše (1454 - 1457), který si nechal na typář vyrýt Zmrtvýchvstání Krista. [15] Jakkoliv můžeme jen hypoteticky usuzovat, zda můžeme její symbolický význam přenášet do snah o oživení církve, můžeme naopak tvrdit, že její nevalná řemeslná úroveň ukazuje na nedostatek školených rytců.

Zajímavá je také pečeť Konráda ze Zvole (1431 - 1434), která představuje nový ikonografický typ. [16] V bravurně zvládnuté pozdně gotické práci neznámého mistra vidíme stojícího sv. Václava v bohatém architektonickém rámci. Ve výklenku pod ním klečí biskup, otočený k divákovi, provázený po stranách nezbytnými erby. Pečeť je skutečně zdařilá jak v celkové kompozici, tak i v detailech, ale v ostatním materiálu celkem osamocená. Tento typ není ovšem žádnou novinkou, byl oblíben spíše u některých opatů a abatyší.

Tyto ojedinělé případy však nemohly narušit vzrůstající monopol erbovních pečetí, které postupně vytlačily i motiv sv. Václava. Erbovní pečeť máme doloženou již za biskupa Mikuláše (1390 - 1397) a staly se typickými pro následující staletí. [17] Pro jejich jednoduchý obraz bylo jejich pořízení poměrně snadné i při nedostatku školených rytců, jejich menší průměr ulehčoval manipulaci s nimi. V nich byladefinitivně zlomena nechuť k erbům jako původně symbolům válečníků.

V našem přehledu si můžeme povšimnout erbovní pečeti administrátora Jana Varadínského (1487 - 1489), na níž se objevili jako štítonoši dva andělé. [18] Další důležitý typář si nechal vyrýt Stanislav Thurzo (1497 - 1540). [19] Jeho pečeť spojuje pozdněgotické a renesanční prvky a již tím prozrazuje humanistickou orientaci svého majitele.

Také pečeti 16. století jsou velmi rozdílné řemeslné úrovně. Za zmínku stojí rovněž pečeť biskupa Marka Khuena (1553 - 1565), jednak pro neobvykle uspořádaný štít, v němž se osobní znak ocitl v hlavě štítu. [20]

Mezi zdařilejší práce patří oválná pečeť Jana Mezouna (1576 - 1578). [21] Na ní drží erb jako štítonoši dva andělé, ve čtvrceném štítě se střídá erb úřední s osobním - - půlměsícem pod šesticípou hvězdou. Jak je známo, nosil jeho nástupce tentýž erb. A rovněž pečeť Stanislava Pavlovského (1579 - 1598) je oválná a nese štít držený dvěma anděly. [22] Pavlovského typář je však primitivnější a není bez zajímavosti, že úřední erb je zde zpodoben špicemi ve třech řadách (4, 3, 2). Zřejmě se však jedná o neobratnost rytce. Vedle tohoto typáře užíval Pavlovský ještě jeden honosnější. [23] Na něm je v renesanční architektuře postaven sv. Václav, provázený dvěma anděly. Níže sedí na stolci biskup, provázený svými erby. Zde tedy ožila kompozice, kterou jsme již poznali na pečeti Konráda ze Zvole. Pavlovského typář vznikl před polepšením úředního erbu Rudolfem II. v roce 1588, ale na typáři již tato změna nebyla provedena.

Doba Františka Ditrichštejna (1599 - 1636) znamená začátek nové epochy ve vývoji olomoucké biskupské pečeti. Nemyslíme tím ovšem její stránku ikonografickou, postavení erbovní pečeti zůstalo nedotčeno. Obnovení mincovního oprávnění pro olomoucké biskupy z roku 1608 bylo korunováno zřízením vlastní mincovny v Kroměříži. Tím se vytvořila možnost využít pro tvorbu pečetních typářů zkušených rytců. A skutečně se od té doby zvýšila výtvarná úroveň pečetí olomouckých biskupů a zůstávala celkem vyrovnána, zvýšil se počet užívaných typářů. Toto zjištění platí již pro pečeti Františka z Ditrichštejna, na nichž přibyl i klobouk nad erbem, jistě chápaný jako odznak kardinálské hodnosti. Zajímavý je jeho typář, nesoucí datum 1610, na němž je rodinný erb rozmnožen o dosud nerozluštěné pole. [24]

Velmi úzké vztahy mezi mincemi, medailemi a pečetěmi můžeme pozorovat za doby Karla II. z Lichtenštejna-Kastel-Kornu (1664 - 1695). [25] Jeho velká pečeť o průměru 95 mm představuje dokonalé ztvárnění barokní erbovní kompozice. Svými některými detaily připo-

míná některé dobové ražby, takže ji zřejmě můžeme považovat za dílo Karla Hofmanna, rytce biskupské mincovny. Menší pečeť je jen zmenšeninou velkého typáře, a proto snad dílo téhož mistra.

Z doby Karla II. máme doložen zajímavý nedokončený typář, zřejmě pečetní, který je dílem Jana Krauta, rovněž rytce kroměřížské mincovny.

Na pečetích 2. poloviny 17. století můžeme pozorovat, jak barokní snaha o dekorativnost obohatila úřední erb o břevno, provázené špicemi. Rovněž stojí za poznamenání, že několik desítek po té, co se vžilo šrafování heraldických tinktur, rýjí tvůrci pečetí pole úředního erbu vodorovnými čarami.

Zřejmě rovněž některý z typářů Wolfganga Schrattenbacha (1711 - 1738) vznikl v rytecké dílně mincovny, jedním z tvůrců mohl být již zmíněný J. Kraut . Schrattenbachův typář o průměru 82 mm opět svědčí o barokní honbě za honosností. [26]

Pečeť Jakuba Arnošta z Lichtenštejna-Kastelkornu (1738 - 1745) je jen nepatrně změněnou rubní stranou jeho půltolaru z roku 1739. [27] V kroměřížské mincovně jistě vznikly i dosud dochované typáře pečeti Leopolda Bedřicha Eckha (1758 - 1760). [28]

V roce 1753 byla zastavena činnost v kroměřížské mincovně a tím také končí naše možnost bližšího srovnávání s mincemi a medailemi, které po tomto datu nechávali biskupové ve stále se zmenšující míře razit ve vídeňské mincovně. Pozoruhodná je např. pečeť Maxmiliána Hamiltona (1761 - 1776) pro svou dokonalou rokokovou podobu.

Další sledování arcibiskupských pečetí již nepřináší mnoho nových poznatků. Pečetní obraz se stává značně konzervativním. Zatímco z 14. - 17. století jsme si mohli povšimnout detailů, svědčících o citlivém vnímání tvůrců pečetí, nyní se stává pečeť po výtvarné stránce zcela ustrnulou. Heraldik si asi povšimne některých zvláštností, např. pečeti M. T. Trauttmannsdorfa (1811 - 1819), na níž vychází knížecí plášť s kardinálského klobouku, nebo citlivě zvolených osobních znamení některých arcibiskupů občanského původu. Sfragistik může jen konstatovat, že v té době je výtvarný a typologický vývoj arcibiskupských pečetí uzavřen.

Poznámky:

1) V. Medek , Cesta české a moravské církve staletími, Praha 1982. Katalog moravských biskupů, arcibiskupů a kapitul staré i nové doby, Olomouc 1977.
2) R. Nový , Pečeti pražských a olomouckých biskupů /Studie ze sfragistiky přemyslovského období/, Sborník archivních prací 10, 1960, č. 1, s. 181 - 214; J. Šebánek, Studie o kanceláři Dětřicha, biskupa olomouckého /1281 - 1302/, Časopis Matice moravské 50, 1926, zvl. otisk; J. Sklenářová, Diplomatická činnost olomouckých biskupů 13. století, dizertační práce, Brno 1975; J. Šebánek - S. Dušková, Panovnická a biskupská listina v českém státě doby Václava I., Rozpravy ČSAV 71, 1961, s. 112 - 125. Ze starších prací např. B. Dudík, Sphragistik und Siegeln der Bischofe von Olmütz und der mährischen Markgrafen, Adler 3, 1877, s. 166 - 167; J. Vyvlečka, Nejstarší biskupské pečeti olomoucké, Mojmírova říše 4, 1940 - 1941, s. 82 - 84.
3) E. Kittel, Siegel, Braunschweig 1970, s. 392.
4) Nový, c. d., s. 200 - 201; Kittel, c. d., s. 392.
5) Nový, c. d., s. 192.
6) H. Sachs-E.Badstübner-H.Neumann, Christliche Ikonographie in Stichworten, Leipzig 1973, s. 236.
7) Nový, c. d., s. 193.
8) Nový, c. d., s. 194 - 195. Vyobrazení viz F. V. Peřinka, Dějiny města Kroměříže I, Kroměříž 1913, tab. I.
9) Nový, c. d., s. 195 - 196.
10) A. Friedl, Počátky mistra Theodorika, Praha 1963, obr. 45.
11) P. R. Pokorný, Elekční pečeť olomouckého biskupa Bruna, Heraldická ročenka na rok 1977, s. 62 - 65; T. Krejčík, Heraldika na ražbách olomouckých biskupů a arcibiskupů, Studie Muzea Kroměřížska '80, s. 79 - 81.
12) SOA Brno, Premonstráti Louka, sign. F 15 a ,5. srpna 1333. Viz T. Krejčík, Výtvarná stránka pečetí olomouckých biskupů lucemburské epochy, In: Historická Olomouc a její současné problémy II, 1979, s. 68-72. O relikviáři J. Krása, K úloze Olomouce v umění a kultuře doby Karlovy, In: Historická Olomouc a její současné problémy II, 1979, s. 55 - 67.
13) Peřinka, c.d., tab. II - III.
14) J. Šebánek, Archivy zrušených klášterů moravských a slezských, Brno 1932, č. 850.
15) Šebánek, c. d., č. 1427.
16) Šebánek, c. d., č. 1276.
17) J. Klitzner, Siegel der Urkunden, In: Siegel und Wappen des Stadt - Archivs Mährisch Ostrau, Ostrava 1943, s. 2.
18) Peřinka, c. d., tab. V.
19) Peřinka,c. d., tab. VI.
20) Peřinka, c. d., tab. VII.
21) Peřinka, c. d., tab. VIII.
22) SOA Opava, pracoviště Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, sign. C I c 18, 19. ledna 1582.
23) Peřinka, c. d., tab. IX.
24) Vyobrazena v Katalog výstavy cechovních památek, Brno 1924, č. 282.
25) T. Krejčík, Vztahy mezi pečetěmi a mincemi olomouckých biskupů v druhé polovině 17. století. In: Historická Olomouc a její současné problémy V, 1985, s. 324 - 325.
26) SOA Brno, Šternberk, aug., sign. D 36, 15. srpna 1734.
27) SOA Brno, Hradiště, prem., sign. G 39 a.
28) SOA Opava, pracoviště Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 4096 - 4097.

Foto: T. Krejčík

Die Typologie der Siegel der Olmützer und Erzbischöfe

Die Siegel der Olmützer Bischöfe /seit d. J. 1777 Erzbischöfe/ stellt mit ihrer bildenden Typologie ein bedeutungsvolles Kapitel in der Entwicklung des böhmischen und mährischen Siegels vor.

Das älteste Siegel des Bischofs Heinrich Zdík ist rundförmig und stellt den sitzenden Bischof dar. Das Siegel des Bischofs Bruno von Schauenburg trägt seine stehende Gestalt. Seit der Zeit des Bischofs Hynek von Dubá und Lipá wurde die Gestalt des Bischofs regelmässig mit dem Geschlechts - und Amts - - Wappen begleitet.

Die Siegel vom 14. Jh sind spitzig-oval, haben eine stehende oder thronende Gestalt des Bischofs mit einem reichvollen architektonischen Rahmen und stellen sich als Spitzwerke der kleinen Plastik vor. Im 14. Jh erscheinte sich auch ein Typ des kleineren Siegels, welches eine ganze oder halbe Gestalt des heiligen Wenzels, des Patrons des Bisthums, trägt. Die Gestalt dieses Patrons ist mit den Wappen begleitet. Endlich wurde auch dieser Typ durchs Wappensiegel ersetzt. Sehr merkwürdig ist das Siegel des Bischofs Stanislav Pavlovský, durch reichvolle Renaissance - Architektur verziert.

Nach der Errichtung des Münzhauses in Kremsier während des Episcopates Kardinals Franz von Dietrichstein entstanden die Siegel meistens in dortiger Gravier - Werkstatt, was einen wesentlichen Einfluss auf das Handwerkmässige Niveau ausübte. Auch die Siegel des 18. und 19. Jh ragen durch ihre gute handwerkmässige Arbeit hervor, ihr Wappentyp wurde schon nicht geändert.

MK

Miloslav Kroček

Zpráva o výrobě železničních vagonů ve Vítkovických železárnách

V loňském roce jsem v Archivu města Ostravy studoval materiály k historii vzniku dvou důležitých silničních komunikací v našem městě - Nádražní silnice, spojující od r. 1847 Moravskou Ostravu s železničním nádražím v Přívoze, a Vítkovické silnice, která byla postavena v r. 1848 jako spojnice železných hutí ve vsi Vítkovicích s centrem města.

Archivní dokumenty k oběma komunikacím, zejména korespondence, jsou nečekaně bohaté počtem - běží o stovky dopisů - a ještě překvapivější svým obsahem, o němž možno říci, že svědčí o jejich osudu ne-li dramatickém tedy alespoň hodně zvláštním. Týká se to obzvláště Nádražní silnice, která byla od prvopočátku po dlouhou řadu let "jablkem sváru", předmětem stížností a sporů mezi vyššími úřady a městskou radou pro svůj permanentně špatný stav. Ať už pasivita ostravského magistrátu ve věci údržby Nádražní silnice měla jakoukoli příčinu, skutečností bylo, že se silnice často stávala nesjízdnou, což samozřejmě vyvolávalo hojnou korespondenci zainteresovaných stran a institucí.

Při pročítání této korespondence jsem se na třech místech setkal s překvapivými údaji, z nichž se dalo vyvodit, že v době okolo poloviny minulého století se ve Vítkovických železárnách vyráběly ž e l e z n i č n í v a g o n y.

Nejstarší dokument má datum 24. 1. 1852 a je to koncept dopisu, sestavený městským radním a lékárníkem Severinem Johannym a zaslaný magistrátem na adresu majitelů továrny PAUWELS a CO. Městská rada v něm poukazuje na to, že při současném špatném počasí je těžké udržet Nádražní silnici v dobrém stavu a tím obtížnější, že silnice trpí převozem těžkých vagonů, a žádá jejich výrobce o přiměřený příspěvek na údržbu.

Další list je z 27. 4. 1852 a je to dopis okresního hejtmanství v Místku starostovi města Moravské Ostravy. V něm se sděluje, že hejtmanství obdrželo ve věci příspěvků na údržbu Nádražní silnice zprávy od centrálního ředitelství Vítkovických železáren a od továrny železničních vagonů Frant. Pauwels, z nichž lze usoudit, že oba závody jsou ochotny ke značným příspěvkům, jestli cesta do Přívozu bude udržována ve sjízdném stavu. Hejtmanství napomíná správu města, že by jí mělo více než na příspěvcích záležet na dobrém stavu cesty, povoluje magistrátu jednat s oběma závody o výši příspěvku, ale hrozí donucovacími opatře-

ními, jestli pak cesta nebude udržována v nejlepším stavu.

Třetí dopis je nejzajímavější, neboť obsahuje řadu technických údajů. Má datum 2. 4. 1852, adresátem je okresní hejtmanství v Místku a odesílatelem je Výrobna železničních vagonů Frant. Pauwelse. Dovídáme se z něho, že od 1. 10. 1851 transportoval po cestě k nádraží 200 vagonů, že každý z nich váží jen 89 centnýřů /tj. asi 5 tun/ nikoli 130 centnýřů, jak prý nesprávně uvádí magistrát, že se přeprava děje na transportních vozech s koly 6 coulů /tj. 15,6 cm/ širokými, takže se těmito stav silnice vlastně zlepšuje, což dokazuje ta skutečnost, že v jiných zemích monarchie platí se za vůz poloviční mýtné. Z dopisu se dovídáme i jméno společníka firmy. Dopis je podepsán V. Hobinem.

To je vše, co o dávné výrobě vagonů ve Vítkovických železárnách chová ve svém fondu Archiv města Ostravy. Je toho málo, ale přece dost k tomu, aby byl vzbuzen zájem o druh výroby, který dosavadní literatura o Vítkovických železárnách nezná. Neodbytnou se stala otázka po původu firmy Pauwels, po vztahu mezi ní a železárnami, po místě a době, v níž se výroba vagonů děla. Bez úspěchu zůstalo však pátrání ve Státním oblastním archivu v Opavě a jeho pobočce v Olomouci, v SOA v Brně a tam i v soudobých časopisech. Pouze v jediné skromné reklamní publikaci o Ostravsku z r. 1922 se našla zmínka o tom, že v r. 1850 se započalo se stavbou železničních vagonů ve Vítkovických železárnách na základě smlouvy se soukromým podnikatelem. A dále - - německý historik Vítkovických železáren, Alois Hanel, ve své studii o dějinách VŽ z r. 1919 sděluje, že v r. 1844 byla tu postavena dílna pro železniční vagony, která však nebyla uvedena do provozu. Podobně se vyjadřuje i R. Drapala ve svém pamětním spise k oslavě 100. výročí založení VŽ v r. 1929, je to však asi jen opis ze studie Hanelovy. Jak se jeví z výsledků dalšího pátrání, zdá se být velmi pravděpodobné, že běželo tehdy jen o opravnu vagonů. Ani ve sporadických zprávách pamětníků není zmínky o stavbě železničních vozů ve 40. letech, i když nechybí dosti četné informace o výrobě jiných potřeb pro železniční provoz.

Vítkovické železné hutě, které se na začátku 40. let /1843/ dostaly do rukou Sal. M. Rothschilda, orientovaly se pochopitelně velmi brzy po vzniku Severní dráhy Ferdinandovy na výrobu potřeb pro stavbu a provoz této železniční trati. Již od r. 1837 běžela zde výroba kolejnic, od r. 1841 výroba železničních kol a později soukolí, v r. 1847 byla uvedena do provozu Anselmova huť výslovně pro výrobu kolejnic. Není tedy divu, že konjunkturální stavba železné dráhy z Vídně do Haliče s četnými odbočkami rozšířila zájem Vítkovických železáren o další sortiment, zejména v době, kdy stavba se přiblížila k Ostravě.

A o tomto počinu se našlo více zpráv v Podnikovém archivu Vítkovic - železáren a strojíren K. Gottwalda. Nejcennější informace poskytly tzv. Knihy oběžníků z let 1849 až 1852, které obsahují koncepty příkazů, rozhodnutí a instrukcí ředitele. Hned z prvních zápisů vysvítá, že výroba vagonů ve VŽ nezačala v r. 1850, nýbrž již v r. 1849 /ale ne dříve/ a že nebyla tehdy ještě vedena soukromým dodavatelem, ale přímo železárnami.

Ze dne 1. 5. 1849 je zápis, který určuje místo pro chystanou adjustaci vagonů v dosavadní kotlárně. Dne 21. 6. 1849 je tu zapsána instrukce o angažování Ant. Zellera jako vedoucího technika pro výrobu vagonů a tendrů. Je zde i popis jeho služebních povinností, z něhož vyplývá, že VŽ očekávaly státní objednávku 80 - 100 kusů nákladních osmikolových vagonů. Z dalších zápisů, zejména z oběžníku z června 1850, je však zřejmé, že Zeller se neosvědčil a byl propuštěn. Z obsahu tohoto zápisu lze vyrozumět důležitější skutečnost - že výroba asi ještě ani na podzim r. 1850 nebyla ukončena. Je více než jisté, že VŽ získaly v té době další státní zakázku a hledaly spolehlivějšího odborníka. Našly ho v belgické firmě Frant. Pauwels a spol., která se stala subdodavatelem Vítkovických železáren. Ty jí poskytly výrobní prostory a dodávaly jí potřebný materiál a palivo.

První zápis týkající se nového subkontrahenta se objevil v oběžníku na začátku února 1851. Je z něho vidno jeho významné a výsadní postavení, je tu příkaz vyřizovat jeho objednávky bezodkladně a jsou stanoveny ceny, které má platit za dodaný mu kovový materiál.

Po celý další rok Kniha oběžníků mlčí o stavbě vagonů a nevěděli bychom o ní nic, kdyby nebylo oněch tří dopisů v Archivu města Ostravy, o nichž jsem hovořil na začátku. Až z března 1852 je v Knize oběžníků zápis o zahájení výroby další serie 150 vozů. Poslední zpráva o existenci Pauwelsovy výrobny je ze 17. 5. 1852, kdy existuje zápis o úrazu jistého zámečníka "u Belgičanů".

Chceme-li si učinit představu o množství železničních vagonů vyrobených ve Vítkovických železárnách a sečteme-li 100 kusů z první éry za vedení Ant. Zellera, dále 200 kusů z doby od října 1851 do března 1852 a

v témže roce 150 kusů z éry Pauwelsovy, pak dojdeme k počtu nejméně 450 vagonů.

Bohužel nenašel se jediný plánek či nákres těchto vozů. Ve Vagonářském muzeu ve Studénce je pěkný model čtyřkolového nákladního vagonu vyráběného v r. 1853 v továrně Ringhofferově v Praze. Náš vítkovický vagon byl osmikolový, tedy zajisté větší /jeho váha 5 tun to dosvědčuje/, avšak konstrukcí i vzhledem se "pražskému" asi velmi podobal.

Otázku po konci výroby železničních vagonů ve Vítkovických železárnách je těžko zodpovědět. Po květnu 1852 není o této činnosti již žádná zpráva, dalo by se tedy soudit, že výroba ustala. Není vyloučeno, že se tak stalo za okolností dramatických. Ve zmíněném podnikovém archivu je totiž nenápadný spisek z r. 1926, v němž vysloužilý úředník VŽ H. Krüge, zaměstnaný zde od r. 1876, vzpomíná na ústní podání, dle něhož "brzy po založení železáren byla v provozu výrobna železničních vagonů, která vyhořela a nebyla už obnovena". Je možné, že se tomuto pamětníku - - v hlubokém zpětném pohledu - zkreslilo časové určení, zatím co způsob zániku výroby mu utkvěl v paměti správně.

Die Eisenbahnwagenproduktion in Vítkovice.

Der Autor bringt einen Bericht über einem interessanten Funde in dem Archive der Stadt Ostrau und in dem Betriebsarchive der Witkowitzer Eisenwerke an. Es ist ihm gelungen neue Wirklichkeiten über einen bisher unbekannten Sortiment der Produktion der Witkowitzer Eisenwerke in der Hälfte des 19. Jhs entdecken. Diese Erzeugung führte eine belgische Firma durch und aus ihrer Werstätte sind ungefähr 450 Eisenbahnlastwagen herausgegangen.

MK

Karel Liška

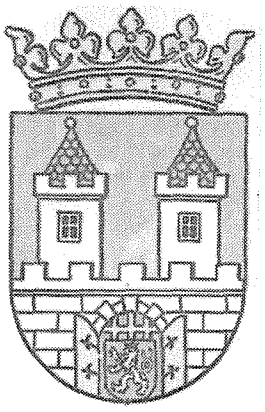
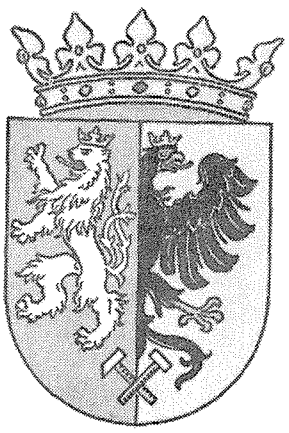
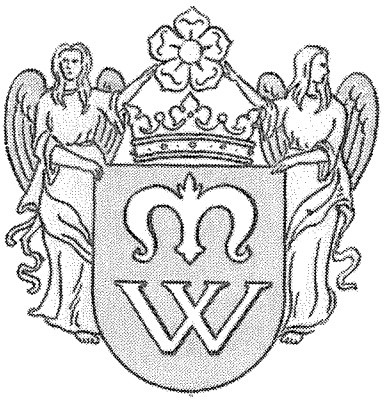
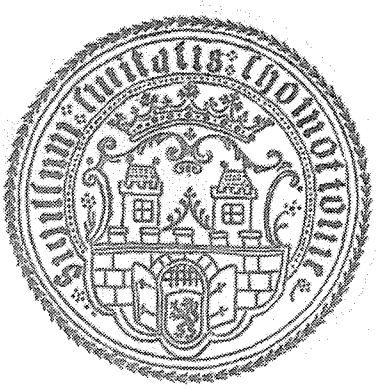
Městské znaky zdobené přídavnými kusy

V přítomné době převládá názor, že znaky měst by se měly představovat jen samotnými štíty, myslím však, že nemůže být námitek proti užívání znaků s ozdobami. Jsou například znaky tří starobylých královských měst - Jílového u Prahy, Nového Knína a Slaného. Tato města mají ve znaku českého stříbrného dvouocasého lva se zlatou korunou a zbrojí, tedy znak českého království, jako symbol svobodného královského města. A právě znaky uvedených měst se mohou rozlišit jen přidáním rozdílných ozdob.

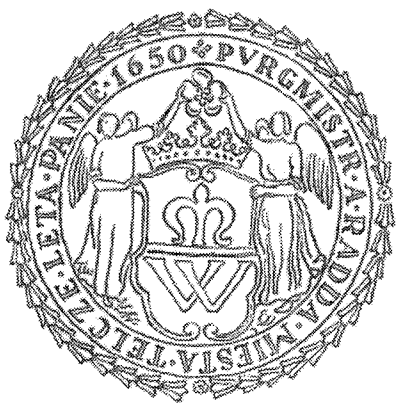
Avšak i řada dalších měst nemůže užívat prostých štítů, protože tím by se ztratil historický význam.

Uvádění úplných znaků, tedy štítů s přilbami a klenoty, se štítonoši a strážci, je opodstatněno z několika důvodů:

1./ O klenotech, štítonoších a strážcích se výslovně zmiňují majestáty a privilegia, jimiž byly znaky městům udělovány.
2./ Znaky jsou v těchto kombinacích vyobrazovány též na městských pečetích.
3./ Ozdoby štítů se dodatečně připojovaly k původním znakům jako jejich rozmnožení či polepšení, obyčejně jako uznání a vyznamenání městům za vojenské zásluhy /např. Staré a Nové Město pražské, Plzeň/.
4./ Klenoty nad přilbou se někdy odlišují od znakových figur /Adamov, Česká Kamenice, Český Krumlov, Dobruška, Mikulov, Slavonice, Telč/.
5./ Nad některými znaky jsou výslovně uváděny zlaté korumy s liliovitými výběžky, nebo kmížecí klobouky /Chomutov, Poličko, Hodkovice, Terezín a další/.
6./ V novější době při udělování nebo opětném potvrzování znaků na konci 19. a na začátku 20. století jsou přidávány nad štíty zděné korumy, sestavené z kvádrů se stínkami jako znamení statutu města. Znaky byly zasazeny do ozdobných obrub bronzové barvy. Zděné korumy byly skutečně městskými symboly místo dřívějších hradeb, bran a věží, které vyjadřovaly charakter opevněného města. Důležitost užívání zděných korun spočívala v tom, že byly udělovány výhradně městům, nikoliv městysům,

ačkoliv i zde jsou dvě výjimky: Petrovice u Sedlčan v příbramském okrese byly povýšeny na městys 23.12.1898 a 31.3.1902 jim byl cís. Františkem Josefem I. udělen městský znak ozdobený zděnou hradební korunou, jak je výslovně v privilegiu uvedeno. Druhý případ se týká Hrušova, dnešní části Ostravy. Hrušov byl povýšen na městečko 12. září 1908 a 20. července 1909 mu byl udělen městský znak. V listině je výslovně uvedeno, že štít obklopuje ornamentální bronzová obruba. Avšak na úředním razítku z téže doby je nad znakem umístěna zděná koruna s pěti výběžky - pravděpodobně samovolně přidaná. Městských znaků se zděnými korunami je v dnešní době 51, znaků městysů s ozdobnými kartušemi celkem 16, všechny podloženy dochovanými listinami. Pokud je mi známo, jako poslední si přidalo zděnou korunu na původní starobylý znak město Aš v r. 1983. Co se týče ornamentálních bronzových kartuší, myslím, že z výtvarného hlediska přispívají k zvýraznění samotného znaku.

7./Jsou též znaky, které nenesou žádnou z uvedených ozdob, avšak nad štíty jsou umisťovány figury, které jsou vlastně součástmi znaku. Je jich celkem 17 a jsou i na pečetích v podobném provedení /např. Loket, Jindřichovice, Kunštát a další/.

8./Některá města zásadně dodržují okrouhlý nebo kruhový tvar, opět doložený pečetěmi, např. Drahotuše, Holešov, Klemčí, Příchovice, Strachotice, Zlonice, Ždár n.S., Karviná.

9./Jako štítonoši byly většinou uváděny postavy andělů, vyrůstající z horního okraje štítu /např. Světlá Hora na Bruntálsku, Brumov nad Vláří, Kyjov, Kaňk, Nalžovské Hory a další/, postavu panny ve znaku Teplic, lev s mečem v tlapě u města Lokte, medvěd u Benešova nad Ploučnicí, Bůh otec u Božího Daru a jiné .

10./ Strážci znaků byly lidské postavy, zbrojmí muži, hrnící, světci, panny symbolizující lidské vlastnosti jako spravedlnost, svornost, moudrost apod., ze zvířat lvi, orli, bájní gryfové a též ještěři kolem štítu obtočení.

Všechny uvedené varianty znamenají v podstatě postupný vývoj městské heraldiky od nejstarších dob k dnešku, ať již jde o samotný obsah znaku či o přídavné kusy a nemělo by to být považováno za tak zvaný úpadek. Vždyť nejen heraldika, ale všechny ostatní projevy lidské činnosti se po stránce estetické a výtvarné měnily během mnoha staletí. Celkový počet zna-

ků s uvedenými ozdobami v Čechách a na Moravě je asi 180, pečetí a razítek z různých dob ovšem mnohem více.

Kresby: autor

Die Stadtwappen mit der hinzufügten Verzierung

Eine grosse Menge von Stadtwappen hat nicht nur seinen Schild; dieselben sind oft durch zugegebene Gegenstände verziert. Man kann die Kronen, Schildträger, Helme mit Kleinodien usw. sehen. Diese Gegenstände kann man nicht als Verfall der Heraldik ansehen, dieselben sind unstreitig ein Beweis ihrer Entwicklung. In Böhmen und Mähren zählt man ungefähr 180 Wappen mit derartiger Verzierung.

MK

Jiří Louda

Heraldika jako výtvarný projev

Heraldika má dnes u nás celkem pevně ustálené místo mezi vědními obory jako pomocná věda historická, ale přestože ji například ilustrovaný encyklopedický slovník definuje, ovšem až na druhé místě, i jako "umění tvořit znaky podle heraldických pravidel", je její umělecká stránka a hodnota v praxi téměř přehlížena. Jistěže každý znak někoho, něco představuje a tedy přímo vybízí k historické identifikaci a zařazení, jenže podobný smysl má třeba portrétní umění nebo krajinářství a přece by bylo špatným vtipem považovat tyto výtvarné obory za pomocnou vědu antropologickou nebo geografickou.

Konečně sám nápad klást něco na plochu štítu vzešel prvotně z prosté výtvarné potřeby ba přímo lidského pudu zdobit i zcela užitkové předměty. Víme, že různě zdobené štíty se užívaly už ve starověku a objevovaly se na nich dost často podobné ornamenty anebo řekněme znamení, jaká dnes známe z doby, kdy již skutečná heraldika existovala. Rozhraním mezi dobou předheraldickou a heraldickou je okamžik, kdy se tyto ozdoby a znamení staly dědičnými a přestaly podléhat jen okamžitému nápadu jejichž tvůrce, tj. výtvarně cítícího řemeslníka. Od tohoto okamžiku také přestávají být záležitostí jen štítu, který držel na ruce bojovník - rytíř v brnění, ale dostává se jim uplatnění také ve všech oborech výtvarného umění a projevu.

Tak miniatura v Manesseově rukopisném sborníku písní /1320/, chovaném v Heidelbergu, zobrazuje krále Václava II. mezi jeho dvořany, přičemž podstatnou část obrazu tvoří volně položené znaky Čech a Moravy. Ze stejné doby pochází i Pasionál abatyše Kunhuty, kde nad sedící abatyší je znak patrona jejího kláštera mezi znaky Čech a svatováclavskou orlicí. Ovšem už ve 13. století nacházíme znaky na pečetích, kde pečetní obraz zprvu jen doplňují, i když velmi významným způsobem a dávají tak výtvarným způsobem zdůraznit moc a tituly panovníkovy. Příkladem jsou pečeti Přemysla Otakara II., Jana Lucemburského atd. Později se erb stává hlavním a vlastně jediným obrazem v pečetním poli a pečeti se stávají mistrovskými díly heraldické plastiky. Tak malá pečeť císaře Zikmunda má krásně stylizovaného říšského orla /ještě jednohlavého/, vyplňujícího bez štítu celý kruh pečeti, doprovázeného na obvodu symetricky rozmístěnými štítky se znaky Uher Starých a Nových,/pruhy a patriarší kříž/, s českým lvem a se lvem lucemburským. O něco málo později vidíme na pečetích anglických velmožů, vévody z Yorku, hraběte z Lincolnu, vévody z Clarence či hraběte z Warwicku nádherně provedené celé jejich znaky se štítonoši a klenoty na helmách, přičemž štíty a poloha štítonošů jsou dokonale rozvrženy tak, aby stejnoměrně vyplňovaly pečetní pole.

I u nás nacházíme podobné příklady na královských pečetích. Tak na pečeti krále Jiřího je uprostřed velký štít s krásně stylizovaným českým lvem pod královskou korunou, doprovázený do kříže umístěnými erby Moravy, Slezska, Lužice /erb volka/ a Lucemburku. Pečeť Vladislava II. Jagellonce poprvé má erb českého království zobrazem se štítonoši - - dvěma lvy, přičemž český lev není už doprovázen žádnými dalšími štíty, třebaže text vyjmenovává všechny panovníkovy tituly. Jiná Vladislavova pečeť má bohatší heraldickou výzdobu: uprostřed tři andělé přidržují čtvrcený štít s erby Starých Uher a Čech /andělé

jsou přirozeně uherskými štítonoši/, a k tomuto ústřednímu obrazu se ze všech stran sklání osm dalších štítků se znaky vedlejších zemí, včetně patriaršího kříže Nových Uher, lvích hlav pro Dalmácii atd. Podobně řešenou pečeť měl i Vladislavův syn Ludvík, ale bez andělů jako strážců ústředního štítu, k němuž se sklání pouze šest vedlejších erbů. Všechny pečeti této doby ukazují, jak dovedně dokázal rytec využít dané plochy, jak dokonale ovládal pravidla heraldiky a jak dobře věděl v čem a jak může daný heraldický námět stylisticky upravit.

Zmínil jsem se už o tom, že heraldika se od 14. století stala víceméně pravidelným doplňkem a doprovodem ilumninací. Tak v Bibli boskovské nebo v Bibli krále Václava IV. nacházíme vkusně a citlivě umístěné erby mezi bohatými rozvilinami, na nichž sedí různí ptáčkové a zvířátka. Podobně jsou zdobeny četné rukopisy francouzské nebo Gelmhauzenův rukopis Jihlavské právní knihy.

Ve Znojemské právní knize z roku 1523 najdeme vyobrazení krále Ludvíka Jagellonce, sedícího na trůně mezi dvěma ozbrojenci se štíty a prapory Čech a Polska /jako erbu dynastie/. Široký lem kolem obrazu, zdobený vinnou révou, lesními plody a květy nese korunované štíty sestavené do kříže a představující čtyři království, totiž Uhry, Čechy, Chorvatsko a Dalmácii, přičemž v rozích jsou erby zemí vedlejších, Moravy, Lužice, Lucemburska a Slezska. Celý obraz má už zřetelnou renesančními formu a erbovní zvířata ztrácejí svoji starší ušlechtilejší podobu. /Mimochodem není z historického stanoviska bez zajímavosti, že autor miniatury W. Fröhlich, přisoudil Chorvatsku erb tří dalmatských lvích hlav a Dalmácii zase bosenskou ruku s mečem/.

Dokonalé heraldické stylizace jsou ve skvostném rukopise, uloženém v knihovně Arzenálu v Paříži, zvaném Armonial equestre, který pochází z 15. století. Je v něm mimo jiné 78 vyobrazení rytířů na koních /odtud název rukopisu/, z nichž všichni mávají mečem, někteří drží ještě praporec, žádný však nenese štít, i když skoro všichni mají na přílbách příslušný klenot. Heraldickou výzdobu zde nesou čabraky na koních a pláštíky, jež mají rytíři - vládci a přední velmoži Evropy - - oblečeny přes brnění. To bývalo v té době, jak známo, běžný zvyk a z toho pochází ovšem i anglický termín pro znak, coat of arms, tj. plášť na zboji. Někteří rytíři jsou navíc identifikováni i písemně tak král český /bohužel právě jeho kresba není dokončena/ je jmenován jako "Bahemge", všichni jsou přirozeně naprosto zřetelně rozpoznatelní podle svých erbovních znamení. Obdiv si zaslouží zejména rozkošní lvi /např. u krále norského, vévody lucemburského nebo krále anglického/ a orlice /u císaře římského, vévody březžského atd./. Smělé stylizace klenotů na helmách a nádherně vzepjatí oři celý efekt ještě zvyšují.

Výtvarná působivost těchto pláštíků nošených přes brnění je překrásně doložena na desítkách šlechtických náhrobků v Anglii, kde tyto plastiky bývaly polychromovány. Třebaže na některých je už dnes polychromie poškozena nebo i zcela zničena, jiné stále dokládají výtvarnou sílu středověké heraldiky. Od počátku 13. století je na těchto tumbách ležící postava rytíře, většinou bez štítu, zprvu s přilbou na hlavě /ale bez klenotu/, později prostovlasá, zatímco přilba nesoucí už klenot je položena pod hlavou, vesměs však s pláštíkem, ukazujícím celý, často hodně složitý anebo několikrát opakovaný erb. Do podobných heraldických pláštů, ovšem dlouhých až k zemi, bývají na náhrobnících oděny i urozené paní.

U nás tento druh náhrobků nezdomácněl, třebaže i naše sarkofágy a tumby bývaly využity pro heraldickou výzdobu. Známé jsou tumby přemyslovských knížat a králů ve svatovítské katedrále se svými přísně plošně provedenými a dokonale tvarovanými znameními, které jsou přesvědčivým dokladem vysokého stupně heraldického výtvarného citu, jehož tehdy v našich zemích Parléřovo sochařské umění dosáhlo. /Při této příležitosti je třeba poznamenat, že podle mého vědomí nikdo dosud neupozornil na zcela odlišnou stylizaci orlice a její plastické provedení na štítu u sochy Svatého Václava ve svatováclavské kapli, která nese Parléřovu kamenickou značku, od orlic na tumbách Přemyslovců, vyšlých rovněž z jeho huti. Je totiž málo obvyklé, aby výtvarník stylizoval jedno a totéž znamení tak naprosto odlišně/. Rovněž bohatou heraldickou výzdobu má i cínová rakev Rudolfa II. v královské hrobce; v tomto případě jsou plastické znaky Rudolfových zemí heraldicky správně malovány i s příslušnými hodnostními korunkami. /Znaky jsou umístěny po stranách, na bocích rakve, jen jeden štít, představující hrabství Gorici, stojí mezi andílky na víku v jeho hlavách/. Mramorová renesanční hrobka sama nese vedle portrétů pochovaných králů i jejich plastické erby. Jinak řešené ale výtvarně heraldicky nesmírně působivé ba přímo ohromující jsou i náhrobky císaře Fridricha III. ve Vídni anebo Maxmiliána I. v Innsbruku.

Naproto shodnou stylizaci znaků jaká je na parléřových královských tumbách, tedy s ploše vystouplými znameními, vidíme i v triforiu svatovítského chrámu, kde každá bysta je rámována dvěma štíty; všichni tři lucemburští králové mají znaky svých dvou hlavních říší, jejich manželky pak svůj znak rodný a znak manželův.

Tím se dostáváme k heraldické výzdobě architektury, kde nelze uvést ani jen zlomek všeho toho, co dokazuje, že erbů bylo užíváno k výzdobě, a teprve potom z důvodů jiných. Z období lucemburského jmenujme alespoň Staroměstskou mosteckou věž a Staroměstskou radnici v Praze, kde sice podrobné zkoumání erbů nás poučí o rozsahu panovníkovy moci či významu patricijských rodin, ale jejich pravý efekt a působivost se projeví až tehdy, když s jistým odstupem vnímáme krásu a rozvržení celé výzdoby. Zde bych připomněl Johna Ruskina, který staví poznání umělecké nad poznání vědecké. Teprve z tohoto stanoviska cítíme naplno výtvarný účinek heraldiky.

Ve jmenovaných příkladech jde ovšem jen o seskupení jednotlivých štítů a jejich začlenění do ostatní sochařské výzdoby. Na radnici ve Zhořelci naopak vidíme, jak kameník homosným způsobem provedl znak krále Matyáše Korvína: čtvrcený štít s erby Starých Uher, Čech, Lužice a Moravy je postaven na hřbet nezvykle stylizovaného lva a přidržován alegorickou postavou ženy a rytíře v plné zbroji, zatímco dva andílkové, obvyklí jako uherští štítonoši, drží vysoko nad štítem stylizovanou královskou korunu. Výtvarně nesmírně zajímavou heraldickou výzdobu má i renesanční lodžie radnice v Olomouci. Její zábradlí nese v panelech šest znaků zemí Ferdinanda I., říšského orla, Uhry, Čechy, Rakousy, Moravu a Slezsko, přičemž s výjimkou obou království, českého a uherského, mají štíty vesměs malou korunku a jsou proto o něco menší. Uprostřed na pilíři pod nimi je znak města Olomouce. Zatímco tyto znaky na olomoucké radnici jsou stylizovány zcela v duchu italské renesance, má heraldická výzdoba brány před Canterburskou katedrálou v Anglii, mladší jen zhruba o 20 let, rysy ušlechtilé tudorské gotiky a duchu anglických zvyklostí jsou všechny štíty, představující panovníka, jeho manželky, přední velmože království a arcibiskupy, polychromovány.

Velice působivá je i heraldická výzdoba na královské oratoři u Sv. Víta v Praze z roku 1493. Zatímco architektura sama působí ještě gotickým dojmem, nesou už znaky zemí krále Vladislava II. zřetelné stopy renesanční stylizace. Čechám a Uhrám je vyhrazeno nejčestnější místo ve středu a na štítech jsou i přilby s klenoty, čtyři štíty na české straně představující Moravu, Lucemburk, Slezsko a Dolní Lužici, kdežto na uherské straně je dynastická polská orlice, bosenská ruka s mečem, Horní Lužice a dalmatské lví hlavy.

Skýtala-li architektura zvenčí nepřebermé množství příležitostí k uplatnění krásy heraldiky, dávaly zase interiéry a zejména chrámové klenby možnost, aby se tam heraldika objevila nejen na svorníících, ale i na freskách. Tak v klenbě chrámu Sv. Barbory v Kutné Hoře desítky pestrých znaků v klenebních polích umocňují nádheru vznosného Rejskova žebroví. Můžeme si být jisti tím, že i když výběr těchto znaků nebyl nikterak náhodný, hlavním důvodem jejich uplatnění byl nepochybně požadavek výtvarné působivosti. Totéž platí o klenbě tzv. Svatojiřské kaple na windsorském hradě, kde vysoko nadchrámovou lodí jsou znaky Jindřicha VIII. mezi erby tehdy /tj. roku 1528/ žijících rytířů Podvazkového řádu.

Že znaky často doprovázely portrét jejich nositele, jsme už viděli u královských byst v triforiu u Sv. Víta v Praze. Podobně i Mistr Theodorik ozdobil své portréty svatých v karlštejnské kapli Sv. Kříže malbami jejich znaků. Když Albrecht Dürer maloval portrét císaře Zikmunda, umístil nad jeho hlavou krásně stylizovaného českého lva a po stranách čtyři štíty se znaky Říše, Starých a Nových Uher /ve druhém případě však v obrácených barvách/ a Lucemburku. Neznámý autor dřevorytového portrétu krále Kristiána II. Dánského /1517/ dovedným způsobem rozmístil kolem krále poprsí devět štítů, představujících území, jimž vládl. A když koncem 16. století rovněž neznámý mistr portrétoval Thomase Moora a jeho početnou rodinu, umístil nad jednotlivými hlavami jejich rodové erby, které na obraze nepůsobí rušivě, naopak přispívají k oživení monotónní stěny v pozadí. Jedna členka rodiny, v té době už zesnulá, je portrétována na obraze visícím na zdi, přičemž v rohu tohoto obrazu je ještě její erb. Takto umísťovat erby do rohů portrétů bylo zvykem i v dalších stoletích a doklady toho jsou na nespočetných portrétech i na našich zámcích.

Rozběhli bychom se do přílišné šíře, kdybychom chtěli vyjmenovávat další a další případy využití heraldiky jako výtvarného prvku ve výzdobě nejrůznějších předmětů od

cínového či porcelánového nádobí a skla až po zbraně anebo dopravní prostředky. Alespoň jednu zmínku: roku 1650 byla na moře spuštěna jachta dánského krále jménem Žofie Amálie, jejíž záď zdobilo 16 kartuší se znaky krále Fridricha III. a 14 kartuší se znaky jeho manželky, po níž byla loď pojmenována. Všechny kartuše jsou sestaveny do oválu pod královskou korunou a sotva lze předpokládat, že by byl kdo pomýšlel na to, že na moři bude lze jednotlivé erbíky zkoumat a identifikovat - - mnohem spíše šlo prostě o snahu po výtvarném efektu. A toho bylo dosaženo.

Snad tento letmý přehled nejrůznějšího uplatnění heraldiky ve výtvarném umění ukazuje, že by bylo přílišným zjednodušením, kdybychom na tento obor hleděli zúženě jen očima pomocné vědy historické a zanedbávali nebo dokonce snižovali její význam výtvarný. Jistěže pohled na obtiskovitě rozmnožovaný znak na prvorepublikánských trafikách nebo na stereotypních razítkách v rukou c. k. podúředníků v nikom nevyvolal pocit, že jde o výtvarný projev, ale to už je spíše otázka degradace tohoto oboru, který jako umění kdysi dávno vznikl a jako umění se po dlouhé staletí rozvíjel.

Die Heraldik als bildende Erscheinung.

Die Heraldik - als eine historische Hilfswissenschaft - hält bei uns eine feste Position unter den wissenschaftlichen Fächern. Ihre künstlerische Geltung ist aber unterlassen. Doch der Einfall, gewisse Kennzeichen auf der Schild zu legen ist ursprünglich aus dem einfachen bildenden Bedürfnis entstanden. Der Autor stützt seine Behauptung durch ganze Reihe vom Beispielen aus unserer und fremden Umwelt.

MK

Marie Macková

Postavení evangelického duchovenstva ve společenské struktuře východních Čech v letech 1781 — 1900

Tolerančním patentem byla v Čechách povolena dvě evangelická vyznání - reformované a luterské, která byla v cizině, ale i v Uhrách, kde stála na oficiální platformě, přesně konstituována věroučně i správním systémem. Oproti tomu východní Čechy - byť se silnou věroučně proti oficiálnímu katolictví stojící tradicí - byly oblastí hodnou téměř misijní činnosti. Pro první evangelické duchovní, v naprosté většině přišlé z Uher, [1] se zde otvírala oblast neprobádána, ale zdaleka ne čistá k formování věrouky i obřadnictví podle schématu platného v Uhrách. Naopak necelá dvě století ilegálně udržované zbytky předbělohorského evangelictví vytvořily svébytnou, i když vlivem okolností jistě dost mlhavou, představu o svobodném vyznávání jiné než katolické víry. Připočteme-li k tomu vztah katolické většiny k tolerovaným vyznáním, který byl ne vždy pozitivní, v počátcích ne zcela ujasněné právní postavení a problematickou materiální situaci, pak nutně vyplyne nanejvýš složité postavení, do kterého se nově příchozí duchovní dostali. Každý jednotlivý duchovní se ve svém působišti stával zcela výlučným, postavou všemi sledovanou. Byl oficiálním představitelem instituce, která k sobě přitahovala pozornost svou novostí i určitým závojem tajuplnosti, který vyplýval z téměř naprosté neinformovanosti velké části obyvatelstva. Na druhou stranu měl splnit očekávání svých farníků nejen po stránce věroučné, ale neméně v oblasti organizační, právní i morální podpory a soudržnosti. Před každým z nových duchovních stál tedy nejenom úkol jazykově a věroučně zvládnout specifika prostředí, ale navíc najít správný vztah ke státním i vrchnostenským úřadům, k okolnímu katolickému duchovenstvu a v neposlední řadě se vyrovnat se značným materiálním znevýhodněním, vyplývajícím jednak z omezení samotného tolerančního patentu a jeho prováděcích nařízení, jednak z rozsahu majetku nových souvěrců v poměru k nutným nákladů v počátcích existence sborů, na které se nevztahovalo patronátní prá-

vo a z něj vyplývající materiální pomoc patroma. [2] Poměry tedy vyžadovaly maximálně silné osobnosti, neměly-li vést k rozčarování a brzkým návratům duchovních zpět do vlasti.

Území dnešního Východočeského kraje zahrnuje oblasti, které poskytly nejvíce prostoru pro vznik tolerovaných evangelických sborů obojího vyznání po roce 1781. Hned po sborech na Valašsku, [3] resp. zároveň s nimi, vznikají první sbory východočeské - reformovaný v Kroumě a luterský v Křížové. Další sbory svým vznikem bezprostředně následují, ve shodě s obecným vývojem v zemi, častěji se klonící k helvetské, méně k augsburské konfesi. Do roku 1861 vzniklo a s nepatrnými výjimkami žilo na vymezeném teritoriu 17 reformovaných a 5 luterských sborů. [4] Sbory obojího vyznání žily jako české, s výjimkou reformovaných Čenkovic a luterského Rudníku, které se však nacházely v oblastech buď osídlených výhradně německy mluvícím obyvatelstvem /Rudník/, nebo zahrnující tak malé území, že v podstatě respektovalo zásadní jazykovou hranici ve smíšeném osídlení /Čenkovice/. [5] Všechny uvedené sbory byly svou polohou venkovské, většinou umístěné i mimo centrum panství. S výjimkou Čenkovic měly velmi rozsáhlou sféru vlivu, podle matričních zápisů často se navzájem prolínající nejen konfesijně, ale i územně v rámci téhož vyznání.

Postavení evangelických duchovních bylo dáno samotným charakterem patentu. Byli pouze "tolerováni", tedy byl jim přiznán pouze soukromý výkon náboženství. [6] Tím bylo také dáno, že veškeré štolovní poplatky náležely příslušným katolickým duchovním správcům, rovněž tak desátek. Přes toto výrazné materiální omezení byla situace v Čechách taková, že již v roce 1784 byly vytvořeny samostatné superintendence podřízené jediné vídeňské konzistoři, přičemž každý pastor musel být ze strany státních úřadů potvrzen a sice českým guberniem na základě vyjádření krajských úřadů. [7] Změnu stavu přinesl až rok 1849, kdy byla nejprve provizorním nařízením a později ústavně zakotvena rovnoprávnost evangelických vyznání. Další zákonodárné změny pak přináší až rok 1861. Veškeré zákonné proměny pak mění i postavení duchovenstva ve společnosti, i když někdy je na místě přizmat, že pouze právně kodifikují již existující stav a získané pozice.

O významu východočeského duchovenstva v zemském měřítku svědčí i fakt, že oba první superintendenti byli odtud - Jan Laho, pastor z Křížové /augsburské konfese/ a František Kovács z Krouny /helvetské konfese/. [8] Oba jsou také svorně označováni za vůbec první evangelické kazatele v Čechách po vyhlášení tolerančního patentu. [9]

Ve východních Čechách působilo do roku 1900 na šesti evangelických augsburského vyznání [10] celkem 37 duchovních. [11] Průměrná délka působení duchovního na jednom farním úřadě je 11,25 roku. Ze sledovaných 42 funkčních období ve vymezené oblasti je 7 působení kratších dvou let /to je 18,5 %/. 12 působení pak delších 15 let /to je 30 %/. Nejdelší dobou působení duchovního na jednom místě je 57 let duchovní správy Jana Kováře v Trnávce. [12]

Ve stejném období a na stejném území působilo celkem 81 evangelických duchovních helvetského vyznání ve 105 funkčních obdobích. Z toho u 4 se nepodařilo blíže určit délku jejich působení a nadále se tedy ve statistice nevyskytují. Průměrná délka působení je 12,15 roku, působení v jednom místě kratší dvou let bylo zaznamenáno 14 /to je zhruba 14%/, nad 15 let pak 31 případů /tedy kolem 31%/. Nejdéle sloužil Antonín Kadlec v Proseči - 56 let. [13]

Pokud je možné považovat uvedené příklady za jeden z ukazatelů stavu a úrovně evangelického duchovenstva ve východních Čechách v letech 1781 - 1900, pak lze konstatovat, že není podstatnějšího rozdílu mezi duchovními augsburské a helvetské konfese. Na území Východočeského kraje nedošlo v žádném případě ke změně konfesijní orientace sboru, jako tomu bylo v počátcích na některých jiných místech. V průběhu doby jsou zaznamenány vztahy více přátelské, zvláště v místech, kde sbory obou vyznání byly blízko sebe, případně v jedné obci /Čermilov, Libštát/, [14] než odstředivé. Ovšem i na této platformě docházelo ke sporům, zvláště na úrovni duchovních /Chvaletice - Trnávka/. [15]

Ze sledovaných 37 duchovních augsburské konfese jich 15 pocházelo z Horních a Dolních Uher, čtyři byli ze Saska, 3 z Moravy a zbylých 15 se narodilo v Čechách. Další osudy těchto duchovních se podařilo zjistit pouze v 18 případech. Z nich pět zemřelo v úřadě na území východních Čech, [16] čtyři se vrátili zpět do Uher a 7 odešlo z území kraje. Z toho čtyři do Pruského Slezska a jeden odešel na odpočinek. [17] Z 81 reformovaných duchovních sledovaných na území Východočeského kraje bylo 29 z Uher a 43 z Čech či Moravy, u 9 nebylo

místo původu zjištěno. 14 z těchto kněží zemřelo v úřadě na území Východočeského kraje, [18] jeden odešel na odpočinek, [19] 11 pak odešlo do jiných oblastí - z nich jeden do Uher, dva do Německa. Značný podíl cizozemců mezi evangelickým duchovenstvem připadá přirozeně na první generaci přicházející do Čech následně po vydání tolerančního patentu. Pokud se zde usídlili natrvalo, je třeba jejich potomky - - nezřídka rovněž v duchovní službě - již pokládat za domácí. Zjištěné odchody mimo České země byly zhruba do konce 18. století způsobeny v naprosté většině neutěšenými materiálními poměry. V dalších letech pak již měly jiné příčiny, většinou nejrůznější osobní vazby, především na Slezsko, případně se jednalo o určitý druh řešení osobních neshod. Je však patrné, že čím déle od vyhlášení náboženské tolerance, tím jsou odchody ze země řidší a postavení duchovenstva stabilizovanější a solidnější.

Zjistit sociální původ jednotlivých duchovních augsburské konfese bylo dost obtížné. Z 37 sledovaných osob se to podařilo pouze pro 10. Z toho pět pocházelo z rodin duchovních, dále pak se objevuje jako otec jeden obchodník s plátnem, jeden soukeník, jeden krejčí, jeden sedlák a jeden učitel. [20] Pokud sledujeme sociální původ manželek těchto duchovních, pak z 12 zjištěných případů pouze jediná pocházela z rodiny evangelického duchovního. Dále se objevuje vyšší důstojník, dva obchodníci, jeden otec označený jako sedlák, dva jako velkostatkáři, jeden hostinský, jeden mydlář, dva úředníci a jeden obecně označen pouze jako měšťan. Poněkud širší rozsah přineslo evangelických reformovaných duchovních. Z 81 sledovaných osob se podařilo sociální původ určit u 29. Z nich 11 pochází z kněžských rodin. Z dalších mělo 7 otců uváděné povolání učitel, 5 rolník, 3 řemeslník /zámečník, kožešník, truhlář/, jeden šafář, jeden hostinský a jeden mlynář. Průzkum manželek přinesl 47 zjištěných údajů. 23 žen vstupujících do manželství s duchovním pocházelo rovněž z kněžské rodiny. Otcové dalších 7 se dají shrnout do kategorie rolník, i když jsou většinou označováni jako sedláci případně statkáři, pět nese označení měšťan, tři jsou učitelé /z toho jeden vysokoškolský profesor/, dva hostinští, dva továrníci a dva tovární úředníci /lze-li tak označit jednoho ředitele továrny/. Po jednom pak mlynář, šafář a obchodník.

I když je nutné uvažovat o změně postavení jednotlivých skupin obyvatelstva v průběhu sledovaných zhruba 120 let, kdy společnost prošla velké vývojové období, je celkem jasně patrné, že místo evangelického duchovního bylo už od počátku poměrně vysoko ve společenské hierarchii a tato pozice se neustále upevňovala. Pokud lze z takto omezeného vzorku, i když časově poměrně rovnoměrně rozloženého, usuzovat, zdá se, že nevěsty evangelických duchovních velmi často pocházely z rodin, ne-li hmotně dobře až velmi dobře zabezpečených, pak jistě stojících poměrně vysoko ve společenském žebříčku. Uvažíme-li, že všichni sledovaní duchovní působili na venkovských farách, pak je překvapující nízký počet sňatků s dívkami z rolnických rodin. Ty pak většinou - s výjimkou třech případů [21] - spadají do období do roku 1825. Pomineme-li původ z rodin duchovních, jeví se ve zbytku dost výrazně tendence společensky a zřejmě i hmotně přitažlivých nevěst.

Mezi celkem sporadickými důkazy o možnosti sbližování rozdílných věrouk v běžné denní praxi je možné ukázat mezi sledovaným evangelickým duchovenstvem východních Čech zcela ojedinělý případ konfesionelně smíšeného manželství libštátského a později dvakačovického duchovního helvetské konfese Karla Nagye, seniora kraje Chrudimského s luteránkou Barborou Kankovou. [22] Mezi řádovými věřícími byly takové případy nepoměrně častější, a to nejen mezi evangelickými konfesemi, ale i s katolíky. Naproti tomu pro duchovního byl sňatek s katoličkou naprosto nepřijatelný a zřejmě to platilo i naopak. Rovněž nebyl zaznamenán případ změny víry nevěsty v důsledku sňatku - všechny sledované ženy pocházely z evangelických rodin.

Podobná tendence je patrná i ve volbě kmotrů dětí evangelických duchovních. Zatím co u řadových křtů lze úměrně často k počtu smíšených manželství najít kmotry rozdílné konfese s kmotřencem a není vzácností najít mezi kmotry katolíky [23], u dětí duchovních je tato tendence velmi vzácná. Mezi kmotry 188 sledovaných dětí reformovaných duchovních se pouze u 7 křtů vyskytují jako kmotři luterští duchovní. [24] V opačném směru není zaznamenán ani jediný případ. Ovšem mezi 79 sledovanými dětmi luterských duchovních je zaznamenán jediný případ kmotrovství katolického kněze. [25] V dalších případech v drtivé většině kmotrovství převažují rovněž duchovní a jejich manželky. Existují reformované kněžské rodiny, kde jsou ke kmotrovství zváni výhradně duchovní. [26] Z dalšího rozboru vyplývá podobná tendence zjištěná již při zkoumání sociálního původu rodičů - mezi kmotry převažuje inteligence, obchodníci a mly-

náři, sporadicky se objevují řemeslníci, ojediněle vrchnostenští úředníci, ve dvou případech šlechtici. [27] Mezi inteligencí pak výrazně převládají učitelé, dále jsou zastoupeny profese zcela netypické pro venkovské prostředí, kde sbory ležely: lékaři, lékarníci, architekti, tiskaři. Počet rolníků je vyšší než při zkoumání sociálního původu rodičů, jsou to však v převážné většině starší sborů, případně rychtáři obcí.

Sledovat další osudy dětí z těchto rodin je v této fázi výzkumu poměrně obtížné. Nejsnáze zjistitelný je případ, kdy syn pokračoval v díle otce a stal se rovněž duchovním. Ze 68 sledovaných rodin bylo zjištěno 11 synů, kteří vystudovali teologii a působili dále jako duchovní, nejenom na území východních Čech. Tento údaj je však třeba považovat za neúplný, vzhledem k omezené pramenné základně z níž bylo čerpáno. [28] Rovněž tak osudy dalších synů byly zachyceny pouze neúplně. Ovšem zjištěný vzorek je poměrně zajímavý. Kromě lékařů, lékárníků a učitelů je uváděno několi úředníků ve státních službách a dokonce čtyři důstojníci, z nich jeden vojenský lékař. [29] Několik zjištěných sňatků dcer z rodin ev. duchovních, které nesměřovalo opět do svazku s knězem, téměř výhradně spělo do prostředí městské inteligence /středoškolští profesoři, lékaři/, případně kruhů obchodnických.

Ve sledované oblasti byla zaznamenána pouze jedna rodina, která prokazatelně materiálně i společensky sestoupila - rodina Josefa Boryho. [30] Všechny ostatní směřovaly neustále společensky vzhůru, po zákonném urovnání materiálních poměrů po roce 1848 mělo stejný trend i hmotné zabezpečení. Lze to presentovat snahou již zmiňovaného Karla Nagye o nobilitaci dětí. [31] Tak jako osud rodiny Bory je i tato snaha krajní mezí, netypickým, nicméně vypovídajícím faktem. Obecně je zřejmé, že ctižádostí tohoto prostředí bylo vyniknout spíše na poli kulturním, osvětovém, vědeckém, případně charitativním. Ovšem to už je oblast, kde je generalizace ne právě bezpečnou cestou. Lidská přání, touhy a osudy lze ztěží rozdělit do obecných a charakteristických kategorií, i když jsou svým způsobem determinovány a maximálně ovlivněny prostředím vzniku. V případě vrstvy evangelického duchovenstva velmi silně, protože se jedná o prostředí úzce specifikované a svým způsobem neporovnatelné s ostatní společností. Od další inteligence je dělila jejich úloha duchovních pastýřů, která v této době nutně dosahovala k většině lidí a pronikala do jejich nejtajnějšího soukromí. Od katolických duchovních je pak výrazně dělila možnost založit vlastní rodinu, které také téměř vždy využili.

Poznámky

1/ O prvních evangelických duchovních z uherských bohoslovenských fakult podrobně, i na základě archiválií tamní provenience, pojednává Richard Pražák v knize Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození, Praha, SPN 1962.

2/ Počátkům existence tolerovaných evangelických sborů obecně se věnuje v rozsáhlé monografii Z. J. Medek, Na slunce i do mrazu, Praha, Kalich 1982.

3/ Z. J. Medek, c.d., s. 307 - 308.

4/ Augsburské konfese sbory: Černilov, Křížlice, Křížová, Rudník a Trnávka.
Helvetské konfese sbory: Borová, Bučina, Bukovka, Čenkovice, Černilov, Dvakačovice, Horní Čermná, Horní Sloupnice, Hradiště, Chvaletice, Klášter nad Dědinou, Krouna, Libštát, Lozice, Proseč, Svratouch a Telecí.
Krátce po roce 1861 (v roce 1867) vznikl další luterský sbor v Libštátě. V létech 1799 - 1820 se naopak reformovaný sbor v Bukovce spojil se sborem v Krakovanech (dnes okres Kolín). Z. J. Medek v c. d., s. 310 uvádí vznik sboru helvetské konfese v Lozicích do roku 1784, avšak porovnáním matričních zápisů je spíše podpořen údaj L. B. Kašpara z jeho Památníku reformované církve Českomoravské ..., Praha 1881, s. 128 - 129, že sbor začal jako skutečně samostatný žít až od roku 1838, resp. 1843. Do té doby fungoval jako dvakačovická filiálka, spravovaná stejným duchovním.

5/ Český sbor v této bilingvní oblasti byl v nedaleké Horní Čermné. Většinou však oba sbory měly jednoho kazatele, který ve shodě s charakterem oblasti byl schopen zvládnout jak český, tak německý sbor. Územně k Čenkovicím patřily obce Bílá Voda, Horní Březná, Šanov a ojedinělé zápisy v matrikách se vztahují k Zábřehu.
Podle matrik tohoto farního úřadu č. 1081, 1082 a 1083 sbírky evangelických matrik SOA Zámrsk.

6/ Podle Z. J. Medka, c. d., s. 132 - 133 tzv. exercitium privatum, zatím co exercitium publicum náleželo katolíkům.

7/ R. Pražák, c. d., s. 61.

8/ Byli jmenováni 1. dubna 1784.
Ferdinand Hrejsa: Dějiny české evanjelické církve v Praze a ve středních Čechách v posledních 250 letech, Praha 1927, s. 90, 99. I když Jan Laho se úřadu již roku 1785 vzdává a vrací se zpět do Uher.

9/ František Kovács měl v počátcích - přišel v září 1782 - podporu hraběte Kinského a byl dokonce přijat královéhradeckým biskupem J. L. Hayem.
R. Pražák, c. d., s. 47.
Jan Laho, narozený 22. dubna 1738 v Radvani ve Zvolenské stolici, přišel do Křížové v červnu 1782.
F. Hrejsa, c. d., s. 87.

10/ Viz pozn. č. 4 - uvažováno i s duchovními libštátského sboru.

11/ Veškeré statistické údaje byly sestaveny na základě údajů ze sbírky evangelických matrik Státního oblastního archivu v Zámrsku a literatury:
L. B. Kašpar: Památník reformované církve Českomoravské obsahující popsání všech sborů evanjelických helvetského vyznání v Čechách a na Moravě v jubilejním roce

1881 stávajících, Praha 1881;
Josef Růžička: Česko-bratrský kalendář na rok 1850, Praha 1850, s. 153 - 157;
Josef Lukášek: Jan Janata a naše minulost, Praha 1931;
Týž: Josef Růžička, jeho život a dílo, Praha 1929;
Jan B. Čapek: Československá literatura toleranční 1781 - 1861, díl I - II, Praha 1931, 1933; Justus Szalatnay: Některé poznámky o zakládání evangelických sborů augsburského vyznání a helvetského vyznání, In: Dobiášův historický časopis, Pardubice 1881, s. 230 - 235; Richard Pražák: Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození, Praha 1962; Bohumil Molnár: Počátkové luterských sborů v Čechách v době toleranční, In: Dobiášův historický časopis, Pardubice 1881, s. 189 - 223; Josef Dobiáš: Dějiny evangelické reformované církve v Bukovce až do roku 1856, In: Dobiášův historický časopis, Pardubice 1881, s. 1 - 48, 98 - 114.

12/ Jan Kovář, narozený 17. června 1768 v Bradlíně, od roku 1796 farář v Trnávce, senior jižního seniorátu, odstoupil z funkce v roce 1853, zemřel v Trnávce č. 61 dne 13. dubna 1857.
Matrika evangelického farního úřadu Trnávka č. 1878, s. 96.
J. Růžička: c. d., s. 153 - 157.

13/ Antonín Kadlec, narozený 2. října 1790 v Telecím, v letech 1819 - 1875 farářem v Proseči, zemřel v Proseči 13. ledna 1887.
Matrika evangelického farního úřadu Proseč č. 3796, s. 293.

14/ Charakteristické je to zvláště pro Libštát.

15/ B. Molnár: c. d., s. 196 - 197.

16/ Jan Molnár - zemřel 20. listopadu 1828 v Křížlicích;
Matyáš Michael Jan Molnár - zemřel 31. prosince 1863 v Křížlících;
Martin Malát - zemřel 28. listopadu 1838 v Černilově;
Karl Franz von Hoenicka - zemřel 13. dubna 1807 v Rudníku;
Matyáš Havlík - zemřel 8. února 1825 v Rudníku.

17/ Jan Kovář roku 1853 v Trnávce, zemřel tamtéž 13. dubna 1857.

18/ Jan Rudolf Veselý - zemřel 21. srpna 1909 v Bučině;
Jan Veselý - zemřel 27. ledna 1889 v Opočně;
Jan Svoboda - zemřel 26. listopadu 1839 v Klášteře;
J. Schiller - zemřel 10. září 1862 v Horní Čermné;
Jan Sotčeny - zemřel 3. dubna 1807 v Proseči;
Karel Nagy - zemřel 28. srpna 1839 v Dvakačovicích;
J. Koschuth - zemřel 26. února 1836 v Černilově;
Anton Koschuth - zemřel 10. ledna 1870 v Krouně;
Václav Karafiát - zemřel 1. ledna 1874 v Telecím;
Antonín Kadlec - zemřel 13. ledna 1887 v Proseči;
Jan Janata - zemřel 5. března 1863 v Bučině;
Julius Fleischer - zemřel 18. ledna 1904 ve Chvaletících;
J. Fischer - zemřel 30. května 1857 v Horní Sloupnici;
Jiří Čížek - zemřel 11. ledna 1879 v Horní Sloupnici.

19/ J. Řepa v Lozicích roku 1894.

20/ Obchodník s plátnem a zároveň rychtář byl z České Skalice z konce 18. století (1792 se narodil Jakub Beneš) a soukeník z Humpolce z poloviny 19. století (ami 1850 se narodil F. Hrejsa).

21/ Kristián August Molnár se oženil s Marií dcerou Václava Heřmanna, velkostatkáře z Nebužel u Mělníka před rokem 1848.
Matrika evangelického farního úřadu Rudník č. 4607, s. 4.
Jeho bratr Matyáš Michael Jan Molnár byl 29. července 1827 oddán s Kateřinou dcerou Štěpána Pecháčka, statkáře z Kovánce.
Evangelický farní úřad Křížlice č. 5327, s. 49.
Jan Řepa se oženil s Kateřinou dcerou Josefa Urbánka, sedláka z Vrbové Lhoty před rokem 1852. Matrika evangelického farního úřadu Lozice č. 2179, s. 37.

22/ Barbora dcera Daniela Hanky, profesora dogmatiky augsburské konfese ve Vídni a Zuzany roz. Priwitzké ze Štiavnice.
Matrika evangelického farního úřadu Libštát č. 5334, s. 94 a Dvakačovice č. 850, s. 105.
Karel Nagy zemřel v Dvakačovicích č. 32 28. srpna 1839.
Matrika evangelického farního úřadu Dvakačovice č. 851, s. 9.

23/ Jako příklad za mnohé - známý pardubický lékař 2. poloviny 19. století dr. Markl byl kmotrem několika dětí evangelíků, i když sám byl katolík. Vědomí společenské prestiže, případně osobní úcta zřejmě mohly překlenout i spory vyplývající z rozdílné církevní příslušnosti.

24/ Kromě již zmiňované rodiny Karla Nagye z Libštátu a Dvakačovic /pět dětí z let 1829 - 1838/ jde o rodiny Jana Csommora z Libštátu /syn Ondřej narozený 15. ledna 1795 v Libštátě - matrika tamního evangelického farního úřadu č. 5334, s. 14/ a Emanuela Havelky rovněž z Libštátu (dcera Emma narozená 21. ledna 1870 - matrika cit. farního úřadu č. 5729, s. 47).

25/ 21. srpna 1800 se v Křížové narodila Anna Karolina dcera pastora Ondřeje Žlebka z Křížové. Mezi kmotry se objevuje i katolický farář z Křížové Karel Sillar. Matrika evangelického farního úřadu Křížová č. 716, s. 9.

26/ V reformovaných rodinách jde o 162 křtů ze 188, z toho v 7 rodinách se jedná výhradně o duchovní. V augsburských rodinách 45 křtů ze 79.

27/ Rytmistr Paul Emil von Hennings v roce 1827 v Bučině při křtu Emilie dcery Jana Janaty. Matrika evangelického farního úřadu Bučina č. 2091, s. 18. Marie hraběnka Bolzová z Tisza Kürte z Uher v roce 1865 v Křížlicích při křtu Bohdana syna Bohdana Kutlíka. Matrika evangelického farního úřadu Křížlice č. 5326, s. 238.

28/ Bylo čerpáno výhradně z existující literatury a sbírky evangelických matrik Východočeského kraje uložených v SOA Zámrsk.

29/ Bedřich Havlík, plukovní lékař husarského pluku hraběte Palfiho, narozený 16. listopadu 1822 v Mydlici, zemřel 25. září 1862 v Myslenici v Haliči, pohřben 28. října 1862 ve Valteřicích, syn Matyáše Havlíka, pastora v Křížlicích, Černilově a posléze v Rudníku. Matrika evangelického farního úřadu Křížlice č. 5654, s. 29.

30/ Josef Bory, duchovní v Horní Čermné a Čenkovicích a posléze v Bukovce byl synem duchovního z Velenic a Kateřiny dcery Jana Scharera rytíře z Waldheimu. 9. dubna 1823 se oženil s Marií Annou dcerou Franze Karla Biena, zahradníka z Čenkovic. Jeho syn Eduard je v roce 1859 při narození dcery Magdaleny uveden již jen jako nádeník v Bukovce. Z 8 dětí J. Boryho pět zemřelo před dovršením 18 roku, osudy dalších dvou synů se nepodařilo zjistit. Matriky evangelických farních úřadů Čenkovice č. 1082, s. 1, Bukovka 1756 a 4507, katolického farního úřadu Dolní Čermná č. 1103.

31/ Žádost byla podána v roce 1838 a přes

určitou anachroničnost nových inkolátů v této době je nutné to považovat za odraz společenských poměrů rodiny. Když v roce 1839 Karel Nagy umírá, řízení ještě není skončeno.

Die Stellung der evangelischen Geistlichen in der gesellschaftlichen Stuktur in Ost-Böhmen in Jahren 1781 - 1900

Die evangelische Geistlichkeit, eine Bewölkerungs-Gruppe, die sich neu nach der Ausgabe Tolleranz-Patentes im J. 1781 formierte, weisst nicht nur am Anfang, sondern auch im Laufe der ganzen untersuchten Zeitperiode /1781 - 1900/ spezifische gemeinschaftliche Eigenschaften. Ein grosser Anteil der Fremdem in der erstem Generation der evangelischen Geistlichen, dann ungünstige soziele Verhältnisse, sowie der eigene Mittelgrund, der nicht immer leicht das neue Element empfangen wollte - das alles hat sich im Laufe der Zeit geändert und est ist doch zur Annäherung mit der Umwelt, zur Stabilisation des Vermögens, zum Anfwuchse des gesellschaftlichen Ansehens und zur Befestigung der Position. Es war ein Teil der Intelligenz, geistlich unterschieden, der sich gegen der katholischen Geistlichkeit besonders durch die Möglichkeit eine eigene Familie gründem unterscheidet. In dem beschränkten Zeitabschnitte schöpfte er eine eigenartige ziemlich bedeutende Gruppe.

MK

Heide Mannlová

Výtvarný vývoj a funkce středověkého znaku spjatého s architekturou

I. Znak v době předhusitské

Práce vychází z poznatků, kterých se dopracovala česká heraldika. Tato věda, rozvinutá především v 19. století do věcných systémů, byla převážně budována na listinném materiálu a převažoval v ní zájem o obsah. Stranou zůstávala celá řada tesaných nebo malovaných znaků spjatých s architekturou, které mohou heraldiku obohatit o novou nálezovou oblast - středověkou architekturu - jež ve vztahu ke znaku, k jeho tvarům, kompozičnímu pojetí a jeho slohové koncepci umožní časové určení znaku samého. Znak sám o sobě jako tvar expresivně nadsazený a obsahově výrazný je znamenitou památkou středověké kultury a je bezprostředně jedním z jejích projevů. V tomto pohledu byl hledán také smysl znaku - byly zkoumány všechny formy a způsoby jeho významu a byly zjišťovány všechny proměny, ať už tvarové, nebo formální, které jednotlivé vztahy určovaly. Že by cesta takovýmto způsobem mohla očekávání splnit, tušil již představitel tohoto vědního oboru na pražské universitě, profesor Václav Vojtíšek, jenž také první u nás razil pochopení a zjišťoval potřebu rozšíření heraldického studia na památky spojené s architekturou. Zachovaný památkový materiál byl probírán nikoliv podle obsahových souvislostí, ale chronologicky, každý erb byl pojímán jako historický dokument a byl zařazován do větších slohových celků. Jediné apriorní roztřídění bylo vzato - s ohledem na specifičnost problematiky - z obecných dějin umění.

Nejrannější tvary štítů spjaté s architekturou známe ze zobrazení českých přemyslovských a moravských údělných knížat z rotundy sv. Kateřiny ve Znojmě z roku 1134. Nemůžeme tu však hovořit o počátcích znaků. Kdy začala česká šlechta vůbec znaků užívat? Ze sfragistiky víme, že potřeba užívat znaků byla starší a také jména nejstarších hradů svědčí o tom, že to byla erbovní znamení, po kterých se hrady jmenovaly. S architekturou hradů, kostelů a s kamennými náhrobníky spojovala své znaky česká šlechta teprve s počínající gotikou - v době vlády Václavovy, zaštiťovala se erby, které měly vyjadřovat privilegované postavení, vyvozené z rodové kontinuity.

I když připustíme jistý časový přesah, který však bude sotva větší než dvacetiletý, patří všechny první znaky v architektuře do období vymezeném letopočty 1260 a 1330, spadají tedy do vlády Přemysla II., Václava II., a Jana Lucemburského. Ze všech třiceti dvou případů patří dva znaky českému králi (Přemyslu II. a Janu Lucemburskému), církvi pět: v Havrani, v Mostě řádu křižovníků božího hrobu na Zderaze, augustiniánům v Pšovce a Litomyšli, řádu německých rytířů v Plzni a zbývající šlechtě. Tento poměr, který svědčí pro naprostou převahu znaku šlechtických, jistě odpovídá dějinné skutečnosti, protože to byla doba, v

Obr. 1

níž se začala, ale také uzavřela, gotická vesnická kolonizace, emfyteutické přeměřování vesnic starých a v níž se také dovršila organizační síť venkovských far. Je přirozené, že v popředí tohoto dějinného pohybu stála venkovská šlechta, mezitím již pevně usedlá na svých hradech anebo na venkovských tvrzkách, šlo-li o drobnější zemanstvo. To je také důvod, proč se v této době se znaky setkáváme pouze na stavbách kostelů, jako jediných monumentálních staveb v těchto vesnicích.

Už od počátku, kdy se znaky začínají s architekturou spolu objevovat, přicházejí na svornících kleneb a na náhrobcích, opěrných pilířích kostelů, na portálech, sediliích a na sanktuářích. V naprosté početní převaze (v devatenácti případech), jsou na svornících, osmkrát na náhrobnících, ostatní případy jsou téměř takřka zanedbatelné.

Nejsnáze lze si ovšem vyložit užití na náhrobníku. Přichází tam ve dvojím užití: buď je tam ve slavnostním odění zobrazena zemřelá osoba a pak drží v ruce meč a štít, který nese její znamení, anebo je tam erb samotný. V každém tom případě nejen tento erb identifikuje zemřelého, ale prokazuje i jeho příslušnost k privilegovanému stavu. Erb tu tedy má povahu poznávací, identifikační. Protože ve 13. a v první polovině 14. století nešlo ještě o rodové hrobky - stavba rodových pohřebních kaplí ve smyslu mauzoleí patří teprve dobám příštím - týká se podobizna stejně jako erb jenom konkrétně zemřelé osobnosti a nespojuje se tedy s kontinuitou celého rodu. Obsahová váha erbovního znamení nebyla ovšem vždy tatáž, šlo-li o obraz celé osoby, ozbrojené štítem (jako na př. v Pacově) anebo o štít samotný, který zabírá celou plochu náhrobníku, jako například ve Zlaté Koruně, Nepomuku nebo Oseku. I když po okrajích náhrobních desek v těch případech čteme slavnostní nápis, který nás zpravuje, kdy a která osobnost pod náhrobníkem je pochována, má prostý štít funkci daleko intenzívnější, umocněnou, protože svého nositele přímo zastupuje nebo nahrazuje, kdežto tam, kde tvoří pouhou součást jeho zbroje, má funkci skutečně jenom poznávací, tedy doprovodnou. Namísto obrazu v tomto druhém případě šlo v prvním případě o skutečnou abstrakci, štít tam není ve své předmětné funkci, nýbrž má funkci pomyslnou.

Poněkud jinou funkci měly znaky na sediliích. Z období, které probíráme, známe pouze jediný takovýto případ - z Načeradce. Znak je tam umístěn po pravé straně výklenku v jižní zdi chóru, ve kterém usedal pán pod bohatou trojlistou arkaturou. Protože šlo o raně gotickou stavbu z třetí čtvrtiny 13. století, byl tento šlechtic pouze patronem kostela. Znak tu tedy naznačuje, kdo v daném architektonicky zdůrazněném sedile má oprávnění sedět. Protože hlavní oltář stál po levé straně před sedilem, znak se k němu na znamení úcty sklání. To je nejstarší případ našeho znaku, užitého na koso. Erb zavěšený na třmenu v tympanonu chórového

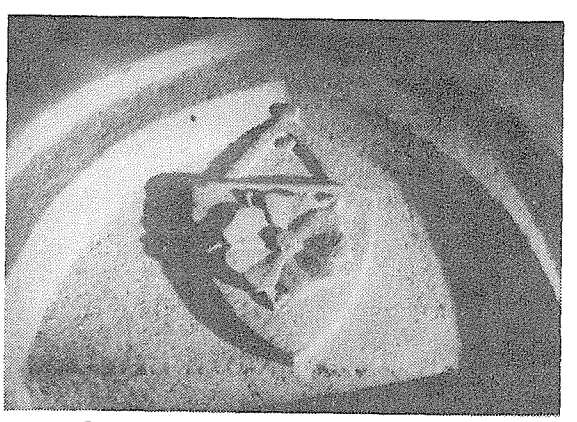

Obr. 2

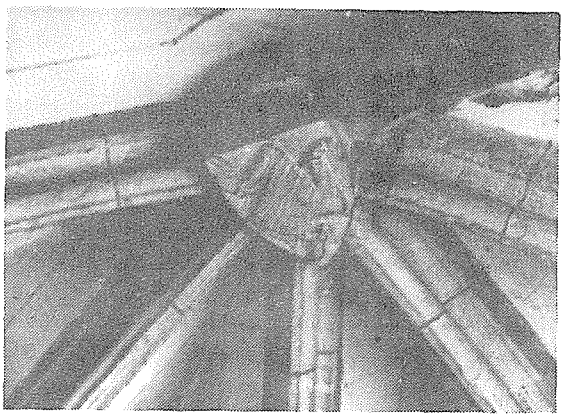
portálu ve Vyšším Brodě měl podobnou funkci. Protože tímto portálem jedině zakladatel kláštera a pak členové jeho rodu měli právo vstupovat na svoji tribunu v příčné lodi klášterního kostela, je toto jeho suverénní oprávnění manifestováno tímto znakem.

Jiné užití měl znak v tympanonu pastoforia. Náznakovou přítomnost šlechtice lze patrně spojovat s pastoforiem v tom smyslu, že patron kostela chtěl být co nejblíže místa posvěceného přítomností Těla Páně. Jiný výklad zatím neznáme. Znaky na opěrných pilířích presbyteria v Plzni a Žežicích jsou vzhledem k pojednávanému časovému rozmezí velice pozdní. Jsou znamením pána nebo církevního řádu, který byl patronem kostela a který k němu vykonával svá feudální práva.

Řekli jsme hned z počátku, že v čele převládajícího počtu se v těchto dobách užívalo znaku - ať už šlechtických nebo královských - na svorníku klenby. Spojení svorníku se znakem tvořilo tedy nejcharakterističtější případ a bylo pro tu dobu tak typické, že jemu patří naše největší pozornost. Abychom tuto funkci znaku pochopili, bude třeba si uvědomit, do jaké duchovní a výtvarné struktury se tu zapojuje. Tam nejvýš, kde se všechen pohyb přípor i prutů žeber spojuje, kde se konstruktivně oblouky žeber vzájemně vzpírají, je vložen závěrečný kámen, který všechnu tuto skutečnou konstrukci a symbolickou tvarovou osnovu završuje a drží fyzicky pohromadě - klenební svorník. Je to v celé té soustavě nejdůležitější prvek, protože bez něho by se rozpadla; svorník celou tou konstrukcí vládne a odtamtud její tvarovou symboliku ovládá. A právě tato jeho funkce nám napomáhá určit smysl šlechtického znaku. Je tam možný jako znamení svého pána jenom za toho předpokladu, že tento pán - ovšem pomyslně - z tohoto místa svému kostelu skutečně vládne. Proto z možných svorníků se k takovému účelu hodily ty nejslavnostnější, přímo v závěru presbyteria, nad samým oltářem. Tím větší zděšení způsobilo, stalo-li se, že takovýto znak sám od sebe ze svého místa spadl: jakoby to předvídalo zánik toho, jehož vládu ztělesňoval. Funkce znaku na svorníku byla tedy podstatně jiná, než na sediliích, byla značně starší, archaičtější. Že pak během dalšího gotického vývoje ve 14. století taková úloha erbu slábla, i když dožívala dlouho do pozdní gotiky, ukazuje případ hradní kaple pánů z Pardubic ve Starých Hradech, kde svorník opatřený znakem není už v závěru chóru, ale v lodi před triumfálním obloukem. Byl tedy smysl znaku vyvozen z feudálního uspořádání společnosti, které bylo pyramidální povahy. Tato funkce sice nebyla totožná, ale byla obdobná, kterou měl znak původně, dokud byl na skutečném bojovém štítu. Erbovní znamení na nich vyjadřovalo osobnost nositele štítu a přebíralo na sebe v patetické nadsázce a expresivním zvýraznění něco z vlastní jeho osobnosti. Takový štít, to

Obr. 3

Obr. 4

byl vlastně rytíř sám. Štít svého pána zastupoval.

Jestliže za erbovní znamení byl volen skutečný předmět, neměl být erb jeho obrazem, ale jeho expresivním náznakem. U mnoha erbovních znamení, jež se vyvozovala z říše živočišné, jako například v erbu českého lva nebo moravské orlice, nešlo ve skutečnosti o tento zvířecí rod nebo druh; proč byli lev či orlice voleni na štít, byly to jejich typické vlastnosti, které tehdejšímu člověku imponovaly: protože jich v té míře neměl, ale protože mu byly zároveň potřebné. Byl to výraz síly, odvahy, moci nad ostatním živočišným světem. Byly to přitom procesy abstrakce, které se takovýmto způsobem odehrávaly a jež způsobovaly, že z postavy konkrétního lva, kterého konečně v té době vídali jistě jen zřídka, se stával symbol, znamení, představující ideu absolutní moci.

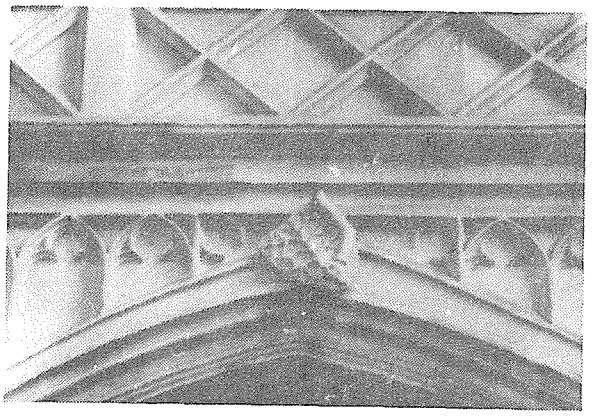
Takové zaměření mělo ovšem vliv na utváření vlastního erbu. Z toho důvodu odpadají všechny individuální znaky a naopak se výrazně nadsazují ty formy, které míří k obsahu. Proto se u českého královského lva expresivně vyhrocují ty tvary, které nesou jeho charakter jako krále zvířat. Proto se také na každém erbovním znamení užívá jen několik základních, expresivně vypjatých barev, jež opticky dohromady neladí, ale z nichž každá působí svoji téměř symbolickou funkcí. Tato abstraktní redukce na to nejpodstatnější, na sám obsahový smysl znaku, to je nejvlastnější a nejpodstatnější povaha každého erbu.

Za toho stavu lze pochopit, že mnoho erbovních znamení tvoří pouze geometrické obrazce - štít polcený nebo s nejrozličnějšími pruhy či břevny. Abstrakce dospěla tu tak daleko, že odpadly všechny relace k předmětům reálného světa a na symboly byly povýšené prosté, snadno zapamatovatelné - protože nesmírně výrazné - geometrické figury, složené z nejelementárnějších prvků. Takové štíty hovořily především svojí výraznou barevitostí.

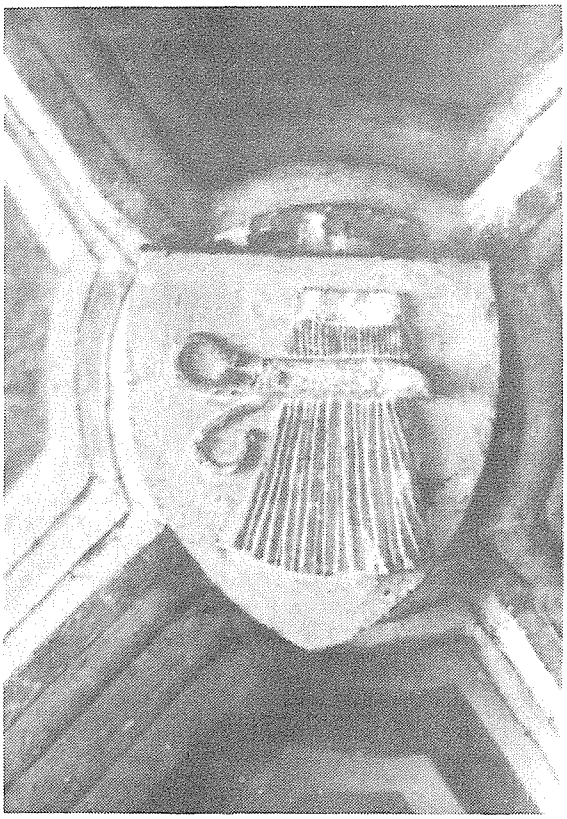
Štíty z období, které jsme právě probírali, spadají ovšem do doby, kdy ve světě výtvarných představ vládla poklasická expresivní gotika. Byl to sloh, který pracoval proti materiálnímu pojetí tvaru, proti realitě pouhé fyzické hmoty. A tak se stalo, že symbolická funkce znaku byla v těchto dobách znovu umocněna tímto obecným výtvarným úsilím a že se tak na české půdě objevilo několik památek, jejichž výrazová schopnost je tak intenzivní, že ji nestačilo utlumit ani těch sedm století, které od těch dob uplynulo až po naše časy. Ona téměř magická síla, jakési vnitřní jiskření, které vyzařuje například z takového náhrobníku zvíkovského Hirza ve Zlaté Koruně, působí na nás dodnes v neztenčené intenzitě.

V této společenské hře, pohybující se neustále v rovině stylizace, udržel si ovšem své první místo král. Jeho erbovní znamení na svorníku v severní předsíni farního kostela posledního královského města, jež kdy Přemyslovci u nás založili - v Novém Bydžově - se nemůže vykládat jako znamení země české, příslušelo českému králi. Ze všech znaků, které užívají erbovní znamení zvířat, byl tento novobydžovský slohově nejstylizovanější a expresivně nejvypjatější.

Expresivní tendence poklasické gotiky, které ovládaly tvar erbovního znamení, utvářely také formu vlastního štítu. I když ne po celou dobu stejnoměrně, přece jenom u některých význačných památek, jako byl královský štít v kapli na Bezdězu a zejména štít na Hirzově náhrobku ve Zlaté Koruně, se setkáváme s tvary tak protáhlými a ostrou pateční špicí jakoby vetknutými do země, že jejich výška je až dvojnásob-

Obr. 5

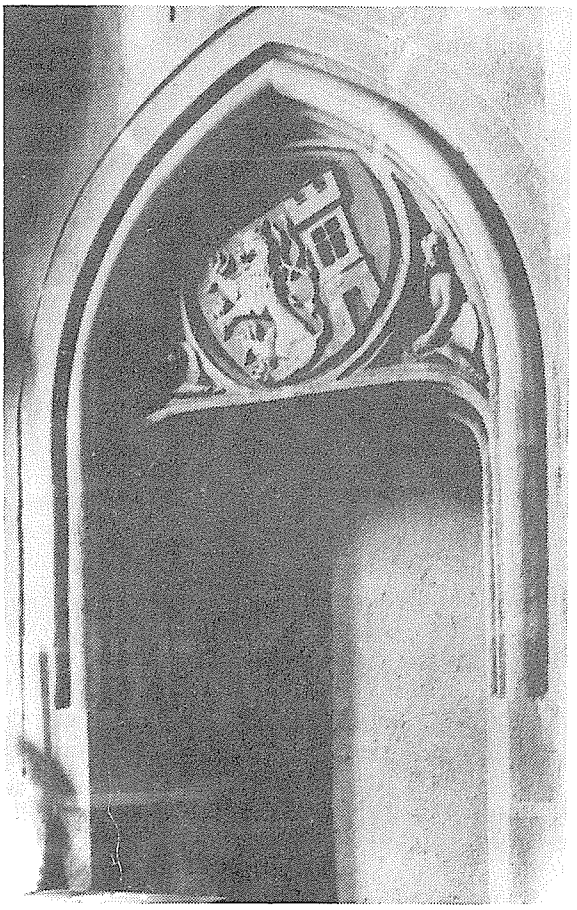

Obr. 6

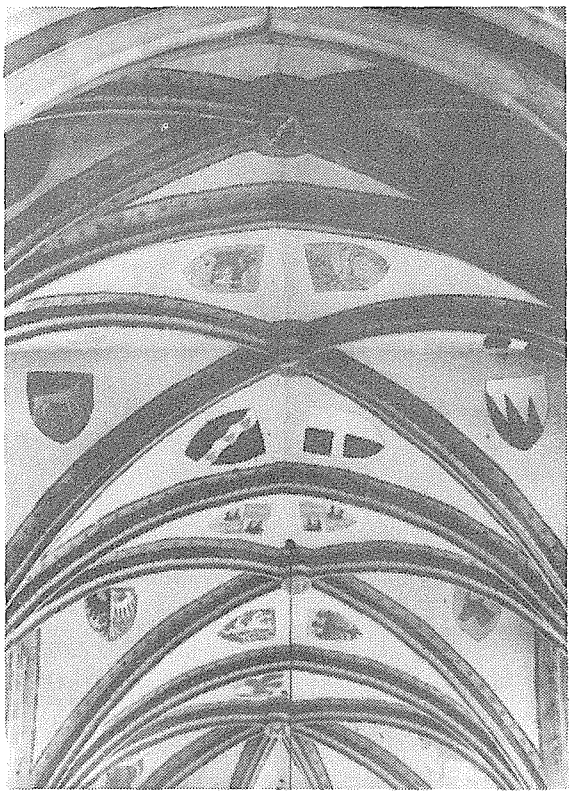
kem jejich šířky. Jsou to štíty s boky velmi málo klenutými, takřka přímočarými, které jediným vertikálním pohybem se vztyčují od země. U štítů, poměrně úzkých, s nimiž se setkáváme zejména na kruhových svornících, kde kruh, do něhož byly vepisovány, přispíval k jejich souměrnému vyrovnávání, se neužívalo po celou dobu, o které jsme hovořili, tvarů jiných než vykroužených z kruhových úseků. Byl to tvar štítu na horní obrubě přímočarý, na bocích ve tvaru kruhového segmentu, který se užíval po celou tu dobu. S novými tvary přišla teprve doba po roce 1330. Pokud jde o držitele znaku, převažovaly v tomto období ještě absolutně na architektuře svým počtem znaky šlechty. Město jako hospodářský a společenský útvar nemá toho vlivu na politické dění v zemi, aby se erby jeho měšťanů mohly objevit ve stejné řadě jako erby šlechty.

Jenom v jediném případě, a to ještě nikoliv z Čech, nýbrž z Moravy, se užilo šlechtických znaků v docela jiném smyslu. Neuváděli bychom jej, kdyby neměl tak dalekosáhlý význam a kdyby neotevíral průhled do docela jiného světa. Při odstraňní zazdívky, zaplňující dvě okna v jihozápadním koutě ambitu minoritského kláštera ve Znojmě v padesátých letech, prováděné v rámci rezervačních asanací, našly se v nich neporušené kružby, které svým slohem patří době kolem 1300-1310. Na kamenných deskách z obou stran vnitřní kružby, našlo se po třech znacích; byly vyryty energickými rýhami do plochy kamene a znázorňovaly vždycky v ose okna uprostřed po jednom větším osově postaveném znaku, k němuž se z obou stran sklánějí dva menší znaky postranní. Už tato situace je zcela výjimečná a je na první pohled patrné, že nesouvisí s architekturou ambitu ani okna; znaky byly tu vyryty dodatečně. Všechno nasvědčuje tomu, že je to památka na nějakou skutečnou událost, která se tu přihodila a vázala se na prostor ambitu, ba docela konkrétně na tato jeho místa - tak nemonumentální je to situace a tak se příčí všemu tomu, co o poslání, užití a lokalizaci znaku jsme až dosud mohli uvést.

Jakési vysvětlení přináší obsahy znaků - jejich znamení. Na vnější straně je uprostřed znamení dvou zkřížených ostrví nějakého Ronovce,

Obr. 7

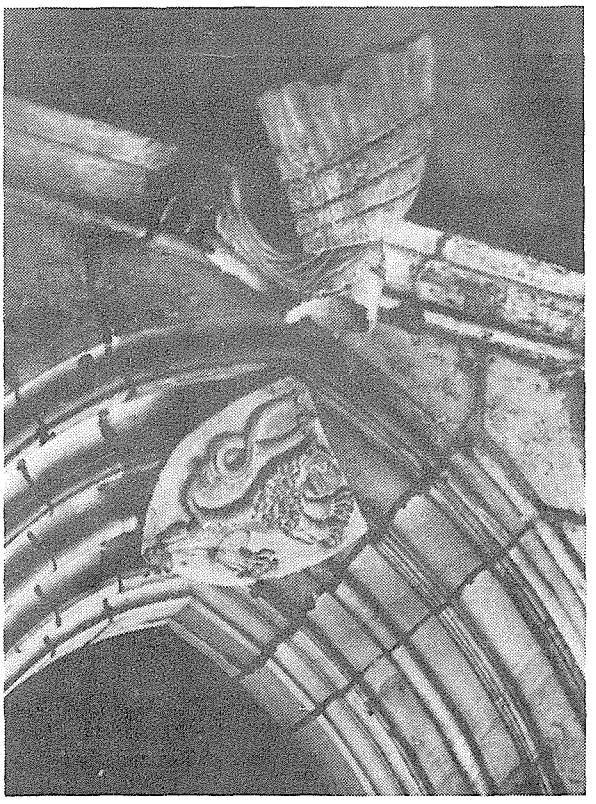

Obr. 8

po pravé straně je vítkovická růže a levé jednoocasá lvice rodu Markvarticů. Z druhé strany vnitřní je uprostřed analogický štít, rozbrázděný dvěma břevny, k němuž se zprava sklání erb s jedním břevnem uprostřed a z druhé strany štít s dnes, bohužel, erbovním znamením setřelým. Erby první trojice se zdají připomínat schůzku, která se v tomto klášteře konala pod vedením Jindřicha z Lipé patrně roku 1317, kdy česká šlechta vyjednávala s rakouskou stranou proti Janu Lucemburskému. Znojmo, které bylo tehdy v rakouské zástavě, se k takové schůzce dobře hodilo. Nerozluštěné znaky na vnitřní straně okna, by potom byly pánů strany rakouské. Na podporu své domněnky můžeme uvést tolik, že znaky pánů rakouských nese jižní lavice okna, obrácená k Rakousku, kdežto štíty české míří svými hroty do českých zemí. Poprvé se tu v dějinách české heraldiky setkáváme s případem, kdy se erbu užilo jako živé upomínky na skutečnou historickou událost. A to je docela nová funkce znaku. Smysl erbu se odvozuje z praktického života. Jeho smysl je tedy z polohy humanistické.

Počátky pozdní gotiky, zabírající celou dobu vlády lucemburského rodu u nás, počínají změněnou funkcí znaku, projevující se v nové kvalitě jeho užití. Ukázalo se, že rodící se humanismus pozdně středověké kultury se obrazil i v naší heraldice. Ze znaků se stávala věc reprezentace, orientované k tomuto světu a z jeho štítů se stala kulisa, zapojená do ploch průčelí. V tomto smyslu je třeba nazírat nejenom na soubor znaků přední české šlechty, zachovaný na hradě Laufu u Norimberka (znaky jsou tu seřazeny ještě bez zřetele pohledového, ještě informativně), ale i na ensembl zemských znaků na svatovítském schodišti a na Staroměstské Mostecké věži, na soubor znaků

v rytířské síni jindřichohradeckého zámku, na fresky ve slavětínském kostele, představující jakési universum celé tehdejší společnosti v lokálních poměrech dolního Pootví, řadu městských erbů mincovny ve Vlašském dvoře v Kutné Hoře, vyvolanou praktickou potřebou, vyjadřující právo jednotlivých měst účastnit se na kutnohorské ražbě. Tyto soubory zakládaly přirozené galerie, reprezentující rodovou moc krále, stojícího v čele dynasticky pojatého státu. Reprezentační galerie byly v té době oblíbené a obecně užívané a u nás přímo charakterizuje lucembur-

Obr. 9

Obr. 10

ské 14. století. Karel IV. měl takovou galerii na pražském hradě (v místech dnešního Vladislavského sálu), na svém hradě Tangermünde v Branibořích. Předchůdce všech těchto galerií snad byla galerie pražského biskupa Jana IV. z Dražic, o níž psal biskupův kronikář František Pražský. Jejich řada se uzavírala teprve malbami v písecké hradní síni, kde patrně vyznívala z pouhé setrvačnosti. Všechny případy takto užitých erbů ukazují na výraznou proměnu erbu, který má poukazovat na rozvinutou moc vládce nebo majitele a to hned při vstupu nebo na významově exponovaném místě - hradní síni, průčelí. Předchůdcem Karla IV. je v tomto smyslu biskup Jan z Dražic, u něhož se na některých jeho stavbách (Páleč, věž bývalého biskupského paláce na Malé Straně, fasáda kostela sv. Jiljí v Praze) objevuje nový prvek v umístění rodového znaku - vinného trojlistu, který se od té doby staví průčelně a proti pohledu návštěvníkově. Erb se proměnil v pouhou upomínku, jeho suverénní hodnota se změnila v hodnotu památkovou.

Uvidíme ještě, jak úzce souvisela tato proměna se změnou v celém výtvarném nazírání té doby a jak právě na ní byla založena pozdní větev gotického umění. Pro sám erbovní štít, ba i pro jeho znamení, představovalo to značnou záměnu smyslu, protože už to nebyl článek tektonické soustavy - klenební svorník, nýbrž prostá plochá stěna, nastavená pohledu a připravená pro sensuální vjem. Znak se nyní zavěšoval na stěnu stavby: do průčelí, po stranách portálu - stal se souřadnou částí jeho plochy. Tímto způsobem se z erbu stal tvarový prvek, podléhající zákonitosti plochy, osám jejího symetrického uspořádání a základním liniím jejího orámování a tak se proměnil v předmět ryze formální hry.

Tím, že se starý gotický erb zapojil zároveň do potřeb společenské reprezentace, zploštil a zlehčil se i jeho původní význam, i když se zcela nevytratil. Funkce znaku se tak zesvětšila, posunula se do jiné polohy, v níž někdejší metafyzické hodnoty neměly zdaleka té váhy, jako v období předchozím. Znak tím zesvětštěl, zprofánět, ocitl se ve zcela jiném světě, daleko lidštějším, než tomu bylo ve 13. století. Není tedy divu, že si jej mohl opatřit nikoliv už jenom urozený, ale každý, kdo si už dovedl vynutit respekt i jinými, novějšími a duchovně lacinějšími prostředky, hmotným bohatstvím: tedy obyčejný měšťan. Nebylo už třeba osobního hrdinství, kdy v spravedlivém boji

Obr. 11

šlo o sám život: stačilo jen úspěšně podnikat a kupčit. To tedy bylo ovoce, které počala vydávat za krále Jana bohatá města.

I v tomto období jsou erby umísťovány na svornících, jejich starou vládnoucí funkci však nová doba zeslabovala. Svorník nese erbovní znamení mecenáše, které mělo zachovat památku štědré oběti a nadnesené uctění mecenášovy osobnosti. A tak se v samých základech rozrušoval smysl dosavadního heraldického myšlení a umění a polárně se obracel jeho význam v obecném životě středověku.

Doba, o kterou se nyní zajímáme, přináší také nový typ soukromé kaple. Nešlo ani tak o kostely farní, jako spíše cisterciácké a zejména kostely mendikantských klášterů ve městech. Šlechta - a po jejím příkladu přední patriciát stavěli při kostelích soukromé pohřební kaple, které opatřovali na znamení svého vlastnictví svými znaky. S nejstaršími takovými příklady se na českém venkově setkáváme u ženského cisterciáckého kláštera v Sezemicích nedaleko Pardubic. Někdy kolem roku 1350, jak lze soudit z tvarů konzol i klenebních žeber, postavil některý člen rodiny Markvarticů (pánů z Lemberka) po jižní straně lodi uzavřenou kapli, kterou na svornících i na klenební konzole opatřil erbem jednoocasé lvice, a křídla, patrně po své manželce. Také svorník se dvěma supími hlavami ve štítě, který je ve druhém klenebním poli v lodi farního kostela v Nymburce (stavba z doby kolem 1360), představuje znak mecenáše. Po ohni tohoto kostela z roku 1343 přispěl na jeho zaklenutí tehdejší olomoucký biskup Jan Očko z Vlašimi, jak svědčí také znak olomouckého biskupství v symetrickém poli předposledním.

Nejzajímavější a charakter této pozdní doby nejlépe vystihující případ je architektura boční šlechtické kaple, postavené pány z Opočna a Dobrušky na samém konci 14. století po severní straně lodi cisterciáckého kláštera v Sezemicích. Kaple sestává z krátkého presbyteria o jednom poli a ze dvou polí síťové obkročné klenby v lodi, takže dohromady je v celé stavbě šest klenebních svorníků. Svorník v presbyteriu nese zakladatelův znak, štít se dvěma šikmo kladenými pruhy spatřujeme také na všech pěti svornících síťové klenby v lodi. Tuto hypertrofii inspirovala povaha síťové klenby, jejíž svorníky jsou si vzájemně souřadné, tedy rovnomocné, žádný z nich nelze preferovat. Tady v Sezemicích nese každý z nich jedno a totéž erbovní znamení. Původní váha, mystická potence raně gotických svorníků a jejich integrovaných erbů, se tu rozplynula v množství dané počtem, který náhodně vychází z tvaru klenby, rozměnila se, přestala na člověka naléhat, přeměnila se v prezentaci, její kvalita se rozměnila v kvantitu. Tímto způsobem se také české heraldice otevřela nová, pozdně gotická éra.

Znaku se ovšem užívalo i mimo klenby, na portálech a v souvislosti s nimi na průčelích. Zvláštní vstup vede z jižní strany jednou z chórových kaplí do presbyteria svatovítské katedrály v Praze. I ten byl určen pro panovníka, tedy zakladatele kostela, Karla IV. (za ním umístěné šnekové schodiště, jehož výstupní rameno zvenčí neslo ve vimpercích galerii zemských znaků, vede na římsové galerie, které běží u pat kostelních střech). Jím kdysi král vstupoval na vlastní emporu, na jejímž místě dnes je Vladislavova oratoř. To byl tedy důvod, proč vnější a za ním sedlový portálek vnitřní jsou opatřeny královským znamením dvouocasého lva. Jsou ještě dílem Matyáše z Arrasu, neboť patří té části chóru, která byla dokončena za jeho života, do r. 1352. Francouzský architekt položil králův erbovní štít do vrcholu jeho záklenku, volně přes všechnu profilaci v šikmé poloze, dbaje na to, aby se erb orientoval směrem k hlavnímu oltáři. Relief zvířete je plně plastický, klene se vysoko z plochy štítu, jeho geometrizace je dokonalá. Abstraktnějším způsobem si už tento heraldický symbol nelze představit. Nad štítem je zavěšena heraldická přilba. Znak je tu stále ve své staré funkci, uděluje právo ke vstupu tomu, koho tu představuje. To je tedy náš nejstarší znak položený do vrcholu portálu.

Jiný případ se netýká již vlastnického vztahu feudálního pána k jeho stavbě, nýbrž šlechtic vystupuje tu ve funkci dobrodince, čili donátora, přispívá tedy v podstatě na stavbu cizího založení. Nejstarší případ takového vztahu přináší erb se dvěma zkříženými ostrvemi Ronovců z kapitulní síně sázavského kláštera z doby kolem 1330.

První znaky měšťanů, řemeslníků a měst

Pro zesvětštění institucí, které nastávalo v době Karlově a Václavově a jímž se také pomalu připravovala situace, z níž vyšla reformace náboženská a kulturní, je příznačné, že erbovní znamení v té době začalo užívat i měšťanstvo. Každý vzestup měšťanské rodiny mohl v té době bazírovat jenom na ekonomické prosperitě. Takový byl případ bohatých patricijů pražských i nákladníků kutnohorských. Jedním z nejstarších projevů pražského měšťanstva v oblasti architektury byla soukromá kaple, kterou si zřídil Konrád Litoměřický kolem roku

1335 po boku hlavního oltáře minoritského kláštera na Starém Městě pražském. V oboru architektury jsou to zpravidla jenom měšťanské kaple, jimiž se na stavebním díle projevuje účast měšťanů. V Kutné Hoře ve velkém svatojakubském kostele jsou proti sobě dvě kaple, postavené mezi pilíře po stranách triumfálního oblouku. Pravá z nich, jak svědčí štít ve vrcholu její arkády, kterou se otevírala do střední lodi, a podobný erb na klenbě hlavní lodi nad touto kaplí, patřila rodu Ruthardů, který byl z nejpřednějších v Kutné Hoře. Šlo o rodinu široko daleko známou, jejíž široký náhrobní kámen se zachoval v kostele v Kolíně nad Labem. Je to pískovcová deska, na níž spatřujeme jakoby graficky ryté postavy: muže a ženu. Muž levou rukou přidržuje štít, na kterém je ruthardovský znak: paže ruky, držící suchou rozsochatou větev. Je to snad jediný měšťanský náhrobník s erbem, který z tohoto století známe. Z těch pražských měšťanů, kteří patřili Václavově družině, vynikli bratři Eberhard a Reinhard z Remeše, kteří měli od roku 1387 tvrz v Roztokách. Byla to nobilitovaná rodina francouzského původu, jejíž erbovní znamení - tři vodorovné konkávní pruhy - nese štít na svorníku roztocké kaple.

Čtrnácté století bylo také dobou cechovního života. Avšak cechovních znamení uložených na štíty známe z té doby velice málo. Snad by přicházely v úvahu svorníky kostela v Chotýšanech z doby kolem roku 1320, kde se kromě znaku pánů z Říčan v závěru presbyteria vyskytují také štíty se znamením kladiva, uspořádané po třech do kruhu anebo kde prosté kladivo a osmicípá a čtyřcípá hvězda leží jenom uvnitř okrouhlého terče. Erbovní znamení bez štítku - dvě sladovnické limpy - v severním dvoulodí kostela sv. Haštala v Praze je datováno architekturou do doby kolem 1375. Z poloviny 14. století pochází ještě jedno cechovní (?) znamení nůžek, stříhajících látku, jež leží na štítku v svorníku severní lodi kostela sv. Petra Na Poříčí v Praze.

Studium heraldiky spjaté s architekturou přineslo však ještě jeden význačný poznatek, vztahující se k pojednávané době; prokázalo totiž existenci městských znaků již pro dobu předhusitskou a přispělo tak k řešení problematiky - otázky doby vzniku městských znaků, která byla vlastně donedávna spojována s obdobím husitské revoluce. Byly to znaky tesané a malované z čelní stěny hradního paláce Laufu u Norimberka (z doby kolem 1360-64), patřící městům: Praze (Starému Městu Pražskému), Kutné Hoře a Vratislavi. Z doby kolem roku 1400 jsou to znaky českých měst nad čmitnami ve Vlašském dvoře v Kutné Hoře: Litoměřic, Písku, Kladska, Opavy, Jihlavy, Mostu a nejnověji tam identifikovaný městský znak Hradce Králové. Stavební heraldika pak přispěla do fondu městských znaků doby předhusitské, z okruhu dvorské huti a doznívání parléřovského slohu znaky měst Nymburka z portálu a pavláčky věže farního kostela a Klatov, ze svorníku klenby transeptu děkanského kostela.

Probouzející se humanismus se projevil v heraldice 14. století také v tom, že ze své osobní anonymity, tlumené až dosud příslušností k rodu, začala vystupovat individualita svou osobnost si uvědomujícího jednotlivce. Tato řada se začínala Václavovým ledňáčkem, ověnčeným věnícem, a končila ozdobnou iniciálou Vladislavova jména, kterou bylo poznamenáno tolik českých staveb z konce 15. a ze začátku 16. století. Avšak k této humanisticky laděné atmosféře patřila také úcta k P. Marii, v níž doba začala spatřovat symbol lidského údělu ženina a zřelesnění její lásky a něhy. Takto podložený kult rozšiřovali jmenovitě augustiniáni; setkáváme se s ním poprvé na svornících v roudnickém ambitu a když se pak s třeboňským klášterem dostal do jižních Čech, začali používat patrně pod jeho vlivem hradečtí Vítkovci vedle staré rodové růže korunované mariánské M.

Avšak to byly jenom počátky vývoje, vyvolaného novým humanistickým zaměřením doby. Z oblasti rožmberské kultury víme také o tom, že na menzách oltářů v Bavorově i na křtitelnicích v tomto kraji se už objevovaly náznaky toho, že mocný šlechtic chtěl představit vývod svého rodu. Šlo o Jana z Rožmberka a o Elišku z Halsu. Tato myšlenka se potom v 15. století rozvíjela dál a byla jednou z příčin, které znovu proměňovaly obsah i smysl znaku: do heraldiky vnášely moment historický. Abychom uzavřeli tuto část, pojednávající o znacích humanistické kvality, zmiňme se ještě o dvou znacích Jana Očka z Vlašimi, jehož znaky, umístěné nad jeho náhrobkem v ochozové kapli u sv. Víta jsou nejen čtvrcené, vyjadřující hodnost i původ, ale je to jediný případ, kdy jsou v architektuře vedle sebe řazeny dva znaky s jednotlivými stupni hodností, jichž zemřelý dosáhl: biskupa olomouckého, pod biskupskou mitrou a arcibiskupské pod kloboukem arcibiskupským.

Parléřův štítek, který nahrazuje mistrův autorský podpis na soše knížete Václava (z r. 1373), je zajímavý tím, že individualismus osobního projevu dosáhl v Parléřově době již tak

vysokého společenského ocenění, že autor mohl heraldickým způsobem své dílo podepsat.

A tak se ukazuje, že znaky spojené s architekturou a malbou měly daleko rozmanitější smysl a šířeji rozepjatý vývoj, nežli znaky na pečetích a v knižní ilustraci, že daleko intenzivněji souvisely s celým obsahem života a že mu sloužily v daleko početnějších směrech.

Tomuto vývoji, který jsme takto stručně naznačili, odpovídal také tvarový vývoj samotného štítu. Již za Jana Lucemburského se v knižní malbě a brzy potom na roudnických stavbách Jana IV. z Dražic setkáváme s novým typem štítu, v němž na šířce záviselo stejně jako na výšce a který jsme pro naši pracovní potřebu nazvali soudečkovým. (V heraldické terminologii obecně uváděn jako gotický pro 13. až 14. století.) Byl to tvar typický pro český vývoj a otvíral již novou dobu; užívalo se jej po celou lucemburskou epochu. Ve 14. století se však setkáváme ještě s jedním typem štítu, s tupým, přímočaře nadsazeným hrotem, a to ve dvaceti jednom případu a se štítem ve tvaru nadsazeného půlkruhu, který je však ve 14. století ještě ojedinělý; poznali jsme jej v té době jenom dvakrát - v Křemži kolem roku 1330-40 (obstojí-li datování kostela) a potom v Novém Bydžově, který datuje zaklenutí střední lodi do doby kolem 1380-90. Tento tvar štítu, který je v tomto století velice vzácný, byl pak v užívání v 15. století.

Zásadně nové výtvarné pojetí znaku přinesl až Petr Parléř. Jeho znak ztrácí expresivitu, erbovní znamení ztrácí předmětnost a je vytvořeno jakoby průstřihem dvou ploch na sebe kladených. Do tohoto okruhu patří všechny erby, které se objevují na stavbách dvorské huti. Spadá sem série znaků na kaplových náhrobcích v chóru svatovítské katedrály, série zemských znaků na jejím jižním schodišťovém šneku, soubor znaků doprovázející triforiové busty a řada znaků korunních zemí na Staroměstské mostecké věži. Jejich obsah formuloval patrně sám císař; vycházely z jeho reprezentačních potřeb, sloužících myšlence dynastické, která se jednak opírala o mnohost zemí, příslušejících tehdy k české koruně, jednak o historickou kontinuitu Karlova rodu, kterou císař vědomě spojoval s odkazem přemyslovské tradice.

Petr Parléř si jasně uvědomil, že jeho erby budou žít nikoliv v souvislosti s tektonickými, tedy hmotně plastickými články katedrály, nýbrž v docela jiném výtvarném prostředí: položeny na stěně - zavěšeny na ni - ponořeny v její ploše. I vytvářel je tedy v řádu této stěny. Erbovní znamení, ať sebesložitější, ztrácejí plastický reliéf, nejsou to už prosté věci položené na plochu štítu. Rovina štítu se proměnila ve dvě vrstvy, ve dvě stěny: tvar v této soustavě vzniká tím, že se jeho obraz prostříhává v horní ploše na spodní pozadí. Značnou úlohu tu hraje světlo, které kresebně konturuje tyto výstřihy. Co se ztratilo na reliefním zdvihu, přibylo na formální stránce kresby; působící kaligraficky, formálně dokonalou linií a uměřeným tvarem. Lze tedy v oboru stavební heraldiky sledovat v pozdním Parléřově díle podobný zápas a úsilí o tvar formálně krásný, uměřený a ušlechtilý, jako v ostatním vývoji české architektury, plastiky a malby. Dvorské prostředí bylo jeho živnou půdou. Se znakem takto tvarově reformovaným se v té době nesetkáváme nikde nežli jen v Čechách. Byl to osobní Parléřův heraldický sloh a působení jeho dvorské huti na jiné stavby v Čechách lze podle něho snadno rozpoznat.

Tvorba a umění dvorské huti byla tedy ekvivalentem toho, co se právě dělo v české gotice na poli architektury, i v obou jejich větvích zobrazivých; vyvrcholilo v ní totéž úsilí, které českému umění dopomohlo na vrchol evropské tvorby. Můžeme proto bez nadsázky říci, že v Parléřovské reformě vyvrcholilo také české umění heraldické.

Poznámka:

Tato práce vychází ze studia cca 300 českých stavebních památek, na kterých se objevují znaky. Zde publikujeme I. část - Znak v době předhusitské. II. část - Znak pozdní gotiky je rovněž připravena k tisku. Aby nevyšla naprázdno ani praktická část české heraldiky, doplňujeme dosavadní rejstřík o nově objevené znaky spjaté s architekturou. Z něho se dá vyčíst, kde, kdy a kolikrát se na našich stavebních památkách vyskytuje znak toho kterého panského

nebo rytířského rodu a kde přicházejí znaky korunních zemí a českého krále, znaky městské, nobilitovaných měšťanů, řemesel. Chceme tak obohatit studijní pole dosavadního heraldického bádání o zcela konkrétní památky, na nichž našel středověký znak své významné uplatnění a trvalé místo.

Soupis základní použité literatury

M. Kolář, Nejstarší pečeti šlechty české až do konce roku 1300, Výr. zpráva c.k. vyššího reál. gymn. v Táboře za rok 1883, Tábor 1883.
M. Kolář - A. Sedláček, Českomoravská heraldika I., Praha 1902, II. Praha 1925.

V. Král z Dobré Vody, Heraldika, Praha 1900.
E. Gritzner, Heraldik (in A. Meister's Grundriss I/14., 2. vyd. Berlin-Leipzig 1912.
V. Vojtíšek, Naše státní znaky staré i novější, Praha 1921.
V. Vojtíšek, O pečetech a erbech měst pražských i jiných českých, Praha 1928.
D. L. Galbreath, Handbüchlein der Heraldik, Lausanne 1930.
Ch. U. Freiherr von Ulmenstein, Über Ursprung und Entstehung des Wappenwesens, Weimar 1935.
H. Sachsová, O pečetích a erbech pražského patriciátu v předhusitské době, Sborník příspěvků k dějinám hl. města Prahy, sv. 11, Praha 1940.
B. Štorm, Úvod do heraldiky, Praha 1941.
K. Schwarzenberg, Heraldika, čili přehled - její teorie se zřetelem k Čechám na vývojovém základě, Praha 1941.
J. V. Sedlák, O počátcích erbů pražských cechů, Praha 1945.
J. Pilnáček, České heraldické památky na hradě Laufu u Norimberka, Čas, přátel starožit. 57, 1949, s. 65 .
V. Vojtíšek, O starých pečetech a erbech českých měst, Věstník Král. čes. spol. nauk, tř. fil., roč. 1952, č. X, Praha 1953, s. 1 - 37.
V. Vojtíšek, O potřebě soupisu a fotografování nápisů, Zprávy pam. péče 4, s. 20-23.
V. Vojtíšek, O erbech na staroměstské mostecké věži, Kniha o Praze, 1958, s. 72-78.
W. Kraft - W. Schwemmer, Kaiser Karls IV. Burg u. Wappensaal zu Lauf, Nürnberg 1960.
H. Mannlová, Historický vývoj středověkého znaku spjatého s architekturou, diplomová práce FF UK Praha 1967.
R. Nový, Jindřichohradecká znaková galerie z r. 1338, AUC, Phil. et. hist. 1971, č. 3-4, s. 179-197.
Z. M. Zenger, Heraldika, Praha 1971.
M. Z. Zenger, Česká heraldika, Praha 1978.
K. Adamová, K heraldické výzdobě staroměstské mostecké věže, Pražský sborník historický 15, 1982, s. 44-62.
I. Hlaváček, Znaková galerie jako heraldické kategorie, Sborník příspěvků II. setkání genealogů a heraldiků v Ostravě, Ostrava 1983, s. 27-28.
M. Chromý, Tvarový vývoj štítu v průběhu 13. - 15. století, Sborník příspěvků II. setkání genealogů a heraldiků, Ostrava 1983, s. 58-63.
D. Menclová, Hrad Lauf, Umění 33, 1985, s. 293 až 315.
J. Čarek, Městské znaky v českých zemích, Praha 1985.
A. Sedláček, Hrady, zámky a tvrze království českého, I-XV, vydávané v Praze od r. 1882.
Soupis památek historických a uměleckých v království českém, vydávané péčí Komise pro vědy, slovesnost a umění v Praze od r. 1897.
Kolektiv autorů za redakce Z. Wirtha, Dějepis výtvarného umění v Čechách, I, Praha 1931.
D. Líbal, Gotická architektura v Čechách a na Moravě, Praha 1948.
V. Mencl, Česká architektura doby lucemburské, Praha 1948.
A. Kutal, České gotické sochařství 1350-1450, Praha 1962.
E. Poche a kol., Umělecké památky Čech 1-4, Praha 1977-1982.
J. Evans, Blüte des Mittel alters, München-Zürich 1966.
V. Mencl, České středověké klenby, Praha 1974.
F. a H. Möbius, Ecclesia ornata, Ornament an mittelalterlichen Kirchen, Berlin 1974.
D. Menclová, České hrady I, II, Praha 1976, 2. vyd.
H. Sedlmayer, Die Entstehung der Kathedrale, Graz 1976.
J. Homolka, Ikonografie katedrály sv. Víta v Praze, Umění 26, 1978, s. 564-575.
K. Stejskal, Umění na dvoře Karla IV., Praha 1978.
Umění posledních Přemyslovců, Praha 1982.
J. Kuthan, Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách, Praha 1983.
Dějiny českého výtvarného umění I/1-2, Praha 1984.
H. Kühnel a kol, Alltag im Spätmittelater, Wien 1984.
Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, III, Severní Čechy, Praha 1984.
dtto, IV., Západní Čechy, Praha 1985.

Seznam vyobrazení

1. Náhrobní kámen zvíkovského purkrabího Hirza (+1275), dnes umístěný při vnější stěně levé boční lodi klášterního kostela ve Zlaté Koruně. Foto SÚPPOP Praha.
2. Pacov, kostel sv. Archanděla Michaela, náhrobní kámen Hrona z Pacova, kolem 1270-80. Foto SÚPPOP Praha.
3. Vyšší Brod, klášterní kostel P. Marie, tympanon portálu do šnekového schodiště v sev. závěru kostela s rožmberským znakem. Datováno architekturou a hist. zprávami do let 1290-1300. Foto H. Mannlová.
4. Mašťov, farní kostel, svorník závěru klenby presbyteria se znakem Milhosticů z Mašťova. Datováno architekturou do let 1320-30. Foto H. Mannlová.

5. Kutná Hora, kostel sv. Jakuba, znak Ruthardovců na jižní empoře trojlodí, záp. arkáda. Datováno architekturou kolem 1380. Foto H. Mannlová.
6. Praha, kostel sv. Petra Na Poříčí, svorník ve druhém poli klenby severní boční lodi, znak postřihačů (?). Datováno architekturou kolem 1360. Foto H. Mannlová.
7. Nymburk, městský znak v tympanonu portálu věže děkanského kostela. Datováno architekturou 1370-80. Archiv autorky.
8. Slavětín, farní kostel, pohled do klenby presbyteria se souborem malovaných znaků šlechty a zemanstva z okolí Slavětína, 1365-75. Foto H. Mannlová.
9. Praha, katedrála sv. Víta, znak s českým lvem na archivoltě vnějšího portálu vedoucího na královskou oratoř. Datováno architekturou kolem 1350. Foto H. Mannlová.
10. Praha, Katedrála sv. Víta, portrétní busta Karla IV., vnitřní dolní triforium s parléřovskými znaky českým a říšským. Foto SÚPPOP Praha.
11. Praha, katedrála sv. Víta, Parléřova socha knížete Václava ve svatováclavské kapli, 1373. Foto H. Mannlová.

Die bildende Entwicklung und die Funktion des mit der Architektur verbundenen Wappens.

Die Arbeit sondiert die Entwicklung und die Formen der Wappensbenützung in der Architektur in der vorhussitischen Zeit. Die Autorin sieht das Wappen in der Architektur als ein ausgezeichnetes Denkmal der mittelalterlichen Kultur an und erörtert schrittweise alle seine Modalitäten.

Vladimír Markl

Hornická symbolika v české městské heraldice

Hornictví[1], tj. pracovní odvětví zabývající se vyhledáváním, dobýváním a úpravou užitkových nerostů, provází lidstvo spolu se zemědělstvím a hrnčířstvím prakticky od nepaměti. Dolování znali již staří Egypťané, Řekové, Španělé, dále Francouzi, Angličané, Italové, Rakušané, Němci, Poláci, Rusové, Rumuni a Maďaři. V historických českých zemích se začalo s intenzivním dobýváním ve 13. století a jeho výsledky přinášely patřičné vrchnosti nemalý finanční efekt. Snad proto se mnohé z hornické profese dostalo do heraldiky nejen městské, ale i šlechtické. Při podrobnějším studiu můžeme rozdělit vliv hornictví na českou městskou heraldiku dle určitých znaků následovně:

I. Horník jako pracovník podniku:
   1. Celá postava
   2. Část jeho postavy
II. Oděv horníka:
   1. Pracovní
   2. Slavnostní, včetně doplňků
III. Osvětlení:
IV. Chůze a doprava po vodorovných cestách:
   1. Chůze po povrchových komunikacích
   2. Ruční doprava
V. Svislá doprava
VI. Vedení důlních děl:
   1. Východy z dolu
   2. Východy z pracovišť a jejich výztuž
VII. Nářadí:
   1. Pro rýžování
   2. Pro dobývání povrchové i hlubinné
VIII. Hornické barvy

I/1. Postava horníka[2], tj. dělníka zaměstnaného v dole dobýváním a těžením užitkového nerostu známe nejčastěji ve funkci štítonoše, ve štítu jej vidíme jednak při hornických činnostech jako je dobývání, doprava rubaniny a chůze, z mimohornických činností je to horníkova sebeobrana před divou zvěří či transport vinného hroznu.

2a) Částečnou postavu horníka pak vidíme ve znacích Horního Města, od kolen výše, poloviční postavu má mj. znak Kašperských Hor a Mutěnína a nakonec ve znaku Vodňan je nám prezentována horníkova postava od prsou výše. V klenotu znaku města Vejprt je možno spatřit poloviční postavu horníka, kdežto jeho poprsí

pouze v případě města Stříbra, a to jen v 17. století.

2b) Ruce, či ruku horníkovu s nářadím nám předkládají znaky měst Rejštejna a Kašperských Hor.

II. Oděv horníka zde nebudeme detailně rozebírat. Bylo o něm napsáno již dost, a to z pera povolanějších v poslední době se touto problematikou zabývá O. Skalníková. Přesto jen něco málo o hornickém odění je třeba říci.

1. Pracovní oděv se vyskytuje na postavičkách horníků jak ve funkci štítonošů, tak i ve znaku, či jeho části. Zmíněný oděv sestává z kápě, kytlice (perkytle), kalhoty jsou jak dlouhé, tak i krátké, v kombinaci s punčochami, na nohou má buď boty ke kolenům nebo střevíce. Oděv je povětšině plněn hornickou kůží - "flekem".

2. Slavnostní oděv se skládá z čapky různých tvarů, na níž je mnohdy umístěn hornický znak, dále přiléhavých kalhot a bot, doplňkem bývá opět hornická kůže. Tento oděv je prezentován na horníkově postavě jak ve znacích, tak i u štítonošů, u nichž je doplněn jednak nářadím, jednak kahanci[3]. Dalším doplňkem je hornická hůl[4] - prakticky stylizovaný špičák[5] - "kilofek"[6], jak jej známe z 19. a 20. století v ostravském uhelném hornictví jako součást výbavy báňských techniků. Byla vlastně víceúčelovým zařízením sloužícím jako opora při chůzi, pomůcka pro měřičské účely a k odhalování míst s nebezpečím pádu horniny v nevyztužených důlních dílech. Nejmladší zobrazení tohoto atributu štítonošů vidíme ve znaku Horního Slavkova z přelomu tohoto století. Ve znaku Březových Hor jsou štítonoši dokonce ozbrojeni šavlí.

Zde bych se přimlouval za méně unifikace, každý region se od sebe lišil slavnostním oděním, dokonce i příšlušníci jednotlivých těžířstev byli takto od sebe rozlišeni, navíc zde můžeme identifikovat dobu, kdy byla provedena kresba znaku. Nemělo by se stávat, aby se kresba lišila od slovesného doprovodu, jak se to stalo u znaku města Vodňan.

III. Heraldika je k osvětlovacím tělesům používaných v hornictví velmi skoupá. Kahanec, tj. otevřená důlní lampa zpravidla plněná olejem, je dáván rozžehnutý do rukou štítonoše. Ve štítu, a to v případě Habartova, vidíme jako samostatnou heraldickou figuru elektrickou lampu.[7] Je snad i na škodu věci, že v heraldice nemůžeme sledovat, na rozdíl od emblematiky, vývoj důlních lamp. Určitým osvěžením by byly nejen acetylénové, ale i benzínové lampy, u posledně jmenovaných byl otevřený plamen oddělen od výbušného prostředí košem, jejich tvar byl graciózněji než u pozdějších sdružených či současných hlavových svítidel.

IV/1. V tomto bodě je zastoupena chůze horníka po pozemní komunikaci. Ve znaku Bruntálu, kde s největší pravděpodobností, soudě dle situování ústí štoly, jde o odchod z pracoviště, oproti znaku Jáchymova s patrným pohybem horníka k těžnímu komplexu. Při pohledu na obě situace se nám nabízí srovnání způsobu dobývání v různých regionech.

2a) Ruční doprava je zastoupena necičkami na rudu,[8] to je nádobou, která sloužila k odnosu rubaniny k dopravním uzlům, odkud se rubanina dopravovala dále ve větších nádobách. Tyto nádoby měly zhruba rozměry 60 x 30 cm, ovšem při konstrukci se přihlíželo k tělesným proporcím havíře. Je ke škodě věci, že ve znaku Vodňan nejsou necičky řádně specifikovány, při popisu figury existuje jistý stupeň pravděpodobnosti, dle způsobu kresby bychom se mohli domnívat, že jde v podstatě o rýžovnické necičky.[9]

b) Pro dopravu rubaniny ze štol na povrch k jejímu dalšímu zpracování byly používány celodřevěné táčky,[10] v popisech znaků je uváděn výraz kolečko; jsou specialitou severomoravské heraldiky, a to Vrbna pod Pradědem a Zlatých Hor. Z neznámých důvodů jsou rozličných barev, i když barvy znakového pole jsou v obou případech stejné. Termín táčky lze použít ze dvou důvodů. Předně byl předchůdcem názvu kolečko a pomocníci havíře byli v prvopočátcích těžby nazýváni táčníky,[11] později, při odvozu dopravní nádoby smykem, to byli tzv. odbíhači[12] a se zavedením kolejové dopravy pomocí důlních vozů byli mladší horníci zařazení k odvozu rubaniny nazýváni vozači.[13]

V Vertikální doprava je reprezentována těžní budovou nad ohlubní jámy.[14] Dřevěná stavba se šindelovou střechou chránila horníky zaměstnané těžbou užitkového nerostu před povětrnostními vlivy a pracující v podzemí před okamžitým působením změněných klimatických podmínek na povrchu. V části znaku Příbrami vidíme kromě zmíněné budovy i boudu na rubaninu a nářadí, maně se nám vybaví Agricolův popis tehdy progresivní a perspektivní těžní techniky, o které se zmiňoval v souvislosti s dolem Trias, který ležel na nejbohatší žíle zvané Stella, a jehož majitelem byl městský písař Bartoloměj Bach. V případě Oloví si těžní budovu můžeme prohlédnout zblízka, nabízí se nám opět srovnání úrovně těžby v obou lokalitách.

VI. Vedení důlních děl je v heraldice reprezentováno dvěma způsoby.

1. Ohlubeň jámy[15] se vyskytuje pouze v jednom

případě, a to ve znaku Hrobu, kde nemůžeme identifikovat způsob dopravy rubaniny na povrch, chybí jakékoliv těžní zařízení a i když nám malíř dovolil nahlédnout pod ohlubeň, nenacházíme ani zmínku o žebříku, po kterém by se dalo provádět fárání.

C. Jak již bylo řečeno, specialitou severomoravské heraldiky je dobývání užitkových nerostů štolováním.

a) Rozvinutější způsob dobývání je prezentován ve znacích Bruntálu a nynější Světlé, dříve Andělské Hory, kde vidíme ústí štoly s portálem,[16] odtud můžeme soudit na již zaběhnutou a stabilizovanou těžbu.

b) Ve znaku Vrbna pod Pradědem je to ústí štoly s výdřevou,[17] dle způsobu zajištění ústí štoly můžeme uvažovat o ne zcela vyjasněné výnosnosti či stálosti ložiska.

VII. Tímto bodem se dostáváme k nejdiskutovanějším problémům mezi heraldiky a montanisty, totiž k zobrazení pracovních nástrojů.

1. U nástrojů sloužících k rýžování nebude diskuse velká. Ve znakových polích lze identifikovat následující nářadí:

a) Rýžovnická lopata[18] se používala k házení hmoty určené k praní na plechu a její dřevěná podoba je zobrazena ve znaku Oloví.

b) Rýžovací hrábě[19] jsou v městských znacích kresleny o různém počtu zubů, dle Agricoly měly být buď tři nebo sedm a sloužily k úpravě usazenin v korytu, ev. shrabování rudniny před sítem. Rozdílná interpretace Čarkova (hrábě) a Pelantova (rýžovací hrábě) názvu uvedeného nářadí u Horního Slavkova - Čisté, kdy je kresleno v podobě, v jaké jsme je zvyklí vídat v současné době, mnoho světla do problematiky nevnese.

c) Sedmizubé vidle[20] byly používány k rozbíjení hrud a vyhazování kořenů stromů, keřů a rostlin. Vidle se dvěma zuby, jak je na příklad vidíme ve znaku Michalových Hor, patří do odvětví úpravnictví rud.

d) Rýžovnická miska[21] sloužila ke zkoušce rudonosnosti vod a vyskytuje se pouze ve znaku Oloví.

2. Nářadí používané při dobývání povrchovém i hlubinném dělíme následovně:

a) Železko[22] sloužilo k rozrušování horniny, dle Agricoly byly tři druhy železek, z výtvarného hlediska je můžeme dělit do sedmi modifikací ve dvoj- i trojrozměrném pohledu. Bylo úzké a dlouhé na konci tvarované do obloučku a zašpičatělé, u otvoru pro násadu mírně rozšířené. Ve sfragistice máme o něm zmínku v pečeti Kutné Hory z r. 1308 a není vyloučeno, že bylo i na pečeti nynějšího Havlíčkova Brodu z r. 1269, ovšem předloha, ze které jsem čerpal, je natolik nejasná, že toto nemohu s jistotou tvrdit. Ve znacích bývá zprvu postaveno, pak zaujímá polohu totožnou jako nářadí při práci (viz znak Kutné Hory na hradě Laufu), pak jej vidíme v kombinaci s mlátkem. V tab. č. I jsou znázorněny v řádku 1 nejfrekventovanější zobrazení železka v heraldice, v řádku 2 vidíme tento nástroj provedený dle představ montanistů a v řádku 3 je zobrazení z Agricolovy doby, tvar tohoto nástroje byl až do opuštění jeho používání v 19. stol. prakticky nezměněný.

b) Mlátek,[23] který je jmenován Agricolou jako druhý v řadě pěti kladiv, sloužil ve funkci iniciačního nástroje ve vztahu k železku. V heraldice je kreslen zhruba čtyřmi způsoby, viz tab. II, řádek 1.02. a 3. řadě platí totéž co výše, pouze v bodě 2 posledního řádku je jeho současná podoba.

Mlátek a železko položené přes sebe tvoří hornický znak.[24] Jejich vzájemná poloha je největším zdrojem diskusí mezi heraldiky a montanisty. Trochu zmatků do problematiky vnesla neznalost heraldických pravidel některých dřívějších malířů znaků. U Čarka je to poměr umístění mlátku ve štítě 37 : 30 ve prospěch pravé strany. U montanistů rovněž neexistuje jednota názorů, příkladně v r. 1905 byla požadována kresba hornického znaku s heraldickým umístěním mlátku vlevo, v r. 1930 byl požadavek kresby právě opačný a potvrzený polskými montanisty v r. 1955.[25]

Další otázkou je poloha mlátku při přeložení. U Čarka převládá názor o položení mlátku na železko, a to v poměru 35 : 18, tento názor je podpořen určitou skupinou montanistů. Ve 14 případech nelze zjistit, který nástroj je umístěn nahoře, což je nutno z pracovního i heraldického hlediska odsoudit. Existují zastánci názoru o umístění mlátku dole, svou teorii podpírají tvrzením o odkládání věcí těžších v první fázi této činnosti, k nim se připojuje i Ottův slovník naučný[26] a čeští montanisté, další skupina jim odporuje tvrzením o nutnosti zatížení lehčího předmětu těžším při odložení obou nástrojů, navíc argumentuje jejich držením ve zkřížených rukou a promítnutím onoho pohledu do znakového pole dle heraldických zásad, k této skupině se přidávají i polští horničtí odborníci. Obě skupiny montanistů se shodují v tvrzení o vepsání hornického znaku do kružnice.

Za povšimnutí stojí modifikace kreseb násad u železka. Původně byla u něj násada mírně prohnutá, což byla pracovní nutnost, kterou heraldičtí kreslíři respektovali. Později byla

kreslena rovně, uprostřed zúžená, průběhem doby se násada směrem k nástroji zúžuje při zachování obloukovitého zakončení spodní části, nakonec i tento obloučeк mizí. V současné době je násada kreslena rovná bez zaoblení. O násadě u kladívka platí totéž pouze s vynecháním prohnutí. Spornou otázkou je i přesahování násad nad nástroji. U železka se obě strany shodují, že přesahování je žádoucí, u mlátku je použito dvou způsobů, tj. přesahování i zakončení násady s horní plochou nástroje, současní montanisté tvrdí, že přesahování násady u mlátku je nesprávné, i když v 19. století kreslili mlátek běžně s přesahující násadou. Zbývá všimnout si úhlu, který svírají násady obou nástrojů přes sebe položených. Nejčastěji je to úhel 90°, hlavně u starších zobrazení je možno pozorovat úhel ostrý, řídčeji se vyskytují úhly větší než pravý. Také místo přeložení není jednoznačné. Povětšině bývá uprostřed obrazce, ev. v horní či dolní třetině násad. U starších vyobrazení je toto místo převázáno stuhou.

Při zvlášť slavnostních příležitostech byl hornický znak vkládán do věnce z lipových či dubových ratolestí, a to dle regionu, jak je patrno ve znaku Černého Dolu.

V heraldice se setkáváme i s přeložením dvou mlátků přes sebe, tuto skutečnost hlásíme a odmítáme jako zobrazení hornického znaku.

S těžšími druhy kladiv se ve znacích měst setkáváme pouze ve funkci doplňků štítonošů, nesprávně jsou prezentovány u postav kráčejících horníků.

c) Čtyři druhy klínů popsané Agricolou sloužily k rozdružování příliš tvrdých hornin.[27] Můžeme je vidět ve znacích Vodňan a Bruntálu.

d) Špičák, uváděný někdy jako nosák či nosatec, sloužil k dobývání měkkých rud či hlušiny a můžeme jej vidět ve znacích buď samostatně, nebo přeložený přes rýžovací hrábě, ev. je nesen horníkem přes rameno. Jeho předchůdcem byl jelení paroh s dřevěnou násadou. V této podobě se v heraldice nevyskytuje.

e) V heraldické a odborné literatuře se setkáváme s pojmem Kratze,[28] což přeloženo značí hřeblo, ev. i motyku. Pro oba nástroje se dostalo i pojmenování škrabka či škrabák.

- Hřeblo[29] sloužilo k ručnímu shrnování rubaniny a tak, jak je známe z hornické literatury, má několik modifikací daných jejím pracovním nasazením, v úpravnictví je např. pütizubé, v hornictví 16. stol. je nalezneme pod názvem kopáč[30] a sloužilo k odklízení zeminy a hrud. Poměrně sluční je prezentováno ve znaku Chrastavy a tvarem připomíná ponekud naše motyky srdcovky.

- Motyka, její prvopočátky působení v hornické profesi vystopujeme u rýžování, kde sloužila ke kopání břehů, hlavně pod kořeny stromů a při odstraňování zeminy, svým původním tvarem se podobala kachnímu zobáku. Od hřebla se konstrukčně liší zesílením střední části a téměř ve stejné modifikaci, jako ji známe ve znaku Horního Benešova a Zlatých Hor, ji znají dnešní horníci pod obchodním názvem motyka báňská, jáchymovská či mistelbašská.

VIII. Pro úplnost poslední zmínka zde bude o hornických barvách, tj. zelené - symbolizující trávník a černé jako tmy v podzemí. Velmi silně se jimi k hornickému stavu hlásí město Petřvald[31] v dolní části jinak nesprávného znaku. Kombinace obou barev, i když ne tak výrazné, nacházíme ve znacích Habartova, Ledvic a Zbýšova. U dalších pěti znaků můžeme hovořit o hornických barvách jen s velkou dávkou fantazie.

Z uvedených skutečností vyplývá oprávněnost kritiky, která byla vznesena v úvodní části tohoto příspěvku. Problematikou názvosloví u jednotlivých heraldických figur se postupně zabývá Meziklubová terminologická rada. Jak již bylo řečeno, nehodlá převratným způsobem zasahovat do názvosloví, chce pouze doporučit k užívání unifikovanou řadu názvů za předpokladu, že i další pojmenování budou uvedena v závorce včetně vysvětlení, proč dát přednost jednomu výrazu před druhým. Při této práci jsou vzata do úvahy všechna známá hlediska na danou problematiku a na škodu není i spolupráce s profesními pracovníky v různých oborech lidské činnosti, jak jsme se již ostatně několikrát přesvědčili.

Nejinak by tomu mělo být i v heraldické kresbě. Heraldický kreslíř, nikoliv kopista znaků, by měl být alespoň do určité míry umělcem a je mu dopřána v jistém slova smyslu i možnost umělecké improvizace, ale ani ta nesmí být zneužívána. Jistě by bylo vhodné poučit se z literatury o věcech, které jsou mu dány ke grafickému přetlumočení. Nikdo z heraldiků mu nebude vyčítat proteplení strohosti předlohy vynecháním některých nepodstatných detailů, ale vždy bude vyžadovat, aby kresba byla srozumitelná nejen odborníkovi, ale i laikovi. Přimlouvám se za zásadní dodržení tvarů odpovídajících době datace znakového privilegia, či předpokládané době vzniku znaku za ctění všech odlišností daných regionů a lidských činností. Pak odstraníme to, co činí heraldiku v jistých polohách komerční záležitostí, její současnou uniformitu a malou sdělnost a dodáme jí vážnosti, kterou kdysi požívala.

Příspěvek, který zde byl přednesen, se mohl pouze okrajově dotknout mnoha problémů, v několika málo případech si dovolil ukázat věci ze širšího pohledu a nebylo ani jeho záměrem být vyčerpávajícím. Žádná z lidských činností není dokonalá, i když v mnoha případech ji dělí od pomyslného vrcholu jen krůček. Přimlouval bych se proto k určitému návratu k heraldické poezii, a to netradičními cestami, které by nás povznesly nad šeď průměru a nedovolily se nám stát pouhými epigony našich předchůdců.

Poznámky

1. Hornický slovník terminologický (dále HST), Praha 1961, s. 37.
2. HST, s. 38.
3. HST, s. 48.
4. HST, s. 37.
5. HST, s. 136.
6. Václav Křístek, Ostravská hornická mluva, Praha 1956, s. 87.
7. HST, s. 59.
8. Georgius Agricola, Dvanáct knih o hornictví a hutnictví, (dále DKOHH), reprint, Praha 1976, s. 130.
9. DKOHH, s. 278.
10. HST, s. 136.
11. HST, s. 136.
12. HST, s. 156.
13. HST, s. 156.
14. Hornické názvosloví a značky (dále HNAZ),
15. HNAZ, s. 74.
16. HNAZ, s. 81.
17. HNAZ, s. 95.
18. DKOHH, s. 298.
19. DKOHH, s. 297.
20. DKOHH, s. 295, 297.
21. DKOHH, s. 280.
22. DKOHH, s. 124.
23. DKOHH, s. 124.
24. Teyser - Kotyška, Technický slovník naučný, díl V., Praha 1930, s. 269.
25. Stanislav Cisman, Ilustrowany górniczy slownik encyklopedyczny, Stalinogród 1955, s. 448.
26. Ottův slovník naučný, díl 11, Praha 1897, s. 594.
27. DKOHH, s. 125.
28. Josef Hrabák, Slovníček pro hornický lid, Praha 1889, s. 11.
29. HTS, s. 40.
30. DKOHH, s. 291.
31. Karel Hrbáček, Není Petřvald jako Petřvald, Zpravodaj ostravské pobočky GHSP, č. 8, 1981 s. 24 - 25.

Kresby: autor

Die bergmännische Symbolik in der böhmischen Stadtheraldik

Zur Wertschätzung der Zeichnungen und Benützung der bergmännischen Atributen in der Stadtheraldik in Böhmen diente bisher - als ein informativer Grundbeitrag - das Buch "Die Stadtwappen in böhmischen Ländern" von J. Čarek, durch die Literatur ergänzt, die sich mit der Stadtheraldik und Sphragistik befasst. Die Einflüsse des Bergwesens auf die erwähnte Problematik kann man in acht Gruppen - mit der Möglichkeit witerer Teilung - sammeln. Durch eine kritische Analyse wurde auf die Fehler bei der bildenden Überführung der bergmännischen Symbole in die heraldische Form gezeigt, wofür diese nicht die Zeit der Enstehung des Wappens abspiegeln. Ein Weg, welcher zur allgemeinen Renaissance der heraldischen Schöpfung führen möchte, ist, das Schematismus der Zeichnung der heraldischen Figuren entscheidend ablassen. Ein weiteres Problem ist die Benützung der nicht einheitlichen Terminologie für einen und denselben Gegenstand. Hier kommt das Streben des Terminologischen Rathes der Klubs an, der sich bemüht die Unification der Terminologie mit Berücksichtigung der meist benützten Bennenungen sowie der Sprachentwicklung und der Fach-Terminologie realisieren.

MK

TABULKA I

řádek č. 1 : č. 1 č. 2 č. 3 č. 4

č. 5 č. 6 č. 7 č. 8

řádek č. 2 :

č. 1 č. 2 č. 3

řádek č. 3 :

č. 1

T A B U L K A II

řádek 1 :

obr. č. 1 obr. č. 2 obr. č. 3 obr. č. 4

řádek 2 :

obr. č. 1 obr. č. 2 obr. č. 3 obr. č. 4

řádek 4 :

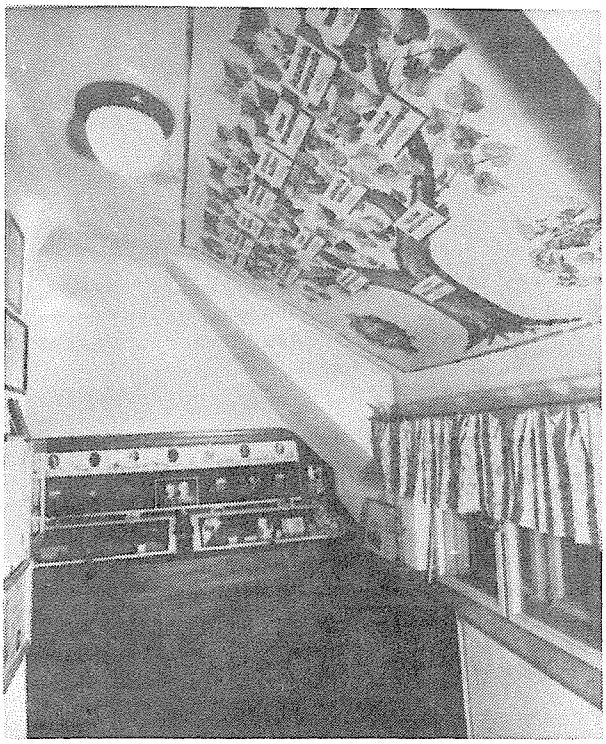
obr. č. 1 obr. č. 2

Drahomír Mikulecký

Perspektivy a využití genealogie v socialistické společnosti

Když jsem obdržel oznámení o uspořádání III. setkání genealogů a heraldiků zde v Ostravě, zaujalo mě jeho ústřední téma, jež jsem zúžil a zaměřil se jen na problematiku genealogie.

Důvod, proč mě upoutalo toto heslo, byl v tom, že během své téměř 50leté práce rodopisné jsem se stal terčem častých poznámek, ba i výtek, proč právě já, pokrokový člověk a zvláště stranický funkcionář, se zabývám činností, náležející spíše potomku či členu aristokratického rodu. Nedbal jsem takových kritik vědom si toho, že mezi mými předky byli lidé proletářského typu. Každý z těchto lidí byl odkázán na své ruce a žil jen z výsledků své práce. Ba co víc! Byl jsem hrdý na to, že náš rod byl

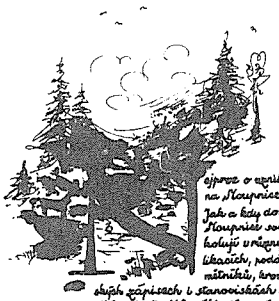

rolnického původu, jako členové mlynařili a měli četné potomstvo, které stačili svou prací uživit. Byli vystaveni sociálnímu i náboženskému útlaku.

Byl jsem si vědom, že se zabývám prací, která má svou perspektivu a kterou jako rodopisec konám pro budoucí generace. Jsem stále přesvědčen, že teprve generace mých vnuků a pravnuků ocení to, co jsem zachytil za svého života. Teprve pak se pozná důležitost zpráv, které vycházejí jednak z mého očitého svědectví, jednak z vyprávění pamětníků. Zejména jejich vzpomínky by jejich úmrtím zapadly, nebýt mého zachycení. Z reakcí pamětníků, z jejich hodnocení nejrůznějších událostí a nakonec i z našich postojů mohou budoucí generace poznat způsob života v jednotlivých historických epochách. Jsem si jist, že poznání konkrétních životních osudů doplní jejich všeobecné historické znalosti.

Abych posílil vlastní sebedůvěru, abych si potvrdil správnost názorů a současně mohl poukázat na neoprávněné stanovisko kritiků mého celoživotního úsilí, opatřil jsem si překlad ze sovětské encyklopedie, vydané v letech 1961 až 1975 v SSSR, pojednávající o části hesla "genealogie". Zde jeho výňatek:

Genealogie je pomocná věda historická, která se zabývá studiem rodů, rodin i jednotlivých osob, zejména historických osobností, příbuzenských vztahů, dále se zabývá sestavováním rodokmenů. Je těsně spjata s heraldikou a dalšími historickými disciplinami. Sestavuje zejména svody biografického charakteru, napomáhá k orientaci v majetkových, společenských a politických vztazích určité doby. Je to disciplína velice stará. Rodokmeny císařů, vládců, mytologických hrdinů byly sestavovány již ve starém Egyptě, antickém Řecku a Římě a měly do značné míry legendární ráz. Velice rozvětvená je biblická genealogie. Genealogie měla v různých dobách různý význam a hrála rozdílnou úlohu. Zcela zvláštního významu nabyla ve středověku, tedy v období, kdy všecky společenské vztahy byly spojeny s původem, "urozeností", dědickými právy a privilegii atp. V tomto období se rozvíjela zvláště heraldika, zabývající se hlavně sestavováním přehledu a vypracováním rodokmenů. V těchto oblastech byl shromážděn v průběhu vývoje feudalismu rozsáhlý materiál, jehož poznávací hodnota je však velmi různá a který vyžaduje kritický přístup. Jako vědecká disciplina se genealogie ustavila teprve v průběhu 17. a 18. století. /.../
V 19. století a počátkem 20. století vzniká

Rodná obec Sloupnice - vznik jména a dějiny.

ojinoz o vzniku jména Sloupnice.

Jak a kdy dostala Sloupnice své jméno hovoří v různých publikacích, podání pamětníků, kronikářských zápisech i stanoviscích odborníků a historiků výklady a názory různé. Tak na příkladu v Památníku farní osady sloupenské od dědana Bronika stojí, že prý ve starých pramenech má Sloupnice jména: Slupec, Slúpna, Slúpiec. Ta jména se přičítají tě okolnosti, že za dáma se tu lámali stavební kámen na sloupy pro stavby ve vděcných městech. Slovanský kronikář Václav Šplíchal zase tvrdí, že v době, kdy zde stál tvrz, byla prý tato obchvácena sloupovým opevněním. Byly to dřevěné sloupy (palisády), zaražené do země. Osada později kolem ní založená získala jejich jméno - Sloupnice. Historik Václav Novotný, profesor na Karlově univerzitě v Praze, který se zabýval českými dějinami období raného feudalismu a dobou husitskou si vyhlédl výklad jména Sloupnice jiného. Jdi bych se přiklonil k jeho vysvětlení, které zní:

Pojmenování obce vzniklo od slovo slúp, nářečně od slova stúp, slúpiec. Ve staré češtině to znamenalo past, lapka na zvěř i na ryby. Podobná jména jsou Slupec u Krumlova, Slubice za Krumlovem, Přístolp u Lhenic a u Vsetína.

Účelu potoka, který nyní protéká obcí musilo mít v tehdejší době ideální podmínky pro lov. Život v okolním prales žijící stahovala u k napajedlům, které poskytoval rybnatý potok vinoucí se údolím a obklopený lesem a v němž lovci i rybáři ve malí hlásek pastí i nástrahy jako na ryby tak i na zvěř.

Počátek se těžko hádá kámen na kámen v Kolečí jsou doby, kdy se začaly stavět stavby z kamene a cihel. Kolečí potok i ves od dávna nesly toto jméno, když se tu na tvrzi usadil Vitek ze Stébna, který se připomíná až koncem 13. století.

Těžko ke vzniku jména Sloupnice. Co nyní něco o její historii.

Ves Sloupnice musela být založena na konci 12. nebo na počátku 13. století za panství Hrabišičů. Roku 1233-50 patřila ke statku Landštejnu. Roku 1282 zřídil hrad Václav z „Šlupnice" spolu s Wilemovem (Vilémem) a j. klášteru ve Zbraslavi. Nejasnosti tam stojí zpočátku o osadě v Postorlice. Snad to byla Svatoslavova Sloupnice Horní. Sloupnice Dolní patřila ke zboží Heřmanskému a od r. 1309 klášteru Zbraslavskému. Ve Sloupnici Horní povstalo samostatné vladyctví s farním kostelem, jehož patron měli domácí vladykové.

Jakousi ale tenkou zprávou o vzniku samostatného vladyctví s kostelem podává něm listina Petrovská z roku 1335 (Regesta IV 20) v níž Lipold, syn Petrovský z Lomnice, dává za duši jako, Petr z Heřmanic, dílaje ve Sloupnici testament, zřídil kostelu Petrovskému 40 gr. z jednoho poplatného dvorečka, patrně ve Sloupnici. Testament dělal ve Sloupnici, svědkem na tomto, byli asi zadními vladykové a svobodní, a měli rodový přídomek z Heřmanic, zajisté proto, že rod jeho někdy Heřmanice držel, buď již od Hrabišiců,

množství genealogických společností, vydávají se genealogické časopisy, vyznačující se často reakčními tendencemi a oživováním aristokratických a monarchistických vztahů...

Tolik, jak nahlížejí sovětští historikové na tuto pomocnou vědu historickou i přesto, že si plně uvědomují, že genealogie byla využívána též německým fašismem a rasistickými tendencemi. Jak patrno, v podstatě se přibližuje jejich hodnocení rodopisu našemu, ovšem s tím rozdílem, že ještě nedávno nebyla u nás genealogie mezi pomocné vědy historické zařazena, nýbrž hodnotila se jako záliba a koníček, kterému se věnuje "několik" našich nadšenců ve volném čase. Snad toto neoprávněné stanovisko vyvěralo i z toho, že naši občané zabývající se genealogií, byli často příslušníky bývalé aristokratické společnosti či jejich potomci. Jak jinak bychom si mohli vysvětlit zařazení našeho bývalého pražského ústředí této společnosti do klubu při Ústředním domě železničářů v Praze - tedy mezi takové zájemce, jako jsou sběratelé pivních tácků, kuřáckých potřeb, nálepek, ubrousků, obalů čepelek a jiných mechanických hraček, působících kratochvíli a zábavu.

V současné době se rodopis v naší socialistické republice neomezuje jen na býv. aristokratické a měšťanské kruhy, ale zabývá se doklady rodových souvislostí i příslušníků pracujících vrstev a s tím souvisejícími rodinnými, místními, krajovými a jinými souvislostmi a zvláštnostmi. Může přispívat a také přispívá k upevňování patriotické, tj. vlastenecké složky socialistického vědomí, a to především tím, že ukazuje hloubku rodinných tradic, starobylost rodů a jejich mnohaleté sepětí s určitým místem nebo celou zemí.

Autor kroniky tak řečené Dalimilovy v úvodu připomíná na adresu těch, kteří neznají svůj původ, že ... "kdyby se dovědět mohli z knih, kam jejich původ až sahá, o časech dobrých i časech zlých, potom by zajisté mnozí z nich velmi si vážili předků svých a víc jim vlast byla drahá..."

Jsem přesvědčen, že mnozí naši občané by si uvědomili svůj původ a svou příslušnost k zemi, kde vyrostli a včas a lépe si rozvážili správnou volbu, když uvažují nad dilematem, zda opustit naši vlast či nikoliv!

Na prvním setkání genealogů a heraldiků v r. 1980 zde v Ostravě jsem hovořil ve svém příspěvku o metodách genealogické práce. Mimo jiné jsem se zmiňoval též o vzniku, původu a rozšíření našeho jména a zdůvodnil jsem své vývody konkrétními doklady, odvolávajíce se na prameny a literaturu, z nichž jsem tato svá tvrzení čerpal. Jednou z mnoha možností, jak využít s mnohaletým úsilím získané zprávy o příslušnících sledovaných rodů, je vedle zjištěných zpráv a dat, ještě vyhodnocení získaného materiálu. Zde má kronikář široké možnosti rozvíjet kritiku politické, hospodářské a sociální situace popisované doby a konfrontovat ji s dneškem. Když připojí ještě zprávy kolující mezi pamětníky a předávané ústně z generace na generaci a zpracuje vše jednoduchou beletristickou formou v ucelené vyprávění, pak vznikne kronika o jeho příbuzných rodech vyúsťující v kroniku rodinnou či rodovou. Takto sepsaná kronika má význam nejen pro současnou dobu poznáváním života našich předků, způsobu jejich obživy, práce i využívání volných chvil z doby, v níž sledovaní členové rodu žili, ale má cenu pro další pokolení, pro něž budou zjištěná fakta mít značnou hodnotu.

Vzpomínám si, že jsem před lety jako závodní kronikář o.p. ČKD závodu Tatra v Praze 5 Smíchově hovořil na konferenci svolané Institutem ROH pro závodní kronikářství v Praze, kde jsem doporučoval použít rodinných či rodových kronik. Někteří kronikáři se v nich často zmiňovali o svých zaměstnavatelích, o jejich vykořisťovatelských metodách a dotvrzovali tak prostými slovy, co v klasické formě je uváděno v dílech Marxe, Engelse a Lenina.

Z vlastní zkušenosti mohu potvrdit, jak užitečné je seznamovat jednotlivé příslušníky rodiny, rodů i vzdálenější příbuzné s výsledky kronikářské práce. Mnozí z příslušníků našeho širokého příbuzenstva navrhli svolat společné setkání. Stalo se a členy svého rodového kolektivu jsem na určitý den svolal. Sjelo se nad očekávání mnoho lidí nejen z blízkého okruhu, ale i ze vzdálenějších končin republiky. Pro nás, starší příslušníky, bylo shledání radostné a potěšující. Členové mladé generace, kteří se dosud osobně neznali, byli při setkání zpočátku rozpačití, ale zakrátko navázali vzájemný kontakt do té míry, že po čase jejich vzájemné rodinné návštěvy, třebas z Čech až na Slovensko, nebyly ničím mimořádným.

Veliký, daleko složitější problém, nás, příslušníky hlavní linie rodu Mikuleckých, v příštím roce, tj. 20. června 1987, teprve čeká. Náš rod pochází z východních Čech - konkrétně z Litomyšlska. V rodné obci Sloupnici, odkud všichni pocházíme, jsem zjistil možnosti, jak takové setkání uskutečnit. Podle volebních seznamů z nedávných voleb do NV všech stupňů jsem zjistil přesný počet Mikuleckých, a to nikoliv pouze na jednom místě, ale v celé oblasti, kde naši jmenovci se vyskytují. V Praze

jsem předběžně svolal všechny příslušníky rodu a dohodl, že uskutečníme společný zájezd na Litomyšlsko, abychom jednak navázali nová a prohloubili stará přátelství a hlavně pak, aby mladí, kteří v rodné obci - původním sídlišti našeho rodu dosud nebyli, se tam podívali.

Byl bych šťasten, kdyby někdo z Vás, vážení posluchači, pokud byste znali některého našeho jmenovce, upozornili jej na toto setkání a napomohli nám rozšířit počet příslušníků našeho rodu, protože nemáme jinou možnost informovat je o této akci, době i místu konání.

Zároveň vyslovuji přání všem, aby mnoho rodů, rodin své rodinné uvědomění zpevnilo takovým sdružováním. Bude to vždy vzácný okamžik, když o významných dnech rodiny otevře se skříň nebo zpřístupní se koutek s rodinnými památkami, když se prohlédnou papíry psané rukou předků, tlumočících jejich radosti i žaly, když oči potomků spočinou na památkách kdysi drahých těm, z jejichž krve pocházejí. V takových chvílích se bude shromážděným zdát, že mluví s pokoleními, jejichž ústa již dávno zmlkla a rozpadla se v prach, ale jejich duch však promlouvá dodnes a stvrzuje, že právě z těch kořenů vyrostla přítomnost a tvoří se budoucnost. Jak umí zapůsobit na všechny přítomné, když ve chvílích, kdy vítáme do života nového občánka, ukážeme přítomným tolar, který dostal náš pradědeček do vínku od svého kmotra, když o svatbě se vybaví při pohledu na zvadlý myrtový věneček i vzpomínka na svatební den naší prababičky, nebo když na počátku listopadu na svátek zesnulých rodina vzpomene společně těch, kdož tu byli před námi, a někdo z rodiny v ten den oživí zesnulé předky přečtením některé kapitoly z rodinné kroniky.

Dnešní generace bydlící v panelových domech kvapně ztrácí smysl pro rodinnou tradici a pro uchování toho, co dávalo bytům našich rodičů a dědů zvláštní kouzlo spořádáním dokumentů o osudu rodiny. Ale všude, kde pochopí atmosféru a smysl rodinné tradice a soudržnosti, bude snadno možné založiti v bytě alespoň koutek, do něhož by patřily rodinná alba, dokumenty, dopisy a jiné památky.

U nás kult či uctívání tradice neznamená hráz proti pokroku, ale naopak. Z citu pro dobré tradice naší minulosti se rodí i pocit sounáležitosti k současné socialistické společnosti.

Die Perspektiven der Ausnützung der Genealogie in der sozialistischen Gesellschaft

In unserer Republik ist die Genealogie nicht nur auf den Adel beschränkt; sie beschäftigt sich gleichartig mit dem Studium der bürgerlichen Geschlechter. Sie helft das patriotische Bewusstsein durch Zeigen der Familien-Tradition und der vieljährigen Verbindung mit einem gewissen Raum zu gefestigen. Der Autor teilt weiter die bei seiner vieljährigen genealogischen Tätigkeit sowie der Verarbeitung der Kronik eigenes Geschlechtes erworbene Erfahrungen mit.

Karel Müller — Ľudovít Szabó

Erbovní měšťané doby předbělohorské

Trojvrstvý model městské společnosti[1], který byl všeobecně přijat naší poválečnou historiografií, postihl podstatu sociální stratifikace obyvatel měst, jako každý obecný model však přinesl také zeschematizování historické struktury. Proto vznikla již řada prací, které specifikovaly vývoj konkrétních vrstev městské společnosti a postihly jemnější nuance sociální struktury městského obyvatelstva.

Nepříliš velká pozornost byla věnována horní vrstvě městské společnosti, všeobecně označované jako patriciát. Výjimku tvoří práce J. Mezníka[2], který navázal na diskusi polských historiků T. Rosanovského a H. Samsonowicze[3] a popsal vývoj patriciátu ve 13. až 16. století. Mezník dospěl k závěru, že konsolidovaná a přesně ohraničená vrstva tzv. starého patriciátu prošla ve 14. a 15. století proměnou, výsledkem které byla značná různorodost ve vývoji patriciátu v období pozdního feudalismu.[4]

J. Mezník sice nastínil obecnou typologii horní vrstvy městské společnosti, logicky však nevěnoval pozornost konkrétnímu vývoji patriciátu v době předbělohorské a ponechal tuto otázku zcela neřešenou. Komplexnímu řešení vývoje patriciátu musí předcházet řada studií,

které přinesou materiál specifikující nejen vývoj horní vrstvy jednotlivých měst jako celku, nýbrž také vývoj sociálních podskupin, které v rámci šířeji chápané vrstvy patriciátu objektivně existovaly. Takovouto sociální podskupinou byli také e r b o v n í m ě š ť a n é.

Přes početnou řadu doposud publikovaných prací o erbovních měšťanech v českých zemích, psaných většinou z genealogického a heraldického hlediska, je celkový přínos pro poznání této svébytné části městského obyvatelstva poměrně chudý.

Starší příspěvky, uveřejňované od 2. poloviny minulého století, zvláště na stránkách časopisu Památky archeologické a místopisné, se zaměřovaly většinou na určitou lokalitu a podávaly pouhý, byť obsáhlý výčet měšťanských rodin obdařených erbem a predikátem, často jen ve formě regestů užitého archivního materiálu.[5] Množství informací lze pochopitelně nalézt ve známých genealogicko-heraldických kompendiích, jako jsou díla Pilnáčkova nebo Sedláčkův II. díl Českomoravské heraldiky. V obecné rovině se erbovními měšťany a jejich postavením ve struktuře městské společnosti zabýval Z. Winter, který jim věnoval celou kapitolu ve svém základním díle Kulturní obraz českých měst.[6] Také F. Kameníček se ve své široce koncipované práci Zemské sněmy a sjezdy moravské několika větami dotkl této skupiny v moravských poměrech. Jedinou rozsáhlejší studií k tomuto tématu však jsou Klecandovy Tři kapitoly o českomoravských erbovnících, i když se autor zaměřil na erbovníky jako celek a sledoval jen některé aspekty - tvorbu predikátů, erbovníky v poddanských městech a instituci erbovního strýcovství.[8] V poválečném období, zvláště od konce 60. let, se objevilo opět několik článků o erbovnících, tentokrát výhradně zaměřených heraldicky, případně ve formě excerpt z materiálu.[9] Zmínky o erbovních měšťanech lze nalézt také např. ve Válkově výkladu o předbělohorské společnosti či v Janáčkově Době předbělohorské.[10]

Výsledkem dosavadní práce k tomuto tématu jsou tedy heuristicky náročné faktografické příspěvky, které sice shromáždily velké množství informací, avšak nezužitkovaly je ani pro politické a sociální dějiny té které lokality, ani pro zobecnění některých zjištěných skutečností charakteristických pro zkoumanou skupinu městského obyvatelstva. Tento nedostatek je potom jasně patrný z příslušných pasáží v obecně historických studiích i dějepisných příručkách, zatížených nepřesnými formulacemi a zeschematizovanými pohledy.[11]

Z uvedeného je zřejmé, že nám dosud chybí práce, která by zhodnotila skupinu erbovních měšťanů jako svébytný fenomen v rámci městské společenské struktury, a to jak z úhlu sociálně politického a ekonomického, tak pochopitelně i z úhlu genealogického a heraldického.

Tento příspěvek, který je vlastně částí úvodu k připravované rozsáhlejší práci o erbovních měšťanech, se pokusí v obecnější rovině shrnout a zhodnotit dosavadní znalosti o této sociální skupině a vytvořit tím základ dalšího studia. Pod pojmem erbovní měšťan chápeme v tomto příspěvku pouze měšťany obdarované erbem a predikátem z královských měst, tedy osobně svobodné. Ryze heraldický pohled sice umožňuje sledovat erbovníky jako celek, složitější je to však v liniích sociálněpolitické a ekonomické, kde hrálo svou významnou roli prostředí a s ním spojená možná míra společenské i hospodářské aktivity.

Sociální podskupinu erbovních měšťanů sloučoval prvek zcela neekonomické povahy - držení erbu s přídomkem -, k čemuž se její příslušníci propracovali v největším počtu případů v průběhu 16. století. Vedle nepočetných případů, kdy byly erbem obdařeny osoby z bývalých rytířských rodin, které se po období úpadku opět dostaly na světlo dějin, tvořily skupinu erbovních měšťanů rodiny vzešlé přímo z měšťanského prostředí. Zdrojem jejich bohatství a určujícím faktorem jejich sociálně ekonomického postavení byly nejčastěji typicky městské živnosti - obchod a řemeslo. Vedle dálkového kupeckého obchodního podnikání šlo také o kramářské živnosti, z řemeslné výroby pronikali mezi erbovní měšťany zámožní řezníci a pivovarníci. Často byli erbovní měšťané držitelé domů s právem vinného šenku; obchodování vínem patřilo totiž k velmi výhodným odvětvím obchodu. Růst zámožnosti šel u erbovních měšťanů ruku v ruce s investicemi do půdy a statků, které ovšem fungovaly na režijním principu a byly pro své majitele zdrojem přímých zisků, nikoli pouze renty. Ve většině případů se však nesetkáme s přímou feudalisací erbovních měšťanů, jaká proběhla např. u tzv. starého patriciátu ve 14. století. Erbovní měšťané doby předbělohorské zůstávali vesměs pevně spjati s městskou ekonomikou a těžili z privilegovaných městských živností.

Řada příslušníků erbovních měšťanů se podílela na politickém dění města. Bylo běžné spatřit erbovního měšťana v městské radě, často ve funkci prvního radního. Prvky renesančního způsobu života zdomácněly v rodinách erbovních měšťanů poměrně brzy. Setkáváme se s výstavbou honosných renesančních domů, proměn do-

sáhly také domácnosti erbovních měšťanských rodin, změnily se kulturní zájmy jejich příslušníků. Lze dokonce říci, že právě erbovní měšťané patřili k nejaktivnějším příjemcům nových kulturních hodnot.

Nejméně probádanou oblastí zůstává společenské myšlení erbovních měšťanů, kteří vlastně stáli na rozhraní dvou jasně rozdělených vrstev celé společnosti. Erb s predikátem jim vedle ekonomického potenciálu zajišťoval místo na špičce městské společnosti. Snaha o vyvýšení nad ostatní je patrná již z usilování o udělení erbovního privilegia. Pro řadu schopných jedinců byl odtud jen krůček k přijetí do rytířského stavu, avšak v 16. století, v době jasně kodifikovaných přehrad i uvnitř stavů, to fakticky znamenalo jen místo nejnižší mezi rytířstvem a dále přinášelo řadu nevýhod, především ve formě zákazu provozování obchodu, řemesla či živnosti. Proto někteří erbovní měšťané ani o přijetí do rytířského stavu nežádali, nebo dokonce, byli-li přijati, tuto skutečnost před svými spoluobčany tajili, aby dále mohli provozovat svou živnost.[12)]

Naskýtá se ještě mnoho otázek, které je třeba v souvislosti s existencí erbovních měšťanů v našich předbělohorských městech zodpovědět. Napomoci tomu mohou jen práce, založené na archivním materiálu jednotlivých měst, prováděné ovšem z více úhlů a do větší hloubky, než tomu bylo v doposud publikovaných statích.

Poznámky

1) Do literatury jej uvedl F. Graus v práci Městská chudina v době předhusitské, Praha 1949, 236 s.
2) J. Mezník, Z problematiky středověkého patriciátu, ČsČH, 1963, s. 628-637.
3) T. Rosanowsky, Czy istnial sredowieczny patrycjat miejski, Przegląd Historyczny, 1960, s. 350-363; H. Samsonowicz, Uwagi nad sredniowiecznym patrycjatem miejskim w Europie, Przegląd Historyczny, 1958, s. 574-584.
4) Mezník stanovil tři typy patriciátu pozdněfeudálního období: 1. uzavřený patriciát (přesně vymezená skupina nejbohatších měšťanů); 2. radní patriciát (skupina nejbohatších měšťanů ovládající městskou radu); 3. přesně nevymezená a neuzavřená skupina patriciátu. A nejnověji k tomuto tématu F. Hoffmann, Struktura městského obyvatelstva v českých zemích do počátku 16. století, In: Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století, Praha 1984, s. 324-328.
5) Např. A. Rybička, O Nymburských rodinách erbovních, PAM, 1860-1861, s. 92-93; týž, O šlechtických a erbovních rodinách Čáslavských, PAM, 1862-63, s. 353-360; J. Vávra, O rodinách šlechtických a erbovních v Berouně, Časopis Musea Království českého, 1912, s. 220-234.
6) Z. Winter, Kulturní obraz českých měst, I. díl, Praha 1890, s. 129-135.
7) F. Kameníček, Zemské sněmy a sjezdy moravské, III. díl, Brno 1905, s. 107.
8) V. Klecanda, Tři kapitoly o českomoravských erbovnících, Zprávy Českého zemského archivu, 1937, sv. 7, s. 69-96.
9) Např. A. Přibyl, Neznámé znaky několika českých a moravských rodů, Listy GHSP, 1970, č. 7, s. 15-29; J. V. Bezděka, Šlechta a erbovníci z nejstarší gruntovní knihy příbramské 1512-1553, Listy GHSP, 1970, č. 10, s. 15-18.
10) J. Válka, Česká společnost v 15. - 18. stol. I. Předbělohorská doba, Praha 1972, s. 45, 67; J. Janáček, České dějiny. Doba předbělohorská I/1, vyd. 2., Praha 1971, s. 148.
11) Např. J. Vacek, Skladba šlechtické společnosti Plzeňského kraje v první polovině 17. století, Minulostí Západočeského kraje 19, 1983, s. 92 v pasáži o pauperizovaných šlechticích hovoří o osobách, "které byly zakoupeny ve městech a stávaly se prakticky erbovními měšťany".
12) Např. Jan Pavlát z Olšan, přijatý do rytířského stavu 1536, dva roky tajil tuto skutečnost, aby mu nebylo bráněno vařit a šenkovat pivo. Viz. J. Kühndel, Rytířský dům Jana Pavláta z Olšan, Ročenka národopisného a průmyslového muzea města Prostějova a Hané, 1938, s. 100-101.

Die Wappenbürger in der Zeit vor den Schlacht auf Bílá hora

In den historischen Arbeiten über die böhmische und mährische Stadt-Gesellschaft wurde bisjetzt eine geringe Aufmerksamkeit der Oberschichten gewidmet. Eine hieher gehörte und für die böhmischen Städte charakteristische Gruppe stellten die Wappenbürger vor.

Der Beitrag ist ein Teil des Einleitungkapitels der vorbereitenden, umfassenden Arbeit über die Wappenbürger. Auf dem Grunde der bisher gewonnenen Erkenntnisse und der Archivquellen fasst er die einzelnen charakteristischen Züge dieser Gruppe zusammen. Unter diese gehört das verhältnissmässig beträchtliche Eigentum, die Teilnahme bei der Stadtregierung und die kulturellen Interessen mit der Orientierung auf Lebensart im Stil der Renaissance. MK

Milan Myška

Genealogie a hospodářské dějiny

(Hrst úvah a poznámek o možnostech spolupráce)

Genealogie patří nesporně k těm z pomocných věd historických, které v posledních desítiletích prodělaly nejpronikavější změny svého obsahového zaměření.[1] Tento posun se odehrával v prostoru, který na jedné straně vymezuje definice genealogie jakožto "pomocné vědy historie, zabývající se šlechtickými rody", na druhé straně nová pojetí, reprezentovaná např. polským historikem Józefem Szymańskim a sovětskou historičkou M. E. Byčkovou. Szymański[2] ve své práci z r. 1959 vidí poslání genealogie ve výzkumu anonymního společenství prostřednictvím vytříďování společenských a třídních skupin, skupin řídících společnost, skupin vlastnících výrobní prostředky i těch, kteří se bezprostředně podílejí na výrobě. Podle něj poskytuje genealogie historikovi prostředky, umožňující výzkum přechodu z jedné společenské skupiny do druhé, ze třídy do třídy a tak umožňuje pochopení některých ideologických nebo politických procesů. M. E. Byčkova (1979)[3] podtrhuje, obdobně jako Szymański, poslání genealogie studovat rodinné svazky mezi různými vrstvami a dějiny osob a rodin různé sociální provenience. Díky tomuto posunu, této zvětšující se otevřenosti badatelského pole genealogie, je tato disciplína s to poskytovat společnosti velmi platné služby: jen namátkou bych chtěl připomenout její klíčový význam při studiu aplikované genetiky, psychologie, psychopatologie, demografie a dalších.

Chtěl bych se krátce zamyslit nad otázkou, jaký přínos může znamenat genealogie pro rozvoj hospodářsko-historických výzkumů. Vycházím zde přitom z pojetí hospodářských dějin, jaké reprezentuje např. polský dějepisec Witold Kula, tj. jako z historické disciplíny, která zkoumá nejen ekonomickou stránku vývoje společnosti, ale také důsledky ekonomických změn v její struktuře a dynamice, tedy oblast, která bývá někdy ne zcela přesně považována za předmět tzv. sociálních dějin.[4] Zaměřím se přitom na tu vývojovou etapu, kdy se určujícím fenoménem dějinného vývoje některých částí světa stala kapitalistická industrializace a zejména její rané fáze.

Prvním z tematických okruhů, kde může genealogie významně přispět hospodářsko-historickému poznání, je problematika akumulace kapitálu. Tedy procesu, který předcházel vzniku kapitalistického společenského systému. Akumulace kapitálu měla v této fázi a posléze v raných etapách jeho rozvoje v českých zemích několik specifik, jimiž se odlišovala zejména od zemí západní Evropy:

1. Existence druhého nevolnictví a po jeho zániku silná residua feudalismu mimořádně ztěžovala akumulaci kapitálu v nešlechtických vrstvách společnosti.

2. Kapitály, které mohly být investovány do zakládání velkých nákladnických podniků, manufaktur nebo továren, obvykle vznikaly v průběhu činnosti několika generací a byly pro účely podnikání často spojovány na rodinném principu.

K vystopování geneze a rozvoje těchto kapitálů, k poznání toho, jak se sňatkovou politikou velké podnikatelské kapitály zmnožovaly, poslouží nesporně nejlépe využití genealogických postupů. Neboť nás prameny obvykle lépe informují o vazbách rodinných než o vazbách kapitálových. Sám jsem se pokusil v několika případech zrod velkých podnikatelských kapitálů a jejich akumulaci vysledovat na některých rodech textilních podnikatelů z Moravy a Slezska. V případě několika biloveckých vlnařských podnikatelů, kteří založili své továrny v první polovině 19. století, se podařilo dovést "rodokmen" tvorby kapitálů až do začátku 17. století (např. rodina soukenických mistrů, pozdějších továrníků Hirtů atp.).[5]

Genealogické postupy se ukazují jako přínosné také při studiu difuse nových technologií a technik v období, kdy se empiricko-technické a vědecko-technické poznatky a inovace nešířily dnes obvyklými prostředky komunikace - odborným tiskem, patentním systémem, kongresy a výstavami. Již ve středověku se "výrobní tajemství", "tajemství nových technologií" atp. např. v textilním průmyslu (zejm. běličství a barvířství), sklářství, papírenském průmyslu, hutnictví kovů atp. předávala obvykle po linii rodiny nebo rodu. Nové techniky výroby se objevují v těch lokalitách, kde působili příslušníci uvedených rodů. Podobně tomu bylo i v raných fázích rozvoje moderního továrního průmyslu. Uvedu příklad. V hutích železa se na přelomu 18. a 19. století, v roz-

pětí přibližně dvou desítiletí, začala prosazovat technická inovace - litinová válcová vysokopecní dmychadla, která nejen urychlovala, ale také zkvalitňovala produkci surového železa ve vysoké peci. Tato technická inovace se objevovala v jednotlivých hutích v pruském Horním Slezsku, v malé huti Gabriela na jihu Čech, v několika závodech na Moravě a ve Slezsku (Frýdlant n. O., Čeladná, Ludvíkov), na Zakarpatské Ukrajině a v Haliči (Zakopane). Tento podivný a na pohled nelogický rozptyl technické novinky byl dlouho nevysvětlitelný. Situace se změnila v okamžiku, kdy jsme k jejímu řešení použili genealogických postupů. Začali jsme se totiž zajímat o osoby, které tyto hutě vlastnily, pachtovaly nebo tu působily jako techničtí vedoucí, a zároveň jejich vzájemnými příbuzenskými vztahy. Závěr byl rozhodně zajímavý: znalost konstrukce litinových válcových dmychadel, poprvé vyrobených a použitých ve Skotsku Johnem Smeatonem, přinesl do střední a východní Evropy jeho odchovanec z Carron, skotský hutník John Baildon. Johnův bratr William se stal zetěm a spolupodnikatelem známého moravského hutaře Jana Václava Homoláče. Několik členů Homoláčova rodu se zabývalo hutnictvím železa buď jako podnikatelé (majitelé a pachtýři hutí), nebo jako techničtí vedoucí závodů. John Baildon jako technický poradce Homoláčů jim dal k dispozici své znalosti nové technologie, vyrobil litinová dmychadla ve své huti v Gliwicích v tehdejším Pruském Slezsku, a ti je rozšířili v hutích, kde působili členové rodiny.[6] Tak mapa výskytu litinových válcových vysokopecních dmychadel na přelomu 18. a 19. století se překrývá dosti přesně s mapou míst, kde v této době v různých funkcích působili členové rodiny Homoláčů nebo jejich příbuzní John a William Baildonové.

Obdobných příkladů bychom, např. z textilního průmyslu, mohli uvést řadu (spřádací stroje na len a rodinné vazby vynálezce a podnikatele Francouze Girarda,[7] rozšíření anglických spřádacích strojů na bavlnu "water frame" v českých zemích prostřednictvím rodiny Mattauschů[8] atp.).

Nejširší pole spolupráce genealogů a hospodářských historiků poskytuje však problematika sociální mobility, tj. přesunů jednotlivců nebo celých společenských skupin z jedné sociální třídy nebo vrstvy do druhé.[9] Jde o soubor důležitých problémů, které nám umožňují zejména v obdobích, kdy se jedna společensko-ekonomická formace mění v jinou, poznat, zda společenské třídy a vrstvy staré společnosti mají kontinuitu s třídami a vrstvami společnosti nové. Konkrétně např.: do jaké míry je buržoasie éry raného kapitalismu přímým pokračovatelem vrstvy středověkého měšťanstva? Navazuje moderní dělnická třída kapitalistických továren, hutí a dolů na dělnictvo řemeslnických dílen a manufaktur? Jsou dělníci prvních textilních továren původními domáckými předláky a tkalci, vykořisťovanými obchodním kapitálem v tzv. nákladnickém systému? Existuje přímá kontinuita mezi manufakturním podnikatelstvem a majiteli moderních továren? Odpovědi na tyto základní otázky hospodářského a sociálního vývoje jsou v naší historiografii dodnes na úrovni více či méně pravděpodobných hypotéz. Povýšit tyto hypotézy na úroveň vědeckých teorií se podaří jedině zexaktněním našich badatelských metod. Při řešení těchto otázek se uplatní jak pracovní postupy tzv. makrogenealogie. Makrogenealogickými postupy budeme řešit především otázky základních tendencí a pravidelností určitých konkrétních typů sociální mobility. Postup bude spočívat v tom, že statistickými metodami zpracujeme výsledky velkého souboru genealogických šetření o jednotlivcích. Naše výzkumy např. geneze dělnické třídy za průmyslové revoluce šly do hloubky dvou generací. Důsledné využití genealogické metody by umožnilo zahrnout tři i více generací, pohled na proces geneze nové společenské třídy by byl hlubší a důkladnější. Použití makrogenealogických postupů umožňuje poznat nejen změny sociálního statusu mezigeneračního, ale také vnitrogeneračního, tzn. změny sociálního začlenění jednotlivce v průběhu jeho života.

Genealogických pracovních postupů bylo u nás již použito např. v souvislosti s bádáním o počátcích dělnické třídy v hutním průmyslu,[10] uhelném hornictví,[11] o genezi a struktuře podnikatelstva v železářství,[12] při zkoumání sociální struktury obrozenské společnosti[13] apod.

Makrogenealogické postupy je užitečné a dokonce nutné kombinovat s postupy mikrogenealogickými. Jinými slovy: poznatky, které přinášejí znalost základních vývojových tendencí, směrů a zákonitostí, bude vždy třeba korigovat a doplňovat poznáváním vývoje jednotlivců, kteří mohou sloužit jako historické typy. Přimlouval bych se za to, aby genealogové zařadili do svých výzkumných plánů např. "rodopisy" tradičních dělnických rodin, kde se nejen příslušnost k třídě, ale také profese dědila z otců na syny v několika generacích. Velmi vděčným polem výzkumů by v tomto smyslu mohly být zejména rodiny horníků a hutníků, sklářů, papírníků, kde "dědičnost" povolání byla tradiční. Pokusili se o to kdysi polští etnografové a výsledky byly skutečně hodny obdivu.[14] Tento

postulát ostatně ani u nás není zcela nový. Formuloval jej krátce před svou smrtí spisovatel Jan Drda v rukopise dosud nevydaného románu "Odkud přicházíme". Dovolím si citovat z rukopisu: "Což jenom knížata a bohatí měšťáci mají své rodokmeny a rodopisy? Což chudý spadne z hrušky nebo ho přifoukne povětří? I ten poslední bezzemek a tulák se rodí z matky, matka z báby a bába z prababy, tak jako z pradědova semene vzešel děd, z dědova otec, z otcova syn, a řetěz těchto čtyř zpravidla obemkne už celé století."[15]

Stejně tak jsou potřebné mikrogenealogické studie o podnikatelských rodinách a rodech. Nejen že nám lépe pomohou pochopit proces formování společenské skupiny podnikatelů, ale otevřou i nové obzory, pokud jde o genezi rodinných kapitálů, cesty spojování kapitálů různých rodin, vytváření vazeb mezi vrstvou technické inteligence a podnikatelstva, vzájemné míšení kapitálů, ale také rodin různé národní provenience atp. Za pozornost by určitě stály za to genealogie a rozbory vznikajících rodinných aliancí např. mezi textilním podnikatelstvem východních Čech, severní Moravy a západního Slezska. Přímo dobrodružně lákavé je téma rodopisných studií o "fúzi" podnikatelských rodů Kleinů a Ringhofferů atp.

Co říci závěrem? Máme za to, že problematika hospodářských dějin otevírá před genealogy nové pracovní možnosti. Nepochybuji, že k oboustrannému prospěchu. Bylo by si přát, aby spolupráce obou disciplín historiografie byla v budoucnu ještě užší. Nepochybuji o tom, že by přispěla k povznesení vědecké i společenské prestiže vašeho ušlechtilého snažení.

Poznámky

1) K tomu srov. I. Chaloupecký, Postavenie a úlohy genealógie na Slovensku, Slovenská archivistika 21, 1986, s. 118-126; J. Polišenský, Historikovy poznámky k současnému stavu genealogie, Genealogické a heraldické informace, 1983, č. 1, s. 7-23; týž, Poznámky k metodologii a metodice genealogie, Jižní Morava 15, 1979, s. 196-203; týž, Genealogie, rodopis v její dnešní podobě, Jižní Morava 9, 1973, s. 265-270.
2) J. Szymański, Nauki pomocnicze historii, Warszawa 1959, s. 73.
3) M. E. Byčkova, Genealogija v sovetskoj istoričeskoj literature, Vspomogatel'nyje istoričeskije discipliny 7, Leningrad 1976, s. 43-56.
4) W. Kula, Problemy i metody historii gospodarczej, Warszawa 1963. K tomu srov. M. Myška, K diskusi o předmětu hospodářských dějin, Slezský sborník 62, 1964, s. 391-396.
5) Srov. např. moje studie Slezská lnářská firma "Regenhart und Raymann" za průmyslové revoluce (Příspěvek k dějinám lnářského průmyslu ve Slezsku), In: Příspěvky k dějinám lnářství na severní Moravě (Lnářský průmysl, příspěvky k dějinám, supplementum 6), Šumperk - Trutnov 1986, s. 85-130; Osudy bílovského vlnařského průmyslu za průmyslové revoluce, In: 650 let města Bílovce, Bílovec 1971, s. 65-87 a další připravované studie.
6) M. Myška, Homoláčové (Pokus o biogram české huťařské dynastie 18. a počátku 19. století), Z dějin hutnictví 13 (Rozpravy NTM sv. 98), Praha 1985, s. 55-68 a týž, John Baildon - hutnik szkocki i początki rewolucji przemysłowej na Śląsku i w krajach czeskich, in: Śląski kwartalnik historyczny Sobótka 38, 1983, s. 331-349.
7) K tomu srov. J. Slokar, Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I., Wien 1914; J. Łukasiewicz, Przewrót techniczny w przemyśle Królestwa Polskiego 1852-1886, Warszawa 1963.
8) H. Hallwich, Firma Franz Leitenberger 1793 až 1893, In: Beiträge zur Geschichte der deutschen Industrie in Böhmen II, Prag 1893.
9) Obecně k této problematice H. Kaelble, Historische Mobilitätsforschung (Westeuropa und die USA im 19. und 20. Jahrhundert), Darmstadt 1978. Zde i podrobný seznam literatury.
10) M. Myška, Počátky vytváření dělnické třídy v železárnách na Ostravsku, Ostrava 1962; F. Řezáč, Vliv založení železáren na demografický vývoj Třince, In: Studie k vývoji ostravské průmyslové oblasti III (Acta facultatis paedagogicae Ostraviensis 15, series C - 4), Praha 1969, s. 83-104.
11) M. Myška, Geneze a vnitřní struktura dělnické třídy v uhelném průmyslu Moravské Ostravy 1828-1879, In: Studie k vývoji ostravské průmyslové oblasti I (Acta facultatis paedagogicae Ostraviensis 1, series C - 1), Ostrava 1966, s. 47-75; týž, Formowanie się klasy robotniczej w przemyśle węglowym na Śląsku Cieszyńskim w okresie rewolucji przemysłowej, In: Studia i materiały z dziejów Śląska 14, Katowice 1985, s. 127 až 191; T. Pavlica, Formování hornictva východní části ostravské průmyslové oblasti v období průmyslové revoluce, In: Ostrava 1974, s. 210-227; J. Matějček, Formování hornictva sokolovského uhelného revíru 1830-1914, Opava 1978.

12) M. Myška, Das Unternehmertum im Eisenhüttenwesen in den Böhmischen Ländern während der Indrustriellen Revolution, Zeitschrift für Unternehmensgeschichte 28, Wiesbaden 1983, s. 98-119.
13) M. Hroch - A. Veverka, K otázce sociální skladby české obrozenské společnosti, Dějepis ve škole 1957, s. 95 ad.
14) Życiorysy górników, ed. M. Żywirska, Katowice 1949.
15) Cit. podle E. Bejček, Hornické rody na Příbramsku, Studie z dějin hornictví 14 (Rozpravy NTM sv. 93), Praha 1984, s. 191.

Die Genealogie und die wirtschaftliche Geschichte

In seinem Beitrage versucht der Autor eine Beschränkung der Gebiete durchführen, in denen die moderne Genealogie zur Aufklärung mancher Probleme der wirtschaftlichen Geschichte behilflich sein möchte, u.zw. was besonders die Frage der Anfänge der kapitalistischen Industrialisation und die begleitenden sozialen Processe betrifft. Er weist an die unvertretbare Bedeutung der Genealogie für Studium der Akumulation des Kapitals in den spezifischen böhmischen Bedingungen und für die Forschung der Difusion der modernen Erzeugung und Technologien in der frühen Entwicklungsetape der kapitalistichen Industrialisation.

Die Hauptmöglichkeit der Mitarbeit sieht der Autor im Studium der Problematik der sozialen Mobilität, d.h. der Übersiedlung der Einzelnen oder der ganzen gesellschaftlichen Gruppen aus der einen sozialen Klasse in die andere. Hier sind spezielle Aufgaben der Makro- und Mikrogenealogie gegeben.

MK

Jozef Novák:

Erb ako historický prameň

Zorganizovať už tretie celoštátne stretnutie heraldikov a genealógov nás oprávňuje konštatovať, že tieto vedné disciplíny majú v Československu pevné zázemie odborníkov, že záujem o ne nie je už iba náhodný a že sa vytvorila báza na pravidelné prezentovanie dosiahnutých výsledkov. Domnievam sa, že sa vytvára dokonca priestor aj na programovanie výskumov, ktoré by mohlo byť súčasťou rokovania štvrtého celoštátneho stretnutia.

Za takejto situácie je azda namieste, ak vynecháme úvahy o elementárnych poznatkoch heraldiky, genealógie a ostatných príbuzných disciplín, ba práve naopak, ak celú našu pozornosť sústredíme na problémy, ktoré nás pália, ktoré pokladáme za aktuálne, prípadne ktoré by sme chceli poskytnúť ako určité trvalejšie východisko pre riešenie mnohých otázok našich disciplín. Práve táto posledná myšlienka je hlavným podnetom k mojmu krátkemu vystúpeniu.

Som presvedčený, že každý z nás pokladá erb za historický prameň a može sa niekto dokonca mravne rozhorčiť, prečo má počúvať zamyslenie sa na takú samozrejmú tému. Napriek pravdivosti takéhoto konštatovania podstupujem riziko a predsa sa pokúsim ukázať, že prax je iná a že opäť zdorazniť, že erb je historický prameň je ešte aj dnes aktuálna požiadavka. Ešte aktuálnejší je postulát, aby sa erb ako historický prameň skutočne aj využíval.

Nechcem poukazovať na štúdie, ktoré majú výlučne popisný charakter. Bol by som dokonca nespravodlivý, keby som odsúdil popisnosť v heraldike. Popis erbu je neodmysliteľnou súčasťou každej našej práce. Žiaľ, v nejednom prípade je cieľom autora.

Vo svojom príspevku sa pokúsim poskytnúť niekoľko príkladov, v čom sme erb - jeho vypovedaciu schopnosť - nedocenili, aby sme si lepšie uvedomili, v čom je erb historickým prameňom. Ako prvý by som využil príklad, ktorý je nám všetkým blízky. Každý pozná náš štátny znak a každý heraldik dôverne pozná aj jeho vznik a vývoj. Vieme, koľko literatúry je o našom štátnom znaku - staršej i novšej. Využil však štátny znak niektorý z autorov tak, aby ukázal, že v plnom rozsahu odráža politickú situáciu v krajine? Veľmi presne a do najväčších detailov poznáme napr. vznik prvého československého štátneho znaku. Nie je nespravodlivé, že ho za-

tiaľ nik neoznačil za geniálny výtvor reprezentujúci ideu čechoslovakizmu? Nie je neúplné naše poznanie, ak nepoznáme pozadie použitia sliezskych symbolov vo veľkom štátnom znaku? Niet totiž výstižnejšieho prameňa na charakter prvej republiky, ako je hlboké vnútorné presvedčenie intelektuála prof. Friedricha o územných nárokoch novovzniklej Československej republiky a z tohto hľadiska aj argumentácia o nevyhnutnosti pojať do štátneho znaku aj Sliezsko, Tešínsko, Opavsko a Ratibořsko.[1] Podobne významný historický prameň sú aj ostatné varianty našich štátnych symbolov, ktoré nestačí iba opisovať, ale je potrebné ich aj vysvetlovať, hľadať príčiny obsahu a formy práve tej podoby, ktorá sa stala záväzná. Sám erb na tieto otázky nedáva priamu odpoveď. Všetky otázky predovšetkým nastoľuje, avšak po ich zodpovedaní je erb najpreukaznejším dokumentom svojej doby. Aby som bol opäť konkrétny. Symbol našej Československej socialistickej republiky zachytáva dosiahnutý stupeň politického vývoja v roku 1960, a to v plnom a najširšom slova zmysle. Heraldická stránka vtedy nestála v popredí záujmu tvorcov nového štátneho znaku. Mali dôležitejšiu úlohu. Išlo predovšetkým o obsah a nie o formu. Výsledok je opäť veľmi výstižným prejavom ich úsilia a zámeru.

Tento úvodný exkurz mi slúžil za východisko, aby som mohol argumentovať a hlavne vyvolať presvedčenie, že každý druh erbu má jedinečnú, nezastupiteľnú a mnohovravnú vypovedaciu schopnosť.

Už dávnejšie som riešil problematiku vzniku a vývoja mestských a obecných erbov. Ospravedlňujem sa publiku, že niekoľkými vetami zopakujem hlavné výsledky svojho bádania. Konštatoval som, že vznik mestského pečatidla je posledné štádium mestotvorného procesu, že čas vzniku mestského pečatidla je časom pretvorenia sa trhového miesta v plnokrvné stredoveké mesto. Konštatoval som ďalej, že najstaršie symboly mestských pečatí sú predheraldické topografické motívy, že v druhej polovici 13. storočia sa objavujú prvé heraldické symboly, ktoré svojim obsahom korenia v štátnom znaku, že na začiatku 14. storočia - po vymretí domácej kráľovskej dynastie - nastáva krátke neheraldické obdobie, v ktorom si mestá za svoj symbol volia neutrálne cirkevné motívy, že od 30. rokov 14. storočia sa opäť objavuje heraldické obdobie s transformovanou štátnou symbolikou cudzích dynastií a že v 15. storočí nastáva obdobie individuálnej mestskej heraldickej tvorby.

Výsledok o piatich štádiách vzniku a postupného vývoja mestských erbov neustále platí, potvrdzujú ho aj novoobjavené pramene.

V tejto súvislosti nemožem nespomenúť jedno svoje konštatovanie. Už v prvej štúdii na túto tému - a potom aj v monografii - som veľmi dôrazne akcentoval, že naznačený vývoj je vysledovaný na slovenskom materiáli a platí pre Slovensko. Ani jedným slovom, ani jednou formuláciou som sa nedopustil výkladu, z ktorého by sa dalo dedukovať, že takú istú vývinovú cestu mestskej heraldickej tvorby pripúšťam aj v inej krajine.[2] Nepočínal som si takto ani zo skromnosti, ani v nádeji, že čas mi dá za pravdu aj v širších než iba v slovenských pomeroch. Ani mi nikto túto eventualitu neimputoval.

Vediem v tomto duchu svoj myšlienkový pochod pod vplyvom nedávno vydanej významnej Čarkovej publikácie "Městské znaky v českých zemích". Autor v nej totiž oboznámil čitateľa, že v oblasti mestskej heraldickej tvorby je vývoj na Slovensku odlišný a že na Slovensku zistené vývojové fázy obsahovo a chronologicky vymedzené v českých mestách zatiaľ nespozoroval.[3]

Skutočne nechcem mentorovať, avšak som o tom hlboko presvedčený, že aj česká mestská heraldická tvorba má svoju vlastnú typológiu, ktorá sa dá časovo vymedziť a táto analýza by znamenala veľký posun v teórii českej mestskej heraldiky a potom aj v regionálnej historiografii.

Toto konštatovanie len nepriamo súvisí s mojou témou. Bezprostredne sa na ňu viaže iný Čarkov výrok. Vo svojej teoretickej state doslova hovorí: "I když dnes nesouhlasíme s příliš apodiktickým tvrzením Vojtíškovým, že v Čechách nemohly existovat znaky měst v předhusitské době, zůstávají jeho hlavní závěry o samostatnosti pečetí a znaků, jejich rozdílném stáří i nezávislém vzniku, v platnosti."[4] Nemám v úmysle polemizovať s touto tézou, rád by som však upozornil na jednu vec. Pod Vojtíškovým vplyvom sú v Čarkovej publikácii nedocenené prvé "neheraldické pečate". Ich detailný rozbor, ktorý poskytuje datovanie vzniku typária, je historicky najvýznamnejší poznatok. Vznik prvého pečatidla datuje vznik administratívnej činnosti v príslušnej lokalite, a to je jedno z veľmi vážnych zistení v mestotvornom procese. Aby sme mohli tento fakt zistiť, musíme mať vypracovanú presnú typológiu symbolov s relatívne presným časovým určením jeho výskytu, pretože nie vždy získame odtlačok prvého mestského typária. Na margo tohto odporúčania

uvediem poznatok z vlastnej skúsenosti. Počas výskumu vývoja mestských erbov som získal pre Devín ako najstarší prameň odtlačok pečatidla až zo 16. storočia. Kedže symbolom Devína bol býk - symbol sv. Lukáča - vznik prvého, vtedy ešte neznámeho a teda iba očakávaného mestského pečatidla som datoval na začiatok 14. storočia.[5] Devínsku pečať na listine zo 14. storočia skutočne našiel Anton Bagin a Vincent Sedlák, ktorý dovtedy neveril, že Devín môže mať aj o tri storočia staršie pečatidlo a že jeho existenciu možno vydedukovať podľa obsahu symbolu.[6] Detailne analyzovaná pečať prestáva byť pre regionálnu historiografiu iba prekrásnym a výhodným ilustračným materiálom, ale sa stáva nezastupiteľným historickým prameňom v mestotvornom procese. Najmä z tohto dôvodu pokladám za nevyhnutné poznať genézu mestských erbov, poznať obsahovú náplň mestskej symboliky v časovej následnosti, pretože bez znalosti vývoja mestskej heraldickej tvorby ťažko využijeme erb ako skutočne historický prameň.

Na vlaňajšom sympóziu, ktoré usporiadala sekcia archívnictva a pomocných vied historických pri Slovenskej historickej spoločnosti v Námestove pod názvom "Pomocné vedy historické - súčasný stav a perspektívy", mal o heraldike referát L. Vrteľ. Z jeho príspevku ma o.i. zaujal záver. Vo svojom vystúpení uviedol súvislosti heraldiky s temer tridsiatimi vednými disciplínami a ich výpočet vraj zďaleka nie je úplný. Vynechal napr. filigranológiu, emblematiku a zaiste ešte aj niekoľko ďalších disciplín. L. Vrteľ vo svojom príspevku naznačil predovšetkým vzťahový faktor. Leitmotív jeho výkladu bol prezentovať heraldiku ako kultúrny fenomén minulosti a dneška.[7]

Najbližší vzťah má heraldika k umeniu, veď sama je aj umením. Bolo by azda plytvaním času vymenúvať všetky oblasti umenia, s ktorými má heraldika súvis. Vzhľadom na zvolenú tému by som rád uviedol aspoň jeden príklad, ktorý by dokumentoval, aký konkrétny a jedinečný význam môže mať mestský symbol pre dejiny umenia.

Spišská Sobota, ktorá je od roku 1945 súčasťou Popradu, sa v minulosti nazývala aj Mons Sancti Georgii (po nem. Georgenberg) a aj kostol má v interiéri pozoruhodný hlavný oltár sv. Juraja, ktorý je dielom majstra Pavla z Levoče z roku 1516. Pre voľbu cirkevného motívu ako vlastného symbolu mala Spišská Sobota až dvojnásobný dovod. Nebol ním iba patrocínium sv. Juraja, ale aj súveký názov mestečka - Mons Sancti Georgii. Na začiatku 15. storočia vznikajú dve pečatidlá mestečka. Na menšom je zobrazený sv. Juraj v obvyklej podobe: rytier na koni kopijou prebodáva draka. Túto kompozíciu používala Spišská Sobota nepretržite a túto podobu sv. Juraja stvárnil na oltári aj majster Pavol roku 1516. Veľmi zaujímavé a celkom ojedinelé je väčšie pečatidlo mestečka. V ňom sv. Juraj v rytierskom brnení stojí rozkročený na drakovi. Pozadie pečatného obrazu je posiate hviezdičkami. Toto výnimočné zobrazenie sv. Juraja na väčšom pečatidle zo začiatku 15. storočia je na prvý pohľad ojedinelé, v Spišskej Sobote výnimočné, preto si vyžaduje osobitné. Umelec - kovorytec, ktorý ho zhotovoval, nevolil bežnú podobu sv. Juraja. Na stvárnenie stojaceho, rozkročeného svätca nad drakom musel mať zvláštny podnet. Aj hviezdičky rozosiate po celom pečatnom poli musel umelec niekde vidieť. Som presvedčený, že kovorytec - majster väčšieho pečatidla sa inšpiroval priamo v Spišskej Sobote a do poľa typária vyryl ústredný motív hlavného oltára. Podľa mojej mienky väčšie pečatidlo Spišskej Soboty nám poskytuje predstavu, aký bol oltár farského kostola pred rokom 1516 - pred jestvujúcim oltárom majstra Pavla z Levoče. Väčšie pečatidlo Spišskej Soboty je už aj po ikonografickej stránke zaujímavé a pozoruhodné. Jeho význam sa ešte viac znásobuje, ak môže súčasne poskytnúť predstavu o neznámej a už zaniknutej umeleckej pamiatke.[8]

O cechových symboloch ako o historických prameňoch, najmä ako o prameňoch k dejinám výroby, nie je potrebné osobitne hovoriť. Je skor dôležité iba nabádať, aby sa vo väčšom rozsahu uverejňovali materiály a reálie o zaniknutých remeslách, výrobkoch, o neznámych výrobných postupoch.

V krátkosti by som sa rád ešte dotkol o vypovedacej schopnosti a o historickom význame rodových erbov. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že sme urobili dobrý štart aj do tejto oblasti. Vyšlo niekoľko monografií o rodoch a rodových erboch, vyšli početné štúdie v genealogických a heraldických časopisoch, bohaté údaje sú zahrnuté v historických prácach. Je to však stále iba štart, štart i napriek existencii bohatej staršej literárnej tvorby. Zďaleka nemáme urobený taký podrobný výskum, aký sme spravili s mestskou heraldikou a zdaleka nemáme vyriešené ani najzákladnejšie otázky rodovej heraldiky. V súčasnosti môžeme skor iba programovať našu prácu, ako rezumovať dosiahnuté výsledky.

Dovoľte mi nastoliť niekoľko problémov. Je nesporné, že aj v rodovej heraldike jestvuje zložitý proces vzniku a počiatočného vývoja

rodových erbov. Je isté, že v tomto vývoji jestvujú určité časovo ohraničené typy erbov, ktoré boli v čase svojho vzniku módne a sú príznačné iba pre toto obdobie. Z pomerne malej vzorky rodových erbov, ktorú som doteraz spracoval, sa ukazuje, že štít s heroldskou figúrou, na ktorú je položená všeobecná figúra, pochádza zo 14. storočia. Taký je napr. erb liptovských Platyovcov. Tvorí ho štít s tromi brvnami, na ktoré sú nad sebou položené nasledovné figúry: trojvršie, uzavretá koruna, polmesiac s tvárou a hviezdička.[9] Pre 15. storočie sú typické "civilné" motívy, motívy zo súkromného života: šachová figúrka, červený "uvarený" rak, šťuka na ražni, tancujúci medveď, zuby, ulovená zver. Erby z prelomu 15. a 16. storočia pozostávajú iba zo štítu a znamenia na ňom - chýba im prilba, klenot a prikrývadlá. Tzv. štítových erbov z obdobia vlády Vladislava II. (1490-1516) a Ľudovíta II. (1516-1526) poznáme niekoľko. Je to charakteristický rys iba pre toto obdobie a považuje sa za vplyv talianskej renesancie. Keďže za vlády Ferdinanda I. (1526-1564) na našu heraldickú tvorbu opäť posobil západoeurópsky vplyv, dochádza k ľubovoľnej voľbe klenotu, a tak končí éra štítových erbov.

Poznanie jednotlivých typov rodových erbov a znalosť ich časového zaradenia je prvou podmienkou ďalšieho prehĺbenejšieho teoretického napredovania a našej disciplíne a súčasne predstavuje veľmi významný historický fakt. Všetci dobre vieme, že početné staré šlechtické rody vôbec nezískali alebo si neuchovali nobilitačné listiny. Aj keď erb nie je nevyhnutným atribútom šľachtického stavu, u početných rodov sa iba pomocou erbu darí bližšie určiť čas ich nobilitácie. Malo by nám preto záležať na tom, aby sme čím skôr mali k dispozícii analýzu jednotlivých typov rodových erbov, a to z celého ich dejinného vývoja.

Presvedčil som sa však aj o veľkých úskaliach pri využívaní vypovedacej schopnosti rodových erbov. Ťažkosti, ktoré mám na mysli, objasním opäť príkladom. Erb totiž nie je len identifikačným znakom rodu, ale neraz odráža aj postavenie jeho vlastníkov na spoločenskom rebríčku. Barónsky erb má na vrchnom okraji štítu barónsku korunu a má aj strážcov či nosičov štítu. Grófsky erb má na zadnom štvrtenom štíte aj srdcový štít, na vrchnom okraji štítu má grófsku korunu, má tiež strážcov či nosičov štítu a navyše má tri prilby a tri klenoty. Aj barónsky aj grófsky erb je spravidla vsadený do stanu alebo plášťa. Vymenované prvky barónskeho a grófskeho erbu používali od 19 storočia Palúdzskovci (Palugyay) napriek tomu, že ani barónsku, ani grófsku hodnosť nikdy nezískali. Je zaujímavé, že na vrchnom okraji štítu nikdy nepoužili ani barónsku, ani grófsku korunu, ale neutrálnu listovú korunu. Ich erb z 19. storočia musíme teda charakterizovať ako erb, v ktorom sa objavila iba akási snaha vyvolávať dojem barónskeho či grófskeho erbu. Tento erb určite prišiel vhod najmä vinárskym podnikateľom Jakubovi a Jozefovi, ktorí mohli pomocou erbu predstierať vyššie spoločenské zaradenie, než v skutočnosti dosiahli.[10]

O ďalšie podnety a zdôvodnenia, že erb je skutočne historický prameň a že z tohto zorného uhla s ním treba aj narábať, nie je núdza. Zaiste aj Vám sa v mysli vybavili mnohé ďalšie príklady a významné argumenty na takýto prístup k erbom. Záverom preto už iba toľko. Rád by som veril, že svojím krátkym príspevkom sa mi podarilo podčiarknuť, v čom je naša disciplína užitočná a súčasne nezastupiteľná. Ciele heraldiky a jej príbuzných disciplín si musíme neustále pripomínať, podnetmi sa vzájomne obohacovať a dosahovať také výsledky, ktoré budú imponovať celému nášmu spoločenskovednému frontu.

Poznámky

1) Prof. Dr. Gustav Friedrich: "Poznámky k státnímu znaku" z 9. marca 1920. Státní ústřední archiv Praha, Ministerstvo vnitra, A 1147.
2) Vznik mestských erbov na Slovensku, Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského - Historica 14, 1963, s. 171-214; Slovenské mestské a obecné erby, Bratislava, SAS 1967; 2. vyd. Martin, Osveta 1972.
3) Jiří Čarek, Městské znaky v českých zemích. Praha, Academia 1985, s. 6.
4) Tamže, s. 16
5) Jozef Novák, Slovenské mestské a obecné erby, 2. vyd., Martin, Osveta 1972, s. 137 až 140.
6) Jozef Novák, Erb Devína a devínskych hradných pánov, In: Štefan Borovský a kol., Vlastivedný sprievodca po Devíne, Bratislava, Bratislavská informačná a propagačná služba 1979, s. 194-201.
7) Ladislav Vrtel', Heraldika, In: Pomocné vedy historické - súčasný stav a perspektívy, Zborník príspevkov zo sympózia konaného 18. a 19. septembra 1985 v Námestove, Dolný Kubín 1986, s. 62-70.
8) Jozef Novák, Erby miest vyhlásených za pa-

miatkové rezervácie, Bratislava, Tatran 1986
9) Jozef Novák, Rodové erby na Slovensku II, Martin, Osveta 1986.
10) Tamže.

Das Wappen als eine historische Quelle

Schon mindestens zwei Jahrzehnte strabt man die Forderung erfüllen, das Wappen als eine historische Quelle geworden ist, warum dasselbe eine einmalige und unersetzliche Fähigkeit zum Aussagen eignet. Als Beispiel haben zwei Wappenarten - Stadt - und Geschlechtswappen, bedient.

Im Raume der städtischen heraldischen Schöpfung gelt eine Thesis, dass die ausführliche Analyse der städtischen Siegelstockes führen kann, der wieder ein Mittel zur Feststellung des Anfanges von der administrativen Tätigkeit in diesbezüglicher Lokalität sein kann.

Die Typologie der Geschlechtsymbolen im chronologischen Gefolge ermöglicht das Alter des Wappens bestimmen, was wieder eine bedeutende Beihilfe für die Festellung des Datums der Nobilitierung der ältesten Geschlechter.

MK

Jiří Palát a kol.

Výzkum vícegeneračních rodin Vítkovických železáren v letech 1828 - 1988

Klub genealogů a heraldiků Domu kultury pracujících železáren a strojíren Klementa Gottwalda ve spolupráci s vedením Muzea Vítkovic, předkládají III. setkání genealogů a heraldiků dílčí výsledky i perspektivu praktického využití genealogie v socialistické společnosti, především pro zpracování dlouholetých tradic zaměstnanosti a předávání profesí v průmyslovém podniku.

Vítkovické železárny a strojírny Klementa Gottwalda v Ostravě patří k nemnoha průmyslovým podnikům v naší republice, jejichž tradice se počítají na více jak stopadesát let. Za dobu trvání vítkovických železáren bylo napsáno mnoho dílčích studií a příspěvků k jednotlivým výrobním odvětvím podniku, avšak teprve po roce 1948 dochází k obrovskému rozmachu studia dějin železáren v celé jeho šíři. Trvalá pozornost je věnována nejen vývoji techniky, nýbrž i sociálnímu a kulturnímu postavení dělnictva.

Prvního syntetického zpracování vzniku a počátků vítkovických železáren se dostalo podniku až v roce 1960 díky práci Milana Myšky [1/], která i dnes patří k základním dílům o dějinách vítkovických železáren. Na tuto studii navázala v průběhu let celá řada publikací, zkoumající vývoj dělnického hnutí, vznik KSČ v podniku, sociální i kulturní vývoj dělnictva, období budování socialismu i mezinárodní spolupráce. [2/] Avšak žádná z dosud publikovaných prací nevěnovala téměř žádnou pozornost tradicím zaměstnanosti i tradici předávání profesí i odborných dovedností z generace na generaci. Domníváme se, že tato situace byla způsobena především proto, že nebylo v silách autorů věnovat nesmírné badatelské úsilí jen takové otázce, jako je vliv rodinné tradice na vývoj průmyslového podniku. Dále je nutno uvážit, že k podobnému výzkumu neexistují dodnes žádné materiály. K sledování uvedené otázky by bylo nutno zapojit do výzkumu více jak čtyřicetitisícový pracovní kolektiv železáren. Po založení Muzea Vítkovic byly shromážděny podklady o dělnických profesích a také o předávání zaměstnanecké tradice v železárnách, především od pamětníků. V průběhu let bylo shromážděno 23 rodin, které pracovaly v podniku ve 3 až 4 generacích. [3/]

Výbor KGHO navázal od roku 1984 velmi dobrý kontakt s vedením Muzea Vítkovic a veden snahou přispět k dějinám železáren přislíbil, že na tránkách Zpravodaje KGHO budou otiskovány drobné příspěvky k dějinám železáren. [4/] V roce 1985 předložil výbor Klubu vedení Muzea Vítkovic ideový návrh na zpracování vícegeneračních rodin, jenž pracují v železárnách v letech 1828 - 1988. Koncepce výzkumu vícegeneračních rodin vítkovických železáren vycházela z předpokladu, že teoreticky může

existovat v podniku rodina, jejíž členové pracují v železárnách od vzniku v r. 1828 do dnešních dnů. Byly provedeny mikrosondy mezi zaměstnanci jednotlivých závodů podniku a bylo potvrzeno, že pracovníků, jež pracují v železárnách ve třetí generaci jsou stovky a byl tím také podepřen fakt, že tradice zaměstnanosti ve vítkovických železárnách budou na vysokém stupni. Proto za základ výzkumu byla vzata rodina, která pracuje v železárnách nejméně po čtyři generace.

Nyní bychom vás alespoň ve stručnosti seznámili s výzkumem Vícegeneračních rodin vítkovických železáren v letech 1828 - 1988, tak jak byl rozpracován ve spolupráci s vedením Muzea Vítkovic a schválen generálním ředitelem koncernu Vítkovice v roce 1985. 5/

Účel výzkumu:
Pokusit se dokumentovat v široce založeném průzkumu fakt, že v k. p. VÍTKOVICE pracují do dnešních dnů potomci prvních zaměstnanců železáren z roku 1828, tedy potomci šesté generace. Současně pro budoucnost sledovat pracovníky v páté a čtvrté generaci. U těchto rodin sledovat sociální, majetkové a kulturní proměny. Pro sbírkové fondy Muzea Vítkovic získávat od účastníků výzkumu památky hmotné a písemné povahy. Členům jednotlivých generací zjišťovat a upřesňovat pracovní profese, jejich odborný růst, místo bydliště, bytové a majetkové poměry. Zaměstnance z těchto vícegeneračních rodin, jenž v současné době pracují v železárnách, dokumentovat pomocí písemné a fotografické dokumentace. Výzkum má za úkol sledovat kulturní a politickou činnost jednotlivých generací v průběhu celých stošedesáti let, pokud k tomu bude dostatek podkladů.
Užití výzkumu:
Sestavit atlas IV - VI generačních rodin vítkovických železáren v Muzeu Vítkovic, založit fond Vícegenerační rodiny, vytvořit po zpracování celého výzkumu samostatnou část v expozici Muzea Vítkovic, která by názorně dokumentovala tradice zaměstnanosti v k. p. VÍTKOVICE, publikovat výsledky výzkumu v periodických časopisech a konečně předat všem žijícím účastníkům výzkumu úplný exemplář této krásné tradice.
Zajištění výzkumu:
Vedení Domu kultury pracujících Vítkovic spolu s vedením koncernu VÍTKOVICE vytvoří materiální a finanční předpoklady pro zdárné a co nejúplnější provedení výzkumu. Tolik k hlavním úkolům a cílům výzkumu.

Abychom mohli zajistit vytvoření alespoň základního materiálu pro zahájení prací, bylo nutno seznámit s cíli tohoto výzkumu celý čtyřicetipětitisícový pracovní kolektiv vítkovických železáren. První výzvou ke spolupráci byl článek v závodních novinách Jiskra v lednu 1986, kde byl rovněž připojen anketní lístek. 6/

V průběhu jarních a letních měsíců letošního roku byly zveřejněny popularizační články k tomuto výzkumu rovněž v Ostravském večerníku a v deníku Sm KV KSČ Nová svoboda. 7/ V měsíci září obdrželi všichni zaměstnanci k. p. VÍTKOVICE ve výplatních sáčcích výzvu ke spolupráci na uvedeném výzkumu. Na tyto výzvy se dosud přihlásilo celkem 60 rodin. Z toho je 43 rodin čtyřgeneračních, 13 rodin pětigeneračních a také čtyři rodiny, které již po šest generací pracují ve vítkovických železárnách. Připočteme-li k tomuto počtu ještě 23 rodin evidovaných v Muzeu Vítkovic, bude výzkum vícegeneračních rodin VŽSKG zahrnovat celkem 83 respondentů. 8/

Na tomto místě bychom chtěli konstatovat, že nás mile překvapilo, že v našem podniku existují rodiny, jenž v železárnách pracují od založení, ale současně jsme byli zaskočeni malým zájmem z řad pracovníků železáren o tuto problematiku. Ukazuje se, že tak významná životní hodnota jako je úcta k tradici podniku či předávání profese z generace na generaci nepožívá v našem průmyslu takové vážnosti, jaká jí přísluší. Tato situace platí asi obecně pro všechna odvětví našeho národního hospodářství. Zde možná pramení některé problémy se získáváním technického dorostu, zaostávání v technickém pokroku aj. Hodnocení zatím došlých anketních lístků totiž ukazuje, že vědomí dlouhodobé sounáležitosti k pracovnímu kolektivu s konkrétním průmyslovým závodem, s konkrétním pracovištěm formuje v dlouhodobém generačním sledu vynikající pracovníky výzkumu, projekcí, mistry, inženýry, špičkové dělníky. 9/

Po této malé odbočce se však vraťme k uvedenému výzkumu. Při podrobném rozboru předpokladů celého výzkumu jsme vyšli ze skutečnosti, že ke splnění cílů celého výzkumu je zapotřebí zapojit do jednotlivých etap co nejširší aktiv odborných i neprofesních pracovníků. V čele celého výzkumu stojí realizační vedení jako garant. Vysokou profesionální úroveň výzkumu a bádání ve všech typech archivů zaručují odborní pracovníci archivů, kteří jsou členové KGHO. Do budoucna počítáme i se spoluprací dalších odborníků z jiných organizací a institucí. Všechny odborné práce v

archivech jsou honorovány dle platných směrnic.

Účastníci výzkumu mají za úkol nás seznámit jen povšechně s vývojem tradic zaměstnanosti v jejich rodině a mít pouze všeobecné povědomí o zaměstnání svých předků. Pro další práci v archivech požadujeme od každé rodiny jen u jednoho člena rodu, nejčastěji to bude u třetí generace, rok a místo narození. Vše ostatní je zpracováváno dle matričních údajů. V prvé fázi výzkumu sestavujeme tzv. biogram vícegenerační rodiny, je to vlastně klasický genealogický vývod, zajímající se o ty příslušníky z jednotlivých generací, kteří pracovali ve vítkovických železárnách. Předpokládáme, že pro lepší pochopení sociálních poměrů budeme sledovat i počty dětí v jednotlivých generacích, aniž bychom dále sledovali jejich životní osudy, pokud nepracovali rovněž v železárnách. U vícegeneračních rodin jsme určili skutečnost, že část zkoumané rodiny mohou tvořit příslušníci z otcovy strany, zbývající generace mohou pocházet z matčiny větve. Ukázalo se, že tento předpoklad byl správný. Tato skupina respondentů tvoří velkou část účastníků výzkumu. Existují však i rodiny, kde tradice zaměstnanosti se předávaly jen z otcovy či matčiny linie, avšak máme dnes i rodiny, kdy zaměstnání v železárnách se dědilo pět generací z otcovy a pět generací i z matčiny strany. Sledujeme však také i sociální původ rodiny, ze které vyšla první generace zaměstnanců železáren. Prakticky to znamená, že např. šestigenerační rodina má vyhledaného ještě i příslušníka sedmé generace a jeho sociální a majetkové poměry.

Závěry Milana Myšky [10], že v počátcích vítkovických železáren tvořili základní skupinu pracovníků podniku lidé z okruhu 10 km, můžeme dnes doplnit poznatkem, že u této skupiny zaměstnanců nacházíme největší počet vícegeneračních rodin pracujících ve VŽSKG. Rodiny ze Staré Bělé, Proskovic, Staré Vsi, Brušperka zůstávají železárnám věrny sto i více let. [11] K určování pracovního zařazení, zjišťování délky zaměstnání v železárnách, získané pracovní odbornosti, poskytne nejvíce materiálů podnikový archiv VŽSKG a sčítání operáty z let 1859 - 1921 i další archivní prameny. Z těchto údajů budou zpracovány "profesiografy" jednotlivých rodin, na kterých velmi zřetelně vyniknou časové a rodinné vztahy ve vazbě na vítkovické železárny.

Biogram i profesiograf vícegenerační rodiny pak umožní sestavit grafický přehled o vícegenerační rodině v celé jeho šíři a podchytit základní údaje ze života i zaměstnanosti jednotlivých rodin. Celý výzkum vícegeneračních rodin pracujících ve vítkovických železárnách bude zpracován tak, aby jeho výsledky mohly být zpracovány pomocí výpočetní techniky a v budoucnu mohly být předváděny návštěvníkům Muzea Vítkovic pomocí displeje z centrálního výpočetního střediska k. p. VÍTKOVICE. Součástí dokumentace každé vícegenerační rodiny budou kromě jmenovaných dokladů, také výpisy z pozemkových knih, situace sociální i majetková v průběhu jednotlivých generací, písemné a fotografické přílohy, a také seznam darovaných předmětů. [12]

Jako ukázku z těchto výzkumů bychom vám rádi ukázali část prací pro vícegenerační rodinu Pchálkovu ze Staré Bělé a rodinu Křemenských z Ostravy 3. Vícegenerační rodinu Pchálkovu zapůjčil k sestavení Jan Pchálek, člen KGHO, který vede rodinnou kroniku po svém otci, a také studoval tradice svého rodu k vítkovickým železárnám. Tato kronika doplněna údaji z podnikového archivu VŽSKG, poskytuje zcela konkrétní představu a obraz o vývoji jednotlivých generací ve vztahu k vítkovickým železárnám. [13]

Závěrem bychom rádi poděkovali za podporu při realizaci celého výzkumu vedení koncernu VÍTKOVICE, vedení DKP VÍTKOVIC i vedení Muzea VÍTKOVIC. Doufáme, že společná práce přinese mnoho nových podnětů a hlavně, že se stane užitečnou pomůckou pro další rozvoj moderních tradic zaměstnanosti, zejména u velkých průmyslových podniků. [14]

Poznámky

1/ M.Myška: Založení a počátky vítkovických železáren 1828 - 1880, Ostrava 1960, 214 s., mapy, grafy, vyobrazení.
2/ J.Matějček - J.Vytiska: VÍTKOVICE - železárny a strojírny Klementa Gottwalda, Praha 1978, 392 s., grafy, tab., vyobrazení v textu. Zde rovněž obsáhlá bibliografie k dějinám VŽSKG z let 1945 - 1975.
3/ Seznam rodin je uložen v Muzeu Vítkovic.
4/ Za všechny příspěvky uveďme studii Vladimíra Markla nazvanou: Vznik a vývoj značky V. Ž.; Srovnej: Zpravodaj KGHO čísla: 14, 15, 16, 17, která významně obohatila sledovaný okruh otázek.
5/ Plán výzkumu vícegeneračních rodin VŽSKG byl schválen gen. ředitelem koncernu VÍTKOVICE dne 12.9.1985.
6/ Jiskra, ze dne 15.1.1986.
7/ Ostravský večerník, ze dne 13.3.1986.
Nová svoboda, ze dne 22.7.1986.
8/ Počet účastníků výzkumu byl stanoven dle evidenčních lístků k 1. 10. 1986.
9/ Jsou to především dělnické rodiny, kde v průběhu posledních generací dochází k prudkému růstu vzdělanosti a k přechodu do význačných technických, politických a hospodářských funkcí ve vítkovických železárnách.
10/ Cit. dílo, s. . 128 an.
11/ Velkou většinu čtyřgeneračních rodin vít-

kovických železáren tvoří právě rodiny z tzv. příměstských oblastí Ostravy.

12/ Jednotně zpracovaná dokumentace vytvoří v budoucnu samostatný fond podnikového Muzea Vítkovic, předměty hmotné povahy budou dle stupně důležitosti umístěny přímo v expozici muzea.

13/ Za pomoc při zpracovávání vzorového dokumentu pro vícegenerační rodiny VŽSKG děkují členové výzkumného týmu Janu Pchálkovi ze Staré Bělé.

14/ Ke dni 1. 10. 1986 pracoval kolektiv pro výzkum vícegeneračních rodin vítkovických železáren v letech 1828 - 1988 v tomto složení:
a/ Realizační tým: Jiří Palát, vedoucí výzkumu
Věra Stanovská, vedoucí Muzea Vítkovic
Vladimír Markl, předseda KGHO
b/ odborní pracovníci: Pavel Šrámek, prom. hist., SOA Opava
PhDr. Karel Müller, SOA Opava
PhDr. Ľudovít Szabó, KVM Olomouc
c/ metodické vedení výzkumu: ing. Ladislav Hep, CSc.
d/ členové výzkumného týmu: Miloslav Kroček
Vladimír Kejla
PhDr. Petr Pavlíňák
ing. Ivo Vrba

Pavel Palát

Heraldická terminologická konvence

Základem každého vědního oboru jsou tři nezastupitelné disciplíny: metodologie, bibliografie, terminologie. Aniž bychom zde zkoumali jejich prioritu a z ní vyplývající pořadové řazení, omezme se na konstatování základního poznatku: Pokud nejsou tyto disciplíny přiměřeně propracovány a pokud je jejich vzájemný poměr nevyvážený, nelze považovat daný vědní obor za dostatečně konstituovaný.

Posuzujeme-li z tohoto hlediska vývoj české heraldiky 20. stol., nelze si nepovšimnout některých negativních jevů, které ji ve svém souhrnu vytrhují z kontextu ostatních pomocných věd historických a vytvářejí z ní sběratelskou, komzumní a v neposlední řadě i komerční záležitost. 1/

Zatímco metodologickým i bibliografickým otázkám a problémům byla v uplynulém období 80 let věnována určitá, byť nikoli systematická, pozornost, 2/ problematika terminologická nebyla dosud soustavně propracována. 3/

Podívejme se nejprve, jak se s terminologickou problematikou vypořádali koryfejové české heraldiky.

Vojtěch Král, jehož Heraldika vyšla v r. 1900, se terminologickou problematikou ve vlastním slova smyslu - tzn. teoretickými otázkami z oblasti terminologie - přímo a výslovně nezabývá. 4/ Praktická terminologie, tedy konkrétní pojmenování figur, štítů apod., organicky vyplývá z příslušných tématických kapitol. Praktickému užití terminologie je věnována samostatná kapitola "Popisování a líčení znaků (blasonování)." (s. 241 - 244) Zároveň je však nutno upozornit na dosud ne zcela doceněnou pomůcku Královy Heraldiky - - "Sestavení znaků dle obrazců na štítě" (s. 259 an), což lze považovat za klíč (rejstřík) nejen znakový, ale i terminologický.

V I. dílu Českomoravské heraldiky, vydané v r. 1902, nalezneme kapitolu "Terminologie . Zvláštnosti filologické heraldických názvů jak předmětů tak i jich vlastností" (s. 144 - 146). Jak již název napovídá, věnoval zpracovatel Kolářovy pozůstalosti A. Sedláček pozornost toliko nahodile vybraným, resp. při sběru materiálu zjištěným, jednotlivinám a to z hlediska filologického. Terminologickou problematikou jako takovou se tato kapitola nezabývá. Praktická terminologie, obdobně jako u Heraldiky Královy, je organickou součástí jednotlivých tématických kapitol. Kolářova Heraldika však přináší obsáhlou kapitolu o blasonování (s. 339 - 365), v níž nalezneme pro terminologii mnohé cenné podněty a údaje.

Schwarzenbergova Heraldika, vydaná v r. 1941, se od obou předchozích děl podstatně odlišuje, což lze poznat již z autorovy předmluvy. Ani zde nenajdeme samostatnou kapitolu věnovanou výhradně terminologii. Po zevrubném prostudování jednotlivých kapitol však poznáme, že praktické terminologii věnoval autor značnou pozornost.

Než uzavřeme tento stručný přehled o stavu terminologického bádání, nelze nepřipomenout jméno Josefa Milde. 5/ Projekt kodifikace české heraldické terminologie vznikl v době národní nesvobody, kdy Milde stál v čele Heraldického odboru Jednoty starých čes-

kých rodů. O těchto snahách byly v r. 1944 publikovány v Heraldických dopisech krátké články [6], avšak v následujících letech práce zřejmě stagnovala, neboť když byla v r. 1947 (10. 11.) ustavena pod předsednictvím dr. Františka Beneše Heraldická společnost, nebylo v jejím tiskovém orgánu, Heraldickém časopisu vyd. v r. 1948 a krátce i v r. 1949, o terminologii publikováno nic. Heraldická společnost byla v r. 1949 zrušena a heraldika se dostala na dlouhá léta až na samý okraj zájmu tehdejší oficiální historické vědy.

Domnívám se, že při budoucí kodifikaci české heraldické terminologie, se zřetelem na reálnou perspektivu počítačového zpracování do podoby terminologické databanky, bude nutné vycházet z těchto zdrojů:
- Z heraldických prací Krále, Koláře a Sedláčka, které podávají obraz o stavu znalostí na poč. století a zároveň předkládají souhrn informací historické povahy.
- Z práce Schwarzenbergovy, která je koncipována nejen jako teoretický přehled, ale obsahuje i nepominutelnou složku normotvornou.
- Ze současného stavu vývoje českého jazyka se zřetelem na to, že značná část užívaného výraziva předchozích prací je z hlediska jazykového vývoje nejen archaická, ale v některých případech již nepoužitelná.
- Z normotvorných prací konvenčního charakteru Meziklubové terminologické rady, o jejíž činnosti bude referováno ve druhé části tohoto příspěvku.

Když ve 2. pol. 60. let došlo k pronikavému oživení zájmů o heraldiku a genealogii, ukázaly se záhy kvalitativní rozdíly v přístupech k zpracování heraldické materie. Vedle jednotlivců ze starší generace, zpravidla členů býv. spolků, kteří disponovali určitými teoretickými znalostmi, se heraldikou začala zabývat i početná skupina tzv. zájemců, jejichž přístup k heraldické problematice byl kvalitativně různorodý. Eliminujeme z tohoto živelného proudu, jemuž vděčí za svůj vznik všechna nynější heraldická seskupení, výhradně problematiku terminologickou. Bibliografickou excerpcí jsme zjistili značné množství literární produkce podstatně rozdílné kvality. U jednotlivých autorů lze dosti bezpečně určit, které ze základních prací byly "studnicemi jejich vědomostí". Setkáme se tak s užívanou terminologií podle Krále, Koláře, Štorma, Schwarzenberga, avšak téměř vzácně v čisté podobě. Připočteme-li i případy, kdy někteří autoři se snažili o vytvoření jakési vlastní osobité terminologie nebo kdy o heraldické mluvě postrádali i minimální znalosti, docházíme k bodu, kdy terminologická rozkolísanost je takového stupně, že hraničí s verbální anarchií. Pro vědní obor je takový stav neúnosný. Neudržitelnost terminologické rozkolísanosti si snad uvědomovali někteří profesionální pracovníci - historikové, kteří díky své profesi měli k heraldice blízko, dále pak někteří laičtí zájemci, kteří usilovným studiem získali v krátké době o heraldice rozsáhlé systematické vědomosti. Určitá naděje na konsolidaci heraldické terminologie vznikla na poč. 70. let. Po úmrtí J. Milde v r. 1968 se dostala část pozůstalosti (především knihovna) do Muzea těžby a zpracování zlata v Jílovém, při němž tehdy existovalo volné seskupení zájemců o heraldiku a užší pracovní skupina vydávající od r. 1968 bulletin Heraldika. Z podnětu některých vedoucích členů této skupiny začala být zkoumána možnost další práce s heraldickou terminologií z pozůstalosti J. Milde. Další přeskupování osobních zájmů a různé organizační změny v postavení jednotlivých heraldických seskupení započatou týmovou práci ztěžovaly a nakonec úplně přerušily [7].

V průběhu 70. a 1. pol. 80. let došlo ve značné míře ke konsolidaci některých heraldických a genealogických seskupení, takže zde vznikl předpoklad, ale i reálný prostor pro rozvoj odborné práce týmově organisované [8], který však nebyl v úplnosti využit u početně největší Genealogické a heraldické společnosti v Praze ani jejími právními nástupci, třebaže teoretické přípravy ve formě programových proklamací byly publikovány. [9]

Zatímco právní nástupci GHSP jsou od r. 1980 ve víru permanentní reorganizace, menší zájmová seskupení, s daleko nižším počtem členů i možností, rozvíjejí odbornou heraldickou práci. Vedle bibliografické skupiny, jejíž výsledky práce byly realizovány v r. 1983 vydáním I. dílu heraldické bibliografie, dále pak pracovních skupin zaměřených na dokumentaci současného stavu hmotných heraldických památek (pobočka Heraldika, Klub genealogů a heraldiků Ostrava, Genealogický a heraldický klub Brno - tam byl dokonce založen dokumentační archiv), dochází od r. 1982 k pravidelným koordinačním poradám zástupců klubů, které jsou zdařile organizovány olomouckou GH sekcí. Podrobné zprávy z těchto porad jsou na základě vedených zápisů publikovány v jednotlivých interních heraldických a genealogických tiskovinách. Z počátečního informativního charakteru porad se vyvinuly dnes již nezbytná setkání, na nichž jsou řešeny někte-

ré závažné problémy.

Se zřetelem na úspěšně se rozvíjející meziklubovou spolupráci přednesli zástupci z pobočky Heraldika na květnové poradě v r. 1984 návrh na ustavení meziklubového orgánu, který by se zabýval současnou problematikou české heraldické terminologie. Po prodiskutování základních představ o působnosti a činnosti takového orgánu vypracovali pražští heraldici návrh metodických zásad, které byly po předchozím projednání v zúčastněných klubech schváleny na další poradě. Na říjnové poradě téhož roku byla ze zástupců pražských, ostravských a brněnských heraldiků ustavena Meziklubová terminologická rada, jejíž poslání určuje čl. III přijatých metodických zásad:

"Účelem vytvoření terminologické konvence má být snaha vnést určitý řád do současné české heraldické terminologie, odstranit neodborné popisy erbů a znaků v současných tiskovinách a připravit podmínky pro budoucí vážnou práci směřující k vytvoření moderní české heraldické terminologie. Jako zpracovatelé tohoto metodického návrhu zdůrazňujeme, že právě vytvářená terminologická konvence má v této fázi platnost interní dohody mezi zúčastněnými kluby, že je vytvářena za účelem optimálního sjednocení současně používaných termínů a že představuje otevřený soubor, který bude nutné v zájmu věci usilovně doplňovat a propracovávat".

Podle přijatých metodických zásad byla v jednotlivých klubech zřízena funkce terminologického gestora, který nejméně s dvěma dalšími členy tvoří terminologickou sekci klubu. Tito členové posuzují příspěvky určené k tisku a dbají na to, aby použitá terminologie byla v souladu s přijatými usneseními z terminologických porad.

Heraldická znamení byla rozdělena do tří velkých skupin:
I. Dělení štítu a heroltské figury.
II. Kříže. III. Obecné figury. Na jednotlivá zasedání MTR jsou předem připraveny soubory heraldických znamení z jednotlivých skupin, kde zpracovatelé navrhnou a zdůvodní používání vybraných termínů. [10/] Po schválení doporučeného (základního) termínu, event. tolerovaných variant, se takový termín stává konvenčním - - odžud tedy heraldická terminologická konvence - a terminologičtí gestoři v klubech dbají na jeho používání.

Členové pražské terminologické sekce rovněž navrhli používání jednotných pracovních karet. Každé heraldické znamení je na kartě vyobrazeno, uveden konvenční termín, tolerované terminologické varianty, existující synonyma a komentář. [11/]

Meziklubová terminologická rada (MTR) uskutečnila až dosud šest pracovních zasedání, z nichž jsou pořizovány zápisy. Na těchto zasedáních byly projednány následující terminologické okruhy: Sjednocení termínů při popisech erbů jako celku.
Dělení štítu a heroltské figury. Řezy. Heraldická zvířata a jejich části. Pracovní nástroje a nářadí vybraných řemesel (řemeslná symbolika). Kříže. Heraldické rostliny.
O činnosti MTR již byly publikovány zprávy v interních heraldických tiskovinách.

Meziklubová terminologická rada je interním orgánem ustaveným na základě dohody zúčastněných klubů. Její usnesení ve smyslu přijatých metodických zásad jsou závazná pro jednotlivé gestory v redakčních radách tiskovin, na druhé straně však nejsou neměnná, tzn.,že dohodnutý termín lze v odůvodněných případech znovu zkoumat a event. nahradit vhodnějším. Snahou členů MTR je vytvořit na základě odborné spolupráce a věcné diskuse heraldickou terminologickou konvenci, tu uplatňovat v praxi, seznamovat s ní co nejširší počet členů heraldických seskupení a přispět tak k tomu, aby ze současné heraldické literatury vymizely nesprávné a neodborné popisy znaků. Uplatnění terminologické konvence v nejširším měřítku v rámci působnosti jednotlivých klubů připraví podle našeho názoru vhodné podmínky pro vytvoření české heraldické terminologie, pevně zakotveného souboru odborných heraldických názvů ale zároveň natolik otevřeného a pružného, aby odpovídal potřebám jazykového vývoje. Členové MTR předpokládají, že o naznačené snahy projeví zájem i příslušní profesionální pracovníci alespoň v té míře, že se seznámí s pracovními výsledky a v rámci svých možností je budou uplatňovat v odborných pracích. Je totiž dosti častým jevem, že autoři při zpracování heraldické problematiky jsou v terminologických otázkách poplatni některé ze starších prací, nebo i v dobré víře používají vlastní "terminologii", čímž opět přispívají k terminologické rozkolísanosti. [12/] Práce a snahy MTR si nečiní nárok na monopolizaci této činnosti, jsme však toho názoru, že by bylo účelnější vzájemné kontakty mezi organizacemi i jednotlivci prohlubovat, než tuto činnost tříštit podle lokálních zájmů. Konečným cílem našeho snažení by mělo být úsilí o harmonický rozvoj heraldické práce jako integrální české historické vědy.

Poznámky

1/ P. Palát: České heraldické písemnictví v letech 1901 - 1980, In: Sborník příspěvků II, Ostrava 1983, s. 50 - 52. Obdobný rozbor stavu české heraldické práce podává J. Honc v rozsáhlé stati Stěžejní úkoly České heraldické a genealogické společnosti a jejich řešení, Heraldika a genealogie, XV./1983, č. 1 ad.

2/ K základním metodologickým pracím patří především stať Fr. Beneše Heraldické bádání v Československu a Heraldická společnost (BČPH I, č. 292), J. Honce Možnosti a cíle české kvantitativní genealogie a heraldiky (BČPH I, č. 16), I. Hlaváčka Poznámky k současnému stavu, potřebám a perspektivám heraldického studia u nás (BČPH I, č. 295), proslov předsedy GHSP V. J. Sedláka na ustavující valné hromadě místní pobočky GHSP v Mladé Boleslavi (BČPH I, č. 1). Další články registruje Bibliografie české práce heraldické I (BČPH I) v příslušných tématických skupinách.
Poslední rozsáhlou metodologickou statí je cit. práce J. Honce (pozn. 1), v níž autor v prvé části rozebírá stav české heraldické práce, zatímco druhá část je pokusem - podle mého názoru značně nereálným - o stanovení pracovního programu sotva ustavené České heraldické a genealogické společnosti, která však nyní prochází - - pod úplně jiným názvem i zřizovatelem - - opět převratnými reorganisačními změnami. Předpokládat plnění náročných úkolů v řadě pracovních týmů (tzv. postupového plánu práce) při neustále probíhajících reorganisacích je přinejmenším na pováženou.
Zatímco nosné metodologické statě pocházejí teprve z posledních let - s výjimkou statě Benešovy - první rozsáhlá heraldická bibliografie se objevuje v díle Zíbrtově. Od 20. stol. je pak součástí vydávané Bibliografie české historie až do jejího posledního svazku v r. 1941. Po delší přestávce následuje komentovaná bibliografie v podobě dvou statí J. Šebánka Pomocné vědy historické v ČSR (Čsl. časopis historický, 1957 a 1959), dále následuje stať Z. Fialy Pomocné vědy historické v ČSR 1960 - 1969 (Archivní časopis, 1970), na ni navazuje J. Sklenářová - T. Krejčík Pomocné vědy historické v ČSR 1970 - 1975 (Časopis Matice moravské, 1978). K uvedeným statím nutno přiřadit dvě významné práce postihující v širokém záběru literaturu archivní - Soupis archivní literatury v českých zemích 1895 - 1956 (Bauer - Mrázková - Nový) a Bibliografie československého archivnictví 1957 - 1966 (Kubíček a kol.); obě práce vydala Archivní správa MV ČSR v r. 1959 a 1970.

Poslední práci vyd. v r. 1983 je Bibliografie české práce heraldické I.1901 - 1980 (Palát a kol.), která anotovaně registruje heraldické písemnictví z oborových (heraldických a genealogických) tiskovin do r. 1980.

3/ Zájem o terminologickou problematiku je patrný z počtu bibliograficky registrovaných článků (BČPH I, č. 59 - 70), kde postrádáme teoretické práce vůbec; cit. články se dotýkají pouze okrajových otázek a jednotlivin.

4/ Terminologická problematika činila Královi jisté starosti a potíže. Svědčí o tom oběžník, který dne 12. 10. 1896 rozesílal Heraldický odbor Společnosti přátel starožitností českých svým členům. Podrobnější pojednání o této problematice připravuji do Heraldické ročenky, kde bude publ. i faksimile oběžníku.

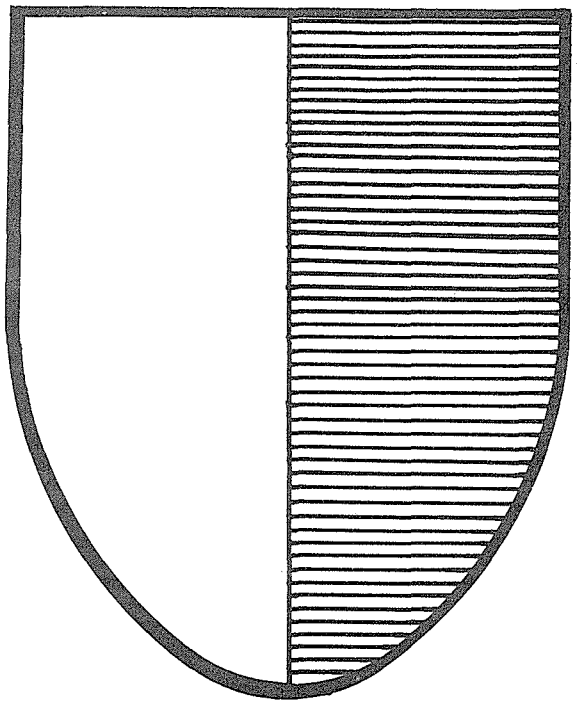
5/ Osobou J. Milde jsem se zabýval v souvislosti se sledováním dějin české heraldické práce v dosud nepublikovaných přednáškách, proslovených na schůzích pobočky Heraldika, a v nepubl. referátu na I. ostravském setkání. Zde věnuji pozornost pouze otázkám terminologickým, které jsem měl možnost částečně poznat poč. 70. let.

6/ BČPH I, č. 60 - 63. Pro nedostupnost některých čísel Heraldických dopisů nemohla být provedena úplná excerpce. Je pravděpodobné, že existují i další články, které v BČPH I nebyly proto registrovány.

7/ Vydavatelská skupina bulletinu Heraldika měla po určitou dobu k dispozici rukopis M. terminologických přípravných prací. Působil jsem v té době v redakci bulletinu Heraldika, takže jsem se materiálem částečně seznámil. Pamatuji se, že se jednalo o rozsáhlý soubor termínů, které M. excerpoval převážně z literatury. V r. 1972 v rámci jílovské Letní školy heraldiky byl celý soubor vydán tiskem (cca 800 položek) jako pracovní pomůcka. M. Zárybnický pak z náhodně vybraných zájemců založil pracovní skupinu a snažil se M. terminologii připravit k vydání. Domnívám se, že celá akce ztroskotala jednak na neujasněných metodologických postupech a jednak na problematické upotřebitelnosti M. podkladů. Nezávisle na této skupině se snažil o zpracování a vydání M. terminologie i J. Kočandrle, avšak i z těchto záměrů zřejmě sešlo.

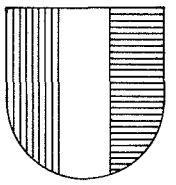
8/ K existujícím dvěma skupinám v r. 1968 - - Heraldické sekci při Muzeu těžby a zpracování zlata v Jílovém a Heraldické sekci Klubu vojenské historie při Vojenském historickém muzeu v Praze - přibyla dnem 5. 3. 1969 Genealogická a heraldická společnost v Praze, která vzhledem k svému statutárnímu postavení, organizačnímu zajištění a počtu členů byla zřejmě předurčena, aby perspektivně integrovala ostatní heraldicko-genealogická seskupení a stala se reprezentantem české heraldické a genealogické práce. Vývoj GHSP se však ubíral klikatými cestami, poznamenán různými organizačními problémy, osobními zájmy a nevyváženým poměrem mezi genealogickými a heraldickými zájmy, a vedl nakonec v r. 1980 k zániku Společnosti, resp. k sloučení s Heraldickou sekcí při jílovském muzeu. Sloučením vznikla Česká heraldická a genealogická společnost s více než 1000 členů a celorepublikovou působností, která však měla postavení dobrovolného aktivu při Okresním muzeu Praha - západ v Jílovém u Prahy. Tato organizační disproporce byla vyřešena administrativním zrušením ČHGS ke dni 8. 2. 1984. Početná členská základna nalezla poté zřizovatele v základní organizaci Svazarmu č. 4002/230 v Praze 2 a pod názvem Klub historiografie začala rozvíjet další činnost. Podle posledních zpráv však má být činnost Klubu ve Svazarmu ukončena; další reorganizace je opět na obzoru.
Na jaře r. 1973 zanikl Klub vojenské historie při Vojenském histor. muzeu v Praze a některé jeho sekce byly začleněny do Svazarmu. Heraldická sekce byla odmítnuta s poukazem, že její činnost neodpovídá poslání Svazarmu jako branné organizace. Malá členská základna našla organizační zázemí v České numismatické společnosti, která ji ve smyslu Stanov ustavila ke dni 10. 6. 1974 jako Heraldický klub se statutem pobočky. Od r. 1976 jsou pořádány pravidelné členské schůze s odbornými přednáškami. Někteří členové pobočky se dlouhodobě věnují odborné práci (dokumentace heraldických památek, bibliografie).
Z poboček býv. GHSP pouhé čtyři našly organizační zázemí u nových zřizovatelů - - ostravská, olomoucká, brněnská a ústeckoorlická - a v rámci možností vyvíjejí činnost.

9/ Honc, J.: Ložnosti a cíle české kvantitativní genealogie a heraldiky, GHL, 1976, řada 4, seš. 1, s. 1 - 13;
týž, Stěžejní úkoly České heraldické a genealogické společnosti a jejich řešení. Heraldika a genealogie, XV., 1983, č. 1 ad.
Obě programové proklamace mají společné dva body: Kritický rozbor současného stavu genealogické a heraldické práce. Nekritické stanovení badatelských úkolů, jejichž náročnost je mimo možnosti členů dobrovolné zájmové organizace, která je nadto zmítána periodicky se opakujícími organizačními problémy, ohrožujícími samu podstatu její existence.

10/ K uvedenému vyobrazení jsme shromáždili tyto synonymní termíny: ŠTÍPENÝ, ROZŠTÍPENÝ, ŠTĚPENÝ, ROZŠTĚPENÝ, NAZDĚL DĚLENÝ, POLOVIČNÍ, PŮLENÝ, POLCENÝ, ROZPOLCENÝ, POLTĚNÝ, ROZPOLTĚNÝ. Po prodiskutování uvedených variant jsme doporučili užívat termínu ŠTÍT POLCENÝ. Zamítli jsme termíny NAZDĚL DĚLENÝ, POLOVIČNÍ, PŮLENÝ (u několikanásobného polcení již nelze hovořit o štítu půleném), ostatní varianty považujeme za jazykově nevhodné.

11/ Ukázka pracovní karty skupiny HEROLTSKÉ FIGURY

	TERMINOLOGICKÁ KONVENCE	HEROLTSKÉ FIGURY
	DOPORUČENÝ TERMÍN: ŠTÍT DVAKRÁT POLCENÝ	
	DOSAVADNÍ SYNONYMA: viz: ŠTÍT POLCENÝ	TOLEROVANÉ VARIANTY: A/ V POLCENÉM ŠTÍTĚ KŘL
POZNÁMKY:	1) Doporučujeme, aby bylo akceptováno toto zásadní hledisko: Je-li počet poltících čar sudý, vznikají kůly; je-li lichý, vzniká několikanásobné polcení. 2) K uvedenému hledisku předkládáme následující doplnění: Pokud jsou tinktury zřejmé, např. v uspořádání jak je zde vyobr., doporučujeme z utilitárních důvodů popsat štít jako DVAKRÁT POLCENÝ, resp. ČERVENO-STŘÍBRNO-MODŘE POLCENÝ a vzít zároveň v úvahu, že ve štítě jsou tři tinktury. V případě, že nejsou tinktury vyznačeny, klonímě se k názoru, že tímto polcením vzniká KŘL. Tento výklad je teoretické povahy. V praxi bude nutné vycházet ze znalosti erbu, tzn. konkrétně daný erb historizovat; nelze totiž vyloučit případ, kdy kůl může být ve štítě polcením dvěma tinkturami. Popis by potom zněl: V ČERVENO-MODŘE POLCENÉM ŠTÍTĚ STŘÍBRNÝ KŘL.	

12/ Vhodným příkladem terminologické rozkolísanosti je kniha J. Čarka Městské znaky v českých zemích, Praha 1985, v níž jsou pro shodné jevy, vyobrazení a figury používány synonymní výrazy zcela nahodile, dokonce některé působí i komicky - "... uvnitř je černý lev proti levému hornímu rohu se obracejí a k splhání se chystající, se řvoucí tlamou, ..." (popis znaku Horního Slavkova, s. 148; šplhající lev se řvoucí tlamou představuje naprosto ojedinělou heraldickou figuru v evropské městské heraldice).
U práce, která má charakter kodexu českých městských znaků, je nerespektování terminologické jednoty neomluvitelné.
Autor samozřejmě vůbec nemusel brát zřetel na pokusy členů zájmových heraldických sdružení o kodifikaci české heraldické terminologie, ale jeho povinností jako odborného pracovníka bylo ujasnit si předem terminologické otázky a při popisech jednotlivých znaků používat jednotné terminologie.

Die heraldische Terminologie - Vereinbarung

Eine kurze Übersicht der Entwicklung von heraldischer Terminologie in den Werken der hervorragenden böhmischen Heraldiker. Das normenschöpfende Bestreben in den 40. und am Umbruche der 60. und 70. Jahren. Der gegenwärtige Stand der böhmischen heraldischen Arbeit; die genealogischen und heraldischen Interssen - Gemeinschaften bieten gewisse Möglichkeiten zur zeilbewusste Tätigkeit an. Eine ausführliche Nachricht über die Einrichtung einer Arbeitsgruppe ("Der terminologische Rat"), die sich mit der Problematik der böhmischen heraldischen Terminologie beschäftigt. Praktische Benützung der bisherigen Ergebünsse in der Publizierungs - Tätigkeit bezüglich der inneren Drucksachen.

MK

Miroslav Pavlů

Erby Jiřího Žabky z Limberku

Osoba někdejšího olomouckého městského písaře Jiřího Žabky z Limberku (+ 9.8.1552), později sekretáře komorní rady Ludvíka Jagellonského, dvorského rady Ferdinanda I. a místokancléře českého království, je badatelům zabývajícím se genealogií feudálních rodů dostatečně známa. Pozoruhodný hospodářský a společenský vzestup Jiřího Žabky i následn-

ný rozklad rodového majetku za života jeho syna Buriana sleduje a osvětluje L. Hosák ve studii "Panství dolnokounické za Žabků z Limberka (1532 - 1566)". [1/]

Již v úvodu své práce vyslovuje pochybnosti o tradovaném litevském původu rodiny Žabků, což před ním nepřímo učinil ve svých genealogických poznámkách i J. Zukal. [2/] Zprávy o počátcích existence této rodiny na Moravě jsou velmi chudobné. Paprocký zná jen Jiříka a jeho potomstvo, Cerroni podává kusé informace o Jiříkově matce Anně z Bobolusk, o Štěpánovi (+ 1528) a jeho bratru Václavovi Žabkovi, z nichž jeden byl údajně Jiříkovým otcem. [3/] Možné řešení otázky původu naznačuje jen Zukal, když pod heslo Žabkové z Limberka zařazuje též Žabky ze Staré Vsi či Altendorfu. Tuto starobylou domácí rodinu, jejíž členové se počátkem 15. století objevují ve službách olomouckých biskupů, uvádí i J. Pilnáček. [4/] Jejich erb, jímž by se dal spolehlivě prokázat či vyvrátit možný společný původ obou rodin, zůstává však prozatím neznámý. [5/]

V povědomí většiny badatelů minulých generací byli Žabkové z Limberku jednoznačně cizozemci. Přispěl k tomu nejen sám Paprocký přikrášlenou oslavou rodu v Zrcadle slavného markrabství moravského, ale i erb, který je tu publikován a který vešel ve všeobecnou známost. (obr. č. 1)

V polích čtvrceného štítu tohoto erbu se žabka, coby mluvící znamení, střídá s tzv. roztrženou střelou s příčným želízkem na násadišti. A to je, jak správně podotýká J. Louda, typická erbovní figura pro polsko-litevskou heraldiku. [6/] Skutečnou existenci této verze erbu dodnes potvrzuje řada heraldických památek, jiné obecně známy nejsou. [7/] Na základě nových zjištění lze ovšem prokázat, že jde až o jeho poslední vývojovou variantu, vzniklou nad vší pochybnost v r. 1539, kdy byl Jiřík spolu se synem Burianem přijat do panského stavu. [8/] Nobilitační diplomy ani jejich opisy k dispozici nejsou, máme ale spolehlivé doklady o tom, že Jiří Žabka užíval přinejmenším ještě v r. 1532 erbu zcela odlišného a dokonce ani ten nebyl původním !

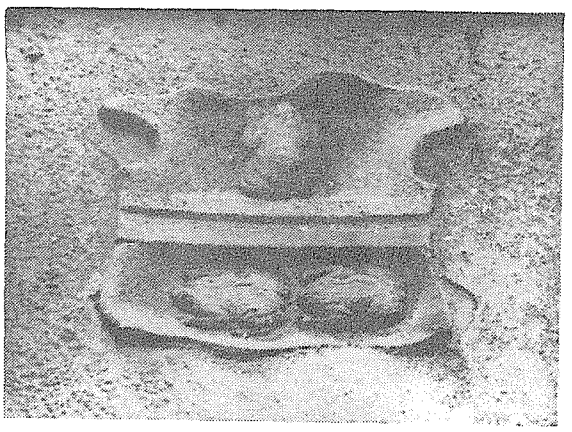
Průkazným materiálem jsou především čtyři osobní pečetě Jiřího Žabky z Limberku [9/], z nichž dvě pocházejí z doby, kdy vlastnil statek Tršice na Olomoucku, zbývající jsou z období jeho vlády na Hradci u Opavy. Všechny pečetě jsou zhotoveny z červeně obarveného vosku /!/, jsou kulatého tvaru a až na jednu přivěšeny k pergamenovým listinám. [10/]

Prozatím nejstarší objevenou verzi erbu prezentují exempláře na listinách z 28. 3. 1525 (obr. č. 2) a 18. 8. 1526. Vidíme na nich po

obou stranách vykrojený štít se zaoblenou patou, přičemž vykrojení zprava je hlubší než na straně protilehlé. Figurou štítu jsou dvě zúžená příčná břevna provázená třemi žabkami v postavení 1 - 2. Žabky na štítě vidíme z nadhledu; horní je zachycena v poloze hlavou vzhůru, ostatní s hlavami obrácenými k pravé straně. Klenotem je opět žabka, ale v levém profilu, sedící a jakoby připravená ke skoku. Do přikryvadel je vpletena blána s českým ná-

pisem - GIRZI ZIABKA Z LYMBVRGV. Stejný typ erbu je možno spatřit na kamenné desce, umístěné nad vchodem farní budovy v Tršicích (obr. č. 3). Tzv. polský štít s popisovanými figu-

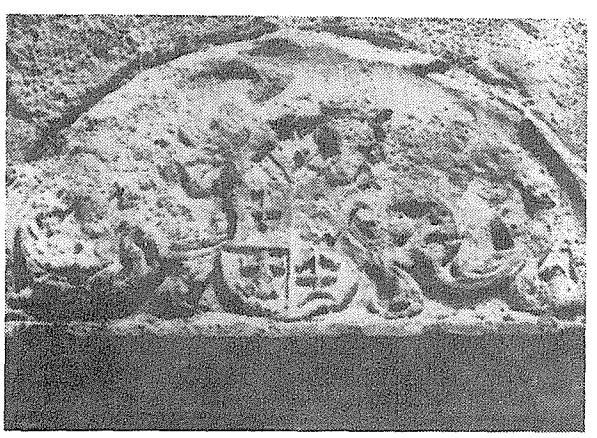

rami náleží rovněž Jiřímu Žabkovi; vznik památky můžeme položit někdy do dvacátých let 16. století. [11] Vzhledem k tomu, že jde pravděpodobně o jediný do kamene tesaný erb této varianty na Moravě vůbec, je jeho heraldická hodnota mimořádná.

Někdy mezi 1526 - 31 došlo zřejmě k jeho polepšení. Nasvědčuje tomu existence nové verze na pečetích, přivěšených k listinám z 26. 1. 1531 (obr. č. 4) a 27. 2. 1532, lišící

se především klenotem. Figurou zprava vykrojeného a na opačné straně souběžně vydutého štítu je obyčejné břevno, provázené opět třemi žabkami, které jsou však všechny obráceny doprava. Změna na místě heroltské figury se jeví jako nepodstatná. Domnívám se, že je chybou kovorytce, který zhotovoval typář. Nebýt zřetelnějších dokladů, mohli bychom i figuru na starších pečetích považovat za klasické břevno. Kromě erbu z tršické fary máme k porovnání ještě znak Tršic z r. 1526 - figura je v obou případech naprosto zřetelná. Těžko posoudit, zda chybou kovorytce je i změna v poloze horní žabky, nebo zda jde o záměrné odlišení. Důležitější je ale zjištění, že dosavadní kolčí přilbu vystřídala korunovaná turnajská a žabku v klenotu nahradil vysoký klobouk s ohrnutou střechou, nahoře ozdobený třemi pštrosími pery. Na bláně, vinoucí se po stranách přilby, čteme českou legendu - GIRZIK ZABKA Z LIMBERKV. Není vyloučeno, že v případě nového klenotu jde o narážku na erb Jiříkovy první manželky Doroty Neideckerové z Neidecku. Jeden z klenotů jejího rodového erbu je mu totiž nápadně podobný (obr. č. 5). Poslední

vývojovou variantu představuje známý erb se čtvrceným štítem a dvěma klenoty z r. 1539, jehož dokonalé a zřejmě také jediné přesné provedení nalezneme na supralibros Jana Hodějovského z Hodějova z r. 1541. Erb zdobí spolu s jinými přední desku celokožené vazby kodexu, obsahujícího Boccaciův spis "De genealogia deorum" z r. 1532 a Diodorovu řeckou historii z r. 1531. Náleží jedné ze čtyř manželek Jana Hodějovského, N. Žabkové z Limberku. Tinktury známe díky Hodějovského básnické sbírce, která vyšla ve čtyřech knihách v letech 1561 a 1562 pod titulem "Farragines". [12] Blason správně přepsal A. Sedláček. [13] Je to čtvrcený štít, v němž se zlatá střela v 1. a 4. červeném poli střídá se zelenou žabkou ve 2. a 3. poli modrém. Pravá přilba s červenostříbrnými přikryvadly nese klenot obrněné paže s mečem, levá s modrozlatými přikryvadly vysoký modrý klobouk s ohrnutou zlatou střechou, ukončený

nahoře zlatým knoflíkem se třemi stříbrnými pštrosími pery.

Sedláček, před ním mj. i Paprocký, však pomíjejí skutečnost, že přilby postavené na štít je nutno rozlišovat! Jak ukazuje erb na supralibros z r. 1541, pravá přilba má být kolčí, levá turnajská. Odlišení není náhodné, jsou to přilby užívané u starších typů rodového erbu. Toto pravidlo bylo však už ve své době porušováno a užívány byly pouze přilby turnajské. Na pravou byla pokládána točenice, na levou koruna. Názornou ukázkou je nejen známý erb rytý Willenbergerem, ale kupříkladu kamenný reliéf na portálu renesanční schodišťové věže dolnokounického hradu [14] (obr. č.6),

nebo pečeť s kruhopisem - GIRZIK ZIABKA Z LIMBERKV (obr. č. 7). Oba doklady jsou z doby po r. 1539, Jiříkův typář užívá ještě Burian Žabka v r. 1566. [15]

Při rekonstrukci barevné podoby nově objevených variant Žabkova erbu nám kromě předložených faktů pomůže blason zmíněného znaku městečka Tršic. Na děleném modrém štítě je v horním poli vpravo hledící zlatá orlice vyrůstající z dělící čáry, ve spodním jsou dvě zúžená stříbrná břevna, z nichž horní přiléhá k dělící čáře, pod nimi je vpravo obrácená zlatá žabka. [16] Na první pohled je patrno, že břevna i žabka byly převzaty z erbu vrchnosti a není pochyb, že totéž platí o jejich tinkturách i o barvě štítu.

Na závěr můžeme tedy s velkou pravděpodobností určit barvu štítu i druhé verze erbu Žabků z Limberku jako modrou se dvěma stříbrnými zúženými břevny a se třemi zlatými žabkami. Žabka v klenotu prvního typu bude pak samozřejmě rovněž zlatá. Klenot druhé varianty zůstal i s přilbou na stejném místě i po roce 1539 a jeho barvy známe. [17] Navíc nelze přehlédnout, že modrá barva klobouku opět potvrzuje modrou barvu štítu, zlatá střecha a knoflík zlato žabek a stříbrná pera stříbro heroltské figury. Zbývají už jen přikryvadla, která byla nejspíše modrozlatá, ale mohla být i modrostříbrná či kombinací modré barvy s oběma kovy současně. Nevyřešena dosud zůstává otázka původu Žabků, nabytí a významu přídomku z Limberku i nové figury v erbu z roku 1539.

Poznámky

1/ Jižní Morava, sv. 6, 1970, s. 27 - 35.
2/ SOA Opava, Zukalův lístkový seznam moravské a slezské šlechty, sv. II.
3/ B. Paprocký z Hlohol, Zrcadlo slavného markrabství moravského, Olomouc 1593, fol. 162 b; SOA Brno, G 12 - Cerroniho sbírka, inv. č. 43, fol. 246.
4/ J. Pilnáček, Staromoravští rodové, 2. vydání, Brno 1972, s. 503.
5/ V SOA Brno, A 1 - Stavovské listiny, inv. č. 474, je k listině, vydané 30. 7. 1484 v Rychalticích, přivěšena počet Jiříka ze Staré Vsi. Bohužel je zcela nezřetelná, takže štítovou figuru nelze ani přibližně identifikovat.
6/ J. Louda, Některé erbovní postavy v dějinách Olomouce, Olomouc b. d. Zde mj. chybných informací i autorovo nesprávné vyobrazení erbu. Týž erb, navíc s chybnými tinkturami, publikován ve znakové příloze knihy Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku - Severní Morava, Praha 1983.
7/ Na tomto místě podávám soupis prokazatelně dosud dochovaných heraldických památek "v terénu" - erbů se čtvrceným štítem z r. 1539:
1/ Dolní Kounice - tři zlomky náhrobníků Žabků s erbovními štítky, uložené dnes v lapidáriu dolnokounického kláštera; erb J. Žabky na portálu renesanční schodišťové věže ve vnitřním nádvoří dolnokounického hradu.
2/ Račice - erb Josefy Žabkové z Limberku v alianci s erbem jejího manžela Dětřicha Petřvaldského z Petřvaldu na nádvoří zámku.
3/ Uherský Brod - erbovní štítek, začleněný do pětierbovního vývodu na náhrobníku Maxmiliána z Kounic (+1632) ve farním kostele.
4/ Sedlnice - erbovní štítky na náhrobníku Johany Žabkové z Limberku (+ 1573) a jejího manžela Jana Sedlnického z Choltic (+ 1573) ve farním kostele. Fotografie obou náhrobníků byly zveřejněny ve Vlastivědném sborníku okresu Nový Jičín, sv. 25, 1980, s. 50, 51.
Podle L. Hosáka (Panství dolnokounické.., s. 33) by měl být jeden erb Žabků na kostele v Pravlově u Dol. Kounic; J. Krčálová (Česká renesanční schodiště, Umění 31, 1983, s. 97) píše o existenci erbů, zdobících klenbu kupole schodišťové věže na hradě v Dolních Kounicích (J. Žabka - - Dorota Neideckerová?). Jmenované památky se v současné době na udaných místech nenalézají. Snad ještě jeden erb Žabků, patřící Anně Žabkové, manželce Jana z Žerotína, by měl být v kostele ve Velkých Losinách. Autor článku však toto místo osobně dosud nenavštívil.

8/ L. Hosák, Příspěvek k rodopisu moravské šlechty z knih půhonů brněnských a olomouckých, Časopis Rodopisné společnosti v Praze 12, 1940, č. 4, s. 93.
9/ SOA Opava, pob. Olomouc, Metropolitní kapitula Olomouc, sign. A VIa 19, i. č. 740; sign. A VIb 22, i. č. 772; sign. A VIb 30, i. č. 779; SOA Brno, G 7 - Listiny zemského soudu, sign. ZS II, inv. č. 244.
10/ Utržena je pečeť z r. 1526, uložená v SOA Brno.
11/ V letech 1520 - 32 byl J. Žabka majitelem Tršic. Srov. mj. K. Müller, Dvě městská znaková privilegia ve Státním oblastním archivu v Opavě, Zpravodaj KGHO, č. 22, 1985, s. 35, 36.
12/ Srov. J. Malý, Exlibris českého humanisty Jana Hodějovského z Hodějova ze XVI. století, Praha 1928, s. 6, 8, 9. V příloze též reprodukce vazby kodexu se šesti erby. Naposledy podrobný rozbor provedl P. R. Pokorný, Supralibros knihovny Jana Hodějovského z Hodějova, In: Pocta dr. Emmě Urbánkové, Praha 1979, s. 459 - 473.
13/ Za informaci děkuji PhDr. P. R. Pokornému; A. Sedláček, Českomoravská heraldika II, Praha 1925, s. 689.
14/ J. Krčálová, c. d., s. 97, datuje vznik schodiště mezi 1533 - 40. Na základě nových poznatků o vývoji erbu Žabků z Limberku je možno usuzovat, že reliéf na portále mohl být vytesán nejdříve v r. 1539. Pokud by týž erb zdobil i klenbu kupole, dalo by se upřesnit i dokončení schodiště. Není ovšem vyloučeno, že na klenbě mohl být erb starší, přesněji jeho druhá verze z doby před r. 1539.
15/ SOA Brno, G 2 - Nová sbírka, sign. NS - - 1566. 3. 6. Prštice.
16/ Srov. K. Müller, c. d., s. 35, 36.
17/ Nově přibyl pouze zlatý knoflík, posazený na špici klobouku.

Fotografie:

1/ Willenbergerův dřevoryt erbu Žabků z Paprockého Zrcadla.

2/ Pečeť J. Žabky z r. 1525.

3/ Tršice, fara - erb J. Žabky (20. léta 16. století).

4/ Pečeť J. Žabky z r. 1531.

5/ Dolní Kounice, hrad - erb J. Žabky (po r. 1539).

6/ Pečeť J. Žabky (po r. 1539).

foto autor

Die Wappen Georg´s Žabka von Limberk

Der Autor beschreibt die in der literatur bisher unbekannten Varianten des Wappens Georg s Žabka von Limberk, des Vicekanzlers des Königreichs Böhmen. Mittels Analyse der Siegel und Wappen auf der Architektur gewinnt er eine überzeugende Übersicht bezuglich der Entwicklung seines Wappens sowie der bisjetzt unbekannten Wappen-Tinkturen.

MK

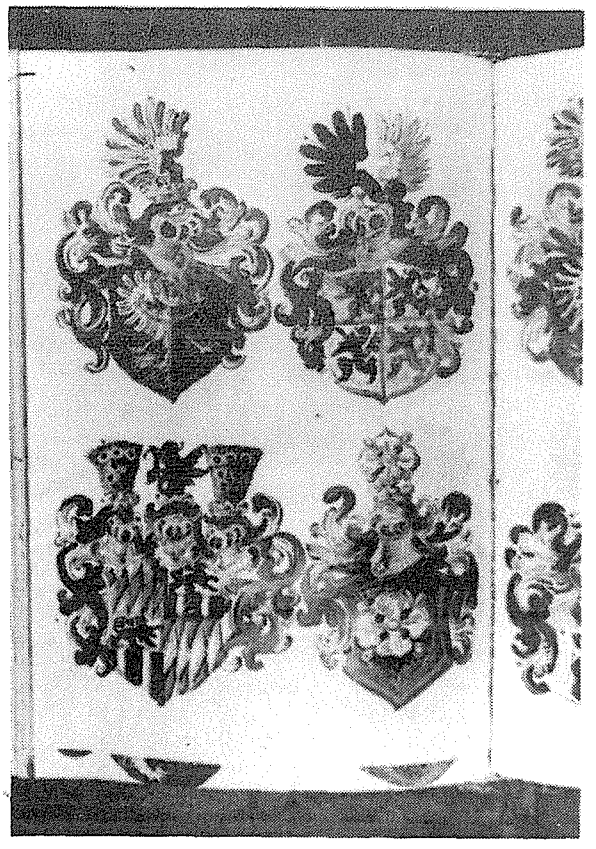
Pavel R. Pokorný

Lobkovický erbovník

Středověké a raně novověké erbovníky, nebo alespoň kodexy s rozsáhlejší heraldickou výzdobou, jsou již po léta středem zájmu odborné veřejnosti. Je do jisté míry paradoxní, že u nás, kde se s památkami tohoto druhu setkáváme sporadicky, byla jim věnována pozornost dosud jen velmi okrajově. Chci zde proto alespoň upozornit na rukopis, který je v literatuře zmiňován sice už celé století, ale zůstalo vždy jen u drobných zmínek, evidence nebo konstatování zajímavé cimélie. [1] Jeho označení v literatuře kolísá, a proto volím obecnější název Lobkovický erbovník. Originál, jenž býval uložen v rodinném archivu v Roudnici, je dnes nezvěstný. Dochovaly se však dvě kopie z konce 16. století, na jejichž základě je možné původní pramen rekonstruovat. [2] Protože jde o rukopisy textově i výzdobou až na nepatrné odchylky téměř identické a dobou svého vzniku současné, vycházím při dalším popisu z druhého z nich, který je přesně datován. Jedná se o smíšený papírový a pergamenový kodex kvartového formátu o rozměrech 265 x 190 mm opatřený hnědou koženou vazbou na prkénkových deskách s mosaznými rožnicemi a puklami. Dvě původní spony dnes chybějí. Plocha obou desek je vyplněna dominantovou kompozicí s císařským znakem, násobnou lineární bordurou a dříkem z listových článků s příčkami. Ve vnitřních rozích bordury jsou bohatě kvetoucí lilie. Přední deska je v horní části volného pole doplněna zlaceným dedikačním nápisem a datací: NOBILISSIMO ET MAGNIFICO Domino Domino Joachimo Novohradsky Baroni de Kolovrat. In Busstiehrad et Melnik Burgravio in Carlstain Sacrae Caesarae Maiestatis Consiliario Camerae in Regno Bohemiae Praesids. 1595. Střední část knižního bloku je pergamenová, úvodní a závěrečná třetina papírová. Papír je český a lze jej rovněž datovat do

90. let 16. století. [3] Rukopis sám je psán a malován pouze na pergamenu, opatřeném novodobou paginací. První část, odpovídající ztracenému originálu, obsahuje na 120 stranách [4] čtyři samostatné texty a 93 malovaných erbů 37 rodin. Druhá část, která není původní a nacházíme ji až v obou mladších rukopisech, obsahuje 140 malovaných znakových štítů blíže neurčených a bez jakéhokoliv průvodního komentáře. [5]

Jak již řečeno, rukopis se po obsahové stránce skládá z několika samostatných celků. Úvodem je zapsána Modlitba při požehnání, která bývala v originále na přídeští, pak následují zápisy o narození Jaroslava Hasištejnského z Lobkovic a jeho dětí z let 1483 - 1511 a po té text Naučení Jana Hasištejnského z Lobkovic synu Jaroslavovi. K němu je připojena genealogie Hasištejnských Lobkoviců, jejich manželek a několik erbů příbuzných osob s vysvětlujícím textem. [6] Souvislé texty jsou jazykově české, nápisy v genealogické části latinské a závěrečný komentář opět česky. Originál bývá v literatuře datován rokem 1504 podle datace ústředního textu, ale M. Dvořák konstatoval v rodinných zápisech stejnou ruku až do r. 1506 a poslední záznamy z let 1508 a 1511 označil jako pozdější přípisky. Vznik původního rukopisu kladl tedy do let 1506 - 1507. [7] Jeho původcem je Jan z Lobkovic (1450 - 1517), syn zakladatele hasištejnské rodové větve Mikuláše a Žofie z Žirotína, bratr známého humanisty Bohuslava. Diplomat, cestovatel a hospodář věnující celoživotní úsilí zabezpečení rodového majetku. Již v mládí zúčastnil se aktivně politického života. Ač katolík stál pevně na straně poděbradské a byl rozhodným nepřítelem Matyáše Korvína. Ve službách krále Vladislava podnikl r. 1477 diplomatickou cestu do Lucemburska a o deset let později vedl spolu s Půtou Švihovským z Rýzmberka poselství do Říma k papeži Inocenci VIII. Nejznámější je však jeho cesta do Svaté země z r. 1493, kterou popsal v zajímavém, česky psaném cestopise, kde se zřetelně projevují jeho individuální zájmy. Druhým literárním dílem je Naučení synu Jaroslavovi, spis s moralistně vzdělávací tendencí. [8] Při rozdílení otcovského dědictví získal Obříství a část Kadaně. S tamními měšťany vedl vleklé spory. Ve městě založil františkánský klášter, v jehož chóru zbudoval i rodovou hrobku. Jeho heraldicky zdobená tumba je významným dílem funerální plastiky své doby. [9] Místo vzniku původního rukopisu není uvedeno, ale lze se domnívat, že byl psán na Obříství, zejména když tuto lokaci obsahuje zápis o narození a smrti dětí Jaroslava Hasištejnského z Lobkovic z r. 1508. [10] Dochovaný opis je datován vazbou do r. 1595 a jak dokládá průvodní nápis, byl určen pro Jáchyma Novohradského z Kolovrat (+ 1599).

Věnujme se však nyní heraldické stránce rukopisu. Strany 54 - 83 obsahují znakové vývody do 3. generace Jana a Jaroslava Hasištejnského z Lobkovic, Žofie ze Žerotína - Janovy matky, Magdaleny z Törringu - matky Jaroslavovy, její matky a opět její matky. Obdobně na stranách 84 - 103 vývody Jaroslavovy manželky Markéty Míšeňské. [11] Každý vývod je vždy uveden nápisem a na protilehlé straně vymalována čtveřice erbů, tedy dvě aliance, pokračující na dalších stranách. Sled je sestupný, od nejstarší generace k mladší. U míšeňských markrabí je erb sestávající ze tří štítů pojat jako trojice samostatných erbů, a tak dvě po sobě jdoucí aliance zabírají recto i verso příslušného folia. O mezerách v genealogickém povědomí svědčí skutečnost, že řada štítů zůstala prázdná, nebo chybí přesnější určení osoby. Závěr pak tvoří erby osob příbuzných s Jaroslavem z Lobkovic. Tak na straně 103 vidíme původní erb rožmberský a erb pánů z Ilburka. Oba jsou přes manželky

z rodu Gutštejnů příbuzní s hrabaty z Ortenburga a ti zase pány z Törringu, z nichž pocházela matka Jaroslava z Lobkovic. Je tu tedy příbuzenství ve čtvrté generaci. Na straně 107 erb lobkovický provázený kolovratským a boskovickým je vyjádřením švagrovstvím mezi Jaroslavem z Lobkovic, Janem Mašťovským z Kolovrat a Janem z Boskovic na Svojanově. Další trojice erbů představuje Jindřicha Krakovského z Kolovrat, Jana Hasištejnského a Půtu Švihovského z Rýzmberka, příbuzné ve třetím a čtvrtém pokolení prostřednictvím pánů z Žirotína. Konečně na straně 115 jsou erby ortenburský, gutštejnský a šlikovský, související sňatky s Gutštejny a znovu s pány z Törringu. [12/] Vše je provázeno vysvětlujícími texty. Za tím (s. 117) následuje na místě, kde by měl být erb roupovský, erb, který se dosud nepodařilo určit. Modře a červeně čtvrcený štít, v 1. a 4. poli kosmé zlaté břevno, v něm tři kráčející stříbrní (modří) ptáci. Ve 2. a 3. poli tři stříbrné kypřice. Zlatá kolčí přilba s přikryvadly červeno zlatými, klenotem modrý vzlétající pták. Kypřice připomínají pražský patricijský rod Mülhausenů, který je ovšem starší a spadá do konce 14. st. Zcela nejasnou zůstává skupina erbů na stranách 99 - 102, související zřetelně s Kolovraty a připomínající rodové vývody. Str. 99: z Kolovrat, z Kováně, z Vartenberka, z Koldic. Str. 100: z Kolovrat, z Valdštejna, z Koldic, z Landštejna. Str. 101: z Kolovrat, Trčka z Lípy, z Klinštejna (?), z Kováně. Str. 102: z Rožmitála, z Házmburka, z Kolovrat, z Kolovrat a z Valdštejna. Není jasné zda byla součástí původního rukopisu, nebo souvisí s kolovratskou dedikací opisu z r. 1595. Jednotlivé aliance se sice nabízejí (např. Kolovrat x Trčka či Koldic x Landštejn nebo Vartenberk), ale celková souvislost zatím uniká.

Máme-li hodnotit sledovaný rukopis po výtvarné stránce, je možné konstatovat asi toto. Erby jsou úplné, tvořené pozdně gotickými štíty s obdobným typem přikryvadel a žlutými turnajskými přilbami s okrovými stíny a zlatými lesky. Podkladem vyobrazení jsou svižné pérové kresby, jejichž kvalita je dobře patrná tam, kde podklad zůstal nevyplněn, vykrývané jasnými barvami. Plastičnost naznačuje energicky nasazené stínování sytějšími odstíny lokálních tónů a jemné, příslušnou barvou provedené šrafy v místech nejhlubších stínů. Větší plochy štítových polí jsou jemně damaskovány rozvilinovými ornamenty. Provedení prozrazuje zkušeného tvůrce a jsou-li některé figury, zejména v závěru, poněkud rozpačité, zaujmou naopak vyspělým způsobem stylisace. Ve druhé části sjednotil autor nesporně rozmanité předlohy v jednotný výrazový projev. [13/]

Spolehlivost genealogické výpovědi je těžké ověřit. Řada chybějících jmen či prázdných štítů svědčí o tom, že ani sestavovatel neznal všechny příbuzenské vztahy přesně a v některých případech se dopustil zjevných omylů. Rukopis je tedy dokladem genealogického povědomí své doby a představ o předcích, nikoli rodopisnou studií. Jako heraldického pramene jej využila dosavadní literatura jen omezeně. [14/] Snad tedy alespoň tento příspěvek splní dluh, který vůči pramenům tohoto druhu naše heraldika má.

Poznámky

1/ Zmínku o rukopise jako součásti zámeckého archivu učinil již A. Sedláček, Hrady VIII, Praha 1891, s. 166. Mezi prameny jej uvádí V. Král, Heraldika, Praha 1900, s. 8 a M. Kolář, Českomoravská heraldika I, Praha 1902, s. 103 - 104. Popis rukopisu přinesl M. Dvořák, Zámek roudnický, Soupis památek, díl 27, Praha 1907, s. 289. Genealogicky jej použil A. Sedláček, Pýcha urozenosti..., VKČSN, 1914, s. 81.

2/ SOA Litoměřice, pob. Žitenice, fond RA Lobkovicové. Nezvěstný originál měl signaturu E 1. 1. Nedatovaná kopie E 1. 2. a kopie z r. 1595 E 1. 3.

3/ Blok se skládá z 39 papírových, 83 pergamenových a 47 papírových folií. Filigrán papíru je jednotný a v 90. letech 16. století je doložen v Čechách. Briquet č. 1013. Pod sig. E 1. 2. je uložena nedatovaná kopie z lobkovického majetku. Jde o smíšený rukopis (6 papírových, 129 pergamenových a 29 papírových folií) kvartového formátu o rozměrech 250 x 190 mm, opatřený hladkou černou vazbou na prkénkových deskách s reliéfním mosazným znakem Lobkoviců na přední straně. Papír lze podle filigránu (Briquet č. 940) datovat rovněž do 90. let 16. století. V popise - viz pozn. 6 jej označuji jako rukopis lobkovický.

4/ M. Dvořák při popisu originálu uvádí 96 stran. V námi sledovaném kolovratském rukopise je z celkového počtu 120 stran první části 23 prázdných, takže rozsah se velmi blíží originálu.

5/ Jde o směsici šlechtických, zemských, církevních a měšťanských znaků malovaných jako pouhé štíty vždy po 4 na každé straně. Jejich určení je vřadě případů zcela nemožné.

6/ Obsahový rozpis rukopisů

Kolovratský	Lobkovický
s. 2 - 3 Modlitba	29 - 30

5 - 6	rodinné zápisy	31 - 32	
9 - 51	Naučení synu Jaroslavovi	33 - 69	
54 - 58	Genealogie Jana a Jaroslava z Lobkovic	78 - 82	
62 - 66	Genealogie Žofie z Žirotína	87 - 90	
68 - 70	Genealogie Magdalemy z Törringu	96 - 98	
74 - 76	Genealogie Anežky z Hohenrechbergu	102 - 104	
78 - 80	Genealogie Kunhuty z Monfortu	107 - 108	
84 - 88	Genealogie Markety Míšenské	112 - 116	
92 - 94	Genealogie Mechtildy ze Schwarzburga	120 - 122	
96 - 98	Genealogie Brigity z Gery	124 - 126	
99 -102	erby kolovratské	127 - 130	
103	erb z Rožmberka, z Ilburka	131	
107	erb z Kolovrat, z Lobkovic, z Bozkovic	135	
109 -110	erb z Kolovrat, z Lobkovic, z Rýzmberka	137 - 138	
111	příbuzenství obou lobkovických větví	143 - 144 + erb	
-	erb z Törringu	146	
-	erb z Lobkovic, z Rožmberka, z Ilburka	148	
115	erb z Ortenburga, z Gutštejna, Šlik	149	
117	neurčený erb	151	
119 - 120	Tito dole psaní rodové textový komentář k erbům na s. 103 - 115 (131 - 149)	157 - 158	
121 - 160	neurčené erby druhé části	159 - 198	

Odchylky v lobkovickém rukopise svědčí o tom, že vznikl krátce po kolovratském opisu, neboť opravuje některé nelogičnosti v umístění erbů a drobné omyly v barevnosti ve skupině kolovratských erbů.

7/ M. Dvořák, Zámek roudnický, c. d., s. 289.

8/ Text je vrukopise nadepsán: Urozený pan pan Jan z Lobkovic a Hasištejna etc. dal toto synu svému panu Jaroslavovi k správě a naučení jemu v tom dal, co činiti a co nechati a kterak se pokud v čem zachovati má, sepsati. Stalo se léta narození pána Krista patnáctistého čtvrtého. Tiskem vyšel poprvé v Praze u Jana Beránka roku 1796 pod názvem Pravdivý český mentor urozený pán pan Jan z Lobkovic ... . V roce 1830 vydal J. H. Starkenbacher ve Vídni německý překlad: Des Johann von Lobkowitz und Hassenstein Lehren welche er im Jahre 1504 seinem Sohne Jaroslaw zur Richtschnur gegeben. Česká vydání v Praze z let 1851 a 1876 odpovídají názvem originálu. Tyto edice se však rukopisem jako celkem a jeho výzdobou nezabývají.

9/ O náhrobku nejnověji Pozdně gotické umění v Čechách, Praha 1978, s. 213 - 215, kde i vyobrazení. Jan Chlíbec, Pozdně gotická figurální náhrobní plastika v Čechách, Rigorosní práce, Praha, FFUK 1979, s. 120 - 126.

10/ E l. 3 s. 6: Léta Páně 1508 narodili se Anna ... a Albrecht syn pátý páně Jaroslavův... Zemřeli tu na Obříství a pochováni jsou v klášteře pod Mělníkem.

11/ Viz příloha I.

12/ Viz příloha II.

13/ Erby nebyly dosud nikde reprodukovány. Pouze dva úvodní (Mikuláše z Lobkovic a Anny z Nechvalic) otiskl v kresbě V. Krále A. Sedláček, Hrady VIII, Praha 1891, s. 170 - 171 a Král sám v Heraldice, Praha 1900, Tab. XVII.

14/ A. Sedláček, Českomoravská heraldika II, Praha 1925 se o rukopise jako prameni pro tinktury erbů zmiňuje v těchto případech: z Vartenberka (s. 15), z Nechvalic, z Žirotína (s. 22), z Potštejna (s. 26) a z Pnětluk (s. 196).

Příloha I.

Genealogické posloupnosti v podání Lobkovického erbovníku

Jan a Jaroslav z Lobkovic na Hasištejně:
Mikuláš z Újezda oo Anna z Nechvalic + 1435
Mikuláš z Lobkovic oo Žofie z Žirotína + 1462
Jan z Lobkovic oo Magdalena z Törringu + 1517
Jaroslav z Lobkovic oo Markéta Míšeňská + 1529

Žofie z Žirotína:
Habart z Žirotína oo Scholastika z Dubé (1358 - 1379)
Jan Černý z Žirotína oo Magdalena z Vartenberka a Zvířetic + po 1414
Habart z Žirotína oo Žofie z Pnětluk + před 1402 + 1416
Jaroslav z Žirotína oo Zdena z Potštejna + po 1467

Habart z Žirotína připomínaný v létech 1358 - 1379 a v textu označený jako druhý fundátor kláštera v Týnci, není otcem Jana Černého z Ž.

Magdalena z Törringu:
N z Törringu oo N
N z Törringu oo N
(= Osvald + 1418) (Otilie ze Streitberga)
Zaycz z Törringu oo Klara z Frauenburga
(=Seyfried + 1421)
Jiří z Törringu oo Anežka z Hohenrechbergu
+ 1476 + 1459

Anežka z Hohenrechbergu:
N z Hohenrechbergu oo N
(= Albrecht + 1403) (Anna z Hohenzollern)
N z Hohenrechbergu oo N
(= Vít + 1416) (Ismengarda z Tecku + 1432)
N z Hohenrechbergu oo N
(= Albrecht + 1439) (Klara z Monfortu)
Vít z Hohenrechbergu oo Kunhuta z Monfortu
+ 1476

Kunhuta z Monfortu:
N z Monfortu oo N erb rožmberský
N z Monfortu oo N erb hradecký
(= Hugo + 1423) (= Anna z Hradce)
N z Monfortu oo N
(= Štěpán + 1436)
N z Monfortu oo Durisa z Tecku

Erby rožmberský a hradecký jsou malovány v podobě konce 16. století.

Markéta Míšeňská:
Jindřich purkrabí Míšeňský oo N z Monfortu
+ 1413
Jindřich purkrabí Míšeňský oo Kateřina ze Šternberka
+ 1446
Jindřich purkrabí Míšeňský oo Anna z Bünau
+ 1482
Jindřich purkrabí Míšeňský oo Metz ze Schwarzburgu
+ 1519 (= Mechtilda + 1492)

Jindřich z Plavna purkrabí Míšeňský (+ 1413) byl ženat s Annou dcerou Boreše z Rýzmburka. Zde uváděný snatek monfortský není doložen.

Mechtilda ze Schwarzburga:
+ 1492
N ze Schwarzburga oo N
(= Jindřich + po 1356)
N ze Schwarzburga oo Mechtilda z Henneberga
(= Jindřich + 1402)
Jindřich ze Schwarzburga oo Alžběta z Gleichen
+ 1438 + po 1448
Jindřich ze Schwarzburga oo Brigita z Gery
+ 1463 + po 1490

Jindřich ze Schwarzburga (+ 1402) byl ženat s Annou z Gleichen (+ po 1412), zatím co Mechtilda z Henneberga + po 1435 byla manželkou Günthera ze Schwarzburga (+ 1450).

Brigita z Gery:
Jindřich z Gery oo N
+ po 1306 (= Irmgarda z Hohensteina)
Jindřich z Gery oo N
+ po 1343 (= Žofie Schenk von Dornburg + po 1331)
Jindřich z Gery oo N
+ 1420 (= Lutgarda z Hohensteina)
Jindřich z Gery oo Metz ze Schwarzburga
+ 1482 (= Mechtilda + po 1446)

Rukopis sám uvádí pouze jména, data a údaje v závorkách jsou doplňkem pisatele.

Příloha II.

Schema příbuzenství osob vyjádřených erby v závěru 1. části rukopisu

Jan z Žirotína

Bušek — Habart

Šonka oo Vilém Švihovský z Rýzmberka

Jaroslav oo Zdenka z Potštejna

Šonka oo Jan Krakovský z Kolovrat

Půta ŠVIHOVSKÝ z RÝZMBERKA + 1504

Jan HASIŠTEJNSKÝ z LOBKOVIC + 1517

Albrecht

JINDŘICH KRAKOVSKÝ z KOLOVRAT + 1530

Seyfried z Törringu

Jiří — Markéta oo N z Ortenburga

Magdalena oo Jan Hasištejnský z Lobkovic + 1517

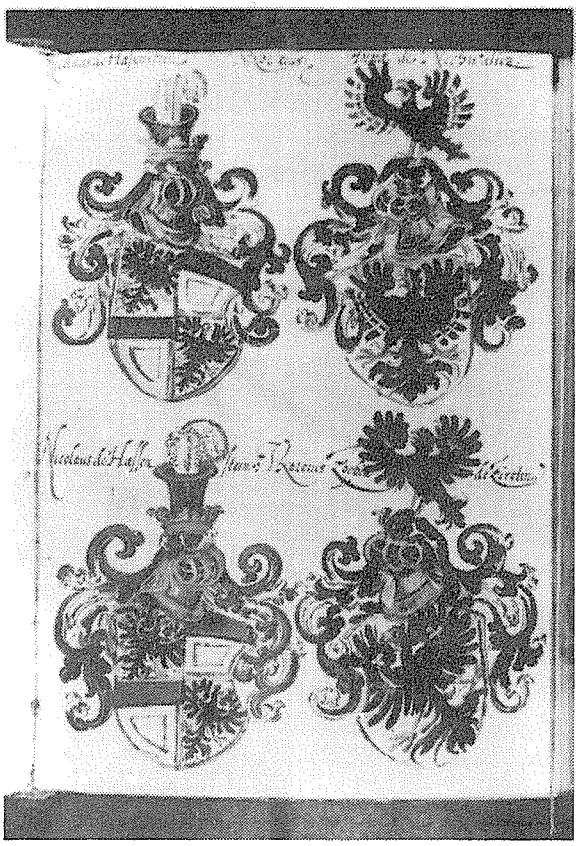
Sidonie z Ortenburga oo Burian z Gutštejna + 1489

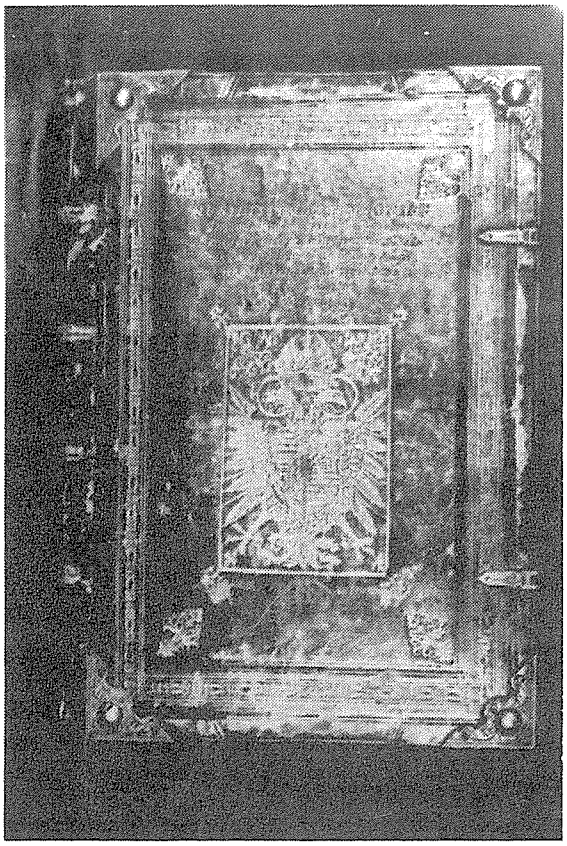
Jaroslav HASIŠTEJNSKÝ z LOBKOVIC + 1529

Markéta + 1524 oo Vok z ROZMBERKA + 1505

Eliška oo 1. Ladislav z ILBURKA 2. Kašpar ŠLIK + 1516 ?

Anna oo Václav z ROUPOVA + 1555

Ein Wappenbuch der Lobkowitzer

Die älteste Literatur führt die Handschrift E 1 1 von Roudnice unter den heraldischen Quellen an. Der schriftliche Teil mit dem Belehren Johann s Hasištejnský von Lobkowitz dem Sohne Jaroslav aus dem J. 1504 wurde schon mehrmals publizirt. Der Teil mit dem Wappen, der die Genealogie des Jaroslav Lobkowitz und seiner Gemahlin Margarete, der Tochter Heinrich s von Plauen, des Meissener Burggrafen, vorstellt,blieb bisher vollkommen unbeachtet. Das Original ist heute verschollen, doch sind zwei Kopien aus dem Ende des 16. Jhs im Staats-Gebiets-Archive in Litoměřice aufbewahrt. Der Beitrag bringt die Beschreibung des Kodexes aus dem J. 1595 und die Charakteristik desser heraldischen Verzierung.

MK

Leszek Pudlowski

Przegląd badań genealogicznych, heraldycznych i sfragistycznych w Polsce w okresie powojennym. Bibliografie — podręczniki — cza — sopisma

Badania z zakresu nauk pomocniczych historii przechodziły w Polsce w okresie powojennym zmienne koleje losu. Początkowo kontynuowano prace przerwane przez wybuch II wojny światowej. Później nauki te poddane zostały ostrej - nie zawsze rzeczowej - krytyce. W połowie lat pięćdziesiątych nastąpił renesans badań. Zainicjowano wydawanie serii podręczników oraz zaczęło ukazywac się czasopismo poświęcone naukom pomocniczym historii. Prowadzono prace traktujące zarówno o średniowieczu jak i o czasach nowszych. W opracowaniu niniejszym omówiono powstałe po wojnie bibliografie, podręczniki oraz czasopisma poświęcone genealogii, heraldyce i sfragistyce. Publikacje źródeł i studia monograficzne omówione zostaną w innym miejscu.

1. Bibliografie i omówienia stanu badań

Nie wydano dotąd pełnej bibliografii żadnej z omawianych nauk. Badania przedwojenne omówił Władysław Semkowicz (1878-1949) w wydanej w 1948 roku pracy o rozwoju nauk pomocniczych historii.[1] Autor był profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, prowadził tam katedrę nauk pomocniczych historii i inspirował liczne badania - zwłaszcza nad średniowiecznymi rodami polskimi.

Przed wojną istniało Polskie Towarzystwo Heraldyczne. Wydawało ono dwa czasopisma: "Miesięcznik Heraldyczny" (1908-1939)[2] i "Rocznik Heraldyczny" (1908-1932).[3] W periodykach tych ukazało się wiele interesujących artykułow pisanych na naukowym poziomie. Spis zawartości tych wydawnictw zestawił w roku 1971 Bernard J. Klec-Pilewski.[4]

Bibliografię okresu powojennego posiada jedynie sfragistyka. Zebrała ją Marta Dobijanka doprowadzając do roku 1966.[5] Materiały do bibliografii sfragistyki i heraldyki polskiej za lata 1967-1970 zestawił Stefan Krzysztof Kuczyński.[6] Praca ta wydana przez Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne miała być kontynuowana, lecz niestety - jak dotąd - nie ukazały się dalsze części.

Ponadto w roku 1969 Bernard J. Klec-Pilewski zamieścił - w angielskim czasopiśmie - omówienie podstawowych prac dotyczących polskiej genealogii.[7]

Ważna jest wydana w 1978 roku w Stanach Zjednoczonych bibliografia dotycząca polskich badań genealogicznych zebrana przez Thaddeusa J. Obala. W zamierzeniu autora miało to być zestawienie objemujące wszystkie publikacje z dziedziny genealogii od tych najstarszych aż do współczesnych. Liczba 535 pozycji wskazuje, ze praca ta daleka jest od kompletności. Tym niemniej jest to pierwsza tak obszerna bibliografia genealogii polskiej, a przy tym zawiera wiele - mało znanych i trudno dostępnych - publikacji wydanych w USA.[7a]

Krótkie zestawienie bibliograficzne dotyczące heraldyki polskiej na użytek czytelników obcych zestawił Szymon Konarski w "Archivum Heraldicum".[7b]

Ukazało się także kilka omówień stanu badań poszczególnych nauk. Marian Haisig przedstawił w 1947 roku rozwoj badań związanych ze sfragistyką i heraldyką miast polskich oraz sformułował zadania na przyszłość.[8] Tenże autor w roku 1959 podsumował osiągnięcia w zakresie sfragistyki polskiej oraz wysunał nowe postulaty badawcze.[9] W czasie Kongresu Nauki

Polskiej na Obczyznie w roku 1970 Bernard J. Klec-Pilewski omówił stan badań genealogicznych i heraldycznych w kraju i na emigracji po 1945 roku, oraz przedstawił program przyszłych prac badawczych.[10] Miałyby one objąć przede wszystkim inwentaryzację archiwaliów (zarówno archiwów kościelnych jak i państwowych, oraz rękopisów przechowywanych w bibliotekach), najważniejsze z nich (rejestry podatkowe, lauda sejmikowe) powinny zostać opublikowane. Ponadto uznał, że należałoby zebrać kompletną bibliografię genealogii i heraldyki (wraz ze spisem opracowanych monografii poszczególnych rodzin) oraz sporządzić indeksy osobowe, geograficzne i rzeczowe do wydawnictw źródłowych.

Stefan Krzysztof Kuczyński w roku 1973 na konferencji poświęconej naukom pomocniczym historii w referacie o zagadnieniach symboliki heraldycznej omówił najpilniejsze potrzeby badawcze heraldyki.[11] Autor postulował dalsze publikowanie źródeł, kontynuowanie badań nad rodami rycerskimi i herbami (w aspekcie ustrojowym, prawnym i formalno-typologicznym). Poszerzenie badań źródłowych i ich zakresu chronologicznego powinno doprowadzić do wydania pełnej polskiej roli herbowej ("Corpus armorum Poloniae"). Postulaty powyższe musiał wiazac się z przygotowaniem odpowiednich kadr naukowych.

Stefan Krzysztof Kuczyński dokonał także przeglądu podstawowych publikacji z zakresu nauk pomocniczych historii (do końce XVIII wieku) wydanych w latach 1945-1977. Obok paleografii, dyélomatyki, numizmatyki i chronologii poczesne miejsce zajęły tam sfragistyka, heraldyka i genealogia.[11a]

Należy dodać, że omówione niżej podręczniki również zawiarają - obszerne często - bibliografie i omówienia stanu badań. Pozycje bibliograficzne z dziedziny genealogii, heraldyki i sfragistyki zawarte sę oczywiście także w bieżących bibliografiach ogólnych, oraz bibliografiach historycznych i specjalistycznych (np. archiwistyki, numizmatyki).

2. Podręczniki

A. Podręczniki ogólne nauk pomocniczych historii

Pierwszym podręcznikiem tego typu wydanym po wojnie był skrypt pod tytułem "Encyklopedia nauk pomocniczych historii" napisany w oparciu o wykłady prowadzone przez autora - Władysława Semkowicza.[12] Jeszcze przed wojną ukazały się dwa wcześniejsze wydania (pierwsze w 1935 roku). To z 1945 roku było wersją poprawioną i uzupełnioną. Encyklopedia ta stanowiła podsumowanie dorobku nauk pomocniczych historii w Polsce okresu międzywojennego, ważne miejsce zajęła tam genealogia, heraldyka i sfragistyka.

W tym samym 1945 roku ukazał się skrypt Aleksandra Gieysztora przedstawiający zarys nauk pomocniczych historii.[13] Było to już drugie wydanie, jako że pierwsze - anonimowe - ukazało się jako druk konspiracyjny w okupowanej Warszawie w 1943 roku i przeznaczone było dla studentów tajnych kompletów.[14] Duża popularność tego wydawnictwa sprawiła, że było ono wznowione w trzy lata poźniej[15], a nastepnie ponownie wydane w wersji rozszerzonej przy współudziale Stanisława Herbsta.[16] Podręcznik ten do dzisiaj nie stracił aktualności i jest nadal zalecany studentom studiującym nauki pomocnicze historii. Rozdziały poświęcone genealogii, heraldyce i sfragistyce przedstawiają osiągnięcia tych nauk zarówno w Polsce jak i na świecie, oraz - przy braku studiów monograficznych - zawierają wiele ustaleń własnych autora.

Najnowszy podręcznik nauk pomocniczych historii opracował Józef Szymański. Powstał on w oparciu o wykłady prowadzone przez autora na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Pierwotnie ukazał się w postaci skryptu,[17] lecz wkrótce pojawiły się kolejne wydania książkowe (w latach 1972, 1976 i 1983)[18]. Kolejne edycje były rozszerzane i uwspółcześnione. Świadczy o tym dobitnie liczba zamieszczonych pozycji bibliograficznych, w pierwszym wydaniu było ich 301, w drugim 514, w trzecim 1481, zaś najnowsze zawiera 4284 opisy bibliograficzne (w tym 1609 polskich). Podręcznik ten zawiera obszerne rozdziały poświęcone genealogii, heraldyce i sfragistyce. W każdym z nich autor omówił pojęcie i zakres danej dyscypliny, przedstawił rozwój badań z nią związanych, zdefiniował podstawowe pojęcia i terminy oraz ukazał ich historyczne przemiany. Poszczególne rozdziały zamyka obszerna bibliografia. Ta ostatnia część jest szczególnie ważna dla czytelnika pragnącego poznać polskie (i swiatowe) osiągnięcia w omawianych dziedzinach. Choć zauważmy, że nawet tutaj zakradły się pewne niedopatrzenia, zabrakło na przykład pracy Juliusza Ostrowskiego zawierającej najpełniejszy - jak dotąd - zbiór herbów polskich.[19]

Dodajmy ponadto, że ukazały się w okresie powojennym także inne podręczniki nauk pomocniczych historii, lecz nie zawierały one rozdziałów poświęconych genealogii, heraldyce czy sfragistyce i dlatego zostały tu pominięte.

B. Podręczniki Instytutu Historii Polskiej Akadamii Nauk

Po II wojnie światowej nastąpił przejściowy zastój w badaniach związanych z naukami pomocniczymi historii. Kryzys ten jednak minął w latach pięćdziesiątych. Wtedy to wybitny mediewista profesor Tadeusz Manteuffel (1902-1970) wystąpił z inicjatywą by pod auspicjami Polskiej Akademii Nauk wydać serię podręczników poświęconych poszczególnym naukom pomocnichym historii. Znalazły się wśród nich także prace poświęcone omawianym tutaj dyscyplinom.

W roku 1959 ukazało się wzorcowe opracowanie genealogii pióra Włodzimierza Dworzaczka[20]. Praca ta pomyślana została "przede wszystkim jako podręcznik praktyczny, przeznaczony dla tych, którzy mają do rozwikłania jakikolwiek problem genealogiczny dotyczący stosunków polskich."[21] Pomimo tego skromnego - wydawałoby się - założenia otrzymaliśmy gruntowne i wyczerpujące dzieło. Autor omówił w nim zakres i metodykę badań genealogicznych, rodzaje tablic genealogicznych (i metody ich sporządania), źródła i historię genealogii oraz polska (głównie - choć nie wyłącznie) literaturę związaną z tą nauką. Gruntowna znajomość przedmiotu sprawia, że autor w sposób zwięzły, lecz wyczerpujący podaje poszczególne informacje i zawsze opatruje je krytycznym komentarzem. Część drugą pracy stanowi zbiór 161 tablic genealogicznych ukazających rodowody władców polskich i europejskich oraz najwybitniejszych rodzin zasłużonych w dziejach naszego kraju (od średniowiecza do XIX wieku). Obszerne to dzieło stanowi nieoceniony zbiór informacji genealogicznych przydatnych każdemu badaczowi dziejów ojczystych.

W omawianej serii podręczników w rok później ukazała się praca poświęcona sfragistyce, której autorami są wybitni znawcy tej nauki: Marian Gumowski, Marina Haisig i Sylwiusz Mikucki.[22] Praca ta podzielona jest na trzy części. W pierwszej Sylwiusz Mikucki przedstawił definicję i zakres sfragistyki, oraz jej historię w Europie i Polsce. W części drugiej Marian Haisig opisał historię i prawne znaczenie pieczęci oraz omówił jej poszczególne elementy. Część trzecia pióra Mariana Gumowskiego zawiera charakterystykę poszczególnych kategorii pieczęci. Opisane zostały kolejno pieczęcie królewskie, książęce, kościelne, rycerskie, miejskie, wiejskie oraz instytucji i urzędów. Część tę zamyka opis zbiorów sfragistycznych w Polsce. Na końcu podręcznika zamieszczone są fotografie 133 pieczęci polskich i europejskich (między innymi Jana Luksemburskiego z 1340 roku i Pragi z połowy XIV wieku). Praca ta nie zawiera niestety - analogicznej jak w podręczniku genealogii - części drugiej, ktorap

fotografie 133 pieczęci polskich i europejskich (między innymi Jana Luksemburskiego z 1340 roku i Pragi z połowy XIV wieku). Praca ta nie zawiera niestety - analogicznej jak w podręczniku genealogii - części drugiej, która przynosiłaby opisy i wizerunki polskich pieczęci i dlatego nadal niezastapione pozostaje zestawienie sporzadzone przez Franciszka Piekosińskiego i Edmunda Diehla w końcu XIX wieku.[23]

Trzecia z omawianych nauk - heraldyka - nie posiada do tej pory swego podręcznika. Prace nad nim rozpoczął i w znacznym stopniu zaawansował Stefan Krzysztof Kuczyński. Informował o tym podczas XII Międzynarodowego Kongresu Nauk Genealogicznych i Heraldycznych w Monachium.[24] Niestety liczne prace i obowiązki autora sprawiły, że realizacja tego zamierzenia odłożona została na przyszłość (wcześniej ukaże się praca poświęcona polskim herbom ziemskim).

C. Prace o charakterze podręcznikowym

W okresie powojennym ukazało się kilka prac, które spełniają funkcje zastępcze lub uzupełniające w stosunku do podręczników akademickich.

Marian Gumowski wydał w Grazu w języku niemieckim dwie prace poświęcone polskiej sfragistyce[25] i heraldyce.[26] Pierwsza z nich zawiera treść zbliżoną do tej jakąaautor zawarł w - omówionym wyżej - polskim podręczniku, szczególnego podkreślenia wymaga część ilustracyjna, która przynosi wiele niepublikowanego wcześniej materiału (choć część reprodukcji nie przedstawia oryginałów odcisków pieczęci, lecz przebitki - przerysy wykonane - nie zawsze dokładnie - przez autora).

Praca poświęcona heraldyce polskiej jest pierwszą po wojnie próbą syntetycznego przedstawienia tej nauki (także w tej prady zwraca uwagę część ilustracyjna). Książka zawiera część ogólną oraz charakterystykę herbów poszczególnych grup właścicieli, autor omówił kolejno godła władców, terytoriów, rycerstwa, duchowieństwa, miast i gmin wiejskich.

Bardzo ważna jest praca Kazimierza Jasińskiego poświęcona genealogii Piastów śląskich

Bardzo ważna jest praca Kazimierza Jasińskiego poświęcona genealogii Piastów śląskich.[27] Autor - opracowujący genealogię wszystkich Piastów - przedstawił w oparciu o swe wieloletnie badania trzytomowe dzieło ukazujące rodowody Piastów wrocławskich, legnicko-brzeskich, świdnickich, cieszyńskich i oświęcimskich. Praca ta wniosła wiele nowych i ważnych ustaleń do dotychczasowych tablic ge-

nealogicznych śląskiej linii piastowskiego rodu. Podobne znaczenie ma "Genealogie Jagiellonów" opracowana przez Zygmunta Wdowiszewskiego.[28)]

W roku 1982 ukazała się praca "Genealogia - problemy metodologiczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym".[29)] Nie jest to podręcznik we właściwym tego słowa rozumieniu, lecz zestaw referatów wygłoszonych na sympozium w Golubiu Dobrzyniu. Jednak waga poruszonych tematów sprawia, że zbiór ten stanowi - zwłaszcza dla średniowiecza - cenne uzupełnienie podręcznika genealogii oraz ukazuje dokonania jakie poczyniła ta nauka w ciągu dwudziestu lat. Referaty omawiają rozmaite kryteria badawcze w polskiej genealogii i stanowią doskonały przewodnik dla osób zajmujących się problemami genealogicznymi.[30)]

W tym miejscu trzeba jeszcze wpomieć o pracy Stefana Krzysztofa Kuchyńskiego o pieczęciach książąt mazowieckich.[31)] Praca ta stanowi jakby uzupełnienie podręcznika sfragistyki (i jednocześnie zaczątek dzieła "Corpus sigillorum Poloniae") jako, że zawiera wykaz wszystkich znanych pieczęci książąt piastowskich władających Mazowszem. Autor objął swymi badaniami "zachowane i dostępne oraz wzmiankowane, a nawet domniemane pieczęcie książąt mazowieckich, tj. również fizycznie niezachowane w odciskach, lecz znajdujące referencje w wiarogodnych źródłach i przekazach. Przedmiotem badania są także stwierdzone, zarówna dawniej, jak i w wyniku własnych ustaleń, falsyfikaty pieczęci książęcych."[32)] Praca składa się z części analitycznej oraz z wzorowo i wyczerpująco opracowanego inwentarza 81 pieczęci (należących do 34 właścicieli żyjących w okresie od końca XI wieku do pierwszej ćwierci XVI wieku). W części analitycznej autor rozpatrzył pieczęć na tla dokumentów i praktyki kancelaryjnej książąt mazowieckich, omówił także elementy formalne, treści obrazowe, legende oraz wartości artystyczne i stylowe ich pieczęci. Należy podkreślić, ze także ta część jest ważnym uzupełnieniem i uwspółcześnieniem podręcznika sfragistyki.

Dodamy jeszcze, że Jerzy Łojko planuje wydanie podręcznika polskiej heraldyki oraz projektowany jest druk "Leksykonu heraldyki polskiej" pod redakcją Stefana Krzystofa Kuczyńskiego.

3. Czasopisma

W okresie powojennym nie podjęto wydawania "Miesiecznika Heraldycznego" i "Rocznika Heraldycznego."[33)] W Polsce nie ukazuje się żadne pismo poświęcone wyłącznie genealogii, heraldyce czy sfragistyce. Artykuły z tych dziedzin publikowane są w pismach ogólnohistorycznych i regionalnych.

Na specjalną uwagę zasługują ukazujące się co roku "Studia Źródłoznawcze. Commentaciones".[34)] Czasopismo to powstało w roku 1957 z inicjatywy Aleksandra Giesztora i Gerarda Labudy i poświęcone jest naukom pomocniczym historii oraz źródłoznawstwu polskiemu i powczechnemu. Na łamach tego rocznika ukazało się wiele ważnych artykułów poświęconych zarówno genealogii, heraldyce jak i sfragistyce; szczególnie cenne są publikacje nieznanych źródeł.

Poza granicami kraju istnieje liczne grono miłośników omawianych nauk. Oni to - z inicjatywy zmarłego niedawno Szymona Konarskiego przystąpili w 1963 roku do publikacji wydawnictwa zatytułowanego "Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej."[35)] Ukazuje się ono w nieregularnych odstępach czasu, lecz zawsze przynosi wiele interesujących prac. Są tam zarówno publikacje nowych źródeł jak i studia monograficzne. Po przejściowym kryzysie związanym ze śmiercią Szymona Konarskiego wydawnictvo - pod naukową redakcją Adama Heymowskiego - nadal się ukazuje i przynosi nowe materiały /ostatnio przygotowano obszerny spis emigrantów polskich z XIX wieku zmarłych na obczyźnie oraz spis wszystkich znanych ze źródeł nogilitacji polskich/.

Odnotować także należy wydawane w Nowym Jorku przez Karola Orłowskiego "Poszukiwania. Studia o dawnej Polsce".[36)] Ich celem - sformułowanym we wstępie - jest "opublikowanie archiwalnych materialow i prac dążących do wyjaśnienia spornych niekiedy zagadnień naszej przeszłości "oraz opracowań" na tematy ustrojowo-polityczne, genealogiczne, biograficzne i heraldyczno-sfragistyczne."

W ostatnim okresie zaczęło się ukazywać - nie będące wprawdzie czasopismem - wydawnictwo, które nabralo charakteru periodycznego. Mowa o zbiorze studiów "Społeczeństwo Polski średniowiecznej" redagowanych przez Stefana Krzysztofa Kuczynskiego.[37)] W roku 1985 ukazał się trzeci już tom, a następny jest w druku. W wydawnictwie tym znajdujemy wiele publikacji dotyczących omawianych nauk, najobszerniej reprezentowane są badania z dziedziny genealogii.

Przypisy

1) Władysław Semkowicz, Rozwój nauk pomocni-

czych historii w Polsce, Kraków 1948, s.48, nlb. 1. Polska Akademia Umiejętności. Historia Nauki Polskiej w Monografiach (t.) XX. Zobacz zwłaszcza rozdział IV: Sfragistyka, heraldyka i genealogia, s. 23 - 31.

2) "Miesięcznik Heraldyczny. Organ Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie" pod redakcją Władysława Semkowicza. W latach 1908 - 1915 ukazało się 8 tomów. Po przerwie spowodowanej wybuchem I wojny światowej zaczął wychodzić "Miesięcznik Heraldyczny. Organ Polskiego Towarzystwa Heraldycznego" pod redakcją Oskara Haleckiego, Józefa Puzyny i Zygmunta Wdowiszewskiego (od 1932 także Stanisława Kętrzyńskiego). W latach 1930-39 ukazały się tomy IX - XVIII.

3) Redagowany przez cały czas istnienia przez profesora Władysława Semkowicza. Jego tytuły - wraz z nazwa Towarzystwa - zmieniały się następująco: "Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie: (t.VIII-IX, 1926-1929) i "Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego" (t. X-XI, 1930 - 1932).

4) Bernard Klec-Pilewski, Wykaz prac drukowanych w wydawnictwach Polskiego Towarzystwa Heraldycznego (1908-1939), zestawił i wstępem opatrzył..., (in:) "Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej", Buenos Aires", Paris, t. 5, 1971, s. 79 aż 119, rés., sum.

5) Marta Dobijanka, Przegląd publikacji z zakresu sfragistyki polskiej za lata 1945-1966, "Wiadomości Numizmatyczne", r. XII, 1968, z. 1, s. 45-64, sum.

6) Materiały do bibliografii numizmatyki, medalografii, sfragistyki i heraldyki polskiej (1966 - 1970). Opracowali: Stefan K. Kuczynski, Marta Męclewska, Bogdan Patryn, Jacek Strzałkowski, Warszawa 1973, s. X, 106. Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne. Komisja Numizmatyczna. Zobacz zwłaszcza rozdział: Materiały do bibliografii sfragistyki i heraldyki polskiej za lata 1967-1970, opracował Stefan K. Kuczyński, s. 85-93.

7) Bernard Klec-Pilewski, Some sources for Polish genealogy, "The Genealogists' Magazine", Vol. 16, No 4, December 1969, s. 150 - 159.

7a) Thaddeus J. Obal, A bibliography for genealogical research involving Polish ancestry, (Hillsdale, New Jersey, USA), June 1978, s. VIII, 8, 6, 4, 22, 4, 3, 17, 4, 2, 5.

7b) Szymon Konarski, Jalons pour l'etude de l'heraldigue polonaise, "Archivum Heraldicum", A° LXVIII, 1954, nr 1-2, s. 2.

8) Marian Haisig, Sfragistyka i heraldyka miast polskich w świetle dotychczasowych badań. Rozwój badań, stan obecny, dezyderaty na przyszlosc, "Nauka i Sztuka", r. 3, t. 6, 1947, s. 77-95.

9) Idem, Osiągnięcia i postulaty w zakresie sfragistyki polskiej "Studia Źródłoznawcze", (t.) IV, 1959, s. 153-168, rés.

10) Bernard J. Klec-Pilewski, Stan badań genealogicznych i heraldycznych w kraju i na emigracji po 1945 roku, ich potrzeby oraz przyszłość, Reprinter from collection of papers submitted to the Polish Congress of Contemporary Science and Culture in Exile, London 1970, s. 209-215.

11) Stefan Krzysztof Kuczyński, Niektóre zagadnienia symboliki heraldycznej na tle funkcjonowania herbu jako znaku (in:) Problemy nauk pomocniczych historii, (t.) II, Materiały na II konferencję poświęconą naukom pomocniczym historii. Katowice - Wisła, 26-29 V 1973, praca zbiorowa pod redakcją Józefa Szymańskiego, Katowice 1973, s. 29-43. Potrzeby badawcze heraldyki omówiono na stronach 38-43.

11a) Stefan Krzysztof Kuczynski, Die Hilfwissenschaften zur Geschichte bis ausgangs des 18. Jahrhunderts (1945 bis 1977), Sondendruck aus: "Jahrbuch für Geschichte", Band 23, Berlin 1981, s. 471-489. Sfragistykę, heraldykę i genealogię omówiono na s. 479-484.

12) Władyslaw Semkowicz, Encyklopedia nauk pomocniczych historii. Według wykładów ..., Kraków 1945, wyd. 3 poprawione i uzupełnione, s. nlb. 1, 280, maszynopis powielany.

13) Aleksander Gieysztor, Zarys nauk pomocniczych historii, Warszawa 1945, wyd. 2, s. nlb. 1, III, nlb. 1, 179, nlb. 1, maszynopis powielony.

14) (Aleksander Gieysztor), Encyklopedia nauk pomocniczych historii, (Warszawa 1943), Wolna Wszechnica Polska), s. Nlb. 2, 103, maszynopis powielony na hektografie.

15) A. (leksander) Gieysztor, Zarys nauk pomocniczych historii. Ze skryptu ..., t. 1., wyd. 3, Warszawa 1948, Warszawa 1952 Zrzeszenie Studentów Polskich Uniwersytetu Warszawskiego, Wydział Historii Sztuki, s.123, maszynopis powielony.

16) Aleksander Gieysztor, Zarys nauk pomocniczych historii, wyd. 3 rozszerzone przy współudziale Stanisława Herbsta, t. 1-2, Warszawa 1948, s. nlb. 1, 192; nlb. 1, 193

-344, nlb. 1, maszynopis powielony.

17) Józef Szymański, Nauki pomocnicze historii, Lublin 1968, s. 451. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Humanistyczny.

18) Idem, Nauki pomocnicze historii od schyłku IV do końca XVIII w., Warszawa 1972, s.429, nlb. 2; wyd. 2: Warszawa 1976, s. 615, nlb. 1; wyd. 4 (licząc ze skryptem): Nauki pomocnicze historii, Warszawa 1983, s. 778, nlb. 2.

19) Juliusz Ostrowski, Księga herbowa rodów polskich, Warszawa 1897-1905. Dzieło to doprowadzone zostało do herbu Syrokomla. W okresie międzywojennym w piśmie "Herold Polski. Organ Kolegium Heraldycznego "wydawano - ze spuścizny autora - kontynuację tej pracy, lecz doprowadzono ją jedynie do herbu szczęski. Odnotujmy, że w 1983 roku Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze wydało systemem małej poligrafii reedycję tego opracowania, wraz z - mało krytycznym - uzupełnieniem: Księga herbowa rodów polskich. (Uzupełnienie), opracowanie i redakcja: Bogdan Czarnecki, Andrzej Kmita, Iwona Straus, (cz. 1) Opisy herbów, Warszawa 1983, s. 64, (cz. 2) Rysunki herbów, Warszawa 1983, s. 73.

20) Włodzimierz Dworzaczek, Genealogia, Warszawa 1959, (cz. 1, Tekst), s. 181, nlb. 2, tabl. 10, bibl., (cz. 2) Tablice, s. nlb. 8, 31, nlb. 1, tabl. 151, (cz. 3) Spis tablic i objaśnienia, s, nlb. 2, 19, nlb. 1. Instytut Historii Polskiej Akad mii Nauk. Nauki pomocnicze historii, pod redakcją Tadeusza Manteuffla.

21) Op. cit., s. 5.

22) M. (arian) Gumowski, M. (arian) Haisig, S. (ylwiusz) Mikucki, Sfragistyka, Warszawa 1960, s. 267, nlb. 4, tabl. 48. Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Nauki pomocnicze historii, pod redakcją Tadeusza Manteuffla.

23) Franciszek Piekosiński (przy współudziale Edmunda Diehla), Pieczęcie Polskie wieków średnich, cz. I Doba piastowska, "Sprawozdania Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności", t. VI-VII, Kraków 1897-1899 i odb. Kraków 1899. Praca ta była kontynuowana w piśmie: "Herold Polski", wydał Franciszek Piekosiński, Kraków 1906. Kolejne uzupełnienie - już po smierci autora - wydał Władysław Semkowicz w piśmie: "Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne", t. XVI, 1934, s. 71-86, t. XVII, 1935, s. 55-78 i odb. Kraków 1936. Łącznie praca ta zawiera opisy 763 pieczęci epoki piastowskiej (większość przedstawiono na fotografiach).

24) Stefan K. Kuczyński, Travaux preperatoires au premier manuel d'héraldigue polonaise, (in:) 12. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften, München 1974, s. 65-75.

25) Marian Gumowski, Handbuch der polnischen Siegelkunde. Mit 129 Textabbildunden und 76 Kunstdrucktafeln, Graz 1966, s. VII, 176, nlb. 1, tabl. 76.

26) Idem, Handbuch der polnischen Heraldik, Graz 1969, s. IV, 84, tabl.

27) Kazimierz Jasiński, Rodowód Piastów śląskich, t. 1 Piastowie wrocławscy i legnicko-brzescy, Wrocław 1973, s. 300, nlb. 4, tabl. 21, sum., Zsf; t. 2 Piastowie świdniccy, ziębiccy, głogowscy, żagańscy i oleśniccy, Wrocław 1975, s. 223, nlb. 5, tabl. 7, sum., Zsf.; t. 3 Piastowie opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy, Wrocław 1977, s. 248, nlb. 4, tabl. 8, sum., Zsf.

28) Zygmunt Wdowiszewski, Genealogia Jagiellonów, Warszawa 1968, s. 231. Ważne uściślenia tej pracy zawiera recenzje Kazimierza Jasińskiego zamieszczona w "Studiach Źródłoznawczych", (t.) XV, 1971, s. 239 - 243.

29) Genealogie - problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym. (Materiały sympozjum odbytego w dniach 9 - 11 VI 1980 r. w Golubiu-Dobrzyni), pod redakcją Jacka Hertla, Toruń 1982, s. 207. Uniwersytet Mikołaja Kopernika. Rozprawy.

30) Minimalny nakład tej pracy (470 egzemplarzy) skłania do wyliczenia zawartych w niej referatów: Kazimierz Jasiński, Problemy identyfikacji osób w badaniach mediewistycznych, s. 9-26; Maria Koczerska, Uwagi o terminologii pokrewieństwa i powinowactwa w polskich źródłach historycznych, s. 27 - 47; Marel Cetwiński, Kryterium chronologiczne i zagadnienia pokrewne w genealogii, s. 48 - 71; Krzysztof Monsingiewicz, Imię jako źródło w badaniach geologicznych, s. 72 - 97; Jan Pakulski, Geneza, recepcja i znaczenie przydomków rycerskich w średniowiecznej Polsce. Uwagi problemowe, s. 98-117; Jan Wroniszewski, Kryteria herbowe w badaniach genealogicznych, s. 118-130; Janusz Bieniak, Rozmaitość kryteriów badawczych w polskiej genealogii średniowiecznej, s. 131-148; Antoni Czacharowski, Możliwości badań genealogicznych nad średniowiecznym środowiskiem miejskim - na przykładzie Torunia, s. 172-181; Urszula Zgorzelska, Z problemów badań nad szlachtą

gornoslaską w średniowieczu, s. 182-197.

Naukę czeską reprezentują dwa referaty: Ivana Raková, Problematika výzkumu českého panstva ve 14. a 15. století. (Prameny a metody), s. 149-159; Vratislav Vaníček, Příspěvek k problematice studia feudální třídy v přemyslovských Čechách. (Rozmach a pokles rodu Hrabišiců v 11. - 13. století), s. 160-171.

31) Stefan Krzysztof Kuczyński, Pieczęcie książąt mazowieckich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978, s. 435, nlb. 2, tabl. nlb. 19, tabl. genealogiczna po s. 420. Polska Akademia Nauk. Instytut Historii.
32) Op. cit., s. 9-10.
33) Zobacz przypis 2 i 3.
34) "Studnia Źródłoznawcze. Commentationes", t. I - XXIX, Warszawa-Poznań 1957-1985.
35) "Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej", t. I - VIII, Buenos Aires-Paris 1963-1986.
36) "Poszukiwania. Studia o dawnej Polsce", t. 1, Buenos Aires-New York 1968, s. 157, nlb. 8, tabl. 16. Ukazał się tylko tom t.
37) Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiow, pod redakcją Stefana K. Kuczyńskiego, t. I-III, Warszawa 1981 - 1982 - 1985.

Wykaz skrótów
bibl. - bibliografia
cz. - część
nlb. - nieliczbowane (strony)
odb. - odbitka
op. cit. - opus citatum
r. - rocznik
rés. - résume
s. - strona
sum. - summary
t. - tom
tabl. - tablica
tj. - to jest
wyd. - wydanie
z. - zeszyt
Zsf. - Zussammenfassung

Übersicht über genealogische, heraldische und sphragistische Forschungen in Polen nach dem Krieg
Bibliographie, Handbücher, Zeitschriften.

In Polen wurden die geschichtlichen Hilfswissenschaften in der Zeit nach dem Krieg unterschiedlich betrachtet. An Anfang wurden die durch den Ausbruch des zweiten Weltkriegs unterbrochenen Arbeiten fortgesetzt. Später wurden diese Wissenschaften einer scharfen - nicht immer sachlichen - Kritik unterzogen. In der Mitte der fünfziger Jahre erlebten die Forschungen eine Renaissance. Es wurde begonnen eine Serie von Handbüchern sowie eine den geschichtlichen Hilfswissenschaften gewidmete Zeitschrift herauszugeben. Es wurden Arbeiten durchgeführt, die ebenso das Mittelalter, wie die neueren Zeiten behandelten. Im folgenden Text werden nach dem Krieg entstandene Bibliographien, Handbücher, sowie Zeitschriften besprochen, die der Genealogie, der Heraldik und der Sphragistik gewidmet sind. Die Veröffentlichung des Quellenmaterials und der monographischen Studien werden an anderem Ort besprochen. LP

Lucie Reichlová — Pavel R. Pokorný

Heraldické sbírky a materiály ve fondech Archivu Národního muzea

Nebývá zvykem hovořit na těchto setkáních o fondech jednotlivých archivů. Archiv Národního muzea je však svým materiálem po stránce heraldické rozhodně zajímavý, a protože dosud postrádá průvodce po fondech, domníváme se, že alespoň tato přehledná informace může pro odborníky i zájemce přinést leccos nového.

Už v Provolání k vlasteneckým přátelům věd z 15. dubna 1818, kterým bylo formálně založeno Národní muzeum, byl na předním místě vytýčen požadavek pěstování historických věd. Zůstalo však jen při pouhé proklamaci. Celé nejstarší období existence ústavu je silně poznamenáno působením šlechtické skupiny mecenášů pod vedením Kašpara hr. Sternberga a orientováno na oblast přírodních věd. Historické sbírky sice vznikají, ale jejich růst je nesoustavný, značně mezerovitý a zaostává i odborné zpracování. Ve veřejných prohlášeních, jakým bylo např. "Ponaučení pro sběrající členy Národního Museum" z března 1823, je sice věnována pozornost mincím, pečetím a starožitnostem vůbec, ale faktický stav zůstal nezměněn. Když bylo Muzeum v r. 1824 zpřístupněno

veřejnosti, tvořila jej dvě samostatná oddělení - sbírky přírodovědné a knihovna. Teprve ve 40. létech minulého století se působením Františka Palackého situace zlepšila. Byl-li Kašpar Sternberg tvůrcem přírodovědných sbírek, stal se Palacký v pravém smyslu slova tvůrcem sbírek historických. Tím, že rozvinul práce na českém diplomatáři - sbírce opisů historicky důležitých listin z řady zahraničních a domácích archivů - a všestranně podporoval akviziční činnost v oblasti písemných památek, položil základ samostatnému oddělení archivu. Archiv vznikl 1. března 1846 a prvním archivářem byl jmenován Karel Jaromír Erben. Třídícím hlediskem byla především historická cena písemnosti a veškerý materiál byl pojímán jako sbírka pramenů pro bádání o minulosti. Fondy tvořily hlavně sbírky listin a opisů. Po Erbenově odchodu roku 1851 se ve vedení archivu vystřídala řada osobností. K zásadní změně v pojetí a členění fondů došlo přičiněním Václava Schulze, který stanul v čele archivu roku 1878. Za 37 let svého působení celý fond rozdělil a přemanipuloval do 11, v podstatě dodnes existujících skupin.[1] Zde vedle listin, spisového materiálu, úředních tisků, najdeme i samostatnou sbírku erbů. Máme-li tu ovšem hovořit o možnostech heraldického využití fondů Archivu Národního muzea, je třeba přihlédnout i k dalším sbírkám, zejména listin, rukopisů, pečetí, typářů a sbírkám spisového materiálu členěným Schulzem podle vztahového principu.

Heraldická sbírka

Vznikla v Muzeu postupně z různých zdrojů. Základem je dar 200 malovaných erbů, které ve 20. letech 19. století věnoval nadporučík Goller. Od něho koupil později Josef hr. Nostic dalších 600 kusů a krajský pokladník Josef Killian věnoval 1692 malovaných erbů, takže kolem roku 1838 dosáhl její počet 2 500. Trvalou součástí archivu se stala až r. 1892, kdy byla převzata od knihovny a zde byla postupně doplňována z pozůstalostí jednotlivců a dílčího materiálu Františka Emanuela Renze a Vojtěcha Krále z Dobré Vody, abychom uvedli alespoň jména nejznámější. Dnes je uspořádána abecedně a obsahuje ve 32 krabicích 4 368 erbů. Jedná se výlučně o erby rodové, a to jak kreslené, tak některé tisky. Vedle kreseb a barevných vyobrazení jsou zde zařazeny některé náčrtky a skicy a výjimečně i originální součásti jiných než sběratelských souborů. U některých jde pravděpodobně o vyříznutá vyobrazení z památníků a v několika případech i o miniatury z erbovních listin nebo jejich kopie.[2] Její cena jako historického nebo heraldického pramene je pochopitelně různá. Většinou chybí údaj o původu a některá duplicitní vyobrazení se liší. Místy nacházíme Schulzovou rukou psané poznámky o tom, zda erb odpovídá pečeti. Přesto, že její informační hodnotu je třeba zvažovat případ od případu, najdeme zde občas erby málo známé nebo v běžné literatuře zcela chybějící.

Sbírka pečetí

Z hlediska heraldické práce je důležitější sbírka pečetních otisků. Její počátky splývají prakticky se založením ústavu. První dary otisků pojímaných jako starožitnosti známe již z r. 1819 a v r. 1823 bylo shromážděno kolem 500 pečetí. Podstatným rozšířením byl nákup soukromé sbírky Josefa Karla Burdeho (1779-1848) - mědirytce a správce obrazárny Společnosti vlasteneckých přátel umění. Ten nabídl ke koupi svou kolekci, čítající podle jeho vlastních odhadů na 16 000 kusů. Tento počet se ukázal značně nadsazený a Burde, který se v letech 1826 - 1831 stal dokonce kustodem sfragistické sbírky, po několika urgencích část ještě doplnil, ale prakticky nikdy nedosáhl slibovaného počtu. Z dalších přírůstků se připomíná dar Josefa Dlabače z Písku. Po Burdeho dramatickém odchodu z Muzea zůstaly pečeti nezpracovány. Ještě roku 1839 si stěžuje František Palacký, že jde o materiál nesoustavný, neuspořádaný a prakticky neupotřebitelný. Přičiněním Jana Schmidta z Bergenholdu získalo Muzeum úřední cestou otisky pečetí českých měst a městeček. Návrh na získání otisků pečetí cechovních a církevních nebyl realizován. Ve stísněných poměrech muzejních zůstávaly pečeti vždy jen okrajovou záležitostí střídavě uloženou u sbírek etnografických a u knihovny. Teprve v r. 1891 se staly trvalou součástí archivu. Tehdy se pohyboval odhad mezi 60 až 80 tisíci a Václav Schulz je označil za zcela neuspořádané. Dnes odhadujeme sbírku na přibližně 40 tisíc kusů. Lístkový katalog, členěný na pečeti šlechtické a obecní, obsahuje však sotva 1/3 celkového počtu. Jde o směs původních sádrových odlitků, tónovaných obvykle do červena, jednotlivých kusů originálů odtržených od dnes neurčitelných listin a množství přitištěných pečetí vystřihaných ze spisového materiálu. Mimo to jsou zde novější otisky typářů, jak muzejních, tak jiných a vedle toho i několik ve své podstatě dekorativních alb. Ty jsou sice počtem kusů velmi obsáhlé, ale většinou jde o téměř manufakturní produkty 19. století, blíže neurčené a jejich cena je téměř mizivá. Sbírku můžeme časově vymezit od konce 13. do konce 19. sto-

letí, i když převahu tvoří přirozeně produkce novější. Badatelsky je využitelná pouze částečně a připravovaný nový katalog je vzhledem ke kvantitě materiálu otázkou řady let.

Sbírka typářů

Sbírka typářů a razítek čítající 1 380 kusů od 14. do 20. století vznikala původně mimo archiv. Na pečetidla se pohlíželo nikoli z hlediska sfragistického, ale zprvu jako na starožitnost, později jako na uměleckohistorický artefakt. Typáře přicházely do Muzea částečně s pečetěmi a některé z nich byly patrně součástí Burdeho sbírky. Ve zprávách o přírůstcích sbírek bychom našli řadu zmínek o darech či nákupech jednotlivin. Řadu z nich už nelze dnes přesně identifikovat. Podstatné obohacení znamenal rok 1851, kdy po zrušení staré soudní organizace bylo příslušnou komisí rozhodnuto, aby historicky cenná pečetidla nebyla ničena, ale předána Muzeu, které zároveň ručilo za to, že nedojde k jejich znaužití. Tato akce přinesla především pečetidla správních úřadů, ale i měst a cechů. Typáře byly uchovávány zpočátku s pečetěmi u knihovny, v letech 1891-94 byly postoupeny archivu a pak znovu až do roku 1920 přešly do numismatického oddělení. Od té doby jsou trvale součástí Archivu NM. Z velkých nákupů je třeba připomenout sbírku dr. Emanuela Bergera čítající přes 500 kusů získanou v r. 1889. Sbírka je dnes rozdělena do 6 oddělení.[3] (Šlechta, duchovenstvo, města, cechy, úřady a různé.) Nejpočetnější je skupina typářů šlechtických a pečetidel úřadů a spolků. K dispozici je lístkový katalog opatřený základními údaji a nalepeným papírovým otiskem. Publikována byla dosud pouze pečetidla měst a obcí[4] a v současné době se pracuje na novém katalogu podle pravidel současné celostátní evidence. Soubor je svým rozsahem důležitým pramenem nejen pro heraldiku, ale vzhledem k časovému rozpětí i k vývoji pečetidla jako takového.

S uvedenými sbírkami souvisí svou podstatou Sbírka autografů a pečetí arch. Josefa Hlávky.

Sbírka vznikla ze soukromého zájmu architekta, známého mecenáše a presidenta České akademie věd a umění Josefa Hlávky (1831-1908). Do Národního muzea se dostala z pozůstalosti. Obsahuje fragmenty originálních písemností z 16. - 19. století s podpisy a často i přitištěnými pečetěmi. Materiál je členěn systematicky a uvnitř jednotlivých skupin abecedně - panovníci, šlechta, duchovenstvo, města, městské úřady, notáři a varia. Celkem výjimečně je písemnost v případě menšího formátu dochována jako celek. Mimoto se vyskytují i samostatné originální přitištěné pečeti vystříhané z dnes zcela neidentifikovatelných zdrojů. Jednotlivé obálky jsou nadepsány jménem, označeny počtem kusů a odkazem na původní index. Celkem obsahuje 1686 inventárních jednotek. Součástí jsou i průvodní rukopisné svazky s malovanými erby.

Z nejnovějších heraldických akvizic je třeba zmínit Sbírku znaků českých měst Karla Lišky. Jde o fotoreprodukce autorova materiálu, o němž již byla řeč na minulých setkáních. Posledním přírůstkem je pak Heraldická a genealogická sbírka Ivo Pelanta. Její význam spočívá především v pečlivé excerpci porůznu roztrouseného materiálu, což poskytuje základní orientaci při zodpovídání genealogicko heraldických dotazů a cenná je i fotografická složka, která dokumentuje často již neexistující objekty.

Heraldický materiál, a to svou povahou často závažnější, nacházíme ovšem i v dalších fondech a sbírkách. Na prvém místě je to Sbírka pergamenových listin.

Jak již řečeno, byl z popudu Františka Palackého listinný materiál vlastně nejstarším sbírkovým programem. V Schulzově uspořádání byla listinám vymezena prvá dvě oddělení, kdy rozlišovacím hlediskem byl pouze formát. Řazení je důsledně chronologické. Z heraldického hlediska jsou sice důležité, zejména pro starší dobu, přivěšené pečeti, ale hlavním přínosem je tu množství originálních erbovních listin. Část z nich byla sice příležitostně publikována,[5] ale celkový speciální soupis dosud chybí. Jde přibližně o 150 kusů od 15. do 20. století vydaných z české i říšské kanceláře, listy palatinů a výjimečně i jednotliviny dalších zemí. Časovým rozsahem i množstvím je soubor důležitý pro vývoj erbovní listiny jako celku.

Sbírka rukopisů

Z rukopisů je třeba zmínit 4 erbovníky a některé svazky z knihovny známého genealoga Bohumíra barona Wunschwitze (1678-1741).

Nejzávažnějším pramenem je tzv. Aula Caroli IV., kopie českého středověkého erbovníku, o němž zde bude prosloven samostatný příspěvek. Dále je nutno připomenout dva německé erbovníky z poloviny 16. století. Prvým z nich je Deutsches Wappenbuch, obsahující znaky panovníka, říšské šlechty, zemí a měst, přibližně z r. 1550.[6] Původem z knihovny v Březnici je druhý erbovník, obsahující erby řady rytířských bratrstev a společností z r. 1555.[7] Více záměrem než provedením je zajímavý pokus o čes-

ký stavovský erbovník z r. 1596.[8] Konečně ukázkou vědomé heraldické aktivity je Wappenbuch Františka Emanuela Renze (1776-1843), přísežného malíře při deskách zemských, obsahující perokresby autorem porůznu shromážděného materiálu.[9] Samostatnou částí jsou šlechtické památníky, kterých je ve fondu 19 kusů. Většinou pocházejí z Wunschwitzova majetku a pro Muzeum byly získány r. 1837. Soupis a přesné signatury jsou již v literatuře publikovány.[10]
Z dalších Wunschwitzian je ještě zajímavý erbovník římské šlechty z r. 1701[10] a rukopis nazvaný lapidárně L'Blason z r. 1699, obsahující vyobrazení jednotlivých heraldických figur s francouzskými termíny.[12]

Eichlerova sbírka

Svébytným materiálem je sbírka obsahující výsledky dotazníkové akce pro získání topografického materiálu pro popis Čech, podniknuté pod muzejní patronací profesorem malostranského gymnázia Josefem Eichlerem v letech 1825 až 1831. Pro nás je důležité, že vedle topografických, vlastivědných a statistických údajů jsou zde velmi často přiloženy i otisky městských, obecních, cechovních i církevních pečetí. Sbírka uložená v 74 kartonech je uspořádána podle starého krajského zřízení, jednotlivých panství a zahrnuje pouze Čechy.

Sbírka H

Vznikla jako součást Schulzova pořádacího systému a byly v ní soustředěny papírové listiny, korespondence, výpisy z desk zemských, kvitance a jiné písemnosti vztahující se k šlechtickým rodinám. V 78 kartonech obsahuje materiál od 15. do 20. století, je řazena abecedně podle rodů a opatřena strojopisným inventářem. Z hlediska heraldiky jsou důležité opisy erbovních listin, často ověřené a provázené vyobrazením.[13] Zanedbatelné nejsou pochopitelně ani pečeti přitištěné na originální korespondenci nebo četných kvitancích. Časté jsou i pečeti zemských či deskových úředníků a dosud zcela nepovšimnuty zůstávají značky a pečeti notářů u ověřených písemností. Méně často nalezneme ovšem i kresby nebo náčrtky erbů.

Sbírka CH

Poslední z původních sbírek archivu je genealogická sbírka Rudolfa hr. Wratislava z Mitrovic a Schönfeldu (1811-1874) vzniklá jeho soukromou sběratelskou činností a r. 1878 vdovou věnovaná Muzeu.[14] Je uložena v 38 kartonech a opatřena strojopisným inventářem. Uspořádána je abecedně podle rodů. Vedle výpisků ze starších pramenů, tiskové a obrazové dokumentace ji tvoří početná kolekce úmrtních oznámení od poloviny 18. do 70. let 19. století. Z čistě heraldického materiálu jsou zde kresby erbů a řada kreslených i malovaných vývodů.

V tomto příspěvku nebylo pochopitelně možné postihnout v úplnosti vše, co může v Archivu Národního muzea heraldika zaujmout. Šlo nám zde především o to, postihnout alespoň profilující sbírky sledované oblasti a upozornit tak na prameny, které mohou být badatelské veřejnosti užitečné.

Poznámky

1. 1. pergamenové listiny (A, B), 2. diplomatář (C), 3. papírové písemnosti všeobecné (D), 4. tištěné patenty a výnosy (E), 5. listiny a písemnosti týkající se měst a obcí (F), 6. Eichlerova sbírka, materiál k popisu Čech z poč. 19. století (G), 7. listiny a písemnosti šlechtických rodů (H), 8. genealogická sbírka hr. Vratislava z Mitrovic (CH), 9. znaky české šlechty, 10. sbírka autografů a pečetí Josefa Hlávky, 11. sbírka pečetí.
2. Viz příloha I.
3. A šlechtické, B duchovní, C města, D cechy, E úřady, F různé.
4. František Čáda, Pečetidla českých měst a obcí v Archivu Národního muzea v Praze. Časopis společnosti přátel starožitností českých 34, 1926. Též zvl. otisk.
5. Především v článcích Aloise Přibyla.
6. ANM, Sbírka rukopisů, č. 60. Papír, 138 s.
7. ANM, Sbírka rukopisů, č. 40. Papír, 261 s.
8. ANM, Sbírka rukopisů, č. 45. Papír, 35 fol.
9. ANM, Sbírka rukopisů, č. 54. Papír, 209 fol.
10. Blažena Hertlová, Úvod do problematiky památníků raného novověku, Z pomocných věd historických III, AUC Phil. et. Hist. 5, 1975, s. 139-140.
11. ANM, Sbírka rukopisů, č. 41. Papír, 50 fol.
12. ANM, Sbírka rukopisů, č. 42. Papír, 63 fol.
13. Viz příloha II.
14. August Sedláček uvádí omylem v hesle Vratislav z Mitrovic, že autorem sbírky je František Josef Bedřich V. z M. (+1879). Ottův slovník naučný, Díl 26, Praha 1907, s.1007.

Příloha I

Soupis kopií miniatur z erbovních listin v Heraldické sbírce Archivu Národního muzea v Praze

BILEK Z BILENBERKA
Kopie miniatury na pergamenu

GRÖSSL
Kopie miniatury na papíře

KUNRÁT Z LÖWENTHALU
Kopie miniatury na papíře

Z LOGAU
Kopie miniatury na papíře

MICHNA
Vyříznutá miniatura z originálu erbovního listu pro Martina Michnu z 1637 III. 12.

PACHELBEL Z GEHAGU
Kopie miniatury na papíře

PETSCHKO
Kopie miniatury na pergamenu

REICHENBACH Z REICHENBACHU
Kopie miniatury na papíře

RITTER Z RITTERSBERKA
Kopie miniatury na papíře

SEILERN
Kopie miniatury na pergamenu

SKRONSKÝ Z BUDŽOVA
Kopie miniatury na papíře

Z SCHERZERN
Kopie miniatury na papíře

SCHIPKO VON SCHIHOFEN
Kopie miniatury na papíře

TEUFEL Z ZEILBERKU
Kopie miniatury na pergamenu

UNGAR Z RITTERSBERKA
Kopie miniatury na papíře

VALCHOVSKÝ Z WALCHENHEIMU
Kopie miniatury na papíře

WEINRAUCH
Kopie miniatury na papíře

ZAČAL Z BÍLETÍNA
Kopie miniatury na papíře

Příloha II

Soupis opisů erbovních listin ve sbírce H. Archivu Národního muzea v Praze, opatřených vyobrazením erbu.

Předkládaný soupis vznikl při revizi sbírky H. a jsou v něm podchyceny pouze texty, provázené kopií původní znakové miniatury, nebo jiným vyobrazením erbu. Při této příležitosti nebylo totiž možné přihlížet k dalším textům erbovních listin, které vyobrazení postrádají. Záhlaví respektuje označení složky v kartonu. Zprvu je uveden základní údaj o původním textu a jeho datace, pak forma dochování, datace opisu a charakteristika vyobrazení.

Karton 3
BEVIER von FREIRIEDT
Rytířství pro Jana B v. F. 1701 X. 20.
Dobový ověřený opis s miniaturou. Nedatováno.

z BIRNBAUMU
Šlechtictví pro Kryštofa a Leopolda z B.
1577 XI. 13.
Neověřený opis 2. pol. 18. stol. s miniaturou.

Karton 4
von BOLZA
Hraběcí stav pro Josefa von B. 1761 VIII. 3.
Ověřený opis s vyobrazením erbu. 1784 I. 13.

von BOSSI
Šlechtictví pro Antonína v. B. 1654 IV. 23.
Ověřený opis s miniaturou. 1734 VI. 5.

Karton 9
CELESTA z CELESTINU
Erbovní list pro Albrechta a Jakuba C. z C.
1629 V. 10.
Kancelářský opis s miniaturou a podpisem panovníka.

Karton 11
CEZNAR ze SPITZENBERKA
Rytířství pro Matyáše C. z S. 1593 I. 14.
Ověřený opis s miniaturou. Nedatováno (18. st.)

DAČICKÝ z HESLOVA
Erbovní list pro Ondřeje Dačického. 1571 VII. 11.
Ověřený opis ve formě listiny s miniaturou.
1772 VII. 11.

DIRIX von BRUCK
Šlechtictví pro Jana Severina a Františka D v B. 1672 IV. 19.
Kancelářský opis s vlepenou miniaturou. Nedatováno.

Karton 15
z ESCHERICHU
Rytířství pro Jiřího Vavřince Escherige z E.

1737 VII. 9.
Ověřený opis s miniaturou. 1743 VII. 14.

FLEISSNER z VOSTROVIC
Panský stav pro Arnošta ryt. z V. 1818 VI. 1.
Neověřený opis s vyobrazením erbu. 1857 II. 11.

FORKO z FORKENAVY
Šlechtictví pro Matyáše Fridricha F.z F.
1649 III. 22.
Ověřený opis s vyobrazením erbu. 1779 VII. 30.

FRANK z FRANKENBUSCHE
Šlechtictví pro Jiřího Josefa F.z F. 1719 XII. 7.
Ověřený opis s miniaturou. 1737 II. 12.

Karton 16
FROBEL
Šlechtictví pro Jindřicha F. 1647 II. 20.
Ověřený opis s miniaturou. 1700 VI. 30.

Karton 17
GEMRICH z NEUBERKA
Šlechtictví pro Jana Ignáce G.z N. 1723 IV.26.
Ověřený opis s vyobrazením erbu. 1760 II. 22.

Karton 31
z KOSMAČOVA, Bělohradský
Potvrzení přijetí k erbu Ambrože Bavora, Jana Bělohradského a Jana Velvarského Pavlem Radoňovským z Kosmačova. 1586 IX. 30.
Ověřený opis s miniaturou. 1841 I. 10.

KRIEGELSTEIN von STERNFELD
Šlechtictví pro Kryštofa K.v S. 1793 XII. 7.
Neověřený opis s přiloženým vyobrazením erbu.
Nedatováno (19. stol.)

Karton 32
z KRONBERKA
Jiří Bartold Pontan z Breitenberka uděluje z moci palatina erb Mikuláši, Ondřeji, Tomášovi Strakům, Mikuláši Zhorskému a Matyáši a Petrovi Pavlovským z K. 1601 V. 10.
Ověřený opis ve formě listiny s miniaturou.
1714 III. 1.

z KRSOVIC
Rytířství pro Jindřicha Maxmiliána Taubmanna z K. 1631 III. 24.
Ověřený opis s miniaturou. 1773 II. 5.

Karton 33
VOŘÍKOVSKÝ z KUNDRATIC
Šlechtictví pro Daniela a Františka V.z K.
1659 VI. 22.
Neověřený, nedatovaný opis 18. stol. s přiloženou vyříznutou miniaturou na pergamenu z originálu erbovního listu.

Karton 34
LEVENEUR z GRÜNWALLU
Starý rytířský stav pro Jindřicha a Jana L.z G.
1705 V. 8. ?
Miniatura na pergamenu. Nedatováno. Kopie?

Karton 36
z LOGAU
Panský stav pro Jindřicha, Davida a Kryštofa z L. 1604 I. 7. ?
Kopie miniatury na papíře. Nedatováno.

LOCHNER z LINDENHEIMU
Šlechtictví pro Františka a Jana Bernarda L.
z L. 1674 I. 20.
Ověřený opis s vlepeným vyobrazením erbu.
1739 III. 20.

Karton 37
LOUNSKÝ Z TIEFENTHALU
Šlechtictví pro Jiřího L.z T. 1652 IX. 24.
Ověřený opis ve formě listiny s vyobrazením erbu. 1828 IX. 28.

LUDVÍK z LIEBENECKU
Šlechtictví pro Jiřího L.z L. 1600 IV. 10.
Ověřený opis s miniaturou. 1723 XI. 3.
Potvrzení šlechtictví pro Jiřího Ondřeje L.z L.
1667 V. 20.
Ověřený opis s miniaturou polepšeného erbu.
1723 XI. 3.

hr. LÜTZOW
Panský stav. 1643 XII. 18.
Ověřený opis s vyobrazením erbu. 1781 VIII. 28.

Karton 39
MARCHISIO de CASELLÉ
Rytířství pro Karla M.de C. 1782 XI. 9.
Vyříznuté folio z originálu diplomu.

Karton 41
MILOTSKÝ z GNADENTHALU
Šlechtictví pro Antonína Ferdinanda M.z G.
1744 V. 2.
Ověřený opis s vyobrazením erbu. 1745 I. 20.

MONSE
Šlechtictví pro Josefa Vratislava Monse.
1780 XII. 1.
Neověřený nedatovaný opis s vyobrazením erbu.

Karton 42

z NEFFZERN
Kopie miniatury erbovního listu. Nedatováno.
Podle orig. 1660 XII. 1. ?
Starý panský stav pro Wolfganga Konráda v. N.
1734 VII. 30.
Ověřený opis s vyobrazením erbu. 1753 IV. 8.

Karton 44
PENTERRIEDER z ADELSHAUSENU
Potvrzení šlechtictví pro Jana Kašpara P. z A.
1717 VII. 30.
Ověřený opis s vyobrazením erbu. 1727 XI. 8.

Karton 47
REINWETTER z REINFELDU
František Tomáš Viesenteiner udílí z moci palatina erb Janovi R.z R. 1651 II. 24.
Ověřený opis ve formě listiny s miniaturou.
1774 IX. 16.

Karton 48
ŘÍKOVSKÝ z DOBŘIC
Panský stav pro Jana Viléma Ř. z D. 1675 IV. 24.
Neověřený opis s vyobrazením erbu. Nedatováno.

Karton 49
RUŽOVSKÝ z RUŽOVA
Potvrzení šlechtictví pro Jana Viléma R.z R.
1644 VII. 16.
Dobový ověřený výpis z desk zemských s miniaturou. Nedatováno.

Karton 52
STIEBIG
Šlechtictví pro Jana Ferdinanda S. 1682 XI. 5.
Dvojnásobně ověřený opis s miniaturou. 1686
XI. 9. 1750 II. 26.
Rytířství pro Karla Josefa v. S. 1728 V. 29.
Ověřený opis s vyobrazením erbu. 1750 II. 26.

STRACHWITZ
Panský stav pro Kryštofa Maxmiliána v. S.
1630 IX. 20.
Kancelářský opis s miniaturou. Nedatováno.

STRAKA z NEDABYLIC
Starý panský stav pro Jana Karla a Františku Sylvii S.z N. 1720 V. 6.
Ověřený výpis z desk zemských s vyobrazením erbu. 1732 VI. 6.

Karton 54
ŠERZER z MALÉHO MLÝNA
Šlechtictví pro Julia Š. z M.M. 1681 II. 22.
Ověřený opis ve formě listiny s miniaturou.
1747 II. 18.
Panský stav pro Albrechta Františka Scherzera von Klein Mühl. 1702 XII. 23.
Ověřený opis s vyobrazením erbu. 1743 V. 8.

Karton 56
ŠOFMAN z HERMELESU
Rytířství pro Jindřicha a Kryštofa Š. z H.
1548 II. 1.
Ověřený opis s miniaturou. 1669 XII. 30.

ŠOLC
Šlechtictví pro Jiřího, Mikuláše, Petra a Baltazara Scholtze. 1595 IX. 14.
Ověřený opis s vyobrazením erbu. 1701 VIII. 22.

Karton 58
ŠTERNBACH
Nedatované kopie miniatury z erbovního listu svob. pánů 1698 III. 26.
Přelom 18. a 19. stol.

Karton 59
ŠVARC ze ŠVARCENFELDU
Jan Jáchym hr. Slavata uděluje z moci palatina erb Eliáši Karlovi Schwartzovi. 1674 IV. 27.
Dobový opis s podpisem vydavatele a miniaturou.

Karton 60
TEXTOR
Rytířství pro Františka Ignáce T. 1749 V. 27.
Kopie miniatury. Nedatováno.

TILŠER z ROSENHEIMU
Rytířství pro Jana Jakuba Aloise T.z R. 1733
IV. 13.
Dobový kancelářský opis s podpisem panovníka a miniaturou.
Šlechtictví pro Martina Ignáce T. z R. 1758
VII. 31.
Dobový kancelářský opis s miniaturou. Nedatováno.

UGARTE
Hraběcí stav pro Petra hr. U. 1676 XI. 12.
Neověřený opis s miniaturou z diplomu českého hraběcího stavu pro Františka Arnošta hr. U.
z 29. V. 1713. Nedatováno.

ULLEFELD
Hraběcí stav pro Cornifize hr. U. 1641 VIII.7.
Ověřený opis s miniaturou. 1726 VII. 6.

Karton 69
WEINGARTEN
Rytířství pro Jana Jakuba v. W. 1681 I. 28.
Výpis z desk zemských s vlepeným vyobrazením erbu na pergamenu.
Nedatováno. (poč. 19. stol.)

VELTRUBSKÝ
Jaroslav Bořita z Martinic z moci palatina uděluje erb Jakubu V. 1638 VIII. 10.

Ověřený opis s miniaturou. 1819 XI. 29.

Karton 70
VEVIER z BLUMENBERKA
Šlechtictví pro Valentina Antonína V. z B.
1728 IV. 10.
Ověřený opis s vyobrazením erbu. 1731 IX. 15.

Karton 71
WILCZEK
Hraběcí stav pro Jindřicha Viléma hr. v. W.
1714 IV. 8.
Neověřený opis s kresbou erbu. 1785 IV. 16.

WIRTH z WEYDENBERKU
Rytířství pro Jana Jiřího W. z W. 1740 VI. 4.
Foto miniatury z poč. 20. stol.
Karton 78
ŽELECKÝ z POČENIC
Starý panský stav pro Jana Felixe a Maxmiliána
Františka Ž. z P. 1706 VII. 13.
Ověřený opis s vyobrazením erbu. 1710 XII. 18.

Heraldische Sammlungen und Materialien im Archive des Nationalmuseums

Das Archiv des Nationalmuseums in Prag hat während 140 Jahren seines Daseins in seinen Fonden eine Menge von merkwürdigen Materialien aus dem Gebiete der Heraldik konzentriert. Der Beitrag stellt eine Übersicht der wigtigsten Fonde und Sammlungen vor, welche der heraldischen Forschung bedienen können. Er schildert derer Enstehung, die Art ihrer Bearbeitung sowie der Nutzbarkeit für die gegenwärtigen Forscher. Es galt hier die Wappen-, Petschaft- und Siegelstöcke-Sammlung als die interessante sowie die Sammlung der Autographen und Petschaften aus dem Vermögen Josef Hlávka. Es widmet seine Aufmerksamkeit auch den heraldischen Handschriften, den Wappenurkunden und den schriftlichen Materialien der Adelsgeschlechte. In der Beilage bringt er eine Consignation der legalisirten Abschriften der Nobilitations-Urkunden mit den zugehörigen Wappen-Abbildungen. Da das Archiv des Nationalmuseums bisher Mangel an die Wegführer über seinen Sammlungen leidet, stellt jene Übersicht eine sehr nutzbare Beihilfe vor.

MK

Vladimír Rolinc

Valašsko 16. — 18. století očima genealoga

Do problematiky valašské rané genealogie bylo možno částečně nahlédnout již na II. setkání genealogů a heraldiků v Ostravě v roce 1983, kdy byly zveřejněny výsledky komplexního identifikačního rozboru obce Hošťálková na Vsetínsku. Tehdy tento příklad byl brán spíše jako velmi vhodný důkaz pro účinnost kontrolních identifikačních metod (dále pouze KIR), než jako hlubší pohled na ranou genealogii této oblasti.
Dnes, kdy se mohu opřít o více jak 11.000 rodinných listů vysloveně valašské provenience, je vhodnější chvíle k vyslovení šířeji platných závěrů.

Ještě před třemi roky jsem se bránil představě existence nějaké ryze oblastní rané genealogie, ale tak rozsáhlý průkazní materiál si nový závěr přímo vynutil:
Užitá občanská genealogie 16. až 18. století má v prostoru valašského regionu určité charakteristické prvky, které ji značně odlišují od ostatních moravských oblastí.
Stejně jako jinde v českých zemích i počátek valašské rané genealogie teoreticky souvisí s počátkem vzniku příjmení v této oblasti. Ovšem prakticky užitá občanská genealogie dává do svých vnitřních problémů nahlédnout převážně až datem založení matrik. Na Vsetínsku, které bezesporu představuje nejtypičtější část Valašska, se tak stalo ještě v průběhu třicetileté války v roce 1644. K pochopení dalšího vývoje musíme si uvědomit však v prvé řadě vnější vlivy a souvislosti, které nesporně a podstatně vývoj genealogie ovlivnily.

Pohled na Valašsko z roku 1644 není radostný. Probíhá hrdelní exekuce po potlačeném povstání. Ze známého počtu 1936 valašských rodin na Vsetínsku, Vizovicku, Lukovsku a dnešním Gottwaldovsku plných 148 jich ztrácí svého živitele. Přes 200 Valachů uniká "uskočením", t. j. emigrací převážně na sousední Slovensko (tehdejších Uher). Je vypleněna většina va-

lašských obcí, z nichž některé jsou zčásti, některé plně vypáleny.

Tento obraz hrůzy a utrpení přináší však automaticky valašské genealogii do vínku jmenovitý výčet obyvatel jmenovaných oblastí. Nedoceněna byla na tomto unikátním dokladu ta skutečnost, že jeho sestavení nemá náhodné pořadí, ale je sestaven na principu použitém o několik let později při I. a II. lánové visitaci a její pozdější rektifikaci v r. 1749.

140 letá sledovatelná historie valašské rané genealogie, končící v roce 1784 vydáním známého dekretu vídeňské dvorské kanceláře, dostává však 6. dubna 1666 další nesmírně cenný nematriční doklad. Je jím podrobný popis panství Vsetín, vyhotovený ve spojitosti s plánovaným prodejem panství pro finanční potíže jeho majitele hraběte Jiřího Ilesházyho. Tento popis se podrobně zabývá každou usedlostí vsetínského panství s jmenovitým výčtem obyvatel každého jednotlivého domku, počtem dětí, údaji o zaměstnání a dalšími cennými podrobnostmi.

Ovšem tím končí výčet kladných prvků pro bádání v této oblasti. Méně radostný je pohled na matriky samé. Jsou mezernaté, obsahují mimořádný počet nepřesností a chybných údajů. I když valnou část těchto nesprávných údajů možno rozbory KIR odstranit, ovlivnil tento stav i výběr vzorové oblasti, jejíž výsledky by bylo možno aplikovat na převážnou část valašského regionu. Vybráno bylo Vsetínsko, které s výjimkou Velkých Karlovic téměř celé patřilo k faře Vsetín, Když v 80. letech 17. století se tato fara rozpadá na několik dílčích farností, padla volba na farnost Pržno, zahrnující obce Pržno, Ratiboř, Hošťálkovou, Kateřinice, Mikulůvku, Jablůnku, Bystřičku a Růžďku, tedy obce s typicky valašským osídlením. Ve zmenšené farnosti Vsetín nebylo možno pokračovat právě pro vážné nedostatky v matričním materiálu. Byly tam totiž nenahraditelně ztraceny části oddacích a úmrtních matrik. U oddacích to činí 17 let, u úmrtních dokonce čtvrt století. Jak ukázaly srovnávací studie s výsledky, získanými mimo tuto oblast fary Pržno, např. s obcí Zděchov na moravsko-slovenském pohraničí, nebo Rajnochovicemi z oblasti jihomoravské, nahradila zvolená farnost plně vlastní Vsetín a okolí a její výsledky můžeme v zásadě aplikovat na převážnou část valašského regionu.

K lepšímu pochopení překvapivých výsledků komplexního identifikačního rozboru jednotlivých obcí vybrané vzorové valašské oblasti rád bych se předem podrobněji zastavil u pojmu znásobené příjmení. Je to nový určující pojem v užité občanské genealogii. Územně je omezen na české země a ty oblasti, pro které platil dekret vídeňské dvorské kanceláře z roku 1784. A tímto rokem končí i časově jeho platnost, počínající vznikem příjmení.

Jednoduše ho můžeme definovat, jako jednotící pojem pro výskyt většího počtu různých příjmení pro jednu a tutéž fyzickou osobu, aniž by vznik těchto nových příjmení byl předem legalizován sňatkem, osvojením nebo podobnými legálními prostředky pro změny příjmení.

Je to tedy rozdílný pojem od pozdějších známých vztahů mezi skutečným příjmením a přezdívkami nebo přízvisky. Znásobená příjmení jsou navzájem rovnocenná. To platí i v případě, kdy by z časové chronologie nebo z jiných důkazů jsme mohli dát některému z nich prioritu a zbylé odsoudit do úlohy přezdívek. I zde ovšem by každé nově objevené znásobení mohlo tuto prioritu změnit, což by vedlo k zmatkům, které právě vzájemná rovnocennost vylučuje.

Dobu, kdy v českých zemích existovalo nejisté příjmení, jsme nazvali ranou genealogií a časově se plně shoduje s výskytem znásobeného příjemní. Je to název výstižný a nelze souhlasit s tím, aby slovíčko raný bylo úzce monopolizováno pro šlechtickou genealogii a nuceně nevhodně aplikováno na užitou genealogii občanskou, mající zcela rozdílný vývoj.

Ale vraťme se na Valašsko k výsledkům komplexního identifikačního rozboru (KIR) ve vybrané vzorové oblasti. Rozbor byl za období 1644 až 1784 proveden u všech rodů obcí: Jablůnka, Kateřinice, Mikulůvka, Pržno a Ratiboř.
Výsledky zbývajících obcí farnosti Pržno - Hošťálková, Bystřička a Růžďka jsou ve shodě se závěry této tabulky:

Sledované období 1644-1784	Obce					
	Jablůnka	Kateřinice	Mikulůvka	Pržno	Ratiboř	Celkem
Počet rodinných listů	868	773	514	827	1096	4.078

Počet příjmení v obci	298	257	191	277	348	/1.371/
z toho vykazuje znásobení	183	160	128	172	215	/858/
tj. %	61,41	62,25	67,00	62,09	61,78	62,58
Příjmení bez znásob. po I.etapě	115	97	63	105	133	/513/

U příjmení, které nevykazovaly zatím znásobení, mluvíme po dokončení rozboru obce jako o I. etapě, neboť jejich počet je postupně snižován dalšími rozbory sousedních obcí. Z jejich počtu by měla být vynechána zkreslující skupina tzv. "mrtvých příjmení", t. j. z příjmení převzatých z I. půle 17. století, z nichž se některá již dále nevyvíjela a neznáme jejich předešlý vývoj a též příjmení osob duchovních, zřízenců a úředníků nevalašského původu. Procento znásobení by těmito dodatečnými úpravami vzrostlo velmi podstatně a 80 % hranice znamená velmi reálný a střízlivý odhad. Přesvědčuje nás o tom i autorem vedený lístkový index příjmení dokumentovaných na Valašsku. Asi z 1.800 příjmení, po odečtu karet s ojedinělým zápisem, lze u rodů s delším pobytem v oblasti jen stěží nalézt kartu, která by záznam o znásobení neobsahovala. Právem tedy považujeme vysoké procento znásobení, minimálně nad 50 %, za první prokázaný prvek, který nám dokazuje specifičnost užité občanské genealogie ve valašském regionu.

Druhou zvláštností valašské rané genealogie je nespolehlivost v lokaci značné části hlavně matričních zápisů. Příčinou je specifický vývoj osídlení této oblasti. Kromě přirozeného postupného rozšiřování vlastní obce existuje zde od 16. století tzv. pasekářská kolonizace, spočívající v odlesnění vhodných ploch mimo intravilán obce. Některé "paseky" jsou od stávajících obcí značně vzdálené a jejich příslušnost k té které obci začíná být spornou. A tato skutečnost se promítá i do dokladů.

Uvedu příklad: -Samota, obývaná rodem Dřevojánek, je střídavě počítána do obce Růžďka i Jablůnka. Na Prženstu jsou paseky, které postupně patří dokonce do tří obcí.

Dalším faktorem podporujícím tuto nejistotu v lokaci je známý fakt, že na Valašsku během období rané genealogie vznikají nové obce (Halenkov, Mikulůvka, Bystřička) a že tato skutečnost není důsledně promítána do lokace. A tak u mnohých samot mají rodopisné zápisy různá určení bydliště, aniž by usedlík této samoty ve skutečnost tuto samotu opustil.

Ani sebesvědomitější výpis údajů, týkající se určité obce, nám tedy nedává záruku, že nepostrádáme část zápisů a naopak, že nebudeme nuceni některé informace vylučovat ve prospěch sousedních obcí. Ujednocování rodinných listů je v těchto případech velmi obtížné a velmi to komplikuje rozbory. Prakticky to znamená, že pokud badatel v této oblasti nemá k dispozici rozbory KIR a nezná přesnou prostorovou lokaci jednotlivých pasek, pak musí k excerpci údajů pro určitou obec přidat i sondy do všech obcí, která s udanou obcí katastrálně sousedí.

Teprve po vyřešení problémů se znásobením a po upřesnění nejistých lokací, můžeme upřesnit třetí specifikum valašské rané občanské genealogie a tím je emigrace na Slovensko, event. opačně přistěhovalectví z této oblasti tehdejších Uher. Nejedná se o výjimečné případy: sledování jednotlivých valašských rodů připomíná někdy sledování vodních zdrojů v krasové krajině. Bez předběžného aviza vše naráz končí, aby jinde se naopak objevily populace, které nemají počátek ve valašském regionu. Celý problém komplikuje současná vnitřní valašská migrace, velmi komplikovaná a rozsáhlá, a tak řešení problému bude vyžadovat mnohem více zájmu, než mu bylo dosud věnováno. A je to otázka zajímavá nejen demograficky. Vznik příjmení Slovák, Slováček, Sloveniak apod. většinou prokazuje původ ze Slovenska. Ještě zajímavější je však vazba vzniku příjmení Polák, Polách, Polášek apod. na přistěhovalectví ze severovýchodu, o kterém toho víme mnohem méně. Ale to je již námět pro zvláštní studii.

Závěrem se zastavím u posledního specifika valašské oblasti v období celé rané genealogie. Je to zcela mimořádné postavení příjmení manželky v následných populacích.

Známe tento způsob změny příjmení takzvaně "po střeše" i z jiných oblastí Čech a Moravy. Na usedlosti, kde delší čas existovalo určité příjmení, může toto příjmení dostat i populace otce s jiným příjmením a dokonce i nový usedlík bez pokrevné vazby. Na Valašsku však tyto předběžné podmínky nemusí existovat - - prakticky již sám sňatek je mnohdy dostatečným důvodem pro takovou změnu a badatelsky se vyplatí tuto možnost soustavně sledovat při zjišťování znásobených příjmení.

Závěr je tedy jednoznačný: Užitá občanská genealogie valašského regionu v období 1644 - 1784 se celkem podstatně odlišuje od ostatních oblastí českých zemí.
Nejtypičtějšími znaky této specifičnosti jsou:

a./ mimořádný rozsah znásobení příjmení, přesahující 50 %
b./ nejistota v lokaci značné části rodopisných informací
c./ málo přehledná rozsáhlá vnitřní migrace a emigrace
d./ zvláštní postavení příjmení manželky v znásobení příjmení následných generací.

Výsledně to vede k podstatnému ztížení badatelských prací v tomto regionu. A jestliže v jiných oblastech českých zemí jsou alespoň dílčí identifikační rozbory nutností k docílení vědecky fundovaných závěrů, pak pro Valašsko to, za uvedených specifičností, platí dvojnásobně. Po několikaletých výzkumech v tomto regionu považuji za velmi málo pravděpodobné uspět při sestavování rodokmenů klasickým bádáním na základě příjmení, aniž by to bylo na úkor úplnosti a serióznosti práce. Najít východiska z této situace nebude lehké.

Uvědomme si, že náš řadový badatel přichází do badatelen archivů většinou teoreticky nepřipraven na řešení záludností rané genealogie a že to vždy není pouze jeho chyba. Do matrik nelze psát opravy a doplňky a zatím je jen snem představa, že k matrikám rané genealogie budou v archivech existovat fondy s provedenými rozbory. Zveřejňování výsledků KIR ve sbornících a časopisech nemůže být systematické a ukázalo se být málo účinným.

Rezignovat ovšem nelze a tak jako skromný pokus o zvrat této nepříznivé situace je nutno brát zřízení pravidelné poradenské služby Genealogickou a heraldickou sekcí Vlastivědné společnost muzejní v Olomouci vysloveně pro období rané genealogie pod vedením autora tohoto článku. Propozice budou naším zájmovým klubům a sekcím zaslány písemně.

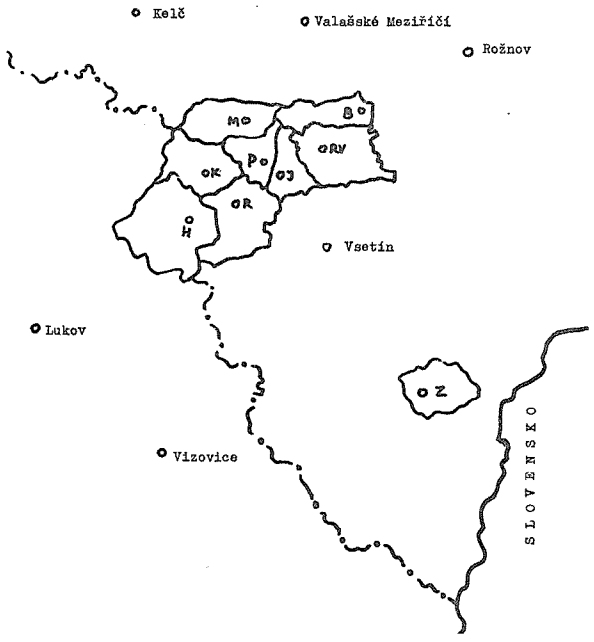
Přál bych si, aby tento závěr článku zmírnil obavy z badatelské práce ve valašském regionu, tedy v oblasti sice badatelsky velmi náročné, ale zato genealogicky jedné z nejvděčnějších v českých zemích.

Die Walachei des 16. - 18. Jhs im Anblick der Genealogie

Die Bürger-Genealogie des 16. - 18. Jhs im Raume der Walachei angewandt, besitzt gewisse charakteristischen Eigenschaften, die sie gegen den mährischen Gebieten beträchtlich abgesondert tuen. Die typischen Zeichen sind häufige Änderungen des Vornamens, die ausgedehnte, sehr schwer übersehbare Innenmigration und die besondere Position des Vornamens der Gemahlin bei den Änderungen des Vornamens in den späterer Generationen. Der Autor beweist seine Behauptung durch ausführliche Analyse der Matriken der Gemeinden Jablůnka, Kateřinice, Mikulůvka, Pržno und Ratiboř.

PŘÍLOHA č. I

Měřítko 1 : 200 000
— . — hranice severomoravského kraje
Zkratky : J = Jablůnka K = Kateřinice P = Pržno
M = Mikulůvka R = Ratiboř RV = Růštka
B = Bystřička Z = Zděchov

Vladimír Růžek

K obsahu a dataci nejstaršího českého erbovníku tzv. Aula Caroli IV.

Když v roce 1940 publikoval Jiří Čarek v Erbovní knížce na rok 1940 článek "Balbínova a Crugeriova Aula Caroli IV.", otevřel tak bezděčně otázku podoby patrně nejstaršího českého středověkého erbovníku, byť dochovaného v mladší kopii ze 17. století. A protože se tento erbovník hlásil svým názvem do doby Karla IV. a svými 172 znaky nabízel rozsáhlou sondu do struktury Karlova panovnického dvora, byla tato prvotně ryze heraldická otázka objektivizována do roviny závažné problematiky správní.[1] Nepochybně padá na vrub tísnivému ovzduší německé okupace, že Čarkův článek nevyvolal širší odezvu mezi heraldiky ani historiky a posléze takřka upadl v zapomenutí.

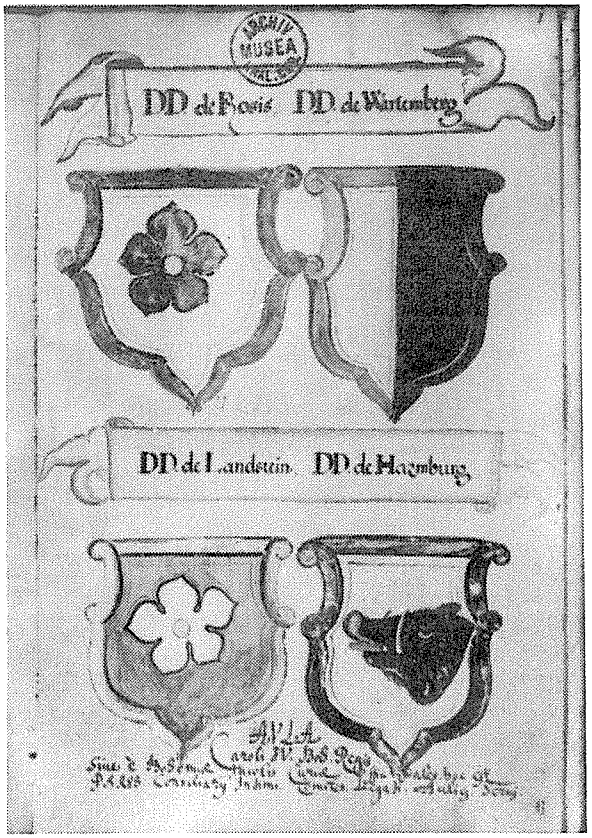
Na tomto místě bych chtěl navázat na Čarkova základní objevná zjištění a připojit některé své poznatky ze studia tohoto důležitého, ale rozporuplného a komplikovaného pramene. Při výkladu vyjděme z rukopisu č. 44 archivu Národního muzea, který J. Čarek identifikoval jako kopii dnes nezvěstného středověkého erbovníku. Rukopis označený na přední desce titulem AULA CAROLI QUARTI ROMANI IMPERATORIS ET BOHEMIAE REGIS má 60 papírových folií, z nichž na 22 přichází 172 neuměle vymalovaných znaků. Počáteční folia 1 až 5, jakož i následující folia 28 až 57, zůstala prázdná. Na posledních dvou foliích (58^v, 59^r) se nalézají latinské heraldické poznámky a latinsko-český připisek, obojí bez zjevného vztahu ke znakové výzdobě.[2]

Zmíněný soubor, čítající celkem 172 znaků, je vnitřně rozčleněn do tří tématických oddílů, z nichž obsah každého je charakterizován latinským nadpisem. Tak první oddíl s 68 znaky má zachycovat erby dvořanů, radů, úředníků, důvěrníků a legátů Karla IV. jako českého krále, tedy králův český dvůr. Nadpis druhého oddílu s 56 znaky ohlašuje zase dvořany a úředníky říšské z titulu Karla jako císaře římského.[3] Poslední oddíl s 48 znaky vypovídá v nadpisu, že jde o erby hrabství, knížectví a království nejvznešenějšího domu rakouského.[4]

Znaky jsou malovány temperou po čtyřech na každé straně folia, vždy dva v horní a dva v dolní polovině. Štíty jsou bez klenotů. Ve třetím oddíle jsou nad znaky hrabství zelené vínky, knížecí znaky mají nad sebou vévodské čepice a znaky království korunu. V celém erbovníku nad dvojicemi znaků je vždy společná stuha s nápisem nad každým znakem, označujícím titul a predikát nositele. Štíty v prvních dvou částech mají renesanční tvar tzv. polského typu. Vlastní znaková pole jsou lemována ozdobnými iluzivními bordurami různých barev, opisujícími základní tvar štítu. Velikost štítu stránku od stránky značně kolísá. Úroveň kreslířského a malířského provedení heraldických figur je podprůměrná. Zvláště poslední habsburská část je provedena velmi hrubě. V této partii jsou vymalovány štíty španělského typu bez orámování. Charakter kresby prozrazuje jiného malíře než u předchozích částí, věnovaných karlovskému dvoru. Třebaže tato část navazuje na obě předchozí, je zjevné, že s nimi nevytváří formální ani obsahovou jednotu.

O dřívějších majitelích rukopisu se dovídáme z vlastnických poznámek na přídeští a předsádce. Jako první je k roku 1709 uváděn blíže neurčený Pekelský.[5] Roku 1736 vlastnil rukopis známý sběratel genealogických a heraldických starožitností Bohumír Daniel svobodný pán z Vunšviců.[6] Konečně poslední vlastnická poznámka na předsádce svědčí o tom, že dne 26. srpna 1862 knihu koupil za 2 zl. 20 kr. od jistého Lustiga Rudolf Vratislav z Mitrovic (zemř. 1874), s jehož genealogicko-heraldickou sbírkou přešla roku 1878 do sbírek archivu Národního muzea.[7]

Při určení autorství muzejního erbovníku vyšel J. Čarek ze srovnání rukopisu se soupisem a popisem znaků z údajně prastarého kodexu, jenž pod týmž názvem Aula Caroli IV. uvedl Bohuslav Balbín ve svém díle Miscellanea historica regni Bohemiae. J. Čarek shledal po obsahové stránce totožnost obou až na nepodstatné odchylky. Dále hledal autora rukopisu č.44 v Balbínově okolí a našel ho po paleografickém rozboru a srovnání písma v Jiřím Krugeriovi (naroz. 1608 - zemř. 1671). Ten vymaloval první dvě části erbovníku a nadepsal kapitoly všech tří oddílů. Rovněž označil erby v prvních dvou částech a napsal latinskou poznámku na fol. 58^v. Bohuslav Balbín dokončil výzdobu v poslední habsburské části a nadepsal její znaky, jakož i napsal závěrečnou latinsko-českou poznámku na fol. 59^r o podpisu českých korouhevních pánů na nejmenované smlouvě ve Víd-

Obr. 1

ni roku 1606.

Čarkovo zjištění, že autorem podstatné části rukopisu č. 44 je Jiří Krugerius, potvrzují i Čarkem nepovšimnutá samotná slova Balbínova v životopisu Arnošta z Pardubic, publikovaném již v roce 1664. Balbín tu v kapitole XII, věnované popisu Karlova císařského a českého dvora, uvádí nejprve dvořany z říše, jak se o nich dočetl v rukopisech a posléze přechází k českému dvoru, který je marginálně ohlašován "Aula Bohemica Caroli IV. A. 1358". Následuje výčet jmen dvořanů, tak jak jej později opakuje v Miscellaneích a jak jej vidíme i v prvním oddíle rukopisu č. 44. Důležité je, že soupisu jmen předchází komentář o prameni tohoto souboru dvořanů. Balbín praví, že nebude snad od věci přehlédnout český dvůr Karla IV. ze starého rukopisného kodexu, ve kterém lze spatřit barevně vymalované rodové znaky jednotlivců. Dále říká, že tato přehlídka přijde vhod milovníkům starožitností, neboť kniha, jejíž kopii mu vyhotovil Krugerius, není mezi lidem známa.[8]

Balbín znovu připomněl existenci tohoto kodexu v již uváděných Miscellaneích, vytištěných v roce 1687. V 11. kapitole 1. knihy 2. dekády se zabývá dvorem českých panovníků, mimo jiné i Karla IV. Po všeobecném úvodu, kde charakterizuje dvůr jako instituci, uvádí, že dvůr Karla IV. popsal ve Vita Arnesti, což uznává za nadbytečné zde opakovat. Vypíše tu toliko jména rodů z rukopisného prastarého kodexu, jenž ochraňuje nad zlato a kde lze vidět barevně vymalované znaky rodin.[9] Následuje nadpis uvozující soupis jmen s popisy erbů. Jeho znění srovnejme juxtapozičně s titulem prvého oddílu muzejního rukopisu č. 44, který, jak již víme, je považován za kopii originální předlohy, kterou tu Balbín popisuje:

Miscellanea, s. 49

Aula Bohemica Caroli IV. Romani Imperatoris et Bohemiae Regis, ex Bohemiae incolis constans; id est PARES, consiliarii intimi, Comites, Legati, caeterique Aulici Bohemi.

rukopis č. 44, f. 6r

AULA Caroli IV. Bohemiae Regis sive e Bohemiae Incolis, Curiae officiales hoc est PARES, consiliarii Intimi, Comites, Legati, Aulici, Servi.

Po straně nadpisu připojil Balbín poznámku: "Aula duplicata Caroli IV. Imperatoris et Regis Bohemiae. Ex manuscripto."

Po výčtu a popisu znaků první části následují pouze jména druhé části a opět jsou u-

Obr. 2

vozena nadpisem, který srovnejme s titulem druhého oddílu rukopisu č. 44:

Miscellanea, s. 53

AULA CAROLI IV. ROMANI IMPERATORIS Bohemiae Regis, sive Curiae Caesareae ex Imperio OFFICIALES, ORDINARII, ac EXTRAORDINARII, Comites, Asseclae.

rukopis č. 44, f. 14[V]

AULA Caroli IV. Romani Imperatoris et Bohemiae Regis sive Curiae Caesareae ex Imperio Officiales, ordinarii ac extraordinarii, comites, Asseclae ut in veteribus manuscriptis Privilegiis reperiuntur Ex quo magnificentiam, gloriamque dicti Caesaris satis superque ad invidiam saeculi nostri colligas.

Výčet říšských dvořanů končí a Balbín konstatuje, že dokončil dvůr Karla IV. římského císaře a českého krále, jak nalezl v rukopisném kodexu, kterýžto dvůr je možné doplnit mnohými ze šlechty, přijímanými v různých letech ke dvoru.[10)]

Uvedli jsme podrobně příslušný text v obou dílech, neboť to byla jediná příležitost dovědět se něco bližšího o podobě originální, dnes nezvěstné předlohy erbovníku. Balbín sice nepodal v těch několika uvedených poznámkách ani vzdáleně jeho kodikologický popis, nicméně jedna důležitá skutečnost z jeho výkladu vyplývá: pokud přímo hovoří o předmětném rukopisu, tak jej nijak nenazývá. Pro Balbína je to jednou "vetustus manuscriptus codex", event. "codex" a "liber". To, co je obsahem tohoto rukopisu, je však dle Balbína Aula Caroli IV., čili dvůr Karla IV. Užití velkého počátečního písmene ve slově Aula má tu jen zvýrazňovat tematickou sounáležitost s příslušnými kapitolami jeho děl.

Z textu lze dále vyvodit, že někdy před rokem 1664, kdy byla vytištěna Vita Arnesti, měl k dispozici kopii rukopisu, zhotovenou Jiřím Krugeriem. Originál tehdy patrně nevlastnil, neboť jinak by mu nejspíše nebylo třeba zhotovení kopie a především by v textu Vita Arnesti zdůraznil vlastnictví originálu. Při Balbínově uvědomělé pozitivním vztahu k archiváliím a zvláště pak ke starým kodexům lze důvodně uvažovat o jeho úsilí získat (nebo zachránit) i originál rukopisu.[11)] To se mu patrně podařilo do roku 1687, neboť tehdy mohl v Miscellaneích vypovědět: "vypíši tu toliko jména rodů z rukopisného prastarého kodexu, jenž ochraňuji nad zlato."

Je třeba se vyrovnat se skutečností, že v Miscellaneích, jakož i v rukopisu č. 44 jsou jednotlivé oddíly označeny svým titulem. Rukopis č. 44 je nadto na přední desce označen "AULA CAROLI QUARTI ROMANI IMPERATORIS ET BOHEMIAE REGIS." Dalo by se tedy předpokládat, že tituly kapitol i název celého erbovníku byl Krugeriem přepsán do rukopisu č. 44 z originálu. Prohlédneme-li důkladně obě titulní strany v rukopisu č. 44, vidíme, že texty nadpisů jsou napsány na spodku folií tak, že začátky textu (slovo Aula) je umístěno do mezery mezi oběma spodními sousedními štíty. V prvém odd - lu do této mezery zasahuje dokonce text o dvou řádcích: AULA / Caroli IV. Boh. Regis. Slovo "officiales" je tu uprostřed rozděleno dolním zahrocením štítu. Text tu zjevně respektuje umístění štítů a ne naopak. Z toho vyplývá, že nadpisy byly vepsány do erbovníku dodatečně až po ukončení heraldické výzdoby.

Srovnáme-li obsah titulů v příslušné pasáži v Miscellaneích, která teoreticky měla být přímou reprodukcí originálu, s tituly v rukopisu č. 44, vidíme výrazné rozdíly. Tak v titulu prvního oddílu Balbín v Miscellaneích nápadně zdůrazňuje oproti textu rukopisu č.44, že jde o český dvůr českých dvořanů. Mimo to shledáváme i další drobné lexikální rozdíly. Tituly druhého oddílu jsou shodné, v rukopise č. 44 však je základní text ještě rozšířen o dodatek: "jak se nalézají (úředníci a dvořané - V.R.) ve starých rukopisných privilegiích, z čehož ať usoudíš k závisti našeho věku sdostatek o velikosti a slávě řečeného císaře."

Celá otázka názvu dnes nezvěstného středověkého erbovníku se jeví po srovnání výše uvedených skutečností takto: Původní rukopis nenesl žádný soudobý název ani titul. Balbín i Krugerius se shodli v názoru, že obsahem kodexu jsou erby dvořanů Karla IV. Rozlišili přitom části českou a říšskou, domněle zde vyobrazené dvorské reprezentace. Když Krugerius vyhotovil před rokem 1664 pro Balbína kopii starého erbovníku, vepsal dodatečně pod erby své komentáře, které byly v podstatě interpretací obsahu obou oddílů. Substrát této interpretace pak přenesl i na přední desku rukopisu č. 44 v podobě vícekrát citovaného titulu.

Když Balbín popisoval v Miscellaneích (r. 1687) obsah erbovníku, přenesl volně Krugeriovy názvy obou oddílů z rukopisu č. 44 (Krugeriova kopie) do záhlaví popisu týchž oddílů v Miscellaneích. Jejich znění však přizpůsobil vůdčí myšlence 1. knihy 2. dekády díla. Tou byla oslava české šlechty, zvýraznění jejího klíčového místa a státotvorné funkce v historii českého státu.[12)] Tak název prvního oddílu tu ještě blíže specifikoval jako ryze český dvůr Karla IV. s akcentem na české dvořany

Obr. 3

("Aula Bohemica ... ceterique Aulici Bohemi"). Druhý říšský oddíl neměl v tomto programovém kontextu, založeném mimo jiné v apelu na českou šlechtu, zásadnější význam. Jeho nadpis byl proto redukován oproti rukopisu č. 44 pouze na první, významově důležitou polovinu textu. Balbín nepovažoval za nutné z týchž důvodů podat ani popisy erbů v této druhé části. Spokojil se jen s výčtem jmen.

Výše popsaným způsobem byl rukopis č. 44 přisouzen název "Aula Caroli IV.", a tak byl vlastně i nepřímo pojmenován, či lépe řečeno charakterizován, i dnes nezvětstný originál.[13]

Otázce názvu erbovníku jsem věnoval přednostně značnou pozornost zcela záměrně. Takový metodický přístup si vyžádal jak způsob dochování rukopisu, tak zvláště specifický charakter erbovníku jako historického pramene. Bezejmennost našeho původního rukopisu je v souladu s anonymitou všech středověkých erbovníků v celé Evropě. Pro ně je charakteristickým rysem, že obdržely svá pojmenování daleko později podle jména autora, vlastníka - sběratele, vzdělaného kopisty, moderního editora, místa, kde byl dochován, nebo získaly jméno podle souvislosti s obsahem (tak jako v našem případě tzv. Aula Caroli IV.).[14] Západoevropská heraldická studia se mohou opřít o rozsáhlou pramennou základnu, umožňující spolehlivou komparaci různých typů erbovníků. Počet známých evropských erbovníků můžeme odhadnout na 350.[15] Balbínem objevený rukopis s heraldickým obsahem, tak jak jej zachycuje popis i Krugeriova kopie, nemá srovnatelný doklad v žádném domácím středověkém knižním souboru. Při jeho typologickém zařazování bude nutné vycházet z nám nejbližší francouzské nomenklatury, která nabízí tyto typy erbovníků podle jejich vnitřního charakteru: a) erbovníky příležitostné (výpravy, obležení, smlouvy, koncil, sněm); b) erbovníky institucionální (řády, bratrstva, korporace, úřady); c) erbovníky generální čili všeobecné (v hierarchickém sledu erby legendárních mytických panovníků, reálných království a jejich vazalů v celoevropském nebo přiměřeně na provincionálním stupni); d) ordinaria (znaky seřazeny systematicky podle figur); e) erbovníky marginální či ilustrativní (erby tvoří jen ilustrativní doplněk textu v zásadě narativního pramene).[16]

Protože se podařilo prokázat, že název rukopisu Aula Caroli IV. se vztahuje pouze na Krugeriovu kopii, kde je dodatečným vyjádřením domnělého obsahu díla, nemůžeme rukopis jednoznačně zařadit mezi skupinu institucionálních

Obr. 4

erbovníků. Otázka jeho klasifikace tedy zůstává otevřená až do provedení podrobného rozboru obsahu.

Možné je však připojit několik poznámek k časovému zařazení a době vzniku erbovníku. Odpovíme si tím alespoň na otázku, zda Balbín a Krigerius vročili erbovník do období vlády Karla IV. oprávněně. V následujícím výkladu se omezím jen na zjevné heraldické a prosopografické ukazatele, které jsou pro dataci určující.

Již Martin Kolář postřehl na základě Balbínových údajů v Miscellaneích, že spojení nápisu "Domini de Bernarditz" s erbem polceným s pravou polovinou stříbrnou a levou polovinou pětkrát černo stříbrně pokosem dělenou, je možné až k roku 1380. Na základě toho pak logicky usoudil, že název Aula Caroli IV. dal dnes ztracené knize Balbín a dodal: "že tedy kniha ta nepochází-li z dob Václava IV., který byl pro takové věci velmi jímavým, malována byla v posledních letech Karlova panování."[17]

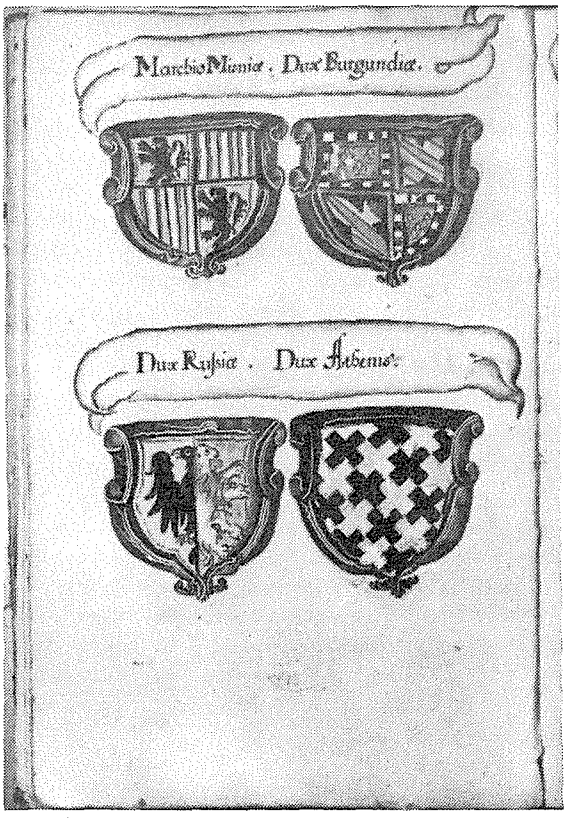
Bernartice (10 km sz. od Bechyně) koupil okolo roku 1380 Kunrát ze Chvojna (erbu pokosného poloutrojčáří) od Dobeše z Bernartic erbu růže. Přesné datum nabytí Bernartic Kunrátem nelze stanovit. Terminus a quo majetkového převodu naznačuje změna predikátu u Dobeše, držitele též Mezimostí a Drahova. Dotud se psával z Mezimostí nebo z Bernartic. Po prodeji Mezimostí Rožmberkům roku 1380 opustil predikát z Bernartic a ponechal si predikát z Mezimostí a Drahova, kde si patrně vystavěl nové sídlo. Kunrát se naposledy nazývá z Chvojna roku 1378 a poprvé z Bernartic 14. prosince 1383.[18]

Mladší dataci erbovníku potvrzuje i přítomnost znaku stříbrného půlkoně v červeném poli s nápisem Domini Flascae. Užití plurálu příjmení Flaška ukazuje, že je tu míněn alespoň Vilém Flaška z Pardubic (1357-1387) a jeho syn Smil Flaška z Rychemburka (1384-1403). Užití pouhého příjmení u tohoto rodu známého s predikátem z Pardubic, z něhož pocházel i bratr Vilémův a strýc Smilův - pražský arcibiskup Arnošt (zemř. 1364), není samo o sobě mimořádné. Pozoruhodné však je, že pod označením Domini de Pardubitz přichází v rukopisu č. 44 na jiném místě prvního oddílu zcela jiný erb - ve zlatém poli stříbrný kohout s červeným hřebínkem a voletem.[19] Potíž spočívá v tom, že erb kohouta nelze spojit přímo, jen na základě nám známých heraldických indicií, s žádným z držitelů Pardubic ve 14. ani 15. století. Domnívám se, že řešení je třeba hledat v okolnostech přesunů majetkových práv k Pardubicům v roce 1387 v souladu s výskytem erbu půlkoně s označením pouhého rodového příjmení Flaška.

Vilém Flaška se ujal správy rodového pardubického zboží roku 1359 po smrti staršího bratra Smila. Jak vyplývá z pozdějšího provolání odúmrtě po Vznatovi ze Skuhrova z roku 1384, byla za Viléma Flašky šestina pardubického panství, Starých Hradů a Libáně patrně zatížena dluhem nebo věnem ve prospěch Vznaty ze Skuhrova, po jehož smrti spadla na krále. Ten postoupil svá práva dvěma výprosníkům Janovi řečenému Střela a Přibíkovi ze Skořetína. Vilém hájil svá práva na Vznatův spadek u dvorského soudu, ale neuspěl a 25. dubna 1385 byli oba výprosníci zvedeni na svůj díl. Vilémovi byl položen termín, aby svá zboží rozdělil mezi výprosníky a sebe dle výroku soudu, což připadlo na rok 1387. Tehdy oba výprosníci obdrželi Pardubice.[20] Novým sídlem rodu se stal Rychemburk, koupený již po roce 1361. Potomci Viléma Flašky se psali Flaškové z Rychemburka. Smil Flaška užíval ještě rodový predikát z Pardubic, i když hlavní díl Pardubic s tvrzí byl již pro rod ztracen.[21]

Třebaže nemáme přímý doklad pro to, abychom erb kohouta v rukopisu č. 44 přisoudili Přibíkovi ze Skořetína, stojí za touto pravděpodobnou možností několik okolností. Přibík ze Skořetína zbývá jako jediný možný vlastník erbu kohouta po vyloučení všech ostatních držitelů Pardubic. Zcela pomíjím teoretickou možnost, že erb kohouta s označením pánů z Pardubic tu má představovat obecně prapůvodní rod tohoto erbu a zakladatele Pardubic.[22] Erb kohouta sice má svůj počátek nejspíše právě ve východních Čechách, v našem erbovníku však přichází podruhé na jiném místě jako stříbrný kohout v černém poli pod konkrétním označením Domini de Trzebotitz, což je třeba vyložit jako páni z Třebovětic (6 km jv. od Hořic).[23] V obou případech tu predikát označuje sídlo a nikoliv obecné označení rodu. Druhý výprosník Jan řečený Střela nepřichází jako nositel erbu kohouta v úvahu. Jde o Jana Střelu z Vyklek erbu zavinuté střely. Ten je doložen jako jeden z rukojmí Budiše z Dašic při prodeji statků Bočkovi z Kunštátu roku 1398. Společně s ním ručí za prodej i Filip ze Slepotic, což dokládá Střelovy blízké styky s rodem erbu kohouta.[24]

Je zvláštní shodou, že v rukopisu č. 44 erbu kohouta pánů z Pardubic bezprostředně v pořadí předchází erb zavinuté střely pod všeobecným označením pánů z Dubé. Konečně je důležité, že Přibík se psal podle vsi Skořetína ležící 2,5 km jz. od Chotěboře. V nedalekých Markvarticích (6,5 km vých. od Chotěboře) rovněž zaznamenáváme od roku 1380 vladyky erbu kohouta.[25]

Obr. 5

Je-li výše vyslovená úvaha správná, pak lze říci, že nabytí pardubické tvrze panovníkovou milostí značně zvyšovalo Přibíkovu prestiž, jež našla vyjádření i v reálném predikátu. Užití pouhého příjmení pánů Flašků v erbovníku bez původního rodového predikátu z Pardubic pouze reagovalo na skutečnou změnu v držení Pardubic. V těchto událostech převodu majetkových práv k Pardubicům je též nutné patrně hledat příčinu odklonu Smila Flašky z Pardubic od Václava IV. a jeho vystoupení na straně panské jednoty roku 1394. V tomto kontextu zapadá vhodně i Bartošova datace Nové rady právě do roku 1384.[26]

V druhé říšské části přispívá k datování rovněž několik erbů, o nichž jen velmi stručně. Na fol. 15^{v} rukopisu č. 44 přichází znak zlaté lvice obklopené dvanácti zlatými penízi v červeném poli. Nápis ohlašuje patriarchu alexandrijského. Jde o rodový erb Jana Cardaillaca, v letech 1371 až 1382 titulárního patriarchy alexandrijského. Patriarcha Jan byl 22.9.1371 určen, aby jako apoštolský nuncius uzavřel smír mezi Karlem IV. a Ludvíkem Velikým a barovskými Wittelsbachy. Značná diplomatická aktivita Cardaillacova je doložena na pražském a budínském dvoře až do 22. 9. 1372, kdy byl odvolán zpět ke kurii. Po tomto datu se s ním již v českých záležitostech nesetkáváme. Zemřel roku 1390 jako administrátor tolosánského biskupství.[27]

Na fol. 16^{v} přichází pod označením probošta vyšehradského čtvrcený štít, v jehož 1. a 4. červeném poli jsou dva zkřížené stříbrné klíče, 2. a 3. pole je stříbrné se zlatým břevnem. Erb břevna tu nemůžeme přiřknout žádnému z proboštů. Zbývá jediný výklad, že jde o barevně nedokončený erb (správně s černým polem) arcibiskupství pražského. Tato aliance by měla své opodstatnění v případě Zikmunda Albíka z Uničova, osobního lékaře Václava IV. a v roce 1412 arcibiskupa pražského. Albík rezignoval na arcibiskupský stolec někdy koncem roku 1412 (ještě 22. listopadu prezentuje faráře v Zibohlavech jako pražský arcibiskup). 17. února 1413 je již nazýván při prezentaci jako vyšehradský probošt gubernátor. Jeho nástupcem na arcibiskupském stolci byl jmenován 10. února 1413 Konrád z Vechty. 11. února se nazývá při prezentaci faráře ve Vtelně gubernátorem a administrátorem pražského arcibiskupství. Arcibiskup Konrád byl slavnostně uveden na stolec teprve 17. července 1413, tedy po papežském potvrzení. Albík užíval od té doby až do své smrti roku 1427 též titulu arcibiskupa cesarijského.[28] Čtvrcený znak tedy mohl představovat Albíka z Uničova od jeho rezignace a následného převzetí správy vyšehradského proboštství někdy na přelomu roku 1412/13, kdy arcibiskupský erb tu fungoval jako připomínka bývalého držení úřadu.

Důležitým datačním prvkem je znak na fol. 17^{v}, označený jako kníže ruský (Dux Russiae). Štít je polcený, v jehož pravé zlaté polovině je půl černé orlice, v levé červené polovině je půl stříbrného lva. Erb půlorla a půllva náležel původně kujavským Piastovcům. Od poloviny 14. století se jeho význam měnil na provinciální erb Kujav různých kujavských zemí.[29] Ve spojení s titulem ruského knížete jde o erb Vladislava Opolského - muže pozoruhodné politické kariery. Vladislav začal svoji dráhu na dvoře Karla IV., aby v polovině 60. let zakotvil na budínském dvoře, kde byl jmenován 1367 uherským palatinem. Pro svoji prolucemburskou politiku byl na zásah Alžběty Lokýtkovny vzdálen od dvora v době významných jednání o nástupnictví v Uhrách a P$_{o}$lsku po Ludvíku Velikém. Počátkem října 1372 byla Opolčíkovi odevzdána Červená Rus. Tím budínský dvůr též demonstroval státoprávní sounáležitost Rusi s anjouovskou dynastií a nikoliv s Polskem. Vladislav tu panoval jako správce a vládce vybavený knížecí pravomocí až do prosince 1378. Tehdy král Ludvík rozhodl odvolat Opolčíka z Rusi a náhradou mu postoupit zemi Dobřinskou

a Kujavy. Vladislav opustil vzápětí Rus. Dne 13. ledna 1379 uvolnil úředníky na Rusi ze závazků poslušenství a postoupil zemi králi. Přechod moci na Rusi však neprobíhal tak rychle. Teprve 9. května 1379 oznámil Ludvík, že přezval Rus pod bezprostřední vládu a posléze do země počal vysílat své starosty. Ještě v létě je však Vladislav označován jako pán Rusi (dominus Russie) svým protonotářem Janem z Hlohova, který tu pro něho pobírá důchody. To se dělo patrně až do konce roku 1379, kdy mohl Opolčík fakticky převzít Dobřiň, neboť teprve tehdy byly uspokojeny pohledávky vdovy po posledním držiteli této země Kaškovi Štětínském.[30]

Terminus a quo vzniku erbu Kujav označeného ruským titulem je tedy leden 1379, terminus ad quem prosinec téhož roku. Rok 1379 byl právě tím přechodným obdobím, kdy taková kombinace erbu a titulu měla své opodstatnění alespoň v rovině neoficiální symboliky. Opolčík sám po provedení směny zemí si nechal vyrýt nové pečetidlo s kujavským erbem, v jehož legendě však korektně vynechal titul ruský.[31]

Datace několika vybraných znaků z obou oddílů rukopisu č. 44 dokazuje, že původní předloha Krugeriovy kopie nevznikla v době vlády Karla IV., jak se nejspíše domníval Balbín i Krugerius, když erbovník nazvali Aula Caroli IV. Otázkou prozatím zůstává, zda první tzv. česká a druhá tzv. říšská část, tvoří vůbec významovou a ideovou jednotu. Do budoucna budeme tu odkázáni výlučně na důkladný heraldický a prosopografický rozbor všech znaků. Od formálního rozboru erbovníku nelze totiž očekávat zásadní řešení, protože Krugeriova kopie takřka úplně setřela stylové, paleografické a ostatní vnější znaky předlohy. Nemáme takřka žádnou představu o výpravnosti, úrovni provedení a tedy i míře oficiality původního rukopisu. Vzájemně disparátní datace znaků ve druhé části (1372, 1413, 1379) svědčí o tom, že erby byly zaznamenány retrospektivně a není vyloučena jejich kompilace z časově různých předloh. V první části se podobná datační nesourodost neprojevuje. Též zaráží, že tato tzv. česká část není uvozena žádným hierarchicky nadřazeným symbolem, který by vytvořil pro následujících 68 znaků smysluplný rámec. Takové atributy má naopak druhá tzv. říšská část, ta však následuje až za částí českou. Bude proto třeba obě části analyzovat odděleně jako dvě spolu původně nesouvisející seskupení erbů.

Termínem a quo záznamu první části je prozatím rok 1384, druhé části pak rok 1413. Horní datační mez jejich vzniku bude možné určit až po podrobném a komplexním rozboru všech znaků. Vyslovuji však mínění, že ta se nebude příliš vzdalovat od svých termínů a quo. To, co Krugeriova kopie nezapře, je elementární heraldická forma obsahu většiny erbů. Ta by při časově vzdálenějším retrospektivním sestavování obou znakových souborů nutně utrpěla nezbytným užíváním čtvrcených štítů, ať ve své době reálně užívaných, nebo převzatých ze soudobých erbovníků mladších. Nelze totiž důvodně předpokládat, že by kterýkoliv malíř až do konce 18. století mohl být motivován kritickým historismem při své tvorbě sestavování a ztvárňování erbů.

Oba oddíly patrně vznikly v období vlády Václava IV. Hovoří pro to řada genealogických a heraldických indicií. Například na fol. 14^{v} je na prvním místě vyobrazen pod adekvátním označením Rex Romanorum čtvrcený štít s říšskou orlicí a českým lvem. Tato forma je typická pro atelier dvorských rukopisů Václava IV.[32] Na fol. 15^{r} je umístěn erb Jana Zhořeleckého nově vytvořeným panstvím, tzv. vévodstvím zhořeleckým. Toto vévodství bylo lénem koruny české a zaniklo rozpadem brzy po smrti vévody Jana roku 1396. Rovněž vévodský erb přestal být užíván, neboť byl de facto erbem osobním, a širší povědomost o něm nepřežila husitskou revoluci.[33]

Předkládaný příspěvek chtěl být po Čarkově upozornění z roku 1940 prvním krokem k časovému zařazení a interpretaci tak řečené Aula Caroli IV. S největší pravděpodobností budeme se muset vzdát představy, že tento středověký erbovník nám zachytil reálný dvůr Karla IV., jak vnucuje dosud jeho název, daný mu J. Krugeriem a B. Balbínem. Nepochybné však je, že bude odrazem jen o něco mladší situace šlechtické společnosti v době vlády Václava IV., nebo málo pozdější představy o ní. A to činí tento heraldický pramen stále přitažlivý.

Poznámky:

1) Erbovní knížka na rok 1940, s. 56-68.

2) ANM, sbírka rukopisů, i.č. 44, sign. III A 11, pap., 60 ff., 30,5 x 17,5 cm, vazba je tvořena dvěma lepenkovými deskami potaženými pergamenovým dvojlistem s rejstříkem titulů patrně kvodlibetních kvestií ve dvou sloupcích, psaných gotickou kaligrafickou polokursivou cca 2. pol. 14. stol. Tituly nejsou evidovány v soupisu J. Kejře, Kvodlibetní disputace na pražské universitě, Praha 1971, s. 19ln. Titul "Aula Caroli IV. ..." je napsán kapitálou na vyškrábaném gotickém textu. Foliace je dvojí: původní arabskými číslicemi v pravém horním roku

1-54 začíná na sedmém foliu (předchází nečíslovaný list předsádky) a moderní foliace 1-59 razítkem arabskými číslicemi v dolním pravém rohu, počínaje druhým foliem. Písmo mimo vlastnické poznámky je humanistická zběžná polokurziva (názvy oddílů, heraldické poznámky, nadpisy znaků), humanistická rotunda (nadpisy znaků), novogotická polokurziva (závěrečná česko-latinská poznámka), vše 17. stol. Terminus a quo vzniku rukopisu je r. 1612, daný výskytem filigránu na papíru z jirkovské papírny (viz F. Zuman, České filigrány XVII. století, PA 35, 1926 až 1927, s. 451, tab. CXLIX, č. 2).

3) Rozbor nadpisů prvních dvou oddílů viz dále v textu.

4) Fol. 21^{v}: Insignia comitatuum, ducatuum, landgraviatuum, marchionatuum, principatuum ac regnorum augustissimae domus Austriacae genuinis coloribus depicta.

5) Zápis tužkou na vrchu přídeští: 1709 24 februar h. Pekelsky ... Příjmení je známo u Tobiáše Viktorina Pekelského ze Strašína k r. 1628; viz A. Ritter Král v. Dobrá Voda, Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien, Prag 1904, s. 188.

6) Zápis na spodku přídeští: Ex libris Godefridi Danielis Liberi Baronis de Wunschwitz, Domini in Ronsperg, Wasserau, Bernstein ad Sylvam, Inferiore ac Medio Kernsaltz et Rappätitz. Anno 1736.

7) Zápis zní: Erkauft am 26 August 1862 um 2/20x öw, damir ein gewisser Lustig in Gegenwart des Thürhüters Anton Bärtelmann, dieses Buch ins Buscau brachte und es an mich als einer ihm bekanten Samler genealogischer Piecen abzusetzen nachvor hatte. Rudolf Graf Wratislaw - Mitrowicz k.k. Statth. Rath. Rukopis č. 44 je dnes uložen samostatně ve sbírce rukopisů ANM. Ke sbírce Rudolfa Vratislava z Mitrovic v archivu NM viz referát P. R. Pokorného a L. Reichlové "Heraldické sbírky a materiály ve fondech Archivu Národního muzea" v tomto sborníku.

8) B. Balbín, Vita venerabilis Arnesti primi archiepiscopi Pragensis, Praga 1664, s. 173 až 174: "Non erit forsitan abs re Aulam Caroli IV. Bohemicam ex vetusto M. S. Codice recensere, in quo Codice singularum Insignia gentilitia suis coloribus depicta spectantur; gratum id erit Antiquitatis amantibus, nam liber in vulgus ignotus est (cujus mihi copiam fecit R. P. Crugerius S. J.)".

9) B. Balbín, Miscellanea historica Regni Bohemiae, Decas II, Liber I, Caput XI, Pragae 1687, s. 49: "Aulam Caroli IV. in Vita Ernesti I. Pragensis archiepiscopi descripsi, quod hic repetere supervacaneum esse duxi, nomina Familiarum tantum hoc loco exscribam, ex M. S. vetustissimo Codice, quem auro contra servo, ubi Stemmata Familiarum suis quaeque coloribus depicta visuntur."

10) Tamtéž, s. 52: "Absolvi Aulam Caroli IV. Romani Imperatoris et Bohemiae Regis prout in M. S. codice inveni, quibus, quam plurimi ex nobilitate adjici posunt diversis annis in Aulam Caroli recepti (ut V.G.)".

11) Doklady uvádí z Balbínových vlastních děl A. Rejzek, Bohuslav Balbín T. J. Jeho život a práce, Praha 1908, s. 246n, 253n.

12) O Balbínově pojetí rozhodující úlohy české šlechty v dějinách českého státu naposledy O. Květoňová-Klímová, Styky Bohuslava Balbína s českou šlechtou pobělohorskou, ČČH 32, 1926, s. 497-541, zvl. s. 532n. K obsahu 2. dekády Miscellanei srov. Č. Zíbrt, Bibliografie české historie, I, Praha 1900, č. 5967, s. 278n.

13) Tak v Miscellaneích, Decadis I, Liber V, Pragae 1683, s. 101, 120 (edice erekčních knih) komentuje Balbín jméno vladyk ze Štědré: "De Sczedra stirps vetustorum Equitum pridem ut reor, interiit: in M. S. Codice Aulae Carolinae inter Aulicos Caroli IV. eorum insignia depicta visuntur". V indexu k erekčním knihám (na s. označené Fff) pak praví: "Proceres de Stiedra, quorum clipeus in M. S. Aulae Carolinae apud me depictus visitur; pridem periere." Užití obratu "v rukopisném kodexu karolinského dvora", kdy karolinský dvůr je v genitivu, jen potvrzuje předchozí stanovisko, že originální kodex neměl svůj titul. Na tom nemění nic skutečnost, že Balbín mohl pro rukopis užít pracovní název Aula Caroli IV. jako např. ve svých rukopisných rodopisných poznámkách, kde u znaku Valdštejnů píše: "ut apparet tum ex sepulchris eorum Iglaviae, tum etiam ex Aula Caroli IV., qua apud me est cum clypeis omnibus Aulicorum depictis, in quo libro libro (sic) adnomen Waldstein leo caeruleo in flavo visitur." Viz SK ČSR, odd. rukopisů a vzácných tisků, Frankova sbírka, sign VI. Fd 14, volumen XI (Heraldice varia manuscripta).

14) M. Pastoureau, Les armoiries, in: Typologie des sources du moyen âge occidental, Fasc. 20, Turnhout 1976, s. 38; týž, Traité d'héraldique, Paris 1979, s. 223; A. R.

Wagner, A Catalogue of English Mediaeval Rolls of Arms, Oxford 1950, s. XIII; Die Wappenbücher der deutschen Mittelalters, in: Beiträge zur Geschichte der Heraldik von E. Frhr. v. Berchem, D. L. Galbreath, O. Hupp. Schriftenreihe der Reichsstelle für Sippenforschung. Bd. III, Berlin 1939.

15) Viz práce M. Pastoureaua, citované v předešlé pozn. Tento počet je možno rozdělit na: 130 anglických (se svými kopiemi tento počet stoupne dle mých výpočtů na 400!), 80 francouzských, 60 německých, 30 vlámských, 20 italských a španělských a ojedinělý výskyt registrujeme v ostatních oblastech.

16) Viz práce M. Pastoureaua a A. R. Wagnera citované v pozn. 14.

17) M. Kolář, Českomoravská heraldika. I. Část všeobecná, upravil A. Sedláček, Praha 1902, s. 84; znak popsán Balbínem v Miscellaneích, II. dekada, 1. kniha, kap. 11, s. 52: "album medium insigne in altera sinistra parte, in albo tres nigrae lineae a summo deorsum tendentes." V rukopisu č. 44 je znak na fol. 14^{r}.

18) A. Sedláček, Hrady, zámky a tvrze Království českého, III, Praha 1884, s. 179n; IV, Praha 1885, s. 338; VII, Praha 1890, s. 46; týž, Českomoravská heraldika. II. Část zvláštní, Praha 1925, s. 48; Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořelých, vydal J. Emler, I, Praha 1870, s. 482.

19) Znak Flašků popsán v Miscellaneích, II. dekada, 1. kniha, kap. 11, s. 50: "Domini Flascae, in rubro campo Equus dimidius frenatus albus". Rukopis č. 44, fol. 9^{r}. Znak pánů z Pardubic popsán v Miscellaneích, tamže: "Domini de Pardubicz, Gallus albus in flavo". Rukopis č. 44, fol. 7^{v}.

20) První kniha provolací desk dvorských z let 1380-1394, ed. G. Friedrich, Archiv český XXXI, Praha 1921, s. 5n, č. 23, s. 52n, č. 54; J. Sakař, Dějiny Pardubic nad Labem, I/1, Praha 1920, s. 19-21.

21) A. Sedláček, Hrady, I, Praha 1882, s. 80n; Libri erectionum, Liber VI (1397-1405), ed. A. Podlaha, Praha 1927, s. 116, č. 62, s. 156, č. 81; s. 279, č. 146.

22) Musím odmítnout článek Fr. Beneše, O pečetích arcibiskupa Arnošta z Pardubic, in: Pardubický kraj III, 1958, s. 20-21, kde autor pod sugestivním vlivem Aula Caroli IV. viděl na tzv. 1. typu pečetě Arnošta z Pardubic erb kohouta místo půlkoně (bez citace archivního fondu a sign., pouze s odkazem na reprodukci v knize K. Vyskočila, Arnošt z Pardubic a jeho doba, Praha 1947). Při nejlepší vůli tu nelze však kohouta spatřit, nýbrž půlkoně. Srov. též J. Dobiáš, Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí, I, Pelhřimov 1927, tab. VII, VIII, s. 484n. Z toho Fr. Beneš vyvodil, že původní rodový erb Arnošta z Hostyně byl kohout.

23) Znak pánů z Třebovětic je popsán v Miscellaneích, II. dekada, 1. kniha, kap. 11, s. 51: "Domini de Trzeboticz, Gallus albus in nigro campo". Rukopis č. 44, fol. 12^{v}. Opravuji výklad Sedláčkův v Českomoravské heraldice, II, s. 57, který pod dojmem popisu v Miscellaneích mylně vyložil na Třeboc u Loun. Správné čtení z Třebovětic dokazuje týž znak Dubka a Přibka z Třebovětic v tzv. Kodexu Figdor bratrstva sv. Kryštofa na Arlberku. Viz V. Růžek, Družina Bořivoje ze Svinař ve službách Václava IV. (Heraldická bohemika kodexu Figdor bratrstva sv. Kryštofa na Arlberku z roku 1396; v tisku).

24) Archiv český XIV, Praha 1895, s. 541, č. 56. Třetím rukojmím byl Jan Tele z Dašic (erbu zavinuté střely). A. Sedláček, Českomoravská heraldika, II, s. 25, 59.

25) A. Sedláček, Českomoravská heraldika, II, s. 59.

26) F. M. Bartoš, Čechy v době Husově, 1378-1415, České dějiny II/6, Praha 1947, s.58. Na význam ztráty Pardubic pro postoje Smila Flašky k Václavu IV. upozornil J. B. Čapek, Vznik a funkce Nové rady, VKČSN, tř. filosof.-histor.-filolog., 1938 (Praha 1939), s. 13n, přidržel se však datace do let 1394/95.

27) J. B. Rietstap, Armorial General, I, 2. vyd., Berlin 1934, s. 372; MBV IV, ed. K. Stloukal, Praha 1949-1953, s.165, č. 293; s. 336, č. 588 (mezní data); FRB, IV, Praha 1884, s. 545: "...venerabilis pater dominum papam ad cesarem in quibusdam arduis negociis ecclesie Romane." SÚA Praha, Archivy zrušených klášterů (ŘD sv. Anna - Dominikánky St. Město), inv. č. 1105::Janova pečeť s popsaným erbem na listině pro české dominikánky z 29. 3. 1372. C. Eubel, Hierarchia catholica medii aevi I, Monasterii 1913, s. 82, 121, 427, 488; Český slovník bohovědný, ed. J. Tumpach - A. Podlaha, II, Praha 1916, s. 718.

28) V. Bartůněk, Albik z Uniczova, nadworny lekarz króla Wacława IV i arcybiskup praski 29 X 1411 - IX 1412, in: Roczniki teologiczno-kanoniczne XXI, 1974, zeszyt 4, s. 5-35, zvl. s. 28-31; Fr. Palacký, Dějiny

národu českého v Čechách a v Moravě,III/1, 3. vyd., Praha 1877, s. 157; J. Spěváček, Václav IV. 1361-1419. K předpokladům husitské revoluce, Praha 1986, s. 455; V. V. Tomek, Dějepis města Prahy, V, 2. vyd., Praha 1905, s. 112n, 177; LC. Liber septimus, ed. J. Emler, Pragae 1886, s. 70, 75, 76.

29) M. Gumowski, Handbuch der polnischen Heraldik, Gratz 1969, s. 22n, 33n; M. Gumowski - M. Haisig - S. Mikucki, Sfragistyka, Warszawa 1960, s. 192-194; A. Heymowski, Herby polskie w sztokholmskim Codex Bergshammar, in: Studia źródloznawcze. Comentationex XII, 1967, s. 80n.

30) Jan Dabrowski, Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1370-1382, Kraków 1918, s. 43n, 288n, 290-296; týž, Dzieje Polski sredniowiecznej II, Kraków 1926, s. 166-177.

31) S. Mikucki, Heraldika Piastów Śląskich, in: Historja Śląska, III, Kraków 1936, s. 462n, 470.

32) Rkp. Willehalm, fol. 1^{r}, 66^{v}, 200^{v}, viz J. Krása, Rukopisy Václava IV., Praha 1974, obr. příslušných folií za s. 38, 40, 100. Čtvrcení štítu též v kodexu Gelnhausen (z r. 1407), fol. 54^{v}, kde však reprezentuje Karla IV., viz A. Friedl, Přemyslovci a Lucemburkové, Praha 1938, s. 48n. Čtvrcený štít Václava IV. nalézáme i v anglickém erbovníku Basynges'book z asi r. 1395 na fol. 78, viz A. R. Wagner, c.d., s. 71. Folio 14^{v} rukopisu č. 44 reprodukoval barevně J. Petráň, Český znak. Stručný nástin jeho vzniku a historického vývoje, Praha 1970, s. 41.

33) Srov. R. Gelbe, Herzog Johann von Görlitz, Neues Lausitzer Magazin 59, 1883, s. 3n. Tento erb mimo rukopis č. 44 znám pouze z výzdoby na Staroměstské mostecké věži a mladší, ale slohově i obsahově paralelní výzdoby brány na Točníku. Viz. D. Menclová, České hrady I, Praha 1972, s. 168n; V.Vojtíšek, O erbech na Staroměstské mostecké věži, Kniha o Praze 1958, s. 72-78.

Zum Inhalt und Datierung des "ältesten böhmischen Wappenbuches, s.g. Aula Caroli IV.

Das Interess des Autors konzentiert sich auf des älteste bekannte, mittelalterliche Wappenbuch, auch Aula Caroli IV genannt, das lediglich als eine Kopie von J. Krugerius und B. Balbin aus der 2. Hälfte des 17. Jhs aubewahrt ist (Handschrift No 44 in Archive des Nationalmuseums in Prag). Der s.g. böhmische Teil der ursprünglichen Handschrift ist nach dem J. 1384 une der s.g. Reichsteil erst nach dem J. 1413 wahrscheinlich während der Regierung des Königs Wenzel IV. entstanden. Das betreffende Wappenbuch schildert keinen realen Hof des Kaisers Karl IV., welche Vorstellung sich aus dem Namen aufarängt, es ist ein Reflex der Situation der adelige Gesselschaft in der Zeit der Regierung Wenzels IV. oder der späteren Vorstellung über dieselbe.

MK

Jan Skutil

Mojmírovská dynastie a reminiscence na jedno z jejich ústředních sídlišť ve staročeské erbovní pověsti o Štylfrídovi

Středověký stát byl ve většině případů chápán jako přímý majetek vládnoucí dynastie,[1] proto byl její vrcholný představitel, kníže či král (někdy i císař) volitelný jen v rámci panujícího rodu, popřípadě dokonce jen rodiny. V případě právního stanoviska Přemyslovců takto o tom informují příkazy nástupnického řádu Břetislava I., statuta Konráda Oty,[2] ustanovení Přemysla Otakara I., Václava II. i představitele nové nástupnické dynastie po přeslici se k oné hlásící, Karla IV.,[3] který navíc prohlásil českou korunu za přímý majetek světce knížete Václava. Po tomto vladaři mělo být dokonce ve 14. století přejmenováno i hlavní město Praha na Václavův Hrad. Již Kristián[4] ve druhé polovině 10. století vytvořil prvé náznaky pro ideologii přenesení koruny králů moravských do Čech, kterou podrobně rozpracovali čeští kronikáři pozdější doby, zejména Karlovy, ačkoli tomu nebylo třeba, neboť česká koruna by byla sto prosadit se v rámci evropských panovníků v době Vratislavově sama jako samostat-

ně suverénně existující symbol státu Přemyslovců, navíc když byla reprezentována světcem tak slavným, jako byl Václav. Již v oné době bylo i na mincích vyraženo ústřední heslo dynastie PAX • S • WENZESLAI.

Mojmírovci v době (Velké) Moravy 9. a 10. století[5] tak propracovanou rodinně státní ideologii jako později Přemyslovci ještě neměli, přesto však stojí zato jejich rodinné a společenské vazby studovat.

Čechy a Morava od 8. do 11. století, kdy již máme přesné historické zprávy o nich od cizích analistů a z diplom,[6] byly státy zcela různorodé a samostatné, vzájemně mezi sebou nepřátelské, oddělené od sebe asi 150 km širokou bariérou pralesu Českomoravské vrchoviny a spojené mezi sebou významnou obchodní cestou, vedoucí ze středních Čech na jih na Vitorazsko a odtud na východ zhruba pořičím Dyje, Pulkavy po směru jejich toků a opět Podyjím,[7] jež tehdy bylo chápáno jako údolí Svratky,[8] k řece Moravě a odtud proti jejímu toku do centrálního moravského území, popřípadě na jih.

Obě země měly své vlastní dynastie a navíc byly členěny ještě na různé kmeny: české jsou poměrně dost dobře známy ze sídelní historie i z toponomastiky a z archeologie, jejich rezidua nomenklaturní, jazykově dialektická i etnická nacházíme i v rozdělení a v označení českých oblastí krajových, jak tuto záležitost z hlediska několika disciplín dobře v poslední době popsal zejména Rudolf Turek.[9] Sjednotitelské tendence plynuly jak ze středních Čech od Přemyslovců, tak i z východních oblastí země od Slavníkovců;[10] tyto zřetele jsou zachyceny v historických pramenech a ukazují především na závěrečnou fázi tohoto procesu; literárně folklorní deskripce podchycená Kosmovými pověstmi ukazuje pak spíše jeho počáteční stadium.[11]

Na Moravě byl terénně kmenově sjednotitelský proces[12] ukončen nejméně 150 let před analogickým v Čechách, když kníže Mojmír I. vypudil z Nitry Pribinu. Pojmu kníže v raném středověku u západních i u jiných Slovanů věnoval v poslední době pozornost z hlediska historického zejména L. E. Havlík[13] vedle naší jedné studie.[14] Shodně jsme dospěli k závěru, že v 7.-9. století tento pojem označoval zhruba tutéž funkci jako král a doslova přesně zněl v oné době *knezъ*; proto mohl vladař Rostislav moravský být v cizích pramenech označován regullus a Svatopluk rex. Snažili jsme se na základě analýzy osobních jmen Přemyslovců, Mojmírovců i Slavníkovců dokázat označení vladařské funkce vyjádřené přímo částí jejich jména,[15] jež původně představovalo konkrétní jméno jedince podle vlastností a teprve později symbol. Základem jmen vladařů byl v nejstarší době 6.-8. století jednočlenný věcný kmen verbální či nominální a jména oněch mocnářů jako Čech, Krok, Vojen, Mnata aj. rovněž symbolizovala jejich povolání či vlastnosti:[16] tak Čech byl představitel kmene ve funkci významové pars pro toto, přičemž tu šlo o význam "představitele našeho lidu", naší čeledi, našeho člověka; u Kroka pak o označení soudce v apelativním významu, u Vojena o velitele či vládce vojenského lidu, u Mnaty o panovníka přemýšlivého.

Teprve v 9. století se vytvářejí dvoučlenná osobní jména, tj. ze dvou slovesných či jmenných kmenů, z nichž jeden je obvykle odvozen ze slovního kořene slav- nebo svat-. Prvý označoval někoho, kdo byl slavný, významný, tj. panovníka, jak o tom svědčí antroponyma Vratislav, Břetislav (Bra-) zhruba o stejném významu (tj. strhnou na sebe slávu, moc) nebo Věšteslav - Václav - Váceslav ve významu více, nejvíce slavný, nejslavnější, tudíž vladař. Do téže kategorie patřilo jméno Rostislav (též Rastislav - s jiným vokálem -a, střídnicí v předponě raz/roz), které je navíc dochováno u velkomoravského panovníka v podobě starší Rostic/Rastic. Druhý kořen svat- pojmově označoval významného, mocného vladaře, který ve spojení s kořenem pluk- (příbuzným s německým Volk) zdůrazňoval u jména Svatopluk množství lidu, jemuž vládl. Do téhož typu vlastních osobních jmen patří i jména vládců jiných dynastií předbořivojovských Čech-Čáslav nebo Vlastislav dochovaná v toponymech země.

Jiná skupina jmen vládců vyjadřovala soudcovskou funkci využitím kořenů mír- a hněv-; jméno Bořivoj patří do stejné skupiny jako Svatopluk nebo Vojen. Pojem mír v raně středověké češtině byl shodný s latinským označením pax a s německým Frieden. Takto se pojem mír reflektuje i v písni Hospodine, pomiluj ny, pocházející z prvé poloviny 9. století, i na mincích přemyslovských vladařů, jak jsme připomněli výše[17] i v právních památkách 13. a 14. století, nejvíce pak u Ctibora Tovačovského z Cimburka ve výkladech jeho Knihy Tovačovské.[18] Pojem mír - pax - Frieden označoval právní stav, zemský řád a teprve později mírovou, bezválečnou dobu. Všichni panovníci při nastolení na trůn se uvazovali v landfrid, tj. k zemskému řádu, k pořádku, který nesměl být porušen a jenž představoval jakousi smlouvu mezi vladařem a nejvyššími pány v zemi, tj. mezi zemskodeskovními držiteli, šlechtou prvé kate-

gorie, sedící na zemském sněmu a soudu. Osobní jméno související s tímto právním označením měl prvý představitel moravské dynastie Mojmír I., podle něhož byla rodina vladařů pojmenována. Druhé analogické, mající stejný kořen i vzpomínaný slav-, měl moravský duchovní Slavomír, vládnoucí v zemi v r. 870.

Jméno Kocel ani pojmenování jeho otce Pribina vladařská nejsou, označovala jen nejvyšší leníky, zprvu zřejmě Mojmírovy, později východofranckého panovníka, jenž dal zprvu otci, později synu do správy Panonii. Navíc jméno Pribina je odvozeno od latinského apelativa privinus, tj. levoboček.

Prvý historicky doložený vladař mojmírovské dynastie, sjednotitel země, jenž v l. 829-833 připojil k Moravě Nitransko,[19] má svoje osobní jméno vytvořeno spojením posesivního adjektiva můj a substantivního apelativního pojmu mír v prvém pádě, čímž došlo k označení jeho zákonodárného práva s významem "pax mea" či Meinfried - můj řád. Panovník se takto označil jako prvý muž v zemi, ale mohl být takto pojmenován až po svém nastoupení na trůn; jeho jméno je příbuzné a současně opozitní pojmu *vēsь mirъ*, tj. vešmír, všechen svět a řád.

Podobné jméno v oné době asi zhruba šedesát let po Mojmíru měl v Čechách jistý vladař, jenž zaujal místo Bořivojovo, jak o tom vypráví Kristián; byl to Strojmír a uvedený autor jeho jméno překládá do latiny Rege pacem.[20] Jeho příběh vystupuje modifikovaně a neústrojně ve vyprávění Dalimilově až ku konci 12. století pod jménem Stanimír[21] ve zcela jiných souvislostech. Jestliže nám šlo o to doložit existenci českých osobních jmen souvisejících s pojmem pax - mír, musíme upozornit i na analogická jména německá s kořenem Fried-, ať je to již zmíněný Meinfried, Friedrich, Gottfried, Siegfried aj.

Dá se předpokládat, že mnohá místní jména v Čechách a na Moravě souvisejí s antroponymy vladařů v posesivní jejich podobě se zájmenem já. Je tomu tak v případě Boleslavi, Čáslavi, Vlastislavi, na Moravě Spytihněvi, Břeclavi, ve Slezsku Vratislavi aj. V prvé polovině 9. století tomu tak bylo v Čechách se jménem hradu Wistraha pojmenovaném po stejnojmenném vladaři; šlo o hradiště přesně dosud nedešifrované, zřejmě však v jižních Čechách, zde konkrétně bez přivlastňovacího zájmena.

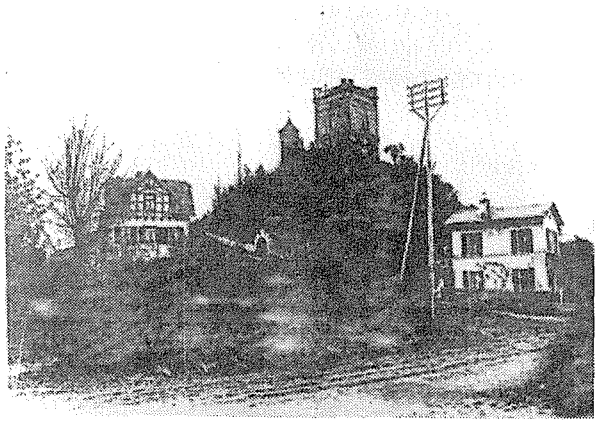
Klademe si otázku, zanechali-li Mojmírovci v moravské toponymii rovněž reflexi některých svých antroponym. Zjišťujeme, že Anály fuldské z druhé poloviny 9. století uvádějí místo Antiqua urbs Rastici,[22] v němž došlo k velké bitvě mezi Franky a Moravany v r. 870 a kde byli útočníci poraženi. Jméno v překladě tohoto hradiště by znělo Staré Město Rostislavovo - Stary Grad Rastici, tedy někdejší hlavní místo a město kdysi Rastislavovo, snad Rasticgrad, v německém překladě Rasticburg. Svým tvořením by bylo toto místo v němčině analogické někdejšímu německému jménu Břeclavi - Lundenburg přeloženému z původního Ludu- Ludanovgrad.

Zdá se, že skutečně nejlépe bude ono staré hradiště - město Rostislavovo lokalizovat do velkomoravského areálu Mikulčic u Hodonína, který tak důkladně analyzoval akademik J. Poulík[23] a dokázal jeho světový význam. Původní jméno této lokality z doby velkomoravské je neznámé, neboť zaniklo ve vzpomínkách času a jméno Mikulčice[24] je mladší, podle obce vzniklé později, i když bychom mohli připustit, že snad i tu by mohl být ling istický survival v německém Kalku Mikelenburg[25] - tj. velké město a později k němu byl pořízen název Mikulčice, tj. ves Mikulova, Mikulášova, patrona obchodu. Osada ležela poblíž obchodní cesty, takže by nebylo zcela nutné původ označení vidět v antroponymu domnělého lokátora vsi Mikulášovi, Mikulovi. Analogii Miklenburgů bychom nalezli v mnohých názvech v německé jazykové oblasti a také v označení země Meklenburska.

V rámci genealogických šetření dynastie Mojmírovců je třeba si povšimnout i vzájemných vazeb jednotlivých panovnických představitelů: Traduje se, že Rostislav byl Mojmírovým synovcem a Svatopluk zase synovcem Rostislavovým. Pojem strýc[26] však ve středověku neoznačoval přesně vždy, že jde o syna bratrova nebo sestřina, jak je tomu v nové době, nýbrž strýc byl kterýkoli příbuzný ze strany otcovy, sestřenec pak ze strany matčiny. Docházíme tudíž k závěru, že v údajích o těchto vazbách šlo o příbuzenské relace v rámci mužské linie panujícího rodu. Tímto se blíže pochopí i motivace sesazení panovníka jeho příbuzným, většinou mladším.

Také označení (velko)moravských měst kolísalo a nebylo stálé, tj. trvalé, stejně tak jako v oné době ještě nebylo sídlo panovníkovo vázané na konkrétní hrad, obdobně jako v říši východofrancké. S největší pravděpodobností v době Mojmírově nebylo ještě hlavním hradem Moravanů ono antiqua urbs Rastici či ineffabilis munitio Rastici Fuldských análů ani Morava, jak hlavní hrad Moravanů jmenuje Život Naumův.[27]

Je třeba rekonstruovat oblast uváděnou jako državu Mojmírovu v době před záborem Nitranska; půjde o území jižní Moravy a severní

Obr. 1

části Dolních Rakous, tj. Manhartsviertel a Waldviertel. Tato je zřejmě připomínána v Geografu Bavorském[28] z přelomu 8. a z počátku 9. století jako země "Marharii" o 11 hradech (civitates - městech) na rozdíl od "Merehanos" o 30 hradech a Češích o 15. Toto území podrobně rekonstruoval L. E. Havlík[29] a pokusil se 11 lokalit či územních celků Marharů-Moravanů i konkrétně umístit. Kolem vzájemných relací mezi Marharii a Merehany není dodnes plně mezi odborníky jasno,[30] šlo-li o dvojí Moravany čili o Moravany a o Nitrance, nebo o zvýraznění pozdějších Moravanů po splynutí s Nitranci po r. 829-833, což se dá i chápat jakožto pozdější přípis v textu Geografa Bavorského ze 12. století.

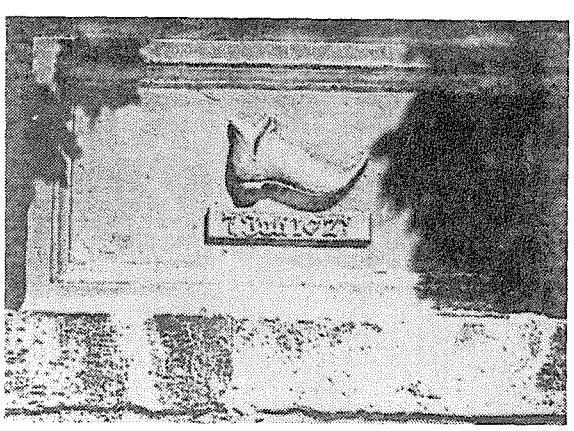
Není vyloučeno, že za Mojmíra centrum jeho říše bylo jižněji než jsou dnešní Mikulčice a že v důsledku útoků Franků bylo přenášeno odtud severněji do Pomoraví do bezpečnějších míst chráněných velkými vodami, aby takto byla vybudována v lepších přírodních podmínkách munitio ineffabilis, jak ji označují Fuldské anály. Pak bychom původní středisko hledali v pořící dolního toku Moravy u dnešních Suchých Krůtů (Dürnkrut) a Jedenspeigen, kde je dodnes malá lokalita Stillfried. V těchto místech svedl svoji poslední bitvu Přemysl II. Otakar v r. 1278 (obr. 1).

Poblíž Stillfriedu se nacházelo významné velkomoravské město,[31] které bylo pro Moravu ztraceno v 11. století; důležitost této lokality zvýraznil archeologický výzkum. Pád hradu nastal v době úporných bojů Přemyslovců s představiteli Východní marky o toto území, dříve než byla stabilizována hranice mezi českým státem a Rakousy na Dyji po záboru větší části Moravy[32] za Oldřicha a za Břetislava.

Je třeba připomenout analýzu toponyma Stillfried na uvedeném místě, které je v německé jazykové oblasti jedinečné. Podle našeho názoru by zde s největší pravděpodobností mohlo jít o německý kalk ze slovanského nebo z českého antroponyma, přičemž druhá část slova jména by označovala původně slovanské mír v přímém překladu do němčiny - Fried-en, kdežto prvá adjektivum still = tichý, dokonalý, úplný. Mohlo by jít o vyjádření téhož v cizí řeči či o příbuzenství se jménem Mojmír? O významovou totožnost tu jít nemohlo, pouze o příbuznost při tvoření označení, jež mohlo být původně odvozeno z antroponyma.

Pro heraldiku zůstane důležité, že ve Stillfriedu jde o místo, kde dvakrát došlo k významným srážkám: Čechů s Franky za Přemyslovců Oldřicha a Břetislava, ve druhém případě pak Přemysla II. Otakara s německým císařem Rudolfem Habsburským. Obě tyto skutečnosti mohly zůstat v českém historickém povědomí silně zafixovány. Po celé 19. století se hledaly předlohy pro postavy českých bájných knížat Štylfrída a Bruncvíka,[33] jež se dostaly do heraldických pověstí v souvislosti s udělením erbu orla či orlice a lva přemyslovským panovníkům. Zdá se pravděpodobné, že tyto pověsti pocházejí z konce 13. nebo spíše až z prvé poloviny 14. století, přičemž prvá o Štyfrídu byla původně asi veršovaná.[34] Pokusili jsme se již dříve oba tyto skazy blíže chronologizovat a lokalizovat při upozornění na shodu místního jména Stillfried v Rakousku a antroponyma bájného hrdiny Štylfrída (sr. pozn. 33).

Vzhledem k tomu, že druhá heraldická pověst zpracovávající vyprávění o Bruncvíkovi a dokazující původ erbu lva z německého prostředí v Braunschweigu, který až dodnes má ve znaku jednoocasého lva, i se zřením k historickým reminiscencím na životní příběhy Přemysla Otakara I., dá se předpokládat, že lokalizace dě-

Obr. 2

jů v této pověsti směřovaly právě do této oblasti a do událostí z doby Vladislava II. do Itálie, neboť se tam vojenských operací české jednotky účastnily spolu s německými; mylně však byly transponovány dříve do doby Vratislavovy. Per analogiam se lze domnívat, že těžiště bojů líčených v Štylfridu bylo na území jihovýchodně od Čech, v Rakousích, odkud si hrdina pověsti přinesl svoje literární jméno, tj. od Stillfriedu, který byl již v sutinách, trvaly však reminiscence na bitvu na Moravském poli v r. 1278 s matnými vzpomínkami na boje Oldřichovy a zejména Břetislavovy, který byl rytířským hrdinou par excellence (sr. jeho únos Jitky z kláštera ve Schweinfurtu na Moravu, jehož ohlas mutatis mutandis nalézáme v obou). Transfer pověsti i erbu odjinud je ve středověkém písemnictví běžný, též v našem případě, neboť znakem Rakous je orlice odvozená od římské.

Vztah jména Mojmír k místnímu jménu Stillfried sice plně prokázán není, i když jsou si obě jména blízká a souvztažná. Doktrína o přenesení erbu odpovídala ideologii přenesení království odjinud, v našem případě z Moravy do Čech, a také Morava měla a má ve svém znaku orlici; i zde břetislavovské intence mohly navazovat na starší mojmírovskou symboliku a ohlas války vedené v oblasti na sever od Dunaje a na Moravě i na Slovensku.

Povšimněme si dalších genealogických problémů u Mojmírovců, když jsme již připomněli vazby strýcovské a synovecké. Manželská struktura je uváděna jen v případě jednoho panovníka, totiž Svatopluka. Tento vladař měl s největší pravděpodobností za manželku Střezislavu, jejíž jméno je složeno ze dvou kmenů; druhý vyznačuje funkci panovnickou kořenem slav-, kdežto prvý střez- zřetel bdělosti. Vzhledem k výkladům v Životě Metodějově[35] se dá předpokládat, že pocházela z Čech a že snad byla příbuzná Bořivoje. V zápisech kláštera Cividale[36] v severní Itálii lze též s největší pravděpodobností najít její jméno, stejně tak jako Svatoplukovo.

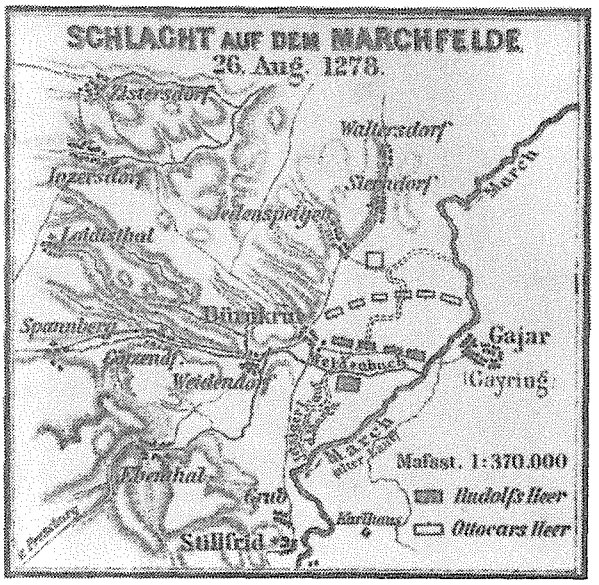
Historické prameny týkající se Moravy v 9. století připomínají i jméno prozatímního vládce a Svatoplukova příbuzného, který se ujal vlády v zemi za jeho uvěznění, a když vedl francké vojsko proti svým krajanům. Byl to duchovní Slavomír, jenž svoji dočasnou funkci předal Svatoplukovi.

Svatopluk pro moravskou církev a pro její organizaci měl mimořádný význam, přímo zakladatelský, neboť on to byl, kdo v r. 873 vymohl příchod Metodějův na Moravu,[37] když již tento měl svoji arcibiskupskou hodnost nejdelního arcibiskupa ve Srěmu - v Panonii a postaral se vlastně vpravdě o založení přeneseného sedes archiepiscopalis na Moravu. Ač byl orientován pro liturgii latinskou, slovanské nebránil. V jediné památce v tzv. Dukljanské kronice[38] je označován jako svatý, a kdyby nebylo pokleslo moravské arcibiskupství, nedošlo k politickému umenšení Moravy jako státu za jeho nástupců a žila dél[illegible] jeho dynastie, byl by bezesporu i církví za svatého uznán jako Václav pražský a jeho kult by byl analogický onoho.

Pojem svatý,[39] sanctus, heilig označovalo mocného, významného člověka za života i po jeho smrti. Tak to bylo v případě Karla Velkého i Václava Českého; nejdříve jejich památku jako velkou uctíval lid, posléze byl kurií beatifikován i sanktifikován onen významný člověk, což bylo obdobné starořímské císařské deifikaci.

Ze Svatoplukových synů jsou známi svými jmény Mojmír a Svatopluk II., z nichž tento jakožto údělník měl vůči staršímu Mojmírovi výhrady politické i osobní. O nich se zmiňuje ve svém díle o spravování říše Konstantin Porfyrogenetes,[40] aniž by je blíže jmenoval: místo dvou uvádí tři a zaznamenává vyprávění o třech Svatoplukových prutech jakožto symbolu jednoty státu. Po Svatoplukově smrti a zejména po době vlády jeho syna Mojmíra II. upadla sláva Moravy, jména jejích dalších panovníků nejsou známa; k r. 976 se připomíná ještě moravský biskup,[41] v době vlády Boleslava Chrabrého se stala Morava součástí jeho říše a výboji českých knížat Oldřicha, Břetislava se končí samostatnost této země, přesněji řečeno smrtí Oldřichovou, když Břetislav ve svých rukou spojil oba státy v jeden, český s Moravou. Zdali dožila Mojmírovská dynastie do doby Boleslava Chrabrého či do Oldřichovy nebo jen k r. 925 lze stěží říci. Jisté je, že měla oporu v předních moravských rodech, které zřejmě do úplnosti zlikvidoval Spytihněv II., když jejich předáky soustředil v Chrudimi a odtud je poslal do vězení v nejrůznějších českých hradech.[42] Břetislav I., sám původně sídlící na Moravě, zřejmě v Břeclavi nebo snad dokonce v dnešní Bratislavě, měl či mohl snad mít i trend obnovit starou říši Mojmírovců stejně snad jako i později ve 13. století Přemysl II. Otakar.

Dynastie, jež vládla na Moravě v 9. století stejně jako na západním Slovensku a v severní části Rakouska i v Čechách, zanikla, ale zanechala pevnou památku v naší kultuře, povolala byzantskou misi, aby konzolidovala své právní postavení a vytvořila literární školu,[43] měla mít i svého světce Svatopluka; její echo nacházíme i v heraldice a ve středověkých pověstech

Obr. 3

i v místních jménech. Ani její genealogie není bezvýznamná pro teorii: zanechala k vysvětlení pojmy knez6, král a mnoho jiných, mezi nimi i strýc, které se na historickém materiálu pocházejícím z její doby dají vysvětlit. Pro heraldiku zanechala reminiscence na hradiště Stillfried-Štylfrid a na reflexi vladařských antroponym v toponymech jako je antiqua urbs Rastici nebo pojmenování hradiště snad i podle Mojmíra aj.

Pokud jde o zmíněné heraldické pověsti, totiž o Štylfridovi a o Bruncvíkovi,[44] jsou pramenně přímo závislé zejména na Dalimilovi,[45] na jeho zprávách v kapitole 42, 48 a 78, jak dokázal již Václav Vojtíšek[46] a zejména Zdeněk Kristen.[47] Dalimil vypráví o udělení erbu orlice (kapit. 42), že tu šlo o případ dějů ze života Břetislava I. Toto se dá doložit i pozdějšími kronikáři, Pulkavou[48] a zejména Benešem Krabicí z Weitmile,[49] že totiž knížata a králové čeští "nosili za starodávna černou orlici v plamenech ohně na bílém poli, což je až do té doby znak české země". V případě znaku jednoocasého lva týkají se pak Dalimilovy relace doby Vladislava II., mylně však děje tu vyprávěné jsou přisuzované již Vratislavovi I., českému králi. Vladislav II. to byl, jenž bojoval v Milánsku a za zásluhy v tamních bitvách mu byl zaměněn znak černé orlice za stříbrného jednoocasého lva v červeném poli. Dvouocasého lva získal pak zřejmě Přemysl Otakar I., a to v letech 1202 či 1203. Dalimil z těchto historických skutečností mnohé pozměnil a ještě více autoři Štylfrída a Bruncvíka. I oni historické jádro měli a dbali na ně, ale vytvořili literárně postavy zcela nové a typické z událostí kolem několika panovníků, a to Břetislava I., Vratislava I. krále, Vladislava II. (krále toho jména prvého) a Přemysla Otakara I. i II. V tom je dlužno vidět jejich velký tvůrčí literární čin. Rovněž prostředí, které zobrazili, bylo hrubě trojí - severovýchodní část Rakouska, severní Itálie a Německa v okolí Braunschweigu. Kontaminovali vzájemně historické děje 11., 12. i 13. století, aby byl vytvořen obraz českých vladařů s relacemi k heraldickým znakům státu, a to i reminiscencemi na někdejší moravskou dynastii Mojmírovců. Dá se předpokládat, že obě vznikly po napsání Dalimilovy kroniky, asi v době vzájemných sporů nejvyšší šlechty s králem Janem Lucemburským, kdy byl vyhledáván prototyp pro literární postavu krále, vlastně dvou králů, kteří by se zasloužili o stát, aby panujícímu králi byli vzorem i výstrahou, ztělesnivše ve svých vlastnostech všechno dobré, české a velkorysé v rytířství.

Závěrem je třeba říci: V r. 1041 získala Východní marka definitivně území Moravského pole. Její markrabě je rozšířil až k řece Zaya a učinil z tohoto území zvláštní marku se středem právě ve Stillfriedu na tamním rozlehlém moravském středisku a hradisku, r. 1045 bylo pak toto území darováno markraběti Siegfriedovi, jak doložil H. Mitscha-Märheim (Zur ältesten Besitzgeschichte der Zayagegend, in Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 28, 1939) a nověji L. E. Havlík (Staří Slované v rakouském Podunají v době od 6. do 12. století, Praha 1963, s. 41n a 76n).

Z uvedeného je zcela jasně vidět, že mezi jmény Mojmír - Štillfried a Siegfried mohla snad být i neobyčejně závažná souvztažnost, ne snad náhoda.

Poslednímu příslušníku velkomoravské mojmírovské dynastie Svatopluku II. dostalo se literárního ohlasu. O tomto mladším Svatoplukově synu vypráví brněnský tisk Jana Thuróczyho, Chronica Hungarorum z r. 1488, jak jej podvedl Arpádův vyslanec Kušid v jeho sídle ve Veszprému a záhy nato padl při obraně své země; utopil se v Dunaji.

Poznámky

1) Anna Skýbová, České královské korunovační klenoty, Praha 1982; R. Nový, Přemyslovský stát 11. a 12. století, Praha 1972. - Dušan Třeštík, Počátky Přemyslovců, Praha 1981. V. Vaněček, Vnitřní organizace Čech a Moravy v době přemyslovské, Praha 1942.

2) Petr Horák, K statutům Konráda Oty, Sborník

Matice moravské 80, Brno 1961, s. 267-280.

3) Josef Šusta, Karel IV. Za císařskou korunu. České dějiny II/4, Praha 1948. - Jiří Spěváček, Myšlenkové zdroje státotvorného úsilí Karla IV. Literární měsíčník 7, Praha 1978, č. 6, s. 10-17; Týž, Lucemburské koncepce českého státu a jejich přemyslovské kořeny. Sborník historický 24, Praha 1976, s. 5-51. Týž, Karel IV. - Zrod diplomata evropského formátu. VVM 31, Brno 1979, s. 3-15. - Zdeněk Fiala, Předhusitské Čechy, Praha 1978^2, s. 280-290.

4) Jaroslav Ludvíkovský, Kristiánova legenda. Praha 1978, s. 19. - Jiří Čarek, O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova. Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 8, Praha 1938, s. 1-56. - Jiří Radoměrský, Koruna králů moravských. Sborník Národního muzea v Praze, řada A, sv. 12, Praha 1958, č. 4-5, s. 183-232. - Jan Skutil, Dynastická a národnostní politika Přemyslovců. Heraldika a genealogie, Praha 1983, č. 1, s. 51-62.

5) Lubomír E. Havlík, Velká Morava a středoevropští Slované. Praha 1964; týž, Velká Morava. Dějiny, společnost, stát a kultura Moravanů 8. - 11. století. Brno 1977 (rkp); týž, Morava v 9. - 10. století. K problematice politického postavení, sociální a vládní struktury a organizace. Praha 1978.

6) Magnae Moraviae fontes historici. Praha Brno I-V, 1966-1977 (=MMFH).

7) Ladislav Hosák, Zemské cesty a podružné cesty na Moravě v době předhusitské. ČSPSČ 59, Praha 1951, s. 82-87. - Ivan Vávra, Uherská cesta. Historická geografie 1, Praha 1968, s. 43-61. - MMFH I, 1966, s. 87-129 - výklak Análům fuldským s vytýčením této cesty.

8) Kosmova Kronika česká. Přeložili K. Hrdina a M. Bláhová. Praha 1972^2, díl III, kapit. 47. Sr. Gregor Wolný, Kirchliche Topographie von Mähren II, 2, Brno 1858, s. 167. - Ladislav Hosák, Dějiny Hustopečska do poloviny 14. století. Praha 1948, s. 1, 7, 66.

9) Rudolf Turek, Čechy na úsvitě dějin. Praha 1963. Týž, Čechy v raném středověku. Praha 1982. - Týž, Kosma a český pravěk. Časopis Národního muzea 116, Praha 1947, s. 38-57, týž, Česká hradiska u Kristiána. Classica atque medievalia Jaroslao Ludvíkovský octogenario oblata. Brno 1975, s. 139-149. Ze starších prací sr. W. W. Tomek, O starém rozdělení Čech na župy a pozdějším na kraje. ČČM 1858, s. 38-57.

10) Rudolf Turek, Slavníkovci a jejich panství. Hradec Králové 1982.

11) Jan Skutil, Die Anthroponymie in dem altčechischen Heldenepos. In: Proceedings of the 13th International Congress of Onomastic Sciences. Warszawa 1982, s. 427-434.

12) Josef Poulík, Staroslovanská Morava. Brno 1948. Sr. k tomu Alois Gregor, Archeologie a jazykověda o předhistorii moravských kmenů. LF 74, Praha 1950, s. 236-238.

13) Lubomír E. Havlík, Morava v 9. až 10. století, dílo cit. v pozn. 5, Praha 1978, s. 64-66.

14) Jan Skutil, K pojmu král a kníže v raném středověku. In: Sběratelské zprávy. Česká numismatická společnost, pob. Hradec Králové, č. 42-43, Hradec Králové 1983, s. 33 až 35.

15) Týž, Vyjádření vladařské funkce Přemyslovců, Mojmírovců a Slavníkovců jménem. Tamt. č. 48, Hradec Králové 1985, s. 253-258.

16) F. V. Mareš, Jména předhistorických knížat českých. In: Vznik a počátky Slovanů 4, Praha 1963, s. 7-16. Též Jan Skutil, dílo cit. v pozn. 11.

17) E. Nohejlová-Prátová, Krása české mince. Praha 1955. Sr. citace jmen v díle cit. v pozn. 15, s. 253. - V. Ryneš, Několik poznámek k tzv. denáru sv. Václava. Numismatické listy 25, Praha 1970, s. 97-101. - Jan Skutil, Jazyková výstavba vlastních jmen v materiálu numismatickém a sfragistickém. In: IV. slovenská onomastická konferencia Bratislava 9. - 10. novembra 1971. Zborník materiálov. Bratislava 1973, s. 197-202.

18) Vincenc Brandl, Kniha Tovačovská. Brno 1868. - František Čáda, Kniha Tovačovská. In: Studie o rukopisech, Praha 1967, s. 1 až 52. - Jan Skutil, Mírová myšlenka v díle Ctibora Tovačovského z Cimburka. Studia Comeniana et historica 23, XI, Uherský Brod 1981, s. 44-53. - Josef Válka, Ctibor Tovačovský z Cimburka - O právě duchovním. Z kralické tvrze 11, Brno 1984, s. 9-13.

19) Lubomír E. Havlík, MMFH V, Brno 1917. Zde je uveden historickochronologický přehled všech důležitých událostí na Velké Moravě v 9. a 10. století, o který se v našich výkladech opíráme.

20) Jaroslav Ludvíkovský, Kristiánova legenda. Praha 1978, s. 18 a 19. Zde je uvedeno Metodějovo proroctví o velké budoucnosti Přemyslovců "jestliže se zřekneš model a zlých duchů, - pravil biskup Metoděj, - staneš se pánem pánů svých a všichni nepřátelé Tvoji budou podrobeni moci tvé a potomstvo tvé každodenně vzrůstati bude".

Dále je pak text o Strojmírovi; sr. k tomu Jaroslav Ludvíkovský, in Naše věda 1949, s. 233n.

21) Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila. K vydání připravili Bohuslav Havránek a Jiří Skalička. Historické poznámky napsal Zdeněk Kristen, Praha 1957 (o toto vydání se opíráme); kapit. 72, sr. Kristenův výklad na s. 277.

22) Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis. In: MMFH I, Praha-Brno 1966, s. 87-129; sr. zejména kritický úvod na s. 85-86.

23) Josef Poulík, Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha 1975. - Týž, Staří Moravané budují svůj stát. Gottwaldov 1963.

24) Ladislav Hosák - Rudolf Šrámek, Místní jména na Moravě a ve Slezsku, II, Praha 1980, s. 66.

25) Gerhardt Schlimpert, in: Nazewnictwo obszarów językowo mieszanych. Księga referatów międzynarodowej konferencji onomastycznej w Gdańsku 25-27 października 1977. Warszawa 1981, s. 152n.

26) Josef Jungmann, Slovník česko-německý, sr. heslo strejc = též kdokoli z rodu po otci příbuzný. Též Jan Skutil, Poznaňský rukopis J. Jafeta "O stupních přátelství krevního". Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze, č. 6, Praha 1974, s. 5-14, viz zejména pozn. 10 na str. 14.

27) Lubomír L. Havlík, Morava v 9. a 10. století, sr. dílo cit. v pozn. 5, s. 15-16, zejména 18. Život Nauma II.

28) Václav Richter, K výkladu tzv. Bavorského geografa. In: Franku Wollmanovi k sedmdesátinám. Praha 1958, s. 15-21. - Lubomír E. Havlík, Velká Morava - historie a legenda. Slovanský přehled 1975, s. 158-176.

29) Lubomír L. Havlík, Velká Morava a středoevropští Slované. Praha 1964.

30) Týž, Moravané v údajích franko-bavorského Descriptia. Historický časopis 7, Bratislava 1959, s. 282-289. - Týž, Územní rozsah Velkomoravské říše v době posledních let vlády krále Svatopluka. K problematice vzájemných vztahů středoevropských Slovanů v 9. století. In: Slovanské štúdie 3, 1960, s. 9-79. Týž, K otázce národnosti na území Velké Moravy. Historický časopis 5, Bratislava 1957, s. 495-503.

31) Lubomír L. Havlík, Staří Slované v rakouském Podunají v době od 6. do 12. století. Praha 1963, sr. přiloženou mapu za s. 100.

32) Tamt., sr. zejména kapitolu III/3 Východní marka v době Babenberků a stát český, polský a uherský, s. 72. Sr. též L. Hosák, Slovanská kolonizace Manharské čtvrti a její vztahy k Moravě do konce 13. století, VVM 8, Brno 1953 a týž, Moravsko-rakouská hranice ve středověku. ČSPSČ 68, č. 2, Praha 1960.

33) Jan Skutil, Brněnský rukopis kronik o Štylfridu a o Bruncvíkovi - Příspěvek k původu českých heraldických pověstí. In: Příspěvky ke starší literatuře na Moravě 3, Brno-Blansko 1968, s. 10-23, zejména s. 20-21.

34) Naposledy Jaroslav Kolár - Milada Nedvědová, Próza českého středověku. Živá díla minulosti sv. 95, Praha 1983, s. 412-413, kde je citována i nejnovější literatura předmětu. Text obou skladeb je tu na s. 149-178.

35) Jan Skutil, Život Metodějův v rámci ostatních literárních památek velkomoravské doby. Časopis Moravského muzea 71, sci, soc., Brno 1986, s. 271-282.

36) C. L. Bethmann, Die Evangelienhandschrift zu Cividale. In: Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, Bd 2, Heft 3, 1877, s. 111-128. Též Jan Stanislav, Zo štúdia slovenských osobných mien v Evanjeliu Cividalskom. Slavia 18, Praha 1947, s.87-100.

37) Dílo cit. v pozn. 35.

38) Lubomír L. Havlík, Dukljanská kronika a Dalmatská legenda. Praha 1976. - O eventuální Svatoplukově korunovaci dle římských králů s. 77.

39) Václav Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha 1957, s. 487.

40) MMFH III, s. 396.

41) Rudolf Turek, Čechy na úsvitě dějin. Praha 1963, s. 42.

42) Kosmova Kronika česká. Přeložili K. Hrdina a M. Bláhová, Praha 1972^2, kniha II, kapit. 15, s . 98.

43) Josef Vašica, Literární památky epochy velkomoravské 863-885. Praha 1966.

44) Viz zde díla cit. v pozn. 33 a 34.

45) Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila, dílo cit. v pozn. 21.

46) Václav Vojtíšek, K otázce erbu českého krále. Časopis Národního muzea 105, Praha 1931, s. 49-62.

47) Dílo cit. v pozn. 21, na s . 258, 261 a 282.

48) Prameny dějin českých V, 236 (= FRB)

49) Prameny dějin českých IV, 541-542.

Vyobrazení

Obr. č. 1. Současný pohled na místa, odkud v

11. století unesl Břetislav I. - český Achilles, Jitku z někdejšího ženského kláštera, jenž stával na místě původního hradu svinibrodských hrabat (Grafen von Schweinfurt) z mladší linie Babenberků. Nynější historizující budova Peterstirn na Schweinfurter Mainleite byla zbudována v r. 1873. Fotografii z archívu města Schweinfurtu laskavě zapůjčil K. Paul.

Obr. č. 2. Upomínková deska na střevíček Juditin ztracený při únosu z někdejšího kláštera ve Svinibrodě (Schweinfurt) na Moravu. K této události se vztahuje důležitá místní pověst, v českém prostředí dosud neznámá. Foto z archívu města Schweinfurt zapůjčil K. Paul.

Obr. č. 3. Znázornění bitvy na Moravském poli v r. 1278 s vytčením topografické situace s rozložením vojsk obou táborů. Foto z archívu dr. Ivana Honla (1898-1984) v Praze. V místech u osady Stillfried stávalo hradisko ze slovanské doby.

Dynastie der Mojmirer und eine Erinnerung auf derer Hauptwohnsitz in der altböhmischen Wappensage von Stillfried

Die Dynastie der Mojmirer - in Vergleichung zu den Přemysliden - hatte keine vollkommene staatliche Ideologie. Doch ist auch der König Svatopluk in der Dukljana-Kronik als der Heilige erwähnt. Mit Hilfe der archeologischen und toponymischen Quellen sind wir fähig die vormaligen bedeutenden Wohnsitze rekonstruiren, die wahrscheinlich die Namen Mojmir's und Rostislav's trugen. Dies bezeugt die Benennung Antiqua urbs Rastici in der Analen von Fulda. Diese Festung wird durch die archeologischen Entdeckungen zu der Gemeinde Mikulčice lokalisirt. In der philologischer Hinsicht wäre es möglich sein, den Namen der Gemeinde Stillfried in Österreich, wo eine grosse slavische Festung gewesen war, für ein teilweises Echo des Namens Mojmír halten, wofür der erste Teil des Namens Stillfried in deutscher Sprache mit dem Adjectivum anstatt Possessivum ersetzt wurde. Unweit der Gemeinde Stillfried fand die Schlacht am March-Felde im J. 1278 statt, wann der König Přemysl Otakar II. gefallen ist. Der Name der Gemeinde schlägt sich im Anthroponyme des Heldes der altböhmischen Štylfrid-Kronik ab.

František Spurný

K problematice ztráty stavovské příslušnosti české šlechty po Bílé hoře

Když jsem před léty shromažďoval pramenný materiál k historii původně měšťanského rodu Glocarů v Olomouci pro jejich potomka, malíře a spisovatele Emiliána Glocara, který tento surový materiál proměnil v poutavou románovou trilogii Olomoucká romance, Magistr Gabriel, písař olomoucký a Olomoucká elegie, uvědomil jsem si, jak pravdivá jsou slova brněnského archiváře a historika dr. Mojmíra Švábenského. Ten totiž v úvodu k edici "Knihy přijímání do rytířského stavu Moravského markrabství" v Pilnáčkových Neznámých rodech a znacích staré Moravy (Brno 1983) praví mimo jiné: "Je těžko vysledovat v úplnosti, jak rytířské a vladycké rody vymírají a také jak upadají v chudobu, pozbývají svého životního minima a jak jsou proto nuceny přijímat měšťanská zaměstnání nebo dokonce poddanství, čímž pozbývají automaticky stavovskou příslušnost." Mohl bych doplnit, že zvlášť těžké je to především z toho důvodu, že k tomu docházelo hlavně v bouřlivých dobách 17. století, pro něž, zejména pro jeho první polovinu, se lze jen velmi zřídka opřít o pramen nejspolehlivější - o matriky a navíc silná migrace v důsledku válečných zmatků, která velmi často překračovala i hranice zemí, brání nalezení rozhodujícího spojovacího článku. Vždyť první osudnou ránu zasadila šlechtě v českých zemích porážka stavovského povstání let 1618 - 1620 a následná emigrace i potrestání účastníků povstání, jakož i o něco pozdější emigrace v důsledku násilné rekatolizace. Druhou ránu pak zasadila krutá léta třicetileté války, která způsobila ožebračení nejen řady poddaných, ale i drobné šlechty. A v protitureckých válkách druhé poloviny 17. století pak mizí i někteří další její příslušníci.

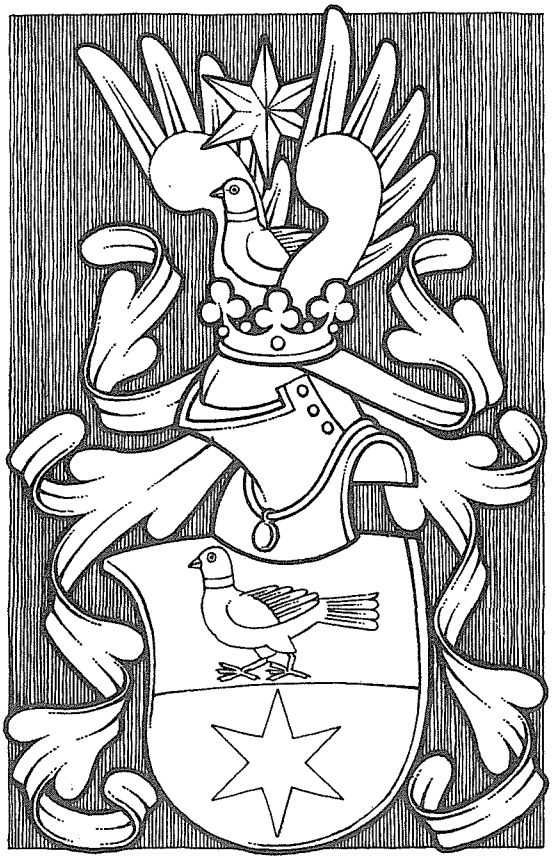
Ukažme si to na několika málo příkladech,

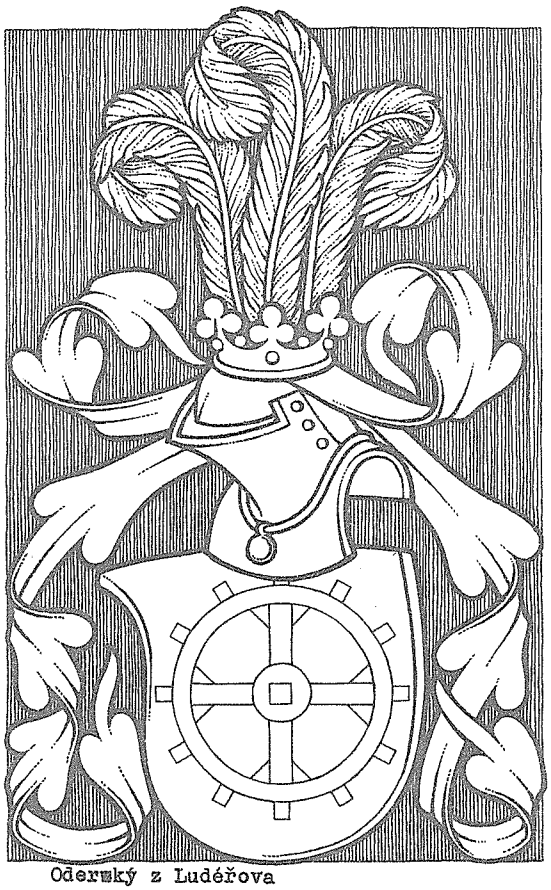
Glocar ze Sedmi dubů

které nám přinášejí ještě jeden zajímavý poznatek, totiž o pozdějším či současném společenském uplatnění jejich potomků. Tím prvním může být už zmíněný rod Glocarů. Na přelomu 15. a 16. století rod zámožných olomouckých pekařů, z něhož v té době vysoko činí postava kanovníka Zikmunda Glocara, opěvovaného mecenáše všech domácích i cizích básníků a dalších umělců, jehož věhlas jakožto člena humanistického okruhu biskupa Stanislava Thurza hlásal jeho náhrobník v olomouckém dómu. Z tohoto rodu vzešel pak olomoucký městský písař Gabriel Glocar, magistr práva, výtečný právní praktik a diplomat mezinárodního rozhledu, schopný organizátor, pod jehož vedením se olomoucká městská kancelář stala vzorem pro jiné. Za služby prokázané městu i českému králi a císaři Ferdinandu I. dostalo se mu daru tehdy nejcennějšího: 18. března 1537 obdržel erb a přídomek "ze Sedmi dubů". Jeho syn Justiniám starší, olomoucký lékárník, stálý člen městské rady, který jako jeden z nejbohatších olomouckých měšťanů si skupováním svobodných dvorů v okolí města pomalu razil cestu do řad zemské šlechty, se však jako jedna z hlav olomouckých protestantů stává počátkem 17. století obětí nastupující protireformace. Je vyštván do slezské Vratislavi, kam je nakonec nucen uchýlit se i jeho syn Justiniám mladší. V roce 1611, kdy byli už oba Justiniánové nebožtíky, rozpoutal se mezi vratislavskými a olomouckými pozůstalými - v Olomouci to byla manželka a nejmenované dítě Justiniána mladšího - spor o dědictví, jehož výsledek, žel, neznáme, mizí i další zprávy o osudu olomouckých Glocarů. Zřejmě ve složitých dobách stavovského povstání či krátce po něm opustili město. Mlčí o nich prameny 17. století, ostatně pro českomoravské pomezí, kde se Glocarové znovu vynořují, dosti skoupé. Teprve na sklonku 17. století se v Herolticích na lichtenštejnském rudském panství objevuje Jan Krotzer (Glotzer), od něhož už vede přímá linie až ke spisovateli Emiliánu Glocarovi. Je zajímavé, že tuto linii představují v dřívějších generacích kováři, v pozdějších pak mlynáři, a to až po Emiliánova otce, tedy lidé, kteří ve feudálním společenském žebříčku stáli někde na rozhraní mezi nižší šlechtou a poddanými sedláky.

Bílá hora, následné konfiskace a krvavé drama třicetileté války dovedly k totálnímu úpadku i další novoštítný rod 16. století, Munky z Ejvančic (Ivančic), jejichž osud má mnohé shodné znaky s osudem Glocarů. I jejich

Munka z Ejvančic

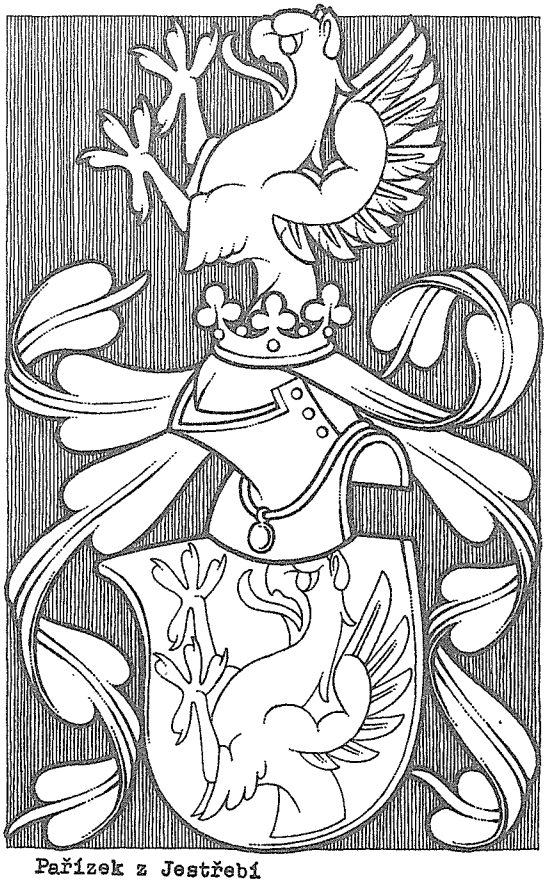

Oderský z Ludéřova

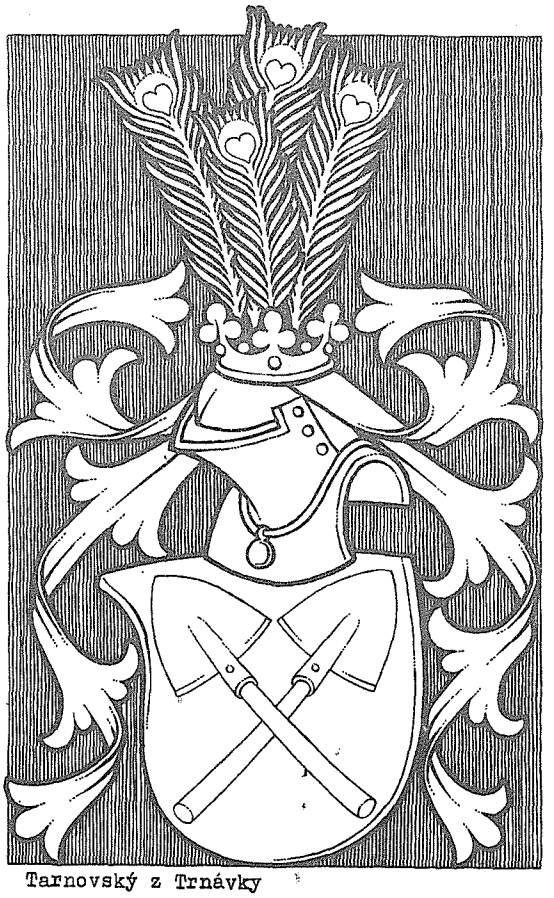
původ byl měšťanský, první známý Munka - Jan byl na sklonku 15. století rychtářem města Ivančic, jeho syn Jan, v letech 1517 - 1540 písař města Brna (jaká paralela ke Glocarům), byl v r. 1523 spolu s bratry Matyášem, Václavem a Blažejem povýšen králem Ludvíkem Jagellonským do vladyckého stavu s predikátem "z Ejvančic". Znovu se s Václavem Munkou setkáváme v r. 1535, kdy byl přijat do moravského rytířstva, a v roce 1556 byl jmenovaným třem bratřím (Jan už byl nebožtík) ohnovem erbovní list. Však také Matyáš Munka si r. 1542 koupil statek Troubsko u Brna, kde si vystavěl tvrz.

Podobně jako u Glocarů dobu největší slávy záhy vystřídal pád. Protějškem Justiniana Glocara je v tomto případě Vilém Munka, přijatý r. 1612 mezi starožitné rytířské rodiny moravské, v době stavovského povstání členem direktoria, komisař pro prodej církevních statků, rada "zimního krále" Bedřicha Falckého. Proto také po pádu povstání byl vězněn na Špilberku, jeho majetek - statky Moravec, Křižanov a Ořechov, mlýn Radlas u Brna a dům v Brně - byl r. 1624 konfiskován a jeho rodina se znovu vrátila do Ivančic. Ještě v r. 1642 se odtud Vilém Munka dožaduje, ovšem marně, místa menšího písaře zemských desk. V r. 1645 umírá jeho syn Jan na mor a celá rodina se pak na útěku před válkou a morem usadila v Horních Uhrách - v Trnavě. Odtud opět můžeme sledovat jednotlivé generace Munků, které náležely k měšťanskému stavu, u nichž se však stále udržovalo a udržuje vědomí ivančického původu, až k dnešnímu MUDr. Vladimíru Munkovi, DrSc., přednostovi anatomického ústavu lékařské fakulty University Pavla Josefa Šafaříka v Košicích.

Další dva příklady patří starobylým moravským rytířským rodům, jejichž úpadek znamenala především třicetiletá válka a války s Turky ve druhé polovině 17. století. Jde o Oderské z Ludéřova (též z Lidéřova), jejichž genealogie počíná už ve 14. století Ludéřem z Ludéřova, který držel drobné statky na Olomoucku (Ludéřov), Prostějovsku (Olšany) a Kojetínsku (Ivaň). Vzestup rodového významu a moci nastal v polovině 15. století, kdy bratři Jan, Beneš a Jeroným se synem Jarohněvem koupili před r. 1447 poměrně velké panství oderské na moravskoslezském pomezí, které drželi až do r. 1519. Počátek 16. století byl též dobou vrcholu rodové slávy, která však začala už v 16. století, kdy řada Oderských z Ludéřova odešla do Slezska, upadat. Zřejmě další

Pařízek z Jestřebí

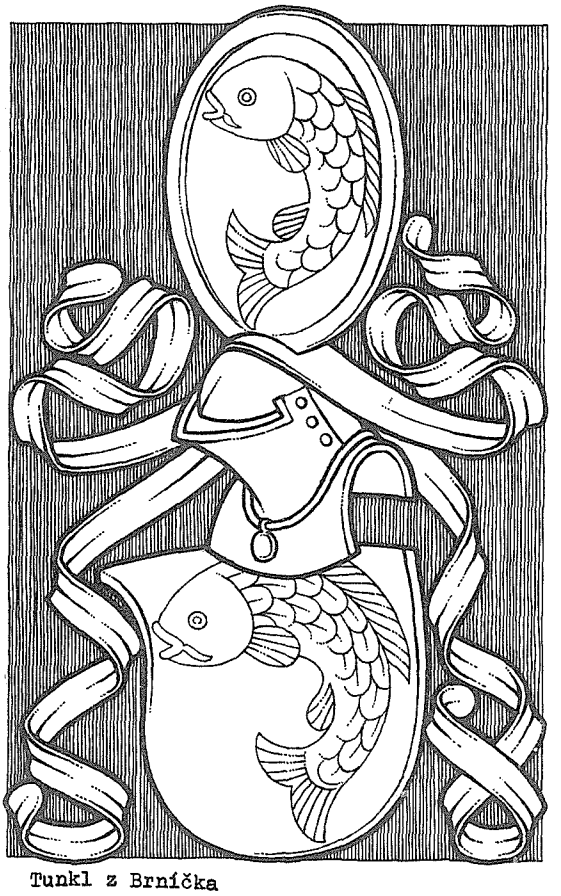

Tarnovský z Trnávky

úpadek, přesněji zchudnutí, způsobila třicetiletá válka, neboť po ní se s Oderskými setkáváme už jen ve službách bohatých šlechticů. Takovým byl v druhé polovině 17. století boskovický hradní hejtman Pavel Oderský z Lidéřova, který ještě užíval starobylý šlechtický predikát. Je víc jak pravděpodobné, že jeho přímým potomkem byl boskovický purkmistr Vavřinec Oderský, který se tu narodil v r. 1733, a Jakub Oderský, narozený zde o deset let dříve; oba jsou však už uváděni bez přídomku "z Lidéřova" (Ludéřova). Z jejich přímých potomků pak nutno uvést poslední dvě generace: Adolfa Oderského, narozeného v r. 1936, známého sportovce - mistra ve střelbě z pistole, a jeho dva syny, Adolfa a Martina, oba rovněž mistry ve střelbě.

Neméně starobylý byl rod Pařízků z Jestřebí (Jestřábí) u Bíteše, neboť Michel z Jestřábí se uvádí už v r. 1358 a další vladyka z Jestřábí Předbor Pařízek v r. 1386. Jejich potomkem podle přídomku byl hejtman lichtenštejnského pozořického panství v polovině 17. století Jan Pařízek (Pořízek), zajímavá postva vrchnostenského úředníka - šlechtice, který jak vyplývá z přívlastku "učený" i z celé jeho zlomkovitě zachované korespondence, byl do jisté míry bílou vránou mezi vrchnostenskými úředníky té doby. Zastával se dokonce poddaných s poukazem na strašné škody, které utrpěli za třicetileté války, a svou rozšafností zabránil nejednomu sporu jak poddaných s vrchností, tak i se sousedními panstvími. Zřejmě jeho mírnost byla příčinou, že byl krátce před svou smrtí v r. 1668 lichtenštejnskými komisaři před knížetem obviněn, že už na funkci hejtmana nestačí. "Prý se mu nestane žádná křivda, neboť od Pána Boha byl požehnán kusem chleba". V této větě se nepochybně skrývá vysvětlení, proč jeho syn Jan, který zemřel před r. 1697, mizí z Pozořic, zřejmě aby si onen "kus chleba" opatřil, je zcela možné, že ve vojenských službách. Jisté je jen to, že syn, rovněž Jan, už klesl do postavení držitele poddanské usedlosti na sousedním lichtenštejnském panství plumlovském. Od tohoto Jana pak vede přímá linie až k pozdější měšťanské rodině prostějovské.

Osud vrchnostenských úředníků se stal údělem i další starobylé šlechtické rodiny Tarnovských (Trnavských) z Trnávky. Nejstaršími známými příslušníky tohoto rodu byli bratři Oldřich, Damián a Štěpán, kteří se

Tunkl z Brníčka

v r. 1372 psali po vsi Kladníkách u Bystřice pod Hostýnem. Z nich právě Damián získal ve službách olomouckého biskupství statek Trnávku na Novojičínsku a začal se po něm i psát. Trnavští zůstali v biskupských službách i v 15. století, od 16. století pak zřejmě přecházeli i do služeb jiných feudálů. Tak František Trnavský z Trnávky, dle erbu (dva zkřížené rýče hrotem vzhůru - někdy též pokládané za šípy) nepochybně potomek Damiána z Trnávky, byl koncem 16. století úředníkem na statku Řečkovice u Brna, jeho bratr Jan Lukáš působil v téže době jako vojenský hejtman v císařských službách. Jiný Trnavský - Petr - působil tehdy jako hejtman na plumlovském panství perštejnském a byl majitelem svobodného dvora v Kostelci na Hané, kde se pak r. 1637 uvádí v matrice jistý Matěj Trnavský. I zde neklidná desítiletí 17. století se postarala o mezery v generační posloupnosti, takže s dalším Trnavským, rovněž Matějem, se setkáváme až počátkem 18. století na biskupském panství vyškovském v Dědicích. A odtud už vede opět přímá posloupnost až k Janu Nepomuku Trnavskému, který se v r. 1866 vystěhoval do Pobaltí. Jeho syn Evžen přišel do Švédska, kde je jeho vnuk Karel Evžen vrchním lékařem centrální nemocnice v Esbjergu a znovu používá starobylého přídomku a zmíněného erbu, jak ukazuje Skandinavisk Vapenrulla.

Vše, co bylo řečeno o nižší šlechtě, platí do jisté míry i o českých panských rodech. Vždyť např. jejich počet se v důsledku třicetileté války podle odhadu J. Polišenského snížil na polovinu. I u nich je mnohdy obtížné zjistit jejich pozdější osudy, názorným příkladem doslova objevitelské práce v tomto směru je studie dr. Jana Skutila, CSc. "Kronika potomků lomnických pánů". I z oblasti severomoravské bychom mohli uvést příklad rodu, jehož někdejší sláva z 15. a 16. století skončila po třicetileté válce v panských službách a později hlavně ve státních službách, ať už úřednických či vojenských. Jde o rod Tunklů z Brníčka a na Zábřeze, původně slezský vladycký rod, který na sklonku 14. století přišel ze Slezska na Moravu. Na počátku 15. století se Tunklové dostali na severní Moravu, kde nejprve Jan Tunkl, řečený Eichholz, získal lesnický a kolšovský statek, takřka současně s ním Jan Tunkl Drahanovský získal ve 30. a 40. letech 15. století panství brníčské a zábřežské a v 60. letech i panství hoštejnské, která pak nejproslulejší z Tunklů, Jiřík starší, spojil v jeden velký komplex panství zábřežského. Kromě toho držel zástavou panství šumperské - novohradské, bludovské a rabštejnské. V jeho osobě byl rod Tunklů r. 1480 přijat mezi pány, neboť toho roku přijali moravští páni Jiřího Tunkla a jeho syna Jindřicha s jeho potomky do panského stavu, když předtím složili přísahu, že od toho dne budou velebit řád a stav panský podle obyčeje a práva koruny české a země moravské. Po násilné smrti Jiříka staršího odchází Jindřich do Čech, kde se stal r. 1507 purkrabím Pražského hradu a v l. 1511 - 1519 správcem Dolní Lužice, v l. 1516 - 1523 dokonce nejvyšším mincmistrem v Kutné Hoře.

Během 16. století se Tunklové, potomci bratra Jiříka staršího Jana Tunkla z Brníčka, rozvětvili, současně však zchudli a 17. století zastihlo už většinu Tunklů, potomků Jana Albrechta (1620 - 1637), který si za vyženěné peníze koupil menší statek Lhotici v Čechách, pouze jako panské úředníky ve službách mocných šlechtických rodů, jako byli Eggenberkové, Čerminové a další.

Je charakteristické, že Ferdinand Josef Zdeněk, který zemřel r. 1752 ve Švihově, žil tam už jako "občan". Také jeho bratr Maximilián Jan Daniel jako polesný nejprve na dobříšském a pak na čermokosteleckém panství už predikátu nepoužíval. Potomci Ferdinanda Josefa Zdeňka, kteří žijí až dodnes, zastávali v 19. století hlavně úřednické funkce, tak jeho prapravnuk Emanuel i Emanuelův stejnojmenný syn byli v druhé polovině 19. a počátkem 20. století polesnými, prapravnuk Karel byl úředníkem zemského výboru království Českého, prapravnuk Otakar Prokop hospodářským ředitelem, jeho syn Ferdinand pak důstojníkem a druhý syn Otakar úředníkem ve Vídni, kde dosud žijí i jeho potomci. Mezi dalšími potomky Ferdinanda Josefa Zdeňka, kteří se ve druhé polovině 19. století rozběhli po celé tehdejší rakousko-uherské monarchii, nacházíme hlavně důstojníky, např. plukovníka Edvarda Ferdinanda, který se vyznamenal na italském bojišti v r. 1866, žil ve Štýrsku, zatím co jeho prasynovci se uchýlili do Uher.

Ještě patrnější je upuštění od predikátu u potomků Maximiliána Jana Daniela. Vždyť už jeho syn Ludvík Jan Kazimír byl kovářem v Nučicích a pravnuk Ludvíkův Leopold se v polovině 19. století odstěhoval na Moravu a usadil se nakonec ve Starém Hrozenkově, kde se jeho syn Karel stal starostou. Dodejme ještě, že dnes žijí potomci Jana Tunkla z Brníčka roztoušeni po celé Evropě, v Holandsku, NSR, Rakousku, Maďarsku a u nás.

Uvedli jsme několik příkladů, které sice samy o sobě nestačí k vyslovení obecných soudů, jsou však každopádně jedním z dokladů

obrovských přeměn, které prodělala moravská společnost v bouřlivém 17. století, přeměn, které se nevyhnuly ani vyšším vrstvám feudální společnosti.

Literatura

Doerr, August v.: Der Adel der böhmischen Kronländer. Prag 1900. d´Elvert, Christian: Zur mähr-schles. Adelsgeschichte. LXXVIII. Die Munka von Eywancyz. Notizen-Blatt 1876, s. 41 - 43.
Hosák, Ladislav: Historický místopis země Moravskoslezské. Brno 1938.
Král von Dobrá Voda, Adalbert Ritter: Der Adel vom Böhmen,Mähren und Schlesien. Prag 1904.
Medek, Václav: Tunklové na severní Moravě. Severní Morava, sv. 2, 1957, s. 33 - 39.
Ottův slovník naučný XXV. Praha 1906, s. 870.
Pilnáček, Josef: Neznámé rody a znaky staré Moravy. Brno 1983.
Pilnáček, Josef: Rody starého Slezska. Sv. 1--4. Jílové u Prahy 1969 - - 1972.
Pilnáček, Josef: Staromoravští rodové. Brno 1972 (reprint).
Polišenský, Josef: Třicetiletá válka a český národ. Praha 1960.
Procházka, Roman v.: Genealogisches Handbuch erloschener böhmischer Herrenstandfamilien. Neustadt a. d. Aisch 1973.
Skutil, Jan: Kronika potomků lomnických pánů. Lommice 1968.
Spurný, František: Doslov k románu Emiliána Glocara, Magistr Gabriel, písař olomoucký. Ostrava 1962, s. 311 - 314.
Uhrová, Olga: Munkové z Ejvančic. Jižní Morava 1987.

Kresby: Zdirad J. K. Čech

Stürmische Jahre des 17. Jhs. verursachten im Lande Mähren grosse Änderungen, und zwar nicht nur in der wirtschaftlichen Sphäre, sondern auch in der Struktur der damaligen mährischen Gesellschaft. Diese Änderungen vermieden auch nicht die höherem Schichten feudaler Gesellschaft. Es kam unter anderem auch zur Verarmung einer Reihe ritterlicher Familien. Diese Ritter mussten dann die bürgerlichen Berufe oder sogar die Untertänigkeit annehmen, so dass sie dadurch die Standeszugehörigkeit verlierem. Ein Beweis dafür bietet z. B. reiche bürgerliche Familie Glocar ze Sedmi dubů (Glocar von Siebeneichen) im Olmütz und dasselbe gilt auch über die ehemalige bürgerliche Familie Munka aus Ivančice (Ejvančice), welche ähnlicherweise im 16. Jhd. in dem Ritterstand erhoben wurde. Ähnliches Schicksal hatten auch drei altertümliche mährische Ritterfamilien, Oderský vom Lidéřov (Ludéřov), Pařízek von Jestřebí (Jestřábí) und Tarnovský (Trnavský) vom Trnávka. Dasselbe Schicksal traf sogar ehemalige Adelsfamilie Tunkl vom Brníčko und Zábřeh, welche im 15. Jhd. in dem Herrnstand erhoben wurde und derer Nachkommem jetzt in einer Reihe europäischer Länder zerstreut lebem.

Jiří Stibor

Kotulínští z Kotulína na Opavsku

Když se ing. Nirtl pokusil o sestavení genealogických vazeb rodu Kotulínských, vznikla nejasná změť řady dílčích rodokmenů, v nichž se mísila dosavadní známá fakta se zřejmými omyly.[1] Výsledek jeho zběžných pokusů nijak nepřekvapuje, neboť Kotulínští byli počátkem 16. století velmi rozvětveným rodem, a přestože známe z literatury jejich nejstarší rozrod, nemusí být spolehlivý.[2]

Právě v době, kdy jsem připravoval své vystoupení, zaslal mi prof. dr. Igálffy-Igály koncept svého chystaného článku o genealogii rodu Vrochyňů (z Reptu), v němž se jednoznačně přiklání k názoru, že Vrochyňové z Kotulína jsou odnoží výše jmenovaného slezského rozrodu, k němuž s rozpaky řadí také zemského písaře kn. opavského Jiříka Kotulínského z Kotulína, a dokonce připouští možnost, že pozdější svob. páni a hrabata Kotulínští z Kotulína a z Křížkovic dosáhli povýšení do baronského stavu s nesprávným, vypůjčeným znakem.[3]

Hlavním opěrným bodem se mu stal článek Josefa Pilnáčka, upozorňující na vývod Mikuláše, Šebestiána a Linharta Kašů z Jankovic, jimž dokládají svůj šlechtický původ. Jejich matka užívala děleného štítu, nahoře stříbrného s rudou růží, dole červeného s dvěma stříbrnými růžemi, na přilbě byly v klenotu 2 zkřížené lilie, každá s 6 okvětními lístky, mezi nimi plovoucí labuť, držící v zobáku liliový stonek. Je to znak rodů Vrochyňů. Znakem matčiny matky byl bílý litevský klobouk se pštrosím perem v modrém štítě, v jehož horních rozích spatřujeme 2 koule, týž klobouk v klenotu, přikryvadla modrá a bílá. Tímto znakem se honosili vladykové Děhylovští z Děhylova.[4]

Od uvedeného vývodu, který však Pilnáček četl zcela jinak,[5] je již jen krůček k tvrzení, že rodiči matky bratří Kašů byli Jakub Vrocheň z Kotulína a na Polské Nové Cerekvi a Dorota z Děhylova. Poněvadž jsou dotčení bratří Kašové z Jankovic doloženi písemně již roku

1538, nezdá se být tak přesvědčivé, že by jmenovaní manželé mohli být jejich prarodiči, když Jakub zemřel roku 1541 a Dorota až v roce 1560.

Mohu však na základě studia zemských knih opolsko-ratibořských prokázat rozmanité psaní jmen tamějších rodů. Jan Šeliha z Ruchova na Zubřicích je jmenován dle statku pouze Jan Zubřický, stejně Jan Kotulínský z Jelče se běžně objevuje pod jménem Jaletský či Jalecký. Jiní šlechtici vystupují s přezdívkami vedle svého rodového jména, jež bývá často zcela vynecháno. Zatímco celým jménem je důsledně uváděn Mikuláš Klena, Kocúr řečený, ze Lhoty, Mikuláš Střela, Chmelík řečený, z Obrovce, je psán zpravidla jen přízviskem Chmelík, stejně i Bartoloměj Šeliha se nazývá prostě Bureš a Jakub Kotulínský se často objevuje s názvem Vrocheň.[6] Poněvadž jména Vrocheň neužívali důsledně ani Jakubovi potomci, je pravděpodobné, že se tato přezdívka, označující jednu větev Kotulínských, stala po jejich přesídlení na Opavsko zbytečnou a jako nefunkční postupně zanikla.

Vladykové Kotulínští drželi Velký Kotulín v Tošecku, podle něhož se také Jakub Vrocheň psal. Jeho blízkými příbuznými byly sestry Markéta a Eliška, které prodaly Velký Kotulín v roce 1511 Mikuláši Mokrskému, jehož potomci se pak podle Kotulína psali, byli však jiného rodu a znaku.[7]

Nepřímým důkazem náležitosti Jakuba Vrochně ke Kotulínským je stížnost Elšky "z Velikého Kothulina" na zadržování pravidelného ročního platu Jindřichem Bělským, za něhož ručil Jindřich z Děhylova a na Plesné. Máme tedy z roku 1512 první písemný doklad o výskytu Kotulínských v kn. opavském, zatímco spolek Doroty z Děhylova s "Jacubem z Cotulina" pochází až z roku 1518.[8] Jakub již roku 1522 vstupuje do sporů o dědictví poloviny Dobroslavic, Děhylova, Pustkovce a Plesné, na kterou si činila nárok po otci Jindřichovi jeho manželka Dorota z Děhylova. Jmenované vsi však vysoudila její sestra Kateřina s manželem Václavem z Tvorkova a z Kravař.[9] Roku 1539 si nechal Jakub potvrdit před soudem v Opolí svůj testament, aby po jeho smrti nevznikly mezi manželkou a dětmi roztržky.[10]

Stručně se nyní zmíním o dětech Jakuba a Doroty.

Žofie se stala manželkou Šťastného Zákřovského z Nové Vsi a na Zákřově. Jistě byla jeho ženou již roku 1549, kdy byl poručníkem půhonu Doroty z Děhylova, naposledy se jako jeho manželka připomíná roku 1563.[11]

Kateřina byla jeptiškou v klášteře sv. Kláry v Opavě již roku 1542, kdy na ni žalovala její matka Dorota, že vydala list svědčící na dům v Opavě Jakubovi Kotulínskému, který jej odevzdal panu Václavu z Tvorkova a z Kravař. V letech 1556 a 1559 jako abatyše kláštera viní Mikuláše Karvinského z Karviné z neoprávněné držby klášterního dvora Turkovského. V roce 1560 se svářila s Benešem z Drahotuš a na Benešově o stav na řece nade vsí Jilešovicemi. Roku 1572 na ní vymáhal Mikuláš Kotulínský svědectví o svrškách po své bábě Dorotě z Děhylova, zesnulé v klášteře.[12] Kateřina se psala Novocerekvická nebo také Kotulínská z Kotulína. Pádným důkazem o její rodové příslušnosti je list, datovaný ve středu před sv. Prokopem 1560 v Opavě, jímž prodává kus role v klášterní vsi Malých Hošticích. Přivěšená pečeť i dnes spolehlivě svědčí, že užívala znaku uťaté orlí nohy, tedy znaku Kotulínských.[13]

Hanuš Kotulínský z Kotulína, řečený Vrocheň, velmi často však uváděný i bez této přezdívky, se vyskytuje v opavských půhonech v období 1537-1555. Roku 1537 činí odpor držbě Dobroslavic Kateřinou z Děhylova jako mluvčí své matky Doroty.[14] V roce 1539 si jej zvolila za poručníka svého jednání u opolského soudu Kateřina z Gostomky, manželka Heřmana Kochtického.[15] Po otci držel statek Polskou Novou Cerkev a roku 1540 mu vzdává všechen svůj majetek jeho manželka Anna z Tvorkova a z Kravař, zastoupená Valentinem Lasotou ze Stéblova.[16] Roku 1543 žádal Václava Bílovského z Fulštejna o svědectví, jak byl před několika lety v Opavě donucen svým otcem Jakubem slíbit Václavovi z Tvorkova a z Kravař, že v případě otcovy smrti nechá spolu s matkou vymazat z desk všechny spolky na dobroslavický statek.[17] Roku 1550 nazývá svým strýcem Kiliána Kotulínského z Jelče, spřízněného se Stoši z Kounic na moravském statku Všechovicích.[18] Vdova se po jeho smrti znovu provdala za Jaroslava Šípa z Bránic.[19]

Jindřich se musel spokojit daleko skromnějším majetkem, držel jako fulnecké hradní léno stateček Pohořílku na Moravě. Poprvé je doložen k roku 1539, v roce 1541 vystupuje pod jménem Jindřich Novocerekvický jako jeden z rukojmích Kateřiny, dvojnásobné vdovy po Jindřichu Kordulovi a Petru Kynigsfelderovi.[20] Roku 1547 se smluvil o prodej Pohořílky s Matyášem Štyslem z Alšic, smlouva však nevstoupila v platnost, protože kupec podle sjednaných podmínek nezaplatil.[21] Krátce poté byl Jindřich někdy roku 1548 zabit v souboji Kryštofem Tvardavou z Tvardavy.[22] Jeho pozůstalí synové byli velmi blízkými příbuznými Jiřího Lasoty ze Stéblova, což by mohlo pomoci v ur-

čení Jindřichovy jinak neznámé manželky.[23]

Ambrož působil roku 1539 jako farář v Polské Nové Cerekvi, roku 1562 se připomíná jako ratibořský děkan.[24]

Z těchto písemně doložených Jakubových dětí zanechal potomstvo jediný Jindřich. Jeho syn Mikuláš starší byl spolu s bratrem Hanušem vychován "strýcem" Jiříkem Kotulínským, který přitom myslel především na svůj prospěch. V první polovině šedesátých let poslal oba bratry ke dvoru Frydrycha Kazimíra, knížete těšínského a velkohlohovského. Oba ještě po letech těžce snášeli poznámky o tom, že byli knížecími služebníky. Mikuláš žádal roku 1581 Albrechta Kravařského ze Šlevic o listovní svědectví v této záležitosti. Jmenovaný Albrecht pak bratřím potvrdil, že byli na knížecím dvoře pacholaty.[25] V roce 1572 se Mikuláš domáhal u soudu na abatyši Kateřině Kotulínské dědictví po svých prarodičích s odůvodněním, že jeho bába Dorota z Děhylova zemřela v klášteře a tam i vyhotovila řádné poručenství ve prospěch vnuků.[26]

Vztahy bratří k Jiříkovi Kotulínskému se v průběhu let stále více zhoršovaly; příčinou toho byl spor o Pohořílku, kterou si Jiřík obratně přivlastnil. Přibližně roku 1563 přišel spolu s Mikulášem a Hanušem a v doprovodu jejich švagra Petra Laryše ze Lhoty na komendu sv. Jana v Opavě a promluvil ke komturovi: "Vaše milosti, pane Lesota, chud sem s strýci svými k vám přišel, poněvadž již léta mají a vy ste jim bližší a krevní přítel a já od nich statek kupuji; prosím vás, že tej smlúvy s nimi učiniti povolíte a pomůžete." Komtur však žádost zamítl s odůvodněním, že jsou ještě pacholaty, obrátil se k nim a žertovně poznamenal: "Slúžiť ještě, lotrásci!" Petr Laryš, vida neúspěch jednání, prostoduše vyzradil původce celé akce, když podotkl: "Však oni, švagrové moji, toho nežádají." Později však Petr Laryš od Jiříka slyšel, že za Pohořílku oběma bratřím zaplatil po 500 zlatých.[27]

Roku 1581 vynadal Jiřík Mikulášovi na mostě před držkovskou tvrzí do "lotrů a zrádců" a následujícího roku dostoupila vzájemná nevraživost vrcholu. Jindřich mladší Kotulínský z Kotulína a v Horních Životicích měl tehdy Mikulášovi dosvědčit Jiříkova slova, pronesená na tvrzi v Držkovicích: "Kdy, pane strýče, Mikoláše strýce uhlídáte, mluvte s ním, ať mne s půhonu, který při právě jest, propustí, neb sem jemu spravedlivě za díl jeho ukázaný na Pohořelce pět set tolarův počtu opavského dal a mimo to klisny, co sem od Tvardavy vzal, a co sem jim přichoval, těm dvěma bratřím, dal sem každému z nich po patnásti stech tolařích ještě mimo to, co za Pohořílku vzali."[28] Jiřík zase na Mikoláše žaloval, "...že on neví, kdo já sem, a že rodu Kotulínského ani strýc jeho nejsem a za strýce že mne míti nechce a nemá." To byla ovšem veliká urážka, a protože Mikuláš: "...dávající svědomí na milostivé poručení JMC, ku potřebě Jiříka Kotulínského jeho za strýce svého vyznal a i s tím doložením..., že to bere k své víře a duši...", musel jej veřejně žádat za odpuštění.[29]

I tento spor může sloužit jako nepřímý důkaz příslušnosti Mikuláše do rodu Kotulínských. Podle hypotézy dr. Igálffyho by žaloba musela znít jinak, totiž "...že rodu Vrochyňů ani strýc jeho nejsem..."

Mikuláš koupil roku 1574 fojtství v Rendzíně od Otíka z Oldřišova, roku 1577 je doložen u svého příbuzného Ondřeje Beznce z Markvartovic v Porubě a v roce 1584 píše biskup Stanislav Pavlovský ostravským měšťanům, aby před jeho soud zajistili Mikuláše, který na jarmarce v Moravské Ostravě zabil člověka.[30] Roku 1574 se připomíná jeho manželkou Ludmila Hufová z Kantorova.[31] Je možné, že měl syna Mikuláše, od něhož se odlišoval příjmením "starší". Zřejmě jím byl Mikuláš, který roku 1589 působil jako zámecký hejtman Viléma z Rožmberka v Roudnici n. Labem a doložený roku 1597 v Hustopečích.[32]

Hanuš, bratr Mikuláše staršího, se nedožil vysokého věku. Je výslovně jmenován v roce 1572, roku 1581 se o něm mluví jako o nebožtíkovi.[33]

Jejich sestra Rebeka byla ze sourozenců nejstarší. Již roku 1564 byla manželkou Petra Laryše ze Lhoty, s nímž je velmi podrobně doložena díky práci Häusslerově.[34] V letech 1573-1578 se připomíná se svým manželem na "švobovském" dvoře v Kateřinkách.[35] Její znak je zobrazen v Häusslerově práci a je to opět známý znak rodu Kotulínských; neposlouží nám jako důkaz, když nevíme, byl-li malován podle pečeti či jen z domýslu.

Opěrným bodem je však pro nás úvodní strana XVIII. knihy opavských půhonů, kde je neuměle provedena perokresba znaku Kotulínských s vročením 1571 a s nápisem, jenž symetricky obepíná jeho kleňot: "Dobře jest - rady užívati / před - skudtkem." Pod heslem čteme podpis Mikuláše Kotulínského z Kotulína. Svým charakterem odpovídá tento neobvyklý zápis krátkým průpovídkám, jaké si vpisovali renesanční šlechtici do svých štambuchů, a neuměloost kresby naznačuje, že jejím autorem byl sám podepsaný. Vysvětlení nalézáme v latinském úvodním zápisu, který hlásá, že kniha by-

la započata roku 1568 písařem Jiříkem Kotulínským z Kotulína "et in Schimmelsdorff", česky v Pohořílce. Použil tedy Mikuláš jako příbuzný Jiříkův k ryze soukromému zápisu záhlaví úřední knihy, aby zde zvěčnil své jméno a znak - a je to opět orlí noha Kotulínských.[36]

Zbývá nám pokus o bližší určení pověstného nejvyššího zemského písaře knížectví opavského, Jiříka Kotulínského z Kotulína. Spokojme se prozatím konstatováním, že byl mladším vrstevníkem dětí Jakuba Vrochně. V pramenech se běžně nazývá strýcem všech tehdy žijících Kotulínských, jak Vrochňů, tak větve křížkovické, jalečské i frýdberské. Tak například roku 1572 zmocňuje Jiřík Kotulínský z Frýdberka a v Prudníku svého strejce Jiříka Kotulínského z Kotulína k půhonům na pány Stoše v knížectví opavském.[37] Roku 1564 pohání týž Jiřík Kotulínský z Kotulína na Pohořílce probošta fulneckého kláštera Jiříka Šimbergera i na místě svých strejců Hanuše a Mikuláše (řečených Vrochňů).[38] Roku 1550 nazývá Hanuš Vrocheň z Kotulína svým strýcem Kiliána Kotulínského z Jelče.[39] Roku 1582 se Mikuláš Vrocheň, Jiřík a Jindřich mladší Kotulínští navzájem nazývají strýci.[40] Jiříkův syn Jan je roku 1586 jmenován strýcem Petra staršího Kotulínského a na Radošovách.[41] Nejedná se v žádném případě o erbovní strýcovství, jak se domnívá dr. Igálffy, neboť k němu chybí sebemenší doklad, ale o široký pojem příbuzenského vztahu, jak byl v té době běžně chápán a slovy "strýc, strejc" také označován.

Větším oříškem se zdálo zjištění Jiříkových rodičů, uvědomíme-li si, jak důkladně vyčerpal opavské prameny již Zukal. Určitou stopu jsem objevil v dopise Mandaleny Folkenhonové z Glošku Jiříkovi, v němž jej dvakrát nazývá svým bratrem.[42] Vztah bratr-sestra mezi Jiříkem a Mandalenou umožňuje přece jen nahlédnout do jeho původu. Mandalena byla dcerou Arnošta Folkenhona, úředníka šternberského panství, a jeho manželky Elišky z Držkovic.[43] Lze tedy vyslovit oprávněnou hypotézu, že Eliška z Držkovic byla též matkou Jiříkovou ve svém prvním manželství s blíže neznámým Kotulínským, vrstevníkem Jakuba Vrochně a jistě i jeho blízkým příbuzným.

Na základě důkladného zkoumání opavských materiálů mohu Jiříka považovat za plnoletého již před rokem 1545. Roku 1565 žádal totiž Jiřík o svědectví ve věci poctivého a služného chování "...od let výše dvaceti, jak mne zná..." Štěpána staršího z Vrbna a na Hlučíně, hejtmana kn. opavského, Jiříka Tvorkovského z Kravař a na Raduni, Lacka Ojíře z Fulštejna a na Linhartovech a Frydrycha Stoše z Kounic a na Bránici.[44] S tím dobře souhlasí i výskyt jeho nejstaršího syna Ctibora jako dospělého v roce 1568.[45]

Jiříkovo narození tedy můžeme klást nejpozději do roku 1525 a první konkrétní zprávy o něm máme z Moravy, kam se pravděpodobně dostal v žerotínských službách. O jeho důvěrných vztazích k Žerotínům svědčí dopis Jana mladšího ze Žerotína a na Velkých Losinách z roku 1575, v němž oslovuje Jiříka "kmotře".[46] Roku 1577 v neděli po sv. Prokopu byl Jiřík v Olomouci svědkem dělení žerotínského majetku mezi Karlem starším ze Žerotína a na Starém Jičíně a Janem mladším ze Žerotína a na Goldštejně.[47]

V polovině padesátých let 16. století držel dvůr u Valašského Meziříčí, který roku 1558 prodal Václavu Vlkovi z Konecchlumí.[48] Jeho první manželka Anna z Myšlan pocházela z rodu, který držel v tomto kraji ves Rackovou.[49] Jako úředník starojického panství a majitel dvora "Hájku" v Bernarticích nad Odrou je doložen roku 1558, kdy se ujímá jménem svých strýců Mikuláše a Hanuše fulneckého léna Pohořílky.[50] Následujícího roku byl již poručníkem půhonu abatyše Kateřiny z Kotulína proti Mikuláši Karvinskému z Karviné o držbu "turkovského" dvora.[51]

K roku 1561 si na něj stěžují sourozenci Petr a Jiřík Vlkové z Konecchlumí, neboť jim z louky příslušné ke dvoru na předměstí meziříčském zdejší "bratři" podvakrát sklidili seno.[52]

Spolu se Zdeňkem Kavkou z Říčan byl roku 1562 jedním z komisařů při sepisování dílčích cedulí mezi bratry Karlem a Frydrychem Herburty z Fulštejna o léno Novou Horku.[53] O rok později se poprvé uvádí v úřadu nejvyššího zemského písaře kn. Opavského a obratnými machinacemi se mu podařilo získat Pohořílku pro sebe. Jeho zřejmou snahou bylo zrušit lenní svazek statečku a proměnit jej ve zpupné zboží. Jedině tak si můžeme vysvětlit žádost fulneckého pána Balcara Švejnice z Pilmsdorfu o vydání svědectví "...že jest Jiřík Kotulínský z Kotulína a na Pohořelce, písař zemský kn. Opavského, man můj, přijímajíc ode mne léno na zámku mém Fulnece léta 1564 v neděli po sv. Lukáši na ves Pohořelku, kteráž mně k zámku mému fulneckému manstvím přísluší, povinnost manskú mně učinil a slova duole psaná při Zikmundu Kozlu, služebníku mém, mluvil: Já Jiřík ... slibuji, že chci věren a poddán býti ... panu Baltazarovi Švejnicovi z Pilmesdorfu a na Fulneku, pánu svému a jeho dědicům..."[54] Jako majitel Pohořílky se Jiřík vyskytuje zejména v letech 1564-1568. Tehdy pravděpodobně postoupil Pohořílku synu

Ctiborovi, který se jako její majitel výslovně připomíná roku 1572.[55]

Úřad zemského písařství zaměstnával Jiříka stále více v Opavě. Roku 1568 přinesl do jeho opavského domu půhon na Jana mladšího z Vrbna Kryštof Bzenec z Markvartovic, což je pěkným důkazem vedení úřední agendy v soukromí.[56] V téže době získal od své příbuzné, abatyše Kateřiny Kotulínské, klášterní statek - mlýn u vsi Vehovic a dvůr "turkovský", o nějž vedl roku 1574 veliký soudní proces. Jiřík se v průběhu jednání odvolával až k samotnému císaři. Určité světlo do podstaty sporu vrhá Jiříkova žaloba na opavského místopísaře Gabriela Libanského z Řehoř, který mu měl dosvědčit "...když bylo léta 1569 při času sv. Bartoloměje, že jest pro něho poslala panna Kateřina Kotulínská z Kotulína, abatyše ..., Matúše Šrámka, prosic, aby k ní do kláštera a konventu jejího přišel, což jest k žádosti její učinil a přijdúc k ní, tu že jest ho prosila podadúce jemu přípisu, aby podle toho napsal list o snešení, které se stalo téhož času a léta mezi túž pannú Kateřinú abatyší a mnú skrze kněze Blažeje Zibenlota a neboštíka Henricha Polana, písaře města Opavy, se strany mlýna vejhovského a dvoru turkovského mého a on Gabriel vezmúc týž přípis od ní, šel do domu mého tu v Opavě a ten přípis přinesúc sebú, řekl ke mně: Mám ten list psáti na pergamen a versalu spočátku já neumím napsati, napište vy, prosím vás. A že jest on všecek ten list chyba (kromě-pozn.J.S.) jednoho vrchního řádku k žádosti tejž panny Kateřiny napsal a napsavše jej, hned jí zase i s přípisem do kláštera a konventu jejího spolu s Matúšem Šrámkem šel a ten list donesl a ona že přinesúc pečeť konventskú i svú s voskem, prosila ho, aby přidávil ty pečeti k tomuto listu. A on že jest na žádost její tak učinil, ona pak panna Kateřina vezmúc ten list v ruku svou, že jest jej jemu zase podala, řkúc těmito slovy: Muoj milý pane švagře, děkuji vám, že ste to na žádost mú učinili, chci se vám toho ráda odplatiti a prosím vás, dejtež ten list panu Jiříkovi Kotulínskému, strejci mému. A on že ten list vzal od ní a přinesl jej do domu mého spečetěný a mně jej oddal..."[57]

Žaloba Kateřinina tedy původně spočívala na Jiříkově obvinění z falšování darovací listiny a teprve, když Jiřík svědectvími Libanského a Šrámka toto nařčení vyvrátil, postavila svou žalobu na důkazech jiných. Statky prý vymámil neoprávněně a bez vědomí konventu (což asi byla pravda), vloudil se do její přízně, vydávaje se za jejího strýce, navíc prý podal císaři o celé věci zkreslené informace.[58]

Skutečností však zůstává, že 10.března 1572 byla v Krnově sepsána a zpečetěna před Jiřím Frydrychem, markrabím braniborským a knížetem krnovským mezi oběma spornými stranami smlouva o tyto klášterní statky.[59] Ostatně měl dvůr turkovský zástavní majitele již předtím. Již roku 1556 jej drželi bratři Mikuláš a Petr Karvinští z Karviné a také byli abatyší obviněni z neoprávněné držby.[60] Je docela možné, že k jejich vypuzení z turkovského dvora došlo Jiříkovým návodem. Proto se ještě před ukončením procesu roku 1574 Mikuláš Karvínský dvora opět ujal jménem sirotků po svém bratru Petrovi. Se zlou se však potázal, jak vyplývá z jeho žaloby na Jiříka, který "...jest se v dvůr můj turkovskej...vložil, svršky a dobytky v tomž dvoře nenáležitě...pobral, kteréhožto nenáležitého skutku mně a strýcóm mým třemi tisíci hřivnami grošů českých širokých napraviti nechce."[61]

Právní zástupce kláštera, Mikuláš Tvorkovský z Kravař, obvinil Jiříka během jednání ze závažné věci. Rozesmál prý se, když dal Mikuláš, stoje v šraňcích "...čísti ceduli rukú jeho napsanú a sekretem jeho zpečetěnú, v které se pochlubuje, že by J.M. císař i dotčený konvent jemu ten duochod ku klášteru a konventu sv. Kláry v Opavě náležitý darovati ráčil, a k tomu že sem já promluvil, že toho není, aby JMC toho jemu darovati ráčil..."[62] Jiříkova omluva byla velice chytrá: "...Že bych já se měl na ublížení důstojenství císaře J.M. smáti, tomu já odpírám a na paměť V.M. se odvolávám, když jest túž řeč týž pán z Kravař v šraňcích mluvil, že sem tak tomu odepřel a to oznámil, že sem se zasmál panu Janovi Lichnovskému, kterýž tu u šraňkův za mnú stál a ke mně některá slova žertovná strany myslivosti a z kunštu promluvil, k čemuž se týž Jan Lichnovský před V.M. hned u šraňkův stojíc slovy svými přiznal."[63] Soudní jednání skončilo rozsudkem v Jiříkův neprospěch a statky byly navráceny opět klášteru. Zajímavé však je, že již roku 1576 seděl na dvoře Turkově Bartoloměj z Nudožer, zemský písař krnovský.[64]

Ještě jedna nepříjemnost Jiříka toho roku potkala, když byl viněn Ondřejem Bzencem z Markvartovic ze spisování půhonů proti němu u pana z Valdštejna a z ovlivnění svědků. Poněvadž se jednalo o vyslovení zřejmé nedůvěry k jeho úřední činnosti, vznikly z toho žaloby a roky.[65] Svědčí jen o Jiříkově chytrosti, že se dokázal bez velké újmy ze všech předeslaných nástrah dostat se zdravou kůží.

V sobotu před památkou sv. Pavla na víru obrácení roku 1576 v Olomouci koupil Jiřík za 6200 zl. od své nevlastní sestry Mandaleny Folkenhonky z Glošku statek Držkovice v kn. krnov-

ském a zůstal pouze něco přes sto zlatých dlužen. Ty však kupodivu včetně úroků, které se za řadu let nastřádaly, nebyl schopen zaplatit ani do své smrti.[66] Navíc jej upomínal David Mošovský z Moravičína o 300 zl., které dlužila Mandalena od roku 1572 za Držkovice jeho zemřelému bratru Janovi a jež Jiřík převzal jako nový držitel statku na svá bedra.[67]

Další nepříjemnosti si ovšem způsobil svou prudkostí sám. Na zámku ve Velkých Heralticích si totiž stěžoval "pokojnými slovy" svému sousedu, Albrechtu mladšímu z Vrbna, na jeho poddaného a škody, jež činí na držkovských gruntech. Tu se na něj obořil pánův úředník Lorenc Stoš ze Sygertu: "Smím já vám pravdu pověděti, že vy, vidúc pána, člověka mladého, který tomu nerozumí, chtěli byste ho podvésti..."[68]

Jeho spory o dluhy, rukojemství za dluhy jiných i další finanční závazky by vystačily na samostatnou knihu. Také hrubosti a urážky, jimiž častoval své příbuzné, známé a sousedy, svědčí o jeho nepokojné, prudké a ke konci života vysloveně agresivní povaze.

Špatně na jeho divné pohostinství vzpomínal po návštěvě Držkovic Hektor z Olšen, přestože se mu dostalo ještě s jinými přátelského pozvání. Ve čtvrtek ráno po společném hodokvasu vstoupil Jiřík do pokoje, kde spal Hektor s Francem Vildštajnerem, a hrubými slovy jej provokoval: "Ne všechny hostě rád vidím, vás pane švagře, pane Vildštajn, věrně rád vidím, a některé také nerad, než ty Hektoře, by ty ještě jednú Hektorem byl, abys věděl, že vo takové hostě nic nestojím, ... bodej tě hrom zabil". A ještě, když vyháněl Hektora z nádvoří své tvrze, hněvivě za ním volal: "Jeď, bodej tě hrom zabil, ručnice sem, ručnice na lotra."[69]

Téhož roku 1581 jej vinil příbuzný Mikuláš Kotulínský, "...že jest s neboštíkem Kryštofem Tvardavú z Tvardavy o zamordování neboštíka Jindřicha Kotulínského z Kotulína, otce mého, smlúvu učinil a od toho Tvardavy 400 tolarů podle takový smlúvy k sobě přijal."[70]

V pondělí po památce sv. Pavla na víru obrácení 1582 prodal Jiřík Držkovice manželům Heřmanovi Kochtickému z Kochtic a Anně Lasotové ze Stéblova a ještě následujícího roku se s Heřmanem soudil ohledně zaplacení všech dluhů, jež vymáhal na svých bývalých poddaných.[71]

Tehdy se již psal na Malých Hošticích, kde mu ve skutečnosti patřil pouze mlýn. Ale ani před samým koncem života jej neopustil ostrý jazyk, o čemž se mohl přesvědčit komtur Jiřík Adlspach z Domsdorfu, kterého napadl těmi nejhrubšími výrazy, a jehož matku Annu Čirnovou z Menersdorfu hluboce urazil slovy: "Co mi ta zvyj... baba má rozkazovati, však já ji odsud vyženu, tu starú mošnu."[72]

Ještě 3. května 1586 žaloval na bratry Kravařské ze Šlevic, že na něj rozesílali lající listy. Brzy po tomto datu však zemřel.[73]

Problematickou pozůstalost zanechal svým synům. Jiřík byl spolu s Janem Kravařským ze Šlevic a Mikulášem Lichnovským z Voštic jednou z dožádaných osob, jež měly vyupomínat značné dluhy Mikuláše Stoše z Kounic v knížectvích opavském a krnovském, když jeho hospodaření na statku Mořicích skončilo naprostým úpadkem. Rukojmí za Stošovy dluhy v čele s Hynkem Posadovským z Posadova se statku Mořic a dvora v Kožišanech ujali, aby sami sebe vyvázali z nepříjemných povinností a mohli pozůstalost co nejvýhodněji prodat. Jiřík si zřejmě pro svou potřebu ponechal jednu takovou "vyupomínanou" sumu ve výši přes 6000 zl. ke škodě jmenovaných. Ti ji pak pochopitelně vymáhali na jeho synech.[74]

Veronika Kunčické z Kunčic, Jiříkova druhá manželka, měla podle poručenství předešlého majitele Mořic, Matouše Stoše z Kounic, z roku 1563 dostat se svými sourozenci, dětmi Matoušovy sestry Markéty po 50 zlatých, jež po Mikuláši Stošovi jako Matoušově nástupci požadovala ještě roku 1585 i se svými sestrami Kateřinou a Barborou.[75] Veronika Kunčická byla dcerou Jaroše na Všechovicích a Markéty Stošovny z Kounic a po Jiříkově smrti se podruhé vdala za Stanislava Pačinského z Velké Pačiny. Zemřela roku 1594 v Opavě.[76]

Vše nasvědčuje tomu, že Jiříkova otce a tedy jeho původ je třeba hledat v Opolsku-Ratibořsku. V tamějších zemských knihách jsem našel Mikuláše Kotulínského, v roce 1541 již neboštíka, jeho syna Adama a dceru Rozinu, manželku Jana Rohovského z Kornic.[77] Zůstává nevyjasněnou otázkou, zda je onen Mikuláš totožný s Mikulášem Kotulínským, který se od roku 1514 připomíná jako držitel Křížkovic a jehož manželkou je spolehlivě doložena Barbora Osinská z Žitné.[78] Mohli bychom pak uvažovat o tom, že Adam a Rozina byli vlastními sourozenci Jana Kotulínského na Křížkovicích, který je rovněž písemně doložen jako syn Mikulášův.[79]

Dalo by se předpokládat, že druhou manželkou Mikulášovou byla Dorota z Držkovic a z krátkého manželství pocházel syn Jiřík? Na tento dohad nám však dostupné prameny nedávají žádnou odpověď.

Pečlivý výběr dochovaných pramenů však dosvědčuje, že všichni Kotulínští na Opavsku používali stejného znaku učaté orlí nohy a příbuzenské vztahy přes všechny naznačené peripe-

tie trvale udržovali a veřejně vyznávali. Pro tvrzení o jejich příslušnosti k rodu Vrochyňů z Reptu i pro náhlou změnu v užívání znaku nám chybí jakýkoliv pramenný důkaz.

Poznámky

1) SOA Opava, Pozůstalost ing. Josefa Nirtla, inv. č. 54, heslo Kotulínský z Kotulína.
2) Genealogisches Handbuch des Adels, Gräfliche Häuser A, Band II., 1955, s. 212-217; Ludwig Igálffy-Igály, Beiträge zur Genealogie der Kornitz Familien, Adler, 3. Band, 14. Heft, Wien 1955, s. 213.
3) Ludwig Igálffy-Idály, Die Wrochen, ein Urgeschlecht des Beuthener Landes, strojopis chystané práce z majetku autora.
4) Tamtéž, podle Pilnáčkova článku v Adler, 2. Band, 12. Heft, Wien 1951, s. 174.
5) Tamtéž.
6) SOA Opava, Sbírka fotokopií, Rep. 35 F, Zemské knihy opolsko-ratibořské 1532-1543, III 27 A, fol. 34b (Jalecký), fol. 38b (Klema), fol. 39a (Střela), 108b (Šeliha-Bureň), fol. 123a (Zubřický), fol. 214a (Vrocheň).
7) Josef Pilnáček, Rody starého Slezska, II., G-O, Jílové u Prahy 1972, s. 201.
8) SOA Opava, Slezský stavovský archiv, (dále jen AS), inv. č. 776, fol. 117a, b; inv.č. 850, fol. 55b.
9) Tamtéž, AS, inv. č. 782, fol. 207b.
10) Tamtéž, III 27 A, fol. 214a, b.
11) Tamtéž, AS, inv. č. 782, fol. 310b; AS 787, fol. 44a.
12) Tamtéž, AS, in č. 781, fol. 129a; AS, inv. č. 843, fol. 52b; AS 785, fol. 75b; AS, inv. č. 790, fol. 8a.
13) Tamtéž, AS, inv. č. 130, sign. A XXVIII 20, 1560, červenec 3., Opava.
14) Tamtéž, AS, inv. č. 788, fol. 28a.
15) Tamtéž, III 27 A, fol. 128b.
16) Tamtéž, III 27 A, fol. 252a.
17) Tamtéž, AS, inv. č. 782, fol. 5b.
18) Tamtéž, AS, inv. č. 782, fol. 152a.
19) Tamtéž, Pozůstalost Josefa Zukala, inv. č. 204, Šlechtické rody, heslo Kotulínský z Kotulína.
20) Tamtéž, III 27 A, fol. 269b.
21) Adolf Turek, Kotulínští z Kotulína na Pohořílce, (Drobná šlechta na Fulnecku do války třicetileté, část IV.), Kravařsko, 1937, s. 49.
22) Turek, c.d., s. 49.
23) Viz poznámka č. 27.
24) SOA Opava, III 27 A, fol. 128b; Turek, c.d., s. 34.
25) Tamtéž, AS, inv. č. 791, fol. 22a.
26) Tamtéž, AS, inv. č. 790, fol. 8a.
27) Tamtéž, AS, inv. č. 791, fol. 8b.
28) Tamtéž, Sbírka rukopisů, Stanislav Drkal, Kniha roků knížectví Opavského 1574-1592 (-1598), Opava 1975, fol. 136b; AS, inv. č. 791, fol. 104a, 140b.
29) Tamtéž, Drkal, c.d., fol. 142a.
30) Tamtéž, Pozůstalost Josefa Zukala, inv. č. 204, Šlechtické rody, heslo Kotulínský z Kotulína.
31) Viz pozn. 30.
32) Vincenc Brandl, Žerotínovy zápisové o soudě panském, svazek první, Brno 1866, s.66, 67; Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, III. Severní Čechy, Praha 1984, s. 408.
33) SOA Opava, AS 790, fol. 8a; AS, inv. č. 791, fol. 104a.
34) Tamtéž, Sbírka rukopisů, Franz Josef Häussler, Geschichte der uradeligen Familie Larisch von Ellgoth..., strojopis bez data Opava, s. 64-66.
35) Miloslav Rohlík, Opavské zemské desky (Knihy zadní), 1537-1613, s. 245, 246, 298, 299.
36) SOA Opava, AS, inv.č. 789, fol. 1a, 2a.
37) Tamtéž, AS, inv.č. 789, fol. 256b.
38) Tamtéž, AS, inv.č. 787, fol. 92b.
39) Tamtéž, AS, inv.č. 782, fol. 352b.
40) Tamtéž, AS, inv.č. 791, fol. 104a, 140b.
41) Tamtéž, AS, inv.č. 792, fol. 92b
42) Tamtéž, Zemské právo opavsko-krnovské, i. č. 10, sign. I-10, Soukromá korespondence Jiříka Kotulínského z Kotulína 1575-82, datum v pátek den památky sv. Petra a Pavla 1582, Šternberk.
43) SOA Opava, Pozůstalost Josefa Zukala, inv. č. 204, Šlechtické rody, heslo z Držkovic, kde však za jejího manžela označuje Kryštofa Falkenhayna; Josef Pilnáček, Rody starého Slezska, díl I., A-F, Jílové u Prahy 1969, s. 206.
44) Tamtéž, AS, inv.č. 787, fol. 150b, 151a,b.
45) Tamtéž, AS, inv.č. 789, fol. 52a.
46) Tamtéž, Zemské právo opavsko-krnovské, i. č. 10, sign. I-10, Soukromá korespondence Jiříka Kotulínského z Kotulína 1575-82, datum sobota po narození panny Marie 1575, Losiny.
47) Tamtéž, AS, inv.č. 791, fol. 79a.
48) Turek, c.d., s. 50, 51.
49) Bartoloměj Paprocký z Hlohol, Zrcadlo slavného markrabství moravského, Olomouc 1592, fol. 444b; Josef Pilnáček, Rody statého Slezska, díl II., G-O, Jílové u Prahy 1972, s. 283.

50) Turek, c.d., s. 50.
51) SOA Opava, AS, inv. č. 843, fol. 52b.
52) Turek, c.d., s. 50, 51.
53) SOA Opava, AS, inv. č. 787, fol. 187a.
54) Tamtéž, AS, inv. č. 789, fol. 84b.
55) Tamtéž, AS, inv.č. 789, fol. 270b.
56) Tamtéž, AS, inv.č. 789, fol. 52a.
57) Tamtéž, AS, inv.č. 790, fol. 157a.
58) Tamtéž, Drkal, c.d., fol. 13a, b, 14a, 36a, b, 41a.
59) Tamtéž, AS, inv.č. 790, fol. 253a.
60) Tamtéž, AS, inv.č. 843, fol. 6b, 52b.
61) Tamtéž, Drkal, c.d., fol. 27a.
62) Tamtéž, AS, inv.č. 788, fol. 224.
63) Tamtéž, AS, inv.č. 788, fol. 225.
64) Tamtéž, AS, inv.č. 843, fol. 214a.
65) Tamtéž, AS, inv.č. 788, fol. 206, 207, 215; Drkal, c.d., fol. 20a, 30a.
66) Tamtéž, AS, inv.č. 792, fol. 99a, 99b, 100a.
67) Tamtéž, AS, inv.č. 843, fol. 222a.
68) Tamtéž, Drkal, c.d., fol. 77a.
69) Tamtéž, Drkal, c.d., fol. 135b, 136a.
70) Tamtéž, AS, inv.č. 791, fol, 7a, b.
71) Tamtéž, AS, inv.č. 791, fol. 158a.
72) Tamtéž, Drkal, c.d., fol. 156a, b, 157a.
73) Tamtéž, Drkal, c.d., fol. 169a, b.
74) Tamtéž, AS, inv.č. 794, fol. 84b, 85a, b, 86a, 131a, b, 145a, b, 146a.
75) Zemské desky olomoucké II., 1480-1566, Brno 1947, s. 437-438; SOA Opava, Drkal, c.d., fol. 166b.
76) SOA Opava, AS, inv.č. 793, fol. 273b, 274a, b, 275a; Pozůstalost Josefa Zukala, inv.č. 204, Šlechtické rody, heslo Kunčický z Kunčic.
77) Tamtéž, III 27 A, fol. 280a.
78) Viz pozn. č. 2.
79) SÚA Praha, fond Šlechtické průby, fasc. 2, č. 43, heslo Kotulínský z Kotulína.

Das Geschlecht Kotulínsky von Kotulín in der Troppauer Gegend

Die Arbeit schildert das Schicksal und die gegenseitigen Beziehungen der Angehörigen dieses Geschlechtes, das im Laufe des 16. Jhs im Troppauer Fürstentume blühte. Sehr gründlich beschreibt sie vor allem die Angehörigen des Kotuliner - Astes genannt Vrochnia; mit dem Benützen der Materialien aus dem Troppauer Staats-Gebiets-Archive bringt sie die heraldischen Beweise für die Zugehörigkeit dieses Zweiges zum Geschlechte Kotulínský von Kotulín her. Eine ausserordentliche Aufmerksamkeit widmete der Autor dem Landesschreibers des Fürstentumes Troppau - Georg Kotulínský von Kotulín, ferner der Bestimmung seiner Eltern sowie dem Schildern seines Lebenslaufes. Reichlich exploitirte er die Vorladungs-Bücher und die Bücher der Troppauer Fürstentume. Auf dem Grunde bisher fast unbekannten Materialien bringt er eine Studie zur Genealogie des erwähnten schlesischen Adelsgeschlechtes.

MK

Jiří Stibor

Výzva ke zpracování rejstříků k nejdůležitějším genealogickým pramenům

Z mých dosavadních vystoupení na našich společných setkáních by se snad mohlo zdát, že můj zájmový okruh je zcela jednoznačně zaměřem na studium genealogie několika šlechtických rodů, například Kořenských z Terešova v roce 1983 a nyní Kotulínských z Kotulína. Nerad bych však vzbudil dojem, že si hraji pouze na svém vlastním písečku. Mé vlastní studium a doslovný "hlad" po pramenech mne dovedly postupně k poznání, že šlechtická (a zřejmě i občanská) genealogie se neobejde bez důkladných jmenných rejstříků k pramenům základního významu - tedy především k půhonným knihám. Tísněn neustále časem jsem se do takové práce pustil během dovolené v opavském archivu a díky ochotě PhDr. Müllera jsem měl možnost zpracovat rejstříky dvou olomouckých lenních knih časově pokrývajících 17. století. Velmi příjemně mne překvapila celá řada dosud neznámých příbuzenských vztahů, zajímavých kulturně historických drobností, charakterizujících dobu i lidské osudy, a především značná míra obecné využitelnosti takových rejstříků v případě jejich vydání tiskem. Povzbuzen těmito prvními výsledky jsem se dal do zpracování regest ke knihám opolsko-ratibořským, jež sice citoval již Josef Pilnáček, ale jmenný rejstřík i regesta dou-

fám teprve ukáží, jak malé jsou naše znalosti o rodech, z nichž mnohé nalézáme jen o pár desítek let později také na Moravě.

Chtěl bych tedy svou troškou do mlýna přispět ke společné práci, poukázat na možnost doplnění četných bílých míst v této oblasti genealogie a vyvrátit obecně přijatý, ale ničím nepodložený názor, že předešlé generace českých a moravských genealogů ji svými pracemi učinily jednou provždy uzavřenou záležitostí.

Oč mi však jde zejména, je obrovský rozsah podobné práce, přesahující daleko možnosti a síly každého jednotlivce. Rád bych v této práci pokračoval se zaměřením na materiály SOA Opava, ještě raději bych však našel další spolupracovníky, kteří by se nezalekli únavné, ale nesmírně zajímavé práce, v mnohém směru objevné a sloužící řadě dalších badatelů i zájemců.

Snad tímto svým diskusním příspěvkem vyvrátím vaši představu úzce zaměřeného staromila, kterému je na hony vzdáleno každé zobecnění a jemuž se moderní chápání genealogie ztrácí v malicherných jednotlivostech. Nerad bych totiž trávil zbytek života v archivech neustálým obracením stránek stále stejných knih, z nichž jednou budu vypisovat Kořenské z Terešova, podruhé Kotulínské z Kotulína a za pár let třeba Saky z Bohuňovic.

Nechci slibovat nic více, než co jsem schopen svými chabými silami splnit. Dva zpracované a k tisku odevzdané rejstříky mne však naplňují nadějí, že nebudou posledními a hlavně věřím, že se do navrhované práce pustí v Praze či v Brně i další nadšenci, o jejichž existenci nepochybuji.

Ein Aufruf zur Bearbeitung der Register zu den wichtigsten genealogischen Quellen.

Auf dem Grunde eigener Erfahrungen aus der Arbeit mit den Vorladungsbüchern wendet sich der Autor des Diskusion-Beitrages zu den anderen Genealogen mit dem Aufruf zur Bearbeitung der Namen-Register der Vorladungsbücher, die zur gewissen Verbesserung der genealogischen Arbeit besonders in Mähren und Schlesien und auch - im Falle des Abdruckens - zur allgemeinen Benützung dienen möchten.

MK

Erich Šefčík

Pěstování pomocných věd historických v opavských muzeích

Slezské muzeum v Opavě patří díky svým předchůdcům k nejstarším muzeím v Československu. V roce 1989 si jeho pracovníci, a nejenom oni, budou připomínat 175 let od vzniku Gymnasijního, později též zvaného Přírodovědného, muzea v Opavě, které v roce 1939 splynulo s dnešním Slezským muzeem. Můžeme tedy říci, že i Slezské muzeum bude v r. 1989 oslavovat 175 let.

Největší podíl a zásluhu na zřízení Gymnasijního muzea měly největší tehdy osobnosti opavské a slezské vědy, gymnasijní profesor Faustin Ens, vysloužilý rakouský důstojník Franz Mückusch von Buchberg, přední znalec slezské flóry a opavský starosta Johann Josef Schössler.

Výročí Gymnasijního muzea není jediné, které budeme, či již jsme si připomínali v těchto letech. V roce 1882 dali opavští a slezští průmyslníci podnět, po vzoru Vídně, Liberce a Budapešti, k založení umělecko-průmyslového muzea, dnešního Slezského muzea. O dva roky později pak kruh českých vlastenců, sdružených kolem Matice Opavské v čele s Vincencem Praskem založili Muzeum Matice Opavské. V roce 1896 zase opavští radní podpořili inž. Mořize Hartela, nadšeného místního patriota, k utvoření Městského muzea. Výčet opavských muzeí by nebyl úplný, kdybych se nezmínil o Československém zemědělském muzeu, založeném v r. 1924 a Muzeu památek národního odboje (legionářském muzeum), ustaveném v Opavě v r. 1925 [1]. Tato muzea se pak postupně spojovala v jeden celek, celek, který dnes patří k největším v Československu, jak sbírkami, tak činností prezentační a publikační.

Úroveň výše jmenovaných muzeí byla pochopitelně různá, tak jako různé bylo i jejich zaměření odborné i politické. Zde si chci povšimnout podílu opavských muzejních pracovníků na rozvoji některých pomocných věd historických, úzce spjatých se Slezskem a jeho dějinami.

Úvodem musím hned říci, že takových prací není mnoho, což souvisí samozřejmě se specifickým zaměřením jednotlivých muzeí, z nichž ani jedno nemělo ve svém programu systematickou práci s pomocnými vědami, vyjma numismatiky

Edmund Wilhelm Braun

kterou se ovšem zde nehodlám zabývat. Vědečtí a odborní pracovníci byli většinou ve společenských vědách do r. 1945 zaměřeni na dějiny umění nebo etnografii a pokud vznikaly práce z pomocných věd historických, dělo se tak jakoby mimochodem, neplánovaně.

Z pozice předního znalce gotického, renesančního a barokního umění Slezska vychází ve svých některých studiích, jež mají vztah k pomocným vědám historickým, dr. Edmund Wilhelm Braun (Epfambach bei Freiberg (Německo) 23. 1. 1870 - Nürnberg (NSR) 23. 9. 1957), dlouholetý ředitel Slezského zemského muzea v letech 1896 - 1935 a pak znovu v letech 1942 - 1945. Zabýval se hlavně epigrafikou. Provedl umělecko-historické rozbory náhrobků opavských Přemyslovců, konkrétně Přemka (+ 1478), Přemka ml. (+ 1493), a Anny z Hazemburka, roz. kněžny Opavské (+ po roce 1505), manželky Jana Haze z Hazenburka, kancléře českého království. Náhrobky a tumba jsou dochovány ve Vratislavi, Mödlingu u Vídně a v Budíně na Roudnicku [2]. Braun rovněž neopomenul zhodnotit známou slezskou gotickou památku, totiž náhrobek těšínského knížete Přemka I. (+1410), jež je zachována ve farním kostele v Cieszyně (PLR) [3]. Tato práce měla být první z řady Braunových monografií věnovaných gotickým a renesančním epigrafickým památkám Slezska. Bohužel zůstalo jen u záměru.

Epitafů některých Lichtensteinů ze 17. století, tedy svých příznivců a mecenášů, si Braun povšiml ve třech pracech, které mají ovšem, na rozdíl od předešlých, výhradně umělecko-historický charakter [4]. Podobný charakter má i drobná zpráva o epitafu frankfurtského zlatníka [5]. Naopak typickými epigrafickými příspěvky jsou Braunovy práce věnované popisu náhrobních kamenů pánů z Vrbna ze 16. století, dochovaných ve Velkých Heralticích na Opavsku [6].

E. W. Braun, autor desítek odborných prací s umělecko-historickým zaměřením, si v jednom drobnějším příspěvku povšiml i sfragistiky, to když popsal pečeť opavského arcidiakona Heydolfa z 2. pol. 13. století, která má vztah k historickým počátkům Opavy [7].

V letech 1913 - 1922 pracoval ve Slezském zemském muzeu známý slezský numismatik a archeolog inž. Viktor Karger (Cieszyn 3. 11. 1880 - Cieszyn 18. 2. 1976). Ten za svého velmi plodného působení v Opavě vydal několik do dnešních dnů platných archeologických i numismatických studií a stal se jedním ze spoluzakladatelů novodobé slezské archeologie a numismatiky [8]. Jedním krátkým příspěvkem se dotkl i genealogie; vysvětluje v něm původ těšínského lékárenského rodu Cunrad působícího v Těšíně od konce 16. stol. do poč. 18. století. Též otiskuje rodokmen Cunradů [9].

Kargerovým nástupcem se stal dr. Václav Vendl (Mladá Boleslav 25. 1. 1892 - Praha 8. 2. 1957), historik umění, na jehož krátký, roční pobyt Opava už dávno zapomněla [10]. Z tohoto pobytu vytěžil několik kulturně-historických studií, postupně vydaných tiskem, z nichž v jedné je její část věnována popisu náhrobních kamenů z počátku 17. století Tvorkovských z Kravař a Raduně, majitelů panství Raduně u Opavy [11].

Známý slezský buditel, první ředitel českého matičního gymnasia v Opavě, autor četných historických, literárněvědných i vlastivědných prací profesor Vincenc Prasek (Milostovice u Opavy 9. 4. 1843 - Napajedla 31. 12. 1912) se největší mírou také zasloužil o zřízení českého muzea v Opavě, Muzea Matice Opavské. Byl také jeho prvním kustodem až do svého odchodu do Olomouce v roce 1895. Z doby jeho desetiletého vedení matičního muzea vyšly tiskem mimo jiné i tři práce z oboru pomocných věd historických. Největší význam má doposud nepřekonaný materiálový soupis náhrobků ve Slezsku, který antik-

Viktor Korger

voval stav, jaký byl u těchto památek téměř před sto lety a z kterého se dá dobře vystopovat, k jakým ztrátám v této oblasti hmotné kultury od té doby došlo [12]. Další dva Praskovy příspěvky se pak dotýkají genealogie slezské šlechty a slezských učenců 16. a 17. století a jsou z konce doby působení Praska v Opavě [13].

To jsou vlastně všechny problémy z oborů pomocných věd historických, kterých se opavští muzejní pracovníci dotkli do konce 2. světové války. Jak je patrné, není jich hodně a vlastně vyjma E. W. Brauna a částečně V. Praska jde jen o nahodilé a ojedinělé práce. Není náhodou, že se povětšinou zabývaly epigrafickými památkami. Vždyť ty mají také nejblíže k umělecké historii, která patří vedle archeologie, etnografie a numismatiky mezi základní vědní disciplíny pěstované v muzeích jako takových.

V tomto svém vystoupení nesmím ale zapomenout na jednoho opavského muzejního kustoda inž. Josefa Nirtla (Praha 30. 6. 1886 - Waiblingen (NSR) 18. 6. 1952), správce Městského muzea v Opavě v letech 1943 - 1945 [14]. Ten ze všech opavských muzejních pracovníků doby do roku 1945 nejvíce pěstoval pomocné vědy historické, konkrétně genealogii. Vydal několik materiálových prací se vztahem ke Slezsku, otištěných hlavně ve vídeňském časopise "Adler" a ústeckém "Sudetendeutsche Familienforschung", z nichž hojně čerpal J. Pilnáček pro své Rody starého Slezska. Nirtlovy studie však spadají do doby jeho činnosti úředníka finančního ředitelství v Opavě, tedy do doby, než nastoupil do funkce kustoda městských sbírek. Válka pochopitelně omezila tiskové možnosti, a tak mnohé rukopisy zůstaly nevtištěny a jsou součástí jeho pozůstalosti, uložené dnes ve Státním oblastním archivu v Opavě [15].

Ani po roce 1945 se pomocné vědy historické v nově konstituovaném Slezském muzeu nijak nerozvíjely. Historické pracoviště bylo ustaveno teprve v roce 1961 a těžiště práce směřovalo jinam. Tehdejší jeho pracovník, dr. Jaroslav Bakala, se zaměřoval na počátky středověkého osídlení Slezska a pomocné vědy, hlavně diplomatika, mu byly prostředkem k sepsání četných historických studií, otiskovaných v Časopise Slezského muzea i jinde. Několik zpráv pak věnoval neznámým pramenům k dějinám Slezska, jak je našel v archivech v Brně a Vídni [16].

Bakalův nástupce dr. Erich Šefčík je prvým opavským muzejníkem, který se systematicky zabýval pomocnými vědami historickými - heraldikou, sfragistikou, genealogií, vexilologií, diplomatikou. Společně s českotěšínským Emerichem Němcem a později i sám vydal čtyři svazky Listináře Těšínska 1570 - 1653 [17]. V té souvislosti zpracoval monograficky pečeti těšínských Piastovců. Výsledky své práce pak umožnil posoudit veřejnosti prostřednictvím ostravského Klubu genealogů a heraldiků vydáním monografie na toto téma. Rovněž připravil soupis vexilologických sbírek Slezského muzea, konkrétně spolkových praporů, který je prvým toho druhu v českých zemích [19], a zároveň publikoval i teoretickou studii Musea a jejich vexilologické sbírky [20] a mnoho dalších menších i větších prací. V rukopise zatím je práce "Biogramy opavských muzejních pracovníků do konce 2. světové války", která společně s předešlými pracemi o historii opavských muzeí je součástí ústavního úkolu "Dějiny opavských muzeí".

V souvislosti se zaměřením dr. E. Šefčíka na dějiny slezského mincovnictví, konkrétně mincovnictví těšínského, opavského a krnovského, a budováním nového pracoviště Slezského muzea - pracoviště numismatického [21], převzal správu historických sbírek doc. dr. Milan Myška, CSc. Ten se specializuje na dokumentaci ranných fází industrializace

na Moravě a Slezsku a v návaznosti s tím se zabývá i rodinnými vztahy mezi podnikatelskou buržoazií [22]. Tyto studie z dějin podnikání a zároveň i z dějin občanské genealogie znamenají další posun v pěstování pomocných věd historických ve Slezském muzeu v Opavě.

Poznámky

1/ Viz E. Šefčík: Přehled vývoje opavských muzeí v letech 1814 - 1938, Časopis Slezského muzea, série B (dále jen ČSM) 33, 1984, s. 1 - 44.
2/ Drei Grabsteine vom Mitgliedern des Troppauer Fürstenhauses der Przemisliden, Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Schlesiens (dále jen ZGKGSch) 13, 1918, s. 73 - 84.
3/ Slezské gotické a renesanční náhrobky: I. Náhrobek knížete Přemyslava I. v těšínském farním kostele, Věstník Slezského zemského muzea 1, 1922, s. 31 - 34 (Otištěno též v německé verzi v témže časopise).
4/ Das Epitaph des Fürsten Carl Liechtenstein in der Troppauer Pfarrkirche und sein Meister, Bildhauer Johann Georg Lehnert, ZGKGSch 5, 1909 - 1910, s. 25 - 39; Die Restaurierung des Epitaphs des Fürsten und sein Meister I. G. Lehnert, Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege 14, 1915, s. 162 - 164; Das Epitaph des Fürsten Hartmann von Liechtenstein zu Nieder-Alsdorf und sein Meister der Bildhauer Bliemb, Kunst und Kunsthandwerk 22, 1919, s. 261 - 263.
5/ Ein Epitaph des Frankfurter Goldschmiedes Bartolomeus Heidelberger, Zeitschrift für bildende Kunst 58, 1925, s. 251.
6/ Monatsblatt der heraldischen Gesellschaft "Adler" 9, č. 14, 1922, s. 341; č. 60, 1925, s. 328 - 329.
7/ Das Siegel des Troppauer Archidiakons Heydolph, ZGKGSch 13, 1918, s. 84 - 87. Bibliografii prací E. W. Brauna otiskují K. Černohorský - W. Kudlich ve Sborníku k 60. narozeninám E. W. Brauna, Augsburg 1930, s. 231 - 251; Keramos (NSR) 1960, s. 22 - - 24.
8/ Nekrolog se soupisem Kargerových prací (ovšem neúplným) otiskuje B. Poloczkowa, Inž. Wiktor Karger (In memoriam), ČSM 26, 1977, s. 184 - 188; úplnější je V. Ficek: Biografický slovník širšího Ostravska, sešit 4, Opava 1981, s. 57 - 59.
9/ Archivalische Beiträge zur Familiengeschichte der Cumrad, ZGKGSch 17, 1922, s. 56 - - 58.
10/ Bližší životopisné údaje viz E. Šefčík: Václav Vendl, zapomenutý opavský kulturní a muzejní pracovník, ČSM 35, 1986, s. Vendlova fotografie otištěna jako součást příspěvku E. Šefčík: Opavská muzea v letech 1814 - 1939, Vlastivědné listy 10, 1984, s. 1 - 3.
11/ Farní kostel sv. Trojice v Radunì u Opavy, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 31, 1923, s. 60 - 75.
12/ Nápisy ve Slezsku, In: 6. program českého vyššího gymnasia v Opavě, Opava 1889, s. 14 - 39.
13/ Vynikající osoby Opavské za 16. století, Věstník Matice opavské 4, Opava 1894, s. 25 - 29; 5, 1895, s. 27 - 33; Nejvyšší úředníci zemští na Krnovsku a Opavsku, In: 12, program českého gymnasia v Opavě, 1895, s. 3 - 11.
14/ E. Šefčík: Městské muzeum v Opavě v letech 1896 - 1945, In: Ročenka Okresního archivu v Opavě 1982, Opava 1982, s. 59 - 69.
15/ Podrobněji viz K. Müller - E. Šefčík: Ing. Josef Nirtl (100 let od narození opavského genealoga), Zpravodaj Klubu genealogů a heraldiků Ostrava 1986, č. 8., s. Zde i fotografie J. Nirtla.
16/ Opavská kronika v rukopisné sbírce ve Státním archivu v Brně, ČSM 14, 1965, s. 83 - 84; Materiály k dějinám Slezska v archivu ministerstva vnitra ve Vídni, Slezský sborník 63, 1965, s. 541 - 553; Zajímavý rukopis o Těšínsku z Vídně, Těšínsko, 1967, č. 1, 3. a 4. s. obálky.
17/ Český Těšín 1978, 1981, 1984, 1986.
18/ Pečeti těšínských Piastovců, Ostrava 1982.
19/ Spolkové prapory ve vexilologické sbírce Slezského muzea v Opavě, ČSM 31, 1982, s. 83 - 88.
20/ Muzejní a vlastivědná práce 22, 1984, s. 193 - 197.
21/ Směry činnosti numismatického pracoviště Slezského muzea v Opavě, ČSM 32, 1983, s. 177 - 180.
22/ Homoláčové (Pokus o biogram české hutařské dynastie 18. a poč. 19. století) (In: Z dějin hutnictví 13 (Rozpravy NTM v Praze 98), Praha 1985, s. 55 - 68; Belgický podnikatel Jean-Francois Regnier a počátky mechanizace textilního průmyslu v českých zemích, In: Z dějin textilu, Studie a materiály 5, Ústí nad Orlicí 1983, s. 37 - 60; Slezská lnářská firma "Regenhart und Raymann" za průmyslové revoluce, In: Lnářský průmysl, Supplementum 6, Šumperk-Trutnov 1986, s. 85 - 130.

Das Pflegen der historischen Hilfs-Wissenschaften in dem Troppauer Museen.

Der Autor nimmt Bedacht auf den Anteil der Facharbeiter aus den Troppauer Museen was die historischen Hilfs-Wissenschaften in der Zeitperiode fast 175 Jahre lang betrifft. Er teilt mit, dass dieser wissenschaftliche Bereich im den Troppauer Museen auf keine eifrige Art gepflegt wurde. Die Facharbeiter wurden grösstenteils mit Ethnographie und Kunstgeschichte beschäftigt und darauf alle Arbeiten, die mit den historischen Hilfs-Wissenschaften eine Verbindung gehabt haben, entstanden nur zufällig, ganz und gar - am meisten - mit der epigraphischen Thematik. In dem Schlesischen Museum in Troppau, das durch die stufenweise Konzentrierung alter Troppauer Museen entstanden war, herrschte eine ganz ähnliche Situation. Zur wesentlichen Wendung gelangte es erst nach dem J. 1977. Der Artikel bringt die Namen wie E. W. Braun, V. Karger, J. Nirtl, V. Prasek.

MK

Jan T. Štefan — Tomáš Krejčík

Heraldické motivy v knižních ilustracích rodiny Balzerů

Knižní ilustrace je poměrně samostatnou oblastí výtvarného umění, která nabyla zvláštního významu vynálezem knihtisku, od kdy se kniha stává postupně vlastnictvím nejširších vrstev společnosti a má do dneška nezastupitelné místo mezi medii šířícími informace. Knižní ilustrace sleduje vývoj výtvarného umění, zejména grafiky, a to i z hlediska vývoje jejích technik; např. charakteristickým rysem renesanční knihy je technika dřevořezu, která v průběhu baroka ustupuje tisku z hloubky, takže v rokoku a klasicismu se plně uplatňují techniky rytiny a leptu. V 19. století jsou tyto vytlačeny litografií a xylografií, atp.[1] Od volného uměleckého díla se knižní ilustrace liší vazbou na ilustrované dílo. Tato vazba může být volná (alegorie), těsnější (zachycení scény literárního díla), až po nejtěsnější vazbu, přestavovanou vědeckou (odbornou) ilustrací. Ve vědecké ilustraci se již navzájem střetávají a současně prolínají věda s uměním svojí podstatou: vědě jde o analýzu a zobecnění poznávaného, umění naopak vytváří obsahově a formálně jedinečný projev.[2] Ilustrace obsahuje i další aspekty, zejména aspekt dekorační, který vyniká v době baroka a ideologický, výrazný zejména u náboženských spisů nebo osvícensko buditelských děl.

Výskyt heraldických motivů v knižní ilustraci můžeme rozdělit na základě topologie knihy na tři složky:

1. ilustrace frontispice a titulního listu,
2. ilustrace dedikace,
3. ilustrace textu knihy.

Ilustrace f r o n t i s p i c e přináší v námi sledovaném období konce 18. století nejčastěji alegorické vyjádření obsahu či ideje díla a jistým způsobem upozorňuje potenciálního čtenáře na obsah díla; často se zde objevuje portrét autora, výjimečně ilustrace scény z děje knihy. Ilustrace t i t u l n í h o l i s t u mívá tutéž obsahovou náplň jako frontispice s tím rozdílem, že na něm nebývá portrét autora, ale často nakladatelský signet. Zvláštní částí zejména barokní knihy je d e d i k a c e mecenáši či příznivci autora. Je odrazem třídní struktury feudální společnosti a konkretizuje vztahy mezi základnou a nadstavbou, do které knižní produkce patří. Dedikaci jako fenomén je možno hodnotit se zaujetím i věcně střízlivě.[3] Samotná i l u s t r a c e obsahu spolu s předchozími složkami knižní ilustrace svým rozsahem, technikou a uměleckým provedením ukazují na postavení autora a významnost knihy v dané společenské formaci a též na postavení a ambice mecenáše.

Podle tohoto rozdělení posoudíme i heraldickou složku knižní ilustrace, i když by bylo na místě ji rozdělit spíše podle obsahu (znaky zemí, měst, erby panovníků, rodů, osob atd.). Proto u nejrozsáhlejšího pramene seřadíme erby osob formou katalogu a doplníme ho o rodové erby a erby osob uvedené v ostatních knihách.

F r o n t i s p i c e a t i t u l n í l i s t mohou obsahovat v ilustraci heraldické motivy buď jako hlavní složku, nebo jako sekundární část (např. mimo portrét i erb autora knihy, erb jako součást alegorie apod.). Zřejmý omyl v heraldickém obsahu kresby v této části knihy by ubíraly na jejím významu a důstojnosti. Tuto skutečnost však nemůžeme absolutizovat, neboť víme, že některé frontispice, alegorické nebo portrétové, můžeme najít ve více barokních i klasicisních knihách. V d e d i k a č n í c h r y t i n á c h , které jsou součástí textových dedikací určených žijícím, více méně známým a často významným a vlivným osobám, lze očekávat u heraldických motivů - zejména jejich erbů - zachycení současného stavu, případné očekávané polepšení. Hrubší omyl či mystifikace by ubíraly slavnostnímu rázu dedikace ve stejné míře jako chybný portrét osoby, které je dílo věnováno. Samotné i l u s t r a c e v t e x t u můžeme rozdělit z našeho hlediska na dvě skupiny. Do první zařadíme výhradně heraldické ilustrace, u kterých jde nejčastěji o zachycení současného stavu či současného názoru autora na řešenou heraldickou tematiku. Může jít o tendenční znázornění, pokud vůbec nejde o předstírání vyššího společenského postavení nebo o falzifikaci. Zde hraje, při hodnocení heraldické složky ilustrace, důležitou roli osobnost autora knihy či kresebné předlohy. Do druhé skupiny zařadí-

Obr. 1

me knižní ilustrace, které jsou pouze doplněny heraldickými motivy. Tyto již častěji bývají zatíženy chybami, zejména laickými, vznikajícími v procesu tvorby ilustrace od předlohy k tištěné podobě, jako např. převrácení levé a pravé strany, chyby v označení tinktury nebo kovu, zjednodušení erbu apod. Nelze vyloučit i nadsázku.

Podat synteticky pojaté hodnocení paralelního vývoje výtvarného umění a heraldiky, i když sama heraldika sama v sobě obsahuje výtvarnou složku, a ukázat na jejich vzájemné interakce je obtížné i při zúžení tematu na knižní ilustraci konce 18. století. Proto se dále omezíme jen na jednu ryteckou rodinu.

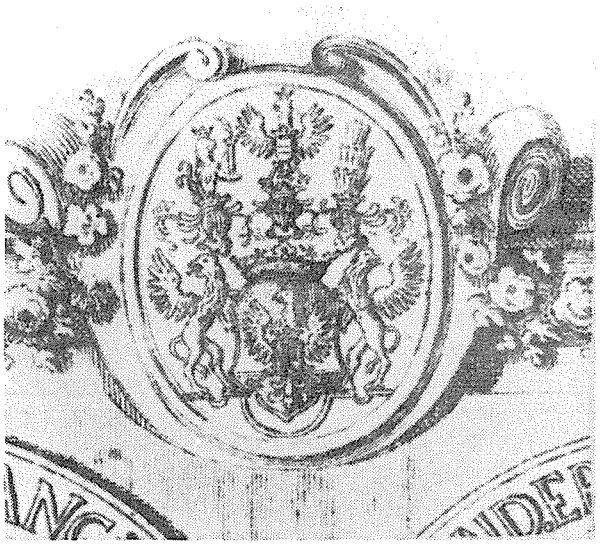
R y t e c k á r o d i n a B a l z e r ů tvoří v období velkých společenských změn v Evropě na samém konci baroka, v období klasicismu a počátkem romantismu a ve dvou generacích se významně zapisuje do vývoje českého výtvarného umění. Bohužel, příslušníci velmi nadějné druhé generace umírají vesměs mladí. Rodinu tvoří z hlediska řemeslné a umělecké tvorby či vydavatelské a tiskařské činnosti Jan Jiří (1736 - 1799) jako vedoucí umělecká i podnikatelská osobnost a jeho bratři František Karel (1740 - po 1797) Matyáš (1747 - 1791) a Řehoř (1751 - 1824), dále synové Jana Jiřího Jan Karel (1769 - 1805) a Antonín Karel (1771 - 1807), syn Řehoře Alois (1795 - 1811), žena Jana Jiřího Kateřina (1737? - 1816) a poslední žena Řehoře Veronika (? - 1836).[4] V knižní ilustraci se uplatnili Jan Jiří, Řehoř, Matyáš a dále Antonín a Jan ml., v námi sledovaném okruhu jen Jan Jiří, jeho synové Antonín a Matyáš.

N e j v ě t š í z d r o j h e r a l d i c k ý c h m o t i v ů představují v rozsáhlé knižní ilustrační tvorbě Balzerů, čítající asi 100 titulů, prakticky čtyři knihy, z nichž jsou tři z části totožné. První z nich je "Abbildungen Böhmischer und Mährischer Künstler..." vycházející souběžně latinsky ("Effigies..."), jejíž první dva díly napsal významný osvícenský a obrozenecký historik, lingvista a numismatik M. A. Voigt (1733-1787) ve spolupráci s historikem F. M. Pelclem (1734 až 1801), zbývající napsal po Voigtově odchodu do Vídně na profesuru Pelcl sám. Na vydávání tohoto díla se podílel též osvícenec Ignác Born a další.[5] Ve čtyřech dílech (Praha 1773, 1775, 1777 a 1782) jsou vypsány životopisy a díla významných českých a moravských učenců. Převážná část ilustračního doprovodu pochází z balzerovské dílny; dále se na výzdobě podíleli K. Salzer, K. Kohl a J. Niederhoffer. Část rytin signována není a příslušnost k balzerovské dílně přisuzujeme podle Balzerem vydaného obrazového materiálu Abbildungen v samostatném albu.

K a t a l o g e r b ů o s o b (r o d ů) nacházejících se ve výtvarném doprovodu knih z balzerovské dílny uvedeme v abecedním pořadí. Základem seznamu jsou Abbildungen, katalog je doplněn o erby z ostatních knih. Za jménem nositele uvedené číslo znamená odkaz na soupis knih v příloze 1, arabská číslice za lomítkem je pořadovým číslem ilustrace, pokud je číslována, římskou číslicí je označen díl knihy. Upřesnění, důležitější komentář nebo odkaz na literaturu je uveden za těmito údaji. Jako hlavní literaturu používáme Sedláčka.[6]

Adam z Veleslavína, Daniel (1545-1599), 2/63, 5/III, Sedláček, s. 355.

Arnošt z Pardubic (1297-1364), 2/2, 5/I, 14/I, Na rytině je na šikmo dělené kartuši v horním poli půl koně, v dolní šikmo dělené břevno. Jedná se tedy o fantaskní vyu-

Obr. 2

žití erbu úředního a rodinného v podobě, která nemá ve středověkých pramenech obdoby.

Bartolus Saxoferato (Sassoferato) (1313-1359), 2/9, 5/I, 14/I, O uděleném erbu viz F. Hauptmann, Das Wappenrecht, Bonn 1896, s. 96. - Bartolus ve svém známém traktátu uvádí, že mu erb udělil Karel IV.

Braun, Matyáš Bernard (1684-1738), 5/IV, (obr. 1)

Budovec z Budova, Václav (?1547-1621), 2/70, 5/III, Sedláček, s. 102. Jednoduchý erb Budovců byl v pramenech různě podáván, na rytině jsou (podle šrafování) ve stříbrném poli tři zelená břevna, což je jinak nedoložené.

Bydžovský z Florentina, Marek (Moravec) (1540-1612), 2/68, 5/III, Sedláček, s. 382.

Carolides z Karlsberku, Jiří (1579-1612), 2/67, 5/III.

Collinus z Chotěřiny, Matouš (1516-1566), 2/39, 5/II, 14/II. Jako Sedláček, ale na rytině s drobnými odbhylkami.

Crinitus z Hlaváčova, David (1531-1586), 2/17, 5/I, 14/I. Sedláček, s. 516.

Černovický z Libé Hory, Jan (1622-1668), 2/73, 5/III.

Dobřenský de Nigroponte, Jakub Jan Václav (1623-1697), 2/24, 5/I, 14/I. Sedláček, s. 396.

Fürstenberk, Karel Egon (+ 1787), 9/I.

Gryll z Gryllova (Grill z Grillova), Tadeáš (1526-1597), 2/65, 5/III, Sedláček.

Hájek z Hájku, Tadeáš (1525-1600), Heraldika 8, 1975, s. 151-153.

Hájek z Libočan, Václav (? - 1553), 2/7, 5/I, 14/I. Celou problematiku rozebral P. R. Pokorný, Odkud znal Král z Dobré Vody barvu znaku Hájkova?, Heraldika 8, 1975, s. 144-146.

Harant z Polžic a Bezdružic, Kryštof (1564 - 1621), 2/71, 5/III.

Hollar, Václav (1607-1677), 2/15, 5/II, 14/II.

Jessenius z Jessenice, Jan (1566-1621), 3/12, 5/I, 14/I, Sedláček, s. 459.

Karel IV. (1316-1378), 2/1, 5/I, 14/I. Na rytině drží český lev (zcela neheraldicky stylizovaný) kartuš s orlicí. Zřejmě se jedná o orlici říšskou, autor předlohy zde správně neužil říšského orla.

Karolides z Karlsperku, Jiří (1579-1612), 2/67, 5/III.

Krabice z Veitmile, Beneš (? - 1375), 2/59, 5/III, Sedláček, s. 256.

Krakovský z Kolovrat, 10/III, 11/III, 5/I.

Kyblin z Waffenburgu, Kryštof (1617-1678), 2/10, 5/I, 14/I. Na rytině je v klenotu celý lev, zatím co Sedláček, s. 498, uvádí jen polovičního.

Lomnický z Budče, Šimon (1552 - asi 1622), 2/18, 5/I, 14/I, Sedláček, s. 513.

Löw z Erlsfeldu, Jan František (1648-1725), 2/79, 5/III.

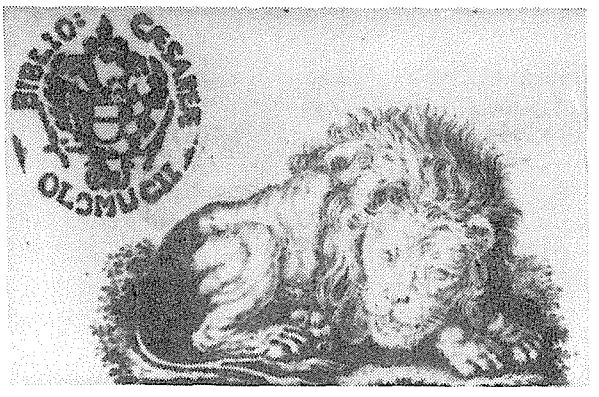
Marek Marci z Kronlandu, Jan (1595-1667), 2/23, 5/I, 14/I. V. Palivec, Erbovní lékaři českých velmožů, ZGHSP 1979, r. 7, č. 3 až 4, s. 36.

Martinius z Dražova, Samuel (1593-1639), 2/44, 5/II, 14/II.

Neumann z Puchholtzu, Václav Xaver (1670-1743) 2/22, 5/I, 14/I, Sedláček, s. 544.

Nostic - Rhinek, Marie Alžběta (rozená Krakovská z Kolovrat), 5/I, 10/III, 11/III.

Nostic - Rhinek, František Antonín (1725-1794), 10/II.

Obr. 3

Pachta, František Josef (1710-1799), 13/II, (Obr. 2 - detail)

Pešina z Čechorodu, Tomáš (1629-1680), 2/8, 5/I, 14/I.

Piter, Bonaventura (1708-1764), 2/86, 5/IV. Na rytině erb Rajhradského kláštera.

Pontanus z Breitenberku, Jiří Bertold (1610 až 1674), 2/36, 5/I, 14/I. Viz např. A. V. Holejšovský, Žila Vestonie v Jílovém? Heraldika 8, 1975, s. 45.

Prošková z Krohensteinu, Jan Jindřich (1622 až 1668), 2/76, 5/III.

Schembogen, Jan Kryštof (1636-1696), 3/21, 5/I, 14/I.

Ghor, Jan Ferdinand (1686-1767), 2/53, 5/II, 14/II.

Span ze Spanova, Vavřinec (1539-1576), 2/11, 5/I, 14/I.

Škréta, Karel (1610-1674), 2/29, 5/I, 14/I. Jako Sedláček, s. 628, ale na rytině nesprávně šrafováno.

Špork, František Antonín (1662-1738), 2/49, 5/II, 14/II, Sedláček, s. 635.

Tomasoni de Concordia, Jan (? - 1765), 2/54, 5/II, 14/II.

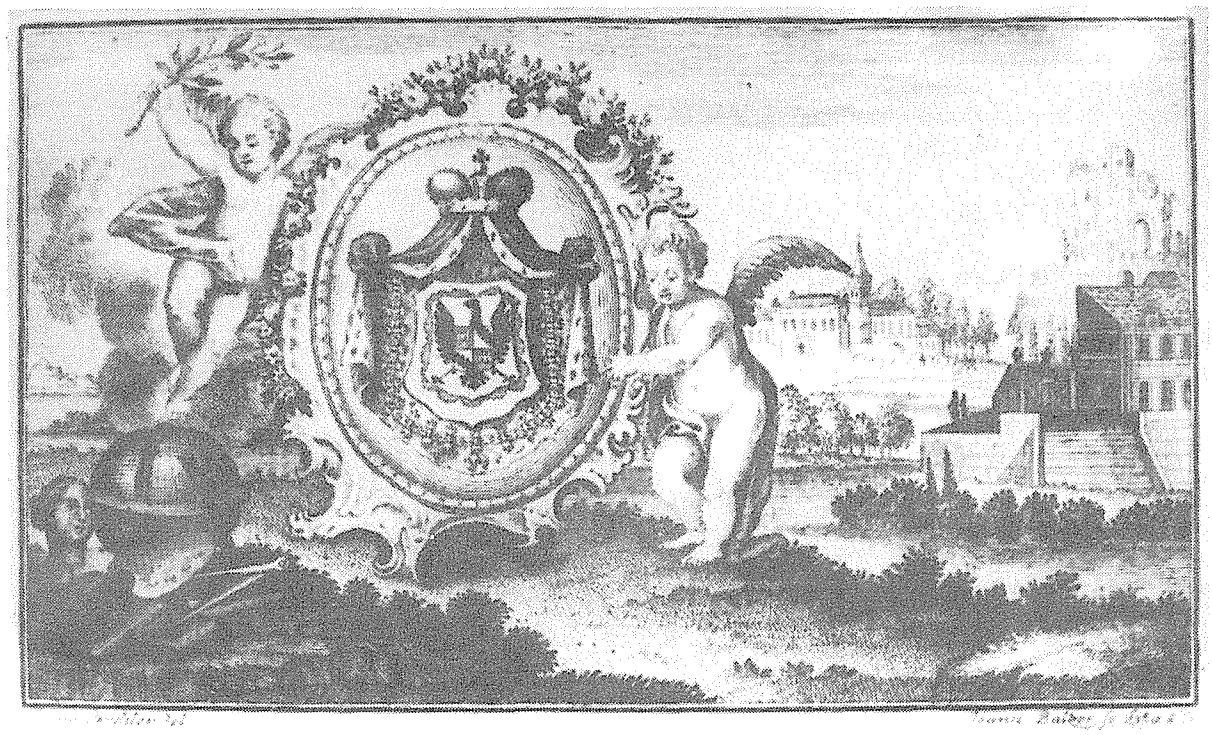
Vratislav z Mitrovic, Václav (1576-1635), 2/36, 5/II, 14/II, Sedláček, s. 176.

Žerotín, Karel Starší (1564-1635), 2/38, 5/II, 14/II, Sedláček, s. 43.

Dalším zdrojem je základní dílo české vědecké numismatiky z pera M. A. Voigta "Beschreibung der bisher bekannten Böhmischen Münzen nach chronologischer Ordnung ...", které vyšlo ve čtyřech dílech v Praze v letech 1771, 1772, 1774 a 1787 a které ilustrovali Karel Selzer, Jan Jiří a Matyáš Balzerovi a Klemens Kohl. Ilustrace bratří Balzerů se nachází v prvních dvou dílech, při čemž námi sledovaný okruh ilustrací je jen v druhém dílu.

Nejdříve u II. kapitoly, pojednávající o mincování Přemysla Otakara II., jsou ilustrace mincí na ozdobném podkladu barokní architektury se třemi znaky nahoře: uprostřed český s českým lvem, heraldicky vlevo štýrský s heraldickým panterem na zeleném poli hledícím oproti předpokladu vlevo, vpravo rakouský, babenberské břevno na červeném poli. Ilustrace ke kapitole IX. o mincování krále Albrechta je dílem Janova bratra Matyáše. V gotizující výzdobě je čtvrcený štít s netypicky umístěným českým znakem v 2. a 3. poli a rakouským v 1. a 4. poli. Jde snad o analogii s lucemburským znakem nebo spíše o analogii znaku z uherského dukátu, vyobrazeného na téže rytině. V tomto příspěvku heraldiku na vyobrazených mincích úplně pomíjíme. A tímto jsme také prakticky - vyčerpali heraldické ilustrace v textu knih.

O s t a t n í h e r a l d i c k é i l u s t r a c e se nacházejí v titulech

Obr. 4

knih a u dedikací. Balbínova Bohemia docta vydaná Candidem (S.č.1) má frontispic s alegorií, na které nás zaujme český lev neheraldicky použitý jako součást alegorie (obr. 16). Tatáž rytina je pak použita i u již zmíněných dvojích Abbildungen (S.č.2 a 5, I. díl) i Voigtových Effigies (S.č.14). Zůstaňme u Pelclových (Voigtových) Abbildungen (S.č.5), kde ve třetím dílu je frontispic s českým a moravským znakem. Další je jediná rytina s heraldickým motivem od Antonína Balzera. Titulní rytina k Bayerově knize (S.č.3) je opět alegorická scéna s českým lvem. Mírnější variantu českého lva si není již možno představit, snad jedině českého lva z titulního listu druhého vydání Pelclových Kurzgefasste Geschichte (S.č.7), kde je lev zbaven své koruny. Tatáž rytina je i u Pelclovy Nowé Kronyky Czeské (S.č.8) (Obr. 3). Autorem rytiny je Jan J. Balzer podle předlohy J. Kleinharda. Zůstávají ještě dvě ilustrace: složený grafický list před titulem s pohledem na kostel sv. Salvátora v Praze u Durichovy knihy De originibus templi (S.č.4) s císařským orlem, který má na prsním štítku monogram F. II. (obr. 19) a frontispic u Táborského Krátkého Wypsánj Země Czeské (S.č.12), kde putti m.j. nesou český znak na kartuši.

Rytiny zdobící dedikace můžeme otevřít opět Pelclovými Abbildungen (S.č.5) - první díl je věnován Marii Alžbětě hr. Nostic-Rhinek, rozené Krakovské z Kolovrat, věnování je doplněno aliančním erbem obou rodů. Druhý díl je věnován Marii Antonii hr. Vratislavové z Mitrovic, rozené Kinské z Vchynic, alianční erb však signován není; Dlabač[7] soudí, že je též od Balzera. Podobně třetí díl věnovaný Janu Františku Kristiánu hr. Sweerts-Šporkovi.[8] Kurzgefasste Geschichte (S.č.6) od Pelcla jsou věnovány Bedřichu Chrysogonovi hr. Nostic-Rhinekovi. Zde je Janem Jiřím Balzerem dle Kleinhardtovy předlohy rytý erb.

František Pubička věnoval I. díl svého tendenčního díla[9] Geschichte Böhmens (S.č.9) svému příznivci Karlu Egonu kn. Fürstenbergovi. Alegorickou scénu navrhl pro Jana J. Balzera František Prechler (obr. 4). Dedikace doprovází mnohé díly rozsáhlé práce Jaromíra Schallera Topographie des Königreichs Böhmen (s.č.10 a 11). Balzerem signované erby u dedikací jsou v II. a III. dílu 1. vydání a III. dílu 3. vydání. Ve druhém díle je to erb Františka Antonína hr. Nostic-Rhineka, ve třetím Marie Alžběty hr. Nostic-Rhinkové, rozené hr. Krakovské z Kolovrat. Tyto rytiny jsou totožné s rytinami v Kurzgefasste Geschichte (S.č.6) a Abbildungen (S.č.5, díl I.). Častější výskyt dedikací členům rodu Nostic-Rhineků v Pelclových a Schallerových spisech není náhodný, neboť Pelcl byl Nosticovským vychovatelem, knihovníkem i archivářem a Schaller vychovatelem.

Poslední dedikace je z Voigtových Beschreibung (S.č.13). Druhý díl je věnován nejvyššímu mincmistru a hormistru země České a staviteli poslední pražské mincovny Františku Josefu hr. Pachtovi. Rytina v ozdobném rámci architektury obsahuje fiktivní medaili s Pachtovým portrétem a vyobrazením průčelí pražské mincovny se štítem s rakouským orlem, drženým dvěma českými lvy. Dále je zde pachtovský erb. Dole čtyři putti v alegorickém výjevu symbolizují mincovnictví a stavitelství, jeden putto představuje horníka a má na čepici symbol hornictví, zkřížené kladívko a mlátek. Autorem předlohy je J. Kleinhard.

Erby v dedikacích jsou ve shodě s učiněnými předpoklady podány v podstatě správně. Knihy, které jsme citovali, jsou uvedeny v příloze 1.

Z á v ě r e m možno říci, že erby na rytinách představují poměrně rozsáhlý soubor v dobové grafice. Srovnávali jsme jejich vzhled se Sedláčkovou prací, případně se specializovanou literaturou, kterou uvádíme na příslušných místech.

Zajímala nás přirozeně hodnověrnost Balzerových rytin. Je zřejmé, že rytci vycházeli z poměrně spolehlivých pramenů a proto většina erbů byla překreslena poměrně spolehlivě. Přesto se zde vyskytly nedostatky, jistě hrubou chybou byla záměna erbu Hájka z Hájku s erbem Hájka z Libočan. Poměrně nezvyklé je ztvárnění erbu Arnošta z Pardubic. Zde se však nejedná o chybu, ale o nezvyklé spojení úředního a soukromého erbu, které snad lépe odpovídalo barokní dynamičnosti.

Složitější je otázka užitého šrafování. V některých případech neodpovídá obvyklému užívání v heraldice. To znamená, že je zřejmě rytec neznal nebo nepovažoval za důležité. Je také zajímavé, že část erbů není šrafována, což ovšem snižuje heraldickou cenu rytin. Samo podání figur, přileb či přikrývadel je zcela barokní, a tedy málo zřetelné, s malým citem pro heraldickou stylizaci. Přitom je zřejmé, že rytci neužívali jednotného schematu, snažili se erby zpodobnit individuálně. Značná individualita panuje rovněž v umístění erbů v rytině - nad portrétem nebo pod ním, případně jen volné, jako malý detail v některém z rohů.

Můžeme konstatovat, že ideový tvůrce rytin dbal důsledně na užití heraldických motivů, jejichž shromáždění bylo v dané době nelehké, uvážíme-li jak široký časový rozsah Abbildungen

zabírá. Vedle podob českých učenců a umělců tak vznikl vlastně malý erbovník, jehož cenu zvyšuje i to, že jsou zde zastoupeny erby, které ani dnes v běžných příručkách nenajdeme. Tvůrci rytin jeho úsilí dobře převedli do grafické podoby, místy ovšem nezvládli příslušnou heraldickou stylizaci.

Příloha 1

Seznam citovaných knih

(Balbín, Bohuslav)

1. Bohuslai Balbini rerum Bohemicarum scriptoris inclyti Bohemia docta, sev Virorvm omnigena ervditione et doctrina clarorvm Bohemiae, Moraviae, et Silesiae, ... edidit P. Candidus a S. Theresia ... K[10] 93, S[11] 526
   I. díl Praha 1777, frontispic

(Balzer, Johann)

2. Abbildungen Böhmischer und Mährischer Gelehrten und Künstler in Kupfer gestochen und verlegt von Johann Balzer. S 552 (Praha po roce 1781), frontispic a ilustrace - portréty, z nichž 36 je doplněno erbem, viz též č. 5 a 14 tohoto seznamu.

(Bayer, Thadäus)

3. Beschreibung der öffentlichen Armen - Versorgungsanstalten in der. königl. böhmischen Hauptstadt Prag.
   Praha 1793, titulní list

(Durich, Václav Michael)

4. De originigvs templi Salvatoris et monasterii Fratrum minimorvm S. Francisci de Pavla Veteris Pragae epecimen historicvm P. F. Fortvnati Dvrich minimi Cum litentia svperiorvm. K 2147, x S 1313
   Praha 1771, příloha před tit. listem

(Pelcl, František Martin)

5. Abbildungen Böhmischer und Mährischer Gelehrten und Künstler, nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken. K 6963, S 3421.
   I. díl Praha 1773, frontispic, dedikace
   II. díl Praha 1775
   III. díl Praha 1777, frontispic
   IV. díl Praha 1782
   Ve všech dílech portréty, z nichž 37 je doplněno erbem. Viz též č. 2 a 14 tohoto seznamu.

6. Kurzgefasste geschichte der Böhmen, von den ältesten bis auf die itzigen Zeiten. Aus den besten Geschichtschreibern, alten Kroniken, und glaubwürdigen Handschriften, zusamen getragen, von Franz Martin Pelzel.
   K 6966, S 3426
   Praha 1774, dedikace

7. dtto, Zweyte vermehrte, verbesserte und fortgesetzte Auflage. K 6967
   Praha 1779, tit. list

8. Nowá Kronyka Czeská, w kteréž příběhy obywatelův země Czeské od počátku až do nyněgssjch čassů wyprawuge Frantissek Martin Pelcel, ... K 6976, S 3429
   Praha 1791, tit. list

(Pubička, František)

9. Francisci Pubitschka Priesters von der Gesellschaft Jesu Chronologische Geschichte Böhmens ... K 14 687, S 3773
   I. díl, Praha a Lipsko 1770, dedikace

(Schaller, Jaromír)

10. Topographie des Königreichs Böhmen, darinn alle Städte, Flecken, Herrschaften, Schlösser, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch verfallene Schlösser und Städte unter den ehemaligen jetzigen Benennungen samt ihren Merkwürdigkeiten beschreiben werden. Verfasset von Jaroslaus Schaller a St. Josepho ...
    1. vydání K 15 341, S 4119
    II. díl, Praha 1785, dedikace
    III. díl, Praha 1786, dedikace

11. dtto, ale 3. vydání K 16 341b
    III. díl, Praha a Vídeň 1790, dedikace

(Táborský, Josef)

12. Krátké Wypsání Země Czeské, aneb Známost wssech Měst, Městců, Hradů, Zámků, a giných pamětnjch Mjst, gak bývalých tak nyněgssych w Českém Králowstwj, w Kragině Chebské, a w Hrabstwj Kladském se Wynacházegjcých; sepsané od kněze Jozeffa od S. Wjta, Táborskýho, ... K 16 043
    Praha 1778, frontispic

(Voigt, Mikuláš Adaukt)

13. Beschreibung der bisher bekannten Böhmischen Münzen nach Sechronologischer Ordnung, nebst einem kurzen Begriff des Lebens der Münzfürsten. und andere, auf welche sie geprägt worden; mit eingestreueten historischen Nachrichten von dem Bergbaue in Böhmen. ausgefertiget von Adauctus Voigt a St. Germano, ... K 16 60, S 4895
    II. díl, Praha 1772, dedikace a ilustrace v textu

14. Effigies virorum eruditorum, atque argificum Bohemiae et Moraviae, ... K 16 602, S 4986
    I. díl, Praha 1773, frontispic
    II. díl, Praha 1775,
    V obou dílech portréty, z nichž 25 je doplněno erbem. Viz též č. 2 a 5 tohoto seznamu.

Příloha 2

Seznam autorů předloh

Angers, Toman[12] uvádí též Onghers, Jan (Jakub?), nar. 1656 (1651?) ve Flandrech, zemřel kolem roku 1735 (1730?) v Praze.
5/IV

Jahn, Jan Jakub Quirin, nar. 1739 a zemř. 1802 v Praze, malíř portrétů a náboženských obrazů, Toman[13]
2, 5/II, 5/III, 14

Kleinhardt, Jan Tomáš, nar. 1742 a zemř. 1794 v Praze, blízký spolupracovník J. J. Balzera, pro kterého nakreslil velké množství předloh, Balzer mu byl svědkem na svatbě, Toman[14].
1, 2, 5/I, 5/II, 8, 14

Kollonitz, Thieme - Becker[15] uvádí Kolonitsch nebo Kollonitsch, Christián, nar. 1730 ve Vídni, uvedeny též problémy s jeho identifikací a informace, že Tomasoniho portrétoval v roce 1764,
5/II, 14

Prechler, František, malíř miniatur činný v letech 1762 - 1786 v Praze, Toman[16]
9/I

Poznámky

1) F. Horák, Česká kniha v minulosti a její výzdoba, Praha 1948.
2) D. Šindelář, Vědecká ilustrace v Čechách, Praha 1973.
3) D. Svobodová, Dedikační viněty v základním numismatickém díle M. A. Voigta, Numismatické listy 38, 1983, č. 5-6, s. 129-137 a J. Haubelt, Dějepisectví Gelasia Dobnera, Praha 1979.
4) P. Toman, Nový slovník československých výtvarných umělců, Praha (I. díl 1947, II. díl 1950) I. díl s. 33-36, a a J. G. Dlabacž, Allgemeines historisches Künstlerlexikon für Böhmen ..., Praha 1805, I. díl, s. 72 až 89.
5) J. Johanides, František Martin Pelcl, Praha 1981.
6) A. Sedláček, Českomoravská heraldika, II. část zvláštní, Praha 1925.
7) Dlabacž, c.d., s. 77.
8) Dlabacž, c.d., s. 79.
9) J. Haubelt, České osvícenství, Praha 1986.
10) Knihopis československých tisků od doby nejstarší do konce XVIII. století, Praha 1925 - pokračuje.
11) V. Pumprla, Soupis starých tisků ve fondech státní vědecké knihovny v Olomouci, Olomouc 1974.
12) Toman, c.d., II., s. 226.
13) Toman, c.d., I., s. 411.
14) Toman, c.d., I., s. 487.
15) U. Thieme - F. Becker, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler, XXI., s. 244-245.
16) Toman, c.d., II., s. 308.

Die heraldischen Motive der Bücher-Illustrationen der Familie Balzer

Der Beitrag befasst sich mit den Fragen der Bücher-Illustration am Ende des 18. Jhs und beachtet das Vorkommen der heraldischen Motive. Aus dem ausgedehnten Illustrations-Bücherwerke Johann's Georg Balzer (1736-1799) sowie seines Sohnes Anton ist derjenige Teil herausgenommen, der die Wappen enthält, welche einen Katalog bilden. Derselbe ist jenach der Alphabetenreihe der Eigentümernamen aneiandergereiht. Der Beitrag ist mit der Liste der illustrierten Bücher und dem Namenverzeichnis der Autoren der Stich-Volrlagen ergänzt.

MK

Milan Vondráček

Pečeti Jiřího z Poděbrad do roku 1458 jako doklad šlechtické sfragistiky 15. století

Osobnost Jiřího z Poděbrad zaujímá pevné postavení v českých dějinách pozdního středověku a po zásluze jí byla proto věnována náležitá pozornost v dílech řady českých historiků.[1] Naproti tomu prakticky minimální zájem byl dosud věnován otázkám diplomatického rozboru a zhodnocení příslušných písemností Jiřího z Poděbrad.[2] V souvislosti s připravovanou prací[3] o písemnostech Jiřího z Poděbrad v období do roku 1458 (tedy do jeho zvolení českým králem)

bych proto řád uvedl několik poznatků z oblasti sfragistiky tohoto významného představitele české šlechty poloviny 15. století.[4]

Diplomatická produkce Jiřího z Poděbrad z období do roku 1458 se do dnešních dnů dochovala jen velmi torzovitě. Při shromažďování příslušného diplomatického materiálu se podařilo získat údaje zhruba o necelé stovce písemností (přesněji o 97), které Jiří vydal samostatně jako soukromá osoba či jako český zemský správce. Pro účely sfragistického rozboru však můžeme přihlédnout i k početné skupině písemností, v nichž Jiří z Poděbrad vystupuje jen jako jeden z více vydavatelů a pečetí také spolu s dalšími osobami (jde zhruba o 55 písemností).[5] Celkem lze tedy pro léta 1434 (z tohoto roku je dochována první písemnost s Jiřího účastí) až 1458 vzít v úvahu údaje přibližně o 150 písemnostech. Necelá třetina z nich se ovšem dochovala nikoli v originálech, nýbrž jen v opisech (převážně soudobých), u nichž tedy můžeme čerpat jen pomocné údaje, pokud se takové informace v příslušné písemnosti, zejména v její koroboraci, vyskytují.

V období 15. století byla pečeť stále ještě základním ověřovacím prostředkem vydávaných písemností. Proto se také u všech Jiřího písemností, které se dochovaly v originálech, setkáváme s jeho pečetěmi jako prostředkem ověření pravosti. Své písemnosti (soukromé i vydávané z úřední moci zemského správce) pečetil Jiří z Poděbrad vždy svými vlastními soukromými pečetěmi. Neexistovala tedy žádná úřední pečeť českého zemského správce. V několika případech se však u písemností, v nichž Jiří vystupuje spolu s dalšími vydavateli, setkáváme s použitím dalších pečetí. Tak například v listině z 11. října 1456[6] je vzadu přitištěna neuzavírající pečeť českého zemského soudu.[7] Její použití na této písemnosti je celkem logické, neboť se v podstatě jedná o mandát zemského soudu. Zajímavější je další případ, kdy na missivu do Chebu z 27. července 1452[8] je vzadu přitištěna uzavírající pravděpodobně zemská pečeť království českého.[9] V intitulaci Jiří vystupuje v tomto případě spolu s radou království českého, aniž by její členové byli dále jmenováni.[10] Koroborace se zde nevyskytuje. Písemnost byla vydána nedlouho po dubnovém sněmu v Praze roku 1452, kdy byla rada zvolena.[11] Se stejnou intitulací se lze setkat i v německém missivu ze 13. června 1452,[12] vydaném tedy ještě bezprostředněji po dubnovém sněmu. Tento list je dochován pouze v opise, znění koroborace však napovídá, že list byl zpečetěn asi též zemskou pečetí.[13] O stejný případ mohlo jít v latinském listu z 29. května 1452.[14]

Celkově lze tyto případy označit za výjimku, neboť u jiných písemností podobného obsahu z těchto měsíců (květen - červenec 1452) vystupuje Jiří bez rady a pečetí svými vlastními pečetěmi. Se třemi obdobnými latinskými písemnostmi se ovšem setkáváme ještě o rok později, v červnu 1453. Všechny se týkají vykoupení Dolní Lužice,[15] všechny mají stejnou intitulaci, v níž Jiří vystupuje spolu s radou království,[16] a u všech je v koroboraci ohlášeno zpečetění zemskou pečetí.[17] Tyto listy jsou však dochovány v zahraničí a zatím nebylo možné jejich zpečetění ověřit.

K podobné situaci pak došlo i koncem roku 1457 po smrti Ladislava Pohrobka, kdy máme doloženy dva listy z prosincového sněmu v Praze,[18] v nichž Jiří vystupuje opět společně s radou (a tentokráte i se stavy). Oba listy jsou dochovány jen v opisech, znění koroborace však udává opět zpečetění zemskou pečetí.[19]

Toto tedy bylo několik málo případů, u nichž ke zpečetění nebylo použito přímo Jiřího vlastních pečetí.

Všimněme si nyní podrobněji vlastního pečetnictví Jiřího z Poděbrad do roku 1458.

Na originálech písemností Jiřího z Poděbrad je dochováno celkem něco přes 40 jeho pečetí, o několika málo dalších máme pak bližší údaje z edic. Ve velké míře se však jedná o poměrně špatně zachovalé pečeti, proto u některých lze s ohledem na jejich stav určit jen barvu, případně velikost příslušné pečeti. Důvody nepříznivého dochování pečetí jsou dány tím, že se jedná často o pečeti přitištěné (kde zejména u missivů došlo k poškození pečeti již při samotném otevírání listu), kromě toho jsou všechny Jiřího pečeti poměrně malé, proto i menší poškození může znamenat již nečitelnost celé pečeti. Z těchto skutečností vyplývá, že pramenná základna pro zevrubný sfragistický rozbor není příliš početná a nedovoluje v některých případech vyslovit zcela jednoznačné soudy.

Způsob připevnění jednotlivých Jiřího pečetí se řídil obvyklými středověkými zvyklostmi podle povahy a druhu písemnosti. Ke všem pergamenovým listinám byly pečeti připevňovány přivěšením na pergamenových proužcích, které byly provlečeny plikou. Nikdy nepřichází jiný způsob přivěšení (např. na hedvábném či jiném závěru), nikdy nechybí u pergamenu plika. Samotná pečeť byla zasazena do voskové misky (z vosku přirozené barvy), která ji chránila před poškozením (proto též jsou přivěšené pečeti z valné části lépe dochovány než pečeti přitištěné).

U papírových písemností bylo použito vždy přitištěných pečetí, které se lišily jen svým umístěním. U listin a listů otevřených byly pečeti přitištěny přímo pod textem, u listů otevřených jsou v několika případech přitištěny vzadu neuzavírající. U listů uzavřených (missivů) měla pečeť kromě své základní funkce jako ověřovacího prostředku i další funkci jako prostředku uzavíracího, neboť pečeti zde byly přitištěny na zadní straně složeného listu, který svým přitištěním uzavíraly a znesnadňovaly tak nepovolaným zjistit obsah listu. V některých případech byly přitištěné pečeti kryty papírovým krytem (jak u pečetí na aversu, tak u pečetí na reversu písemnosti), dnes je však často tento kryt již stržen, většinou na úkor nečitelnosti pečeti.

Pečetní vosk má u Jiřího písemností barvu černou nebo červenou. Nedostatečně je prokázáno v jednom případě užití vosku zeleného. Volba mezi černou a červenou barvou vosku nepodléhala za Jiřího ještě zcela pevným pravidlům, zjednodušeně však lze říci, že s upevňováním politického postavení Jiřího z Poděbrad se prosazuje použití vosku červeného.[20)]

Mezi dochovanými pečetěmi Jiřího z Poděbrad oné doby se mi podařilo zjistit výskyt celkem 6 typů různých pečetí. Jedná se vždy o pečeti znakové, na všech totiž přichází rodový znak pánů z Kunštátu. Ten je všeobecně známý, i když v heraldice nepříliš ovbyklý - v horní polovině stříbrného štítu se nacházejí tři černé břevna (trojříčí).[21)] Původně byly břevna umístěny rovnoměrně po celé ploše štítu, v 15. století však zaujímají většinou jen jeho horní polovinu.[22)] Klenotem bývají nejčastěji orlí křídla, na nichž se opakuje rodový znak.[23)] Na všech Jiřího pečetích (s výjimkou prstenové pečeti) nacházíme i opis (resp. nápis) se jménem majitele pečeti (česky či latinsky), provedený gotickou minuskulou s některými majuskulními písmeny.

Nyní ke zjištěným typům pečetí:

1. typ je dochován pouze u dvou písemností z let 1434 a 1440, vždy jako pečeť přivěšená. Její průměr je 21 mm, uprostřed pečetního pole je štítek s kunštátským znakem bez helmu a klenotu, kolem dokola se nalézá mezi linkami opis: S+girik+z Cusstatu++ (obr. č. 1).

2. typ je doložen na největším počtu písemností, a to v letech 1438 - 1455. Pečeť má průměr cca 22 mm, v pečetním poli je rodový znak pánů z Kunštátu, nad ním přilba s klenotem v podobě rozloženého orlího křídla. Klenot opakuje rodový znak, většinou však velmi nezřetelně. Po obou stranách je ve dvou částech nápis: 'Girzik'z'/Cunstatu. Tato pečeť byla používána jako přivěšená i přitištěná, není však doložena jako uzavírající u missivů (obr.č.2).

3. typ - tato pečeť je dochována pouze u jedné listiny z roku 1456 jako přivěšená. Svým vzhledem se podobá předchozímu typu, je však bohatěji ozdobena, na spodní části klenotu je jasně vidět opakování rodového znaku. Její průměr je téměř dvojnásobný oproti předchozím - 41 mm (je to zdaleka největší Jiřího pečeť). Po stranách je opět ve dvou částech nápis, tentokrát latinský: Sigillm georgi'de'/Cunstat et podiebrad (obr. č. 3).

Se 4. typem se setkáme jen jako s pečetí přitištěnou v letech 1440 - 1450. Její průměr je 18 mm. V pečetním poli je uprostřed stylizovaného trojlístku známý štítek s kunštátským znakem, v jednotlivých polích trojlístku přichází nápis, většinou ovšem velmi nezřetelný: gy/rz/ik (obr. č. 4).

5. typ je variantou předchozího typu pečeti. Její průměr je 21 mm, použita byla v letech 1450 - 1455. Vzhled je v podstatě stejný, místo českého nápisu však nalezneme latinský: ge/or/gius. Při okrajích je pečeť navíc zdobena nezřetelnými rozvilinami (obr. č. 5).

6. typem Jiřího pečeti je jeho prstenová pečeť o průměru 16 mm. Její výskyt je doložen pouze v roce 1442 na missivu. Tato pečeť je nejmenší a nejjednodušší, její pole je prakticky celé vyplněno štítkem s kunštátským znakem, kde na rozdíl od předchozích typů jsou pruhy rozmístěny po celém štítku. Opis či nápis na této pečeti není (obr. č. 6).

Na základě srovnání výskytu jednotlivých typů pečetí lze vyslovit alespoň některé závěry pro jejich užívání.

Typy 1. - 3. lze zařadit do skupiny pečetí, kterými se pečetily pravděpodobně jen nejzávažnější písemnosti. Pouze těchto pečetí bylo používáno jako přivěšených. S 1. typem jsme se setkali jen v počátcích Jiřího politické kariéry. Tato pečeť byla používána jen na listinách, je to asi nejstarší Jiřího pečeť této závažnosti, která byla později nahrazena 2. typem, již s přilbou a klenotem (tedy z hierarchického hlediska významnějším typem pečeti). Ta byla používána nejčastěji a také nejdéle, její užití bylo však vyhrazeno jen listinám a některým závažnějším listům otevřeným (nikoliv např. missivům). 3. typ je honosnější variantou 2. typu, vyskytuje se až v roce 1456. Vzhledem k tomu, že jsme se nikde nesetkali se souběžným použitím 2. a 3. typu, domnívám se, že účelem 3. typu bylo pouze nahradit ztracený, poškozený, opotřebovaný či jinak nevyhovující typář 2. typu.

Do druhé skupiny pečetí řadím pečeti 4. a 5. typu, jejichž užití je doloženo na listech otevřených a missivech. Zdá se, že užívání obou těchto typů bylo po určitou dobu souběžné (roku 1450), s ohledem na podobnost pečetí a nezřetelné dochování však tuto skutečnost nelze tvrdit s jistotou. Pro souběžné užití nelze též najít přímý důvod. Lze ovšem říci, že 5. typ asi postupně nahradil typ 4. Do této skupiny patří i Jiříkova prstenová pečeť (6. typ), doložená jen k roku 1442. Je možno se domnívat, že tato pečeť byla záhy ztracena či zničena, že nebyla obnovena a její funkci převzala pečeť 4., resp. později 5. typu.

Další závěry o používání jednotlivých typů pečetí Jiřího z Poděbrad do roku 1458 by bylo možné vyslovit po případném rozboru dalších dochovaných originálů, které jsou však uloženy v zahraničí a dosud nebyly prozkoumány.[24]

Poznámky

1) Za všechny je možno jmenovat Rudolfa Urbánka, Otakara Odložilíka a Josefa Macka.
2) Kromě zmínek v příslušných pracích historických se diplomatikou Jiřího z Poděbrad zabývají jen dvě netištěné práce: Václava Kalvasová-Vopatová, O listinách a kanceláři Jiřího z Poděbrad (1458-1471), diplomová práce, katedra PVHaAS FF UK, Praha 1978 (resp. též stejnojmenná rigorózní práce téže autorky z roku 1979) a Milan Vondráček, Písemnosti Jiřího z Poděbrad do roku 1458, diplomová práce, katedra PVHaAS FF UK, Praha 1979.
3) Tato práce by měla navázat na diplomovou práci, uvedenou v poznámce č. 2.
4) O královských pečetěch Jiřího z Poděbrad (tedy po roce 1458) lze najít zmínky v cit. práci V. Kalvasové-Vopatové, dále např. Josef Macek, Jiří z Poděbrad, Praha 1967 (tam i vyobrazení), též František Beneš, O pečetích a pečetnictví krále Jiřího z Poděbrad, I. Pečeti krále Jiřího v archivu Koruny české, Muzejní zprávy pražského kraje III, 1958, s. 58-60, II. V literatuře dosud neznámý II. typ královské pečeti Jiřího z Poděbrad, tamtéž, s. 107-109.
5) V této skupině Jiří vystupuje spolu s příslušníky strany Hynce Ptáčka z Pirkštejna, později jednoty poděbradské, nebo (zejména v případě zemských sněmovních zápisů) s příslušníky české šlechty v širším slova smyslu.
6) Jiří z Poděbrad, Jindřich z Michalovic, nejvyšší komoří, Mikuláš z Házmburka a z Kosti, nejvyšší sudí, a Arnošt z Leskovce, nejvyšší písař desk zemských, žádají Jana z Cimburka a z Tovačova, moravského hejtmana, aby přiměl Oldřicha Mládence z Miličína k zodpovídání se před soudem. SOA Brno, Stavovské listiny, inv. č. 356.
7) Její vyobrazení podává August Sedláček, Hrady, zámky a tvrze království Českého VIII., Praha 1891, s. 23. Průměr pečeti je 72 mm, v současné době je odloupnuta, přitištěna byla pod papírovým krytem.
8) Jiří z Poděbrad a rada království českého píší Chebským kvůli jejich sporu s Jindřichem z Plavna a žádají je, aby předložili svůj přiznávací list ke sněmovnímu usnesení. OA Cheb, fond 1, karton 3, fasc. 3, složka A/58.
9) Pečeť je červená o průměru 77 mm, ve štítku měla českého lva, v opisu pravděpodobně: Sigillum Corone regni Bohemie. V současné době je značně poškozena.
10) Intitulace pod textem zní: Jiřík z Kunštátu a z Poděbrad, zprávce, a rada království českého.
11) Viz Rudolf Urbánek, Věk poděbradský II. (České dějiny III/2), Praha 1918, s. 633 - 634. Za členy rady byli zvoleni 4 páni (Aleš a Zdeněk ze Šternberka, Zbyněk Zajíc z Házmburka a Jindřich z Michalovic), 5 rytířů (Jan Smiřický, Mikuláš Trčka z Lípy, Jan Čábelický ze Soutic, Zdeněk Kostka z Postupic a Jakoubek z Vřesovic) a 2 měšťané (Vaněk Valečovský z Kněžmosta a Bartoš Ptáček). 12. místo bylo rezervováno některému z Rožmberků, kteří se sněmu nezúčastnili.
12) Jiří z Poděbrad a rada království českého píší Chebským o svatojiřském sněmu a žádají je o přiznání se ke sněmovnímu usnesení. OA Cheb, fond 1, karton 2, fasc. 2, složka C/38. Intitulace zní: Girzik von Cunstat und von Podiebrad, gubernator und Rate des Kunigrichs Behem.
13) Koroborace zní: Geben unter des Kunigreich zu Behem Insigel...
14) Jiří z Poděbrad a rada království českého vydávají výhružný list proti Janu Kapistránovi. Viz Fr. Palacký, Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georgs von Podiebrad (1450-1471), Fontes rerum austriacarum II., Bd. XX., Wien 1860, s. 28, č. 25; viz též Max Jordan, Das Königthum Georg's von Poděbrad, Leipzig 1861, s. 465-467.

15) Viz Fr. Palacký, Urkundliche Beiträge, c. d., s. 59-61, č. 46-48.

16) Intitulace zní: Georgiue de Cunstat et de Podiebrad, regni Bohemiae gubernator et consilium regni praenotati.

17) Datum ... sub sigillo inclyti regni Bohemiae ...

18) Oba listy jsou z 19. prosince 1457. Jiří z Poděbrad a rada i stavové království českého napomínají stavy a města Šestiměstí, aby zachovali věrnost české koruně. Viz Codex diplomaticus Lusatiae superioris (ed. Richard Jecht), sv. VI. (1458-1463), Görlitz 1931, s. 1.
Jiří z Poděbrad a rada i stavové království českého vydávají výhružný list proti městu Lehnici. Viz Fr. Palacký, Urkundliche Beiträge, c. d., s. 117-119, č. 122.

19) Intitulace zní v obou případech stejně (s drobnými hláskovými odchylkami): Girzik von Cunstadt, herre zu Podiebradt, des konigreichs und der cron zu Behmen gubernator, und der rath auch ander hern, adel, ritterschaft und die von stetten uff der gemeinen Sampnung iczd hy zu Prag mitenander gesammet des obingenanten konigreichs zu Behmen.
Koroborace se odlišují více, v prvním případě zní: Geben ... undir des wirdigen kunigreichs zu Behmen ingesigel..., ve druhém listu má znění: Gebin ... under dem ingesigel der wirdigen cron und des Konigreichs zcu Beheim...

20) V letech 1434-1451 používal Jiří černého vosku, od roku 1451 do roku 1458 vosku červeného. Výjimku tvoří pečeti z let 1439 až 1442 v červeném vosku (4 kusy). Pro tuto výjimku se nepodařilo zjistit jednoznačné důvody, týkající se např. typu pečeti, druhu písemnosti, místa vydání apod.

21) Popis znaku pánů z Kunštátu uvádí např. Josef Pilnáček, Staromoravští rodové, Uherské Hradiště 1930, s. 366, dále August Sedláček, Českomoravská heraldika II., Praha 1925, s. 37, nejnověji pak Josef Janáček - Jiří Louda, České erby, Praha 1974, s. 95. Jeho vyobrazení najdeme např. u A. Sedláčka, Hrady, zámky a tvrze království Českého II. Praha 1883, příloha, dále tamtéž VII., Praha 1890, s. 181, tamtéž XII., Praha 1900, s. 1 a 3, též v cit. práci J. Janáčka - J. Loudy, s. 95. Naposledy v práci Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I., Jižní Morava, Praha 1981, za s.288.

22) Viz J. Janáček - J. Louda, c. d., s. 95.

23) Tímto klenotem se také odlišuje znak pánů z z Kunštátu od erbu rodu Drnovských z Drnovic, který je jinak shodný.

24) Jde zhruba o 50 dalších písemností, které jsou uchovány v Drážďanech, Vratislavi, Zhořelci, Mnichově, Berlíně, Výmaru, Budyšíně a Vídni.

Die Siegel Georg von Poděbrad bis zum J. 1458 als ein Dokument der adeligen Sphragistik des 15. Jhs.

Der Beitrag geht aus der vorbereitenden Arbeit über die Schriftstücke Georg's von Poděbrad bis zum J. 1458 aus, derer Analyse und Verarbeitung in unserer Literatur bisjetzt keine angemessene Aufmerksamkeit gewidmet wurde. Georg v. P. benützte immer - als private Person, auch als Landesverwalter Böhmens - sein Privatsiegel, es existierte also kein ämtliches Siegel des Landesverwalters. In ganz wenigen Fällen wurde das Landessiegel des Königreichs Böhmen gebraucht. Es ist gelungen die Verwendung der sechs Typen erweisen. Immer handelt sich um die Wappensiegel mit dem Geschlechtswappen der Herren von Kunštát, die eine tschechische oder lateinische Inschrift tragen.

MK

Ladislav Vrteľ

Kultúrno-historické aspekty štúdia heraldiky

Vo svojom príspevku sa pokúšam ukázať, že zmysel a význam erbu nie je výlučne v jeho identifikačnej funkcii, ale že popri nej má erb aj iné významy, ktoré si v budúcnosti rozhodne zaslúžia podrobnejší výskum. Pri svojich úvahách som bol však nútený pre väčšiu názornosť rozšíriť svoj záujem aj na ostatné identifikačné znaky, označujúce určitú osobu (či už fyzickú alebo právnickú) - takými znakmi sú predovšetkým meno, vlajka, erb (emblém) a hymna.

Zamerajme našu pozornosť najskôr na meno, pretože ono je najzákladnejším identifikačným

znakom každej osoby. Všetky ostatné identifikačné znaky (erb, vlajka, hymna...) sú len inými formami (hudobnými, obraznými, farebnými) vyjadrenia tej istej podstaty. Od mena sa teda odvíjajú všetky ostatné identifikačné znaky. Keď existuje taká úzka súvislosť medzi menom a ostatnými identifikačnými znakmi, budeme predpokladať, že to, čo platí pre meno, bude viac či menej platné aj pre erb, vlajku či hymnu.

Spravidla sa pri mene zvykne zdôrazňovať jeho odlišovacia funkcia, slovo "identifikačný znak" má tu teda význam rozpoznávacieho znaku.

Meno ako identifikačný znak možno však pochopiť ešte inak. Veď slová "identifikácia, identifikačný"... pochádzajú z latinského slova "idem", čo znamená "to isté" a skutočne sa zvyknú chápať aj v zmysle stotožnenia, či stotožňovania. A je to práve moment stotožnenia identifikačného znaku s tým čo zastupuje, ktorý nás bude teraz zaujímať.

Dale Carnegie, veľký znalec ľudí a autor viacerých populárnych prác o spoločenskom styku v jednom zo svojich spisov hovorí: "Meno človeka je preň tým najsladším zvukom na svete..." Pri Carnegieho charakteristike mena sú pozoruhodné dve skutočnosti. Prvá - že meno považuje jednoznačne za zvukový znak (teda bez ohľadu na to, akým písmom a podľa akých transkripčných pravidiel je napísané) a druhá - že naznačuje citovú väzbu medzi človekom a jeho menom (identifikačným znakom).

Rakúsky psychológ Sigmund Freud skúmajúc hlbiny ľudskej osobnosti dospel zase ku konštatovaniu, že: "meno človeka je hlavnou súčasťou jeho osoby, azda i súčasťou jeho duše..."[1]. Som si vedomý, že takáto formulácia je trochu nezvyklá, no po uvedení ďalších pohľadov na našu problematiku toto Freudovo vyhlásenie azda nebude pôsobiť až tak extravagantne.

Pri skúmaní významu mena pre dnešného človeka by bolo iste zaujímavé vedieť, čo meno znamenalo v starých štádiách vývoja ľudskej civilizácie. Obraz myslenia vtedajšieho človeka (tzv. "divocha") presvedčivo načrtol škótsky etnograf James George Frazer vo svojom obdivuhodnom diele Zlatá ratolesť a to na základe štúdia zvykov a obyčajov, ktoré sa pozoruhodne verne zachovali až do dnešných čias. Frazer vo svojom diele uvádza početné príklady toho, že "divoch" plne nerozlišuje medzi slovami (zvukovými znakmi) a označovanými vecami, ale že je presvedčený, že znak a označované sú spojené silným a skutočne jestvujúcim zväzkom.[2] Frazer ďalej mnohými príkladmi z rôznych častí sveta ilustruje tú skutočnosť, že primitívny človek skutočne považuje svoje meno za životne dôležitú súčasť svojho "ja", za súčasť svojej osobnosti.

Azda najlepšie vynikne význam mena, ak si podrobnejšie všimneme okolnosti straty mena, získania, či zmeny mena.

Pri situáciách charakterizovaných stratou mena by bolo možné hovoriť o stredovekých "rytieroch bez mena", ako ich poznáme z početných legiend, či rytierskych románov. Ich bezmennosť je akýmsi symbolickým vyjadrením straty cti, straty "tváre". Museli podstúpiť nebezpečenstvá, aby sa v nich vlastnou odvahou vykúpili. Znovuzískané meno potom vyjadruje ich "znovuzrodenie".

Omnoho silnejšie než takéto romantické príklady sú však situácie, v ktorých určitá autorita násilím odoberie človeku meno. Je to zvlášť očividný výraz odňatia individuality - osobnosti človeka. Ako príklad možno uviesť nahradenie mien väzňov v koncentračných táboroch číslami. Treba poznamenať, že takéto číslo, tak isto ako meno, je identifikačným znakom, no znakom anonymným, znakom bez tých kvalít, na základe ktorých si človek buduje k svojmu menu patričný vzťah. Netreba zdôrazňovať, že z ľudského hľadiska aj najhoršie, najhanlivejšie meno je lepšie ako žiadne meno.

Meno, jeho prijatie, či zmena vždy vyjadrujú podstatnú zmenu orientácie, či postavenia nositeľa mena. Spomeňme napríklad krst. Prijatie mena pri tomto akte symbolizuje vstup a zapojenie sa do života.

Sama biblická tradícia umožňuje utvoriť si predstavu o úzkej spojitosti mena a človeka v staroveku. Uvediem len dva príklady. Podľa nej boh Jahve uzavrel s 99-ročným Abramom zmluvu o obriezke.[3] Tomu, kto chápe obrovský symbolický význam tohto aktu v židovstve, je jasné, že Abram pritom jednoducho musel dostať nové meno - Abrahám - pretože sa v určitom zmysle stal novým človekom - znovuzrodil sa...

Za iný príklad môže poslúžiť novozákonný príbeh o obrátení Saula. Kým tento, povodne mimoriadne aktívny prenasledovateľ kresťanov sa do svojho "obrátenia" nazýva Saul, onedlho po onej udalosti sa o ňom píše ako o človeku naplnenom duchom božím a odvtedy sa volá výlučne Pavel.[4] Vnútorná zmena tej istej osoby sa teda odráža v jeho mene na vyjadrenie toho, že už ide o novú bytosť.

So zmenou mien sa stretávame aj pri korunovaciách na zvýraznenie skutočnosti, že vstúpila do nového štádia svojho života - akoby do "vyššieho sveta".

Pekný príklad ponúka Shakespearova hra

Henrich IV. Henry - princ waleský, ktorý so svojím spoločníkom Falstaffom v mladosti vyvádzal mnohé samopašné kúsky, po nástupe na trón, keď prijal otcovu funkciu i meno, hovorí najvyššiemu sudcovi: "Do mňa presídlil sa otcov duch..." a o všetkom, čo bolo predtým hovorí ako o minulom živote, ako o sne, z ktorého precitol.

Vieru v spojitosť mena a osudu možno zasa dokumentovať pri pápežských menách, na príklade mena Ján. Toto meno bolo až do začiatku XV. storočia bezosporu najobľúbenejším menom, ktoré si pápeži pri nástupe na stolec brávali. No v roku 1415 bol Baltassare Cossa, pápežským menom Ján XXIII. zbavený úradu. Toto meno sa potom plných 543 rokov považovalo za "pošpinené" a pápeži sa mu dosledne vyhýbali. Až v roku 1958 toto meno, dokonca s rovnakým poradovým číslom (teda ako XXIII.) prijal Angello Giuseppe Roncalli s odovodnením, že chce toto meno "očistiť".

Dalo by sa pokračovať uvádzaním príkladov, v ktorých si ludia brali mená, veriac v spojitosť mena a osobnosti, alebo menili svoje mená, aby tak vyjadrili zmenu v ich osobnostnej orientácii.

Francúzsky maliar Henri Matisse písal o tom, že japonskí maliari niekolkokrát za život menili svoje meno, aby sa nestali zajatcami seba samých, aby sa necítili spútaní svojou minulosťou, minulým hladaním a omylmi - a zachovali si tak slobodu. Nešlo im len o odlíšenie jednotlivých štýlov, ktorými prechádzali, ale aj o vyjadrenie toho, že sa stávajú vždy novými.[5)]

Už spomínaný James Frazer zasa písal o Eskymákoch, ktorí si v starobe dávajú nové mená v nádeji, že tak získavajú nový život.[6)]

To čo platí pri menách fyzických osob, platí rovnako aj pri menách právnických osob, mená rôznych korporácií, inštitúcií, či štátov. Napríklad nový názov štátu vyjadruje vždy kvalitatívny posun v jeho charakteru, či jeho spoločenského zriadenia. Mimoriadne dobre to možno sledovať pri rozvojových krajinách, ktoré sa osamostatnením, oslobodením sa spod koloniálnej nadvlády ocitli na doležitom, pre budúcnost krajiny osudovom bode. Popri zásadných zmenách v charaktere štátu vyjadrujú svoj prerod aj v zmene mena a ďalších identifikačných znakov - vlajky, hymny... Na ilustráciu súčasnej zmeny názvu štátu a jeho vlajky možno uviesť príklad Hornej Volty spred dvoch rokov. V auguste 1984 prijala vláda vo Uadadougou dekrét o zmene názvu štátu z Hornej Volty na "Ludovodemokratická republika Bourkina Faeso", pričom sa zároveň pôvodná čierno-červeno-biela vlajka nahradila červeno-zelenou vlajkou so zlatou hviezdou.[7)]

Záverom možno zhrnúť, že meno nie je len bezobsažným rozlišovacím znamením, ale aj vyjadrením hlbokej podstaty ba stelesnením jeho nositela. Je preto logické, že vzápätí so zmenou v charaktere nositela, vyjadruje sa táto skutočnosť zmenou jeho identifikačných znakov.

Keď sme už spomenuli rozvojové štáty, treba poznamenať, že tvorba nových výsostných symbolov je tu mimoriadne živá. Je príznačné, že medzi mladými africkými štátmi nájdeme len celkom výnimočne štátnu hymnu spred roku 1945. Zväčša sa zaviedli nové hymny pri získaní nezávislosti, nezriedka sa však ustanovila štátna hymna až vtedy, keď sa v krajine upevnil nový poriadok.

Pre objektívnosť informácie však uveďme, že viaceré štáty hymnu nemajú a nájdu sa i také, v ktorých zavedenie hymny bolo motivované skutočne len potrebou odlišnosti. Ako príklad možno uviesť Papuu Novú Guineu, ktorá oficiálne svoju hymnu dosiaľ neprijala, no pre účely reprezentácie na Olympijských hrách v Canade v roku 1976 si vybrala "hymnu ad hoc" - a to Shackladyho pieseň "Ó povstaňte, vy všetci synovia..."[8)]

Hymny spomenutých štátov oslavujú slobodu, jednotu, svornosť, mier (napríklad hymna Samoy - "Vlajka slobody", Guiney "Sloboda"), iné zase optimizmus, vieru v budúcnosť ("Vpred Angola", "Etiopia, Etiopia, kráčaj vpred!"). K božstvám sa obracajú napríklad hymny Fiji "Zošli požehnanie, ó bože národov na ostrovy Fiji", "Bože chráň naše Šalamúnove ostrovy", "Bože žehnaj našej vlasti Ghane!"... Niektoré hymny sú zase oslavou vládcov - napríklad hymna Ománu "Bože chráň nášho sultána Saida!", hymna Saudskej Arábie "Nech dlho žije náš slávny král...".

Iná skupina týchto hudobných výsostných symbolov - ako napr. hymna Bangladeša, prijatá v roku 1971 (Ide o pieseň "Moje zlaté Bengálsko", ktorú v roku 1905 zložil Rabindranath Thakúr. Hymna Korejskej ludovodemokratickej republiky "Zaskvej sa ráno, striebro a zlato tejto zeme...").

Osobitne treba spomenúť hymny, ktoré vznikvznikli v "akcii", ako napríklad čínska hymna, prijatá v roku 1949, Pochod dobrovolníkov, ktorá sa začína slovami: "Hore sa vy, kto nechcete byť otrokmi...", alebo Vietnamská hymna z roku 1944, prijatá za štátnu hymnu v roku 1946 a v júli 1976 potvrdená pre zjednotený Vietnam, ktorá sa začína slovami "Vietnamskí vojaci, i-

deme vpred."[9])

Pokiaľ sme hovorili o mene a hymne, hovorili sme o zvukových identifikačných znakoch. Pozrime sa však aj na obrazové vyjadrenie tohto významu, na výsostné symboly, predovšetkým erb, v širšom chápaní emblém, vlajka, zástava, prápor... To, že ide o vyjadrenie mena mimoriadne jasne ukazujú najmä hovoriace erby, ktorých figúra je vlastne prepísaním mena do obrazu. Pri úvahách o význame erbov stojí za povšimnutie, že nielen erb, ale už i samotný štít je nositelom symbolického významu. Je symbolom ochrany, bezpečia, istoty... To je jeho prvý a základný význam.

Štítiso znamením však nebýval len pasívnou ale aj aktívnou zbraňou. V rozných kultúrach, rozných častiach sveta a rozných časových obdobiach sa stretávame s takými štítovými figúrami, ktoré mali za úlohu dáko psychologicky pôsobit na protivníka, boli teda akousi psychologickou zbraňou. Ako príklad možno uviest pomalované štíty domorodcov z Novej Guiney zo začiatku tohto storočia, na ktorých sú také figúry, či symboly, ktorým domorodci pripisujú schopnost zahnat zlých duchov, a nepriatela. Mo. li by sme pokračovat štítmi podobného charakteru z juhovýchodného Bornea, či iných končín. Bojovníci tu verili, že štíty s obrazmi predkov ako ochráncov rodu odvrátia hroziace nebezpečenstvo a sú teda platným pomocníkom v boji.[10])

Podobnú funkciu mal zaiste aj obraz hlavy Gorgony - Meduzy na štítoch gréckych bojovníkov, ako ich poznáme z početných antických výtvarných diel. Napokon, od premožitela Meduzy-Gorgony Persea ju dostala bohyňa vítazne vedenej vojny - Athena a taký istý odznak nosil na svojej egide aj sám Zeus. Odvažujem sa vyjadrit názor, že obdobnú funkciu mohlo mat aj stredoveké heraldické zvýrazňovanie dravosti heraldických figúr a vobec celé ich výtvarno-heraldické poňatie.

Význam, ktorý sa štítu pripisoval v antike, možno ilustrovat popisom Achillovho štítu v Illiade. Tomuto predmetu a interpretácii na ňom znázorneného výjavu boli venované viaceré odborné štúdie, a nie je možné nimi sa širšie zaoberat. Postačí aj samo konštatovanie, že pri popisovaní celej zbroje, ktorú boh Hefaistos ukoval Achillovi, venoval Homér celkom 135 veršov a z toho celých 130 veršov len samotnému štítu. Zvyšných - skutočne nepatrných 5 veršov venoval ostatným súčastiam zbroje, ako sú pancier, prilbica s chocholom, holene...[11])

Štít už v staroveku chápali ako symbol cti, či dokonca ako stelesnenie cti. Zachovali sa viaceré slovné spojenia, ako napríklad "krášat životom s čistým štítom", tj. čestne s čistým svedomím; alebo požiadavky vrátit sa z boja "so štítom alebo na štíte", teda ako vítaz alebo ako čestne padnutý, no rozhodne nie "bez štítu" - teda ako zbabelec.

V starovekom Ríme bola strata štítu velkou hanbou a naproti tomu získaniu nepriatelovho štítu sa pripisovala mimoriadna cena.

Plínius starší vo svojej Histórii naturalis píše o zvyku umiestňovat ukoristené štíty na určité miesta a rozohňovat tak bojachtivost vlastných vojakov. Plínius píše, že s tým začal Appius Claudius v roku 259.[12])

To všetko ukazuje na mimoriadny a mnohostranný význam štítu v rozných kultúrach. Doležitý je ten moment, že tak meno ako aj štít či erb sa často chápu ako symbol, či dokonca stotožnenie s danou osobou.

Je lákavé, preniest tento poznatok do heraldiky. Zoberme si napríklad heraldické pravidlo pravej a lavej strany. Toto pravidlo sa najčastejšie interpretuje tak, že sa na erb dívame zo strany jeho nositela. To však nepovažujem za celkom primerané, veď predsa erb je takým významným znakom, že nik okrem jeho nositela nemá právo dívat sa naň z tejto strany. Veď by to znamenalo zneužitie cudzieho výsostného symbolu. Vychádzajúc z poznatkov o stotožňovaní sa človeka so svojim menom, či iným identifikačným znakom, by som bol skôr náchylný interpretovat toto pravidlo tak, že v lavej či pravej strane štítu budeme vidiet lavú či pravú stranu jeho nositela. Napokon, ona "anatómia" erbu, pri ktorej hovoríme o "hlave, päte, pupku štítu, či srdcovom štítku" atď, by s tým bola v plnom súlade.

Podobné nazeranie na erb bylbolo možné ilustrovat aj ďalšími príkladmi zvláštnych úkonov, či obradov, akými sú ceremónie pri pohrebech, posledného potomka rodu, kedy sa v niektorých krajinách zvykol "štít "pochovat" do hrobu, resp. sa kládol do hrobky zároveň s telesnými pozostatkami zosnulého. (A jeden z najstarších zachovalých štítov, známy Seedorfský štít Arnolda von Brienz bol pravdepodobne roku 1225 uložený do hrobky spoločne s mrtvym nositelom. Tu bol objavený roku 1606.) Pochovávanie erbu spolu s jeho majitelom len posilňuje dokazy o úzkej spojitosti človek - meno - znak v chápaní stredovakého človeka.

Podobný súvis jestvuje aj pri znakoch právnických osob. Každý právny poriadok napríklad pozná trexty za zhanobenie symbolov dané-

ho štátu. Aby sme nechodili ďaleko, aj náš právny poriadok stanovuje tresty za nevhodné zaobchádzanie so štátnymi symbolmi. Kvalifikuje ich podla závažnosti ako priestupok proti verejnému poriadku, no v závažnejších prípadoch môže takýto čin kvalifikovat aj ako trestný čin podvracania republiky (paragraf 140/61 trest. zákona), alebo trestný čin hanobenia republiky, alebo jej predstavitela (par. 102/61 trest. zák.). Z uvedeného je zrejmé, aké úzke je právne chápanie súvislosti (dovolím si tvrdit až totožnosti) medzi republikou a jej znakom. Veď zákon považuje hanobenie znaku za hanobenie republiky.

To isté platí aj pri ochraně štátnej vlajky. Vlajka vobec je azda tým najvhodnejším objektom na štúdium vztahu ludí k výsostným symbolom. Do dnešných čias sa zachovalo množstvo ceremónií, ako napríklad obradné vztyčovanie či snímanie vlajky, spúštanie vlajky na pol žrde na znak smútku, prísahanie vernosti vlajke, bozk vlajke na znak úcty a vernosti a podobne. Moci v časoch pokoja sa psychologický význam tohto druhu výsostných symbolov tak výrazne neprejavuje, o to silnejšie sa ukáže v kritických situáciách, vojnových nepokojoch, prevratoch; kedy sa nezriedka stratávame so strhaním vlajok a zástav, ich obradným pálením, či pošliapaním, slovom narábaním s výsostným symbolom spôsobom, ktorý u triezvo uvažujúceho človeka vzbudzuje úžas.

Predmetom osobitnej úcty je bojová zástava. Pri nej ako by sa najlepšie zachovali stáročné vexilologické zvyklosti. (Vztyčovanie pred stretnutím sa s nepriatelom, poškodenie v boji ako znamenie cti, no strata ako znamenie najväčšej hanby. Spustenie vlajky znamená kapituláciu.)

Najzretelnejšie sa význam bojovej zástavy ukazuje pri predpisoch o jej stráženi. Už Rímania zverovali vexillá a ďalšie odznaky najschopnejším vojakom, aby predišli ich strate. Ich zničenie, či ukoristenie nepriatelom sa považovalo za najväčšiu potupu. Na druhej strane ukoristenie nepriatelských odznakov tohto typu sa hodnotilo ako hrdinský čin.

Aj bojové zástavy vojenských útvarov Československej armády sa nepretržite strážia podla osobitných predpisov. Ak sme hovorili o stotožňovaní nositela s jeho menom, znakom, či vlajkou, spomeňme ešte jeden obzvlášt zaujímavý príklad - príklad stotožnenia existencie bojového útvaru s existenciou bojovej vlajky. V platnom predpise ČSLA pre ochranu bojovej zástavy je doslova stanovené: "Ak sa bojová zástava útvaru stratí, je velitel a vojaci, ktorí túto hanbu zapríčinili, braní na prísnu zodpovednost a vojenský útvar je rozpustený."[13] Ustanovenie azda nepotrebuje dalšie komentáre.

Kde majú tieto tradície svoje korene? Jedno vysvetlenie ponúka analýzu myšlienkového sveta najstarších vrstiev ludskej kultúry charakterizovanej magickým myslením, založeným na viere v účinnost určitých magických úkonov. Azda najpodrobnejšie študoval tieto otázky už spomínaný James Frazer. On sformuloval aj základné zákony magického myslenia. V súvislosti s naším problémom nás bude najviac zaujímat tzv. Zákon imitatívnej, mimetickej mágie, teda mágie podobnosti. Jej základom je presvedčenie, že podobné vytvára podobné, teda že napríklad stačí, vyhadzovat do vzduchu vodu, aby začalo pršat, alebo napodobit určitým spôsobom zabitie nepriatela, aby skutočne zomrel.

Frazer uvádza aj početné príklady magických úkonov viažúcich se na identifikačné znaky, meno, podobizeň..., pri ktorých zaklínanie mena malo priniest neštastie na daného človeka. Preto mnové národy tabuizovali skutočné mená, aby sa uchránili před vplyvom takýchto úkonov. V starom Egypte mal každý človek dve mená. Jedno tzv. "velké", či "pravé", to bolo jeho skutočné meno a bolo tajné. Popri tom mal, tak povediac na bežné používanie aj tzv. "malé" alebo tiež "dobré" meno. Podobne aj brahmánske dieta dostalo vždy dve mená. Jedno tajné a druhé bežne užívané.[14]

Podobne sa verilo, že je možné zabit človeka napríklad prebodnutím jeho tieňa, spálením jeho obrazu, či sošky. Aj Lubor Niederle vo svojej Rukověti slovanských starožitností píše, že napríklad v horách na pomedzí moravsko-slovenskom sa až do nášho storočia uchoval zvyk, že dievča, ktoré chcelo zničit sokyňu svojej lásky, urobilo z hliny jej figurku, prebodávalo ju a pálilo v presvedčení, že všetky útrapy zažíva aj ona.[15]

Ak poznáme takéto prejavy magického myslenia vo vztahu k menu či podobizni človeka, prečo by sme sa nepozerali pod týmto zorným uhlom aj na obradné narábanie s identifikačnými znakmi. Medzi iným aj na rituálne pálenie zástav, na ničenie nepriatelských symbolov a emblemov a na druhej strane pozoruhodne prísne opatrenia na zamedzenie takýchto činov, na zamedzenie straty bojovej zástavy, hanobenie výsostných symbolov...

Záverom mi dovolte, aby som povedané zhrnul do niekolkých téz:

1) Meno, hymna, erb, vlajka sú identifikačné znaky relatívne rovnakého významu a majú medzi ostatnými znakmi (znakovými sústavami)

tvoriacimi systém ludskej kultúry osobitné postavenie.

2) Ich prvoradou funkciou je vzájomné odlíšenie rozných subjektov.

3) Chápu sa však aj ako stelesnenie podstaty subjektu. Tým je daný ich mimoriadny význam a z neho vyplývajúca právna ochrana.

4) Myšlienkové stotožnenie označujúceho s označovaným i v oblasti identifikačných znakov patrí do sféry imitatívnej mágie, charakteristickej najmä pre rané obdobia ludskej civilizácie.

5) Ani v súčasnosti však (najmä v emotívne vypätých situáciách) nie sú zriedkavé prejavy takého myslenia a takých úkonov, ktoré hoci majú rozne formu, svojou podstatou sú typické pre magické myslenie.

Poznámky

1) S. Freud, Totem a tabu, Praha, s. 125.
2) J. Frazer, Zlatá ratolest, Praha 1977, s. 255.
3) l M 17/9-14.
4) Sk 13/9.
5) H. Matisse, Umění rovnováhy, Praha 1961, s. 75.
6) Frazer, c. d.
7) Správa ČTK zo 7. augusta 1984 (Večerník 10. augusta 1984).
8) Dokumentační přehled ČTK 1969.
9) Tamže.
10) A. Lommel, Prehistorické a primitívne umenie, Bratislava 1972, s. 84, s. 119.
11) Homéros, Ilias, XVIII/478-613.
12) Plinius Starší: Kapitoly o přírodě (Historia naturalis), Praha 1974, s. 266.
13) Řád vnitřní služby ozbrojených sil ČSSR, Praha 1979, Zákl-Ř-1/č, s. 8.
14) Frazer, c. d.
15) L. Niederle, Rukověť slovanských starožitností, Praha 1953, s. 313.

Die kultur-historischen Aspekte der Heraldik-Studien

Der Name, das Wappen, die Flagge, die Nationalhymne - diese sind die identifizierten Zeichen, die relativ gleiche Bedeutung eignen und unter den anderen Zeichen (Zeichen-Systemen), welche das System der menschlichen Kultur bilden, eine sehr individuelle Stellung einnehmen. Ihre erstrangige (doch nicht einzige) Funktion ist die gegenseitige Unterscheidung verschiedener Subjekte. Dieselbe sind aber auch als eine Verkörperlichung des Subjekt-Wesens begriffen; somit ist ihre ausserordentliche Bedeutung und der daraus hervorgegangene Rechtschutz gegen dem Schimpfen und Verachten gegeben. Das Innen-Identifizieren des Bezeichnenden (auch am Gebiete der Identifikationszeichen) gehört schon in die imitative Magie, die namentlich für die frühzeitige Periode der menschlichen Zivilisation charakteristisch ist. Nichtsdestoweniger auch in Gegenwart (besonders in emotiv höchst aufgespannten Situationen/ kommt ganz häufig solche Art des Denkens und der Handlung vor, die in ihrem Wesen typisch für das magische Denken ist.

MK